

HET PALESTIJS JODENDOM TUSSEN 500 VÓÓR EN 70 NA CHR.

Van ballingschap tot Agrippa

Standdaarddiktaat

Door

Prof. Dr. J. W. DOEVE

Utrecht 1973

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2005

WOORD VOORAF

Ter inleiding op dit standaarddictaat een enkele opmerking

Het is geen samenvatting van een stuk geschiedenis van het Jodendom geschreven op grond van bestaande overzichtspublicaties; doch het voorlopig resultaat van historisch onderzoek, waarbij van veel bestaande literatuur dankbaar gebruik is gemaakt. De vragen naar wezen, doel en middelen der geschiedschrijving hebben bij de totstandkoming een rol gespeeld.

Men kan als bezwaar inbrengen, dat aan de beschrijving het documentatiemateriaal niet is toegevoegd. In dit verband moge verwezen worden naar het voorlopige karakter van deze publicatie. Het is mijn bedoeling in een hopelijk niet al te verre toekomst het hier gebodene in een meer definitieve vorm, en dan vergezeld van een wetenschappelijk apparaat, te publiceren. Voor het ogenblik ontbrak de tijd en de mankracht om dit te bewerken. Is men van mening, dat zo studerenden te weinig in aanraking komen met de bestaande literatuur, dan valt daar tegenover te stellen, dat door de resultaten van het onderzoek weer te geven in een standaarddictaat de prekandidaten gediend worden doordat ze in de ontmoeting met het onderzoek geconfronteerd worden met het feit, dat beoefening van de wetenschap geen statische zaak is.

Enkele belangrijke oudere handboeken vinden zij in de literatuurlijst genoemd. Verder moet men bedenken, dat deze studenten met literatuur van een zeer specialistisch karakter en daar gaat het in feite om betrekkelijk weinig gediend zijn.

Onderzoek dient, wil het zin hebben, gemotiveerd te zijn. Bij de research over een groot veld kunnen zelfs meerdere motieven een rol spelen.

- Dit laatste is bij het werk, dat achter dit standaarddictaat ligt, het geval geweest. Het voornaamste motief was, dat het feit, dat Cyrus in 539 voor Chr. niet de staat Judéa herstelde, maar verlof gaf tot herbouw van de tempel, tot de vraag drong, wat daarvan de consequenties in het verloop van de geschiedenis zijn geweest. Al spoedig bleek, dat die diepgaander waren, dan men op het eerste gezicht zou vermoeden.
- Een ander motief was, dat bepaalde problemen in de bestaande literatuur niet altijd tot bevredigende oplossingen gebracht schenen. Onder andere zij hier verwezen naar de kwesties van het ontstaan van de Septuaginta en van dat van de groeperingen binnen het Jodendom.
- Als derde motief zij de vraag genoemd, of in veel gebruikte literatuur bepaalde personen wel voldoende billijk beoordeeld worden. Hierbij kan verwezen worden naar het hoofdstuk over Herodes, waarin het accent is gelegd op het feit, dat deze zijn gehele regeringsperiode heeft moeten worstelen met de problemen, die de intrigerende latere Hasmoneeërs hadden geschapen en schiepen.

Op het tot dusver gestelde dient één uitzondering gemaakt te worden. Het eerste hoofdstuk is geen resultaat van zelfstandig onderzoek, doch in belangrijke mate compilatie zij het ook, dat verantwoorde compilatie om vormen van onderzoek vraagt. Dit hoofdstuk is uit didactische overwegingen opgenomen. Want om zich bezig te kunnen houden met de geschiedenis van het Jodendom in het millennium rondom het

begin van onze jaartelling, dient men op de hoogte te zijn van de geschiedenis van het Midden-Oosten in die tijd. Een probleem, waarmee men bij het onderwijs in de Joodse geschiedenis steeds weer kampt en in toenemende mate te kampen krijgt, is, dat de studenten te weinig op de hoogte zijn van de antieke geschiedenis van het Midden-Oosten. Dat heeft onderscheiden oorzaken. Waar het gymnasiale onderwijs nog goede aandacht aan de antieke geschiedenis besteedt, wordt het onderricht daarin door de verbinding met dat in de klassieke talen graeco en romanocentrisch gegeven, waardoor het gebeuren in het Midden-Oosten niet de aandacht verkrijgt, die nodig is om ook maar in bescheiden mate Judaïstiek te kunnen gaan beoefenen.

Daarnaast staat echter het feit, dat het gymnasiale onderwijs het bedoelde onderricht niet zelden maar matig verzorgt door allerlei oorzaken dikwijls ook maar matig verzorgen kan en dat het aantal theologie studerenden, dat geen vooropleiding heeft gehad waarin de antieke geschiedenis op een slechts minimaal aanvaardbaar niveau werd onderwezen, sterk toeneemt. Om in deze lacunes te voorzien werd het eerste hoofdstuk geschreven.

Twee andere didactische gezichtspunten, die bij het bewerken van dit standaarddictaat aanwezig zijn geweest, vragen nog vermelding.

Bij het schrijven van een stuk geschiedenis is het niet zelden gewenst de lezer te laten zien hoe men vanuit disparate en soms elkaar tegensprekende gegevens, tot een bepaald oordeel komt. Ook kan bij detailkwesties soms enige achtergrondinformatie nuttig zijn. In beide gevallen is daaromtrent iets gezegd in gedeelten, die cursieve druk herkenbaar maakt.

Het scheen verder van belang verband te leggen tussen wat in het eerste hoofdstuk beschreven is en wat men in de volgende hoofdstukken aantreft. Daartoe dienen de aanwezige noten. Het was wellicht nuttig geweest, dit didactische notenapparaat verder uit te werken; waardoor bij lezing steeds weer terugverwezen zou worden naar het vooraf behandelde. Ook daartoe ontbraken helaas tijd en mankracht. Doch wie dit standaarddictaat grondig wil bestuderen kan naar het gegeven voorbeeld in zijn gebruiksexemplaar het didactische apparaat verder uitwerken.

Thans ben ik het punt genaderd, waar ik clementie moet gaan vragen.

Men zal terecht kunnen stellen, dat de beschreven gezichtspunten niet geheel en al consistent verwerkt zijn. Ter verontschuldiging zij nogmaals verwezen naar het voorlopige karakter van deze publicatie; adviezen in dit verband stel ik echter op hoge prijs.

Verder zijn er duidelijke anomalieën in de spelling, inconsistenties in de terminologie en drukfouten aan te wijzen; dingen die niet behoren voor te komen, maar die men niet vermijden kan bij een eerste publicatie, die snel bewerkt moest worden en die met interne reproductiemogelijkheden vermenigvuldigd werd. Mej. M. A. S. Lamme dank ik intussen voor haar hulp bij het vinden van de layout van de tekst en de heer G. J. van Kerkvoort gebouwbeheerder van Transitorium II voor het ontwerp van de omslag en voor de ruimte, die hij schiep, om dit standaarddictaat in de reproductie-unit te kunnen laten afdrukken, waardoor het niet alleen binnen de kortst mogelijke tijd, doch ook tegen een uiterst bescheiden prijs ter beschikking kwam.

Waar op de titelpagina blijkt, dat dit boek slechts het eerste deel van mijn standaarddictaat vormt, mag de vraag gesteld worden, wat men in het tweede deel tegemoet kan zien. Dat zal het volgende zijn:

1. De geschiedenis van het Palestijnse Jodendom van 41 tot 73 na Chr.;

2. Joodse partijen tot op het jaar 70;
  3. De pseudepigrafe literatuur;
  4. Jezus en de apostelen binnen het raam van het Jodendom van vóór 70;
  5. Het Palestijnse Jodendom van 70 tot 135;
  6. Het Palestijnse Jodendom van 135 tot 400;
  7. Het Babylonische Jodendom tot 500;
  8. Het Jodendom in het Romeinse keizerrijk;
- v
9. De in Palestina gebruikte talen;
  10. Joodse levenspraktijk;
  11. Joodse geloofsvoorstellingen;
  12. De synagoge;
  13. Joodse mystiek.

Over de kwestie, hoe men dit boek moet bestuderen zij gezegd, dat men het in zijn geheel dient door te lezen op zulk een wijze, dat men zich een algemeen beeld, zonder détails, vormt van de geschiedenis der Joden sinds 539 v. Chr. De hoofdstukken III, V en VII moet men goed kennen.

Zolang het tweede deel van dit werk nog niet in voorlopige vorm is gepubliceerd, bestudere men voor het tentamen daarnaast nog het bundeltje overzichten, dat ter vervanging dient.

Verder is tentameneis, dat men de Griekse en Latijnse teksten, die daartoe tijdens de colleges genoemd worden, kan vertalen, terwijl bekendheid met het verder in de colleges behandelde moet blijken.

J. W. Doeve.

LITERATUUR

De volgende literatuurlijst wil geen aanspraak maken op ook maar iets, dat zweemt naar volledigheid. Ze dient slechts om een eerste perspectief te openen voor verdere studie, hetzij met het doel zich verdere informatie te verschaffen, hetzij met dat om andere inzichten en standpunten te leren kennen.

Het fundamentele werk voor de bestudering van de geschiedenis van het Jodendom tussen 170 v. Chr. en 135 na Chr. is nog steeds Emil Schiirer, *Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Leipzig, 1901, 1907, 1909, 1911. Ongetwijfeld is het verouderd, maar het is niet ook maar enigszins adequaat vervangen en blijft een bron van informatie.

Voor de beschrijving van de Joodse religie in de tijd vanaf het begin van onze jaartelling is George Foot Moore, *Judaism in the first Centuries of the Christian Aera*, Cambridge U.S.A., I en II 1927, III 1930 sindsdien verscheidene malen ongewijzigd herdrukt een even fundamenteel en nog niet vervangen werk.

Verder dienen genoemd te worden:

Werner Foerster, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, Hamburg, 11940, 31959, *Das Judentum Palästinas zur Zeit Jesu und der Apostel*; II 1956 *Das Römische Weltreich zur Zeit des Neuen Testaments*.

Robert H. Pfeiffer, *History of New Testament Times with an Introduction to the Apocrypha*, London 1949.

Bo Reicke, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, Berlin 1965.

Salo Wittmayer Baron, *A social and Religious History of the Jews*, New York, I en II 1952.

Sidney Jellicoe, *The Septuagint and Modern Study*, Oxford 1968.

Abraham Schalit, *König Herodes, Der Mann und sein Werk*, Berlin, 1969.

Harold W. Hoehner, *Herod Antipas*, Cambridge, 1972.

Victor Tcherikover, *Hellenistic Civilisation and the Jews*, Philadelphia, 1961.

Martin Hengel, *Judentum und Hellenismus*, Tübingen, 1969.

Het moderne standaardwerk, dat men nodig heeft om thuis te geraken in de politieke geschiedenis van de hellenistische wereld is Eduard Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, Nancy, 1967.

Om op de hoogte te komen van de geschiedenis der Perzen dient men allereerst te gebruiken: A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, Chicago, 1948; daarnaast: Richard N. Frye, *The Heritage of Persia*, London, 1962. Het boek van Jacques Duchesne Guillemin, *La religion de l'Iran ancien*, Paris, 1962, is bijzonder bruikbaar om inzicht te krijgen in de problemen van de Perzische religie.

De bundel van Kurt Galling, *Studien zur Geschichte Israëls im Persischen Zeitalter*, Tübingen, 1964, vormt een bruikbaar uitgangspunt voor de bestudering van de geschiedenis van het Jodendom in de Perzische tijd. Kennisname van John Macdonald, *The Theology of the Samaritans*, London, 1964, is nuttig.

In de Qumran-problematiek oriënteert men zich het beste door eerst te lezen Rudolf Mayer/Joseph Reuss, *Dodezee Rollen en de Bijbel*, Roermond, 1960 en daarna Frank Moore Cross jr., *The Ancient Library of Qumran*, New York, 1961.

De tot hiertoe vermelde literatuur vormt niet meer dan de aanloop tot wat men nodig heeft om zich vruchtbaar bezig te kunnen houden met dat stuk van de geschiedenis van het Jodendom, dat in dit eerste deel van dit standaarddictaat is behandeld. Ze is echter voldoende voor een eerste oriëntatie.

Wellicht is het nog nuttig een enkele opmerking te maken over teksten en vertalingen. Voor de Hebreeuwse gedeelten van het Oude Testament is de Biblia Hebraica, Stuttgart 1937 het principiële gegeven; voor de Septuagintacanon: Alfred Rahlfs, Septuaginta, Stuttgart 1935 en voor een pseudepigrafe tekst M. de Jonge, Testamenta XII Patriarcharum, Leiden, 1964.

De meest belangrijke Qumranteksten treft men aan in de publicatie van Abraham Meir Habermann, Megilloth Midbar Yehuda, Jeruzalem 1959.

De editio princeps van de werken van Joséfus is: Benedictus Niese, Flavii Iosephi Opera, Berlin, I-VII, 1955.

Goede vertalingen vindt men in: E. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments, Tübingen, 1900; R. H. Charles, The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English, Oxford, 1913; The New English Bible with Apocrypha, Oxford, 1970; Dr. Johann Maier, Die Texte vom Toten Meer, München/Basel, 1960; en voor Joséfus in de publicatie uit de eerste helft van de vorige eeuw: William Whiston, The Works of Flavius Josephus, London.

INHOUD

LITERATUURLIJST

Hoofdstuk I. Belangrijke momenten uit de geschiedenis van het Nabije Oosten

1. Israël en het Noorden voor de Perzische tijd
2. Het Perzische rijk
  - De religie der Perzen en het Jodendom
3. Alexander de Grote en de Griekse rijken in het Nabije Oosten
4. De strijd tussen Ptolemeeën en Seleucieden en het verval van het Seleuciedische rijk
5. Rome en het Nabije Oosten

Hoofdstuk II Het Tempeldomein van Jeruzalem

- A. Het tempeldomein in de Perzische tijd en onder Alexander de Grote
  - (1) Tempeldomeinen
  - (2) Het boek Ezra als historische bron
  - (3) Chronologie
  - (4) De tweede terugkeer uit de ballingschap
  - (5) De datering van het optreden van Ezra
- B. Het tempeldomein onder de Ptolemeeën
  - Makkabeeën
- C. Het tempeldomein onder de Seleucieden
- D. De makkabese opstand en het herstel van het tempelgebied
  - (1) Het sterfmoment van Antióchus IV
  - (2) Verschillen in voorstelling van de historische gang van zaken tussen I en II Makkabeeën III
  - (3) De vervanging van de hogepriester
- E. Van tempelgebied naar vazalstaat
  - De "Oniastempel" in Egypte

Hoofdstuk III . Van stromingen naar groeperingen

Hoofdstuk IV Het Joodse koninkrijk

- A. Van vazalstaat naar koninkrijk
- B. Het in zichzelf verscheurde koninkrijk
  1. Aristobulus I en Alexander Jannaj
  2. Alexandra
  3. De ondergang van het koninkrijk

Hoofdstuk V De Septuaginta

- A. Ontstaan en problemen
  1. Ontstaan
  2. Heilige Schrift Canonkwesties
  3. Vertaalkwesties en tekstoverlevering
  4. De Septuaginta en de hellenisering van het Jodendom

B. De inhoud van het "extra" der Septuaginta boven Tenach

1. III Ezra
2. Tobit
3. Judith
4. Wijsheid van Salomo
5. Wijsheid van Jezus de zoon van Sirach
6. Baruch
7. Brief van Jeremia
8. I Makkabeeën
9. II Makkabeeën (zie ook p. 131)
10. III Makkabeeën (zie ook p. 109)
11. Gebed van Manasse
12. Toevoegsels bij het boek Esther
13. Toevoegsels bij het boek Daniël
14. IV Makkabeeën

Hoofdstuk VI. Onder Rome (63 40 v. Chr.)

De titels Etnarch, Tetrarch en Koning

Hoofdstuk VII. Toekomstverwachting

Niet aanwezig

Hoofdstuk VIII. Koning Herodes (40 4 v. Chr.)

1. De verovering van het koninkrijk (40 37 v. Chr.) 265
2. Het Hasmonese probleem en zijn voorlopige oplossing (37 28 v. Chr.)
  - a. Antonius en Cleopatra
  - b. Herodes' karakter
3. De glans van het koningschap; spanning tussen koning en Joden (28 -18 v. Chr.)

Herodes en zijn hogepriesters

4. Het Hasmonese probleem: herleefd en voor goed opgelost (18 - 7 v. Chr.)
5. Het afschuwelijk einde (7 april 4 v. Chr.)
6. Herodes de Grote; De leeftijd van Herodes

Hoofdstuk IX. De opvolging van Herodes

1. Het talent en de omrekening daarvan
2. Antipas en de beslissing van Augustus
3. Het Hasmonese spook

Hoofdstuk X Het lot van de erfenis

1. Van etnarchaat tot procuratuur (4 v. Chr. - 6 na Chr.)

Het tijds tip van de verbanning van Archelaüs
2. De eerste procuratuur over Judéa (6 - 41 na Chr.)

De vroege keizersverering
3. De tetrarchie van Philippus en de familie Agrippa (4 v. Chr. - 34 na Chr.)

De tetrarchie van Antipas

Hoofdstuk I

Belangrijke momenten uit de geschiedenis van het Nabije Oosten

Zonder in het geheel iets van de geschiedenis van het Nabije Oosten te weten kan men de bijbelwetenschap niet beoefenen. Van belangrijke gedeelten van de Bijbel vormt die geschiedenis de zeer duidelijke achtergrond en voor het overige heeft het gebeuren in de gebieden rondom de door Israël bewoonde streken bijgedragen tot het ontstaan van bepaalde toestanden en situaties onder Israël zelf. Enige historische kennis is daarom nodig. Dit laatste betekent evenwel niet, dat men voor het beoogde doel een gedetailleerde studie van de geschiedenis van het Nabije Oosten zou behoeven te maken.

Bekendheid met enkele hoofdzaken en grote lijnen is voldoende.

Het volgende beperkt zich daarom tot enkele opmerkingen, die betrekking hebben op:

1. Israël en het noorden voor de Perzische tijd;
2. Het Perzische rijk;
3. Alexander de Grote en de Griekse rijken in het Nabije Oosten;
4. De strijd tussen Ptolemeën en Seleucieden en het verval van het Seleucidische rijk;
5. Rome in het Nabije Oosten.

1. Israël en het Noorden voor de Perzische tijd

Omstreeks 1000 v. Chr. hebben zich in het Nabije Oosten twee verschijnselen voorgedaan, die op de duur uiterst belangrijke gevolgen voor het volk Israël hebben gehad: de ethnische expansie van de Arameeërs en het begin van de politieke expansie van het rondom de steden Assur en Ninive gelegen Assyrische koninkrijk.

Wat het eerste betreft: de Arameeërs moeten voordien een bevolkingsgroep gevormd hebben, die in het noorden van de Arabische woestijn heeft gewoond. Over hun lotgevallen uit die tijd weten wij niets. Zij spraken een Semietisch dialect, dat verschijnselen gemeen had met het dialect, waaruit zich Oegarietisch, Fenecisch, Hebreeuws en Moabietisch ontwikkeld hadden, maar dat met name in zijn verbaalsysteem eenvoudiger was. Omstreeks bovengenoemd jaar zijn groepen Arameeërs hun woestijngebied gaan verlaten om zich in het oosten langs de zuidelijke oever van de benedenloop van de Eufraat te vestigen en in het westen in de streken, die in het binnenland achter de oudere aan zee gelegen stadstaten als Oegarit, Byblos, Tyrus en Sidon lagen. Er ontstond een reeks kleine Aramese staten, waarvan die met Damaskus als centrum de zuidelijkste was.

Met deze laatste werd de staat Israël, het noordelijk koninkrijk dat ontstaan was uit de deling van het rijk van Salomo, geconfronteerd in een reeks van oorlogen (de z.g. Syro-Efraimietische oorlogen). Tot de politieke ondergang van Israël voerden deze oorlogen niet; maar wel richtten ze geestelijk grote schade aan doordat ze iemand als Achab b.v. er toe brachten nauwe banden aan te gaan met Sidon. Die ondergang werd Israël echter vanuit een andere hoek bereid en het Aramese rijk van Damaskus dat het anderhalve eeuw als een bedreiging had ervaren, was daarbij zijn lotgenoot. Betrekkelijk kort nadat de ethnische expansie der Arameeërs was aangevangen, begonnen Assyrische koningen activiteiten te ontplooiën, die uitbreiding van hun machtsgebied ten doel hadden. Voorlopig vielen de slachtoffers in de streken van

Tigris en Eufraat, in gebieden ten noorden en oosten daarvan en in Noord-Syrië; maar Tiglath-Pileser III (745-727) ging verder naar het zuiden.

In 733 v. Chr. hield het rijk van Damaskus op te bestaan en was Israël zijn gebieden benoorden de Karmel (Galiléa) kwijtgeraakt; in 722 maakte Salmanassar V (727-722) een einde aan de zelfstandigheid van de van Israël overgebleven rest Samaria. Juist na het behalen van zijn succes stierf hij en het was aan zijn opvolger Sargon II (721-705) om hier de gebruikelijke Assyrische deportaties door te voeren. Voorlopig ontsprong Juda de dans en toen het kort na de troonsbestijging van Sanherib (705-681) aan de beurt kwam, liep diens belegering op een mislukking uit (701).

Daarna bleef het nog ruim een eeuw, zij het met een drastisch verkleind territorium als vazalstaatje voortbestaan. Langs zijn grenzen gingen sinds 672 de Assyrische expedities van Esarhaddon (681-669) en Assurbanipal (668-626) naar Egypte; het maakte ook de terugtrekking van de Assyrische bezetting van Egypte vanaf 663 mee. Want ondanks het feit, dat zijn troepen Thebe bereikt hadden, kon Assurbanipal zich in dit land niet handhaven.

De interne moeilijkheden, waaraan Assyrië in toenemende mate leed, riepen zijn expansiemogelijkheden een halt toe. De vorsten sinds Sargon hadden periodiek met opstanden in onderworpen gebieden te kampen (Sanherib verwoestte in dit verband zelfs in 689 Babel; Esarhaddon herbouwde het); leidinggevende Assyrische kringen waren het niet altijd met de koninklijke politiek eens en onder Assurbanipal verlamde dynastieke strijd de kracht van het rijk.

Ruim tien jaar na zijn dood ging tussen 614 en 609 het Assyrische rijk in vijf jaar volkomen ten onder. In de veroverde gebieden moesten de Assyriërs het bestuur regelen. In Palestina gebeurde dit door instelling van provincies onder een gouverneur: eerst Samaria en later, toen Juda sterk verkleind was, als tweede gewest Asdod. Een probleem, waarmee de nieuwe overheid misschien niet direct, maar in ieder geval zijdelings mee te maken had, vormde de taal. Samaria en Galiléa waren tot dusver Hebreeuwstalige gebieden geweest, Tengevolge van de deportaties kan deze situatie nauwelijks hebben voortbestaan. Het ligt voor de hand, dat het Aramees daar als algemene omgangstaal moet zijn binnengedrongen, te meer waar deze gebieden aan Arameesprekende streken grensden en waar deze taal door haar betrekkelijk eenvoudige structuur voor dat doel geschikt was. Gegevens uit veel later eeuwen bewijzen, dat Galiléa en Samaria wat het Aramees betreft een gemeenschappelijke taalontwikkeling hebben doorgemaakt in vergelijking tot het Aramees, dat elders gesproken werd. En wellicht heeft de Assyrische overheid zich voor de communicatie met de bevolking ook van het Aramees bediend. De vraag van de regeringsvertegenwoordigers van Juda aan de veldmaarschalk van Sanherib in 2 Kon. 18:26 om Aramees te spreken schijnt in die richting te wijzen door de toevoeging "want wij verstaan dat". Tegelijkertijd bewijst het in deze tekst beschreven voorval, dat de bevolking van Juda Hebreuws sprak en het Aramees niet verstond.

2 Kon. 17:24 vv. beschrijft, dat na de deportatie onder Sargon II Samaria herbevolkt werd met lieden afkomstig uit allerlei streken elders, waaronder later tengevolge van een wilde dierenplaag de Jehowahdienst weer werd ingevoerd. Daartoe werd door de Assyrische overheid een Israëlitische priester naar Samaria gezonden, die zich in de oude noord Israëlitische heilige plaats Bethel vestigde. Nu weet de tweede Samaritaanse Chronik, - een Samaritaans geschrift, dat men moeilijk kan dateren, maar dat de indruk wekt oude Samaritaanse inzichten weer te geven - van een terugkeer van de deportanten van 721 v. Chr. uit hun ballingschap. Hoewel deze beide gegevens met elkaar in tegenspraak schijnen, doet men er goed aan rekening mee te houden, dat ze ieder voor zich een kant weergeven van wat zich werkelijk heeft

afgespeeld. Dat één priester, zoals 2 Kon. 17:27 stelt, de Jehowahdienst in Samaria weer heeft kunnen herinvoeren, is uitgesloten te achten. De rituele en reinheids eisen aan deze religie eigen maakten het ten enenmale onmogelijk, dat één man Jehowahdienst kon bedrijven.

De éne priester moet over een staf van medewerkers beschikt hebben; waarbij men niet over het hoofd mag zien, dat met het woord priester een hogepriester bedoeld kan zijn. Later is in de Qumranliteratuur b.v. sprake van de "Boze priester"; de activiteiten, die deze figuur toegeschreven worden dwingen er wel toe aan te nemen, dat hij een hogepriester geweest moet zijn. Het ligt echter voor de hand, dat de Judese auteur van 2 Koningen de herinvoering van de Jehowahdienst in Samaria gebagatelliseerd heeft, evenals het voor de hand ligt, dat de Samaritanen de terugkeer van een groep Israëlieten rondom een priester team overdreven hebben voorgesteld als een terugkeer van Israël uit zijn Assyrische ballingschap.

De Judeeërs hebben hetzelfde gedaan toen op dezelfde wijze een kleine groep na 539 v. Chr. terugkeerde uit de Babylonische ballingschap.

Op de vraag, wanneer de Jehowah dienst in Samaria hersteld werd, schijnt Ezra 4:2 het antwoord te geven: de Samaritanen, die daar in de jaren tussen 538 en 520 v. Chr. aan het woord zijn, stellen, dat zij sinds Esarhaddon - dus sinds de periode van 681 tot 669 - Jehowah al dienen. Gezien het feit, dat deze koning Babel liet herbouwen en het daardoor mogelijk maakte, dat de Babylonische religie weer kon functioneren, is het in ieder geval niet onaannemelijk, dat hij om wat voor reden dan ook de Israëlietische religie eveneens weer een kans gegeven heeft. Dat Sargon of Sanherib de koning van Assur zou zijn, waar 2 Kon. 17:27 over spreekt, is weinig waarschijnlijk. Sargon had zelf Samaria verwoest en Sanherib maakte de uitoefening van de godsdienst van Babel onmogelijk. Esarhaddon komt daardoor wel het meest in aanmerking de vorst geweest te zijn, die de Jehowah dienst in Samaria weer toeliet. Volgens 2 Kon. 17 werd het Jehowah heiligdom in Bethel gevestigd.

Naar de gang van zaken daarin kan men slechts gissen. Wel weten we iets omtrent de Judese toestanden rondom de Jehowah religie in die tijd en die waren bedroevend. In de tempel van Jeruzalem vond cultus plaats, die aan de dienst van Jahowah vreemd was (2 Kon.23); het was hoogstwaarschijnlijk nog in de Assyrische tijd dat Judeeërs naar Zuid Egypte emigreerden en onder die Judeeërs van Elefantine treft men later naast de verering van Jahu (**Jaho**?) die van Asjambethel, Anathbethel, Cherembethel en Anathjahu aan (Elefantinepapyri).

Hoe weinig de reformatie onder Josia, althans in bepaalde lagen van het volk, wortel sloeg, blijkt uit het feit, dat de Judeeërs die na de val van Jeruzalem in 587 v. Chr. naar Egypte vluchtten, waarbij ze Jeremia meevoerden (Jer. 41:16 vv.), zich daar aan de dienst van de "Koningin van de Hemel" overgaven (Jer. 44:15 vv.). Maar mag men deze Judese toestanden op het nieuwe Jehowah heiligdom in Bethel terugprojecteren? Bovendien: door Josia, die na de dood van Assurbanipal in 626 v. Chr. meer armslag kreeg, is het eerst ontwijfd en later verwoest (2 Kon.23:4 en 15); wat is daarna gebeurd?

Werd daarna wellicht het cultuscentrum naar de Gerizim verlegd, omdat Bethel te dicht bij de grens van het nog steeds bestaande en vijandige Juda lag? De vragen, die hier liggen worden door de gegevens van de Samaritaanse Kronieken niet opgelost maar eerder meer gecompliceerd. Opmerkelijk is echter, dat de Samaritanen in de na-exielische tijd ondanks hun ernstige controversen met de Judeeërs de Thora met enkele

kleine wijzigingen accepteerden, wat toch alleen maar mogelijk is geweest, als ze in die Thora voorschriften en voorstellingen hebben gevonden, waarin ze hun eigen tradities herkenden; verder, dat men in de Samaritaanse literatuur geen invloeden van heidense religies aantreft en tenslotte, dat de Samaritaanse paasviering in vergelijking met de Joodse de indruk wekt een oud Israëlitisch ritueel te volgen. Men moet zich de vraag stellen al kan men haar niet beantwoorden of de herinvoering van de Jehowah dienst in Samaria onder Esarhaddon niet gepaard is gegaan met verschijnselen, die weliswaar niet identiek maar wel vergelijkbaar zijn met hetgeen zich in Juda onder Josia heeft afgespeeld. Het is in ieder geval hoogst merkwaardig, dat de Samaritanen later, toen de Judeeërs van de Perzische overheid verlof kregen om de tempel van Jeruzalem te herbouwen, daaraan mee wilden doen (Ezra 4:2).

Na de ondergang van Assyrië kreeg het volk Israël eerst met de Babyloniërs en daarna gedurende lange tijd met de Perzen te maken.

De achtergronden daarvan liggen echter in het optreden van de Meden in het Nabije Oosten.

Met de Perzen en andere stammen behoorden de Meden tot de Ariërs die weer deel uitmaakten van de grotere Indo-Europese volkerenfamilie die vanuit het Noordoosten omstreeks het jaar 1000 v. Chr. het plateau van Iran waren gaan binnendringen.

In een bericht omtrent een veldtocht van de Assyrische koning SalmanAssar III uit het jaar 836/5 worden ze voor het eerst genoemd. Gaandeweg hebben deze Meden een soort bondsstaat weten te formeren, waartoe ook de Perzen behoorden en na allerlei wederwaardigheden in de landen ten Noorden en Oosten van de Tigris waartoe o.a. de invallen van de Skythen behoorden bracht dit Rijk der Meden Assyrië de eerste fatale slag toe.

Zijn koning Cyaxares veroverde in 614 v. Chr. Assur. Binnenlands hadden de Assyriërs het steeds moeilijk gehad met Babylonië we zagen boven hoe Sanherib zelfs Babel verwoestte, waarna Esarhaddon het weer nieuwe kansen bood ; de dood van Assurbanipal in 626 v. Chr. maakte het mogelijk dat het zich weer als een zelfstandige staat ging gedragen.

De man, die daarbij de leiding had, was Nabopolassar waarschijnlijk iemand van Aramese afkomst gezien het feit, dat hij een Chaldeeër genoemd wordt. De Chaldeeërs (Babyl.: Kaldoe) behoorden nl. tot die Aramese stammen, die zich vroeger aan de zuidzijde van de benedenloop van de Eufraat hadden gevestigd. Na de val van Assur verbond deze Nabopolassar zich met Cyaxares en samen brachten zij de ondergang over Ninive in 612. Gezien de geografische ligging van de territoria der bondgenoten lag het voor de hand, dat de streken ten Zuiden van de Tigris aan de Babyloniërs en die ten Noorden van deze rivier aan de Meden toevielen.

In de Syrische delen van het vroegere Assyrische rijk kreeg Nabopolassar zelfs met verre Aramese verwanten te maken.

De nieuwe Babylonische staat was in wezen niet expansief ingesteld. Doordat Egypte de volkomen ondergang van Assyrië tevergeefs had pogen af te wenden en daarna in Palestina bleef intrigeren, zagen de Babyloniërs zich gedwongen in dit gebied militair in te grijpen.

De ondergang van het staatje Juda was daarvan het gevolg. Maar het had het er dan ook wel naar gemaakt: Josia had voor Nabopolassar gekozen en sneuvelde dientengevolge in de slag, die hij in het jaar 609 v. Chr. bij Megiddo tegen farao Necho leverde; deze laatste stelde, na een interim koningschap van drie maanden van Josia's zoon Jóachaz, diens broer Jojakim als koning aan; de Babyloniërs hadden deze Egyptische creatuur geaccepteerd maar moesten hem op den duur toch als onbetrouwbaar ervaren. Dit feit voerde er toe, dat Nabopolassar's zoon Nebukadnézar

tegen Jeruzalem optrok. Voordat Jeruzalem veroverd was stierf Jojakim; zijn zoon Jojachin volgde hem op, deze moest enkele maanden later de wapens strekken.

Zo viel Jeruzalem in maart 597 v. Chr.; Nebukadnézar deporteerde een elitegroep, die hij gevaarlijk achtte, en stelde een broer van Josia als koning over Jeruzalem en omgeving aan. Doch ook deze, Zedekia, ging op den duur weer door de knieën voor Egyptische intriges en dat voerde tot de verwoesting van Jeruzalem en zijn tempel in augustus 587 v. Chr.

Een grootscheepse deportatie van Judeeërs volgde daarna. Niettemin werd Judéa niet geheel ontvolkt. Er bleef nog een vrij grote Judese bevolkingsgroep in de streken rondom Jeruzalem achter, die in Gedálja haar regeringscommissaris kreeg. Maar Gedálja werd vermoord en daarna vluchtte een belangrijk deel van deze bevolkingsgroep naar Egypte onder medevoering van Jeremia; zie boven (2 Kon. 25: 2226; Jeremia 3944).

Doch zelfs deze vlucht beroofde Jeruzalem en omgeving niet van Judese bewoning. Uit oudtestamentische gegevens als Ps. 74 en Klaagliederen 5 blijkt, welk een zwaar lot Judeeërs uit deze contreien trof, die niet gedeporteerd, maar ook niet op de vlucht geslagen waren, omdat ze op Jehowah vertrouwden en niet iets van vreemde goden als de "Koningin van de Hemel" - zie boven - verwachtten. Intussen schiepen de deportatiemaatregelen van Nebukadnézar in Zuid-Palestina wel zulk een groot vacuüm, dat andere volkeren daar mogelijkheden tot vestiging kregen. In dit kader valt op de beweging van de Edomieten naar het Westen te wijzen.

Vroeger wonend in het gebergte van Ser werden zij nu Zuid-Palestijnen. Daardoor was eeuwen later voor de Romeinen de familie, van wier diensten zij zich verzekerden en waaruit Herodes voortkwam, een Palestijns geslacht. Voor het echter zover was, had deze bevolking wel het een en ander moeten ondervinden. Het vacuum dat door de vernietiging van de staat Juda door Nebukadnézar ontstond en waarop Egypte geen beslag kon leggen, schonk ruimte aan de Arabische handel. Het strand in de buurt van Gaza werd een overslagplaats aan het einde van een karavaanweg, waarover producten uit het verre Oosten werden aangevoerd, die per schip in het Middellandse zeegebied gedistribueerd moesten worden. Deze ontwikkeling maakte voor de toekomst de vraag of men zich het gezag over Palestina kon verwerven, bijzonder interessant. Doch voordat het zover was, deden zich andere ontwikkelingen voor.

Tot 585 v. Chr. boekte Cyaxares als opperkoning van de bondsstaat der Meden successen, doch in dat jaar moest met de Lydiërs in Klein-Azië het verdrag gesloten worden, waarbij de rivier de Halys als grens tussen beider staten aanvaard werd. Omstreeks die tijd werd hij opgevolgd door Astyages. Voorlopig waren de verhoudingen met Babylonië nog goed, doch na 562 v. Chr., het jaar waarin Nebukadnézar die een zwager was van Astyages stierf, veranderde de situatie.

Nadat het Babylonische rijk in nog geen zeven jaar drie koningen had gehad, kwam het in 555 v. Chr. in handen van Naboenid, vrijwel zeker een Assyriër afkomstig uit Harran. Deze kreeg moeilijkheden met Astyages over zijn geboorteplaats, die hij in 553 veroverde. Betrekkelijk kort daarna begon hij het eigenlijke Babylonische gebied te verwaarlozen en de Babylonische religie tegen te werken, waardoor daar een steeds sterker wordende weerstand tegen hem groeide. Wellicht heeft hij met vreugde gezien, dat het Astyages ook niet voor de wind ging; doch de ontwikkelingen in het rijk der Meden zouden zich uiteindelijk tegen hem keren.

Daar was in 559 v. Chr. Cyrus II koning geworden over de deelstaat Anshan, waarin de Perzen woonden. Deze had er tien jaar voor nodig om de machtspositie te

ontwikkelen, die het hem in 549 mogelijk maakte Astyages waarschijnlijk zijn grootvader in moederlijke lijn van liet leiderschap over de bondsstaat te beroven en deze daardoor van een Medisch in een Perzisch rijk om te vormen. Daarna negeerde Cyrus het verdrag van 585 en viel hij Lydië aan, dat hij met zijn koning Croesus op de knieën wist te dwingen. Of de Babyloniërs in hun afkeer van Naboenid toen iets van Cyrus zijn gaan hopen, valt moeilijk te zeggen de Judeeërs deden dat in ieder geval wel getuige Jesaja , maar toen hij het Babylonische rijk aanviel stortte het in 539 verrassend snel ineen.

Met wijs beleid maakte hij het in een personele unie tot een zelfstandige deelstaat binnen het Perzische rijk, terwijl hij de moeilijkheden, die Naboenid aan de Babylonische religie had bereid, uit de weg ruimde. De Judeeërs zouden daarvan profiteren: Intussen betekende de annexatie van het Babylonische rijk voor Cyrus, dat hem de macht toeviel over geheel Syrië en Palestina, dat hij in het Zuiden van laatstgenoemd gebied het einde van de Arabische karavaanweg naar de Middellandse Zee bij Gaza beheerste en dat hij aan de grens van Egypte stond.

2. Het Perzische Rijk

Cyrus II 559 koning van Anshan, 549 overname van de macht in de Medische bondsstaat, sindsdien is hij de koning der koningen; vervolgens machtsuitbreiding over nagenoeg geheel Klein-Azië, 539 annexatie van het Babylonische rijk zijn zoon Cambyses krijgt te Babel de functie van koning van Babel ; sneuvelt omstreeks 530 v. Chr. ten Oosten van de Kaspische Zee in de strijd tegen de Massageten. Hoewel Cyrus de koninklijke familie der Meden de macht over de bondsstaat ontnam, brak hij de macht van de aanzienlijke Medische families niet.

Door zijn afstamming was hij zelf trouwens waarschijnlijk een halve Meder (kleinzoon van Astyages). Ekbatana bleef hoofdstad.

Cambyses II (530-522). Deze veroverde in 525 v. Chr. Egypte en bleef daar in de volgende jaren. Veldtochten tegen Ethiopië en de oase Ammon in

het Westen mislukten. Hij maakte er zich gehaat, volgens de legende omdat hij de Apisstier gedood zou hebben, in werkelijkheid waarschijnlijk echter omdat hij de grote economische macht van de Egyptische tempels aan banden probeerde te leggen. De dood trof hem in Palestina (natuurlijk?, ongeluk?) terwijl hij zich naar Perzië terughaaatte, waar troebelen waren uitgebroken. De achtergrond daarvan schijnt te liggen in een opstand der magiërs, de priesterclan der Meden. Volgens het bronnenmateriaal zou daarin meegespeeld hebben het feit, dat Cambyses voordat hij de veldtocht tegen Egypte begon, zijn broer Bardiya zou hebben laten doden. Een magiër, Gautama, zou zich voor Bardiya hebben uitgegeven en na de dood van Cambyses zou een lid van een andere tak van de Perzische familie, waaruit Cyrus gesproten was, Darius, zich van de oppertroon hebben meester gemaakt.

Door moderne geleerden is deze voorstelling van zaken betwijfeld; men vraagt zich af, of Bardiya wel in 526/5 door Cambyses is omgebracht en of Darius dat zelf niet in 522 gedaan heeft. Voor beide standpunten pleit het een en ander; tegen beide valt ook het nodige te zeggen, een zekere decisie bereikte men hier niet. Wat echter wel zeker is, is het

feit, dat Darius een einde maakte aan de nog steeds grote invloed der Meden. Omdat hij niet door afstamming met hen verbonden was kon hij met minder consideraties tegenover hen staan dan Cyrus en Cambyses.

Darius I (522-486).

Met deze vorst begint eigenlijk de geschiedenis van het Perzische Rijk, dat in naam

wel een bondsstaat bleef, maar in werkelijkheid een gecentraliseerde eenheidsstaat was. Ekbatana, bleef daarin, een voorname stad, zoals Cyrus Babylon als voorname stad had laten voortbestaan; maar het nieuwe bestuurscentrum werd Susa, terwijl Darius een aanvang maakte met de bouw van een geheel nieuwe stad, Persepolis, die hij wellicht in de toekomst tot hoofdstad had willen verheffen. Het rijk werd nu verdeeld in (20?) satrapieën, die weer onderverdeeld waren in provincies en daaronder ressorterende kleinere eenheden. Wat vroeger het Babylonische rijk was geweest werd nu één satrapie: Babylonië en Ebirnarí (Ebirnari = het gebied over de rivier, nl. vanuit het Oosten gezien over de Eufraat); binnen deze satrapie schijnt de nog uit de Assyrische tijd daterende provincie indeling te zijn gehandhaafd met o.a. de provincie Samaria waartoe ook Jeruzalem behoorde en Asdod. Deze organisatie bracht vanzelfsprekend ambtelijke hiërarchie en bureaucratie met zich mee; terwijl een keuze gemaakt moest worden voor een overheidsstaal binnen het raam van de grotere bestuurseenheden. Voor de satrapie Babylonië c.a. scheen de oplossing historisch gegeven: het Aramees had hier al een heel sterke positie veroverd sinds de Assyrische tijd; dit kon hier de taal zijn, waarin de overheid zich tot de bevolking richtte. Met de Egyptische satrapie werd eveneens in het Aramees gecorrespondeerd. Het Aramese dialect, dat als bestuurstaal gebezigd werd en dat waarschijnlijk het Aramees was, dat men in Babylonië kon horen zie vorige paragraaf, wordt tegenwoordig aangeduid als Rijks-Aramees (d.w.z. het Aramees van het Perzische rijk). De organisatorische problemen omvatten echter meer dan vragen omtrent bestuurlijke zaken. Snelle berichtgeving, snelle verplaatsing van troepen en handelsverkeer waren noodzakelijk: vandaar dat Darius zorg besteedde aan goede wegverbindingen, postdiensten en aan verbetering van een in zijn tijd nog betrekkelijk jong middel om de handel te vergemakkelijken: het geld. Munten te gebruiken in het handelsverkeer dat wil dus zeggen stukjes metaal van een standaard gewicht is waarschijnlijk een uitvinding van de Lydiërs geweest. De moeilijkheid rees de waarde van de verschillende plaatselijke en regionale munten tegenover elkaar te bepalen: Darius nu voerde een gouden standaardmunt voor het gehele rijk in, de *dareikos*, waardoor de mogelijkheid ontstond de waarde van de genoemde munten tegenover de *dareikos* en zo tegenover elkaar te bepalen.

Ook werd hierdoor het transport van grote bedragen gemakkelijker.

In Egypte nam deze vorst een oud project weer ter hand uit handelsoverwegingen maar wellicht ook uit strategische oorzaken: de verbinding van de Middellandse Zee met de Rode Zee via een Nijlarm en een daarop aansluitend kanaal.

Afgezien van zijn politieke en organisatorische kwaliteiten, van zijn economisch en strategisch inzicht, bracht Darius I bij zijn bestijging van de troon van de Koning der koningen nog iets anders mee, dat van verstrekkende invloed zou zijn. Hij was, als gezegd, een Pers, en niet als Cyrus met de Meden gelieerd; en in het gebied van zijn afkomst was hij onder invloed gekomen van een uit het Noordoosten van Iran afkomstige reformatie in de Iranese religie: die van Zarathustra.

Over deze reformatie volgt onder een nadere uiteenzetting.

Hier behoeft slechts gezegd te worden, dat Darius het mogelijk gemaakt heeft, dat de ideeën van Zarathustra een stempel gingen drukken op de religie van zijn rijk, zonder dat daarbij alle oud-Iraanse elementen volkomen terzijde werden gesteld. Of dit een uit politieke gronden afgedwongen compromis is geweest dan wel of Darius zelf reeds in dit compromis leefde, valt niet meer uit te maken.

Opmerkelijk is verder ook zijn houding tegenover de wet (data). Deze moest door wetgeleerden (databara) worden uitgelegd ter praktische toepassing, en kon niet door

koninklijke grillen plotseling veranderd worden. Dit bevorderde de rechtszekerheid al droeg het ongetwijfeld bij tot juridische starheid.

De kiem van de ondergang van het Perzische Rijk werd helaas ook door Darius gelegd en wel door zijn confrontatiepolitiek tegenover Zuid-Oost Europa. Expedities tegen de Scythen in de streken rondom de Zwarte Zee voerden niet tot een uiteindelijk succes; het Griekse stadstatendom putte daaruit moed en de Jonische kuststeden van Klein-Azië kwamen in verzet, terwijl ook op de eilanden, die Darius een zeemacht in het Westen moesten garanderen, opstanden uitbraken. Hieruit resulteerde de oorlog met de Grieken, die niet alleen verloren werd, maar ook een nasleep heeft: gehad, die in ernstige mate heeft bijgedragen tot de ondergang van het Perzische rijk. Reeds het begin van deze oorlog verliep niet hoopvol: in 492 sloeg de Perzische vloot te pletter op de rotsen van Athos; in 490 werd het in de vlakte van Marathon aan land gezette leger door de Atheners onder Miltiades deerlijk verslagen.

Xerxes T (486-465).

Deze kreeg eerst de maken met een opstand in Egypte die neergeslagen werd. Vervolgens kon hij de Griekse oorlog weer ter hand nemen, waarin hij de overwinning te land bij Thermopylae ter zee niet kon uitbuiten door de verloren slag bij Salamis (480), waarbij zich het jaar daarop de verschrikkelijke nederlagen voor het leger bij Plataeae en voor de vloot bij kaap Mykalae voegden (479).

Het voor het Perzische rijk fatale gevolg van dit alles was, dat niet alleen voortaan aan een verovering van Griekenland niet meer gedacht behoefde te worden, maar dat het ook zijn vaste greep op de Griekse gebieden langs de Klein-aziatische kust kwijtraakte. Een vrede met de Grieken werd niet gesloten en een haard van onrust bleef daardoor bestaan: tussen 479 en 470 werden de Perzen van de eilanden in de Aegeïsche Zee verdreven door de Delisch-Attische Zeebond onder hegemonie van Athene, die in 466 zelfs te land een overwinning wist te behalen in de slag bij de rivier de Eurymedon in het midden van Klein-Azië. Zo is de gehele regeringsperiode van Xerxes beheerst geweest door de strijd met de Grieken.

Intussen had hij ook nog het hoofd moeten bieden aan een opstand in Babel; in waarschijnlijk 478 v. Chr. werd de stad, die door Darius in 522 v. Chr. al ontmanteld was, met zijn tempeltoren voor goed verwoest. Sinds Xerxes begon de Griekse invloed in Klein-Azië toe te nemen.

Artaxerxes T (Longimanus) (465-424)

besteeg de troon na de intriges tegen en de moord op zijn vader Xerxes. In 460 kreeg hij met een ernstige opstand in Egypte te maken, die pas in 455 kon worden neergeslagen door Arsames (waarschijnlijk ook uit Aramese papyri bekend).

Egypte had een bondgenoot in de Delisch-Attische Zeebond, die in dezelfde tijd successen in Klein-Azië behaalde. Na het succes der Perzen in Egypte werd de Zeebond voorzichtiger de kas werd naar Athene overgebracht: maar in 449 sloegen de Grieken hard toe: Cyprus werd bezet, leger en vloot der Perzen werden bij het Cyprische Salamis verslagen.

Pas nu kwam er na meer dan veertig jaar oorlogstoestand een vrede tussen de Grieken en de Perzen tot stand, waarbij de laatsten beloofden de handen van de Jonische steden af te zullen houden. In 446 kwam de intern Griekse strijd tussen Athene en Sparta tot een compromis, waarbij de laatste stad de hegemonie te land en de eerste die ter zee kreeg. Daardoor werden de Grieken voor Perzië op den duur minder gevaarlijk, omdat de Perzische schatkist gelden kon verschaffen, die het mogelijk maakte Grieken tegen elkaar uit te spelen: in 431 werd het compromis verbroken; de

afloop van twee oorlogen tussen Sparta en Athene was, dat Athene in 404 v. Chr. , beroofd van vloot en bondgenoten en van de door muren beveiligde verbinding met zijn haven Piraeus (de zgn. Lange muren), als macht had afgedaan. Door de combinatie van geld met militaire mankracht werd dit voor Perzië gunstige resultaat bereikt. Artaxerxes, wiens hof sterk beheerst werd door de koninginmoeder Amestris, heeft dit echter niet meer meegemaakt; hij was twintig jaar tevoren gestorven, kort na de dood van Amestris.

Zijn zoon **Xerxes II** (424-423) regeerde slechts 45 dagen, hij werd vermoord door een halfbroer, die weer verdrongen werd door een andere halfbroer,

Darius II (423-404) gehuwd met een halfzuster Parysatis. Deze vrouw nam min of meer de positie van haar grootmoeder Amestris over.

Onder Darius II (Ochus) werd het geschetste succes tegen de Grieken bereikt maar onder zijn regering kwam de zelfstandige macht van sommige satrapen aan het licht en sinds 410 v. Chr. reduceerde de Perzische macht in Egypte snel. Bij zijn dood in 404 was deze geheel verloren.

Tussen 404 en 401 was het niet duidelijk, wie van de beide zonen van Darius II en Parysatis de toekomstige heerser zou zijn, Artaxerxes. of Cyrus. De laatste zette de grote, door Xenophon beschreven expeditie op touw, die haar einde vond door zijn sneuvelen in de slag bij Cunaxa (401 v. Chr.). Dit laatste feit besliste ten gunste van Artaxerxes II (404/401-359).Zijn pogingen om Egypte te herwinnen, ondernomen kort na zijn aanvaarding van de regering en in 473 v. Chr. faalden. Her en der had hij met opstanden te kampen, maar van de verdeeldheid onder de Grieken wist hij handig partij te trekken door de financiële kraan voor Athene dicht te draaien nadat hij eerst Sparta ter zee militair had uitgeschakeld.

De Spartaanse politicus Antalcidas kwam daarop in 386 met een door Artaxerxes geïnspireerd vredesvoorstel, waarbij de Jonische steden weer Perzisch werden, de staten in Griekenland vrij en autonoom werden verklaard en Sparta daar tot toezichthouder werd benoemd. Men ging op dit voorstel in en de gesloten vrede heet in de geschiedenis de vrede van Antalcidas of de Koningsvrede. Koningsdictaat zou een betere aanduiding zijn.

Echter, hoezeer dit dictaat ook een succes van de combinatie van Perzisch militair optreden en diplomatiek handelen was: het heeft ernstig bijgedragen tot de ondergang van het Achaemeniedische Rijk.

Want het optreden van Perzië's zetbaas Sparta wekte in Griekenland verzet, waarvan Athene en Thebe de dragers waren. Na de slag bij Leuctra in 371 tegen Sparta, waarbij de Thebanen als militaire nieuwigheid de zgn. schuine falanx gebruikten, was aan hun stad de hegemonie; echter slechts voor korte tijd: tot 362, het jaar waarin hun veldheer Epaminondas bij Mantinea in de Peloponnesus sneuvelde. Vervolgens scheen Athene weer een kans te krijgen; de nieuwe Perzische koning Artaxerxes III intervenieerde hij doorzag daarbij niet, dat hij door Griekenland verdeeld te houden het tot een rijpe vrucht maakte die geplukt kon worden door een nieuw opkomende macht: Macedonië. In 338 v. Chr. was het echter zo ver: Thebe en Athene verloren de slag bij Chaeronea en sindsdien was Philippus van Macedonië heer en meester in Griekenland.

Artaxerxes II Mnemon stierf bejaard, na ook elders politieke successen behaald. te hebben en na moordlustig geintrigeer in zijn familie en die was groot bij 115 zonen uit 360 bijvrouwen te hebben moeten meemaken. Zijn zoon Ochus veroverde de troon en nam de naam Artaxerxes aan.

Deze, **Artaxerxes III** (Ochus) (359-338) had geheel Klein-Azië in zijn macht en kon dientengevolge in Griekenland als reeds aangeduid intrigeren, maar kreeg intussen moeilijkheden met satrapen, die zich als vorsten gingen gedragen (wat bleek uit het feit, dat zij zelf munt gingen slaan). Ook de Foenicische steden revolteerden, maar in 345 v. Chr. werd Sidon op de knieën gedwongen. Daarop kon een campagne in Egypte volgen, dat wat het Noorden betreft vanaf 341 tot de ondergang van het Achaemeniedische Rijk Perzisch gebied bleef. Alexander de Grote was daar de bevrijder van de Perzen, zoals Cyrus eens in Babylonië de bevrijder van een ongewenste vorst was geweest. Artaxerxes werd vermoord met behulp van vergif, zijn moordenaar, de eunuch Bagoas, verhief een van de koningszonen, Arses, tot de troon.

Arses (338-336) kwam in verzet tegen Bagoas en werd door deze omgebracht. De eunuch schonk de troon toen aan de 45jaar oude

Darius III Codommanus (336-330), die de fatale klappen van Alexander de Grote te incasseren kreeg: 334 de slag aan de Granicus in het uiterste Westen van Klein Azië bij de Zee van Marmora; 333 de slag bij Issus op de grens van Klein-Azië en Syrië; 332 het verlies van Egypte; 331 de slag bij Gaugamela ten Oosten van de Tigris. Op zijn vlucht naar het Oosten werd Darius III in 330 door de aanzienlijke Pers Bassus vermoord. Alexander deed Bassus daarvoor met zijn leven boeten.

De religie van Iran in de achameniedische tijd (539-330 v. Chr.)

Een onopgeloste vraag in de bijbelwetenschap is de kwestie, of, en zo ja in hoeverre het Jodendom en het christendom beïnvloed zijn door de godsdienst der Iraniërs. In het begin van deze eeuw is sterk vóór gepleit,

o.a. door Bousset, Gresmann, Clemen en Von Gall; anderen namen in de loop , der tijd een sterk gereserveerd standpunt in ten aanzien van eventuele beïnvloeding. Naar beide kanten blijven er echter toch wel vragen bestaan en daarom is het nuttig hieromtrent iets te weten, dit te meer, waar de Iranistiek in de afgelopen vijftig jaar ook een sterke ontwikkeling heeft doorge maakt.

Het materiaal, waarmee de Iranistiek werkt wordt ontleend aan klassieke auteurs, inscripties, akkadische tabletten, papyri, archeologische vondsten en, waar het de godsdienst van Iran betreft, voor een zeer belangrijk deel aan een literatuur, waarvan de aanvang ligt in de achameniedische tijd of daarvoor en die in een voortdurend groeiproces tot op heden is overgeleverd, omdat ze functioneert in de religieuze gemeenschap van de Parsi's, die met circa 100.000 leden nog steeds in de omgeving van Bombay leeft.

Door deze literatuur taalkundig kritisch te bestuderen en door bepaalde gegevens daaruit te vergelijken met de religie van de *Rgveda* der Indische ariërs en de zo verkregen resultaten in verband te brengen met de gegevens van het andere bovengenoemde bronnenmateriaal, is het mogelijk zich een beeld te vormen van de godsdienst der Iraanse ariërs kortweg genoemd: Iraniërs. Natuurlijk bevat dit beeld lacunes en hypothetische trekken, en blijven er op détailpunten vele vragen over: niettemin is het in redelijke mate betrouwbaar.

Voor de splitsing van de ariërs in de Indische en in de Iraanse tak, hebben zij twee soorten van goddelijke wezens gekend, die in het sanskriet asura's en deva's, in het Iraans asura's en daeva's heten. Het merkwaardige is, dat onder de Ariërs, die zich in India gevestigd hebben, het accent op de deva's kwam te liggen en bij de Iraniërs op de ahura's. Doch dit laatste wil niet zeggen, dat de daeva's in Iran niet vereerd werden. Juist deze daevaverering zou later een belangrijke kwestie gaan vormen.

Vooraanstaande goden waren in het oude Iran: Mithra, de god van de uitgestrekte weiden, Airyarnan, de god die voor het welzijn van de mensen zorgt en in dit kader ook over de sociale orde waakt, Verethragna, de god van strijd en overwinning, Vayu, de god die met de aanvang der dingen te doen heeft, die heerst tussen hemel en aarde en die daarom betrokken is bij het overbrengen van de offers van de aarde naar de hemel, Anahita, de vruchtbaarheidsgodin die waakt over de bevochtiging van het land, rein;, moederlijk en heldhaftig. Bij sommige Iraanse stammen schijnt Zurvan de rol van oppergod in het pantheon te hebben vervuld; bij andere een figuur, die als Ahura of misschien wel Ahura Mazda (= de wijze Ahura) werd aangeduid en die men kan vergelijken met de Indische Varuna.

In het ritueel speelde de verering van het vuur een bijzonder grote rol en het brengen van een langs de weg van een ingewikkelde reeks van handelingen samengesteld offer van een vloeistof (het Haoma-offer).

De Rgveda der Indische ariërs levert op beide punten parallellen (Iraans: haoma=vedisch:soma). Over een uit de religie voortvloeiende gedragscode der oude Iraniërs weten we niets, maar die moet er wel geweest zijn, want men kende de tegenstelling goedkwaad als asja tegenover druj. Asja is vergelijkbaar met het vedische begrip rta de gang van zaken, die de goden behaagt, druj is de Iraanse vorm van het woord dat in het Sanskriet druh (=leugen, bedrog) luidt.

Verder had men nog mythen omtrent de kosmogonie (de overwinning van een draak schijnt daarin een rol gespeeld te hebben) en over perioden in de loop van de wereldgeschiedenis. In het rijk van de Meden schijnt de priesterkaste der Magiërs een belangrijke rol te hebben gespeeld.

In deze religieuze situatie is **Zarathustra** als reformator opgetreden met als twee belangrijke programmapunten: monotheïsme en accent op het morele gedrag. Wanneer dat gebeurd is en waar, valt moeilijk zeker te beslissen; maar in belangrijke mate is het waarschijnlijk te maken, dat het omstreeks 600 v. Chr. geweest moet zijn, terwijl het pleidooi voor Noordoost Iran als omgeving waarin dit optreden plaatsvond, het meest sterk staat. De leer van deze Iraanse hervormer valt aldus samen te vatten:

1. verbod om de daeva's te vereren en runderen te offeren; reserves ten aanzien van het haomaoffer; maar behoud van de vuurcultus.

2. Alleen Ahura-Mazda met zijn begeleiders zie onder komt goddelijke verering toe. Hij heeft licht en duisternis, hemel en aarde, de beweging van de wereld en de tijdstippen van de dag geschapen.

3. hij is de vader van een aantal wezens, die hem begeleiden: van Asja (= de goddelijke wil, de gerechtigheid), van Vohu Manah (= de goede gedachte), van Armsi (= de praktische toepassing) en van Spenta Mainyu (= de weldoende geest).

4. Dit laatste heeft een interessante complicatie: Spenta Mainyu heeft een tweelingbroer: Angra Mainyu (= de vernietigende geest).

Hoe deze tweelingrelatie mogelijk is bij het vaderschap van Ahura Mazda met betrekking tot Spenta Mainyu, wordt in de gegevens niet helemaal duidelijk. Wel wordt echter gesteld, dat in de oertijd Spenta Mainyu gekozen heeft voor Asja en Angra Mainyu voor druj, de leugen. Ook de daeva's kozen voor druj.

5. Onder de aandrang van Angra Mainyu en Spenta Mainyu moet ook de mens kiezen tussen kwaad en goed en na hun dood zullen zij het loon voor hun keuze ontvangen: wie zich door Angra Mainyu lieten leiden zullen in het huis van het bedrog vallen; wie zich voegden naar Spenta Mainyu's aandrang mogen binnentreden in het huis van het gezang.

6. Eens zal Ahura Mazda de daeva's overwinnen en in een vernieuwde wereld heersen de gedachte aan opstanding uit de doden komt hierbij echter niet naar voren.

7. Mithra en de andere grote goden der Iraniërs worden doodgezwegen, maar iets van hun kwaliteiten komt naar voren in andere wezens dan de genoemde, die Ahura Mazda begeleiden.

Wat Zarathustra in Noordoost Iran geleerd heeft is niet zonder meer gemeengoed bij alle Iraniërs geworden. Er zijn kringen geweest, die andere wegen zijn gegaan. Daaruit is in later tijd de Mithrareligie en het Zurvanisme naar voren gekomen. Maar op de staatsgodsdienst van de achaeëniërs heeft zijn leer in sterke mate een stempel weten te drukken.

Het resultaat daarvan maakt op ons de indruk van een compromis tussen de grote waarden van die leer en het Iraanse polytheïsme; doch ondanks het compromis dat wellicht gesloten moest worden kreeg de Iranese religie onder de achaeëniërs een nieuw gezicht. De vraag is, of men kan vaststellen, wanneer ongeveer dit gestalte begon te krijgen.

Noch uit hetgeen omtrent Cyrus bekend is, noch uit de dingen die we over Cambyses weten blijkt, dat zij iets met de leer van Zarathustra het zoroastrisme te maken hebben gehad.

Bij Darius I is dat echter wel het geval. Hij is afgebeeld met het embleem van Ahura-Mazda (op de Behistun-inscriptie), en dit embleem treft men herhaalde malen aan in het door hem gestichte Persepolis.

Xerxes zegt in een inscriptie dat hij de daeva's vervolgt.

Het heeft er dus alle schijn van, dat het zoroastrisme zijn kansen gekregen heeft door de wisseling in de dynastie die plaatsvond, toen Darius zich meester maakte van de troon.

Het is in dit verband opmerkelijk, dat Darius strijd voerde met de magiërs. Wat over deze priesters der Meden bekend is, doet niet vermoeden, dat zij zoroastristen geweest zouden zijn; al schijnen zij zich in later tijd wel

in die richting te hebben aangepast. Door hen neer te slaan opende de nieuwe vorst mogelijkheden voor de verbreiding van de leer van Zarathustra, zonder dat dit echter gevoerd heeft tot alleenheerschappij voor deze leer. Naar dit laatste te streven zou waarschijnlijk ook een politiek onhaalbare kaart geweest zijn. Dat het polytheïsme niet uitgebannen werd blijkt uit inscripties van Artaxerxes II, waarin naast AhuraMazda ook Mithra en Anahita genoemd worden. Het blijkt verder nog veel duidelijker uit de oudste traditieverzameling van het zoroastrisme, de Avesta

.De alleroudste gedeelten daarvan, de Gatha's dat zijn poëtische stukken die aan vaste structurele normen voldoen en die geschreven zijn in een oud Noordoost Iraans dialect geven de boven beschreven monotheïstische leer van Zarathustra weer. Maar in de jongere delen van de Avesta komen ook andere goden dan Ahura Mazda voor. Zonder de Avesta zouden we zelfs van de genoemde oud Iraanse goden nauwelijks iets weten. Een merkwaardig gevolg van het feit, dat de achaeëniërs staatsreligie ondanks de invloed van de leer van Zarathustra polytheïstisch bleef, is geweest, dat het zoroastrisme zich op den duur tot een tweegodendom ontwikkelde met als polaire figuren tegenover elkaar Ormoezd (Ahura Mazda), de goede god, en Ariman (gegroeid uit de Angra Mainyu), de kwade. Deze ontwikkeling is te begrijpen vanuit het gezichtspunt, dat getrouwe aanhangers van de leer van Zarathustra de wezens, die Ahura Mazda begeleiden en die verpersoonlijkte eigenschappen zijn, nauwelijks los van zijn persoon hebben kunnen zien.

Voor hen was in dit kader de Spenta Mainyu de weldoende geest nauwelijks te scheiden van de persoon van Ahura Mazda zelf.

Dit bracht echter de polariteit van Spenta Mainyu en Anera Mainyu - de kwade geest -

op goddelijk niveau; en het probleem dat hierdoor ontstond vond een ontsnappingsmogelijkheid doordat het zoroastrisme ondanks het monotheïsme van Zarathustra polytheïstisch was. Voor sterk in monotheïstisch richting denkenden moet een tweegodendom meer aanvaardbaar geweest zijn dan een nog steeds bestaand veelgodendom.

Duidelijke gegevens omtrent de fase van het zoroastrisme, waarin Ormoezd en Ariman als polaire goden gezien werden, dateren echter pas uit de sassaniedische periode in Iran, die in 226 na Chr. aanving.

De religie der Perzen en het Jodendom.

Bij de vraag, of het Jodendom door de religie van de Perzen beïnvloed is, dient men zich eerst duidelijk voor ogen te stellen, wat men onder beïnvloeding verstaat. Men zou er mee kunnen bedoelen, dat een religie tengevolge van contacten met een andere essentiële veranderingen heeft ondergaan; maar men kan er ook mee willen zeggen, dat aanwezige trekken en voorhanden lacunes in de ene religie door zulke contacten respectievelijk zijn versterkt of aangevuld. De gedachte dat de godsdienst van Israël structureel wezenlijk veranderd zou zijn door de aanraking met de religie van de Perzen, valt af te wijzen. Noch aan het Israëlitisch monotheïsme, noch aan de eis om volgens de op de Sínal gegeven Thora te leven, heeft de aanraking, die de Judeeërs met de Perzische religie gehad hebben, iets gewijzigd of toegevoegd. Wel echter heeft het er alle schijn van, dat deze aanraking aanwezige trekken versterkte en lacunes in de religieuze bezinning aanvulde. Van belang moet het in dit kader geweest zijn, dat Darius, die zoals geschetst de vorstelijke drager van zoroastrische tendensen was, zo betrekkelijk kort na hun eerste intensieve contact met de Perzen optrad (val van Babel: 539 v. Chr.; Darius I: 522-486 v. Chr.) en vrij lang regeerde. Want dit betekent, dat de Babylonische Judeeërs na een betrekkelijk korte kennismakingsperiode met de Perzen waarin het principiële verlot tot herstel van hun tempel werd gegeven onder die Perzen gelijkgezinden konden gaan ontmoeten op het punt van monotheïstisch godsverering en een daaraan gepaarde keuze van de mens tussen goed en kwaad, wat het geloof kon verwekken, dat hun God ook hier zijn werk deed.

Wanneer we nu in het kader van deze ontmoeting omzien naar in het Israëlitische Jahwisme aanwezige tendensen, die versterkt zouden kunnen zijn, dan valt bvb. te wijzen op de betekenis van het vuur in verband met God. Oudtijds had Hij al met vuur (hemelvuur) van doen: het brandende braambos, de Sinaï, Elia op de Karmel en de hemelvaart van deze profeet, het troonvisioen van Ezechiël (Ez. 1:4vv). Maar in het boek Daniel is Hij degene, die te midden van vuur troont (Dan. 7:9) en die mensen in het vuur in leven houdt (Dan.3).

Wilde men op het bijzondere van God tegenover de mensen wijzen, dan sprak men over zijn *kabood*. Oorspronkelijk betekende dit niets anders dan de "zwaarte" van God, maar in dit begrip ging op den duur een vuurlicht notie meespelen. Iets soortgelijks geldt van het Griekse woord, waarmee *kabood* vertaald werd: *doxa*. Dit betekende oorspronkelijk "roem", "eer", zonder bijgedachte aan licht; maar wanneer Joden en oudste christenen dit woord later in de mond nemen, dan is die bijgedachte er wel degelijk. In Luc. 2:9 omstraalt de *doxa* de herders. Dat dergelijke ontwikkelingen in zekere mate gestimuleerd zijn door contact met een monotheïstische religie waarin het vuur een grote rol speelde, is niet onaannemelijk.

Begrippen als hebr. *kabood* (Aram. *jeqara*) en gr. *doxa*, waarin eens het bijzondere van God geaccentueerd werd op grond van de ervaring die de mens met hem op deed, gingen zo iets van het bijzondere van Gods bestaanswijze zeggen. Hoezeer *doxa* de

wijze van bestaan in de goddelijke wereld is gaan aanduiden, blijkt in Rom. 8:21 en 1 Cor. 15:40 vv.

Een tweede voorbeeld van stimulering van een eigen Joodse ontwikkeling door contact met de Perzische religie hebben sommigen gezien in de ontwikkeling van de eschatologische voorstellingen. In oud Israël was de gedachte van de grote dag van Jehowah in de toekomst al aanwezig (Amos). Evenens de overwinning van allerlei anti-goddelijke machten en de gedachte aan vernieuwing van de wereld. In het zoroastrisme hebben dergelijke gedachten ook geleefd.

En hiermee wordt dan tegelijk de andere mogelijkheid van beïnvloeding die van aanvulling van Lacunes geraakt. Alvorens op enkele mogelijke voorbeelden daarvan in te gaan dient eerst iets gezegd te worden over de mogelijkheid die het Jodendom op dit punt had.

Men dient goed te beseffen, dat de godsdienst van Israël maar heel weinig had, dat men met onze dogma's kan vergelijken. Een dogma is een waarheid, die men verplicht is te geloven. Van zulke waarheden had Israël er slechts vier:

1. Alleen Jehowah is God.
2. Jehowah heeft de hemel en de aarde geschapen.
3. Jehowah heeft Abraham en zijn nakomelingschap uitverkoren en hun geschiedenis geleid;
4. Jehowah heeft Israël Zijn wet gegeven.
5. Jehowah heeft Israël Zijn profeten gegeven.

Waar het verder op aan kwam was, dat de wet werd nageleefd. Welke voorstellingen men zich van Jehowah en zijn handelen maakte, is nooit een aan normen onderworpen zaak geweest. Ook in het latere Jodendom niet: in de halacha de discussies over de wetsvervulling streefde men naar normativiteit, maar in de haggada de discussies over het handelen van God niet; in deze laatste was verregaande vrijheid van mening mogelijk. Er was dus geen enkel bezwaar tegen, dat men in zijn bezinning op het handelen van God met ideeën kwam, die geïnspireerd waren door de gedachten, die men elders had opgedaan, mits dit echter maar geen aanleiding gaf tot verering van vreemde religieuze elementen. Want dan zou men in strijd met de Wet handelen. De godsdienst van Israël bood dus de mogelijkheid vreemde ideeën te incorporeren zolang ze in te passen waren in het kader van de vereiste wetsvervulling en niet tot verering aanleiding gaven.

Dit voert terug tot de contacten tussen het Jodendom en de Perzische religie.

In Oud Israël heeft men het bestaan van andere geestwezens dan Jehowah niet ontkend; zij waren alleen geen God. Deze situatie is vergelijkbaar met die van Ahura Mazda en de daeva's. Verder had de oud Israëlietische Jehowah een bode (mal'ak), zodat men zich in zijn omgeving een wezen kon voorstellen, dat hem diende. In de ontmoeting met het zoroastrisme kwam men in aanraking met een monotheïsme, waarin de ene god Ahura Mazda door een reeks van dergelijke wezens werd begeleid. Dat zo de mogelijkheid ontstond, dat men zich in het Jodendom Jehowah vergezeld van engelen is gaan voorstellen, ligt voor de hand. In deze ontmoeting leerde men ook twee wezens kennen, waarvan de een de mens tot het goede, de ander hem tot het kwade aanzette, tussen welker beider aandrang die mens moest kiezen met als uitzicht eeuwige beloning of eeuwige straf. Men ontdekte verder, dat deze wezens soms representanten waren van wat wij goddelijke of goede eigenschappen noemen; terwijl men niet eens met zuivere zoroastristen te maken hoefde te hebben om te kunnen horen over perioden in het wereldbestel en over een wezen, dat bemiddelt bij het overbrengen van de op aarde uitgesproken gebeden naar de hemel (de god Vayu).

Doch al deze dingen, die men op kon doen, werden op eigen Joodse wijze verwerkt en niet altijd op dezelfde. In de Joodse engelenwereld treft men er een voorbeeld van aan, dat een Goddelijke eigenschap door een persoon is gerepresenteerd: Rafael = God geneest. Maar de verpersoonlijking van een eigenschap van God heeft ook plaats gevonden zonder dat daarbij aan een engel werd gedacht; de Wijsheid in Spreuken 8 en 9 is daarvan een voorbeeld, dat school gemaakt heeft (Jezus Sirach). De functie van Vayu als bemiddelaar tussen hemel en aarde ging in het Jodendom over op de engelenwereld, die verdeeld werd in engelen, die toegang hebben tot God (de engelen die voor Gods aangezicht staan o.a. Michael, Rafael en Gabriël) en de dienstengelen, die het verkeer tussen hemel en aarde onderhouden (vgl. Hebr. 1:14; dat in Luc. 1:19 en 26 de engel Gabriël, die voor Gods aangezicht staat, aan Zacharias en Maria verschijnt, is iets heel uitzonderlijks en heeft theologische betekenis:). In de Griekse Baruchapocalyps brengen de dienstengelen in de vorm van bloemen in kleine mandjes de gebeden der gelovigen naar de hemel; de aartsengel (= de engel die voor Gods aangezicht staat) Michaël verzamelt de inhoud van die kleine mandjes en brengt ze in een grote mand naar God.

Een reminiscentie daarvan vindt men nog in het Confiteor van de Latijnse mis: "Ik beleid voor de almachtige God, de heilige aartsengel Michael... dat ik gezondigd heb...").

Hoezeer het Jodendom in aansluiting op eigen gegevens in het zoroastrisme opgedane ideeën zelfstandig verwerkt heeft, blijkt ook uit de reflectie over de achtergronden van het feit, dat een mens goed dan wel kwaad kan handelen. Oud Israëlitisch was het mogelijk te denken, dat God iemand tot kwaad kon aanzetten: 2 Sam. 24:1. Na de Babylonische ballingschap dacht men niet meer zo: wanneer men tot kwaad werd aangezet gebeurde dit door een boos wezen, de Satan (1 Kon. 21:1). Maar die Satan was in veler ogen toch een dienaar van God in dienst van Zijn gerechtigheid. Want in Job 1:6vv. fungeert hij als de aanklager, die de mogelijkheid krijgt om te bewijzen, dat God ongelijk heeft in Zijn mening, dat Job rechtvaardig zou zijn. Reeds deze situatie veronderstelt een doordachte leer omtrent wezens rondom Jehowah en roept de veronderstelling op, dat het zoroastrisme hierbij stimulerend heeft gewerkt. Zodra de Satan echter op eigen initiatief tot kwaad kan gaan aanzetten, gaat men denken aan Angra Mainyu, de vernietigende geest; en wanneer men aanneemt, dat in Joodse kringen zich de identificatie van een aanklagend wezen in de omgeving van Jehowah met de geest, die op vernietiging uit is, heeft voltrokken, dan is het bijzonder interessant te zien, welke wegen men daarna klaarblijkelijk gegaan is.

Eenzijds werd getrouw de notie bewaard, die men in het oorspronkelijke zoroastrisme had leren kennen: Spenta Matinyuen AnQra Mainyu waren wezens die volkomen aan Ahura Mazda ondergeschikt waren. Deze, weg ging de synagoge met haar jetser tob (drang ten goede) en jetser rac (drang ten kwade).

Anderzijds moeten Joden onder invloed van latere zoroastrische ontwikkelingen zijn geweest, waarin de tegenstelling tussen de goede god Ahura Mazda = Ormoezd en zijn tegenstander, de kwade god Ariman geleerd werd.

In deze ontwikkelingslijn staat het oudste christendom, dat over de duivel spreekt als over God's vijand, die uit de hemel gestoten is en die ook zijn gevolg heeft (men krijgt de indruk dat dit bestaat uit de wezens, die in Iran als daeva's werden beschouwd: in chr. teksten behoren de demonen tot de omgeving van de duivel).

Gedachten omtrent een eeuwig oordeel na de dood en over perioden in de wereldgeschiedenis konden de Judeeërs in hun contacten met de Perzische religie leren kennen en ook alweer zelfstandig verwerken.

Zo kan men een cumulatief bewijs voeren voor de these, dat zowel het Jodendom als het christendom belangrijke noties aan de godsdienst van de Iraniërs en in het bijzonder aan het zoroastrisme te danken hebben, zonder dat men behoeft te vervallen in de gedachte, dat sommige Joden en christenen maar plompverloren hun geestelijk leven gingen structureren naar heidense gedachten. De weg, die de Judeeërs moesten bewandelen na hun eerste aanraking met de Perzen was minder eenvoudig, maar meer geleidelijk.

3. Alexander de Grote en de Griekse rijken in het Nabije Oosten.

Alexander de Grote is eigenlijk Alexander III van Macedonië. Hij werd geboren te Pella in oktober 356 v. Chr.; hij stierf te Babylon 13 juni 323 v. Chr.; niemand minder dan Aristoteles verzorgde een deel van zijn vorming. Hij was het, die in 338 als kroonprins de beslissende charge in de slag bij Chaeronea aanvoerde, en daarmee zijn vader Philippus II van Macedonië de mogelijkheid verschafte zijn heerschappij over geheel Griekenland te vestigen.

In 336 v. Chr. werd Philippus II vermoord en volgde Alexander zijn vader op. Erkenning als leider van de Griekse bond en opstanden van de Grieken wisselden elkaar af; maar twee jaar later had hij mede dankzij de verwoesting van Thebe de zaken in Griekenland al z8 vast in zijn hand,

dat hij een expeditie tegen Perzië kon wagen. Met een betrekkelijk kleine militaire macht dertigduizend man infanterie en vijfduizend cavalerie stak hij in 334 v. Chr. de Hellespont over en versloeg hij een Perzisch leger bij de rivier de Granicus in het uiterste Westen van Klein-Azië. Een ongeveer even groot leger had hij in Griekenland achtergelaten onder bevel van Antipater, zijn gouverneur aldaar.

De militaire zwakte van het Perzische rijk werd intussen openbaar. Bijna het gehele jaar 333 v. Chr. kon Alexander besteden aan de vestiging van zijn macht in Klein-Azië, waarbij de Griekse steden bevrijd werden. Die periode had de Perzische koning Darius III Codommanus nodig om een leger op de been te brengen en naar het Westen op te rukken. Diens treffen met Alexander vond plaats in november 333 v. Chr. bij Issus op de grens van Klein-Azië en Syrië. Darius III verloor de slag; het vervolg van de gebeurtenissen toont, dat Alexander een meester was, in de strategie. Hij liet zich namelijk niet verleiden tot een onmiddellijke aanval op het hart van het Perzische rijk, hoewel de kans daarvoor schoon was Darius III pogde tot vredesonderhandelingen te komen maar schakelde eerst door een actie tegen de Fenicische steden het gevaar, dat de Perzische vloot voor hem zou kunnen vormen, uit door daaraan de bases te ontnemen; en trad vervolgens als bevrijder van Egypte op. Zo maakte hij de situatie rijp om een succesvolle aanval op Perzië zelf te kunnen wagen. Gezien de afstanden die moesten worden afgelegd, had de Macedonisch Perzische oorlog het karakter van een "Blitz-Krieg".

De spitsen van de "Blitz" waren echter strategisch nauwkeurig bepaald; liet doel was niet binnen de kortst mogelijke tijd het Perzische rijk in zijn hart te treffen. De opzet was in een eerste bliksemactie de gevaren te elimineren, die een optreden tegen het hart van Perzië in de rug zouden kunnen bedreigen en een politieke situatie te

scheppen, die het mogelijk maakte met hoop op succes het verafgelegen Perzische moederland aan te vallen. Pas in een tweede fase zou dit laatste dan aan de orde komen. Uit deze opzet werd het succes van Alexander de Grote geboren. Had hij deze weg niet bewandeld, dan zou zijn aanslag op het Perzische rijk mislukt zijn. Want na zich zo veilig gesteld te hebben moest hij toch nog een verbeterde slag leveren tegen de hoofdmacht van de Perzen, waarbij echter ook weer bedacht moet worden, dat Darius III een jaar de tijd had gehad om die te organiseren.

Deze slag vond plaats op 1 oktober 331 bij Gaugamela, ten oosten van de Tigris. Darius III was de verliezer en sloeg op de vlucht. Alexander kon nu de hoofdsteden Babylon, Susa, Persepolis en Ekbatana bezetten. De resultaten van zijn verdere militaire optreden zijn voor ons doel weinig belangwekkend. Wat echter wèl aandacht vraagt is het volgende.

Tot op de Perzische tijd hadden er in het Nabije Oosten wel grote rijken bestaan; maar geen dezer rijken hadden een gebied beslagen dat Klein-Azië, Mesopotamien de streken ten Noorden daarvan, Iran, Syrië, Palestina en Egypte omvatte. In de Medisch-Perzische periode werd deze toestand bereikt. Het wankele machtsevenwicht, dat de geschiedenis van het Midden-Oosten gedurende twee millennia gekenmerkt had, was daarmee voorbij.

De "Blitz-Krieg" van Alexander de Grote brak op dit punt niet af, maar voegde toe. Want wat de Perzen wel gewild hadden, maar niet wisten te bereiken, werd thans een feit: Griekenland en Macedonië kwamen tot het rijk van het Midden-Oosten te behoren. En daarnaast ging de macht van dit rijk zich zelfs tot aan de Indus uitstrekken. De in één staat geconsolideerde machtsconcentratie in het Midden-Oosten werd door het optreden van Alexander de Grote dus alleen maar versterkt. Door zijn vroegtijdige dood hield deze situatie echter geen stand.

Het was waarschijnlijk de malaria, die Alexander op 13 juni 323 v. Chr. te Babylon velde. Een opvolger liet hij niet na; en dientengevolge ontstond opnieuw een wankel evenwicht in het Midden-Oosten.

Want zijn generaals gingen strijden om de macht; waaruit een verdeling van het ene rijk van Alexander in een aantal kleinere, maar op zich zelf genomen nog altijd omvangrijke staten resulteerde. Het zou te ver voeren deze strijd hier gedetailleerd te verhalen. De hoofdzaak komt echter op het volgende neer.

1. **Antipater**, die door Alexander als gouverneur over Macedonië en Griekenland was achtergelaten, behield dit gebied. Hij stierf in 319 en werd opgevolgd door zijn zoon Cassander.
2. De generaal **Lysimachus** wist vaste voet te houden in Thracië en in het Noord-Westen van Klein-Azië.
3. De rest van Klein-Azië viel toe aan **Antigonos** de eenogige, die sinds 333 al gouverneur van Phrygië was.
4. In Egypte hield de generaal **Ptolemeüs** het heft in handen.

De positie van dit viertal werd echter in gevaar gebracht door Perdikas, die één van de allerlaatste militaire medewerkers van Alexander was geweest. Hij zette zich in om de eenheid van het rijk te bewaren. Dit had tot gevolg dat de anderen zich tegen hem verbonden. Voordat het echter tot een treffen kon komen, werd hij in 321 door enige officieren van zijn staf vermoord.

Tot zijn moordenaars behoorden Seleucus, die men daarop tot satraap over Babylonië benoemde. Antigonos, de eenogige wist allengs zijn macht meer uit te breiden; in het voorjaar van het jaar 315 overviel hij Babylon, van waaruit hij Seleucus verdreef, die

naar Ptolemeüs in Egypte vluchtte. Het lag voor de hand, dat Ptolemeüs, Lysimachus en Cassander (de zoon van Antipater) zich thans tegen Antigonus keerden.

In het kader van deze strijd wist Seleucus tegen het einde van het jaar 312 v. Chr. Babylon te heroveren, nadat in de loop van dat jaar de troepen van Antigonus bij Gaza waren verslagen. Vanaf dit moment trad Seleucus in Babylon als koning op. In het volgende jaar werd een vrede gesloten, die echter niet meer dan een wapenstilstand bleek. De strijd laaide opnieuw op en pas in het jaar 301, toen Antigonus de slag bij Issus verloor waarbij hij sneuvelde, was het gevaar, dat deze laatste gevormd had bezworen.

Sinds 306 droeg ook Ptolemeüs de koningstitel. Het is hier niet van belang in te gaan op de kwesties, die zich hebben afgespeeld in de volgende jaren in Klein-Azië, Thracië, Macedonië en Griekenland.

Voor ons doel is het voldoende te zien, hoe het tot de stichting van een Seleucidische en van een Ptolemeïsche staat is kunnen komen.

De vroegtijdige dood van Alexander de Grote was er oorzaak van dat hij geen gestabiliseerde politieke situatie naliet. Ja, dat zelfs te gronde ging, hetgeen door de Perzen in het Midden-Oosten was bereikt. Men was teruggekeerd tot de voor-Perzische situatie: in het Midden-Oosten bestonden enige machtige rijken, die elkaar bestreden. De vraag is echter gewettigd, of het optreden van Alexander voor het Midden-Oosten niet een andere dan een politieke betekenis heeft gehad, en wel een culturele. In haar algemeenheid moet deze vraag bevestigend beantwoord worden; maar zodra men dit bevestigende antwoord nader tracht te omschrijven, dan ziet men zich toch voor grote moeilijkheden gesteld.

De naam van Alexander de Grote wordt in verband gebracht met het hellenisme, waarmee men de vermenging van Griekse en oosterse cultuur bedoeld. De bedoelde moeilijkheden komen naar voren, wanneer men genuanceerd poogt te bezien, hoe die cultuurvermenging zich heeft toegedragen en wat het resultaat daarvan is geweest. In dit verband valt het volgende op te merken.

- Ten eerste waren in de eeuwen vóór Alexander al verschijnselen uit het Griekse cultuurgebied binnengedrongen in het Midden-Oosten. En dat culturele verschijnselen uit het Midden-Oosten Griekenland en Macedonië al waren binnengekomen, kan men beslist niet uitsluiten.
- Ten tweede heeft Alexander de vermenging van Griekse en oosterse cultuur beslist niet bevorderd. Waar hij namelijk in het Midden-Oosten successievelijk aan de macht kwam, trad Alexander nooit op als Griek, die zijn nieuwe onderdanen naar Grieks model wilde vormen; doch juist als iemand die bereid was zich aan te passen bij zijn nieuwe onderdanen. In Egypte was hij voor de Egyptenaren een Egyptenaar; in Perzië voor de Perzen een pers. Men zal dan ook veeleer moeten stellen, dat Alexander de Grote de acute vergrieksing van het Midden-Oosten heeft tegengehouden, dan dat hij die zou hebben helpen bewerkstelligen. Zijn optreden bewerkte, dat de door hem veroverde gebieden hun eigen culturen niet kwijtraakten.
- Ten derde - en daarin steekt zijn bijdrage aan het hellenisme - liet hij bij zijn dood in het gehele Midden-Oosten een Macedonisch Griekse bovenlaag na, die de macht in handen had, alsook een stedelijke middenstand met Griekse wortels. Het gevolg daarvan was, dat juist na de dood van Alexander de Griekse invloed in het Midden-Oosten sterk werd. Ptolemeüs en Seleucus

waren Macedoniërs. Op het spoor van hun vroegere meester eerbiedigden zij de bestaande culturen in hun rijken. Maar aan nieuwe stichtingen gaven zij Grieks model. Zo werden er door het gehele Midden-Oosten maar met name in het Seleucidische rijk, ettelijke steden gesticht, die een zuivere Griekse bestuursorganisatie hadden, waarin de Griekse religie werd geïmplementeerd en waarin alle mogelijkheden voor een Griekse *way of life* voorhanden waren.

Van dit leven onder het bewind van een Grieks culturele bovenlaag en van het samenleven met Grieks cultureel gevormden, ondergingen de culturen in het Midden-Oosten invloed. Wat in deze situatie, die wel door Alexander de Grote veroorzaakt is, maar die pas na zijn dood is ingetreden de moeilijkheden waren, wordt wellicht het best duidelijk aan het voorbeeld van Alexandrië.

Alexandrië was geen oude Egyptische stad; maar een Ptolemeïsche vestiging. Twee punten mogen tonen, hoezeer het hier om een Griekse creatuur ging. Ptolemeüs I stichtte hier het Museion, een instituut, dat men liever niet, zoals dikwijls geschied, zonder meer moet aanduiden als een bibliotheek; noch ook als een universiteit. Het was een academie van wetenschappen. En dat wil zeggen, dat daar werd opgeslagen wat aan geleerdheid bekend was. Dus bevatte het Museion een uiterst omvangrijke bibliotheek. Maar tegelijkertijd en juist daardoor was het de plaats waar iemand die wetenschap beoefenen wilde, kon werken. Dankzij het Museion van Alexandrië en de daar gevormde traditie bestaat onze huidige kennis van de oude Griekse literatuur. In belangrijke mate heeft ook Alexandrië bijgedragen aan onze huidige medische kennis en aan onze kennis van de natuurwetenschappen. Vanuit dit gezichtspunt was Alexandrië dus een puur Griekse stad. Dat echter het Griekendom het Midden-Oosten niet beheerste, maar daar compromissen moest aangaan, wordt nu juist duidelijk in de stadsorganisatie van Alexandrië.

Deze organisatie zij bestond ook in andere grote steden in het Midden-Oosten was de volgende:

De stad was verdeeld in politeumata: een politeuma was een stadsdeel dat onder de stadsregering autonomie had. De bevolking van een politeuma mocht naar eigen wetten onder een eigen bestuur leven. Dit recht gold slechts binnen de grenzen van het politeuma. De keerzijde daarvan was, dat de gezagsdragers van een politeuma de bevoegdheid hadden om iemand, die tot hun politeuma behoorde, en die elders was gaan leven, in dat politeuma terug te halen.

4. De strijd tussen Ptolemeën en Seleucieden en het verval van het Seleuciedische rijk.

Van de dood van Antigonus trok vooral Lysimachus voordeel. Hij wist centraal Klein-Azië bij zijn gebied te voegen. In 288 v. Chr. werd dit opnieuw vergroot; nu met Macedonië en Griekenland. Doch daarna kreeg hij door allerlei verwickelingen Seleucus tegen zich die in 282 Klein-Azië binnenviel. Het jaar daarop, in 281 dus, werd de beslissende slag geleverd bij Kouroupedion in de nabijheid van Sardes.

Lysimachus sneuvelde; Seleucus kon nu Klein-Azië aan zijn rijk toevoegen, terwijl de weg naar Macedonië voor hem open lag. Dit feit voerde tot zijn dood. Tot degenen die hem er toe hadden aangezet om Lysimachus aan te pakken behoorde een onterfde zoon van Ptolemeüs, de koning van Egypte. Deze zoon, Ptolemeüs Keraunos geheten, had gehoopt zich met de erfenis van Lysimachus schadeloos te kunnen stellen. In deze hoop zag hij zich nu bedreigd door Seleucus en dus vermoordde hij hem nog in hetzelfde jaar. Twee jaar tevoren was zijn vader, die wordt aangeduid als Ptolemeüs 1 Soter gestorven en opgevolgd door zijn zoon Ptolemeüs II Philadelphus, die dus een broer van Ptolemeüs Keraunos was. In het Seleuciedische rijk kwam thans Antióchus 1 Soter aan de macht.

Ptolemeüs II regeerde over Egypte van 283 tot 246 v. Chr. In het Seleuciedische rijk regeerden in die periode Antióchus I van 280 tot 262 en Antióchus II Theos van 262 tot 247 v. Chr. Zozeer in deze kwarteeuw de macht van Egypte zich uitbreidde, zozeer boette die van de Seleucieden in. Antióchus 1 moest belangrijke delen van Klein-Azië loslaten, Antióchus II zag zijn rijk in Iran afbrokkelen en maakte de eerste opkomst van de Parthen nog mee. Bij de verdeling van de erfenis van Alexander de Grote was Palestina tot het machtgebied van Ptolemeüs 1 komen te behoren. Door familieverwickelingen kon dit gebied inzet worden voor een strijd tussen Ptolemeüs II en Antióchus 1. Ptolemeüs II werd namelijk bedreigd door een halfbroer, Magas, die over Cyrenaica regeerde. Deze Magas was gehuwd met een dochter van Antióchus I, Appamea. Magas en Antióchus I hadden Ptolemeüs II dus militair in de tang. Maar de affaire tussen de beide halfbroers werd betrekkelijk snel geregeld en dientengevolge bleef de confrontatie tussen Ptolemeüs II en Antióchus 1 met Palestina als inzet slechts over.

De oorlog die hieruit voortvloeide, de zogenaamde eerste Syrische oorlog kwam in 271 tot een eind, zonder dat Palestina bij het Seleuciedische rijk kon worden gevoegd. Kort na de troonsbestijging van Antióchus II kwam Ptolemeüs II Philadelphus met deze nieuwe Seleucieden vorst in conflict. Dat was de tweede Syrische oorlog, die tot 255 of 253 v. Chr. duurde. Op bepaalde punten was het resultaat daarvan voor Antióchus II niet ongunstig: Klein-Aziatische streken die in Ptolemeische macht waren gekomen, vielen voortaan weer onder zijn gezag. Doch Palestina bleef Egyptisch. Daartegenover stond echter, dat Ptolemeüs II Philadelphus toestemde in een huwelijk van zijn dochter Berenice, die hij een bijzonder grote bruidschat meegaf, met Antióchus II Theos. Terwille van dit huwelijk verstootte deze laatste zijn vrouw Laodicea, van wie hij twee kinderen had.

Het huwelijk vond in 253 of 252 v. Chr. plaats. Laodicea week met haar twee zonen, Seleucus en Antióchus, uit naar Klein-Azië; Berenice schonk Antióchus II een derde zoon. In het voorjaar van het jaar 246 overleed Ptolemeüs II Philadelphus. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Ptolemeüs III Euergetês. Enkele maanden later, in de zomer

van 246, stierf Antióchus II. Of het een natuurlijke dood was, dan wel dat hij vergiftigd werd, kan hier in het midden worden gelaten. Rondom zijn opvolging rezen problemen.

Antióchus II had zijn oudste zoon van Laodicea, Seleucus, als opvolger aangewezen. Deze werd echter niet overal erkend; sommige steden, zoals b.v. Efeze, en streken zoals b.v. Cylicië, kozen voor de zoon van Berenice. De laatste deed een beroep op de hulp van haar pas koning geworden broer, die intervenieerde. Hij werd in Antiochië enthousiast ontvangen, wist ver in het Seleuciedische rijk door te dringen, maar streed zonder het te weten voor niets: Berenice en haar zoontje waren reeds vermoord. Ongeregeldheden in Egypte dwongen hem naar zijn land terug te keren. Seleucus II Kallinikos schijnt hem intussen al op de hielen gezeten te hebben. Vanaf 245 v. Chr. was deze vorst in het Seleuciedische rijk. Intussen sleepte de derde Syrische, of Laodicese oorlog zich nog voort.

Seleucus II schijnt zich te hebben willen meester maken van Palestina, hetgeen hem niet gelukte. Omstreeks die tijd benoemde zijn moeder Laodicea haar andere zoon, Antióchus Hierax, tot co-regent. Ptolemeüs III bleek nu tot een vrede bereid, die in 241 v. Chr. werd gesloten. De havenstad van Antiochië, Seleucia, bleef daarbij in zijn bezit; hij behield voorts grote invloed op de Zuid en Westkust van Klein-Azië.

Seleucus II legde zich vervolgens niet neer bij het feit, dat hij zijn broer Antióchus Hierax als co-regent naast zich moest dulden. Het kwam tot een strijd tussen de beide broers, die voortduurde tot hun beider dood in 226 v. Chr.

Van deze strijd trokken anderen voordeel. Klein-Azië ging voor de Seleucieden verloren; daar vestigde zich de macht van het rijk van Pergamum. Door het opdringen van de Parthen ontviel het Seleuciedische rijk in die periode ook enorme gebieden in Iran.

De regering van de oudste zoon van Seleucus II, Seleucus III Soter, ook wel genoemd Keraunos, duurde slechts van 226 tot 223 v. Chr.. Hij werd vermoord tijdens een expeditie tegen Attalus I, de koning van Pergamum. Zijn jongere broer Antióchus, die als Antióchus III de Grote de geschiedenis zou ingaan, moest met haast uit Babylon terugkeren om de troon in Antiochië te bezetten.

Welbeschouwd erfde Antióchus III een failliete boedel. De troon mocht hem dan toegevallen zijn, het Seleuciedische rijk was echter nog slechts een fractie van wat het eens geweest was. En binnen dit zeer verkleinde rijk werd hij terstond geconfronteerd met een revolutie. Pas in het jaar 220 kon hij de vorstelijke macht werkelijk gaan uitoefenen.

Intussen bestonden er ook in Klein-Azië machtstegenstellingen. Bovendien waren in 220 de dreigingen in Iran niet al te groot. Derhalve kon Antióchus III zich wijden aan iets, dat voor hem een politiek programmapunt was: de verdrijving van de Ptolemeeën uit Palestina. Het moment daartoe was geschikt: Ptolemeüs III Euergetés was overleden; sinds 221 regeerde in Egypte Ptolemeüs IV Philopator, een weinig energieke jongeman van ongeveer 17 jaar, die onder invloed van anderen stond.

Antióchus begon met Seleucia, de haven van Antiochië, die nog steeds in Egyptische macht was, te belegeren. De stad capituleerde in de lente van het jaar 219. Hij drong ook naar het zuiden door. De machthebbers in Egypte sloeg de schrik om het hart; zij troffen verdedigingsmaatregelen door gebieden in de buurt van Pelusium te inunderen en daar loopgraven te doen graven. Vervolgens begon het spel der onderhandelingen. Politiek was de situatie in Egypte onrustig. Toen de wapenstilstand afliep was er nog niets bereikt; vanaf de lente van het jaar 218 nam Antióchus de oorlogsvoorbereidingen dus weer ter hand; hetzelfde was in Egypte reeds geschied.

De slag, die daaruit voortvloeide, werd geleverd op 23 juni 217 bij Raphia een plaats in het uiterste Zuid-Westen van Palestina aan de grens van Egypte. Het Seleuciedische leger was daar waarschijnlijk kleiner dan het Egyptische; maar de Egyptische cavalerie sloeg op de vlucht. Daarna raakten echter de Seleuciedische falanxen uit hun verband en zodoende eindigde de slag bij Raphia toch in een nederlaag voor Antióchus III.

Egypte werd door de afloop van de slag behoed voor een invasie; het behoefde zelfs Palestina niet af te staan. Hoewel de oorlog zich nog enkele maanden voortsleepte, wist Ptolemeüs IV die zelf het opperbevel had gevoerd, zijn succes niet uit te buiten. De vierde Syrische oorlog eindigde dan ook in 217 v. Chr. met een vrede, die niets anders deed dan de status quo ante bevestigen.

In de volgende jaren had Ptolemeüs IV Philopator in Egypte te kampen met revoluties. Hij stierf in het jaar 204. Intussen echter wist Antióchus III achtereenvolgens Klein-Azië, Armenië en Iran in zijn greep te krijgen. In 205 v. Chr. was het Seleuciedische rijk goeddeels weer in zijn oude omvang hersteld. Tezelfdertijd verkeerde Egypte in een crisis. Het kind Ptolemeüs V Epiphanus, geboren in het jaar 210 was daar in 204 zijn vader opgevolgd. Opnieuw greep toen Antióchus III zijn kans. De strijd die volgde, was de vijfde Syrische oorlog, die waarschijnlijk in het jaar 202 uitbrak en in 198 zijn definitieve beëindiging vond. De Syrische troepen wisten door te dringen tot Gaza; in een tegenoffensief werden ze teruggeslagen tot Paneion aan de voet van het Hermongebergte, doch daar wisten zij in het jaar 200 een beslissende overwinning te behalen. In de loop van het jaar 199/198 viel het laatste steunpunt: de stad Sidon.

Antióchus poogde echter niet verder door te dringen in Egypte, omdat hij grotere belangen zag liggen in Klein-Azië. Toch werd de vrede met Egypte evenwel pas gesloten in het jaar 195. Tot de vredevoorwaarden behoorde het huwelijk van Cleopatra, de dochter van Antióchus III met Ptolemeüs V. Dit werd eerst in de winter van het jaar 193 te Raphia gesloten. Volgens de latere Egyptische visie zou Palestina daarbij de bruidschat zijn geweest. Op het eerste gezicht schijnt dit onwaarschijnlijk. Want Antióchus III had kort tevoren Palestina aan Egypte ontruikt; en deze laatste staat was zwak in die jaren. Ziet men echter naar de activiteiten, die Antióchus III vanuit Klein-Azië in de zin had, dan mag men

het geenszins onmogelijk achten, dat hij Egypte een concessie gedaan heeft, om rust op zijn Zuidgrens te hebben. Palestina als bruidschat aan Egypte te vermaken, was een eervolle weg om tot zulk een concessie te komen.

Tijdens de Tweede Punische oorlog was het in 215 v. Chr. na de slag bij Cannae tot een verbond tussen Hannibal en Philippus V van Macedonië gekomen. De laatste streefde doeleinden in Griekenland en Illyrië na.

Rome was daardoor wel gedwongen tegen Philippus V op te treden. De oorlog de eerste Macedonische oorlog duurde tot 205 v. Chr. en werd beëindigd met de vrede van Phoinikè, die een gedeeltelijke invloed van Rome in Illyrië herstelde. Ze was slechts een randverschijnsel van de oorlog met het Carthago van Hannibal en men kan niet stellen, dat ze het eerste teken zou zijn geweest van op het oosten gericht Romeins imperialisme. Maar intussen had het oosten door deze affaire in Rome wel de aandacht getrokken. Toen Philippus V dan ook in de winter van 203 op 202 v. Chr. met Antióchus III tot een politiek akkoord kwam dat de laatste nodig had terwille van de uitvoering van zijn plannee tegen Egypte en daarna activiteiten ging ontketenen in de richting van het Westen van Klein-Azië; en toen vervolgens de republiek van Rhodos en Attalus I van Pergamum een beroep op Rome deden, was Rome tot ingrijpen bereid. Hieruit resulteerde de tweede Macedonische oorlog, die in 200

uitbrak en eerst niet ongunstig voor Philippus verliep.

Nadat de Senaat in 198 het bevel had opgedragen aan Titus Quinctius Flaminius kwam hierin verandering. Deze voerde een politiek beleid, waardoor Philippus zijn Griekse medestanders kwijtraakte. Nadat de laatste zo geïsoleerd was geraakt, was in 197 v. Chr. de situatie rijp voor het militaire treffen. Philippus mobiliseerde in haast; Flaminius trok Thessalië binnen. Aan de voet van de "Hondenkoppenheuvels" (Cynoscephalae) vond in de mist de slag plaats. Door tamelijk toevallige ontwikkelingen liep ze voor Philippus fataal af. In de maanden daarna volgden de vredesonderhandelingen, waarvan het resultaat was, dat de Macedonische koning zijn macht strikt tot Macedonië beperkt zag, oorlogsbuit moest uitleveren, herstelbetalingen moest doen en garanties moest stellen in de vorm van geld en gijzelaars. Voor de bewoners van de Griekse gebieden kondigde Rome de vrijheid der Grieken af, in 194 evacueerde het Romeinse leger Griekenland.

Wanneer men de lotgevallen van de beide bondgenoten, Philippus V van Macedonië en Antióchus III de Grote, zoals die tot hiertoe geschetst zijn overziet, dan blijkt, dat voor Antióchus de zaken er juist bijzonder gunstig voorstonden, toen de loop der dingen voor Philippus een ongunstige wending nam. De tweede Macedonische oorlog was ontstaan doordat Philippus van Macedonië zich tegen het Westen van Klein-Azië gekeerd had. Deze streken hadden na zijn vrede met Rome niets meer van hem te vrezen. Maar wat voor de verdere ontwikkeling van diepgaande betekenis was deze streken kwamen nu ook open te liggen voor een aanval van Antióchus III, zonder dat deze daarbij interventie van Philippus behoefde te duchten. Door de vrede van Philippus met Rome had verder het bondgenootschap van de Macedonische vorst met Antióchus III geen enkele betekenis meer. De Seleuciedenvorst maakte zich dan ook meester van geheel Klein-Azië. In de lente van 196 v. Chr. stak hij de Hellespont over en wist hij vaste voet in Thracië te verkrijgen. Een diplomatieke confrontatie met Rome kon toen niet uitblijven; maar tot een oorlog kwam het niet. In 195 kwam Hannibal als vluchteling aan het hof van Antióchus. Deze schijnt wel pogingen te hebben aangewend om Antióchus tot een optreden tegen Rome te bewegen. Volgens Livius legde hij de koning het fantastische plan voor, om in een snelle opmars door Thracië en Illyrië op te rukken naar de kust van de Adriatische Zee, vandaar over te steken naar Italië en dan de macht van Rome in Italië zelf aan te vallen. Wat de waarde van dit plan is geweest, valt thans niet meer uit te maken. Te weinig zijn wij ingelicht omtrent allerlei detailkwesties, om te kunnen zeggen of zulk een plan kans van slagen had gehad. In ieder geval is Antióchus er niet op ingegaan.

Het werk van de diplomaten zette zich intussen voort. Dat Rome de oorlog gezocht heeft, kan men niet met stelligheid zeggen; maar in ieder geval was het verontrust, hetgeen blijkt uit de benoeming van Scipio Africanus tot consul. Dat Antióchus de oorlog gezocht zou hebben valt evenmin te zeggen. Maar de ontwikkelingen in Griekenland zelf noopten hem tot ingrijpen. De Aetoliërs keerden zich daar tegen alles wat aan Rome getrouw was. Deze ontwikkeling heeft de Seleuciedische koning aangemoedigd. Toen de positie van de Aetoliërs bedreigd geraakte, moest hij wel tot actie overgaan. In oktober 192 viel een Seleuciedische leger van tienduizend man met zes olifanten Griekenland binnen.

Wat de Aetoliërs en Antióchus gehoopt hadden, gebeurde niet: noch de overige Griekse stammen, noch Philippus V van Macedonië vielen Rome af. Het Seleuciedische leger werd in de verdediging gedrongen. Het betrof stellingen bij Thermopylae. En daar herhaalde zich tactisch in april 191 v. Chr. wat in 480 gebeurd

was. Romeinse legerafdelingen trokken de bergpassen over en versloegen de Aetoliërs, die deze moesten verdedigen. Zo kwam het op het strand opgestelde Seleuciedische leger in een volmaakte tang te zitten. Nu werd er echter geen verdediging tot de laatste man en de laatste meter geleverd, zoals een kleine driehonderd jaar geleden. Zo werd Thermopylae voor Antióchus III een debacle en deze debacle betekende het keerpunt in zijn carrière.

Vanzelfsprekend was een onmiddellijke evacuatie uit Griekenland voor de Syriërs geboden. Nog in de zomer van hetzelfde jaar, 191, wist Rome het zeegebied tussen Griekenland en Klein-Azië onder controle te krijgen.

De Senaat had intussen Lucius Cornelius Scipio tot consul benoemd die vergezeld van zijn broer Publius Cornelius Scipio Africanus naar het strijdtoneel vertrok. Antióchus heeft gepoogd tot onderhandelingen te komen; de eisen die Rome stelde waren hem te hoog en dus kwam het tot strijd. Het treffen vond plaats in het begin van het jaar 189 bij Magnesia. Voor Antióchus liep het fataal af. Opnieuw was hij tot onderhandelingen gedwongen, die voortduurden tot in het jaar 188, toen te Apamea de definitieve vrede gesloten werd.

Het ligt voor de hand dat de verdragsbepalingen aanzienlijk zwaarder waren, dan de voorwaarden, die Rome gesteld had, toen Antióchus in het einde van 190 aarzelend tot onderhandelingen poogde te komen. Maar ze gingen uit van hetzelfde principe: de grens van het Seleuciedische rijk zou lopen langs het gebergte de Taurus en langs de rivier de Halys. Alle legereenheden die zich ten Westen van deze grens bevonden moesten worden teruggetrokken; hangende geschillen met staten en steden in het geëvacueerde gebied dienden te worden geregeld. Met name gold dat voor Rhodos. Goederen die uit zijn rijk naar Rhodos verscheept werden, mochten niet langer worden belast. Antióchus nam de plicht op zich voor de totale ravitaillering van het Romeinse leger in Klein-Azië zorg te dragen; terwijl hem een oorlogsschatting van vijftienduizend talenten werd opgelegd.

Van genoemd bedrag waren reeds drieduizend talenten betaald bij de ratificatie van de vrede van Apamea in 188; zodat nog twaalfduizend talenten overbleven. Deze schuld moest worden afgelost in twaalf jaarlijkse termijnen van duizend talenten. Beperking in zijn militair potentieel moest hij gedogen, doordat hem werd bevolen zijn olifanten af te slachten en zijn vloot te verkleinen. Bovendien werd een grens aangewezen ten Westen waarvan zijn vloot niet mocht opereren. Beperking van zijn landstrijdkrachten werd hem echter niet voorgeschreven. Voorts werd hem verboden tegen het Westen gerichte verdragen te sluiten en in de streken ten Westen van de boven aangeduide grens huurlingen te werven. Uitlevering van anti-Romeins gezinden werd hem opgelegd men had hierbij natuurlijk het oog op Hannibal; die zich echter door vlucht aan deze maatregel wist te onttrekken en als garantie voor de nakoming van het verdrag diende hij in Rome gijzelaars te stellen.

Het is duidelijk dat de voorwaarden van de vrede van Apamea van dien aard waren, dat Antióchus III en zijn opvolgers nooit meer de mogelijkheid zouden hebben de macht van Rome en met Rome verbonden gebieden aan te tasten, mits de Senaat maar een wakend oog op het Oosten gericht hield.

En het oog van de Senaat bleef waakzaam. Maar evenzeer valt uit de vredesvoorwaarden af te lezen, dat de Seleuciedische staat, Indiën deze maar verstandig geleid zou worden, niet in zijn voortbestaan was bedreigd. Antióchus III de Grote heeft de vrede van Apamea niet lang overleefd. Aan maatregelen tegen Egypte viel na deze vrede voorlopig niet meer te denken.

Men kan zich afvragen, of Iran in die tijd weer onrustig is geworden; maar exacte gegevens daarvoor bestaan niet. Zeker is intussen dat Antióchus voor grote financiële

problemen stond: hij miste de revenuen uit Klein-Azië, terwijl hij de totale lasten van het levensonderhoud van een Romeins leger diende te dragen en bovendien jaarlijks duizend talenten naar Rome diende over te maken. In dit kader greep hij terug naar een methode, die hij in het jaar 211/210 v. Chr. ook al eens gebruikt had: konfiskatie van gelden in het bezit van rijke tempels.

In dit verband wordt altijd gesproken over plundering van tempels. Dit is begrijpelijk, omdat, zodra het woord tempel valt, men aan religie denkt. In het verlengde daarvan wordt confiscatie van tempelgelden als een aanslag op een religie gezien en het ligt voor de hand dat tempels die het slachtoffer van confiscaties werden, deze voorstelling van zaken hebben gepropageerd. Niettemin is deze zienswijze onjuist. In die tijd vormden de tempels

en met name de grote een belangrijke factor in de economie van het Nabije Oosten. Als eigenaars van vaak uitgestrekte domeinen konden ze de handel in agrarische producten beïnvloeden en trokken ze grote inkomsten daaruit. In sommige gevallen beschikten ze over industriële monopolieën.

In Babylonië bijvoorbeeld was de kolenproductie voor een niet onbelangrijk deel in handen van tempels; in Egypte hadden tempels het alleenrecht van papyrusfabricage. Wanneer men daarbij bedenkt, dat de tempels op het stuk van de belastingen een geprivilegieerde positie hadden vergeleken met andere onderdanen van de staten, waarin zij gelegen waren, dan kan men zich er niet over verwonderen, dat zich in de tijd van Antióchus III de Grote in het gehele Midden Oosten het verschijnsel heeft voorgedaan, dat overheden bereid waren maatregelen tegen tempels te overwegen. Met name uit Egypte zijn daaromtrent gegevens bekend.

Dat Antióchus bij rijke tempels soulaas zocht voor zijn financiële moeilijkheden, mag men dus niet als een wandaad brandmerken; al hebben hetzij herhaald de slachtoffers van deze politiek het zo voorgesteld. En die slachtoffers trokken vooreerst aan het langste eind. Bij een poging een tempel in Elam te dwingen hem geld af te geven, stuitte Antióchus op ernstig verzet van de bij die tempel behorende bevolking. Men wist zich van zijn persoon meester te maken; op 3 juli 187 v. Chr. werd hij vermoord. Gezien het feit, dat hij voor zijn vertrek zijn tweede zoon Seleucus tot co-regent had benoemd zijn oudste zoon Antióchus had hij in 193 laten ombrengen, mag men het betwijfelen, of de expeditie van Antióchus III naar het Oosten alleen maar financiële oogmerken had. Wat daarvan zij, nu Antióchus vermoord was lag de opvolging in de handen van de co-regent, die als Seleucus IV Philopator de geschiedenis is ingegaan.

Seleucus IV regeerde van juli 187 v. Chr. tot 2 september 175 v. Chr. Met Egypte heeft hij geen moeilijkheden gehad. Tot het jaar 181/180 v. Chr. regeerde daar Ptolemeüs V Epiphanes, die door zijn huwelijk met Cleopatra een zwager van Seleucus IV was. In genoemd jaar stierf de Egyptische koning vermoedelijk door een gifmoord; hij werd opgevolgd door zijn oudste zoon Ptolemeüs VI Philomêtor onder regentschap van Cleopatra. Was de verhouding met Egypte in die jaren door de nauwe familiebanden niet al te slecht, elders rezen wel problemen: de gebieden in Iran begonnen hoe langer hoe meer aan de macht van het Seleucidische rijk te ontglippen. Het zwaarste probleem voor Seleucus IV was echter het financiële. In het jaar 178 had de laatste termijn van de oorlogsschuld tengevolge van de vrede van Apamea betaald moeten worden. Dit te bereiken was de koning niet gelukt. Hij greep dan ook naar hetzelfde middel als zijn vader: een tempel mede verantwoordelijk te stellen voor het financiële beleid van de staat. Ditmaal werd de tempel van Jeruzalem daartoe uitgekozen. Seleucus zond zijn eerste minister, Heliodorus, daarheen; doch deze boekte geen resultaat. Die werd de tempel uitgeranseld en moest met lege handen naar

Antiochië terugkeren. Geen al te lange tijd later werd Heliodorus de moordenaar van Seleucus IV.

Wat de achtergronden van deze moord zijn geweest is niet geheel duidelijk. Het is mogelijk, dat het daarbij slechts om een greep naar de macht van Heliodorus is gegaan. Maar men kan niet geheel uitsluiten, dat Rome met zijn bondgenoot in Klein-Azië, Eumenès, de koning van Pergamum, er achter hebben gezeten. Want ongetwijfeld heeft Seleucus Rome en Eumenès geïrriteerd. Niet alleen immers was hij achter met zijn betalingen; ook toonde hij interesses in Griekenland en bovendien had hij in 177 zijn dochter Laodicea laten huwen met Perseus, de koning van Macedonië. Tiet alleen ie echter de kwestie van de achtergronden van de moord op Seleucus duister; die van de opvolging is dat evenzeer. De voornaamste gijzelaar, die Antióchus III in Rome had moeten stellen tengevolge van het traktaat van Apamea, was zijn derde zoon Antióchus geweest. Deze heeft tot ongeveer 177 v. Chr. in Rome gewoond en daar verkeerd in kringen die sterk geïnteresseerd waren in de Griekse cultuur. Omstreeks genoemd jaar was de Senaat niet langer in zijn persoon als gijzelaar geïnteresseerd. Men liet hem vrij; terwijl Seleucus zijn zoontje Demetrius naar Rome moest zenden. Antióchus vestigde zich te Athene. Men kan er slechts naar gissen, wat Rome tot deze politiek bewogen heeft. Men mag er rekening mee houden, dat het voor Rome meer interessant was de vermoedelijke troonopvolger in gijzeling te hebben, dan een broer van de Seleuciedische koning. Demetrius was nu wel oud genoeg om als vermoedelijke troonopvolger gedoodverfd te worden, n.l. omstreeks 12 jaar. Mogelijk heeft het feit dat in Rome toch wel enig wantrouwen tegen Seleucus IV groeide, ook meegewerkt. Of zou als Rome inderdaad achter de moord op Seleucus gezeten heeft de vrijlating van Antióchus een eerste zet zijn geweest om tot verandering van het regiem in Antiochië te komen? Wat van dit alles zij, het bericht van de dood van Seleucus bereikte Antióchus in Athene.

Deze stak terstond over naar Klein-Azië en begaf zich naar Eumenès van Pergamum. Die gaf hem de toestemming om de Seleuciedische troon te bestijgen en gaf hem zijn broer Attalus als geleide naar Syrië mee.

Over de vraag, welke de toestand was, die Antióchus, thans Antióchus IV Epiphanès, in Antiochië aantrof verkeren we in het onzekere.

Heliodorus was gevlucht; maar dat wil niet zeggen, dat het zeker is, dat Antióchus een lege troon vond, die hij maar te bestijgen had. Vast staat, dat hij met een zekere Antióchus als co-regent heeft geregeerd. Maar het is niet zeker, of dit een zoon, dan wel een neef van hem is geweest. Was dit laatste het geval, dan ligt het voor de hand aan te nemen, dat Heliodorus een minderjarig zoontje van Seleucus op de troon heeft gezet en dat Antióchus IV zich voor de vorm met een co-regentschap tevreden heeft gesteld. In ieder geval echter heeft hij zich in het jaar 170 van zijn co-regent ontdaan door hem te vermoorden.

De nieuwe vorst schijnt geen blikken op Klein-Azië of Griekenland geworpen te hebben. Conflicten met Pergamum en Rome heeft hij vermoedelijk willen vermijden. Niettemin kwam hij toch met de Senaat in botsing; dit echter zonder dat hij de hoofdschuldige schijnt geweest te zijn (al is dit later van de kant van Rome zo voorgesteld.)

In 176 was Cleopatra als regente van Ptolemeüs VI Philomètor van het toneel verdwenen. Zij werd in het regentschap opgevolgd door een tweemanschap en al vroeg tijdens hun bestuur schijnen tegen Antióchus IV gerichte tendensen aan het licht gekomen. Of en in welke mate de laatste schuld droeg aan het conflict is een zaak van gissingen. In het jaar 170 ging de oorlogsverklaring van Alexandrië uit. Maar het is

een opmerkelijk feit, dat Antióchus terstond met grote militaire macht in de richting van Egypte kon oprukken. Onmiddellijk na de oorlogsverklaring was Ptolemeüs VI, die ongeveer 15 jaar oud was, meerderjarig verklaard. Hij kreeg zijn zusterechtgenote Cleopatra II en zijn jongere broer Ptolemeüs Physcon als co-regenten naast zich; dit alles onder de voogdij van de boven aangeduide regenten. Zowel Egypte als Antióchus IV verontschuldigen zich te Rome. In 169 vond de slag bij Pelusium plaats; het Egyptische leger zag geen kans daar stand te houden. Ptolemeüs VI schijnt te hebben willen vluchten, maar viel in handen van Antióchus IV. De voogdij wisselde opnieuw en het kwam tot onderhandelingen. In Alexandrië werd Ptolemeüs Physcon tot koning uitgeroepen.

Daarmee was een tweespalt geboren, waarvan Antióchus gebruik schijnt te hebben gemaakt. De meest waarschijnlijke gang van zaken is deze, dat hij zich heeft opgeworpen als beschermer van zijn neef Ptolemeüs VI. Het kwam tot een beleg van Alexandrië. De Seleuciedische koning slaagde er echter niet in deze stad in te nemen. Bij Livius krijgt men de indruk dat hem de bestorming van de stad mislukt is.

Wat de reden is geweest, waarom hij Egypte heeft verlaten zonder zich te hebben meester gemaakt van Alexandrië, is alweer een kwestie, waarnaar men slechts raden kan. In ieder geval bestond de schijn toen hij Egypte verliet, dat het in tweespalt achterbleef: met Ptolemeüs VI als koning te Memphis en Ptolemeüs Physcon als koning te Alexandrië. Doch deze tweespalt duurde niet lang; de koninklijke familie verzoende zich en dit is wel de reden er toe geweest, dat Antióchus vroeg in het jaar 168 naar Egypte terugkeerde.

De twee koningen en de koningin hadden inmiddels Rome om hulp gevraagd. Maar Rome aarzelde, omdat het zelf weer een oorlog in Macedonië voerde. Wel werd Popil(l)ius Laenas, een aanzienlijk Romein, die Antióchus IV tijdens zijn verblijf te Rome gekend had, met een gezantschap naar Alexandrië belast. Maar deze maakte geen haast en beëindigde zijn reis voorlopig op het eiland Pelos. Pas toen hij daar de eclatante overwinning op de Macedoniërs van Aemilius Paulus bij de rivier de Pydna in 168 vernomen had, reisde hij door naar Alexandrië.

Antióchus was de stad intussen genaderd. Toen deze bij de voorstad Eieusis was aangekomen, ging Popillius Laenas met de zijnen hem tegemoet. Antióchus wilde zijn oude vriend begroeten; deze wees de begroeting af en overhandigde hem het stuk waarin de eisen van de Senaat vervat waren. Na het gelezen te hebben verzocht Antióchus om tijd voor beraad. Dit werd hem niet begestaan. Met een stok trok Popil(l)ius een cirkel om Antióchus en eiste van hem, dat hij staande binnen deze cirkel het antwoord zou geven. De vorst zwichtte. Hij verklaarde zich bereid Egypte en Cyprus, dat hij op Egypte veroverd had, te evacueren. Pas daarna was Popil(l)ius bereid de koning te begroeten. Men mag aannemen, dat twee feiten Antióchus tot zijn bereidwilligheid om de oorlog met Egypte af te breken hebben gebracht. In de eerste plaats was daar de grote overwinning aan de Pydna, die Rome enkele weken tevoren, in het einde van juni 168, had bevochten. Rome was een tegenstander die te duchten viel. Doch daarnaast moest Antióchus er rekening mee houden, dat zijn neef Demetrius nog steeds in gijzeling te Rome was.

De Senaat zou diens aanspraken op de Seleuciedische troon op elk gewenst moment kunnen gaan steunen. Hoezeer Antióchus Rome vreesde, blijkt wel uit het feit, dat hij een gezantschap stuurde om de Senaat de feliciteren met de overwinning bij Pydna en deze ervan te verzekeren, dat hij vrede met Rome op de meest hoge prijs stelde.

Na de ongelukkige afloop van de oorlog met Egypte kreeg Antióchus IV te maken met de troebelen onder de Joden. Hardhandig stelde hij onder hen orde op zaken; hij ging

z6ver, dat hij de tempel van Jeruzalem aan Joods gebruik onttrok en deze veranderde in een tempel voor Zeus Olumpios. Dit geschiedde in december van het jaar 167 v. Chr. In de lente van het volgend jaar, 166, was Antióchus IV alweer in het nieuws. Hij hield toen een grote parade in Daphnè, een voorstad van Antiochië, waaraan feesten die een maand duurden, waren gekoppeld en waarvoor van her en der gasten waren uitgenodigd. Geruchten deden de ronde, dat Antióchus van plan was Egypte opnieuw aan te vallen; te Rome koesterde men verdenkingen. Vandaar dat in de loop van de zomer een Romeins gezantschap te Antiochië verscheen, waar tegenover Antióchus zich moest verantwoorden.

Hij slaagde daarin. In de herfst woonde hij feesten te Babylon bij. In het begin van het jaar 165 v. Chr. vertrok hij met een groot leger uit Antiochië. De marsrichting was echter niet Egypte; maar Armenië waar de satraap Artaxias tot gehoorzaamheid moest worden gebracht. Toen dit gebeurd was ging de tocht naar het Oosten. In Elaxn heeft Antióchus IV, het voorbeeld van zijn vader volgend, gepoogd zich meester te maken van het geld van een tempel. Ook hem was in dit opzicht geen succes gegund. Vervolgens is hij voortgetrokken naar Persis. In ieder geval was het doel van de tocht Iran weer onder zijn macht te brengen; niet onwaarschijnlijk heeft hem het doel voor ogen gestaan, de opdringende Parthen een halt toe te roepen. Verder dan Persis is hij echter niet gekomen. Hij kwam daar ziek aan of werd daar ziek en stierf in november 164 v. Chr.

Als persoonlijkheid is Antióchus IV een uitzonderlijke figuur geweest. Tijdens zijn verblijf te Rome schijnt hij de hellenistische cultuur als het ware ingezogen te hebben. Als koning heeft hij deze cultuur in zijn kerngebieden zoveel mogelijk willen bevorderen. OnGrieks was het echter dat hij zichzelf beschouwde als een openbaring van de godheid; vandaar zijn toenaam: Epiphanes. Zijn tegenstanders en dat waren beslist niet alleen de wetsgetrouwe Joden maakten daarop een woordspeling: "epimanès" (= de gek). Men nam het hem kwalijk, dat hij met gewone burgers converseerde; de wijze waarop hij feesten kon vieren, stuitte velen tegen de borst. In Egypte heeft Antióchus IV zich tot koning laten kronen. Of dit na de eerste veldtocht dan wel na de tweede geschied is, valt niet meer uit te maken. Het meest voor de hand ligt echter, dat het in 168 is gebeurd, nadat Ptolemeüs VI zich weer van hem had losgemaakt.

Door de wijze waarop hij zich in Joodse kwesties gemengd had, liet hij bij zijn dood het Zuiden van zijn rijk in een complete chaos achter. Maar er was meer. Voor zijn vertrek met de grote expeditie naar Armenië en naar het Oosten had hij een familielid, Lysias te Antiochië als regent over zijn jonge zoontje Antióchus achtergelaten. Maar vlak voor zijn dood in Persis droeg hij de voogdij over dit kind op aan een zekere Philippus. Zo was binnen zijn eigen tak van de dynastie de kiem voor strijd gelegd. Maar deze tak was niet de enige. Zijn neef Demetrius te Rome, de zoon van Seleucus IV, kon goede aanspraken op de troon doen gelden. Zo waren bij de dood van Antióchus IV de voorwaarden geschapen, waardoor het tot een strijd binnen de Seleuciedische familie moest komen.

Lysias diende een oplossing te vinden voor de Joodse opstand; ook zag hij zich in het Zuiden van het rijk geconfronteerd met het opdringen van Arabische stammen. Daarnaast kreeg hij te maken met het probleem, dat Philippus voor hem vormde. Deze wist hij uit te schakelen. Maar intussen had zich reeds een nieuwe kwestie voorgedaan. In 164 was vanuit Rome een gezantschap vertrokken, dat tot taak had de toestanden in Macedonië en Cappadocië te onderzoeken en dat orde op zaken moest

stellen in de relaties met Syrië en Egypte. Ten aanzien van Syrië ging het om een meer strikte naleving op militair gebied van de vredesvoorwaarden van Apamea.

Het ongeluk deed zich voor, dat één van de Romeinse gezanten in Syrië werd neergestoken. Lysias haastte zich naar Rome, om de Senaat zijn excuses aan te bieden. Maar nu kreeg toch Demetrius zijn kans.

Op het nieuws van de dood van zijn oom had de laatste de Senaat verzocht de Seleuciedische troon te mogen bestijgen; dit was afgewezen. Rome verkoos een kind op de Seleuciedische troon boven een jongeman van 25 jaar. Thans hernieuwde Demetrius zijn verzoek. Opnieuw werd het afgewezen; na deze afwijzing wist hij echter te ontvluchten en het vermoeden is niet ongewettigd, dat althans sommigen te Rome daarin de hand hebben gehad. In 162 wist Demetrius via Tripolis Antióchië te bereiken. Daar liet hij Lysias en zijn neefje Antióchus V ombrengen. Het heeft echter tot de herfst van het jaar 160 geduurd, voordat Rome hem als koning wilde erkennen.

Intussen was Demetrius al geconfronteerd met partijgangers van Antióchus IV en Antióchus V. Hun tegenstand wist hij neer te slaan. Met de Joden wist hij tot een akkoord te komen; waardoor de streken rondom Jeruzalem hem niet ontsnapten. Maar zijn greep op dit gebied was niet sterk. Zijn pogingen om in Klein-Azië iets te bereiken mislukten. Van geen der zijn land omringende staten genoot hij de sympathie.

Het krediet dat hij bij zijn eigen volk had, raakte hij al spoedig kwijt. Zo werd het mogelijk, dat een zekere Balas, die men onder de naam Alexander liet doorgaan voor een zoon van Antióchus IV, na door een coalitie van de omringende vorsten naar voren te zijn geschoven, in het jaar 153/152 door Rome erkend werd. In de strijd met Alexander Balas leed Demetrius I in de winter van 151/150 v. Chr. de nederlaag, waarbij hij omkwam. Alexander Balas volgde hem op.

De nieuwe koning was een politieke nul. Hij slaagde er echter in een dochter van Ptolemeüs VI Philométor van Egypte tot vrouw te krijgen. In 147 kwam in Cilicië Demetrius II, een nog jonge zoon van Demetrius I aan. Deze slaagde er in Alexander Balas in het nauw te drijven; welke echter door zijn schoonvader Ptolemeüs VI te hulp gesneld werd. Maar hierin zag Balas een Egyptische aanslag op Palestina en dus deed hij

een overigens mislukte poging om zijn schoonvader om het leven te brengen. Die koos daarop voor Demetrius II en gaf zijn dochter aan hem tot vrouw. De hoofdstad Antióchië kwam min of meer in een vacuüm te verkeren en van daaruit werd Ptolemeüs VI de kroon aangeboden.

Hij sloeg dit aanbod af ten gunste van Demetrius II. Hij versloeg Alexander Balas in Cilicië, die sneuvelde; maar werd zelf gewond en overleed korte tijd later. Zo zag de jonge Demetrius II zich in 145 meester van het Seleuciedische rijk, terwijl Egypte, dat in de voorafgaande jaren al aan bijzonder interne moeilijkheden geleden had, thans voor de troonsopvolging stond. Niettemin werd de regering van Demetrius II geen glorieuze affaire.

De nieuwe vorst werd onmiddellijk geconfronteerd met een opstand in Antióchië. Hij heeft die pogen te onderdrukken met behulp van Joodse troepen en dit werd nu weer een factor die verzet in brede kring oproep.

Een zekere Diodotus schoof een zoon van Alexander Balas naar voren, onder de naam Antióchus VI. Demetrius II moest zich door een vlucht redden en kon voor zijn macht nog slechts steunen op Cilicie, Mesopotamie en Babylonië. Diodotus ontdeed zich in 142 v. Chr. van Antióchus VI en regeerde vanaf dat moment onder de naam Tryphoon.

Demetrius II bracht nu een groot leger op de been. Men zou kunnen denken, dat dit bestemd was om Tryphoon te bestrijden. Maar men mag niet over het hoofd zien, dat Demetrius II vanuit het Oosten ook op een ontstellende wijze in het nauw werd gebracht. Mithridates I der Parthen wist in die dagen door te dringen tot aan de Tigris. De gang van zaken is geweest, dat Demetrius zijn leger inzette tegen Mithridates en niet tegen Tryphoon. Zijn militaire actie boekte geen succes; hij werd door Mithridates gevangen genomen.

Na zijn gevangenneming in het eind van het jaar 140 of het begin van het jaar 139, werd Demetrius II gedwongen tot een lange tocht door het rijk van Mithridates.

Het doel daarvan was wel, om de Grieks-Macedonische bevolking, die daar in niet geringe aantallen woonde, te waarschuwen tegen opstandigheid. Doch Mithridates behandelde zijn koninklijke gevangene niet slecht. Hij kreeg een verblijfplaats te Hyrkania en werd door een huwelijk met een dochter van Mithridates aan de Parthische koninklijke familie gebonden.

Nu Demetrius II geëlimineerd was, schenen de kansen voor Tryphoon schoon. Doch niet voor lang. Zodra een jongere broer van Demetrius II, Antióchus, vernomen had, wat zich had afgespeeld, spoedde deze zich vanuit Klein-Azie naar de vakante troon. Niet alleen wist hij de steun van de medestanders van zijn broer te verkrijgen, ook huwde hij diens vrouw, Cleopatra Thea, voor wie dit, na haar huwelijken met Alexander Balas en Demetrius II, het derde huwelijk was.

Met vereende krachten werd Tryphoon verslagen, die na gevlucht en gevangen genomen te zijn, zelfmoord pleegde.

Antióchus VII Sidètes (138-129) had eerst een succesvol bewind. Het Joodse gebied in het Zuiden van Palestina, de leiders waarvan in de voorafgaande decennia in het kader van de dynastieke moeilijkheden in het Seleuciedische huis op de wip hadden kunnen zitten waardoor ze tot vrij grote mate van zelfstandigheid hadden kunnen komen, wist hij weer vaster in de hand te krijgen. Daarna richtte hij zich tegen de Parthen. Tegen het einde van het jaar 130 was zijn gezag gevestigd in Babylonia en Media.

De Parthische koning, Mithridates I, was betrekkelijk kort na zijn overwinning op Demetrius II gestorven (139/138). Hij was opgevolgd door Phraätes II. Deze nog jonge koning was het, die de geschetste klappen van Antióchus IV moest incasseren en daarna tot onderhandeling bereid was. Als eisen stelde Antióchus hem: uitlevering van zijn broer, Demetrius II; ontruiming van alle door zijn voorgangers veroverde gebieden en betaling van een oorlogsschatting. Phraätes verwierp deze voorwaarden. Wel liet hij Demetrius II vrij; doch deze geste had slechts het doel om in Syrië tweespalt te zaaien. Phraätes hoopte er van, dat nu de twee Seleuciedische broers elkaar zouden bestrijden. Intussen had de overwintering het leger van Antióchus VII geen goed gedaan; het maakte zich bovendien in die tijd in de bezette gebieden gehaat. Toen hij dan ook in het voorjaar van het jaar 129 zijn offensief voortzette, liep dit al snel op een mislukking uit, waarbij hij zelf de dood vond.

De kansen om zich meester te maken van het Seleuciedische rijk zouden op dat moment voor Phraätes II niet slecht hebben gestaan, als hij in de winter bij de voorbereiding van de nieuwe campagne geen verzoek had gericht tot Skythische stammen om hulp. Hun troepen arriveerden toen de overwinning op Antióchus VII al bevochten was. Het ligt voor de hand, dat daaruit een conflict over de betaling van die troepen voortkwam. Daardoor werd Phraätes in de oorlog met de Scythen gewikkeld;

en zo kreeg Demetrius II wat de Parthen betreft de handen weer vrij. Doch dit betekende allerm minst, dat hij in een gespreid bed kwam.

Antiochië, dat hem destijds voor Tryphoon had laten vallen, voelde er niets voor met hem in zee te gaan en in plaats dat zijn vroegere vrouw Cleopatra Thea, die thans weduwe was van haar eerste man Alexander Balas en van haar derde, Antióchus VII, hem met open armen ontving, streefde die nu eigen doeleinden na.

Voor de betekenis van het koninklijk gezag begon het zich nu ook te wreken, dat er in het verleden zoveel Griekse steden waren gesticht. Deze hadden, met hun aandacht voor de vrijheden van het individu, geen belang bij een sterk centraal gezag; en waren dus niet bereid om zich voor een impopulaire koning in te zetten.

Een belangrijk gebied van het rijk, waarover Demetrius II hoopte te regeren, greep weer naar grotere zelfstandigheid: het Joodse in het Zuiden van Palestina.

Doch deze reeks van problemen, op zichzelf al ingewikkeld genoeg, was nog niet alles waarvoor Demetrius bij zijn terugkeer in 129 kwam te staan. Door zijn vroegere huwelijk met Cleopatra Thea, die hem thans afwees, was hij een schoonzoon van de Egyptische koningin Cleopatra II, die haar lot met het zijne verbond.

Cleopatra II was de dochter van Ptolemeüs V Epiphanès en Cleopatra I die op haar beurt een dochter van Antióchus III was, wier huwelijk in de winter van 193 v. Chr. te Raphia gesloten werd. Ptolemeüs VI Philometor en Ptolemeüs Physcon waren haar broers. Met de eerste huwde zij in het jaar 175/174; met de tweede in 169, toen Ptolemeüs VI in de macht van haar oom Antióchus IV was. Nadat de laatste op Romeins bevel Egypte verlaten had, bleef het co-regentschap van Philometor en Physcon bestaan tot 164 v. Chr. De moeilijkheden die in de loop van de jaren ge groeid waren voerden er toen toe, dat aan het co-regentschap een einde kwam. Vanaf 163 regeert Ptolemeüs VI Philometor tot zijn dood in 145 over Egypte; en Ptolemeüs Physcon over Cyrenaica.

Na de dood van Ptolemeüs VI Philometor, verdedigde zijn weduwe, Cleopatra II, de rechten van hun zoon Ptolemeüs VII Neos Philopator. Dit zonder succes; Alexandrië koos voor Ptolemeüs Physcon, die als Ptolemeüs VIII Euergetès II de geschiedenis is ingegaan. Zijn neefje Ptolemeüs VII werd vermoord.

Het ligt voor de hand, dat sindsdien de verhouding tussen Cleopatra II en Ptolemeüs VIII gespannen was. In 129 v. Chr. was de situatie déze, dat Cleopatra II was ingesloten geraakt in Alexandrië. Vanuit deze plaats deed zij een beroep op haar in Syrië teruggekeerde Seleuciedische schoonzoon Demetrius II waarbij zij hem de kroon over Egypte aanbood. De man was zo dom om op dit aanbod in te gaan.

Ptolemeüs VIII versperde hem de weg en allerlei onrust achter zijn front deed de rest. Cleopatra II nam daarop de vlucht onder verzekering van haar financiële toekomst door medeneming van de staatskas. De weerstand van Alexandrië tegen Ptolemeüs VIII duurde nog even voort maar werd ook uit de weg geruimd. De maatregelen, die Ptolemeüs VIII daarna tegen Alexandrië nam vormden een ernstige slag voor de Griekse cultuur in die stad.

Van Demetrius II ontdeed hij zich langs de weg van de intussen beproefde methode iemand naar voren te schuiven die zou kunnen doorgaan voor een zoon van een voorafgaande vorst. In dit geval was dat Alexander II Zabinas van wie beweerd werd, dat hij een zoon was van Antióchus VII. Voor deze opende Antiochië de poorten; Demetrius II kon daarna nergens vaste voet vinden. Hij werd gevangen genomen en overleed in het jaar 126/125 op de pijnbank. De oudste zoon van Demetrius II, Seleucus V, deed daarop een poging om de macht te grijpen, hetgeen door de tegenwerking van zijn moeder, Cleopatra Thea, mislukte. In 124 wist Cleopatra II

haar positie in Egypte te heroveren na zich naar men moet aannemen met haar broer en vroegere echtgenoot, Ptolemeüs VIII te hebben verzoend. In het jaar daarop liet de laatste Alexander Zabinas in de steek en koos hij voor een zoon uit het huwelijk van Cleopatra Thea met Demetrius II: Antióchus VIII Grypos. Hem gaf hij zijn dochter Cleopatra Tryphaina tot vrouw.

Hoe ingewikkeld de familieverhoudingen waren geworden blijkt uit het volgende: Beide echtgenoten waren kleinkinderen van Cleopatra II, maar deze laatste was niet alleen de grootmoeder van Cleopatra Tryphaina doch tegelijk ook haar tante. En Cleopatra Thea, de dochter van Cleopatra II, was zowel een tante van Cleopatra Tryphaina als haar schoonmoeder.

Nadat Alexander II Zabinas in 123 v. Chr. was terechtgesteld, volgden 10 jaren van rust binnen de dynastie. In 113 echter deed een halfbroer van Antióchus VIII Grypos, Antióchus IX Cyzicenès, een greep naar de macht. Antióchus VIII was, zoals gezegd, een zoon uit het huwelijk van Demetrius II en Cleopatra Thea; Antióchus IX was een zoon uit haar huwelijk met Antióchus VII. Vijf moeilijke jaren volgden, maar in 108 was Antióchus IX teruggedrongen tot enkele kleine gebieden aan de kust. Daar wist hij zich te handhaven.

In 96 werd Antióchus VIII Grypos vermoord. Terstond poogde Antióchus IX de macht te heroveren. Doch uit het huwelijk van Antióchus VIII Grypos en Cleopatra Tryphaina waren vijf zonen geboren. Eên van hen, Seleucus VI slaagde er in in 95 de toegang van Antióchus IX te voorkomen. Een zoon van de laatste, Antióchus X, verjoeg Seleucus VI, die in Cilicië vermoord werd. Doch ook de andere vier zonen van Antióchus VIII bliezen hun partij. Antióchus XI en Philippus I wisten vaste voet in Cilicië te verkrijgen, nadat Seleucus VI daar was vermoord. Demetrius III vond een pied à terre in Damaskus en beheerste van daaruit belangrijke delen van Syrië. Van laatstgenoemd drietal stierf Antióchus XI betrekkelijk snel, waardoor als rivalen uit het gezin van Antióchus VIII tegenover elkaar kwamen te staan: Demetrius III in Syrië en Philippus I in Cilicië.

In 88 brak tussen hen een oorlog uit. De macht van de Parthen was intussen al z5 groot geworden, dat die konden ingrijpen. Zij namen Demetrius III gevangen. Het zwaartepunt voor de Seleucidische troon kwam nu weer in Antiochië te liggen, waar Philippus I regeerde. Maar die werd weer geconfronteerd met zijn broer Antióchus XII, die in 87 gebruik maakte van het in Damaskus ontstane vacuüm.

Intussen betekende de macht van de Seleucieden nauwelijks meer iets. Behalve de Parthen drongen ook Arabische stammen, met name de Nabatheën, op. Antióchus XII verdween in die strijd met de Nabatheën. En Philippus I stierf in het jaar 84/83 v. Chr. Doch naast de Parthen en de Arabieren als drukfactoren in het Midden-Oosten vormde het Armenische rijk onder koning Tigranes een derde drukfactor in die tijd. In 83 maakte hij Syrië tot een Armenische provincie.

De Arabische macht bleef echter in het Zuiden sterk. Toen in 69 Tigranes in moeilijkheden kwam, doken nog weer eens twee Seleucieden op: Philippus II, een zoon van Philippus I, en Antióchus XIII, die mogelijk een zoon van Antióchus X is geweest. Dit had alles echter weinig betekenis; heel andere machten dan de Seleucidische speelden al decennia lang in het Midden-Oosten een rol.

5. Rome en het Midden-Oosten.

Tengevolge van de bemoeienissen van Antióchus III met de Griekse zaken was Rome in Klein-Azië binnengekomen. Na de vrede van Appamea in was het daar niet gebleven doch had het zijn legers teruggetrokken. Maar dit betekende allerminst, dat Rome niet geïnteresseerd bleef in wat zich in het Midden-Oosten afspeelde. Bovendien had het in Klein-Azië een pion, doordat het koningshuis van Pergamum Rome onder alle omstandigheden trouw bleef. Daarnaast had het nog enige greep op de gang van zaken in het Seleuciedische rijk, tengevolge van het feit, dat ongeveer een kwart eeuw lang bij toerbeurt een lid van de Seleuciedische koninklijke familie als gijzelaar in Rome aanwezig was.

Hoezeer Rome de gang van zaken in het Midden-Oosten in het oog hield, blijkt onder andere daaruit, dat het zich geïrriteerd toonde, toen Seleucus IV in 177 zijn dochter Laodicea liet huwen met Perseus van Macedonië; dat het in het jaar 168 ingreep in de oorlog van Antióchus IV tegen Egypte, dat het in de zomer van het jaar 166 Antióchus IV verantwoording liet afleggen omtrent zijn militaire maatregelen, dat in 164 v. Chr. een gezantschap uitging om niet alleen de toestanden in Macedonië maar ook in Cappadocië te onderzoeken en om orde op zaken te stellen in de relaties met Syrië en Egypte en dat

Rome in 162 bemoeienis had met de troonsopvolging in het Seleuciedische rijk. In de vijftiger jaren beïnvloedde de Senaat een paar maal de gang van zaken in Klein-Azië door diplomatieke beslissingen. Dat was het geval bij moeilijkheden in Cappadocië en in de oorlog van Bythinië tegen Pergamum.

In laatstgenoemd rijk was koning Eumenès II in 159 opgevolgd door zijn broer Attalus II. Deze stierf op zeer hoge leeftijd in het jaar 139/138 en werd opgevolgd door Attalus III, een zoon van Eumenès II. De laatste vermaakte zijn koninkrijk per testament aan Rome. Naar zijn redenen daartoe kan men slechts gissen. Hij stierf in 133; toen viel de erfenis aan Rome toe. Maar dit gebeurde niet onbestreden. Een bastaard van Eumenès II, Aristonikos, legde zich niet bij het testament neer en poogde als Eumenès III de troon te bestijgen. Dus moest Rome om het bezit van de erfenis vechten. Het had daarbij de steun van de koningen van Pontus, Bythinië, Cappadocië en Paphlagonië, doch dit bracht de overwinning nog niet in zicht.

De voorwaarden daartoe werden geschapen door een boerenopstand die in het rijk van Pergamum tegen Eumeès III uitbrak. Toen dit feit zich voordeed, was de zaak snel achter de rug: in 130 werd Eumenès verslagen gevangen genomen en naar Rome gevoerd. Het grootste deel van het rijk van Pergamum werd daarna als Romeinse provincie ingericht; doch de genoemde bondgenotenkoningen kregen ook een deel van de buit. In de volgende decennia zag Rome zich gedwongen op te treden tegen piraterij in het Oosten van de Middellandse Zee. Dat daarvan een gevolg zou zijn geweest, dat in het jaar 102/101 de Senaat zijn macht vestigde in Cilicië en van dit gebied een Romeinse provincie maakte, wordt veelal aangenomen, maar is zeer onzeker.

In de beschrijving van de geschiedenis van de Seleucieden is de rol die de Parthen gespeeld hebben in het Midden-Oosten al naar voren gekomen. Hun grote koning, Mithridates I Arsaces V ving zijn regering aan tijdens het koningschap van Antióchus IV Epiphanes over het Seleuciedische rijk. Men zal niet te zeer bezijden de waarheid zijn, wanneer men aanneemt dat dit in het jaar 171 of 170 v. Chr. gebeurd is. Deze

vorst wist een groot Parthisch rijk in Iran op te bouwen. Hoe dit precies gebeurd is, in welke opeenvolging bepaalde gebieden onder zijn macht kwamen en in welke jaren dit precies geschiedde, is een zaak waarin ten aanzien van details onzekerheid heerst. Doch één ding staat vast: in het begin van juli van het jaar 141 v. Chr. werden in Babylonië de officiële stukken met zijn naam gedateerd. Wel sloeg Demetrius II hem uit dit gebied terug en vielen de Seleuciedische troepen Medië binnen, terwijl Elam en Persis in gevaar schenen te komen verkeren. Maar Demetrius II viel in handen van Mithridates I en daarmee was voorlopig het ergste gevaar afgewend. Na het jaar 139/138 wordt Mithridates I niet meer vermeld; hij moet in dit jaar gestorven zijn. Zijn opvolger was Phraätes II Arsaces VI. Deze kreeg in het jaar 130 te maken, zoals reeds geschetst, met Antióchus VII en moest aan deze Medië laten. Daarna kwam hij voor de zware vredesvoorwaarden te staan, die hij verwierp, vervolgens had hij het geluk, dat Antióchus VII spoedig impopulair werd in het Westen van Iran en dat deze de dood vond in de voorjaarscampagne van het jaar 129 v. Chr. Vervolgens kwam hij voor de oorlog met de Scythen te staan.

Phraätes II mislukte terstond in deze oorlog; in 128 stond hij zijn troon af aan zijn oom Artabanus I Arsaces VII, die het niet langer dan tot 123 volhield. Na hem kwam weer een sterke Parthische vorst: Mithridates II Arsaces VIII.

Deze wist geheel Mesopotamië in Parthische macht te brengen. Het moment van de confrontatie tussen Rome en de Parthen kwam daardoor nabij. In Armenië hielp hij Tigranes op de troon. Deze wist zich in 95 van Mithridates II te ontdoen; hij huwde een dochter van Mithridates VI van Pontus en ging een volkomen eigen politiek voeren. Successievelijk veroverde hij stukken van Capadocië en van het Westen van het Parthische rijk. Dit laatste wist hij tot in Media binnen te dringen. In 83 schijnt Antiochië zelf Tigranes te hebben binnengehaald. Dit gebeurde natuurlijk in het kader van de tegenstellingen in de Seleuciedische familie, die boven beschreven zijn. Langzaam drong daarna naar het Zuiden door. In 72 bereikte hij Damaskus; in 69 nam hij Akko in. Tengevolge van ontwikkelingen in Klein-Azië kwam hij daarna ten val.

Mithridates VI van Pontus was omstreeks 112 v. Chr. aan de regering gekomen. Deze begon al vrij spoedig een expansie politiek te voeren die speldeprikachtige tegenacties van Rome tot gevolg had. Dat Rome beducht was voor deze expansiepolitiek, die zich mogelijk ooit tegen haar provincie Asia ontstaan uit het vroegere rijk van Pergamum: zou kunnen richten, is begrijpelijk. De militaire macht van Rome was daar echter niet sterk; vandaar het speldeprikachtige van haar reactie op de politiek van Mithridates VI.

In 88 v. Chr. liep zo'n tegenactie echter uit de hand en kwam het tot een uitbarsting van een oorlog met Rome. De zwakte van Rome's militaire macht kwam nu duidelijk aan het licht: deze bleek niet tot verzet van enige betekenis in staat en successievelijk wist Mithridates geheel Klein-Azië te bezetten. Voor de bevolking trad de vorst van Pontus als een philhelleens bevrijder op; de behandeling die Romeinen en vrienden van Rome van zijn kant ondergingen was gruwelijk. Berucht zijn de bloedbaden die hij Efeze en later op het eiland Delos aanrichtte. In 88 waagde Mithridates een invasie in Macedonië en Griekenland, die succes had.

Al meer dan 50 jaar leed Rome onder ongelukkige interne toestanden. De economische situatie was slecht. Nu door het optreden van Mithridates een groot gevaar dichterbij huis kwam, werd een energieke figuur naar voren geschoven: in 88 werd Sulla consul.

Diens voornaamste opdracht was niet in Rome zelf orde op zaken te stellen, maar het uit het Oosten dreigende gevaar te keren.

In de loop van 87 en een deel van 86 heroverde Sulla Griekenland. Mithridates VI kreeg in die tijd in Klein-Azië met opstanden te maken. Deze hebben waarschijnlijk niet los gestaan van het feit dat degenen die Mithridates als een bevrijder ontvangen hadden in Griekenland de macht van Rome alweer naderbij zagen komen.

Mithridates was dus tot onderhandelingen bereid en Sulla ging daarop in. Want ook de positie van deze laatste was niet sterk meer. In Rome werd hij nl. tengevolge van de interne twisten, die daar nog volkomen leefden, door de Senaat gedesavouéerd. De Senaat ging zelfs zóver dat hij een nieuw leger onder een andere bevelhebber naar het strijdtoneel zond, dat Klein-Azië begon binnen te dringen. Dientengevolge was Sulla in 85 bereid een vrede met Mithridates te sluiten, waarbij de eisen niet verder gingen dan dat alles wat de koning van Pontus sinds 88 had veroverd weer moest worden afgestaan. Deze te Dardanos bij Troas gesloten vrede werd echter door de Senaat niet geratificeerd.

Na de vrede van Dardanos bleef Klein-Azië onrustig. Mithridates VI van Pontus was hieraan niet onschuldig; maar werd soms ook uitgedaagd, terwijl de ratificatie van de vrede ondanks zijn verzoeken steeds maar uitbleef.

Dat het opnieuw tot een explosie kwam vond zijn oorzaak in het feit, dat kwesties rondom een ander Klein-Aziatisch rijk, Bithynië, thans acuut werden. De kinderloze Nicodémus van Bithynië had nl. het door Pergamum gegeven voorbeeld gevolgd en zijn rijk bij testament aan Rome vermaakt. In 74 stierf hij.

De geschiedenis herhaalde zich in alle opzichten: Rome moest weer om zijn erfenis vechten en de militaire macht van Rome in Klein-Azië was maar klein. Begin 73 viel Mithridates VI Bithynië binnen; Rome werd weer verdreven. Maar opnieuw wist het de krijgskans te doen keren door een energieke figuur naar voren te schuiven: Lucullus. Deze veroverde Bithynië, trok Pontus binnen en in het begin van het jaar 70 bleef Mithridates niets over dan naar zijn schoonzoon Tigranes van Armenië te vluchten. Tigranes volgde, zoals gezegd, een geheel eigen politiek, waarvan de oogmerken niet duidelijk zijn. In ieder geval heeft hij zijn schoonvader in de strijd tegen Rome niet gesteund.

Doch toen hem de eis gesteld werd Mithridates uit te leveren, weigerde hij. Daarop viel Lucullus Armenië binnen in het begin van 69. Hij boekte successen, drong diep in Armenië door, maar moest toen overwinteren en kreeg een steeds moeilijker gevechtsterrein voor zich. In 68 weigerde zijn leger nog verder te vechten. Met bijzonder veel moeite wist hij de stad Nisibis nog als uiterste punt te bereiken.

Doch ook in Rome herhaalde de geschiedenis zich: de Senaat liet, gedreven door de jalousie van sommigen, Lucullus in de steek. Intussen was het Mithridates op instigatie van Tigranes weer gelukt Pontus te bereiken, waar hij in begin 67 ontvangen werd als de bevrijder van de Romeinse bezetting. Lucullus bleef toen niets over dan zijn in de knel geraakte garnizoenen daar te hulp te snellen; doch toen hij in Pontus arriveerde bleek hij het Romeinse gezag niet meer te vertegenwoordigen. En zijn opvolger stond al klaar.

Boven is reeds aangeduid, dat Rome het moeilijk had met de piraterij in de Middellandse Zee. In het Oosten van het Middellandse Zeegebied diende die piraterij niet alleen de zucht naar buit, maar stond ze ook in verband met politieke doelstellingen. De situatie daar was wel te vergelijken met die in West-Europa in de tijd van de Watergeuzen en de Duinkerker kapers: eveneens piraten die hun bedrijf soms uitoefenden in relatie tot officiële oorlogstoestanden.

Om een eind aan de piraterij te maken had Rome in 74 een maritiem opperbevel voor de gehele Middellandse Zee ingesteld, waaraan onbeperkte macht imperium infinitum

werd toegekend. De eerste bevelhebbers in deze admiraliteit waren niet succesvol; maar in 67 kreeg Pompejus met nog uitgebreidere bevoegdheden dan zijn voorgangers het hoogste commando en hij slaagde. Van West naar Oost veegde hij de Middellandse Zee schoon van piraten. Toen hij in de winter van 67 op 66 in Cilicië overwinterde kreeg hij daar in januari het bevel Lucullus op te volgen (de Lex Manilia). Reeds in de zomer van 66 had hij Mithridates VI uit zijn Klein-Aziatische gebieden verdreven; deze vluchtte naar streken op de Krim, waar hij macht had en waar hij in 63 overleed.

Voor Tigranes creëerde Pompejus een tang. Hij zette de Parthische koning Phraëtes III tot een aanval op tegen Tigranes, terwijl hij zelf in de positie verkeerde om vanuit het Westen aan te vallen.

Voordat Pompejus tot de aanval overging onderwierp Tigranes zich, met het gevolg dat hij zijn erfgebieden althans kon behouden. Syrië, Phenicië en Cilicië moest hij echter afstaan. In 65 was de oude vorst van Armenië zo een *rex socius* bondgenootenkoning van Rome geworden.

Onder die bedrijven deed zich het kortstondige herstel van de Seleuciedische dynastie waarover boven gesproken is en waarmee de namen van Antióchus XIII en Philippus II verbonden zijn, voor. Dit had echter geen betekenis meer; in de gebieden die Tigranes moest afstaan was de toekomst aan Rome. Hiermee werd de kiem gelegd voor een kwestie, die voor Rome in de komende eeuwen een blok aan het been zou blijken.

Dat Pompejus er met gemak in slaagde Phraëtes III tot een aanval op Armenië te brengen, was een gevolg van het verdrag, dat de laatste in het jaar 70 met Lucullus had gesloten. Bij dit verdrag was bepaald, dat de Eufraat de westelijke grens van het Parthische machtsgebied zou zijn. De hulp, die Pompejus van hem vroeg, betekende voor Phraëtes in letterlijke zin een buitenkans.

De koning der Parthen drong echter verder in Armenië door, dan Pompejus hem gevraagd had. Of dit verdenkingen bij de Romeinse opperbevelhebber heeft opgeroepen, valt niet meer uit te maken. In ieder geval waren de eisen, die aan Tigranes bij de vrede werden gesteld, zodanig, dat deze afstand moest doen van alles wat hij op de Seleucieden had veroverd, doch niet van de gebieden, die ten koste van de Parthen in zijn macht waren gekomen. Een Romeinse bevelhebber voerde zelfs nog een raid op Parthisch gebied uit. Geen wonder, dat Phraëtes van Pompejus erkenning van het verdrag met Lucullus en van zijn titel koning der koningen vroeg. De Romein wees dit verzoek af en eiste zelfs nog, dat de Parthen bepaalde gebieden zouden ontruimen. Zijn beweegredenen zijn onbekend. Men heeft wel gesteld, dat de vrees geleefd zou hebben, dat de Parthen verder naar het Westen zouden opdringen. Maar deze gedachte is weinig reëel en doet geen recht aan een complex van oorzaken dat in die jaren achter de beslissingen omtrent het Midden-Oosten schijnt te hebben gelegen. Het Parthische rijk was nl. allerminst een sterke eenheid en het is eigenlijk een wonder, dat het er toch steeds weer in geslaagd is, om Rome te weerstaan. Bijzonder groot hoefde de vrees voor de uitbreiding van de macht der Parthen naar het Westen niet te zijn. Maar het is natuurlijk de vraag, of Rome de Parthische situatie op zijn werkelijke merites heeft kunnen beoordelen. Daar tegenover mag men echter niet uit het oog verliezen, dat de Parthen niet meer claimden, dan erkenning van de Eufraat als hun westelijke grens. Door die erkenning niet royaal te honoreren, deed Pompejus hen onrecht. De vraag is maar, waarom hij dat deed. Antieke auteurs suggereren, dat Romeinen de gedachte gekoesterd hebben het rijk van Alexander de Grote weer te herstellen. Mogelijk hebben in later tijd dergelijke ideeën geleefd. Dat Pompejus ze gekoesterd zou hebben is wel bijzonder

onwaarschijnlijk. Men mag evenwel niet over het hoofd zien, dat het in feite financiële, in de handel geïnteresseerde kringen in Rome zijn geweest, die hem naar voren hadden geschoven. Zijn eerste opdracht was geweest, een einde te maken aan de piraterij, die de handel bemoeilijkte.

Om aan die piraterij een einde te maken, moest Pompejus de kustgebieden veilig stellen. Doch wil men kustgebieden veilig stellen, dan moet men het achterland pacificeren. En in het achterland van de oostelijke kust van de Middellandse Zee heerste anarchie. Door dit achterland liepen de karavaanroutes, die de voedingsaders waren van de maritieme handel via het oostelijke deel van de Middellandse Zee. En tengevolge van de anarchie die daar heerste, waren ook deze karavaanroutes in gevaar. Pacificatie van het achterland van de oostelijke kust van de Middellandse Zee was dus een onafwendbare zaak en zo moest het wel komen tot de inrichting van een Romeinse provincie Syrië.

Gezien vanuit de opdracht die hem verstrekt was moest Pompejus dus wel een halt toeroepen aan invloeden, die verstorend zouden kunnen werken ten aanzien van de rust, die Rome wenste in het achterland van de oostelijke kusten van de Middellandse Zee. Of bij erkenning van de Eufraat als westgrens van het Parthische rijk de rust in de bedoelde gebieden op de lange duur gevaar zou hebben gelopen, is een vraag waarop thans geen antwoord meer is te geven.

Op het moment echter, waarop Pompejus zijn beslissingen moest nemen, werd de schepping van die rust bedreigd door het feit, dat Phraätes III verlangens gehonoreerd wenste te zien, die ten koste gingen van Tigranes van Armenië, die Pompejus nu eenmaal tengevolge van zijn onderwerping in zijn gezag erkend had. Door de aanvaarding van die onderwerping had Pompejus in een belangrijk gebied, dat voor de Romeinen interessant was, rust weten te verkrijgen. Zo bestonden er dus op dat moment twee afspraken: een oudere met de Parthen, aan wie de Eufraat als westelijke grens was gegarandeerd; een jongere met Tigranes, die beloofde rustig te zijn, doch die intussen gebieden, die vroeger onder Parthisch bewind waren, in zijn macht hield. De situatie was niet ongelijk aan de huidige in het Midden-Oosten: het Westen had afspraken gemaakt met twee machten, die elkaar daar bestreden. In het zo ontstane warnet schijnt Pompejus een halt te hebben willen toeroepen aan de macht waarvan te vermoeden viel, dat ze toch wel zwak was en die bovendien het verst van het totaal van de gebieden waarin Rome rust wenste, was gelegen.

Daarbij komt nog, dat Rome een *rex socius* altijd verantwoordelijk kon stellen voor de rust in zijn gebieden. Waar Tigranes van Armenië in 65 tot de status van *rex socius* was geraakt, lag het daarom in het belang van Rome, dat gebieden, die enige decennia tevoren nog onder de Parthen ressorteerden na genoemd jaar onder Armenië vielen. Want daardoor had Rome, zij het door de middellijke weg, greep op deze gebieden. Tot de ontrouw aan het verdrag tussen Lucullus en Phraätes III schijnt Pompejus dus wel gevoerd te zijn, doordat hij zijn opdrachtgevers in Rome trouw wenste te blijven. We staan hier voor het ethische probleem van de collisie van plichten in het kader van staatsbelang.

Of men van Romeinse zijde bij de inrichting van de provincie Syrië ook de gedachte heeft gekoesterd, het zuidoostelijke kustgebied van de Middellandse Zee met zijn achterland daarin te betrekken, is een vraag die niet voor beantwoording vatbaar is. Sinds 104 v. Chr. was dit een onafhankelijk Joods koninkrijk. Dit leed, sinds zijn ontstaan waarover onder aan ernstige interne tegenstellingen. Sinds 67 v. Chr. stonden daar twee broers tegenover elkaar: Hyrcanus II en Aristobulus. Hyrcanus II was hogepriester, had een groep religieuze volksleiders achter zich de Farizeërs en

verkrede de steun van Antipater, die een leidinggevende rol speelde onder de Idumeërs de oude Edomieten, wier woongebied thans ten Zuiden van het tempelgebied van Jeruzalem waarover onder gelegen was.

Aristobulus II daarentegen vond steun bij de door de Farizeeërs uitgerangeerde groep van de Sadduceeërs. De laatste slaagde er in zich meester te maken van Jeruzalem, doch raakte daar belegerd door Arabische Nabatiese huuroepen van Hyrcanus II en Antipater. Toen het zover was gekomen ging een onderbevelhebber van Pompejus, Aemilius Scaurus, die zojuist Damaskus bezet had, zich met de zaak bemoeien.

Aemilius koos voor Aristobulus II. Vanzelfsprekend legden Hyrcanus II en zijn medestanders zich daarbij niet neer en zo kwam Pompejus voor de vraag te staan welke van de twee Joodse rivalen hij het beste in zijn plannen kon inschakelen. Hij koos voor de combinatie van de zwakste Jood met de Edomietische hoofdman. Dit kwam hem wel op een belegering van Jeruzalem te staan; doch schiep voor hem een uiterst bruikbare situatie nadat Jeruzalem veroverd was.

Door voor Hyrcanus II te kiezen werd een belangrijke groepering van wetsgetrouwe Joden in haar verlangens bevredigd; terwijl hun leider geen man was, die van zijn politieke titel een kwestie maakte. Hyrcanus II stond er niet op koning te zijn; hij was tevreden met de functie van Etnarch, al genoot hij zo ten enen orale niet de rechten van een rex socius. Op deze wijze bracht Pompejus Palestina ten Zuiden van de Karmel geruisloos onder zijn bewind. Wat verder de Arabische troepen betreft, die Jeruzalem belegerd hadden in dienst van Hyrcanus II: hun vorst, de Nabatiese koning Aretas III, werd afgekocht met een betaling van driehonderd talenten en behoud van zijn zelfstandigheid.

Zo verkreeg Pompejus de rust in het Joodse gebied, die hij nodig had om zich te kunnen wijden aan de oplossing van problemen, die weer in Klein-Azië gerezen waren. Maar spoedig zou hij betrokken worden bij problemen, die de fundamente van de Romeinse Staat raakten.

In Rome was in 63 de samenzwering van Catilina aan het licht gekomen en verijdeld door de consul van dat jaar, Marcus Tullius Cicero. In 62 keerde Pompejus uit het Oosten terug. Tegen veler verwachting in deed hij in de labiele situatie, waarin het Romeinse rijk verkeerde, geen greep naar de macht; maar ontbond hij zijn leger. Hij verzocht de Senaat slechts de bewezen diensten van zijn veteranen te honoreren door hun land toe te kennen. Dit verzoek werd geweigerd en dat was voor Pompejus de aanleiding om naar de volkspartij over te gaan, die geleid werd door Gajus Julius Caesar en Marcus Lucinius Crassus.

In het jaar 60 v. Chr. kwamen de drie mannen tot een akkoord (eerste Triumviraat). Caesar werd voor het jaar 59 consul. Na afloop van dit consulaat in 58 werd hij proconsul in de provincies Gallia Narbonensis, Gallia Cisalpina en Illyrië. Pompejus en Crassus vervulden het consulaat in het jaar 55. Pompejus verkreeg daarop het proconsulaat over Spanje en Crassus dat over Syrië. Vanaf dit moment groeide de rivaliteit tussen de Driemannen. Caesar had de provincie waarover hij proconsul was, gebruikt als uitgangspunt voor veroveringen en oefende de macht uit over het gehele tegenwoordige Frankrijk en België. Men kan niet stellen, dat hij daaraan zonder meer kracht kon ontnemen om de Senaat naar zijn hand te zetten; want hij had in zijn gebied met steeds terugkerende opstanden te kampen. Maar wat hij had weten te bereiken betekende wel prestigewinst. Tot 55 konden Pompejus en Crassus daar weinig tegenover stellen. Toen zij echter in genoemd jaar hun pro-consulaat verkregen, kwam met name Crassus in de gelegenheid daden te stellen, die niet onder deden voor die

van Caesar.

Na de beschikkingen, die Pompejus getroffen had ten aanzien van Armenië en het Parthische rijk hadden de Parthen zich rustig gehouden, hoewel ze zich verongelikt voelden. In 57 werd Phraätes III door zijn zonen Orodes en Mithridates vermoord en onmiddellijk daarna brak een strijd om de macht tussen deze beide broers uit. Even dreef Mithridates boven, doch deze werd door de Parthische adel verdreven, waar na Orodes de troon kon bestijgen. Mithridates III vluchtte naar de proconsul van Syrië, Aulus Gabinius. Deze trok daarop de Eufraat over, maar brak zijn expeditie af om de Egyptische koning Ptolemeüs XI Aulètes te hulp te snellen in zijn moeilijkheden. Daarop ontketende Mithridates III een burgeroorlog tegen zijn broer Orodes, die met wisselend succes gevoerd werd. In die situatie aanvaardde Crassus zijn pro-consulaat over de provincie Syrië. 15 november 55 v. Chr. verliet hij Rome, waar men beseftte, dat hij de strijd met de Parthen zou gaan aanbinden. De tegenstanders van deze gang van zaken wisten dit niet te verhinderen. In april of mei 54 v. Chr. arriveerde Crassus in Syrië en nam hij het commando van Gabinius over. Zeven legioenen had hij daar tot zijn beschikking. De eerste maanden van zijn proconsulaat besteedde hij aan kleine operaties, waarbij de Eufraat overschreden werd.

In de loop van de winter van 54 op 53 kreeg Jeruzalem met hem te maken: zoals Pompejus in 63 bijzonder welkome inkomsten had weten te trekken uit de kapitalen, waarover de Joodse tempel beschikte, zo deed Crassus dit. Oftewel in de gebruikelijke terminologie: nadat Pompejus in 63 de tempel had geplunderd plunderde Crassus haar in de winter van 54 op 53. In het voorjaar van 53 ging zijn expeditie tegen de Parthen op mars. De 6e mei waren zijn troepen de rivier de Balich ten Zuiden van Carrhae d.i. Harran, de stad bekend uit de geschiedenis van Abraham, uit die van de ondergang van het Assyrische en uit die van de ondergang van het Babylonische rijk genaderd. In dit gebied vonden vervolgens gevechten plaats. De beslissende slag werd geleverd op 9 juni 53 v. Chr. vlak bij Carrhae: het Romeinse leger werd verslagen en Crassus sneuvelde.

In de loop van het volgend jaar deden de Parthen aanvallen op Syrië; Gajus Cassius Longines, die de questor van Cassius was geweest, en nu het bevel over de troepen voerde, riep daaraan een halt toe. Joodse opstanden, die hoogst waarschijnlijk door het succes van de Parthen geïnspireerd zijn geweest sloeg hij neer. De Eufraat was opnieuw de grens tussen het machtsgebied van Rome en dat van de Parthen. Inmiddels was Cicero aangewezen als proconsul voor Cilicië en Bibulus als proconsul voor Syrië. Beide mannen kregen terstond weer met de dreiging van de Parthen te maken. De krijgskansen wisselden, tegenstellingen tussen de Romeinse bevelhebbers doch ook bij de Parthen speelden een rol en in de zomer van het jaar 50 was het Parthische gevaar zover afgewend, dat Cicero weer naar Rome, waar de politieke situaties zich toespitsten, kon vertrekken.

In 49 trok Caesar de Rubicon over. Pompejus vluchtte naar Griekenland. In de strijd met Caesar, die nu voor de deur stond, trachtte hij de Parthische koning Orodes tot bondgenoot te verkrijgen. Diens prijs was echter z6 hoog hij eiste de provincie Syrië voor zich op, dat Pompejus daarop niet kon ingaan. In 48 moest hij bij Pharsalus in Griekenland aan Caesar en zijn troepen het hoofd bieden. Pompejus leed de nederlaag, schijnt toen overwogen te hebben zich in handen van de Parthen te begeven, maar vluchtte tenslotte naar Egypte. Toen hij daar landde werd hij vermoord. Korte tijd daarna kwam Caesar zelf in Egypte aan, waar hij een einde maakte aan tegenstellingen, die z6 groot waren, dat men van een burgeroorlog kan spreken. Hij

zette Cleopatra VII weer op de troon.

De successen van Caesar betekenden evenwel niet, dat hij onbedreigd heer en meester was binnen al de gebieden, die thans door Rome gecontroleerd werden. In het Noord-Westen van Klein-Azië kreeg hij te maken met een inval van Pharnaces, de zoon van Mithridates IV van Pontus. In 47 werd deze inval bij Zela afgeslagen *veni, vidi, vici*. Erger was echter, dat Caesar Pompejus wel had kunnen verslaan, maar zich niet van de partijgangers van Pompejus had kunnen ontdoen. Die staken dan ook de kop op; in 46 versloeg hij hun leger bij Thapsus in Afrika, in 45 bij Munda in Spanje. Doch het kwam in dit kader niet alleen tot grote slagen. Zo bevochten in het Midden-Oosten twee Romeinse generaals elkaar: Gajus Anticius Vetus, die de aan Caesar getrouwe troepen commandeerde en Quintus Caecilius Bassus, die het bevel voerde over enkele republikeinse legioenen d.w.z. legioenen, die achter de partij stonden, waarin de ideeën van Pompejus waren blijven leven. Bassus raakte ingesloten in de stad Apamea en riep toen de Parthen te hulp. Vetus moest daarna het beleg opbreken. Deze ontwikkeling voerde er toe, dat Caesar het plan opvatte de strijd met de Parthen opnieuw aan te binden. Uitvoerige voorbereidingen werden getroffen; tengevolge van de moord op Caesar kwam het niet tot een expeditie. In de troebelen die volgden op de moord op Caesar vochten Parthische troepen aan republikeinse zijde. Vandaar, dat Antonius opnieuw het plan opvatte om een aanval te doen op het Parthische rijk.

Toen Antonius maatregelen nam om zijn macht in Syrië te vestigen, vluchtte er bevolking naar de Parthen. Aan het Parthische hof verkeerde ook nog Quintus Labienus de Romeinse gezant die door de republikeinen daarheen gezonden was om hulp te vragen. Toen Labienus op de hoogte kwam van de vervolgingen, die door de partij van Antonius en Octavianus ontketend werden tegen de republikeinse leiders, was een terugkeer naar Rome voor hem allerminst aantrekkelijk.

Hij ging over in Parthische dienst. In 40 v. Chr. waagde een Parthisch leger onder het gezamenlijk commando van Labienus en de Parthische, generaal Pacorus een aanval op het Noorden van Syrië. De Romeinen werden verslagen en moesten onder grote verliezen terugtrekken op Antiochië, terwijl ook desertie op niet geringe schaal plaats vond. Toen dit bereikt was werd het Parthische leger gesplitst. Een deel trok onder Labienus Klein-Azië binnen en voerde daar een zeer succesvolle campagne.

Het andere deel marcheerde onder commando van Pacorus door Syrië naar het Zuiden. De gehele provincie met uitzondering van de stad Tyrus raakte in Parthische macht. Men stond voor de poort van Palestina, waar de hogepriester Hyrcanus II nog steeds etnarch was, maar de werkelijke macht in handen van Phasaël en Herodes lag, de zonen van de in het jaar 43 overleden Antipater. Evenals hun vader steunden zij Hyrcanus. Maar de tegenpartij van Hyrcanus, eens geleid door zijn broer Aristobulus II en na diens dood door diens zoon Antigonus, bestond nog steeds. Voor deze Joodse groepering scheen nu het gunstige ogenblik aangebroken. Antigonus opende onderhandelingen met Pacorus en het resultaat was, dat een gecombineerd Parthisch Joods leger door Palestina trok en zich meester maakte van Jeruzalem.

Hyrcanus werd afgezet, verminkt en naar Parhië gezonden; Phasaël pleegde zelfmoord en Antigonus nam zowel het hogepriesterschap als het koningschap te Jeruzalem op zich. Herodes slaagde erin aan de Parthen te ontkomen en vluchtte naar Malchus de koning van de Nabatheeën. Op aanzegging van de Parthen dwong Malchus echter Herodes zijn gebied te verlaten. Deze begaf zich daarop via Alexandrië naar Rome, waar Antonius reeds voor hem was aangekomen. Want hoewel het deze laatste bepaald niet ontgaan was, dat de zaak van Rome er in het Midden-Oosten bijzonder

ongunstig voorstond, was hij wel gedwongen geweest om naar Rome terug te keren. Zezien de troebelen die daar heersten.

Toen thuis eenmaal orde op zaken gesteld was en Herodes door de Senaat als koning der Joden was aangesteld, kon Antonius opnieuw een veldtocht tegen de Parthen overwegen. In 40 had hij reeds Publius Ventidius naar Klein-Azië gezonden. Deze wist zowel de Parthen onder Labienus als onder Pacorus terug te dringen, terwijl Herodes in het koninkrijk dat hij veroveren moest, het zijne deed. In november 38 kon Ventidius zijn triomf te Rome vieren; Jeruzalem viel in 37.v. Chr. Slechts Armenië verkeerde nog steeds in de macht van de Parthen.

Met wisselend succes streed Antonius daarna in dit gebied, dat hij pas in 34 onder zijn gezag wist te brengen. Betrekkelijk kort daarna ging het echter toch weer verloren. Intussen bestond echter in Parthië zelf ook een ernstige tweespalt en beide partijen zochten de hulp van Octavianus, die in strijd met Antonius was. Na de slag bij Actium in 31 v. Chr. was Octavianus de overwinnaar en voortaan hadden de Parthen met henz te rekenen.

Men heeft in Rome gemeend, dat Octavianus Augustus het oude plan van een veldtocht tegen Parthië weer zou opvatten. Dit is niet gebeurd. Door echter de tweespalt die bij de Parthen zelf heerste uit te buiten, wist hij het Parthische gevaar te bezweren. In feite kwam zijn politiek er op neer, dat hij de troonpretendent Tiridates II asiel verleende maar niet steunde in zijn pogingen om de Parthische koning Phraëtes IV ten val te brengen. Zo moest Phraëtes Augustus wel te vriend houden. Het kwam zover, dat hij in het jaar 20 v. Chr. Romeinse standaarden, veroverd in vroegere veldslagen, aan Augustus uitleverde wat door de laatste in zijn binnenlandse politiek als een groot succes werd geëxploiteerd en het Romeinse oppergezag over Armenië en het Noord-Westen van Mesopotamië (Osroëne) erkende. Daartegenover liet Augustus het Parthische gezag over Babylonië onaangevochten.

In de decennia die volgden, kwam het niet meer tot ernstige botsingen tussen Rome en Parthië. Al bleef de toestand van koude oorlog met het oppergezag over Armenië als inzet bestaan.

In Parthië zelf heerste voortdurend onrust. Pas onder de regering van Volagases 1 (5178 n.Chr.) kwam het weer tot openlijke oorlog. Opnieuw was Armenië de inzet. Het was de bekwame Romeinse veldheer Corbulo die de oorlog tot een aanvaardbaar eind wist te brengen. In het einde van 57 n.Chr. ving Corbulo zijn veldtocht in Armenië aan; in 63 werd de vrede gesloten.

Tot het jaar 113 zijn er geen duidelijke bewijzen voor moeilijkheden tussen Rome en de Parthen. In genoemd jaar ging Trajanus, sinds 98 keizer, zijn belangstelling op het Midden-Oosten richten.

Aanleiding of voorwendsel schijnt een troonswisseling in Armenië geweest te zijn, waarin de Parthen weer de hand hadden. Deze had al in 110 plaats gevonden, doch toen kon Trajanus niet ingrijpen, omdat hij bezig gehouden werd door de strijd in Dacië. Toen die succesvol beëindigd was, richtte hij zich tegen Armenië. In de loop van 114 werd het geheel in Romeinse macht gebracht en als provincie ingericht; gedurende de rest van het jaar keerde de keizer zich tegen omliggende staten en in 115 begon de invasie in Babylonië.

Mesopotamië en Babylonië kwamen nu ook in Romeinse macht en werden eveneens als provincies ingericht. Maar de Parthen bleven de keizer beoorlogen en op sommige punten moest hij terugtrekken. Zijn slechter wordende gezondheid dwong hem ertoe van verdere plannen af te zien en naar Italië terug te keren. Hij stierf begin augustus

117.

Trajanus' opvolger, Hadrianus, liet de agressieve politiek tegen de Parthen varen. De veroverde gebieden gingen voor Rome verloren en de grens kwam weer aan de Eufraat te liggen. Eerst in het jaar 162 kwam het onder keizer Marcus Aurelius tot nieuwe vijandelijkheden en opnieuw waren Armenië en Osroene (noordelijk Mesopotamië) de inzet. De Romeinse legers drongen op Parthisch gebied door tot de hellenistische stad Seleucia, die verwoest werd. Dit was de doodslag voor de in de laatste eeuw toch al sterk in betekenis verminderde hellenistische cultuur in het Parthische rijk. In de volgende jaren werd weer met wisselend succes gestreden; sinds 165 hield Rome er het bezit van Osroene Noord-West Mesopotamië aan over.

Dit soort conflicten herhaalden zich tussen 195 en 202 en in de jaren 216 en 217. Ze resulteerden niet in een werkelijke verandering van de situatie. Slechts enkele jaren later stortte het Parthische rijk, dat in het Oosten voortdurend grote verliezen had moeten lijden, ineens onder een revolutie, die, evenals die van Cyrus meer dan 71 eeuw tevoren, uitbrak in Persis. Zij bereidde de Parthische dynastie der Arsacieden een einde. Sinds 225 n.Chr. werd Iran weer geregeerd door een typisch Perzische dynastie: de dynastie der Sassanieden.

De nieuwe machthebbers kwamen ook in strijd met het Romeinse imperium. Mesopotamië en Armenië werden aangevallen, de Perzen werden weer teruggedreven; gedurende een halve eeuw golfde de strijd periodiek heen en weer. Bij de uitkomst bleef Osroëne Romeins gebied. Het verhaal wordt eentonig. In 283 drongen de Romeinen weer eens ver in Mesopotamië door, maar zagen zich toch weer gedwongen het op te geven.

In 337 ontketende Sjapoer II een oorlog tegen het Romeinse imperium, hij slaagde er echter niet in grote successen te behalen. In 363 viel keizer Julianus Apostata het Perzische rijk aan, waarbij hij sneuvelde. Zijn opvolger Jovianus moest weer terugtrekken; de Perzen bezetten daarop Armenië.

Het Oost-Romeinse rijk kwam intussen zó van andere kanten onder druk te staan, dat het tenslotte Armenië op een kleine westelijke strook na op moest geven. In de tijd die volgde kwamen nog verschillende oorlogen tussen het Oost-Romeinse rijk en Perzië voor, zonder dat er echter aan de status quo veel veranderde.

Een opmerkelijk gezichtspunt bij deze oorlogen is echter wel, dat ze het karakter van godsdienstoorlogen kregen. Sinds Constantijn de Grote was het Oost-Romeinse rijk een christelijk rijk; het nieuwe Perzische rijk was een staat, waar het Zoroastrisme de officiële religie was. In de politieke botsing van twee grote staten botsten dus tegelijkertijd twee religies en dit was met name van betekenis in die gebieden, waar de macht periodiek wisselde.

In 422 stond Perzië de uitoefening van de christelijke godsdienst toe, terwijl Zoroastristen toegestaan werd hun religie in het Romeinse imperium in praktijk te brengen. Sinds 527 heeft nog 100 jaar een oorlogstoestand tussen het Oost-Romeinse rijk en Perzië geheerst. Doch na 630 was het einde nabij, zowel voor het Nieuw-Perzische rijk als voor de macht van het Oost-Romeinse rijk in het Midden-Oosten.

De Arabische invasies stonden voor de deur. Religieus was in deze gebieden de toekomst aan de Islam.

Hoofdstuk II

HET TEMPELDOMEIN VAN JERUZALEM

A. Het tempeldomein in de Perzische tijd en onder Alexander de Grote

In 539 v. Chr. veroverde Cyrus Babel. Daarmee nam hij de failliete boedel van de laatste Babylonische koning, Nabunid, over. Deze had verscheidene heiligdommen der Babyloniërs buiten gebruik laten stellen en Cyrus kon de bevolking van de pas verworven gebieden nauwelijks beter aan zich binden dan door deze maatregel ongedaan te maken. Zo gaf de nieuwe vorst zijn fiat aan een herstelproject voor in onbruik geraakte tempels en het schijnt, dat de nakomelingen van de door Nebukadnézar in 597 en 587 v. Chr. gedeporteerde Judeeërs daarvan gebruik wisten te maken om verlof tot herstel van hun tempel in Jeruzalem te verkrijgen. Wat daarvan zij, zeker is in ieder geval, dat Cyrus geen verlof heeft gegeven aan Judeeërs om naar hun oude woongebieden terug te keren, waarvan het tempelherstel het gevolg zou zijn geweest; maar dat hij, omgekeerd, verlof heeft gegeven tot tempelherstel, waarvan de terugkeer van de Judeeërs naar de omgeving van Jeruzalem het gevolg was. Duidelijk gaat zowel in 2 Kronieken 36:23 als in Ezra 1:24 de koninklijke wens tot herstel van de Jeruzalemse tempel aan de toestemming tot terugkeer van de Judeeërs naar hun oude stad vooraf en is deze toestemming verbonden met het plan tot herbouw van dit heiligdom.

Bij Joséfus, Ant. XI 4vv. treffen we de voorstelling aan, dat de terugkeer van de Judeeërs naar hun oude stamland voor Cyrus zwaarwegend geweest zou zijn. Deze Joodse historicus schreef echter 600 jaar na dato en combineerde de gegevens omtrent de herbouw van de tempel met teksten uit Jesaja. Zijn voorstelling van de gang van zaken is dus duidelijk een interpretatie.

Men moet zich realiseren, dat weer ingebruikname van de tempel van Jeruzalem als onontkoombaar gevolg met zich mee bracht, dat een aanzienlijke Judese bevolkingsgroep naar rondom gelegen streken moest terugkeren. Want niet alleen had deze tempel cultuspersoneel nodig en was er behoefte aan bouwvakarbeiders en aan boeren en ambachtslieden, die in de behoeften van de hele groep konden voorzien; ook vroeg deze heilige plaats om een uitgebreide groep agrariërs, die kon zorgen voor de levering van het voor het ritueel vereiste offermateriaal. De cultus van Jeruzalem

was nu eenmaal sterk agrarisch gebonden. Toen Cyrus dus eenmaal gewonnen was voor de gedachte om de tempel van Jeruzalem weer te laten functioneren, kon hij moeilijk anders dan een kleine volksverhuizing toestaan en was hij, gezien juist de agrarische vereisten, die hierbij aan de orde kwamen, wel gedwongen een niet onaanzienlijk gebied in de omgeving van dit heiligdom aan de emigranten ter beschikking te stellen. Hij schiep daarmee een grootheid, die men wellicht het best kan aanduiden als "het tempeldomein van Jeruzalem".

TEMPELDOMEINEN

Evenals de Kerk in de loop van haar geschiedenis hebben de tempels in de oudheid gestaan voor het probleem van de geldwerving. De kerkgeschiedenis leert ons op dit punt twee methoden kennen: die van het verkrijgen van inkomsten door persoonlijke bijdragen en die van het verwerven van financiële middelen door exploitatie van bezittingen en industriële activiteit. Precies hetzelfde patroon van inkomstenwerving treft men bij de tempels in de oudheid aan.

Beschouwt men de wetgeving omtrent de tempel in Tenach, dan kan men zeggen, dat de tempel van Jeruzalem principieel gezien in stand werd gehouden langs de weg van persoonlijke bijdragen. Daartegenover kan men echter ettelijke voorbeelden stellen van tempels uit de oudheid, die hun financiële achtergrond vonden in de exploitatie van bezittingen of in het exploiteren van een industriële activiteit. Vandaar, dat tempeldomeinen in de oudheid overal voorkwamen. Onder het Perzisch bewind hadden in Babylonië de tempellanderijen een overwegend aandeel in de Babylonische graanproductie. Uit wat tater tijd weten we, welk een belangrijke functie de Egyptische tempels hadden in de agrarische economie; terwijl daarnaast tempelmonopoliën bestonden op het punt van de papyrusfabricage. Voorts speelden de tempels een grote rol in het bankierswezen.

De juridische positie van de tempeldomeinen was deze, dat daarbinnen de voorschriften, die behoorden bij de dienst aan de daarin vereerde godheid, voluit in praktijk konden worden gebracht, en dat het domein als zodanig belastingplichtig was en de bewoners daarvan dat niet persoonlijk waren.

Door aan de Judese tempel bij zijn besluit tot herstel een tempeldomein toe te kennen, deed Cyrus dus niets vreemd. Integendeel, hij volgde met deze maatregel een gebruikelijke praktijk. De redenen waarom dit een vrij groot domein moest zijn, zijn reeds genoemd. Hier zij daaraan toegevoegd, dat het ook alleen maar in een vrij groot tempeldomein mogelijk was het tempelrecht van Jeruzalem te praktiseren, omdat het beruste, als ook al boven aangeduid, op de gedachte van de persoonlijke bijdragen in de tempeldienst.

Exact is de omvang van het tempeldomein, dat Cyrus aan Jeruzalem geschonken heeft, niet te bepalen. Maar bij benadering valt wel het een en ander vast te stellen. Ruim 90 jaar nadat Cyrus het tempeldomein geschonken had, zond Artaxerxes 1 (Longimanus) in 445 v. Chr. Nehemia naar Jeruzalem om daar orde op zaken te stellen. In Neh. 3 treft men een overzicht aan van de wooncentra in het gebied, dat tot de tempel van Jeruzalem gerekend werd: Jeruzalem, Jericho, Tekoa, Betsur, Keila, Tsanoach, Bethkérèm, Mizpa en Gibeon. Deze plaatsen liggen in een streek met een noord-oost-zuid-west lopende as, die een lengte heeft van ongeveer 55 kilometer en een gemiddelde breedte van ruim 20 kilometer. Dit gebied van ca. 1100 km² was dus een kleine eeuw nadat Cyrus verlot tot herstel van de tempel had gegeven, door Joden bewoond. Doch nu vallen twee dingen te bedenken:

a) tussen Jeruzalem en Jericho ligt een agrarisch waardeloos berglandschap; men kan

Jericho daarom als een buitenpost van het tempeldomein beschouwen, waarvan de lengte dan van 55 kilometer tot 35 kilometer kan worden teruggebracht.

b) het gebied, dat in 539 v. Chr. als tempeldomein geschonken werd, kan kleiner geweest zijn dan dat, wat 100 jaar later door Joden werd bewoond.

Gezien de expansie van het tempelgebied, die na Nehemia plaats vond, is dit eer waarschijnlijk dan onwaarschijnlijk. Voorts dient men in zijn overwegingen omtrent deze kwestie het feit te betrekken, dat er niet één terugkeer uit de ballingschap heeft plaatsgevonden, doch dat een terugkeer van een betrekkelijk kleine groep in 538 v. Chr. gevolgd werd door de remigratie van een grotere groep omstreeks 521 v. Chr.

Het door Cyrus in 538 geschonken tempeldomein kan daarom en zal hoogst waarschijnlijk ook belangrijk kleiner geweest zijn dan het gebied, dat in de dagen van Nehemia door Joden werd bewoond.

Intussen schijnt Cyrus het tempeldomein niet zonder politieke controle gelaten te hebben. Hij stelde namelijk de leider van de groep Joden die in 538 v. Chr. naar Jeruzalem terug trok, Sjesbazar, aan als pècha. Met dit woord van Babylonische afkomst (pichatu, pachatu) werd een hoge regeringsambtenaar aangeduid. Welke de rang van zo'n pècha precies was, valt moeilijk uit te maken. In de dagen van Cyrus heeft een pècha mogelijk nog aan het hoofd kunnen staan van bijzonder grote gebieden; nadat de indeling van het Perzische rijk in satrapieën tot stand gekomen was onder Darius³), was de pècha in ieder geval een ambtenaar die ondergeschikt was aan de satraap. Dat het tot de bestuursstructuur van het tempeldomein behoorde, dat de koning daarin vertegenwoordigd werd door een pècha, blijkt uit de verdere gang van zaken. In 521 v. Chr. en volgende jaren was Zerubbábel pècha in het tempeldomein (Haggai 1:1, 14; 2:2, 21); uit het boekje van de profeet Maleachi, die omstreeks 470 v. Chr. schreef, blijkt, dat er in die tijd een pècha voor het tempeldomein is geweest (1:8), wiens naam we echter niet kennen. In 445 v. Chr. moet de functie vacant zijn geweest. In dat jaar werd Nehemia tot pècha in het tempeldomein benoemd (Nehemia 5:14; 12:26). Interessant is in dit verband, dat in Neh. 5:15 sprake is van vroegere pècha's, en dat in Neh. 5:14, 18 gesproken wordt over het brood van een pècha. Daaruit mag men afleiden, dat de pècha in de voorafgaande negentig jaren een regeringsfunctionaris is geweest, wiens aanwezigheid in het tempeldomein normaal was. Of er na het vertrek van Nehemia in 433 v. Chr. een nieuwe functionaris is benoemd, is niet duidelijk. Maar uit de Elefantinepapyri blijkt, dat het ambt omstreeks 407 v. Chr. weer vervuld was en wel door een zekere Bagohi. Zijn naam doet vermoeden, dat hij evenals Sjesbazar, Zerubbábel en Nehemia een Jood is geweest. En dit geeft grond aan het verdere vermoeden, dat het tot het beleid van de Perzische overheid heeft behoord, om een regeringsgetrouwe Jood te bekleeden met de functie van pècha in het tempeldomein. Deze praktijk moet na 400 v. Chr. zijn voortgezet. Uit muntvondsten is bekend, dat er toen ook pècha's in het tempeldomein zijn geweest, die Joodse namen droegen: Jehoazar en Achijo.

Ten aanzien van de pècha in het tempeldomein doen zich twee belangrijke kwesties voor: a) de vraag, welke precies zijn titel is geweest;

b) de kwestie, wie zijn direkte chef was.

Volgens Ezra 6:7 was de titel pècha der Judeeërs (gerubbabel is hier bedoeld); maar Haggai 1:1, 14 2:2, 21 noemt Zerubbabel de pècha van Juda. Tussen beide vormen van titulatuur gaapt een kloof. Pècha der Judeeërs betekent niets meer dan koninklijke hoofdamtenaar temidden van een bevolkingsgroep, die ergens mocht wonen; pècha van Juda in de mond van iemand, die 67 jaar na de ondergang van de staat Juda sprak,

suggereert, dat het gebied van die staat weer aan de Judeeërs teruggegeven zou zijn. Dat het in dit verband niet om futiliteiten gaat, blijkt uit het feit, dat er rondom Zerubbabel verwachtingen zijn gekoesterd, dat hij koning zou worden.⁴⁾ De titel pècha der Judeeërs weerspiegelt de bedoeling van de Perzische overheid: namelijk dat een Judese bevolkingsgroep in gebieden rondom de tempel in Jeruzalem mocht wonen; de titel pècha van Juda de wijze, waarop die Judeeërs de maatregel van de Perzische overheid interpreteerden: een eerste begin was gemaakt met het herstel van de staat Juda. Een probleem dat tot op de huidige dag door speelt, namelijk of Gods beloften aan Israël slechts gerealiseerd kunnen worden mits Israël een zelfstandig staatsbestaan heeft, of dat dit ook mogelijk is wanneer Israël leeft binnen een niet Israëlische staat, is hier reeds aan de orde gesteld.

Dat men er toe kon komen, om in plaats van de pècha der Judeeërs te gaan spreken over de pècha van Juda, hangt wellicht samen met de structuur, die Cyrus schiep en met de vraag, wie de directe chef van de pècha der Judeeërs was.

Toen de Assyriërs in 733 v. Chr. en de daarop volgende jaren Palestina veroverden, moesten zij het bestuur over de nieuw gewonnen gebieden organiseren. Zij creëerden de provincies Samaria en Asdod. Na de val van het Assyrische rijk nam Nabopolassar deze provincie indeling over. Toen zijn zoon Nebukadnézar in 587 v. Chr. een einde maakte aan het zelfstandige bestaan van de Judese staat, moest hij de gebieden daarvan ergens in de bestuursstructuur onderbrengen. Hij schijnt dat gedaan te hebben door deze toe te voegen aan de provincie Samaria.

Het gevolg daarvan was, dat de pècha van Samaria en hier is het goed zich te herinneren, dat de Hebreeuwse aanduiding pècha teruggaat op het Babylonische pichatu of pachatu de hoogste koninklijke ambtenaar was in geheel Palestina ten Zuiden van de Karmel, uitgezonderd het kustgebied. Cyrus kon natuurlijk, in het eerste jaar na de overname van de Babylonische macht niets anders doen, dan de Babylonische administratieve indeling handhaven. Door echter aan de tempel van Jeruzalem een domein te geven, onttrok hij gebied aan de bestuursmacht van de pècha van Samaria en door in dit religieuze gebied zich te laten vertegenwoordigen door iemand die eveneens de titel pècha droeg, ontstond bij de nieuwe schepping de schijn van de stichting van een nieuwe provincie. Dat de pècha der Judeeërs verantwoording schuldig zou zijn geweest aan de pècha van Samaria, schijnt, gezien hetgeen we omtrent het verloop van de geschiedenis weten, onwaarschijnlijk. In dit licht moet men zich zelfs afvragen, of de hoofdamtenaar over Ebirnari (= het gebied over de rivier, = Syrië plus Palestina) wel de directe chef van de pècha der Judeeërs is geweest. Mogelijk heeft deze laatste onmiddellijk onder de koninklijke kanselarij geressorteed. Als dit het geval is geweest, dan zal men van de kant van de overheid de zaak zo georganiseerd hebben om een onmiddellijk koninklijk toezicht op het veraf gelegen tempeldomein in de buurt van de grens met Egypte mogelijk te maken. Maar van Judese zijde was natuurlijk de interpretatie mogelijk, dat het nieuwe gestichte gebied iets heel bijzonders was.

De voornaamste bron voor de geschiedenis van de Judeeërs in de eerste decennia na de stichting van het tempeldomein door Cyrus vormt het boek Ezra. Het wordt aangevuld door gegevens uit Haggai en Zacharia 17. De grootste moeilijkheid bij het werken met het boek Ezra is gelegen in het feit, dat men daarin een compilatie van traditiemateriaal aantreft, die tengevolge van een gebrekkige historische kennis in een onjuiste volgorde is geordend. Daarom thans eerst iets over het traditiemateriaal in Ezra 16.

Ezra 1-6

Ezra bevat de volgende secties:

- A. hst.1 De terugkeer in 538 v. Chr. onder Sjesbazar,
- B. hst.2+3 De terugkeer + 521 onder leiding van Jozua en Zerubbábel,
- C. hst.4:13 Afwijzing van medewerking der omwonenden aan de tempelbouw in 520 v. Chr.,
- D. hst.4:45 Verzet gericht tegen A,
- E. hst.4:6 Verzet tegen het bestaan van het tempeldomein onder Xerxes (485-465 v. Chr.),
- F: hst.4:7-23 Verzet tegen de herbouw van de vesting Jeruzalem onder Artaxerxes (465-424 v. Chr.),
- G. hst.4:24 Staking van de tempelbouw tot op de regering van Darius (aanvang 522 v. Chr.),
- H. hst.5+6 Herbouw van de tempel onder Darius.

Het is duidelijk, dat in het verhaal van Ezra 1-6 kwesties verbonden met de herbouw van de tempel en met de wederopbouw van de vesting Jeruzalem met elkaar verward worden, en dat de auteur geen goed inzicht heeft gehad in de opeenvolging van de Perzische koningen. ¹ Dientengevolge heeft hij de secties D, E, F en G een verkeerde plaats gegeven. Wanneer men de secties leest in de volgorde A (hst.), D (hst.4:45), G (hst.4:24), B (hst.2+3), C (hst.4:13), H (hst.5+6), E (hst.4:6), F (hst.4:23), dan krijgt men een historisch aanvaardbaar verhaal.

A. Tijdens zijn eerste officiële regeringsjaar, dat liep van 24 maart 538 tot 11 februari 537 v. Chr.), stond Cyrus het herstel van de tempel van Jeruzalem toe en schonk hij daaraan een tempeldomein. Onder leiding van Sjesbazar trokken Judeeërs op naar dit domein. Blijkens Ezra 5:14 had Sjesbazar de functie van pècha.

Het is tegenwoordig mogelijk in vele gevallen bijzonder exact te dateren dank zij allerlei chronologisch onderzoek. De resultaten zijn in praktische vorm gegoten door Richard A. Parker en Waldo H. Dubberstein in de 3de uitgave van hun boekje *Babylonian Chronology 626 B.C.A.D.75*, Brown University Studies, Vol.XIX, 1956. Zie voorts het in de tekst opgemerkte over Chronologie.

D. De bevolking, die rondom Jeruzalem woonde, kwam in verzet tegen de herbouw van de tempel en wist de omkoperij het althans voorlopig te verijdelen, dat de bouwwerkzaamheden voortgang vonden.

G. Deze situatie duurde voort tot in het tweede jaar van de regering van Darius, dat gelopen heeft van 3 april 520 v. Chr. tot 21 februari 519.

B. Intussen was een nieuwe, grote groep Judeeërs naar de streken rondom Jeruzalem teruggekeerd. Leiders waren Zerubbábel en Jozua. De eerste was bekleed met de functie van pècha der Judeeërs (Haggai 1:1, 14; 2:2, 21; de tweede was een priesterlijke topfunctionaris; over het tijdstip van deze terugkeer zie onder).

C. De bevolking die rondom Jeruzalem woonde, deed nu een poging om medewerking te verlenen aan de herbouw van de tempel. Doch deze poging werd afgewezen.

H. Toen deze poging afgewezen was, riep men de hulp in van de hoogste koninklijke ambtenaar in Ebirnari. Deze wendde zich tot de koninklijke kanselarij. Daar wist men het decreet van Cyrus te produceren en het feit, dat men de aandacht gevestigd had op hetgeen in Jeruzalem geschiedde, resulteerde niet in een verbod van de herbouw van de tempel, doch in koninklijke steun aan deze tempel. 13 maart 515 v.

---

¹ Zie aanhangsel Chronologie

Chr. (Ezra 6:15) was de bouw van de tempel beëindigd; 21 april 515 v. Chr. werd het eerste Paasfeest in de nieuwe tempel gevierd.

E. Onder de regering van Xerxes hebben de omwonenden van het tempeldomein pogingen aangewend, om de koning te bewegen daartegen op te treden. Dat deze pogingen succes gehad zouden hebben, blijkt niet. E. Onder de regering van Artaxerxes zijn de bewoners van het tempelgebied ertoe overgegaan om de woonkern rondom de tempel te ommuren, hetgeen tengevolge had, dat deze tempel in een vesting kwam te staan. Opnieuw kwamen de omwonenden van het tempeldomein in verzet. Dit verzet had resultaat; de bouw van de vesting Jeruzalem werd gestaakt. Hoe men zich het verdere verloop van de geschiedenis dient te denken, zal onder blijken.

Hoewel het boek Ezra niet met zoveel woorden zegt, dat er na 538 v. Chr. tweemaal een terugkeer van Judeeërs naar Jeruzalem heeft plaatsgevonden, is men op grond van de tekst wel gedwongen dit aan te nemen. Het alternatief is de kunstgreep, Sjesbazar uit Ezra 1 te identificeren met Zerubbábel uit Ezra 2.

Deze kunstgreep laat fileet probleem, waarom de auteur van het boek Ezra in hst. 1 de leider van)de terugtocht aanduidt met de naam Sjesbazar en in hst. 2 met de naam Zerubbábel, onopgelost.

En het standpunt, dat er slechts één terugkeer in 538 v. Chr. zou hebben plaats gehad, schept meer problemen dan dat het oplost. De grote vraag is dan, waarom men 18 jaar lang niets gedaan heeft aan de tempelbouw. Over deze vraag valt echter wel wat te zeggen, wanneer men aanneemt, dat er tweemaal een terugtocht heeft plaatsgevonden; de eerste, een betrekkelijk kleine, in 538 v. Chr. en de tweede, een meer omvangrijke, omstreeks het tijdstip dat Darius 1 op 21 januari 521 v. Chr. te Babylon de regering heeft aanvaard. Het probleem dat het boek Ezra schept is dan slechts dit, dat daarin twee tradities zijn opgenomen, die betrekking hebben op twee verschillende terugtochten vanuit Babylonië naar Jeruzalem, die zonder een goede raamtekst onmiddellijk achter elkaar zijn gesteld. Bij deze benadering van het inleidingprobleem van het boek Ezra behandelt Ezra 1 dus, wat in 538 v. Chr. gebeurd is en Ezra 23 iets, dat zich afspeelde omstreeks de regeringsaanvang van Darius. Voor dit laatste levert Ezra 3:8 het bewijs: daar wordt gezegd, dat Zerubbábel fungeerde in het tweede jaar na de aankomst van zijn groep in de omgeving van Jeruzalem. En uit Ezra 5:2, 5 vv. blijkt dat dit fungeren plaats vond onder de regering van Darius. Uit de in dit verband voorhanden gegevens valt het nodige af te leiden omtrent het moment waarop en de omstandigheden waaronder de terugtocht onder leiding van Zerubbábel plaatsvond. Men dient daartoe de chronologische geschiedschrijving te hulp te roepen.

CHRONOLOGIE

Dankzij ettelijke Babylonische gegevens bestaat heden ten dage niet alleen een goed inzicht in de chronologie, die toegepast werd in het Midden-Oosten in gebieden die onder Babylonische invloed stonden; maar kan men veelal tot op de dag af dateren. Het principe van deze chronologie was, dat men de officiële nieuwjaarsdag onder alle omstandigheden aannam als punt van uitgang voor de aangave van een datum. Ten aanzien van de datering van gebeurtenissen onder koningen was daarvan het gevolg, dat men het eerste regeringsjaar van een koning Ziet aanvangen op de nieuwjaarsdag, die volgde op zijn troonsbestijging.

De periode, die er ligt tussen het moment van de troonsbestijging en de aanvang van het eerste regeringsjaar op de eerste kalenderdag van het officiële nieuwe jaar, noemen wij het accessiejaar of de accessieperiode. Als voorbeeld diene hier de situatie rondom de regeringsaanvang van Darius de Grote: zijn troonsbestijging te Babylon schijnt te hebben plaats gevonden op 21 januari 521 v. Chr.; de daaropvolgende

nieuwjaarsdag was 14 april 521 v. Chr. Dientengevolge vormen de dagen 21 januari tot en met 13 april 521 v. Chr. de accessieperiode van Darius 1 en loopt zijn eerste regeringsjaar van 14 april 521 v. Chr. tot 3 april 520 v. Chr.

DATERING DER TWEDE TERUGKEER

Haggai 1:1 is de fundamentele tekst om het in Ezra 3 overgeleverde te kunnen dateren. De profeet trad op op 29 augustus van het jaar 520 v. Chr. Volgens het aan zijn optreden gewijde boekje nam Zerubbábel de tempelbouw op 21 september 520 met ernst ter hand (Haggai 1:15; vert.2:1). Ezra 3:8 vertelt intussen, dat de fundamenten voor de tempel gelegd werden in de tweede maand van het tweede jaar na de aankomst van de groep waarover Zerubbábel de leiding had. Aangenomen dat de gewone wijze van jaartellen bij deze datering gebruikt is, valt die tweede maand in het jaar 520 tussen 3 mei en 1 juni en in het jaar 519 tussen 22 april en 21 mei. Als Haggai 1:15 stelt dat op 21 september 520 de herbouw van de tempel energiek ter hand genomen is, dat valt het niet wel in te zien, dat men pas in de maand april/mei 519 zou zijn begonnen met het leggen van de fundamenten. Deze fundamenten moeten gelegd zijn tussen 3 mei en 1 juni van het jaar 520 v. Chr. En het optreden van Haggai zal men moeten verklaren uit het feit, dat na het leggen van de fundamenten niet is doorgegaan met het optrekken van het muurwerk. Is dit juist, dan verschaft Ezra 3:8 een nauwkeurig punt van uitgang: 3 mei tot 1 juni 520. Van daaruit terug redenerend is het eerste jaar na de aankomst van de groep van Zerubbábel 14 april 521 tot 4 maart 520 v. Chr. geweest. De aankomst van de groep viel dus voor laatstgenoemde datum. De herbouw van het altaar, die in Ezra 3:1 genoemd wordt, heeft dan plaats gevonden tussen 8 oktober en 6 november 521 v. Chr.

Wanneer de groep onder leiding van Zerubbábel voor 14 april 521 v. Chr. in de omgeving van Jeruzalem is gearriveerd, kan een blik op de politieke gebeurtenissen in het voorafgaande jaar licht verschaffen over de omstandigheden waaronder de tweede terugtocht plaats vond.

Darius 1 is Cambyses opgevolgd in een troebele situatie. De zoon van Cyrus kwam in maart of begin april van het jaar 522 v. Chr. aan zijn eind!) Daarop had over Babylonië tussen 11 maart en 29 september de figuur gezag, die Gautama geweest zou zijn en zich voor Bardia uitgaf; of%el de figuur die Bardia was en die met de Magiër Gautama gelijk gesteld werd. Wat daarvan zij valt hier in het midden te Zaten. Van belang is slechts, dat gedurende de periode 11 maart tot 29 september 522 niet Darius, doch iemand anders het gezag in Babel uitoefende. Ook vanaf laatstgenoemde datum was Darius geen meester over Babylonië. Na de dood Bardia/Gautama heerste daar tussen 3 oktober 522 en 18 december van dat jaar Nindintu/Bel (Nebukadnézar III). De vroegste datum, waarop Darius macht in de stad Babel kan hebben gehad, is mogelijk doch niet bewezen 22 december 522 v. Chr. Zijn troonsbestijging valt een maand later: 21 januari 521 v. Chr.

Als nu de groep onder leiding van Zerubbábel voor 14 april 521 in de omgeving van Jeruzalem is aangekomen en met verlof van Darius uit de omgeving van Babel zou zijn vertrokken, dan hebben de leden daarvan slechts 82 dagen gehad om zich los te maken uit de situatie waarin zij verkeerden en de reis van Babylonië naar Jeruzalem te volbrengen. Dat een grote groep mensen in minder dan drie maanden verkregen posities zou hebben kunnen liquideren, zich reisvaardig zou hebben kunnen maken, zich zou hebben kunnen concentreren in Baby Zon en de reis van Jeruzalem vandaar zou hebben kunnen volbrengen, dient men onmogelijk te achten. Als de groep onder leiding van Zerubbábel voor 14 april 521 v. Chr. in de omgeving van Jeruzalem is

aangekomen en wij beschikken heden ten dage niet over gegevens, die deze datering, afgeleid uit de gegevens die Haggai 1:1 en Ezra 3:8 verschaffen, tegenspreken, dan moeten de voorbereidingen tot deze tocht hebben plaats gevonden ruimschoots voor de jaarwisseling 522/521 v. Chr.

Door dit te constateren komt men op de periode die gelegen is tussen het moment, waarop in Babylonië de dood van Cambyses bekend werd (maart/april 522 v. Chr.) en dat, waarop Darius I de regering te Babylon aanvaardde: 21 januari 521 v. Chr. Dat wil zeggen: op de periode waarin men te Babel eerst met Bardia en daarna met Nindintu Bel (Nebukadnézar III) te maken had. Onder hun "regering" valt de terugkeer van de grote groep Joden onder de leiding van Zerubbábel te dateren.

Wanneer men ziet, dat de in Ezra 23 vermelde terugkeer van Judeeërs naar Jeruzalem heeft plaats gevonden in de maanden van anarchie tussen de dood van Cambyses en het ogenblik, waarop Darius officieel het heft in handen kon nemen, dan is het duidelijk, waarom de traditie, die in Ezra 23 is overgeleverd, het in het midden laat, onder welke koning deze terugkeer plaats vond. Maar evenzeer is het dan duidelijk, dat de bevolking die in de omgeving van Jeruzalem woonde, en die medewerking aan de herbouw van de tempel aanbood, na de afwijzing van die medewerking zich op de nieuwe koning beriep en waarom in zijn kanselarij het decreet van Cyrus moest worden opgezocht, zoals in Ezra 6:1v. vermeld wordt.

Cyrus stond in 538 v. Chr. de herbouw van de tempel te Jeruzalem toe en schonk aan deze tempel een domein. Dit moet klein geweest zijn. Onder Sjesbazar keerden Judeeërs naar dit tempeldomein terug onder medeneming van het heilig vaatwerk. De kleine groep kon het grote project niet van de grond krijgen. Noch van Cyrus, noch van zijn zoon Cambyses viel meer dan verlof tot herbouw van de tempel te Jeruzalem te verwachten tengevolge van verzet van de bevolking, die in de omgeving van Jeruzalem woonde, waarbij het ongetwijfeld een argument is geweest, dat men zich in zijn grondbezit bedreigd zag. De kleine groep Judeeërs, op wier schouders deze taak rustte, was niet in staat haar te volbrengen. De tijd van anarchie, die bestond na de dood van Cambyses, maakte het echter mogelijk, dat die kleine groep voor 14 april 521 v. Chr. een aanzienlijke versterking kreeg. De leider van deze groep remigranten was Zerubbábel, die hetzij van Bardia, hetzij van Nebukadnézar III, de benoeming tot pècha over de Judeeërs verkreeg. Binnen zijn groep traden de profeten Haggai en Zacharia op, die, nadat het brandofferaltaar was herbouwd en de fundamenten waren gelegd, de remigranten aanvuurden tot herbouw van de gehele tempel.

Opnieuw moest de omwonende bevolking haar houding bepalen. Zij zocht het compromis door het aanbod mede te werken aan de herbouw van de tempel te Jeruzalem op grond van het feit, dat zij ook Jahowah vereerden; toen die medewerking werd afgewezen stelden zij het ambtenarenapparaat over Ebirnari in werking om de tempelbouw te verhinderen. Darius, wie het niet duidelijk was, wat de precieze portee was van hetgeen zich te Jeruzalem afspeelde, moest terugvallen op de gegevens van zijn kanselarij; en daaruit bleek, dat Cyrus het herstel van de tempel te Jeruzalem had toegestaan. Deze maatregel continueerde hij; zo kon de tempel worden herbouwd en aanvaardde hij Zerubbábel als pècha over de Judeeërs, die rondom deze tempel woonden. Zoals boven gezegd werd de herbouwde tempel op 13 maart 515 v. Chr. in gebruik genomen. Intussen moet het resultaat van de terugkeer van een grote groep Judeeërs in de periode van

de anarchie tussen de dood van Cambyses en de troonsbestijging van Darius I een niet onbelangrijke vergroting van het tempeldomein tengevolge hebben gehad.

Dat de bevolking, die in de streken rondom Jeruzalem woonde, die terugkeer onder Zerubbábel niet met vreugde begroet heeft, ligt voor de hand. De kwestie, waartegen men in de afgelopen jaren bezwaar had gemaakt, namelijk dat gronden aan particulier gebruik onttrokken werden om het tempeldomein te vestigen, werd nu alleen nog maar meer acuut. Vandaar, dat die bevolking heeft aangeboden om deel te hebben in de nieuwe tempelbouw. Als deelhebber in de nieuwe stichting zou deze bevolking ook aanspraak gemaakt kunnen hebben op gebieden in het tempeldomein. Doordat Zerubbábel hun deelname in de tempelbouw afwees, werd hen hun grondgebied ontnomen. Vanuit dit feit is het te verklaren, dat deze bevolking via de hoogste koninklijke machthebber in Samaria het tot in hoogste instantie heeft laten uitzoeken, of de Judeeërs wel recht hadden op herbouw van de tempel en in verband daarmee op vestiging in een tempeldomein. De kanselarij van Darius moest die vraag wel een bevestigend antwoord geven. Een feit in het nadeel van de bewoners van Zuid-Palestina schijnt geweest te zijn, dat het decreet van Cyrus de grenzen van het tempeldomein niet precies heeft aangegeven.

Valt enerzijds met behulp van de dateringgegevens vrij nauwkeurig vast te stellen, hoe de herbouw van de tempel en de daarmee verbonden terugkeer van de Judeeërs zich heeft toegedragen, anderzijds zijn we slechts uiterst schamel ingelicht over hetgeen zich tot 460 v. Chr. in het tempeldomein heeft afgespeeld. Uit het boekje van de profeet Haggai schijnt te blijken, dat het in het jaar 520 met de voedselsituatie slecht gesteld is geweest. Verder kan men eruit lezen, dat de priesters onderwijs gaven in de wet (2:12) en dat men in de loop van december van dat jaar gemeend heeft, dat voor Zerubbábel het koningschap in het verschiet lag (2:2124; vgl. 2:11). Dezelfde verwachting treft men aan in het boek Zacharia.¹⁰ Niet onmogelijk ligt de achtergrond daarvan in de hoop, dat zich zou herhalen wat zich in het vorige jaar had afgespeeld: het uitbreken van een revolutie tegen Darius. Maar deze hoop is niet in vervulling gegaan. De gegevens in het boek Zacharia wekken de indruk, dat men al spoedig zeer voorzichtig is geworden bij het uiten van dergelijke verwachtingen. ¹¹)

In november 518 zijn er weer contacten geweest met Israëlitische bevolking van buiten het tempeldomein, die echter niet tot resultaat voerden (Zacharia 7). Zoals reeds gezegd was 13 maart 515 v. Chr. de herbouw van de tempel gereed en werd het heiligdom in gebruik genomen; op 21 april daaraanvolgende werd in de nieuwe tempel het eerste Paasfeest gevierd. In het bericht daaromtrent (Ezra 6:1922) is het interessant te zien, dat degenen die dit Paasfeest vierden, niet worden aangeduid als Judeeërs, maar als "Israëlieten en degenen, die zich hadden afgescheiden van de onreinheid van de heidenen van het land." Degenen, die uit Babylonië waren teruggekeerd, behoorden in grote hoofdzaak tot de stammen Levi, Juda en Benjamin. Maar onder hen hebben zich ook afstammelingen uit andere stammen bevonden, bijvoorbeeld uit Naftali en Aser. Doch dit betekent toch nog niet, dat men de bevolking van het tempeldomein zonder meer als Israël kon aanduiden. Niettemin gebeurde dit en hier wordt dan ook de kiem zichtbaar van een verschijnsel, dat voor de toekomst van bijzonder gewicht zou blijken: degenen die uit ballingschap naar het tempeldomein terugkeerden, en die daar in trouw aan hun interpretatie van de wet Mozes waarvoor de grondslag was gelegd in het werk van de Deuteronomist leefden, achtten zich de representanten van Israël. Zij voelden zich het ware Israël.

De toevoeging, dat er onder hen zijn geweest die zich hadden afgescheiden van de onreinheid van de heidenen van het land, toont, dat uit de Israëlitische bevolking die voor de vestiging van het tempeldomein in Zuid-Palestina woonde en wier

medewerking aan de herbouw van de tempel was afgewezen (Ezra 4:13)¹²) doch waaruit sommigen toch later contact met Jeruzalem hadden gezocht (Zacharia 7), personen zijn opgenomen binnen het tempeldomein. Men zal moeten aannemen, dat het hierbij gaat om personen, die bereid bleken de interpretatie van de wet van Mozes, zoals die binnen het tempeldomein van Jeruzalem gold, te aanvaarden.")

Waar de Zuid-Palestijnse bevolking, die door de vestiging van het tempeldomein in zijn belangen getroffen werd, geen succes had geboekt met haar protesten bij Darius, bleef haar niets anders over, dan te wachten op de aflossing van de wacht. Die kwam pas in november 486 v. Chr. In die maand stierf Darius. Xerxes volgde hem op en in Ezra 4:6 wordt verteld, dat de bevolking rondom het tempeldomein zich in het begin van zijn regering met een schriftelijk protest tot het richtte. Wellicht heeft men in het bijzonder op succes gehoopt, omdat Xerxes 1 in het begin van zijn regering te maken kreeg met een opstand in Egypte. Het kon in de lijn van de verwachting liggen, dat de nieuwe vorst, die vanzelfsprekend geen bron van onrust in het zuiden van zijn rijk naast het opstandige Egypte kon gebruiken, gunstig zou beslissen op hun protest. De Egyptische opstand werd echter bedwongen. Onvermeld blijft, hoe het protest verwerkt is;"niets wekt de indruk, dat het resultaat gehad zou hebben. Het zal hetzelfde lot hebben ondergaan als het protest onder Darius: afgewezen op grond van het in de kanselarij aanwezige decreet van Cyrus.

Tijdens de regering van Xerxes schijnt de profeet Maleachi geschreven te hebben. Hij klaagt over de schijnvroomheid in zijn tijd. Wat hij waargenomen heeft is dit, dat voor het oog het offerritueel nauwkeurig werd nageleefd, doch dat men zich er in dit verband op een koopje van afmaakte, door voor de offers aan te bieden, wat naar zijn mening in de handel onbruikbaar was.

Voorts, dat de priesters naar zijn mening onjuiste interpretaties van de wet gaven en dat de bevolking van het tempeldomein huwelijken van hun jongens met niet-jodinnen tolereerde en tenslotte, dat echtscheiding een aanvaardbare zaak was geworden. Aan deze constatering verbond hij de prediking van het gericht, die hij liet volgen door toekomstverwachting, waarin echter geen in zijn tijd levende persoon, zoals dit bij Haggai en Zacharia het geval was, een rol speelde. Vanaf september 458 v. Chr. zijn wij beter ingelicht omtrent de gebeurtenissen in het tempeldomein.

In die maand kwam Ezra daar aan. Alerd daaromtrent iets naders te zeggen, dient op het probleem van de datering van het optreden van Ezra te worden ingegaan.

DE DATERING VAN HET OPTREDEN VAN EZRA

Volgens Ezra 7:8 kwam Ezra in Jeruzalem aan in de vijfde maand van het zevende jaar van koning Artaxerxes. De vraag is nu, welke Artaxerxes bedoeld is. Men kan kiezen tussen Artaxerxes 1 en Artaxerxes II. Het zevende jaar van Artaxerxes 1 loopt van 8 april 458 v. Chr. tot 26 maart 457 v. Chr., het zevende jaar van Artaxerxes II van 5 april 398 tot 22 april 397 v. Chr. De aankomst van Ezra te Jeruzalem kan derhalve gevallen zijn tussen 4 augustus en 3 september van het jaar 458 v. Chr. of tussen 31 juli en 30 augustus van het jaar 398 v. Chr. Dat sommigen kiezen voor deze laatste late datering van het optreden van Ezra, valt gezien de onjuiste groepering van bronnenmateriaal in het boek Ezra, waarop wij gestuit zijn, niet a priori als principieel onjuist af te wijzen. Maar intussen valt tegen deze positiekeuze toch het nodige in te brengen. De wens om de aankomst van Ezra in Jeruzalem later te dateren dan in het jaar 458 v. Chr. komt primair voort uit het feit, dat de arbeid van Nehemia niet wordt

geschetst als een duidelijke voortzetting van de arbeid van Ezra. Men meent het rigoureuze optreden van Ezra ten aanzien van de gemengde huwelijken eerder als een voortzetting van de arbeid van Nehemia te kunnen zien, dan dat men de maatregelen van Nehemia op dit punt als een voortzetting van Ezra's werk zou kunnen beschouwen.

Vandaar, dat is voorgesteld het optreden van Ezra te stellen na 433 v. Chr., in welk jaar Nehemia door Artaxerxes I terug geroepen werd (Neh. 13:6). Na die terugroeping heeft Nehemia echter nog een bezoek aan Jeruzalem gebracht (ibidem vers 6, 7); en zo heeft men bij deze opvatting dus de keus, het optreden van Ezra plaats te laten vinden af tussen de beide perioden waarin Nehemia te Jeruzalem aanwezig was, óf na de tweede periode van diens aanwezigheid daar. Een bijzonder' groot bezwaar tegen de datering van het optreden van Ezra na 433 en voor het latere bezoek van Nehemia aan Jeruzalem is, dat men dan in moeilijkheden geraakt met de in Ezra 7:8 gegeven datum: de vijfde maand van het zevende jaar van Artaxerxes. Men moet dan een theorie opstellen, waarom dit daterings gegeven onjuist zou zijn, hetgeen een willekeurige zaak is.

Zoekt men naar een mogelijkheid om het optreden van Ezra na dat van Nehemia te stellen, dan is het enig aanvaardbare, dat Ezra zou zijn opgetreden in het zevende jaar van Artaxerxes II. Hiertoe valt iets bij te brengen, dat in de richting van een bewijs gaat,

In Ezra 10:6 wordt medegedeeld, dat Ezra zich terug trok in het vertrek van Jochanan, de zoon van Eljasjib. Men neemt dan aan, dat deze Jochanan dezelfde is als de hogepriester Jochanan, die genoemd wordt in regel 18 van nummer 30 uit de Elefantinepapyri. De aanleiding tot het schrijven van de in deze papyrus vervatte brief viel na 1° april 410 v. Chr.; de brief werd geschreven vóór 3 april 406 v. Chr. Omstreeks 408 v. Chr. moet de bedoelde Jochanan dus hogepriester te Jeruzalem geweest zijn.¹⁴) Het is intussen de vraag, of de in Ezra 10:6 genoemde Jochanan dezelfde is, als die in EP 30:18. Want wel is er een hogepriester Jochanan geweest, doch deze was een kleinzoon van Eljasjib (Neh. 12:22). Nu kan men stellen, dat in genealogieën de aanduiding "zoon" ook wel eens "kleinzoon" kan betekenen. Dat de Ezra 10:6 genoemde Jochanan dezelfde zou zijn als de in Nehemia 12:22 genoemde, kan men dus niet zonder meer uitsluiten.

Maar evenmin kan men bewijzen, dat het in beide teksten om dezelfde persoon gaat. Jochanan de zoon van Eljasjib uit Ezra 10:6 kan heel goed een oom zijn geweest, van Jochanan de kleinzoon van Eljasjib uit Nehemia 12:22. En mocht dit het geval zijn geweest, dan vervalt het enige argument, dat als schijn van bewijs kan worden aangevoerd voor een optreden van Ezra in een tijd, die een decennium later ligt dan het moment waarvan we zeker weten dat Bagohi pècha der Judeeërs was.

Uit het gestelde vloeit voort, dat men op andere gronden zal moeten beslissen, of men wil kiezen voor een optreden van Ezra in 458 v. Chr. dan wel in 398 v. Chr.

Het gegeven, dat de verdenking wekt, dat Ezra wel eens na Nehemia zou kunnen zijn opgetreden, wordt gevormd door de rigoureuze positiekeuze van de eerste tegenover de gemengde huwelijken der Judeeërs dan die van de laatste. In dit verband mag men echter niet over het hoofd zien, dat het er alle schijn van heeft, dat reeds de profeet Maleachi klaagt over de gemengde huwelijken; want wat zou anders in Maleachi 2:11 bedoeld kunnen zijn? De uitdrukking "huwen van de dochter van een vreemde God" kan bij deze na-exilische profeet geen metafoor zijn voor het bedrijven van afgoderij. Zij zal hier letterlijk genomen moeten worden. Daarbij komt, dat uit Maleachi 2:8 blijkt, dat er ernstige bedenkingen bestonden tegen de wijze, waarop de priesters te

Jeruzalem de wet interpreteerden. Omstreeks 460 v. Chr. waren de omstandigheden in het tempeldomein dus zo, dat door sommigen behoefte gevoeld werd aan het optreden van een priesterwetgeleerde in het algemeen en met name aan dat van iemand, die strenge eisen stelde aan de huwelijkspraktijken. Dat in die tijd de koning een priesterwetgeleerde naar het tempeldomein gezonden heeft om orde op zaken te stellen op het punt van situaties, die binnen dit domein onrust verwekten, is geen zaak waarover men zich kan verwonderen.

Zeker is, dat in de jaren na 460 v. Chr. Artaxerxes 1 in het tempeldomein geen onrust kon gebruiken. Want in genoemd jaar was in Egypte de opstand uitgebroken, die pas in 455 v. Chr. bedwongen werd.

Het is intussen van belang, zich te realiseren, dat vanuit het standpunt van de Perzische overheid deze onrust van religieuze en niet van politieke aard was. Het ging niet om zaken, die onder de bevoegdheid van de koninklijke vertegenwoordiger in het tempeldomein c.q. de pècha vielen, doch om kwesties, die eigenlijk behoorden te worden opgelost door de hogepriester. Of er omstreeks 460 v. Chr. een pècha gefungeerd heeft in het tempeldomein, is niet bekend. Maar wanneer men ziet naar de aard van de problemen, die daar toen onrust verwekten, dan is deze kwestie niet eens belangrijk. Het ging om zaken waarin een priesterwetgeleerde moest beslissen.

Wanneer wij in dit licht Ezra 7 bezien, dan valt het daar verhaalde zonder meer in het jaar 458 v. Chr. te plaatsen. Het gaat in Ezra 7 om de zending van een priestergeleerde naar Jeruzalem, die daar in religieuze aangelegenheden orde op zaken moet stellen en die tevens de koninklijke gaven voor de tempel moet overbrengen. Dat in hoofdstuk 7:25 Ezra de bevoegdheid krijgt om rechters aan te stellen, is daarmee niet in strijd. Eens te meer moet men zich realiseren, dat het gebied rondom Jeruzalem een tempeldomein was en derhalve juridische autonomie genoot. De kwestie van de rechtspraak binnen het domein was derhalve geen zaak van de pècha; maar van de hogepriester. Als de koning heeft ingegrepen in bevoegdheden van de hogepriester door Ezra naar Jeruzalem te zenden, dan mag men er zich niet over verwonderen, dat hij aan Ezra ook bevoegdheid gegeven heeft om er voor te zorgen, dat de tempelwet op juiste wijze werd nageleefd.

De zending van Nehemia naar Jeruzalem is van andere aard dan die van Ezra. Nehemia was een pècha en dus de vertegenwoordiger van de koning in het tempeldomein, wiens bevoegdheden primair op politiek niveau lagen. Primair heeft Nehemia zich, dan ook met politieke zaken bezig gehouden. Doch ook in religieuze aangelegenheden heeft hij zich gemengd; zij het met een grotere terughoudendheid dan Ezra. Die terughoudendheid was ook wel nodig: als vertegenwoordiger van de koning in het tempeldomein diende hij zich er voor te hoeden, in te grijpen in de bevoegdheden van de hogepriester.

Men kan zich dan ook afvragen, of het optreden van Nehemia tegen de gemengde huwelijken, dat, zoals gezegd minder rigoureuus is dan dat van Ezra, niet een correctie van de overheid is geweest op het door Ezra gevoerde beleid, dat door zijn neiging tot het uiterste te gaan op zichzelf weer onrustwekkend werd. Het tot hiertoe geschetste pleit ervoor, het optreden van Ezra als voorafgaand aan dat van Nehemia te beschouwen en de datering in Ezra 7:7 te zien als een verwijzing naar het jaar 358 v. Chr.

Op grond van het geschetste over de datering van het optreden van Ezra valt de geschiedenis van het tempeldomein vanaf 460 v. Chr. aldus te beschrijven.

Hetgeen door de profeet Maleachi gezegd wordt, vormt een bewijs voor. het onbehagen dat in bepaalde kringen binnen het tempeldomein leefde ten aanzien van de

wijze, waarop de overgeleverde wet werd onderhouden.

Voor de overheid was dit onbehagen niet interessant. Maar toen Artaxerxes 1 na de moord op zijn vader in 465 v. Chr. de troon van de koning der koningen bestegen had en in 460 v. Chr. te maken kreeg met een ernstige opstand in Egypte, 16) moest deze wel aandacht gaan geven aan detailkwesties binnen de gebieden, die aan Egypte grensden. Zo werd de onrust binnen het tempeldomein voor hem wel interessant.

Artaxerxes I stond hierbij echter voor een probleem. Het tempeldomein was in zijn wetgeving autonoom, zolang deze wetgeving niet in botsing kwam met de belangen van de Perzische overheid. De onrust die zich voordeed, lag echter niet op dit vlak, doch op dat van de interpretatie en de naleving van de tempelwet die binnen het domein gold. Zij lag dus niet op het niveau, dat tot de competentie van de pècha behoorde, doch op dat, waarop de hogepriester te beschikken had. Of de functie van pècha toen werd vervuld en zo ja door wie, is een vraag, die in het kader van de problematiek niet interessant is. Als er op dat moment een pècha te Jeruzalem aanwezig was en wie dat ook geweest mag zijn, dan was deze man niet de figuur om in te grijpen in de situatie, van waaruit de onrust voortkwam. Om binnen het tempeldomein orde op zaken te stellen zond Artaxerxes 1 dan ook iemand naar Jeruzalem, die tot het geslacht behoorde waaruit de hogepriesters stamden en die een erkend geleerde was.

Deze man was Ezra. Dat het hem bij deze zending er niet om ging, om iets aan de tempel van Jeruzalem te kort te doen, bewees Artaxerxes niet alleen door het Ezra toe te staan naar Jeruzalem terug te keren aan het hoofd van een groep Joden, die zich in het tempeldomein wensten te vestigen; doch ook door hem grote gaven voor de tempel van Jeruzalem mee te geven en bepalingen te treffen, omtrent het onderhoud van deze tempel uit de rijksschatkist. Dit laatste wijst erop, dat Artaxerxes 1, waarschijnlijk door ervaring geleerd, geen verdere uitbreiding van het tempeldomein wenste. Ezra 7:20 vv. vormt dan ook een belangrijk historisch gegeven. De daar beschreven financiële maatregel maakt verdere uitbreiding van het tempeldomein onnodig. Artaxerxes I zal gehoopt hebben door deze maatregel te treffen af te komen van de problematiek, waarmee zijn voorgangers ten aanzien van Jeruzalem te kampen hadden. Waar Ezra naar Jeruzalem gezonden werd als iemand, die niet de functie had van koninklijk commissaris binnen het tempeldomein c.q. pècha, doch als iemand, die het beleid van de autonome hogepriester moest bijsturen, gaf de koning hem ook bevoegdheden ten aanzien van de aanstelling van rechtsprekende ambtenaren (Ezra 7:25v.). In het eind van de zomer van het jaar 458 v. Chr. kwam hij in Jeruzalem aan.

Nadat de uit Babylonië meegebrachte gaven waren afgeleverd, pakte Ezra terstond de zaak van de gemengde huwelijken aan. Volgens Ezra 10:9 werd de procedure, die tot ontbinding van deze huwelijken voerde op 19 december 458 v. Chr. ingeleid met een samenkomst op het tempelplein. Vanaf 29 december begonnen de rechtbanken zittingen te houden om de zaken afzonderlijk te onderzoeken; op de nieuwjaarsdag, 27 maart 457, waren de procedures beëindigd (Ezra 10:16v.).

Het kwaad van de huwelijken van bewoners van het tempeldomein met niet-Joodse vrouwen was wijd verbreid gebleken. Op de lijst met namen van mannen, die hun vrouwen moesten wegzenden komen behalve een reeks gewone Joden leden van het tempelpersoneel voor, een aantal Levieten, een reeks priesters en met name ook een viertal leden van de hogepriesterlijke familie.

Vanaf maart 457 v. Chr. zwijgt de geschiedenis twaalf jaar omtrent de gang van zaken in het tempeldomein. Het boek Nehemia behandelt zaken, die plaats vonden na de maand Nisan van het 20ste jaar van koning Artaxerxes d.i. na 13 april/12 mei 445 v. Chr.

Dit boek stelt voor soortgelijke problemen als het boek Ezra: de volgorde van het traditiemateriaal kan niet juist zijn. Het verhaal van de bouw van de muur van Jeruzalem wordt in Nehemia 5:14-19 onderbroken door een terugblik van Nehemia op zijn ambtsperiode die van 445 v. Chr. tot 433 v. Chr. duurde. Deze traditie staat daar niet op zijn plaats. Men kan zich afvragen, of niet al het traditiemateriaal, dat in hoofdstuk 5 voorkomt, op een verkeerde plaats staat. Verder roept de ordening van het traditiemateriaal in de hoofdstukken 7 tot en met 12 vragen op; doch bovendien is er dan nog de kwestie van de traditie, die overgeleverd is in Ezra 4:7-23. In laatst genoemde traditie wordt duidelijk gesproken over herbouw van de muren van Jeruzalem (Ezra 4:12). Hiervan wordt dan gezegd, dat het de omwonende bevolking gelukt is deze arbeid te doen staken (Ezra 4:12v.). Dit nu is in het geheel niet in overeenstemming met het relaas, dat het boek Nehemia geeft. Daar heet het, dat Nehemia van het hof vertrokken is, met de zegen van Artaxerxes op zijn plan om de stad te herbouwen. Daarom is het dan ook wel begrijpelijk, dat deze traditie in het boek Ezra op een verkeerde plaats is terecht gekomen en is opgenomen als een bewijs van tegenwerking bij de herbouw van de tempel voor de dagen van Darius. Maar intussen wordt ze gedateerd met de naam van Artaxerxes en spreekt ze duidelijk over de herbouw van de stad. Ze moet dus thuishoren in het raam van de gebeurtenissen, die zich hebben afgespeeld rondom het herstel van de vesting Jeruzalem, dat onder Artaxerxes plaats vond blijkens het boek Nehemia; alleen heeft de auteur van de boeken Ezra en Nehemia haar niet in het verband van zijn relaas over het optreden van Nehemia kunnen gebruiken. Intussen staat de historicus hier voor problemen. Moet men zich voorstellen, dat de herbouw van Jeruzalem door Nehemia op koninklijk bevel onderbroken is geweest ten gevolge van geïntregerd van tegenstanders, of dient men aan te nemen, dat al voor Nehemia's optreden pogingen zijn ondernomen om de muren van Jeruzalem te herbouwen en in

dien dit laatste het geval is, waar dient men deze pogingen dan te plaatsen in de jaren tussen 465 en 445 v. Chr. Alle mogelijkheden overziende is het volgende het meest waarschijnlijk.

Vlak nadat het in 449 v. Chr. tot vrede met de Grieken was gekomen ontstond in de satrapie Ebirnari een crisistoestand: de satraap Megabizes kwam in verzet tegen Artaxerxes I. Tijdens de periode van onzekerheid, die daardoor ontstond, heeft de bevolking van het tempeldomein maatregelen getroffen, om de vesting rondom de tempel weer te herstellen. Regum, een partijganger van de koning, heeft daaromtrent bericht gezonden aan Artaxerxes. In hoeverre deze Regum effectief gezag kon uitoefenen, is duister. Hij droeg namelijk de titel "baál te m", waarvan de vertaling niet is: landvoogd, maar *raadsheer*. Deze raadsheer kreeg van Artaxerxes I bericht terug, dat de arbeid aan de herbouw van Jeruzalem gestaakt moest worden. Doch over dit bericht is door anderen met de koninklijke kanselarij gecorrespondeerd naar luid van Ezra 4:7, waarin gewag wordt gemaakt van een brief van Bislam, Mitredatus en Tabeël, die het schrijven Regum en het antwoord daarop tot onderwerp had. Wat Bislam en zijn medestanders aan de koning gevraagd hebben, blijkt niet. Doch in ieder geval is de herbouw van de vesting Jeruzalem in die jaren te riskant geweest. Toen echter in 446 v. Chr. de problemen, die Artaxerxes I met Megabizes had, achter de rug waren, kon de poging gewaagd worden om koninklijk verlof te krijgen op het project Jeruzalem als stad te herbouwen. Het was de Jood Nehemia die de functie van "winewaiter" in het paleis te Susa bekleedde, die in de maand Nisan van het jaar 445 v. Chr. (13 april/12 mei), dit verlof wist te bewerken. De koning benoemde hem tot zijn persoonlijke vertegenwoordiger c.q. *pècha* in het tempeldomein en 12 jaar lang kon hij zijn gang gaan.

Dat men voorzichtigheid moet betrachten met de wijze waarop het boekje, dat zijn naam draagt, zijn activiteiten beschrijft, blijkt onmiddellijk in het begin daarvan. Neh. 1:1 vv. stelt namelijk, dat Nehemia in de maand Kislev van het 20ste jaar van Artaxerxes de berichten ontving, die hem tot grote droefenis brachten. In Neh. 2:1 vv. wordt gezegd, dat hij in de maand Nisan van hetzelfde jaar met zijn droefenis voor de koning kwam, waaruit het verlot om naar Jeruzalem te gaan resulteerde. Dit is een ernstige chronologische anomalie. Want de maand Kislev is de negende maand van het jaar en de maand Nisan de eerste. Op grond van een bericht, dat Nehemia in de maand Kislev van het 20ste jaar ontving kan hij dus nooit een pleidooi aan de koning hebben voorgelegd in de maand Nisan van hetzelfde jaar.

Wanneer het boek Nehemia dus berust op memoires van de man, wiens naam het draagt, zoals veelal wordt aangenomen, dan dient men er dus rekening mee te houden, dat degene, die deze memoires bewerkte, in staat was kapitale fouten te maken bij de chronologische ordening van het materiaal.

Er van uitgaande, dat Nehemia zijn benoeming tot pècha kreeg in de maand Nisan van het jaar 445 v. Chr., is de gang van zaken daarna de volgende geweest.

Onder een koninklijke escorte begaf Nehemia zich naar Jeruzalem. Eljasjib was daar toen hogepriester. Terstond na zijn aankomst organiseerde Nehemia de herbouw van de vestingswerken van Jeruzalem. Sanballat, de pècha van Samaria, zag daarin een aantasting van zijn positie. Doch ook voelde de Ammonietische hoofdman Tobia zich bedreigd. Deze was door een huwelijk met een Joodse vrouw gelieerd met de bewoners van het tempeldomein. Met behulp van de rondom het tempeldomein wonende bevolking poogden Sanballat en Tobia de herbouw van de vesting Jeruzalem tegen te houden. Nehemia en de zijnen wisten echter deze storingsacties af te weren. De vesting Jeruzalem werd herbouwd: d.w.z. de burcht, de stadsmuur, de poorten en de huizen in de stad. Sinds het optreden van Nehemia stond binnen het tempeldomein de tempel in een vesting en dit nog wel met toestemming van de Perzische koning Artaxerxes I.

Men kan zich afvragen, of de bouw van de vesting Jeruzalem een doel gediend heeft in het kader in de politiek van Artaxerxes I. Waar ongeveer in dezelfde tijd in Lachis een Perzische burg werd gebouwd, is het vermoeden niet ongerechtvaardigd, dat de koning der koningen twee militaire steunpunten heeft willen vestigen ten noorden van de grens van Egypte, dat gebleken was niet het meest betrouwbare deel van zijn rijk te zijn. Zonder deze gedachte geheel te willen verwerpen stuit ze toch op het bezwaar, dat Jeruzalem nooit gelegen heeft op de route, die legers kozen voor een invasie in Egypte. De opmarsweg uit het noorden naar dat land lag in de kustvlakte. Maar waarschijnlijk zal men de gedachte, dat Jeruzalem tot vesting verheven werd in verband met onzekere toestanden in Egypte, enigszins moeten modificeren.

De vesting Lachis is ongetwijfeld bedoeld geweest als een bolwerk in het kader van militaire acties, die nodig zouden kunnen zijn wegens opstanden in Egypte. Bij fortificatie rijst echter altijd weer het probleem, dat het werk van waaruit de hoofdweerstand geboden moet worden kwetsbaar blijft, wanneer er geen secundaire steunpunten zijn. Zo'n secundair steunpunt voor Lachis kan de vesting Jeruzalem geweest zijn. Want vanuit Samaria was Lachis in de rug te treffen en het was in de afgelopen decennia wel gebleken, dat omstandigheden konden ontstaan waaronder de Perzische troon niet ten volle op de betrouwbaarheid van deze en andere provincies kon rekenen. In die situatie was het zinvol om over een vesting te kunnen beschikken, van waaruit acties, die Lachis in de rug mochten bedreigen, konden worden

onderschept. Om tot dat doel te dienen, was Jeruzalem uitzonderlijk gunstig gelegen, terwijl het feit, dat het tempeldomein geen deel uitmaakte van de provincie Samaria en zelfs waarschijnlijk niet viel onder de jurisdictie van de satraap over Ebirnari maar onmiddellijk onder de kroon stond, een factor was, die het Artaxerxes mogelijk maakte Lachis de nodige dekking te geven, zonder dat hij daarvoor administratieve veranderingen behoefde te treffen, die onrust zouden kunnen verwekken.

Het herbouwde Jeruzalem moest bevolkt worden vanuit de reeds bestaande plaatsen in het tempeldomein. Dat dit en hoe dit gebeurde, wordt verteld in Nehemia 11:124. De bovengeschetste omvang van het tempeldomein in de tijd van Nehemia¹⁸⁾ berust op de lijst van plaatsen, die in Neh. 3, waarin verteld wordt waar de medewerkers aan de herbouw van de muur van Jeruzalem vandaan kwamen, is overgeleverd. Nehemia 11:25 tot 36 wijst in de richting, dat het tempeldomein nadien uitbreiding onderging. Wanneer Artaxerxes I inderdaad van Jeruzalem een strategische pion heeft gemaakt, is dit volkomen begrijpelijk. Was in de dagen van Ezra de situatie dusdanig, dat hij uitbreiding van het tempeldomein trachtte tegen te gaan¹⁹⁾, na 445 v. Chr. waren de toestanden zo, dat zulk een uitbreiding alleen maar in zijn voordeel was.

Wanneer het tot dusver geschetste juist is, dan is het volkomen begrijpelijk, dat de pècha van Samaria, Sanballat en de Ammonietische hoofdman Tobia zich door de herbouw van Jeruzalem bedreigd zagen.

Bij hun verzet tegen deze herbouw konden zij het klavier bespelen van de afkeer, die de bevoeringsgroepen waaraan zij leiding moesten geven, al bijna een eeuw lang hadden getoond tegen de herbouw van de tempel. Maar voor deze twee mannen bestond er een reden van geheel andere aard dan de religieuze en de economische, die voedsel had gegeven aan het volksverzet. Zij beiden zagen zich bedreigd in hun streven naar een zo groot mogelijke zelfstandigheid. Wanneer men dit inzielt, dan is het interessant op te merken, dat zij de herbouw van Jeruzalem niet hebben pogen te keren door een beroep te doen op koning Artaxerxes I; doch dat zij de hun onwelvallige gang van zaken hebben pogen te stuiten door een privé oorlogje te voeren tegen Nehemia. Een privé oorlogje, dat overigens geen succes had; dit ondanks het feit dat Tobia, die, zoals reeds gezegd, met een Joodse familie gelieerd was, vrienden binnen het tempeldomein had. In hiermee worden wij geconfronteerd met een stukje regionale politiek, dat zich in de toekomst herhalen zou. De medestanders van Tobia kunnen nauwelijks anders dan lieden geweest zijn, die voor het tempeldomein heil verwachtten van een politieke positiekeuze, die zich zo zelfstandig mogelijk opstelde tegenover de Perzische kroon. Nehemia echter verwachtte heil voor het tempeldomein door een trouwe dienaar van de Perzische koning te zijn. De eersten hadden hun blik gericht op de nationale zelfstandigheid van de Joden; Nehemia op de geestelijke.

Gedurende zijn gouverneurschap over het tempeldomein werd Nehemia geconfronteerd met interne problemen. Eén daarvan is dat van de armoede geweest. Daarom treft Nehemia 5 mededelingen. Als pècha kon hij, waar het hier om kwesies ging die onder de jurisdictie van de priesterlijke leiding van het tempeldomein vielen, zelf geen maatregelen treffen. Maar Nehemia 5:12 vertelt, dat hij die priesterlijke leiding wel de pen op de neus zette. Als vertegenwoordiger van de koning in het tempeldomein stelde hij degenen, die verantwoordelijk waren voor de handhaving van de autonome wetgeving, die daarbinnen gold, de eis, dat zij de wetten die binnen het tempeldomein golden, ook zouden handhaven. Uit het feit, dat de Ammonietische hoofdman Tobia een niet geringe invloed had in het tempeldomein, blijkt, dat het werk van Ezra op dood spoor was geraakt.

Deze door de koning gezonden priestergeleerde werd door Nehemia weer naar voren

gehaald. In het kader van de kritische vragen, die gesteld plegen te worden rondom de verhouding van Ezra tot Nehemia, is het belangrijk te zien, dat wanneer het om de Joodse wet gaat, deze niet wordt opgelegd door de pècha van de koning, al was deze ook een Jood; maar dat de pècha de wetgeleerde, die twaalf jaar eerder door de koning naar het tempeldomein was gezonden, opnieuw ruimte gaf voor zijn arbeid. Door dit te doen bewees Nehemia een koningsgetrouwe ambtenaar te zijn. In zijn dagen werden verder regels getroffen voor de wijze, waarop de bevolking van het tempeldomein in de kosten van de tempel moest bijdragen (Neh. 12:44-47). Niet wordt gezegd, dat Nehemia zelf deze maatregel trof; integendeel, Neh. 12:44 wekt de indruk, dat anderen dit deden. Doch dit betekent opnieuw, dat Nehemia als pècha erop insisterde, dat de wetten die golden voor het tempeldomein, ook zo goed mogelijk zouden worden uitgevoerd.

In de loop van het jaar 433 v. Chr. riep Artaxerxes I Nehemia terug. Of het tempeldomein daarna een nieuwe pècha kreeg is niet bekend. Hoe echter ook, opnieuw werd met de tempelwet de hand gelicht. De hogepriester Eljasjib ruimde in het tempelcomplex een verblijf in voor de reeds meer malen genoemde Ammoniet Tobia en de bevolking kwam haar financiële verplichtingen van de tempel niet na. De sabbat werd niet gehandhaafd, en opnieuw werden huwelijken gesloten tussen Joden en niet-Joodse vrouwen uit de omgeving. Deze dingen zijn aan het Perzische hof bekend geworden,

en opnieuw werd Nehemia naar Jeruzalem gezonden om orde op zaken te stellen. In Nehemia 13 wordt dit medegedeeld, zonder dat daar blijkt, dat Nehemia toen een officiële functie had. Voor korte tijd schijnt het bezoek aan Jeruzalem van deze Jood, die zowel getrouw was aan de wet van God als aan de Perzische overheid, resultaat te hebben gehad. Hoelang dit resultaat voortduurde, valt niet uit te maken. Voorlopig valt over de geschiedenis van het tempeldomein weer een stilte, die eerst omstreeks 408 v. Chr. verbroken wordt.

Omstreeks genoemd jaar was een zekere Bagohi daar pècha. Deze figuur treed steeds in het licht door iets, dat in het zuiden van Egypte gebeurd was en door een zaak, die zich in het tempeldomein afspeelde.

Tegen de grens van Egypte met Nubië lag aan de Nijl de plaats Syene. In deze plaats en op het daartegenover liggende eiland Elefantine (Jeb) was een Perzisch grensgarnizoen gelegerd. Omstreeks 410 v. Chr. bestond dit geheel of voor een belangrijk deel uit Joodse soldaten. Deze Joodse militaire kolonie bestond reeds, toen Cambyses in 525 v. Chr. Egypte veroverde. Wanneer zij daar gevestigd was, is een vraag. Deze Joodse kolonie had een eigen tempel op het eiland Jeb, die naast een Egyptische Gnoem-tempel gelegen was. Tussen 14 juli en 13 augustus van het jaar 410 v. Chr. werd de Joodse tempel op instigatie van de Gnoempriesters verwoest. Daarop hebben de Joden van Jeb aan Bagohi, de pècha in het gebied rondom Jeruzalem en aan de toen regerende hogepriester, Jochanan geschreven.²¹) Op dit schrijven ontvingen zij geen antwoord; vandaar dat zij zich op 17 oktober van het jaar 407 v. Chr. opnieuw tot Bagohi wendden met het verzoek opdracht te geven tot herbouw van hun tempel. Doch toen zij deze tweede poging ondernamen om hun heiligdom hersteld te krijgen, richtten zij zich niet alleen tot Bagohi, maar ook tot Delaja en Sjelemja, de zonen van Sanballat, de pècha van Samaria. Het antwoord dat zij kregen was weinigzeggend hen werd aangeraden zich te wenden tot Arsames, de satraap van Egypte, met het verzoek hun heiligdom te doen herbouwen ; maar in ieder geval ontvingen zij thans antwoord. Er zijn redenen om aan te nemen, dat hun poging

om hun tempel hersteld te krijgen, succes heeft gehad: in 402 v. Chr. schijnt de Joodse cultus in Elefantine gefungeerd te hebben. Kort daarna, omstreeks 400, ontviel Egypte aan de Perzische macht;²²) toen moet de Joodse tempel van Elefantine definitief verwoest zijn.

Het feit dat de Joden van Jeb zich in hun nood tot de pècha van het tempeldomein, Bagohi, en de hogepriester van Jeruzalem wendden, bewijst, dat deze beiden een positie bekleedden, waarvan men verwachtte, dat deze invloedrijk genoeg was om bij de satraap herstel van het aangedane onrecht te bereiken. Dat de pècha en de hogepriester de klagers zonder antwoord lieten, is echter op twee gronden begrijpelijk: ten eerste was hun positie van dien aard, dat zij met een satraap in overleg konden treden en ten tweede is het de vraag, of de Joden van Jeruzalem zich wel zo verbonden hebben gevoeld met de Joden van Jeb als de laatsten dit met de Joden van Jeruzalem deden.

Want niet alleen werd in de tempel van Jeb de God van Israël onder de naam **Jaho** vereerd, ook vond daar dienst plaats aan mannelijke en vrouwelijke godheden, die de namen Asjambetél, Chèrèmbetél, Anatbetél en Anatjaho droegen. Wat wij over de eredienst in de tempel van Jeb weten, wekt de indruk, dat men daar te doen heeft met een vermenging van Jehowahdienst met Kanaänietische religie, zoals die vóór de ballingschap moet zijn voorgekomen. Met welke mate van trouw de Joden van Jeruzalem de wet ook mochten naleven, een dergelijke verbinding tussen de verering van Jehowah en Kanaänietische religie is voor iedereen daar destijds toch wel onaanvaardbaar geweest. Naar het antwoord op de vraag, waarom men zich in Jeb bij de tweede poging om de tempel hersteld te krijgen niet alleen tot Bagohi en Jochanan gewend heeft maar ook tot de zonen van Sanballat, de pècha van Samaria, kan men slechts raden. Twee motieven zijn denkbaar: men kan in het ambtenarenapparaat te Samaria de chefs van Bagohi vermoed hebben; maar men kan zich ook tot Samaria gewend hebben, omdat daar eveneens Jehowah verering plaats vond. Wat hiervan zij, de tweede poging leverde althans dit succes op, zoals reeds gezegd, dat er een antwoord kwam uit naam van Bagohi en Delaja.

Intussen hebben er ook moeilijkheden tussen Bagohi en de hogepriester Jochanan bestaan. Daaromtrent weten wij iets uit de Antiquitates van Joséfus. De Joodse auteur vertelt, dat toen de hogepriester Eljasjib, die, naar boven bleek, in de tijd van Nehemia fungeerde²³), gestorven was, zijn zoon Judas hem opvolgde. Deze werd na zijn dood ook weer opgevolgd door zijn zoon, Jochanan, de hogepriester, die voortkomt in de zo-even besproken EP 30 en 31. Deze laatste opvolging was echter niet zonder moeilijkheden verlopen. Een broer namelijk van Jochanan, Jozua, was bevriend met Bagohi, die hem het recht van opvolging van zijn vader beloofd zou hebben. Het kwam tot een strijd tussen beide broers, die deze afloop had, dat Jozua in de tempel door Jochanan werd doodgeslagen. Het gevolg van dit misdrijf was, dat de Perzen de tempel binnendrongen, waardoor deze verontreinigd werd, en..dat Bagohi als boete gedurende zeven jaar een heffing oplegde van vijftig sjekels voor ieder lam, dat voor het dagelijks offer op het grote brandofferaltaar nodig was.

Waar het dagelijks offer tweemaal per dag gebracht werd, 's morgens en 's avonds betekende dit een boete van ongeveer 36000 sjekels per jaar. Wanneer de opmerking van Joséfus juist is, dat deze situatie bestaan heeft onder koning Artaxerxes, dan kan nauwelijks iemand anders dan Araxerxes II bedoeld zijn. Niet onopgemerkt mag blijven, dat Joséfus moeilijkheden heeft gehad met de vraag, onder welke koningen hij bepaalde gebeurtenissen in het tempeldomein moest plaatsen. Hij laat Ezra en Nehemia bijvoorbeeld optreden onder Xerxes. De vraag is dus maar, of de naam van

Artaxerxes in de traditie betreffende de broedermoord in de hogepriesterlijke familie was overgeleverd, voordat deze in handen van Joséfus kwam, of dat deze daarin door Joséfus is aangebracht. Is dit laatste het geval, dan is het heel wel mogelijk, dat dit gebeuren heeft plaatsgevonden onder een andere Perzische koning, bijvoorbeeld onder Darius II.²⁴⁾

Over wat zich in het tempeldomein heeft afgespeeld na het jaar 400 v. Chr. weten we bijzonder weinig. Het kan zijn, dat de zo-even beschreven strijd om de hogepriesterlijke troon in de eerste jaren daarvan heeft plaatsgevonden. Verder weten we uit de muntvondsten, boven reeds vermeld²⁵⁾ dat het tempeldomein ook in die tijd pècha's heeft gekend; terwijl juist uit het feit, dat we de namen van die pècha's van munten leren kennen, blijkt, dat deze ambtenaren zich zo zelfstandig zijn gaan gedragen, dat zij zich het recht van muntslag hebben toegeëigend. Het bewijst, hoe het Perzische rijk in ontbinding geraakte. Met name onder Artaxerxes III (359338) v. Chr. is het voorgekomen, dat satrapen munt gingen slaan en zijn revoluties in de Fenicische steden uitgebroken.²⁶⁾ De munten van de pècha's van Juda kan men dan ook het beste onder zijn regering dateren.

Een bijzonder belangrijk gebeuren, dat in het midden van de vierde eeuw voor Christus moet hebben plaats gevonden, is de voltooiing van het schisma tussen de Samaritanen en de Judeeërs geweest.

De kwestie van het ontstaan van de Samaritaanse bevolkingsgroep is boven reeds besproken. Bij de vestiging van het tempeldomein, de herbouw van de tempel en het herstel van de vesting Jeruzalem moesten de Samaritanen steeds weer ter sprake komen. Ten tijde van Nehemia was Sanballat, die waarschijnlijk afkomstig was uit Bethoron, pècha over Samaria. Het spreekt vanzelf, dat beide mannen als tegenstanders tegenover elkaar stonden. Niettemin had Sanballat invloed in het tempeldomein en wel op dezelfde wijze, als waarop de Ammoniet Tobia dat had, namelijk door een huwelijk. In het geval van Sanballat was de situatie de volgende. De hogepriester Eljasjib had als zonen onder andere Juda en Jojada. Van deze beiden was Jojada gehuwd met een dochter van Sanballat, aan welk huwelijk door Nehemia bij zijn latere bezoek aan Jeruzalem een einde werd gemaakt (Neh.13:28).

Na Eljasjibs dood ging het hogepriesterschap over op Juda, die onder meer als zonen had de bovengenoemde Jozua en Jochanan. Na de moord op zijn broer verkreeg de laatste het hogepriesterschap; van hem zijn ook weer twee zonen bekend Jaddua en Manasse. Van deze beiden erfde Jaddua het hogepriesterschap, terwijl Manasse volgens Joséfus gehuwd was met een vrouw, die de naam Nikaso droeg en een dochter was van Sanballat, die naar Samaria gezonden zou zijn en nu zij Joséfus letterlijk geciteerd door Darius de laatste koning. Met deze aanduiding kan Joséfus niemand anders op het

oog hebben dan Darius III Codommanus, die hoogstens vijf jaar geregeerd heeft van 336/35 v. Chr. tot in de eerste maanden van 330 v. Chr.²⁹⁾ Ten aanzien van de naam Sanballat betekent dit, dat Joséfus dus van twee personen geweten heeft, die deze naam droegen, een Sanballat, die leefde ten tijde van Eljasjib en Nehemia en een Sanballat uit de tijd van Darius III. Nikaso, de vrouw van Manasse, is voor hem dus de dochter van de tweede Sanballat, die zijn ambt als pècha in Samaria na 336 v. Chr. moet hebben aanvaard. Dit zo zijnde volge thans eerst het verhaal van Joséfus omtrent de stichting van de Samaritaanse tempel op de berg Gerizim.

De Joodse auteur vertelt het volgende.

Het huwelijk tussen Manasse en Nikaso werd gesloten omstreeks de tijd, dat Alexander de Grote een Perzisch leger bij de rivier de Granikus versloeg, dus in 334

v. Chr.30) De oudsten der Joden waren over dit huwelijk nogal ontstemd, omdat zij van huwelijken van Joodse mannen met niet-Joodse vrouwen de gevaren vreesden, die destijds hadden gevoerd tot de Babylonische ballingschap. In hun verontwaardiging kregen zij Jaddua op hun kant en dus werd aan Manasse de eis gesteld te scheiden van zijn vrouw of af te zien van alle rechten op het priesterschap. In deze probleemsituatie wendde Manasse zich tot zijn schoonvader Sanballat, die hem de volgende oplossing aan de hand deed: hij zou als pècha van Samaria er zorg voor dragen, dat Darius III verlof zou geven tot stichting van een tempel op de berg Gerizim, waarin Manasse dan als hogepriester zou kunnen officiëren. Maar afgezien door het doen van deze belofte kreeg Sanballat de mogelijkheid langs een geheel andere weg zijn schoonzoon te steunen, doordat vele priesters en Israëlieten gehuwd waren met niet-Joodse vrouwen en van het verzet tegen het huwelijk van Manasse gevaar voor hun eigen huwelijk duchtten. Dit voerde tot een groepering, die zich achter Manasse stelde, en met geld werd deze groepering gesteund. Van de voorbereidingen die Darius III trof om Alexander de Grote een halt toe te roepen, verwachtte Sanballat alle heil en hij beloofde dan ook, dat hij de kwestie van de stichting van een tempel op de Gerizim aanhangig zou maken, zodra Darius het Macedonische gevaar bezworen zou hebben. Doch de zaak liep anders af. De slag bij Issus in november 333 v. Chr. verliep in het nadeel van de Perzen. Alexander viel Syrië binnen. Tijdens het beleg van Tyrus eiste deze hulptroepen van de Joodse hogepriester te Jeruzalem. De laatste, Jaddua, weigerde zijn eed van trouw aan Darius III te breken. Sanballat bood Alexander echter hulp aan. In het raam van de goede verhouding, die zo tussen Alexander en Sanballat ontstond, wist laatstgenoemde van de nieuwe vorst toestemming tot bouw van de tempel op de Gerezim te verkrijgen. Maar dit gebeurde op de valreep, want betrekkelijk kort nadat het beleg van Tyrus tot een eind was gekomen stierf Sanballat. Pas daarna had Alexander de kans om zich tegen Jeruzalem te richten. Het kwam daarbij tot een ontmoeting tussen Alexander en de Joden onder leiding van Jaddua, waarin de problemen tussen het tempeldomein en de nieuwe vorst uit de weg werden geruimd. Volgens Joséfus zouden een droom en het boek Daniël daarin een rol hebben gespeeld. Intussen echter was de tempel op de Gerizim al gesticht; doch na de contacten met Jeruzalem kwam deze zaak Alexander verdacht voor. De Samaritanen ontkenden bij de daaromtrent gevoerde onderhandelingen niet, dat zij Hebreërs waren; maar stelden, dat zij tot een andere tak behoorden, namelijk die van de Sidoniërs. Alexander hield daarop hun zaak aan, nam hun troepen mee naar Egypte en gaf die land in de gouwen van Thebe. Het valt niet te ontkennen, dat Joséfus een logisch verhaal geeft en het is daarom begrijpelijk, dat men de voorstelling van Joséfus omtrent de stichting van de tempel op de Gerizim in het algemeen heeft aanvaard. Desondanks bestaan er vragen. Sinds 1963 staat het op papyrologische gronden vast, dat er geen twee, maar drie pècha's van Samaria zijn geweest die de naam Sanballat droegen: Sanballat I, die in de tijd van Nehemia fungeerde; diens kleinzoon Sanballat II, die omstreeks 380 v. Chr. pècha van Samaria moet zijn geweest en Sanballat III, een kleinzoon van Sanballat II, die in de tijd van Darius III gouverneur van Samaria was. Het is de vraag, of Joséfus van Sanballat II geweten heeft. Daarnaast staat het feit, dat boven ook reeds is aangeduid, dat het bijzonder moeilijk is om uit te maken, in hoeverre Joséfus tradities enkel en alleen maar heeft overgeleverd dan wel heeft bewerkt.³¹⁾ Zijn sluitende verhaal omtrent de stichting van de tempel op de Gerizim, kan weergave van overlevering zijn, maar kan evenzeer een knappe historische reconstructie van zijn hand wezen. Ook kwam reeds aan het licht, dat de Joodse historicus met de chronologie soms op gespannen voet staat, ³²⁾ een kwestie die onder weer aan de orde

zal komen.

Men kan de mogelijkheid dus niet uitsluiten, dat hij het verhaal van de stichting van de tempel op de Gerizim heeft laten samen vallen met een relaas van Joodse zijde uit wat later tijd, dat verslag deed omtrent pogingen van Judese kant, deze tempel in diskrediet te brengen. De stichting zou dan hebben kunnen plaats gevonden in de tijd van Sanballat II, terwijl men van Joodse kant tijdens Sanballat III gebruik zou hebben gemaakt van de overgang van de Perzische op de Macedonische heerschappij om overheidsmaatregelen tegen deze tempel genomen te krijgen. Intussen is het echter ook niet zonder belang te zien, dat de hogepriester Jaddua een grote rol speelt in het verhaal omtrent de stichting van de Samaritaanse tempel. En daarbij kan men niet om de vraag heen, of Joséfus zich ten aanzien van de tijd, waarin deze in functie was, ernstig heeft kunnen vergissen. Uitsluiten kan men dit ook weer niet en het blijft opmerkelijk, dat hij voor de periode 522 en 323 v. Chr. slechts zes hogepriesters kent, hetgeen betekent, dat de ambtsperiode van ieder van hen gemiddeld ruim 33 jaar heeft bedragen. Van die zes hogepriesters is Jaddua de laatste. Neemt men aan, dat hij zich vergist heeft, dan valt er dus een gaping in zijn lijst van hogepriesters tussen Jaddua en Onias 1.

Het is duidelijk, dat men, wanneer men het verhaal van Joséfus over de stichting van de Samaritaanse tempel niet wil volgen, oplossingen moet zoeken voor een gecompliceerd probleem.

Het is daarom, samenvattend, niet geheel en al helder, wanneer de Samaritanen hun tempel op de Gerizim hebben gesticht. Volgens het relaas van Joséfus gebeurde dit in de jaren, waarin Alexander de Grote de macht van het Perzische rijk overnam; men kan echter gezien de problemen, die rondom de geschiedschrijving van Joséfus bestaan, het niet totaal uitsluiten, dat dit reeds eerder gebeurde. Men is dan echter wel gedwongen aan te nemen, dat Joséfus meer dan een vergissing begaan heeft bij zijn beschrijving van de voltooiing van het Samaritaanse schisma.

De interne Samaritaanse problematiek van de overbrenging van het heiligdom te Bethel naar de Gerizim ligt volkomen in het duister.

Niet onopgemerkt mag blijven, dat uit het verhaal omtrent de stichting van de tempel op de Gerizim blijkt, dat in het midden van de 4de eeuw voor het begin van onze jaartelling in de hoogste kringen het probleem van de gemengde huwelijken weer acuut was, doch dat het voor de hogepriester niet meer zo gemakkelijk was daaraan kritiekloos voorbij te gaan. Daarin wordt een spanning binnen die kringen zichtbaar, die later van het hoogste belang zou blijken.

Met het regiem van Alexander de Grote wisten de Joden op goede voet te komen. In de synagogogale literatuur treft men legendarische herinneringen daaromtrent aan. Van de expeditie van Alexander tegen Egypte schijnen de Joden geen last ondervonden te hebben. Dit is begrijpelijk, wanneer men zich herinnert wat reeds is opgemerkt, dat Jeruzalem niet op de opmarsroute vanuit het Noorden naar Egypte lag.

De Joodse historicus vermeldt, dat omstreeks de dood van Alexander de Grote ook de hogepriester Jaddua stierf, die werd opgevolgd door zijn zoon Onias 1. Verder deelt hij mee, dat de Samaritaanse gemeenschap rondom de tempel op de Gerizim het centrum werd waarheen de Joden vluchtten, die in staat van beschuldiging waren gesteld, of omdat zij de reinheids of Sabbatswetgeving hadden overtreden. Als dit bericht van Joséfus juist is, dan ligt daarin een aanwijzing, dat men na de stichting van de tempel op de Gerizim in het tempeldomein een strakkere lijn is gaan volgen bij

de eisen, die men stelde aan het naleven van de Wet. Het is zeker niet onmogelijk, dat dit inderdaad het geval is geweest. Dat de Samaritaanse gemeenschap kwam te beschikken over een volwaardige tempel betekende, dat er een escapemogelijkheid ontstond voor Joden, die wel Jehowah wilden dienden, maar die niet bereid waren zich te onderwerpen aan de strakke wetgeving, waarvan we Ezra en Nehemia als representanten kennen.

Het Jodendom heeft niet geschroomd de Samaritaanse gemeenschap in de meest zwarte kleuren te schilderen. Maar gezien het zojuist geschetste kan men stellen, dat die Samaritaanse gemeenschap er juist toe heeft bijgedragen, dat het orthodoxe Jodendom behouden bleef, omdat zij een opvangmogelijkheid vormde voor diè Joden, die met die ortho doxie niet akkoord gingen.

B. Het tempeldomein onder de Ptolemeeën.

Onze bron voor de geschiedenis van het tempeldomein in de tijd van de Ptolemeeën en in de eerste jaren van de Seleucieden wordt in hoofdzaak gevormd door de *Antiquitates* van Joséfus. Helaas is het werk van Joséfus, zoals reeds gebleken is, voor gebeurtenissen, die in een voor de auteur ver verleden plaats vonden, een bron die vragen oproept. Desondanks zal men met detailcorrectie, die hier en daar mogelijk is, zijn relaas moeten volgen.

Ptolemeüs 1 Sotèr was Alexanders satraap over Egypte. Als Joséfus terugblijkt op wat hem bekend was over de wijze, waarop Ptolemeüs I de greep over Palestina verkregen heeft, dan moet het hem van het hart, dat deze koning zich wel als het tegengestelde van een Sotèr, redder, gedragen heeft. In de strijd om dit gebied vielen in tal van steden vele slachtoffers. Van Jeruzalem maakte hij zich meester door de stad op de Sabbat binnen te komen. De Joden, die in hem geen tegenstander zagen, waren in het vermoeden, dat hij aan de offerdienst wilde deelnemen. Het kwam anders uit; hij maakte zich meester van de macht en gedroeg zich wreed. Voor zijn oordeel beroept Joséfus zich op een historicus van de geschiedenis van de opvolging van Alexander de Grote in het Midden-Oosten, Agathargidès van Knidos. Deze Griekse auteur moet gezegd hebben, dat de Joden door zorgeloosheid en bijgeloof Jeruzalem in de handen van Ptolemeüs, die een harde meester was, lieten vallen. De vermelding van het bijgeloof der Joden interpreteert Joséfus als een verwijzing naar het feit, dat zij niet bereid waren om op de Sabbat de wapens op te nemen.

Als hij daarin gelijk heeft en gezien de problematiek die in de Makkabeese tijd en later op dit punt gespeeld heeft, is dit heel wel mogelijk dan heeft omstreeks 310 v. Chr. in het tempeldomein de rechtsregel al gegolden, dat strijd op de Sabbat verboden was. Dit wijst in de richting van een strenge Sabbatswetgeving.

Na Jeruzalem en Samaria genomen te hebben moet Ptolemeüs een deportatie van Joden en Samaritanen ten uitvoer hebben gebracht. De deportanten werden enerzijds bestemd om in verschillende plaatsen zijn niet- Egyptische legereenheden aan te vullen en kregen anderzijds verlof om zich te vestigen in Alexandrië, waar zij overigens gelijke privileges kregen als de Macedoniërs. Bij deze laatste mededeling kan Joséfus heel wel het gelijk aan zijn kant hebben: zij verklaart het ontstaan van de Joodse politeuma in Alexandrië. Ptolemeüs liet de naar Egypte overgebrachte Joden en Samaritanen een eed van trouw afleggen. Maar Joséfus vertelt verder en daarmee spreekt hij zijn eigen bewering, waarin hij zich gesteund zag door de Griekse historicus Agathargidés, dat Ptolemeüs 1 een wreed vorst zou zijn geweest, tegen een niet gering aantal Joden uit eigen beweging naar Egypte gingen daartoe als het ware

uitgenodigd door de gunstige perspectieven die het land en zijn vorst boden. In Egypte kwam het toen weer tot een tegenstelling tussen degenen die uit het tempeldomein en die uit Samaria afkomstig waren: tussen de Joden en de Samaritanen. Joden en Samaritanen volgden ieder een gedragspatroon dat berustte op overlevering van de voorvaderen. Omtrent de inhoud van die overlevering verschilden zij van mening. Beide groeperingen waren er van overtuigd, dat zij offers moesten laten brengen in de tempel die hun heilig was. Maar voor de Samaritanen was dat de tempel op de Gerizim; voor de Joden de tempel te Jeruzalem.

De aanduiding ‘Joden’

Tot nu toe is nog steeds voor de bewoners van het tempeldomein van Jeruzalem de term Judeeërs gebruikt. En parenthese is er op gewezen, dat deze bevolkingsgroep niet enkel en alleen uit Judeeërs bestond. Behalve Judeeërs maakten ook Benjaminnieten en Levieten en zelfs afstammelingen uit het vroegere Noord-Israëlitische gebied, zoals uit de stammen van Aser en Naftali, van deze bevolking deel uit.") Verder werd terughoudendheid betracht met het gebruik van de term Samaritanen; dit, omdat de bevolking die rondom het tempeldomein van Jeruzalem woonde, een Israëlitische en zelfs ten dele een Judese kern van afkomst moet hebben gehad, die vermengd is door huwelijken met vrouwen van niet-Israëlitische afkomst, maar die toch altijd een Jehowah religie heeft gehad, zij het dan ook, dat deze Jehowah religie niet identiek was met die van Jeruzalem. Het Samaritaanse schisma is dan ook een binnen-Israëlitisch schisma.

Vanuit dit gezichtspunt is het zinvol om met de terminologie Joden Samaritanen te gaan werken. Met de term Joden duidt men dan die Israëlieten aan, die in de tempel van Jeruzalem hun centrum zagen en die bereid waren zich aan de wetsinterpretatie die binnen het tempeldomein gold, zich te onderwerpen; met de term Samaritanen die Israëlieten, voor wie de tempel op de berg Gerizim het cultuscentrum was en die wat dan ook de Samaritaanse wetsinterpretatie precies geweest moge zijn zich niet wensten te onderwerpen aan de wetsinterpretaties, die afkomstig waren uit de school van Ezra.

Het relaas, dat Joséfus geeft over de geschiedenis van het tempeldomein in de derde eeuw voor Christus is helaas weinig bruikbaar. Hij wijdt een uitvoerig stuk aan de vertaling van de Joodse wet in het Grieks in Alexandrië. Hij steunt daarbij in zeer belangrijke mate op een geschrift, dat omstreeks 120 v. Chr. geschreven is, de zogenaamde Aristeasbrief. In feite is dit werk geen brief, maar een traktaat.

In dit traktaat steken verschillende onjuistheden en deze onjuistheden heeft Joséfus trouw overgenomen. Voor het overige zij, wat deze zaken betreft, hier verwezen naar het hoofdstuk over het ontstaan van de Septuaginta. Over de gevolgen voor Palestina van de eerste Syrische oorlog (circa 271 v. Chr.), de tweede Syrische oorlog (circa 255 v. Chr.) en de derde Syrische oorlog (circa 245 v. Chr.) zwijgt Joséfus. Pas wanneer Antióchus III binnen zijn blikveld komt, weet hij een en ander mee te delen. Intussen is de derde eeuw v. Chr. voor de Joden rondom Jeruzalem niet zo probleemloos geweest, als het bij Joséfus wel schijnt.

De Joodse auteur had daaromtrent iets nader kunnen mededelen, als hij zijn traditiemateriaal juist had geordend. In *Antiquitates* XII 158 vv. vertelt Joséfus het verhaal van een zekere belastingpachter, die Jozef heette. Hij plaatst dit verhaal in de

jaren na 193 v. Chr. Deze plaatsing kan niet juist zijn. Waar het verhaal wèl geplaatst moet worden valt het best te bespreken nadat de inhoud ervan is medegedeeld.

De kwestie waar het om gaat is de volgende.

De bovengenoemde hogepriester Onias I, die zijn ambt aanvaardde omstreeks 320 v. Chr., werd opgevolgd door zijn zoon Simeon I. Deze schijnt betrekkelijk jong gestorven te zijn; want hij werd niet opgevolgd door een zoon, maar door zijn broer Eleazar. Deze Eleazar was de hogepriester, in wiens tijd in Alexandrië het vertaalproject ten aanzien van de Joodse Wet ter hand werd genomen. Waarschijnlijk heeft Eleazar Simeon I niet lang overleefd, gezien het feit, dat bij zijn dood de zoon van Simeon I nog niet voor de opvolging in aanmerking kwam. Manasse, een broer van Onias I en dus een oom van Eleazar, werd toen hogepriester en pas na diens overlijden aanvaardde de zoon van Simeon I, Onias II het ambt. Deze Onias weigerde volgens het verhaal van Joséfus belasting op het tempeldomein van twintig talenten af te dragen aan Ptolemeüs Euergetès.

De Egyptische koning, zo gaat het verhaal verder, maande de hogepriester; maar deze volhardde in zijn weigering. Op dat moment trad een neef van hem, een zekere Jozef, op. Deze Jozef was een zoon uit het huwelijk van een zuster van Onias II en een zekere Tobia.

Hij wist zijn oom niet tot een mildere houding te bewegen; maar verkreeg van hem de toestemming om met de koninklijke gezant te onderhandelen. Het volk, dat maatregelen van de kant van de koning vreesde, wist hij gerust te stellen en de onderhandelingen verliepen zodanig, dat hij een uitnodiging kreeg om naar Egypte te komen. Jozef leende geld in Samaria en vertrok daarmee naar Egypte, waar hij goed door de koning ontvangen werd. De houding van zijn oom verontschuldigde hij door diens leeftijd en na onderhandelingen met de koning gelukte het hem belastingpachter te worden voor Palestina en Fenicië. Met een leger van 2000 man voetvolk en in Alexandrië geleend geld keerde hij naar Palestina terug. Daar begon hij onmiddellijk zijn financiële eisen te stellen en toen men in Askelon daaraan geen gehoor wenste te geven, stelde hij onmiddellijk een voorbeeld. Het resultaat was, dat hij 22 jaar lang de financiële belangen van de Egyptische koning in Palestina kon verzorgen. Na een huwelijk waaruit 7 zonen voortkwamen geraakte Jozef in een verhouding met een nichtje, dat hij trouwde om geen publiek schandaal te ontketenen. Uit dit tweede huwelijk werd een zoon Hyrcanus geboren, die de slimheid van zijn vader geërfd had en die kort na zijn 13e jaar al een gezantschap naar de koning vervulde. In een klimaat vol intriges wist hij zich ten koste van zijn vaders bankrekening een positie te verschaffen en daarna zijn halfbroers uit te rangeren. Zijn vader Jozef en zijn dom Onias II overleden niet lang na elkaar. In de nieuwe situatie, die zo ontstond, wenste het tempeldomein niet met Hyrcanus in zee te gaan.

Het eerste gegeven, dat er op wijst, dat Joséfus deze traditie op een volkomen verkeerde plaats heeft gesteld in zijn *Antiquitates*, is dit, dat de werkzaamheid van Jozef de belastingpachter 22 jaar geduurd heeft. Wanneer deze man ná 193 v. Chr. opgetreden zou zijn, dan zou zijn werkzaamheid zich tot 171 v. Chr. hebben uitgestrekt. De gang van de geschiedenis in die jaren, die onder nader geschetst zal worden, maakt het onmogelijk het optreden van Jozef in die periode te plaatsen. Wanneer men echter alle gegevens rondom het optreden van Jozef de belastingpachter in aanmerking neemt, dan valt hij goed te plaatsen in de jaren kort na 245 v. Chr.

In de eerste plaats is daar het feit, dat Onias, de zoon van Simeon, de zoon van Onias,

de zoon van Jaddua, de hogepriester is, onder wiens bewind de geschiedenis van Jozef zich afspeelt. Als Jaddua inderdaad omstreeks 320 v. Chr. overleden is, dan moet hij stokoud zijn geweest en dientengevolge kan men niet anders aannemen, dat zijn zoon Onias I toen al een man op jaren was. Dat deze het hogepriesterschap nog na het jaar 300 zou hebben bekleed valt daarom niet aan te nemen. Simeon I volgde hem op; na diens dood kreeg zijn broer Eleazar het hogepriesterlijk ambt en daarna diens oom Manasse. De 22 jaren van Jozef de belastingpachter vallen samen met de laatste 22 jaren van de hogepriester Onias II, de zoon van Simeon I.

Bij deze ingewikkelde opvolgingsreeks kan men toch nooit verder komen, dan dat Onias II omstreeks 220 v. Chr. overleden moet zijn. En hij moet dan een oud man zijn geweest.

Maar er is meer. Uit papyri, die in de maanden mei van het jaar 259 v. Chr. en het jaar 257 v. Chr. geschreven zijn kennen we een Ammoniet Tobia die in Palestina een belangrijke militairbestuurlijke positie innam en die in correspondentie stond met de Egyptische koning. Tobia, de vader van Jozef, kan nauwelijks een andere zijn geweest dan deze Tobia. Men kan veilig aannemen, dat de koning van Egypte met Jozef in zee heeft durven gaan, omdat hij de zoon was van een gezaghebbend en vermogend persoon in Palestina cum annexis. Verder is er nog het feit, dat de tekst van Joséfus het optreden van Jozef de belastingpachter onder Ptolemeüs Euergetès dateert.³⁹⁾ Er zijn twee handschriften, die achter de naam Ptolemeüs de nadere aanduiding Euergetès weglaten. Deze kunnen echter onmogelijk de oorspronkelijke tekst weergeven. Want wel is het aanvaardbaar, dat afschrijvers, die de geschiedenis van de Ptolemeaen hebben gekend, de aanduiding Euergetès hebben weggelaten op een punt in de geschiedbeschrijving, waar deze onaanvaardbaar was. Onaannemelijk is het daarentegen, dat men zonder enige reden op een verkeerd punt het epitheton Euergetès zou hebben toegevoegd.

Een zwaarwegend gegeven is verder nog, dat Joséfus in Ant. XII 223 stelt, dat in de tijd van de Seleuciedische koning Seleucus Soter de belastingpachter Jozef stierf. Seleucus Soter is echter niet, zoals Joséfus het wil doen voorkomen Seleucus IV, die van 187-175 v. Chr. regeerde, doch Seleucus III, wiens regering viel in de jaren 226-223 v. Chr. Samenvattend valt dus te stellen, dat in het verhaal van Jozef de belastingpachter, dat door Joséfus in de jaren na 193 v. Chr. is ge stei:1 de naam van de hogepriester, de naam van de koning, de ambtsduur van de pachter en het synchronisme er op wijzen, dat de Joodse auteur deze traditie op een onjuiste plaats in zijn geschiedschrijving heeft verwerkt, en dat zij thuis behoort in de jaren na 245 v. Chr. De oorzaak voor de onjuiste plaatsing van dit stuk traditiemateriaal ligt in het feit, dat in de jaren na 193 v. Chr. te Jeruzalem een hogepriester fungeerde, die inderdaad Onias heette. Deze echter was Onias III, over wie onder nog gesproken zal worden.

Vanaf 245 v. Chr. was Seleucus II Kallinikos de vorst in het Seleuciedische rijk en intussen sleepte de derde Syrische oorlog zich nog voort. Seleucus II schijnt zich te hebben willen meester maken van Palestina ten koste van Ptolemeüs III Euergetès. Dit is hem niet gelukt; maar het is de situatie, waarin het verklaarbaar is, dat de hogepriester weigerde nog langer gelden uit het tempeldomein naar Alexandrië te zenden. Zijn neef van zusters zijde, die van vaders zijde uit de Tobia familie stamde, die al sinds de dagen van Nehemia druk op het tempeldomein uitoefende, wist de financiële zaken van het tempeldomein met Ptolemeüs III Euergetès te regelen. Hij spon daarbij zelf goed garen door het ambt van belastingpachter over geheel Palestina en Fenicië in de

wacht te slepen. Zijn zoon uit zijn tweede huwelijk, Hyrcanus, volgde hem als belastingpachter op. Doch deze had zich za gecompromitteerd, dat hij door het tempeldomein, waarin tezelfdertijd Simeon II, de zoon van Onias II, hogepriester werd, niet werd aanvaard.

Uit het voorafgaande komen twee belangrijke gezichtspunten naar voren: ten eerste blijkt, dat het gebied rondom Jeruzalem, aangeduid als het tempeldomein, in de Ptolemeische tijd een zeer zelfstandige status moet hebben gehad. Want anders had het zich niet los kunnen maken uit de greep van Hyrcanus als belastingpachter, toen die zijn vader Jozef opvolgde. Er is verder geen enkele reden, om aan te nemen, dat de Ptolemeëën aan het gebied rondom Jeruzalem zulk een zelfstandige status hebben toegekend. Die situatie moet een zelfstandigheid zijn, die zij uit de Perzische tijd hebben overgenomen. En ten tweede blijkt uit het verhaal omtrent Jozef de belastingpachter, dat de Ammonietische invloed op het tempeldomein waarbij huwelijken een rol speelden, die Ezra en Nehemia hadden willen keren, is blijven voortbestaan; met name door huwelijken in aanzienlijke priesterkringen. Dit in te zien is van belang voor de geschiedenis die volgt.

In 219 v. Chr. brak de vierde Syrische oorlog uit.⁴¹) De vorsten die tegenover elkaar stonden waren Antióchus III de Grote van het Seleucidenrijk en Ptolemeüs IV Philopator van Egypte. Ze eindigde met een nederlaag van Antióchus III op 23 juni 217 v. Chr. bij Raphia Joséfus weet van deze oorlog en zegt dat zowel de Joden als geheel Palestina er veel van geleden hebben. Helaas scheidt hij in zijn beschrijving de vierde Syrische oorlog niet duidelijk van de vijfde,

die in 202 v. Chr. uitbrak, zodat het niet helemaal duidelijk is, waarop zijn beschrijvingen precies betrekking hebben. Bijzonder opmerkelijk is de passage in Antiquitates XII 131: "En toen Antióchus intussen Ptolemeüs overwonnen had trok hij tegen Judéa op. Toen Philopator overleden was zond zijn zoon een groot leger uit onder de generaal Scopas tegen de inwoners van Syrië, vele van wier steden hij innam, terwijl ook ons volk in zijn macht kreeg, want in de strijd ging het over naar zijn kant." In paragraaf 131 wordt dan vervolgens de slag bij Paneion, die in het jaar 200 plaatsvond, vermeld. Het probleem dat paragraaf 131 schept is dit, dat deze spreekt van een overwinning van Antióchus III op Ptolemeüs IV, die voorafgegaan moet zijn aan de vijfde Syrische oorlog, terwijl de vierde Syrische oorlog in het jaar 217 v. Chr. voor Antióchus III afliep met een militaire nederlaag en een vrede, waarbij de status quo gehandhaafd werd.

Het is niet duidelijk, waar men die bezetting van het Judese gebied tussen 217 en 202 v. Chr. moet plaatsen. Evenmin is het duidelijk hoe over de houding van de Joden in de vijfde Syrische oorlog gezegd kan worden, dat zij overliepen naar Scopas, toen hij hun gebied aanviel.

Op de een of andere manier schijnt Joséfus hier de klok te hebben horen luiden, maar niet precies geweten te hebben waar de klepel hangt. Deze indruk wordt bepaald versterkt door Daniël 11:10 tot 16.

Daniël 11:10- 12 vermeldt de vierde Syrische oorlog; vers 11 heeft de slag bij Raphia op het oog. In Daniël 11:13- 16 wordt de vijfde Syrische oorlog genoemd. Volgens vers 14 moet en dat is waarschijnlijk in het jaar 201 v. Chr. gebeurd tijdens deze oorlog in Jeruzalem een opstand zijn uitgebroken tegen Ptolemeüs V Epiphanès. Dit nu was een opstand tegen het wettige gezag; want het tempeldomein behoorde nog steeds tot het Egyptische koninkrijk. Gezien dit feit is het begrijpelijk, dat Scopas, de generaal van Ptolemeüs V Epiphanès, maatregelen nam om het tempeldomein weer in zijn macht te krijgen.

Men dient de mededeling van Joséfus, dat de Joden tijdens de strijd weer overgingen naar zijn kant, dan ook niet te zien als het overlopen van de ene heerser naar de andere, doch als onderwerping aan het wettig gezag. *Antiquitates* XII 131 schijnt niet veel meer te zijn dan een reconstructie van de kant van Joséfus omtrent de gang van zaken ten aanzien van het tempeldomein in het jaar, dat voorafging aan de overgang van de Ptolemeïsche heerschappij over Palestina op de Seleuciedische. Wat een opstand is geweest, die opteerde voor Antióchus III, heeft hij beschreven als een situatie, waarin de bewoners van het tempeldomein kwamen klem te zitten tussen Antióchus III, die hun gebied al in bezit zou hebben gehad en Scopas de Egyptische generaal, die er een aanval op deed.

Wanneer men zich afvraagt, wat de redenen geweest zouden kunnen zijn dat het tempeldomein in opstand kwam tegen Egypte, dan mag men a priori bij het gebrekkige bestand aan historische bronnen geen antwoord verwachten. Doch wellicht valt er toch iets te zeggen. In *Antiquitates* XII 119-128 vermeldt Joséfus, dat de Seleucieden vorsten in hun rijk aan de Joden bepaalde rechten toekenden, die hebben voortgewerkt tot ver in de Romeinse tijd.

Men dient bij deze opmerkingen van Joséfus te bedenken, dat hij daarbij een periode op het oog had, die voorafging aan het ogenblik waarop het tempeldomein in Seleuciedische macht kwam. Waar hij schreef in een zekere relatie tot de Romeinse staat, valt aan te nemen dat in deze opmerkingen een stuk apologetiek steekt. Maar als dit zo is, dan moet er ook een kern van waarheid in steken. Want apologetiek, die op argumenten berust, die onmiddellijk als onjuist te brandmerken zijn, heeft geen enkele zin. Aan te nemen valt dus, dat de Seleucieden, toen het tempeldomein nog tot het Ptolemeïsch bezit behoorde, bereid zijn geweest de status van de Joden in hun gebied te erkennen. Een bewijs in dit verband vormt trouwens het voortbestaan van het zogenaamde Babylonische Jodendom, dat wetsgetrouw was. Tegenover die situatie in het Seleuciedische rijk staat, dat de Joden in het Ptolemeïsche rijk het onder Ptolemeüs IV Philopator (221-204 v. Chr. moeilijk hebben gekregen. Hiervan getuigt het zogenaamde boek III Makkabeeën.

Er zullen wel legendarische trekken in dit boek zitten; er steken echter ook momenten in die historisch waardevol zijn. Het kent de overwinning van Egypte in 217 bij Raphia. Het vertelt vervolgens, dat Ptolemeüs IV de tempel te Jeruzalem had willen binnengaan, wat door God verhinderd werd. De hogepriester, die in dit verband genoemd wordt, is Simeon. Vervolgens wordt uitvoerig verteld, hoe Ptolemeüs Philopator de Joden poogde te vervolgen en hoe er uitredding kwam. Hoe men dit geschrift op literaire en taalkundige gronden wil dateren en situeren kan hier in het midden gelaten worden. Van belang is, dat het voor de historicus evenzeer een bron vormt, als de *Antiquitates* van Joséfus. Die *Antiquitates* zijn tegen het jaar 100 te Rome geschreven; III Makkabeeën was in ieder geval al heel wat eerder in Alexandrië bekend. Ondanks de legendarische trekken, die dit geschrift eigen zijn, is het goed ingelicht omtrent de afloop van de vierde Syrische oorlog en omtrent de man, die toen hogepriester was in Jeruzalem: Simeon II, de zoon van Onias II.

Afziende van de wijze, waarop details worden medegedeeld, mag men aannemen, dat de juiste kern van III Makkabeeën deze is, dat er onder Ptolemeüs IV Philopator Jodenvervolgingen in Egypte cum annexis hebben plaatsgevonden.

Een interessant aspect in dit verband is nog, dat III Makkabeeën in zijn begin gewag maakt van een mislukte poging van Ptolemeüs IV Philopator om de tempel van Jeruzalem binnen te dringen. Men kan zich afvragen, waarom er van de kant van de

Egyptische overheid belangstelling bestond de heilige gebouwen van het Jeruzalemse tempeldomein binnen te gaan. Wellicht geeft wat boven vermeld is over Jozef de belastingpachter hier enig licht. Deze moet omstreeks 220 v. Chr. zijn opgevolgd door zijn zoon Hyrcanus, met wie het tempeldomein niet in zee wenste te gaan. De afwijzing van een relatie met Hyrcanus de belastingpachter schijnt het tempeldomein te zijn toegestaan; in dit verband mag men zich er niet over verwonderen, dat de hoge overheid daardoor bijzonder geïnteresseerd raakte in de vragen rondom de materiële situatie van de tempel te Jeruzalem. Dat de hogepriester Simeon II deze interesse maar matig op prijs stelde, is alleszins verklaarbaar.

Het geheel overziende was dus in het jaar 201 de situatie deze, dat de Joden rondom Jeruzalem vanuit hun ervaringen in het recente verleden, redenen hadden om kritisch te staan tegen hun Egyptische overheid; terwijl zij, blikkende op de positie van de Joden in het Seleuciedische rijk, van de kant van Antióchus III heil mochten verwachten. Vandaar de opstand tegen de koning van het Zuiden, vermeld in Daniël 11:14, waarvan anderen blijkens 14b voor religieuze doeleinden een gebruik schijnen hebben te maken.

Het laatste vormt een ander chapter. Door het ingrijpen van Scopas mislukte de opstand en moest de Joodse bevolking rondom Jeruzalem zich weer schikken onder de heerschappij van Egypte. Maar lang behoefde dit niet meer te duren: nadat in het volgend jaar, 200 v. Chr. Antióchus III Scopas bij Paneón had verslagen, kon men zich legaal wenden tot Antióchus III.

Hoe dit gebeurd is, beschrijft Joséfus in *Antiquitates* XII 133 vv. Aler daar op in te gaan zij vermeld, dat hij tot ondersteuning van zijn betoog de Griekse auteur Polybius aanvoert. Bijzonder interessant te zien is, dat deze Griekse buitenstaander, die een reeks gebieden opsomt, die aan Antióchus III ten deel vielen na zijn overwinning bij Paneion, niet spreekt over Judéa; maar over de Joden die rondom het Jeruzalem genoemde heiligdom woonden. Uit deze terminologie van onverdachte herkomst mag men afleiden, dat het door Joden bewoonde gebied rondom Jeruzalem in het jaar 200 nog steeds geen provinciestatus had; maar een tempeldomein, was, dat gekarakteriseerd werd door de plaats, waarin deze tempel stond. Aanduidingen van dit gebied met de term Judéa zijn of anachronistisch of tendentius.

Na de slag bij Paneion⁴⁴⁾ stond Jeruzalem aan de kant van Antióchus III. De burcht van deze stad was echter bezet door Egyptische troepen. De Joden hielpen hem deze bezetting te verwijderen. Daardoor ontstond een situatie, die het de Joodse leiding mogelijk maakte, om op te komen voor de oeroude rechten van het tempeldomein op het moment, dat dit van onder Ptolemeisch gezag in Seleuciedische handen was overgegaan. Men had succes. Antióchus deed belangrijke schenkingen aan de tempel zowel in het kader van de offerdienst als in dat van noodzakelijk geworden restauratie. Belangrijk was echter, dat het alle Joden werd toegestaan te leven naar hun voorvaderlijke wetten. De tempelleiding, de priester, de schrijvers en de zangers kregen voorts volkomen vrijdom van belasting. Hoe gunstig deze maatregelen ook mogen klinken, toch dient men zich af te vragen of Antióchus III niet een verandering in de status van het tempeldomein aanbracht. Want aan de bewoners van Jeruzalem schonk hij voor drie jaar belastingvrijdom, terwijl hij voor de toekomst de maatregel trof, dat de belastingen, ter wille van het herstel van de stad, zouden worden gereduceerd tot op tweederde van het gevraagde bedrag. Uit de geschiedenis van Jozef, de belastingpachter, blijkt, dat onder de Ptolemeeën de hogepriester verantwoordelijk was voor een lumpsum aan belasting, die op het tempeldomein

drukte.

Antióchus III beschouwde echter de bewoners daarvan persoonlijk als belastingplichtig. Men kan zich natuurlijk afvragen, of deze verandering ernstige financiële consequenties gehad moet hebben voor de bewoners van het tempelgebied. Zelfs wanneer dit niet het geval is geweest, dan blijft het een zaak van het hoogste gewicht, dat de nieuwe vorst de bewoners van Jeruzalem en omgeving juridisch anders benaderd schijnt te hebben, dan in het verleden gebeurde. De onschendbaarheid van de tempel en het recht van de Joden om de tempelwet na te leven is volgens Joséfus aan andere bevolkingsgroepen per decreet bekend gemaakt. Ook heeft Antióchus III volgens de Joodse auteur bij de behandeling van de Klein-Aziatische problemen, die volgde, nadat de strijd in de vijfde Syrische oorlog tot een eind was gekomen, gebruik gemaakt van Joden, die hij uit Mesopotamië en Babylonië dwong te verhuizen naar vestingen in Lydië en Phrygië. Deze onvrijwillige verhuizing zou echter door goede sociale maatregelen zijn begeleid.

c. Het tempel domein onder Seleucieden.

Joséfus kent de in 195 v. Chr. gesloten vrede, die de jure een eind maakte aan de vijfde Syrische oorlog en hij heeft geweten, dat het in 193 te Raphia gesloten huwelijk van Cleopatra met Ptolemeüs V Epiphanes een gevolg daarvan is geweest. Dit huwelijk moet een grote indruk gemaakt hebben, want ook in Danigl. 11:17 wordt er op gezinspeeld. De Joodse auteur die een kleine 300 jaar na dato schreef, heeft de mening aangehangen, dat bij die gelegenheid Palestina en Fenicië door Antióchus III aan zijn dochter Cleopatra als bruidsschat geschonken is. Daardoor ontstond voor hem de ruimte, om het verhaal van Jozef de belastingpachter in die tijd te plaatsen. Voor zover te bezien valt ten onrechte. Eerst in Antiquitates XII 225 komt Joséfus weer op het goede spoor, als hij de dood van de hogepriester Simeon II en diens opvolging door zijn zoon Onias III vermeldt.

Voor de tijd van Onias III vermeldt Joséfus een poging, ondernomen door de Lacedemoniërs (Spartanen) om contact te zoeken met de Joden. De achtergrond daarvan zou geweest zijn, dat men van mening was, dat Lacedemoniërs en Joden een zelfde afstamming hadden. Dat Onias III op deze poging tot contact zou zijn ingegaan, blijkt niet. Maar voor sommigen in de kringen van de leiders van de tempel schijnt deze zaak toch niet geheel zonder betekenis geweest te zijn, zoals later blijken zal.

Geen vermelding treft men bij Joséfus aan van de oorlog, die Antióchus III met Rome heeft gevoerd en van de gevolgen daarvan. Bepaalde ontwikkelingen, die zich in het tempeldomein hebben voorgedaan en die we uit andere bronnen kennen, laat hij ook onbesproken.

De dood van Onias stelt hij op een onjuist moment, en in zijn relaas omtrent hetgeen daarop volgde maakt hij in ieder geval een fout op het punt van de relatie, waarin een der opvolgers tot Onias III zou hebben gestaan. Het is echter een gelukkige omstandigheid, dat wij voor de geschiedenis van Jeruzalem voor de tien á vijftien jaar na 180 v. Chr. over een bron beschikken, die in ieder geval beter is dan de Antiquitates van Joséfus over deze periode. Deze bron wordt gevormd door II Makkabeeën.

Niet te ontkennen valt, dat II Makkabeeën als bron soms ook problemen oproept, met name wanneer men dit werk kan vergelijken met I Makkabeeën. Maar het oordeel behoeft dan beslist niet altijd ten nadele van II Makkabeeën uit te vallen. Daarvan

zullen onder voorbeelden ter sprake komen. Voor de jaren 180-170 v. Chr. is II Makkabeeën echter onze enige bron. Het relaas, dat voor die jaren daarin gegeven wordt, bevat evenwel niets, dat a priori onwaarschijnlijk is en wanneer II Makkabeeën bij de kwestie van de opvolging van Onias III op een bepaald punt van de voorstelling die Joséfus geeft afwijkt, dan is het verifieerbaar, dat het ongelijk aan de kant van de laatste is.

Naar blijkt uit Dan. 11:18 v. is de oorlog van Antióchus III tegen Rome, al wordt deze door Joséfus niet genoemd, bij de Joden bekend geweest. Volgens Dan. 11:20 hebben zij ook geweten van de poging van Seleucus IV om gelden uit de tempel los te krijgen, eveneens een kwestie die niet door Joséfus vermeld wordt. Met het optreden van Seleucus IV zet het verhaal van II Makkabeeën in. Het vermeldt, dat Seleucus uit eigen middelen de offercultus in Jeruzalem onderhield. In het licht van wat we weten over koninklijke bijdragen aan de tempel sinds de Perzische koning Artaxerxes I kan deze mededeling geheel of ten dele juist zijn. Ze behoeft ook niet onjuist te zijn in het licht van het feit, dat Seleucus gepoogd heeft gelden uit de Jeruzalemse tempel te verwerven. Want in de eerste plaats gaat het bij dit laatste om het financiële bezit van de tempel, wat een andere zaak is dan het onderhoud van de offercultus en daarnaast dient men er mee te rekenen, dat deze poging zal hebben plaatsgevonden toen Seleucus al een reeks van jaren koning was. In het jaar 178 v. Chr. liep de termijn van tien jaren voor de betaling van de oorlogsschatting aan Rome af en dat moet het ogenblik zijn geweest, waarop het financiële probleem voor Seleucus klemmend werd. Omstreeks die tijd zal men zijn bemoeienissen met de financiële bezittingen van de tempel van Jeruzalem moeten stellen. Volgens II Makkabeeën 3:4 4:6 heeft de zaak zich aldus toegedragen.

De hogepriester Onias III geraakte in strijd met een zekere Simeon uit de stam van Benjamin over het recht van toezicht op de markt in de stad. Deze Simeon had de functie van *prostatès* van de tempel. Het is een probleem, wat precies de inhoud van deze functie was. De verleiding ligt voor de hand om te denken aan de figuur die we kennen met de Hebreeuwse naam *segan hahohanim*. Deze ambtsdrager was in de tempel de eerste man onder de hogepriester. Men kan zijn functie wellicht het best vergelijken met die van de "dean of the cathedral" in een Engelse kathedraal. In de kathedraal draagt niet de bisschop de verantwoordelijkheid voor de diensten, maar de 'dean'. De taken van de bisschop liggen op pastoraal en bestuurlijk terrein voor het gehele diocees. Zo was in de tempel van Jeruzalem de *segan hahohanim* degene, die de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken bij de cultus droeg.

Terwijl de hogepriester in veel wijdere zin de opperste zorg voor de Joodse religie was toevertrouwd. De laatste behoefde ook maar éénmaal per jaar te officiëren, namelijk op de Grote Verzoendag. Gezien deze situatie ligt het voor de hand aan te nemen, dat met de Griekse aanduiding *prostatès* van de tempel dezelfde figuur is bedoeld, die in het Hebreeuws *segan hahohanim* heet. Er zijn echter twee bezwaren. Wanneer men in Griekse teksten de *segan hahohanim* op het oog heeft, dan gebruikt men de aanduiding *stratègos* van de tempel; waarnaast het feit staat, dat Simeon de *prostatès* van de tempel afkomstig was uit de stam Benjamin. Deze man kon dus ten enenmale geen priester zijn, laat staan *segan hahohanim*. Nu zijn er een paar Latijnse vertalingen van II Makkabeeën, die Simeon niet afkomstig laten zijn uit de stam van Benjamin, maar uit de priesterfamilie Bilga, waardoor het bezwaar, dat Simeon *segan hahohanim* geweest zou kunnen zijn, is weggenomen. Het is echter bijzonder de vraag, of deze tekstvorm wel de oorspronkelijke is. De kwestie is namelijk deze, dat een zoon van

deze Simeon, Menelaos, een reeks van jaren als hogepriester heeft gefungeerd waarover onder 48) Gezien dit feit is het wel begrijpelijk, dat sommige afschrijvers de naam van de stam Benjamin voor de aanduiding van de afkomst van zijn familie hebben veranderd in die van het priestergeslacht Bilga. Daarmee werd een moeilijkheid opgelost. Zou echter de naam van het priestergeslacht Bilga in de oorspronkelijke tekst hebben gestaan, dan zou met de verandering van Bilga in Benjamin alleen maar een moeilijkheid zijn geschapen.

Gaan wij er dus van uit, dat Simeon een Benjaminniet is geweest, en ligt het bij de term *prostatès* van de tempel niet voor de hand om aan de *seگان* *hahohanim* te denken, dan zullen we ons moeten voorstellen, dat de tegenstander van Onias III iemand is geweest, die buiten de tempel in Jeruzalem een hoge functie had. Met het woord *prostatès* wordt in het Grieks een leider of een beschermer aangeduid. Op zichzelf genomen brengt deze vertaling ons niet veel verder. Belangrijk is echter te zien, dat de *prostatès* van de tempel in strijd kon geraken met de hogepriester en er daarbij niet in slaagde, de laatste naar zijn hand te zetten. Dit wijst er op, dat hij een wereldlijk ambtenaar in het tempeldomein moet zijn geweest.

Van daaruit valt iets te vermoeden over de positie van de *prostatès* van de tempel. Boven werd er op gewezen, dat in de Perzische tijd de functie van koninklijk vertegenwoordiger, *pècha* in het tempeldomein moet hebben bestaan.⁴⁹⁾ Nu wijst het verhaal van Jozef de belastingpachter er op, dat in de Ptolemeïsche tijd zulk een figuur niet in het tempeldomein aanwezig was. Doch dit betekent niet, dat er, toen Antióchus III de macht over Palestina overnam, niet weer zulk een figuur in het tempeldomein zou zijn geplaatst. Wanneer deze zienswijze juist is, dan is hetgeen zich heeft afgespeeld betrekkelijk gemakkelijk te verklaren.

De verhouding tussen de *prostatès* van de tempel, Simeon de Benjaminniet, en de hogepriester, Onias III, was slecht. Zij lagen met elkaar overhoop over het toezicht op de markt van Jeruzalem. Zowel financiële als religieuze motieven kunnen daarbij in het spel zijn geweest. Want op een markt werden goederen aangevoerd, waarover belastingen moesten worden betaald en zo kon de vraag ontstaan, aan wie die belastingen ten goede moesten komen. Maar op de markt van Jeruzalem kon ook van alles en nog wat worden aangevoerd, dat volgens de Joodse wetgeving onrein was en waartegen de hogepriester dus wel bezwaren moest maken. We zullen er wellicht niet ver naast zijn, als we aannemen, dat beide motieven een rol hebben gespeeld. De twist tussen de hogepriester en de koninklijke ambtenaar speelde zich af in de tijd, waarin het probleem van de lege Seleucidische schatkist klemmend werd. Simeon wendde zich nu tot zijn chef, de gouverneur over Palestina en Fenicië, Apollonius, en wees hem op de financiële mogelijkheden, die de tempel, van Jeruzalem bood. Hij wees er daarbij op, dat deze tempel over kapitalen beschikte, die niet dienden tot instandhouding van de cultus (II Makkabeeën 3:6). Apollonius gaf dit door aan de koninklijke kanselarij en de koning zond zijn eerste minister, Heliódorus, met de opdracht gelden uit het tempelbezit in 's rijks schatkist over te hevelen. In de besprekingen, die Heliódorus met Onias(III) had, wees de laatste er op, dat het grote bedrag van 400 talenten zilver en 200 talenten goud was samengesteld uit twee componenten: een pensioenfonds voor weduwen en wezen en een deposito van Hyrcanus de zoon van Tobia die toen hij moet in die jaren ongeveer 65 jaar zijn geweest het Ammonietische bankiershuis nog steeds leidde.⁵⁰⁾ Met deze uiteenzettingen nam Heliódorus geen genoegen en hij wenste dan ook toegang tot de schatkamers van de tempel.

Volgens het verhaal werd hij toen door hemelse jongelingen de tempel uitgeranseld;

maar Simeon nam deze voorstelling van de gang van zaken niet voor zoete koek aan. Hij ventileerde als zijn mening, dat Onias de hand had gehad in hetgeen Heliodorus was overkomen. Het kwam tot relletjes in Jeruzalem, waarbij een medestander van Simeon er de oorzaak van werd, dat er doden vielen onder degenen die achter Onias stonden. Ook Apollonius maakte zich op om maatregelen te nemen. Dit alles bracht Onias er toe een beroep op de koning te doen en daartoe vertrok naar Antiochië.

Of Onias III nog contact heeft gehad met Seleucus IV vermeldt II Makkabeeën niet. Na de gang van de hogepriester naar de koning genoemd te hebben in 4:6 gaat dit werk in 4:7 onmiddellijk over op hetgeen zich heeft afgespeeld na de dood van Seleucus IV.

Bij het tot hertoe geschetste valt het een en ander op te merken. Onias III wordt in 4:2 getekend als een goede hogepriester, die ijverig in de wet was. Op grond daarvan mag men aannemen, dat zijn bemoeienissen met de markt van Jeruzalem te maken gehad kunnen hebben met de reinheidswetgeving. Wanneer men echter ziet, dat hij zich tegenover Heliodorus beriep op het feit dat in de tempel een deposito van het bankiershuis Tobia berustte, dan moet men zich wel afvragen, of zijn vroomheid wel voldeed aan de maatstaven van de aanhangers van de door Ezra geïnaugureerde lijn. Als hij Heliodorus niet voorgelogen heeft, dan moet hij contacten hebben gehad met de Tobia familie. Zijn tegenstander was Simeon, die waarschijnlijk een koninklijk ambtenaar was, en die, wanneer hij geen man van een geheel ander kaliber dan zijn zoon Menelaos is geweest, allerm minst een wetsgetrouw figuur was. In zijn strijd om de bevoegdheden binnen het tempeldomein met Simeon beriep Onias III zich terecht op de koning. Maar dit beroep had het ellendige neveneffect, dat de koning nu ook een zeer concrete invloed in het tempeldomein kon gaan uitoefenen. Was de geschiedenis in Antiochië anders verlopen dan zij deed, dan waren de gevolgen wellicht nog niet calamiteus geweest. De gang van zaken daar echter was, dat Seleucus IV door Heliodorus vermoord werd. Dit betekende vanzelfsprekend voor Onias III, die toen in Antiochië verkeerde, dat hij een uitgerangeerd man was. Hij kon zich immers moeilijk beklagen over de toestanden in Jeruzalem bij de man, die daar fikse klappen had opgelopen.

In de troebele situatie na de vlucht van Heliodorus kan het Onias niet duidelijk zijn geweest tot wie hij zich moest wenden. Bovendien schijnt de wisseling van de macht zich binnen één maand september 175 v. Chr. voltrokken te hebben. In ieder geval was Antióchus IV in oktober van dat jaar meester van de troon.⁵¹) Hij, met zijn uitgesproken hellenistische sympathieën, was niet de man, van wie Onias III heil mocht verwachten in zijn problemen. Doch, thans terugkerende tot het geschiedverhaal van II Makkabeeën, Onias had niet alleen in Simeon de Benjaminniet een tegenstander; doch ook naar in het verhaal plotseling blijkt, in zijn broer Jason.

Jason begaf zich naar men moet aannemen terstond na de troonsbestijging van Antióchus IV naar Antiochië en deed de koning een financieel voorstel. Zonder meer stelde hij zich garant om 360 talenten zilver te betalen. Dit voorstel kon aannemelijk schijnen, waar het thans in Antiochië bekend was, dat de tempel over 400 talenten zilver beschikte. Verder maakte hij het acceptabel, dat hij uit een andere bron nog voor 80 talenten zilver zorg zou kunnen dragen.

Vanuit deze basis ging hij een stap verder. Hij stelde dat het hem 150 talenten waard zou zijn, als hem werd toegestaan, van Jeruzalem een hellenistische stad te maken. Er zou daar dan de mogelijkheid moeten worden geschapen, tot sportbeoefening naar Grieks model (= een gymnasium worden gesticht) en een gilde van Griekse

jongelingen worden opgericht. Maar ook zou aan de status van de stad iets moeten veranderen. Welke die verandering precies was, valt niet meer uit te maken. Het kan er om gegaan zijn, dat hij in het Joodse Jeruzalem een politeuma wenste te vestigen voor de niet-Joden; het kan ook zijn en dat is het meest waarschijnlijke, dat hij van Jeruzalem een compleet hellenistische stad heeft willen maken met de naam Antiochië men"kan denken aan: Antiochië in Judéa. Op dit voorstel ging Antióchus IV, die niets liever deed dan het hellenisme bevorderen, vanzelfsprekend in. En zo keerde niet Onias III als hogepriester naar Jeruzalem terug; doch zijn broer Jason.

Jason stichtte het sportpark vlak bij de tempel en bevorderde een voor zijn tijd moderne, Griekse, levenswijze. Vele priesters volgden zijn beleid. Hij schrok er zelfs niet voor terug, om een grote bijdrage te schenken voor een niet-Joods offer in het kader van de vijfjaarlijkse Olympische spelen te Tyrus onder zijn pontificaat. Antióchus IV ontving hij magnifiek in Jeruzalem. Na 3 jaar het hogepriesterschap vervuld te hebben diende hij omstreeks de jaarwisseling 172-171 v. Chr. een belangrijk bedrag aan de koning over te maken. Welk bedrag dit precies is geweest, valt niet meer uit te maken. Dat het hierbij gegaan zou zijn om het gehele bedrag van 590 talenten zilver, is weinig aannemelijk. Veleer valt te vermoeden, dat II Makkabeeën 4:23 het oog heeft op de 150 talenten, die Jason aan de koning beloofd had, mits het hem toegestaan werd van Jeruzalem een hellenistische stad te maken. Als gezant om het geld over te brengen, koos hij Menelaos, de zoon van de bovengenoemde Simeon de Benjaminniet, de prostates van de tempel. Deze keuze is volkomen begrijpelijk. In Simeon en diens zoon Menelaos had Jason medestanders; omdat zij Benjaminnieten waren kon hij niet aannemen, dat hij in zijn priesterlijke functie gevaar van hen had te duchten.

De gang van zaken pakte evenwel heel anders uit. Menelaos beweerde tegenover Antióchus IV, dat hij nog voor 300 talenten zilver meer kon zorgen, mits hij maar tot hogepriester zou worden aangesteld. En op dit aanbod ging de koning in, zonder er rekening mee te houden, dat volgens de wetten van het tempeldomein Menelaos niet tot het hogepriesterschap gerechtigd was. In de strijd tussen Jason en Menelaos, die vanzelfsprekend het gevolg was van de koninklijke beslissing, delfde de eerste het onderspit. Hij vluchtte naar het gebied van Ammon, hetgeen begrijpelijk is, omdat daar de Tobia familie reële macht had. Voorlopig was hij daar veilig voor Menelaos, die niet meer dan een usurpator in het hogepriesterschap was.

Waar de laatstgenoemde zijn hoge functie voor grof geld gekocht had, had de koning een vordering op hem. Over de vraag hoe die te voldoen, bekommerde hij zich weinig. Het gevolg was, dat hij zowel als de koninklijke bevelhebber inde burcht van Jeruzalem ter verantwoording naar Antiochië werden geroepen. Een uiterst onverkwikkelijke geschiedenis begon zich nu af te spelen.

Menelaos nam kostbare tempelgereedschappen mee, die hij eensdeels verkocht om aan wat geld te komen en anderdeels gebruikte voor omkoperijen. Toen de afgezette hogepriester Onias III, die nog steeds leefde en te Daphnè woonde, daartegen protesteerde wist Menelaos tijdens een korte afwezigheid van de koning diens dood te bewerken. Dit schijnt Antióchus IV toch te ver zijn gegaan en deze liet de ambtenaar, die voor de dood van Onias III verantwoordelijk was, terecht stellen. In Jeruzalem verwekte het optreden van een broer van Menelaos, die hij als plaatsvervanger in het hogepriesterschap had achtergelaten, grote onrust. Zo kwam het tot een proces tegen Menelaos, die zich, alweer door omkoperij, vrijspraak wist te verwerven. Waarschijnlijk hebben deze dingen zich afgespeeld in het jaar 170, toen de eerste veldtocht van Antióchus IV tegen Egypte voor de deur stond. Wat zich precies

gedurende deze zesde Syrische oorlog in Jeruzalem en omgeving heeft afgespeeld, is niet geheel en al duidelijk. Na het proces tegen Menelaos zet II Makkabeeën zijn verhaal voort op het moment, dat deze oorlog een voor Antióchus ongelukkige afloop kreeg door het ingrijpen van Rome.

Het verhaal luidt als volgt:

Toen de tweede veldtocht tegen Egypte verkeerde in een smadelijke aftocht ging in Jeruzalem en omgeving het gerucht, dat Antióchus IV gesneuveld was. Daarvan maakte Jason gebruik. Met een legertje keerde deze uit het gebied van Ammon terug en deed een greep naar de macht in het tempelgebied. Menelaos vluchtte naar de burcht bij de tempel, in de stad heerste een bloedige burgeroorlog. Jason heeft die niet kunnen winnen. Hij moest aftrekken, begaf zich weer naar de streken naar Ammon, waar men nu niet langer bereid was hem veiligheid te verschaffen; zodat hij verder uitwijken moest. Hij zocht een schuilplaats bij Aretas, de koning van Arabië en week, toen die hem geen gastvrijheid wenste te verschaffen, uit naar Egypte. Van Egypte moet hij naar Sparta gegaan zijn. Naar de reden kan men slechts gissen.

Mogelijk is hem ook in Egypte de grond te heet onder de voeten geworden; maar men kan, gezien de boven besproken poging tijdens het hogepriesterschap van Onias III om tot contact tussen Sparta en Jeruzalem te komen de mogelijkheid niet uitsluiten, dat hij daar hulp heeft gezocht. Succes heeft zijn poging in ieder geval niet gehad. Hij schijnt daar in ellende te zijn omgekomen.

Antióchus IV interpreteerde de burgeroorlog in Jeruzalem als een poging tot afval. Hij trok op tegen de stad, nam haar in en hield er een strafgericht. Ook drong hij persoonlijk de tempel binnen, die hij liet beroven. Toen de koning teruggekeerd was naar Antiochië richtte een achtergelaten ambtenaar nog eens een bloedbad aan hetgeen voor

Judas de Makkabeër de reden geweest zou zijn om naar de woestijn te vluchten. Niet lang daarna arriveerde een oude Athener, die als koninklijk commissaris de opdracht had een einde te maken aan het naleven van de Joodse wetten en de tempel van Jeruzalem te veranderen in een tempel voor Zeus Olympios.

I Makkabeeën zet zijn verhaal eerder in. In I Makkabeeën 1:21 v. wordt verteld, dat Antióchus tegen Jeruzalem optrok in het 143ste jaar, nadat hij Egypte verslagen had. Hiermee kan de auteur niet de tweede tocht tegen Egypte, die het einde van de zesde Syrische oorlog bracht, bedoeld hebben. Want in de eerste plaats voerde die tweede tocht niet tot een nederlaag voor Egypte terwijl ze bovendien niet in het 143ste jaar plaatsvond. Wel valt de zomer van het jaar 169 v. Chr., de periode van de eerste expeditie tegen Egypte, binnen het 143ste Seleucidische jaar. I Makkabeeën laat de plunderingen en de moordpartijen dus tussen de beide expedities, die samen de zesde Syrische oorlog gevormd hebben, vallen. Over de tweede veldtocht spreekt dit werk niet, maar het vermeldt wel dat Antióchus twee jaar later opnieuw maatregelen tegen Jeruzalem nam waarbij de stad geplunderd werd en de muren werden afgebroken en waarop de ontwijding van de tempel volgde.

De ontwijding van de tempel voltrok zich volgens I Makkabeeën in twee fasen: 6 december 167 v. Chr. werd er een klein altaar op het reukofferaltaar gebouwd en 10 dagen later werd daarop het eerste niet-Joodse offer gebracht.

Waar men de tempelplundering door Antióchus IV precies moet plaatsen, is van ondergeschikt belang. Van meer gewicht is te recapitulieren, wat zich in een tijdverloop van ongeveer 10 jaar had afgespeeld. Een hoge ambtelijke figuur in Jeruzalem, Simeon de Benjaminniet had Seleucus IV getipt omtrent de rijke

bezittingen van de tempel. De hogepriester, Onias III wist confiscaties tegen te houden; maar Simeon wroette door. Onias wendde zich daarop tot Seleucus IV, maar kon geen succes boeken tengevolge van het feit, dat in die dagen de moord op de koning plaats vond. Antióchus IV was de opvolger en daarvan maakte de broer van Onias III Jason, gebruik om zich het hogepriesterschap voor een groot bedrag te verwerven en Jeruzalem te helleniseren. Drie jaar lang duurde het hogepriesterschap van Jason, gedurende welke periode belangrijke gelden aan het tempeldomein moeten zijn onttrokken en daarna ontwikkelden de calamiteiten zich in een steeds sneller tempo. Jason werd weggewerkt als hogepriester door een zoon van Simeon de Benjaminniet, waardoor het hogepriesterschap in niet-priesterlijke handen kwam. Dé usurpator, Menelaos, vergreep zich aan het kostbare tempelgereedschap, wist Onias III te doen vermoorden en raakte na vier jaar, toen de kans voor Jason weer schoon scheen, in een bloedige burgeroorlog verwickeld, waaruit hij als overwinnaar te voorschijn kwam. Maar het was een overwinning zonder enige betekenis. De koning greep in, plunderde de tempel, er vielen talloze slachtoffers onder de Joden door koninklijke strafmaatregelen en Jeruzalem werd als vesting ontmanteld; terwijl er een Syrische bezetting in de burcht van de stad kwam te liggen. En alsof dit alles nog niet genoeg was ging de koning er toe over, om de tempel te veranderen in een zuiver Grieks heiligdom en het leven naar de Joodse wet te verbieden. Aan het bestaan van het tempeldomein van Jeruzalem was een einde gekomen.

Politieke situaties maakten het mogelijk, dat zij die niet langer volgens de wetten van de vaders wilden leven doch naar hellenistisch model, de macht in handen kregen. De nieuwe machthebbers waren het onder elkaar niet eens. Er vonden relletjes in Jeruzalem plaats en op den duur kwam het zover dat er een burgeroorlog uitbrak. Aan deze dingen was de koning slechts in zoverre schuld, dat hij degenen, wier optreden deze dingen veroorzaakten, door zijn benoemingsbeleid de macht in handen had gespeeld. Met name, toen hij de niet-priester Menelaos tot hogepriester had benoemd, had Antióchus IV een faux pas gedaan. Doch dit neemt niet weg, dat een proces waarin een deel van de Joden los was gekomen van de overgeleverde wet de ware achtergrond vormde van wat zich tot dusverre had afgespeeld.

Waar de burgeroorlog op een voor de koning wel heel ongelukkig moment uitbrak, greep deze hardhandig in. Aan de chaos maakte hij een eind en datgene, waarom hem acht jaar geleden gevraagd was voltooid hij: *de hellenisering van Jeruzalem*. Door van de tempel een Grieks heiligdom te maken zette hij de kroon op het werk, dat Jason begonnen was. Of Jason ooit deze bekroning op het oog heeft gehad, kan men betwijfelen; maar over het feit, dat een koning die blaakte van liefde voor het hellenisme deze bekroning aanbracht, mag men zich niet verwonderen.

Koesterde Antióchus IV de verwachting dat nu eindelijk de rust in Jeruzalem zou terugkeren; de verdere gang van dingen is wel een heel andere geweest. Want al spoedig brak de opstand los van de tien jaar lang getergde wetsgetrouwe Joden.

D. De Makkabese opstanden het herstel van het tempelgebied

Het kwam niet onmiddellijk na de ontwijding van de tempel tot opstand. Zelfs het feit, dat de overheid met afschuwelijk geweld de naleving van de Joodse Wet onmogelijk trachtte te maken voerde niet tot verzet. Men aanvaardde het martelaarschap. Eerst toen de overheid er toe overging om Joden te dwingen niet-Joodse offers te brengen werd naar de wapens gegrepen. Dit gebeurde in de plaats Modein, waar de priester

Mattathias woonde.

In het voorjaar van 166 v. Chr. werd de Joodse bevolking van deze plaats gedwongen een offer te brengen op het altaar, dat daar, zoals in vele plaatsen, op bevel van de overheid was opgericht. De Jood, die bereid bleek dit offer te brengen werd door Mattathias gedood evenals de koninklijke officier, die tot het brengen van dit offer dwong; en het altaar werd verwoest.

Mattathias had vijf zonen, Johannes, Simeon, Judas, Eleazar en Jonathan. Met deze zonen vluchtte de wetsgetrouwe priester het gebergte in. Andere wetsgetrouwen volgden dit voorbeeld. De overheid vatte dit als een provocatie op en overviel op een Sabbat een groep vluchtelingen, die afgemaakt werd doordat zij op de Sabbat weigerde te vechten. Dit werd het sein tot nieuwe ontwikkelingen. Mattathias trof de beslissing, dat voortaan ter verdediging op de Sabbat gevochten mocht worden. Bovendien kreeg hij toevloed van Joodse wetsgetrouwen. Daaronder was een groepering, die wordt aangeduid met de term Chasidiem; wat precies de kenmerken van deze groepering zijn geweest, valt helaas niet uit te maken. Doordat vermeld wordt, dat de Chasidiem zich nu tot Mattathias wendden, ontstaat de indruk, dat Mattathias zelf niet tot deze groepering behoorde. De wijze waarop de Chasidiem zich later uit de strijd terugtrokken, waarop onder valt terug te komen, versterkt die indruk. Er schijnen dus onder de wetsgetrouwe Joden verschillende groeperingen bestaan te hebben; een kwestie waarover afzonderlijk nader behandeld zal moeten worden.⁵⁸⁾

Nu de groep van Mattathias op deze wijze versterkt was, ontketende ze een guerrilla op het platteland, waarbij de heidense altaren vernield werden en in gevallen waarin de besnijdenis aan kleine kinderen was nagelaten, dit ritueel werd voltrokken. Lang duurde het leiderschap van Mattathias over de opstandelingen niet, doordat hij overleed waarschijnlijk in de voorzomer van het jaar 166 v. Chr.. Hij droeg zijn taak over aan zijn zoon Judas, die de bijnaam *Makkabeus* zou krijgen.

Judas breidde de guerrillaactiviteiten uit en zo kon het dus niet uitblijven, dat de overheid zich opnieuw met de gang van zaken moest gaan bemoeien. Eerst kwam Philippus, de commandant van Jeruzalem in het geweer; vervolgens Apollonius de gouverneur van Samaria daarna Seron, de militaire gouverneur over Syrië. In Antiochië waren in die, zelfde zomer de voorbereidingen voor een grootscheepse militaire expeditie van de koning aan de gang. Velen, waaronder ook Joden, dachten dat het doelwit opnieuw Egypte zou zijn; hoewel het bekend was, dat ook in Armenië en in Iran onrust heerste. Ongetwijfeld hebben de onzekere toestanden in het Seleuciedische rijk het optreden van Judas de Makkabeër begunstigd en wellicht is het daaraan te wijten, dat de koning de demping van de onrust in het Joodse gebied overliet aan lokale militaire machthebbers. Toen die daarin niet slaagden, was Antiochus wel gedwongen verdergaande maatregelen te nemen. Van zijn geplande expeditie liet hij zich echter niet afbrengen. Aan een familielid, Lysias, die gedurende de koninklijke afwezigheid de functie van regent te Antiochië zou vervullen, gaf hij de opdracht een einde aan de Joodse opstand te maken. In 165 v. Chr. vertrok de expeditie naar Armenië en het Oosten onder bevel van de koning en vatte Lysias zijn taak om het Joodse gebied te pacificeren aan. Met een zekere Ptolemeüs, Nicanor, en Gorgias als ondercommandanten rukte hij met een sterk leger naar het Zuiden. Bij Emmaüs werd het kamp opgeslagen. Judas opereerde vanuit de oude richterstad Mizpa.

Na enige tijd kwam het tot een treffen, waarbij Judas een ontmoeting met het Syrische leger in zijn geheel wist te ontgaan. Hij slaagde er namelijk in dit te verleiden tot deelacties. Tot de Joden, die de maatregelen als tegen Egypte gericht interpreteerden

behoorde de auteur van het boek Daniël (11:40 vv.).

In de ontmoetingen met die kleinere eenheden had Judas het voordeel van de kennis van het terrein en kon hij er in slagen, die op de vlucht te drijven. Vervolgens maakte hij zich meester van het legerkamp. Zo liep de actie van Lysias op een mislukking uit. De weg naar Jeruzalem kwam nu open te liggen. Men wist de stad te bereiken en ondanks het feit, dat er nog steeds een Syrische bezetting in de burcht lag, slaagde men er in de tempel te herstellen. Op 14 december 164 v. Chr., volgens de Joodse kalender op de dag af 3 jaar nadat de tempel ontwijd was - 14 Kislev - werd het brandoffer op het nieuw gebouwde brandofferaltair gebracht. Dat Judas succes kon hebben, was voor een niet gering deel mede te danken aan de gang van zaken rond de expeditie van de koning.

Het tegen Armenië gerichte deel van deze expeditie had een niet onbevredigend verloop; maar een poging om in Elam geld te verwerven uit het bezit van een rijke tempel mislukte en in Persis vond zij een ontijdig einde tengevolge van zijn dood. Vroeger meende men het tijdstip daarvan te moeten stellen na de herwijding van de tempel, zoals dat in I Makkabeeën wordt voorgesteld, dus in het jaar 163. Op grond van een Babylonische koningslijst is thans bekend dat Antióchus IV gestorven moet zijn tussen 20 november en 18 december van het jaar 164; dat wil dus zeggen voor of omstreeks de herwijding van de tempel. Dit is de voorstelling van zaken die in II Makkabeeën gegeven wordt. Waarom Lysias na de mislukking van de slag bij Emmaus niet onmiddellijk ingreep en de zaken in het Zuiden op hun beloop moest laten is thans wel duidelijk.

Nadat het door Judas verslagen leger van Lysias in Antiochië was teruggekeerd, moest eerst het nodige organisatiewerk plaatsvinden om een nieuw leger op de been te brengen. Maar in de loop van 164 moet het slechte verloop van de expeditie in het Oosten bekend zijn geworden en dit alleen al mag men voor de reden houden, dat Lysias als regent de hoofdstad niet kon verlaten en geen troepen kon missen.

Daardoor kregen Judas en de zijnen in genoemd jaar de kans hun gang te gaan, die eindigde met het herstel van de tempel. De burcht van Jeruzalem schijnen zij niet in handen hebben te kunnen krijgen; daartegenover staat dat de Joden de vesting Bethsur wisten te bezetten.

Hoe de gang van zaken in de twee jaren, die volgden op de herwijding van de tempel, precies is geweest, valt niet met zekerheid te reconstrueren; al zijn uit deze jaren wel feiten bekend. Zoals reeds is aangeduid, stelt de auteur van I Makkabeeën de dood van Antióchus IV Epiphanes op een verkeerd moment in zijn verhaal. Dit moet het gevolg zijn geweest van het feit, dat hij er niet op heeft gelet, welke vorm van de Seleuciedische aera hij gebruikte.

In het Midden-Oosten werd algemeen de Babylonische vorm van deze aera gebruikt, die aanvang te tellen op 1 Nisan van het jaar 311 v. Chr. (3 april v. Chr.). De officiële vorm van deze aera, die ook door de Seleuciedische overheid werd gebruikt, ving echter aan in oktober 312 v. Chr. Waar Antióchus IV in de maand Kislev van het jaar 164 v. Chr. is gestorven, was dit in de officiële telling Kislev van het 149ste jaar van de aera; en in de Babylonische telling Kislev van het 148ste jaar. De herwijding van de tempel werd natuurlijk gedateerd in de door het volk gebruikte, Babylonische vorm van de aera; dus in Kislev van het 148ste jaar. In diezelfde maand stierf Antióchus IV; het bericht daaromtrent heeft de auteur van

I Makkabeeën kennelijk in de officiële vorm van de aera ter beschikking gestaan.

Officieel was Antióchus in het 149ste jaar overleden. Doordat de genoemde auteur er niet op lette, dat hij te maken had met gegevens in twee verschillende vormen van de jaartelling, is hij op de gedachte gekomen, dat Antióchus stierf nadat de tempel was herwid. Wanneer men uit I Makkabeeën 5 en 6 dus het bericht omtrent de dood van Antióchus IV uitlicht, houdt men het relaas van de auteur van dit boek over de gebeurtenissen onder de regering van Antióchus V Eupator over. Dit luidt als volgt:

Het herstel van de tempel prikkelde de bevolking in Palestina en rondom tot acties. Met name verspreid wonende Joden in Galiléa en Gilead hadden daarvan ernstig te lijden. Judas zette twee hulpexpeditieop touw om deze emigranten weer terug te brengen in het door hem gecontroleerde gebied rondom Jeruzalem. Die naar Galiléa stond onder bevel van zijn broer Simon; van de expeditie naar Gilead nam hij zelf de leiding op zich. De acties verliepen succesvol. Daarna wist Judas met goed gevolg het Joodse gebied te verdedigen tegen aanvallen van bevolking van rondom; hij wist zich daarbij meester te maken van de oude koningsstad Hebron, die in handen van de Idumeëers (Edomieten) was geraakt. Deze activiteiten schijnen het gehele jaar 163 in beslag te hebben genomen. Intussen bleef de Syrische bezetting van de burcht te Jeruzalem, waarbij zich die Joden gevoegd hadden, die van Judas alles te vrezen hadden, nog steeds belegerd. In 162 v. Chr. het moet in de eerste maanden van dit jaar geweest zijn, maakte zij het Lysias, die regent was voor de minderjarige Antióchus V Eupator, duidelijk, dat er nu hulp moest komen wilde de situatie niet onhoudbaar worden. Daarop trok Lysias met een leger naar het Joodse gebied en sloeg het beleg voor Betsur.

Judas brak het beleg voor de burcht van Jeruzalem op om Betsur te ontzetten. Bij Beth-Zacharja kwam het tot een treffen tussen beide legers. In de slag sneuvelde Elazar, de broer van Judas de Makkabeëer, doordat hij verpletterd werd door een krijgsolifant, die hij velde door een stoot in de buik. Voor Judas verliep de slag onsuccesvol; Betsur werd ingenomen. Intussen was reeds een begin gemaakt met het beleg van Jeruzalem. Dat dit beleg niet in een ramp voor Judas en de zijnen ontaardde, was een gevolg van de maatregel, die Antióchus IV vlak voor zijn dood getroffen had. In Persis had deze de voogdij over Antióchus V overgedragen aan een zekere Philippus en deze begon thans een bedreiging voor Lysias te vormen. Dus trof de laatste met Judas en de zijnen een akkoord, waarbij het de doden weer werd toegestaan naar de wetten der voorvaderen te Zeven. De strijd werd daarop gestaakt; de jonge koning werd in Jeruzalem toegelaten en brak daar toen naar Joodse voorstelling in zoverre zijn woord, dat hij hevel gaf de stadsmuur te slopen. Vervolgens keerden Lysias en de koning naar Antiochië terug, dat zij ontrukten aan de macht van Philippus. Intussen echter arriveerde Demetrius 1, de zoon van Seleucus IV vanuit Rome in de omgeving van Antiochië⁶³) Het volk accepteerde hem als vorst en hij liet zijn neefje, Antióchus V, en de regent Lysias ombrengen. De moord op Antióchus V moet na 16 oktober 162 hebben plaatsgevonden; de ambtsaanvaarding van Demetrius 1 Sotèr vóór 14 mei 161 v. Chr.

De auteur van I Makkabeeën stelt een en ander in het 151ste jaar; vermoedelijk geeft hij ook hier een bericht in de officiële vorm van de Seleuciedische aera weer en men mag daarom aannemen, dat de troonswisseling in Antiochië plaatsvond in de winter van 162 op 161 v. Chr. Bij gebruik van de Babylonische vorm van de aera zou de troonswisseling hebben plaatsgevonden tussen 25 maart en 14 mei van het jaar 161 v.

Chr.

Intussen is de kwestie van de nauwkeurige datering van de troonsbestijging van Demetrius I pas in de tweede plaats van belang. Van het grootste gewicht is echter vast te stellen, dat dankzij het optreden van Mattathias en Judas de Makkabeëer en tengevolge van de wijze, waarop de laatste de politieke omstandigheden binnen het Seleucidische rijk wist uit te buiten, de situatie voorde wetsgetrouwe Joden in het verloop van vijf jaar volkomen veranderd was. De macht van de hellenistisch gezinde Joden was volkomen weggevaagd; de tempel was hersteld en het was de Joden weer toegestaan, om naar de wetten van hun voorvaders te leven.

Het verhaal van II Makkabeeën voert tot dezelfde slotsom, maar schetst de gang van zaken anders. De expeditie naar Gilead en Galiléa noemt dit werk niet; het weet echter wel van strijd, die Judas heeft moeten leveren met de bevolking, die rondom het Joodse gebied woonde.

Het kent ook de belegering van Betsur door Lysias en een veldslag tussen het leger van de Syrische regent en dat van Judas de Makkabeëer. In deze voorstelling van zaken, is die slag niet gunstig voor Lysias verlopen. Onmiddellijk daarna moet hij met Judas de Makkabeëer tot een akkoord zijn gekomen; waarbij het de Joden werd toegestaan naar de wetten van hun vaders te leven. Volgens de gegeven dateringen zou dit reeds in de periode februari/maart 163 v. Chr. gebeurd zijn. Tezelfdertijd zou er ook vanuit Rome contact gezocht zijn met Judas en zijn volgelingen. Daarna zou in de rest van het jaar 163 Judas de strijd hebben geleverd met bevolking rondom het Joodse gebied en nog in dat jaar of in de eerste maanden van 162 v. Chr. zijn komen te staan voor een nieuwe expeditie van Lysias tegen Jeruzalem. Voordat Lysias zijn expeditie startte zou hij Menelaos, die hij beschouwde als de aanstichter van alle ellende, op een afschuwelijke wijze ter dood hebben laten brengen.

Waar in deze voorstelling van de gang van zaken de nieuwe expeditie tegen Jeruzalem niet succesvol verliep en Lysias te maken kreeg met de dreiging van de kant van Philippus, trof hij een akkoord met Judas. Over dit akkoord moest hij zich tegenover de plaats Ptolemaïs, gelegen aan de kust van Galiléa, verantwoorden. Vervolgens vertelt II Makkabeeën dat drie jaar later de troonsbestijging van Demetrius I plaats vond. (14:1).

Door de laatstgenoemde mededeling scheidt de auteur van II Makkabeeën een chronologisch onjuist beeld. Voor de periode, die verliep tussen de herwijding van de tempel en de troonsbestijging van Demetrius I staan in totaal slechts twee jaren ter beschikking, wellicht iets minder, misschien iets meer. Intussen weet ook II Makkabeeën, dat Demetrius in het 151ste jaar koning was (14:4). In de Babylonische telling loopt dit jaar van 25 maart 161 v. Chr. tot 12 april 160 v. Chr. Zoals bovenvermeld ligt het op, grond van Babylonische gegevens vast, dat Demetrius I op 14 mei 161 v. Chr. koning was.

Het moment van de troonsbestijging van deze vorst is dus door de auteur van II Makkabeeën niet op een wezenlijk ander moment gezien dan door die van I Makkabeeën.

Een andere kwestie, die de aandacht vraagt is de volgende. Het boek II Makkabeeën is niets anders dan een samenvatting van een groter geschiedwerk, dat geschreven moet zijn door Jason van Cyrene. De bewerker van deze samenvatting pretendeert in 1:10

van zijn boek, dat hij geschreven heeft in het jaar dat verliep tussen de lente van 124 en 123 v. Chr. Ofschoon deze bewering bestreden wordt, zijn de argumenten daarvoor toch niet sterk. Men zal moeten aannemen, dat het grote geschiedwerk van Jason van Cyrene voor de lente van het jaar 124 v. Chr. is gepubliceerd. Daarnaast staat het feit, dat I Makkabeeën schijnt te stammen uit de pen van iemand, die ongeveer 2 decennia later toegang had tot het familiearchief van de afstammelingen van Mattathias, de Hasmoneërs. In deze situatie moet men er mee rekenen, dat de auteur van I Makkabeeën gegevens van een familiechroniek heeft samengevat, terwijl de auteur van II Makkabeeën hetzelfde deed met gegevens uit een literaire bron. Vandaar, dat de door beide auteurs geleverde verhalen in grote trekken gelijk zijn, maar op detailpunten verschillen. Volgens I Makkabeeën kon Judas zich in het jaar 163 v. Chr. wijden aan de consolidatie, van wat hij bereikt had en kwam hij pas in 162 v. Chr. voor de confrontatie met Lysias te staan, die in een akkoord eindigde. De voorstelling van II Makkabeeën is, dat Judas kort na de herwijding van de tempel een zware slag van Lysias, die nu zijn meester dood was de handen vrij kreeg, moest afweren en vervolgens zich te weer moest stellen tegen de bevolking die rondom het Joodse gebied woonde; waarna hij in de loop van het jaar 162 zich moest verdedigen tegen een nieuwe poging van Lysias, om Jeruzalem in zijn greep te krijgen.

Men mag het niet uitgesloten achten, dat de voorstelling van de gang van zaken van II Makkabeeën wel eens de meest juiste zou kunnen zijn. Door het samenvattende karakter van II Makkabeeën is het niet duidelijk, vanaf welk moment de in 14:1 vermelde driejarentermijn gerekend moet worden. Wanneer de troonsbestijging van Demetrius I na 1 Nisan in het jaar 161 v. Chr. plaats vond, dan is het gerekend vanuit het sterfmoment van Antióchus IV niet onaanvaardbaar, te spreken over een driejarentermijn. Dat Lysias dus, onmiddellijk na de dood van zijn vorst opnieuw een poging gewaagd heeft om de opstand van de Joden rondom Jeruzalem neer te slaan, kan men dus niet uitgesloten achten. Die moet dan mislukt zijn en daardoor heeft Judas de mogelijkheid gekregen, om zich te weer te stellen tegen allerlei bevolkingsgroeperingen, die in de troebele situatie ook troepen in het veld konden brengen. In 162 moet Lysias zich dan gekeerd hebben tegen de al te groot wordende zelfstandigheid van Judas; doch de daartoe dienende expeditie heeft hij moeten afbreken onder de dreiging van Philippus, aan wie Antióchus IV op zijn doodsbed de macht had verleend. Deze gang van zaken kon alleen de machtspositie van Judas maar versterken. Na zich van Philippus ontdaan te hebben leed de regent (Lysias) van de minderjarige koning (Antióchus V Eupator) de nederlaag tegen de gearriveerde toornpretendent, Demetrius, de volle neef van zijn beschermeling, die ongetwijfeld grotere rechten op de Seleuciedische troon kon laten gelden dan het kindkoning. Enige tijd voordat de zomer van het jaar 161 v. Chr. aanbrak had Demetrius I Sotèr de Seleuciedische troon in bezit en tezeldertijd verkeerden de Joden in de situatie, dat het hun was toegestaan te leven naar de wetten van de voorvaderen. Het tijdstip april 161 v. Chr. vormt dan ook het uitgangspunt, van waaruit men de verdere ontwikkelingen zal moeten beschouwen en beoordelen.

Toen Demetrius I de troon had bestegen en Menelaos ter dood was gebracht, deed zich voor de Joden een nieuwe situatie voor. Want thans waren zowel de fervent helleniserende koning als de al even hellenistisch gezinde niet-priesterlijke usurpator van het hogepriesterschap beiden van het toneel verdwenen. Meer gematigde figuren, die er evenwel niets voor gevoeld hadden zich onder de Makkabese vaandels te scharen, konden nu weer hoop gaan koesteren. Uit hun kring kwam Alkimos naar

voren.

Wat voor figuur Alkimos precies geweest is, valt moeilijk uit te maken. Hij wordt als goddeloos afgeschilderd; dit is echter het oordeel over deze man van de auteurs van onze bronnen, die de geschiedenis beschrijven vanuit het gezichtspunt, dat Judas het gelijk aan zijn kant had. Joséfus doet het voorkomen, dat Alkimos al hogepriester was, toen Demetrius I de troon besteeg. Volgens II Makkabeeën zou Alkimos hogepriester geweest zijn in het verleden, maar zich teruggetrokken hebben, omdat hij gecompromiteerd was door zijn houding tijdens de helleniseren van de tempel. Vast kan staan, dat deze voorstellingen als zodanig niet zonder meer juist kunnen zijn. Na Onias III is in de jaren 174, 173 en 172 Jason hogepriester geweest en vanaf het begin van 171 tot in de loop van het jaar 162 v. Chr. Menelaos, wiens ambtsperiode door Joséfus op 10 jaren wordt gesteld. Er is dus geen ruimte voor een pontificaat van Alkimos, waarin deze zich door helleniserende tendensen zou hebben kunnen compromitteren. Niettemin kan in de berichten van II Makkabeeën en Joséfus toch een kern van waarheid schuilen.

DE VERVANGING VAN DE HOGEPRIESTER.

Boven werd er aan herinnerd, dat de hogepriester slechts eenmaal per jaar behoefde te officiëren, n.l. op de Verzoendag. Nu deed zich in dit verband een risico voor. Een van de belangrijkste, zo niet de belangrijkste zuilen van de Joodse wetgeving is die van de reinheid. Wanneer men niet in de toestand van reinheid verkeert, dan is men buiten staat om religieuze handelingen, ook al zijn die voorgeschreven, te vervullen.

Een onreine kan b.v. geen Pêsach vieren. En een onreine priester kan zijn ambtshandelingen niet vervullen. Hier nu lag voor het officie op de Verzoendag een knelpunt. Om daarin te kunnen voorgaan moest de hogepriester de hoogst mogelijke graad van reinheid hebben. De mogelijkheid viel echter niet uit te sluiten, dat de hogepriester toch door een of andere al was het ook maar lichte verontreiniging getroffen werd. Zou dat gebeuren en dat is in de loop van de geschiedenis gebeurd, dan zou de Verzoendag niet kunnen worden gevierd, hetgeen natuurlijk volkomen onaanvaardbaar was. Vandaar, dat men als praktische oplossing voor deze kwestie als regel had aanvaard, dat ruim een week voor de viering van de Verzoendag een "stand in" voor de hogepriester werd aangewezen, die zich diende af te zonderen om zijn reinheid te bewaren. Werd de hogepriester dan ongelukkigerwijze onrein, dan kon de "stand in" op de Verzoendag officiëren. Had de "stand in" geofficieerd, dan diende hij beschouwd te worden als een hogepriester zonder dat hij evenwel de juridische bevoegdheden van de hogepriester had. Zijn situatie kan men vergelijken met die van iemand in de anglicaanse en rooms-katholieke kerk, die de bisschopswijding ontvangen heeft, maar die geen leiding geeft aan een diocees. Hij is bisschop zonder jurisdictie. Zo was ook een "stand in" voor de hogepriester, die eenmaal geofficieerd had op de Verzoendag, hogepriester zonder jurisdictie. Men heeft er over getwist, of aan zo'n hogepriester het recht van opvolging toekwam; de heersende mening was, dat dit niet het geval was.

In het licht van het geschetste kan men het niet uitsluiten, dat in de beweringen van II Makkabeeën en Joséfus over Alkimos dit juiste element schuilt, dat de laatste al eerder op een of meer Grote Verzoendagen geofficieerd had. Hij kan "stand in" voor Jason of Menelaos geweest zijn voor december 167 v. Chr. Doch er is nog een andere mogelijkheid. In december 164 v. Chr. werd de tempel herwid. Na deze herwijding

moest op de volgende data de Verzoendag worden gevierd: 19 oktober 163; 8 oktober 162; 26 oktober 161; 15 oktober 160 en 5 oktober 159 v. Chr. In oktober 163 v. Chr. was Menelaos nog hogepriester. In de herwijde tempel heeft hij niet meer kunnen officieren op de Verzoendag.

Alkimos kan zijn "stand in" zijn geweest. Of Menelaos in oktober 162 v. Chr. nog in leven was, is discutabel. Maar in ieder geval moest op de 8ste van die maand de Verzoendag gevierd worden en als Alkimos het jaar daarvoor "stand in" is geweest, dan ligt het voor de hand, dat hij ook in dit jaar officieerde. Op 14 mei 161 was Demetrius I in ieder geval koning. De ontmoeting van Alkimos met de koning waarover onder nader moet dus voor de Verzoendag 161 v. Chr. hebben plaatsgevonden en tijdens die ontmoeting heeft Alkimos dus kunnen stellen, dat hij hogepriester was, zij het zonder jurisdictie. De zin van de ontmoeting met de koning is dan geweest, dat Alkimos van de nieuwe vorst de jurisdictie zocht te verkrijgen.

Het zojuist gestelde vindt steun in de foutieve geschiedschrijving van Joséfus rondom Alkimos. De Joodse historicus kent hem een vierjarige hogepriesterschap toe, dat historisch niet te plaatsen valt. Een feit is echter, dat Alkimos na 8 oktober 159 v. Chr. slechts tweemaal geofficieerd kan hebben: op 26 oktober 161 en op 15 oktober 160 v. Chr.. Hij stierf tussen 2 en 30 mei 159 v. Chr. en kan op de Verzoendag 5 oktober 159 dus nooit de officiant zijn geweest. Uit het geschetste resulteert, dat Alkimos dus vier maal de liturgische taak van de hogepriester op de Verzoendag kan hebben verricht. Als dit het geval is geweest, dan is het verklaarbaar, hoe Joséfus er toe is gekomen Alkimos een vierjarig pontificaat toe te schrijven. Hij heeft de pontificaatsjaren dan gesteld op grond van de vervulde officies op de Verzoendag zonder duidelijk te onderscheiden, dat twee van die officies vielen in een periode, waarin Alkimos geen jurisdictie had.

Een vraag, die in dit verband te stellen valt, is, hoe het eventueel mogelijk geweest kan zijn, dat Judas en zijn aanhangers akkoord hebben kunnen gaan met een officiant op de Verzoendag, die niet een der hunnen was. In het kader van deze vraag kan men er niet aan voorbijgaan, dat Judas niet de enige is geweest, die in de jaren voor de troonsbestijging van Demetrius I de dienst uitmaakte.

Men dient er dus rekening mee te houden, dat hij na de herwijding van de tempel een compromis heeft moeten aanvaarden. Vanuit deze voorbeschouwingen valt over hetgeen zich na de troonsbestijging van Demetrius I in het tempelgebied afspeelde het volgende te zeggen.

Zodra er weer enige duidelijkheid bestond in de vraag, wie in Antiochië het gezag in handen had, wendde men zich vanuit het tempelgebied tot de nieuwe vorst, i.c. Demetrius I. Hierbij werd als hogepriester de compromisfiguur Alkimos, die naar men wellicht mag aannemen, na de herwijding van de tempel op 14 december 164 v. Chr. op 19 oktober 163 en 8 oktober 162 de vieringen van de Verzoendag had geleid, naar voren geschoven. Deze kon zich tegenover Demetrius er op beroepen, dat hij naar Joods recht de enige was, die nu Menelaos de hogepriesterlijke creatuur van de door de jonge koning terzijde geschoven tak van de dynastie, dood was, recht kon doen gelden op het hogepriesterschap. Op het verzoek van Alkimos zijn hogepriesterschap te legaliseren door hem jurisdictie te verlenen, ging de nieuwe koning in. Begeleid door Bacchides, de hoogste regeringsambtenaar over Syrië en Palestina ging Alkimos naar het tempelgebied terug. Hij werd daar niet slecht

ontvangen.

Een aantal schriftgeleerden aanvaardde het gezag van Alkimos; doch, wat wellicht nog belangrijker was, de Chasidim, die in het voorjaar van 166 v. Chr. de kleine groep Mattathias waren komen versterken, vielen nu na vijf jaar strijd af. Toen een jaar te voren, in 162 v. Chr., het de Joden weer officieel was toegestaan te leven naar de wetten van hun vaders, was er voor de Joden al veel gewonnen: de tempel was hersteld en men mocht weer als Jood leven. Doch een laatste desideratum bleef: het hogepriesterschap moest weer in het geslacht Aäron terugkomen. Dit desideratum was nu, in de loop van het jaar 161 v. Chr. vervuld. Voor de Chasidim was dit het moment, waarop de strijd kon worden gestaakt.

Judas had de zaak echter gewantrouwd en zich afzijdig gehouden. In plaats van Judas de wind uit de zeilen te nemen speelden Bacchides en Alkimos hem in de kaart, doordat zij mensen uit de groepering, die de strijd had gestaakt, lieten terechtstellen.

Naar de redenen voor dit optreden kan men/slechts gissen. Niet onmogelijk hebben zij zich op goede of gefingeerde gronden willen ontdoen van lieden, die in de nieuwe situatie toch nog wel eens gevaarlijk zouden kunnen blijken. Zodra nu Bacchides weer naar het noorden vertrokken was, zij het onder achterlating van troepen te Jeruzalem, nam Judas de strijd tegen Alkimos op. Al spoedig bleek de laatste versterking nodig te hebben en dus zond de koning weer een militair naar Jeruzalem: Nikanor.

Hoe het zich precies heeft toegedragen met Nikanors bemoeienissen met de Joden, valt niet meer uit te maken. II Makkabeeën stelt, dat Nikanor al terstond nadat Demetrius I het hogepriesterschap aan Alkimos had verleend naar Jeruzalem zou zijn gestuurd; dat hij strijd geleverd zou hebben met Judas' broer Simon, vervolgens goede vrienden met Judas zou zijn geworden maar zich op bevel van de koning na gestook van de kant van Alkimos van hem zou hebben afgewend; dat hij daarna gepoogd zou hebben Judas op verraderlijke wijze gevangen te nemen, wat mislukte, waarna het tot de slag bij Bethoron kwam. I Makkabeeën daarentegen vermeldt slechts de komst van Nikanor naar Jeruzalem, de poging om Judas gevangen te nemen, schermutselingen tussen Judas en Nikanor en vervolgens de slag bij Bethoron.

Hoe men de gang van zaken ook wil reconstrueren, de slag bij Bethoron vormt een van de beslissende ontwikkelingen onder de regering van Demetrius I en onder het hogepriesterschap van Alkimos. Deze slag werd geleverd op 13 Adar in het jaar 160 v. Chr., d.w.z. 27 maart 160 v. Chr. Nikanor sneuvelde en de koninklijken leden de nederlaag. Opnieuw nam Judas zonder compleet de macht in handen te hebben, een sterke positie in. In deze situatie deed hij een politiek bijzonder slimme stap: hij zocht contact met Rome.

Men heeft de historiciteit van dit gegeven uit I Makkabeeën willen ontkennen. Om tot een oordeel in deze vraag te komen dient men te bedenken, dat:

1. Rome in 164 v. Chr. een gezantschap had laten uitgaan om de toestanden in Cappadocië te onderzoeken en orde op zaken te stellen in de relaties tot Syrië en Egypte, waarbij het tot het incident kwam, dat in Syrië een van de Romeinse gezanten werd neergestoken;
2. Demetrius I uit Rome heeft kunnen ontvluchten; maar dat
3. het tot 160 v. Chr. geduurd heeft, voordat Rome voorzover uit het bronnenmateriaal kan worden afgeleid, Demetrius I als koning erkend heeft.

Dat iemand, die met de Seleuciedische overheid overhoop lag, zich bij deze stand van zaken tot Rome gewend heeft, is begrijpelijk. Wanneer men dan verder ziet, wat uit het contact van Judas met Rome te voorschijn is gekomen, dan is er geen enkele reden om aan de historiciteit van het gegeven uit I Makkabeeën 8 te twijfelen. Het verdrag tussen de Senaat en het volk der Joden behelsde niet meer, dan dat geen der beide

partijen aan degene, die een oorlog tegen een van hen ontketende, leveranties zou doen op het punt van voedsel, wapens, geld of schepen; noch ook iets van dien aard ter beschikking zou stellen aan de aanvaller.

Wel wordt in het verdrag nog over bijstand gesproken, waarbij aan directe militaire hulp gedacht kan worden; doch deze bijstand wordt geclausuleerd door de opmerking, dat ze geboden zal worden al. naar gelang de omstandigheden dat mogelijk zullen maken.

Veel spreekt er dus voor om aan te nemen, dat wat in 1 Makkabeeën wordt overgeleverd over het contact tussen Judas en Rome, historisch juist is.

Het contact met Rome voerde tot een formele relatie tussen de Joden in Jeruzalem en de Senaat, waar de bepalingen omtrent actuele hulp zo sterk geclausuleerd waren, dat er altijd aan te ontkomen viel en die omtrent het verbod van steun aan een wederzijdse vijand op het economische vlak in de gegeven situatie niet van toepassing waren. Demetrius I behoefde Rome beslist niet in te schakelen voor voedsel en wapenleveranties of het vinden van scheepsruimte en nergens blijkt, dat hij terstond na de aanvang van zijn regering buiten zijn rijk geld heeft pogen te verwerven. Het verdrag tussen Judas en Rome betekende voor Judas alleen maar prestigewinst en diplomatieke druk op Demetrius; en voor Rome een gegeven, dat mogelijk in de toekomst voor de diplomatie nuttig zou kunnen zijn.

Door de diplomatiek van Judas was Demetrius I voorlopig niet geïmponeerd. Nu Nikanor hem ontvallen was zond hij Bacchides opnieuw naar Jeruzalem. Deze kwam daar tussen 13 april en 12 mei in de maand Nisan van 160 v. Chr. aan. Betrekkelijk kort na zijn aankomst moet het tot een treffen tussen Bacchides en Judas gekomen zijn in de slag bij Eleasa. Nu sneuvelde Judas en zo sloeg de schaal weer door naar de kant van de koninklijken. Na Judas' dood nam zijn broer Jonathan wel de leiding van de opstandelingen op zich; maar deze moest vluchten naar Transjordanië, waarbij hij kwam bloot te staan aan acties van daar wonende bevolkingsgroepen in dit kader kwam een derde zoon van Mattathias, Jochanan, om tegen Bacchides wist hij zich in dit gebied echter te handhaven. Tussen 2 en 30 mei 159 v. Chr. stierf Alkimos; wiens dood geïnterpreteerd is als straf voor het feit, dat hij in de tempel een muur liet slopen, die tot afscheiding van groeperingen diende. Intussen bleef Bacchides pogen zich van de persoon van Jonathan meester te maken. Na het voor hem mislukte beleg van Beth Basi sloot hij vrede met Jonathan, die zich in de oude stad Michmas vestigde.

Een nieuwe hogepriester werd niet benoemd. In religiosis was dit niet strikt noodzakelijk gezien wat boven beschreven is omtrent het liturgisch officie van de hogepriester en de nevenmogelijkheid, die bestond. Men kan dus stellen, dat in de loop van 159 v. Chr. van de drie aspecten, die ten minste voor een tempelgebied golden het recht op eigen cultus; het recht om te mogen leven naar de eigen tempelwet; het recht om een opperste priester te hebben er slechts twee geëerbiedigd werden ten aanzien van Jeruzalem: n.l. dat van de cultus en dat van het leven overeenkomstig de tempelwet. De kwestie van de leiding van het tempelgebied werd echter opengelaten. Te Michmas wachtte Jonathan af.

Dat Jonathan moest afwachten betekent, dat hij de weegschaal niet naar zijn kant heeft weten te laten doorslaan. Met een vacante hoge priesterstroon moest hij zich tevreden stellen.

Voor zichzelf kon hij niet meer bereiken dan een onofficiële adviseurpositie, die mogelijk enige luister kreeg doordat ze vanuit een historische plaats werd uitgeoefend; maar die geen praktische gevolgen had. Pas toen Demetrius I in moeilijkheden

geraakte, kreeg Jonathan als mogelijke pion voor een der partijen de handen wat meer vrij. Men kan dan ook stellen, dat de Makkabese opstand in 159 v. Chr. met een remise tot zijn eind gekomen is; waarbij te bedenken valt, dat een remise een optimaal uitgangspunt biedt voor een nieuwe tweekamp. In het onderhavige geval werd de nieuwe tweekamp tussen wetsgetrouwe Joden en de Seleuciedische overheid mogelijk door moeilijkheden, die voor Demetrius I na september 153 v. Chr. het tijdstip waarop het 160ste jaar van de Seleuciedische aera aanving, aanbraken. In dat jaar werd Alexander Balas naar voren geschoven.

E. Van Tempelgebied naar Vazalstaat

Demetrius I, in ongelegenheid geraakt doordat hij te maken kreeg met Alexander Balas als rivaal, die internationale steun genoot, zag om naar hulp en meende die te kunnen vinden bij Jonathan, aan wie hij militaire bevoegdheden gaf. Dit was het moment, waarop de zoon van Mattathias had gewacht. Hij spoedde zich naar Jeruzalem en maakte een aanvang met de herbouw van de vesting. Betsur werd het toevluchtsoord voor de Joden, die zich niet onder zijn bewind wensten te schikken.

Nu Jonathan op deze wijze van gewicht was geworden in het politieke spel, moest Alexander Balas daarmee rekening houden. Deze deed dit door Jonathan belangrijker aanbiedingen te doen en het was voor de laatste niet alleen buitengewoon aantrekkelijk die aanbiedingen te aanvaarden, doch hij kon dit ook rustig doen omdat Rome, waarmee hij zich formeel verbonden wist, achter Balas stond. Niet minder dan het hogepriesterschap bood Alexander Balas aan Jonathan aan. Hoe weinig de tegenkoning deze functie religieus zag en hoezeer politiek, blijkt uit het feit, dat hij Jonathan het recht purpur en een gouden diadeem te dragen toekende.

Tijdens het Loofhuttenfeest van het jaar 152 v. Chr., dat in de week van 23 tot 29 oktober in dat jaar viel, aanvaardde Jonathan het hogepriesterschap. Grote aanbiedingen, die Demetrius daarna nog deed, sloeg hij af. Het was immers duidelijk: internationaal gezien stond Demetrius I voor een verloren zaak; ruim een jaar later kwam hij in zijn strijd voor die zaak op het slagveld om. Alexander Balas had voorlopig de macht in handen. Het huwelijk dat hij nu mocht sluiten met Cleopatra Thea, de dochter van Ptolemeüs VI en Cleopatra II werd te Ptolemaïs met een groot feest gevierd. Jonathan behoorde tot de gasten, ontving grote eerbewijzen en ook een functie in de ambtelijke hiërarchie.: hij werd benoemd tot strategos, een bestuursfunctie met zowel burgerlijke als militaire aspecten.

In het raam van de strijd om de macht in het Seleuciedische rijk had Jonathan de goede kant weten te kiezen. Maar deze keuze was gegaan ten koste van een Joods goed. Tot op Jason was het hogepriesterschap een ambt geweest, dat aan de familie uit Zadok was voorbehouden. Met Menelaos was het in handen van een niet-priesterlijke usurpator geraakt; met Alkimos was het in priesterlijke handen teruggekomen en nu, na een vacature van ruim zeven jaar kwam het wel weer in handen van een priester, maar niet in die van een Zadokiet. Hieruit moesten spanningen voortvloeien. Met wijlen zijn vader en zijn gesneuvelde broer Judas mocht Jonathan dan wel de hoeder van een sterk wetsgetrouw Jodendom zijn geweest; door het hogepriesterschap te aanvaarden deed hij iets, dat bij vele wetsgetrouwen vragen kon doen rijzen. De gang van zaken achteraf beoordelende komt men intussen voor het probleem te staan, of er

voor Jonathan wel een andere weg openstond dan het hogepriesterschap te aanvaarden. Want wel had Onias III een zoon nagelaten, die thans zeker de leeftijd had, die het hem mogelijk maakte het hogepriesterschap op zich te nemen; doch deze had zichzelf uitgerangeerd.

Toen Alkimos met het hogepriesterschap werd bekleed was de jongeman, Onias IV, naar Egypte vertrokken. Toen hij daar enige tijd verbleef, had hij van Ptolemeüs VI en Cleopatra II het recht weten te verkrijgen een Joodse tempel te stichten in Leontopolis. Met een beroep op Jesaja 19:18-23 schijnt hij deze stichting voor de Joden aanvaardbaar te hebben willen maken. Het moet een veel bescheidener heiligdom zijn geweest dan dat te Jeruzalem; op een enkel punt daarvan ook afwijkend. Van het vorstenpaar kreeg het een tempeldomein. Deze schepping schijnt in 152 v. Chr. al bestaan te hebben. Door deze weg in te slaan was Onias IV voor Jeruzalem vanzelfsprekend een onaanvaardbare figuur geworden. Zijn tempel bestond voort tot in 73 na Chr., toen het Romeinse bestuur dit heiligdom deed sluiten.

Na drie jaar van betrekkelijke rust ontstond een situatie, waarin Jonathan een pion in het politieke spel werd. Demetrius II was in 147 v. Chr. in Syrië gearriveerd.⁶⁸) Voor de macht over het zuiden van het Seleuciedische rijk was het de vraag, aan wiens kant Jonathan zou gaan staan. Om die vraag tot een antwoord te brengen, poogde Demetrius II Jonathan te onderwerpen door een leger onder een zekere Apollonius naar het Joodse gebied te zenden. De actie mislukte, Jonathan nam Joppe in, en, doordat troepen van Apollonius naar Asdod vluchtten, kreeg Jonathan de kans in het oude Filistijnse gebied te penetreren. Asdod werd ingenomen, de oude Dagontempel werd verbrand; Askelon strekte de wapens. Alexander Balas, die alleen maar dankbaar kon zijn voor deze gang van zaken, beloofde Jonathan met een diadeem en wat belangrijker was, met de stad Ekron. Zo voerde het begin van de oorlog tussen Alexander Balas en Demetrius II tot een niet onbelangrijke uitbreiding van het gebied, dat onder jurisdictie van de Joodse hogepriester was.

Toen Ptolemeüs VI Philometor met een hulpexpeditie voor zijn schoonzoon Alexander Balas Palestina binnentrok, voegde Jonathan zich aan zijn kant en de Egyptische koning accepteerde dat, ondanks tegenover hem geuite klachten vanuit Asdod: over Jonathan.

En toen Ptolemeüs zijn schoonzoon liet vallen ten gunste van Demetrius II en deze laatste tot zijn schoonzoon maakte, ging Jonathan mee. Doch dit verhinderde niet, dat hij in 145 v. Chr., na de dood van Ptolemeüs tengevolge van zijn verwondingen in de strijd tegen Alexander Balas, het waagde om de gehate, nog steeds door koninklijke troepen bezette burch van Jeruzalem aan te vallen. Demetrius II riep hem ter verantwoording; maar met behulp van geld en goede woorden wist Jonathan niet alleen zijn verzoening met de koning te bewerken; doch nog veel meer. Aan de Joden, nader gekarakteriseerd als "degenen, die in Jeruzalem offeren", werd het gebied Judéa afgestaan, waarbij drie districten, die tot Samaria behoorden, werden toegevoegd: Efraim, Lydda en Rama.

De opmerkelijke terminologie wijst er op, dat de Seleuciedische overheid in het jaar 145 v. Chr. er nog steeds van uitging, dat Jeruzalem met zijn omgeving een tempelgebied was; vandaar de uitdrukking "degenen, die in Jeruzalem offeren". Uit de aanduiding Judéa blijkt echter, dat men niet alle gebieden, die door Joden in het zuiden van Palestina bewoond werden, tot dit tempelgebied rekende. Door de onderhandelingen van Jonathan met Demetrius II werden tempelgebied en Judéa echter samengevoegd en bovendien nog met zuidelijke delen van Samaria uitgebreid. Belangrijke belastingfaciliteiten werden aan dit nieuwe gebied, dat onder het gezag

van de hogepriesterkoninklijke ambtenaar Jonathan kwam te staan, toegekend. Dat hij dit gezag zou hebben kunnen doen gelden in Joppe, Asdod, Askelon en Ekron, blijkt niet en is gezien het verdere verloop van de geschiedenis onwaarschijnlijk. De burcht van Jeruzalem bleef met koninklijke troepen bezet.

Na een compromis met Jonathan te hebben bereikt verkreeg Demetrius II een adempauze; maar al spoedig brak in Antiochië een ernstige opstand uit, terwijl Diodotus (Tryphoon) bezig was zijn staatsgreep voor te bereiden. In die situatie vroeg Jonathan opheffing van de bezetting van de burcht te Jeruzalem. Demetrius II zegde toe aan dit verlangen gevolg te zullen geven, als Jonathan hem zou helpen de opstand in Antiochië neer te slaan.

Vanzelfsprekend ging de laatste op dit verzoek in. Joodse troepen werden naar Antiochië gezonden. Vanaf de daken der huizen bestreden die de opstandelingen en wisten ze in de stad met haar vele houten huizen een grote brand te stichten. Zo kreeg Demetrius II Antiochië weer in de hand; maar werd daar eens te meer gehaat. En zijn belofte aan Jonathan kwam hij niet na. Geen wonder, dat de staatsgreep van Diodotus succes had.

Diodotus Tryphoon schoof het zootje van Alexander Balas onder de naam Antióchus VI naar voren. Hij wist zich meester te maken van Antiochië en in naam van het kindkoning bevestigde hij Jonathan in zijn gezag over de onder zijn bewind staande gebieden en gaf hij hem het recht purper en de diadeem te dragen, terwijl hij Jonathan's broer Simon aanstelde als gouverneur (stratêgos) over het kustgebied van Tyrus tot aan de grens met Egypte.

Van de positie van zijn broer maakte Jonathan handig gebruik. Rondreizend wendde hij zich ook tot het Filistijnse gebied. Askelon bleek bereid hem te ontvangen; Gaz7al?iet. Met een beleg en plundering moest Gaza deze weigering bekopen. Doordat troepen, die Demetrius II trouw waren, zich ten noorden van Galiléa concentreerden en Jonathan zich ook daartegen keerde, kon Tryphoon moeilijk iets tegen hem ondernemen. Met de hakken over de sloot behaalde Jonathan in Galiléa een overwinning, die het gevaar, dat Demetrius II nog steeds vormde, voorlopig bezwoer. Intussen had Simon zich meester weten te maken van Bethsur, tot dan toe nog steeds het bolwerk van velen, die zich verzetten tegen de macht en de opvattingen van de Hasmoneeërs de familienaam van Mattathias en zijn zonen. De gunstige situatie buitte Jonathan uit door Rome te herinneren aan het verdrag met Judas en door te pogen tot nauwere contacten met Sparta te komen. De antwoorden waren weinigzeggend; begrijpelijk, want Rome had juist in die jaren nogal wat problemen in Griekenland 146 v. Chr. de verwoesting van Korinthe terwijl het in Italië zelf met steeds groeiende sociaaleconomische problemen kampte.

Nieuwe troepenconcentraties van Demetrius II tegen Galiléa voerden Jonathan opnieuw naar het noorden; zonder dat het tot een slag kwam trokken zij af en de hogepriester kon zich daar vervolgens wijden aan het terzijde stellen van gevaren, die van de kant van Arabische stammen dreigden.

Intussen nam in het zuiden Simon Askelon in, dat de zijde van Demetrius II scheen te willen kiezen. Terug in Jeruzalem begon Jonathan de stad te versterken; terwijl Simon in zijn ambtsgebied de kustvlakte ook fortificaties aanbracht. Het was intussen 143 v. Chr. en Tryphoon was van mening, dat hij nu lang genoeg met het kindkoning, Antióchus VI had opgetrokken.

Jonathan moest nog steeds worden gerekend als te staan aan de kant van Tryphoon en zijn koninklijke beschermeling; maar hij had wel een beleid gevolgd, dat duidelijk het belang van de Joden op het oog had. Voor Tryphoon lag daarin een gevaar en deze zocht dan ook in zijn streven naar de macht zowel van Antióchus VI als van Jonathan

te ontdoen. De veiligste weg was eerst de Joodse hogepriester en daarna de Seleucidische koning uit te schakelen. In beide oogmerken slaagde de usurpator. Jonathan wist hij zo te misleiden, dat hij zich meester kon maken van zijn persoon bij een ontmoeting in de stad Ptolemaïs. Na enig gechicaneer liet hij hem ter dood brengen. Vervolgens werd Antióchus VI om het leven gebracht. Sinds ongeveer 142 v. Chr. was Tryphoon zelf koning; doch niet voor lang. Zodra Tryphoon zich meester had gemaakt van de persoon van Jonathan, was diens broer Simon hem opgevolgd. Deze wist Joppe in zijn macht te krijgen en bleek bereid om losgeld voor Jonathan te betalen alsook twee van diens zonen als gijzelaars te stellen; maar kwam, zoals hij al vermoed had, bedrogen uit. Tryphoon liet Jonathan ombrengen. Simon slaagde er in het dode lichaam van zijn broer in handen te krijgen en deed het in Modeïn ter aarde bestellen. Een monumentaal graf moest de herinnering aan de eerste Hasmonese hogepriester levendig houden.

Demetrius II poogde vervolgens zonder succes Simon aan zijn kant te krijgen. Deze wist het intussen de bewoners van de burcht van Jeruzalem zo moeilijk te maken, dat die een noodkreet naar Tryphoon zonden. Zware sneeuwval belette het Tryphoon de zijnen in Jeruzalem te hulp te komen en Simon kon dan ook, na Gaza reeds te hebben ingenomen, op 3 juni 141 v. Chr. de burcht van Jeruzalem binnen trekken. Door de bedreiging, die Demetrius II vanuit Mesopotamië nog steeds voor hem vormde, kon Tryphoon weinig hiertegen doen. Pas toen in 140 v. Chr. Demetrius II door Mithridates I Arsaces V gevangen genomen was, had Tryphoon opnieuw iets tegen Simon kunnen ondernemen.

Doch toen dreigde voor hem het gevaar van Antióchus VII Sidetes.⁷³⁾ Vandaar, dat Simon na juni 141 v. Chr. rust genoot, die hij goed kon gebruiken voor de opbouw van enigszins evenwichtige verhoudingen binnen zijn gebied: Judéa in de vorm, waarin Demetrius II dit had gevestigd met daaraan in ieder geval nog toegevoegd Joppe als uitgang naar de zee en Gaza, de overslagplaats tussen de karavaanroute uit Arabia en het scheepvaartverkeer op de Middellandse Zee. Hij verzuimde verder niet de formele contacten, die zijn broers met Sparta en Rome hadden gehad, ook voor zijn persoon te leggen.

Het volk schijnt erg ingenomen geweest te zijn met het bewind van Simon zo wordt het althans voorgesteld. Met de aanvang van zijn regering zag men zich ontslagen van "het juk der heidenen" en men begon die regeringsaanvang zelfs te gebruiken als dateringspunt in handelscontracten. In het derde jaar van zijn hogepriesterschap, op 13 september 140 v. Chr., werd de positie van Simon tegenover het Joodse volk geformaliseerd. Hij zou de hogepriester, stratègos en etnarchès der Joden zijn, een en ander geclausuleerd met de opmerking "totdat er een betrouwbaar profeet zou opstaan".

Het bijzondere van het gebeuren in september 140 v. Chr. is tweeledig. Intern schijnt het nodig geweest te zijn de positie van Simon formeel vast te leggen, waarbij de clausulering, dat een en ander slechts zou gelden, totdat een betrouwbaar profeet andere aanwijzingen zou geven, opvallend is. Dit doet het vermoeden rijzen, dat er kringen zijn geweest, die niet ingenomen waren met het feit, dat het hogepriesterschap in Hasmonese handen was terechtgekomen. Op diplomatieke wijze werd aan dit verzet tegemoetgekomen: vastgelegd werd, dat Hasmonees hogepriesterschap geen onveranderlijke zaak zou zijn; doch dit geschiedde op een wijze dat Simon en zijn zoon Johannes Hyrcanus voorlopig niet behoefden te vrezen, dat hun familie het hoogste Joodse ambt zou worden ontnomen. Slechts een betrouwbaar profeet zou het daarheen kunnen leiden; en voordat het zover was zou moeten warden uitgemaakt, of

degene die zulke aanwijzingen gaf, wel een betrouwbaar profeet was. Een kwestie, waarin men, naar te verwachten viel, wel nooit tot een eensluidend antwoord zou komen.

Maar niet alleen intern zat er een opmerkelijke kant aan het septembergebeuren van het jaar 140; er werd ook iets ondernomen, dat voor gebruik naar buiten bestemd was. Demetrius I had in het jaar

153, toen de moeilijkheden met Alexander Balas aanbraken, aan Jonathan militaire bevoegdheden gegeven. Balas was een stap verder gegaan en had Jonathan de functie van stratègos geschonken. De precieze betekenis van die functie vormt een probleem. In de eerste plaats is ze van militaire aard; maar daarnaast staat het feit, dat met het woord stratègos ook een hoge ambtenaar, een gouverneur, kan worden aangeduid. In ieder geval was Jonathan door zijn benoeming tot strateeg in de koninklijke ambtenarenhiërarchie opgenomen en zijn functie viel te interpreteren als die van een gouverneur. Simon zelf had van Antióchus VI de benoeming tot strateeg van het kustgebied bezuiden Tyrus gekregen; in dit geval ging het vrij duidelijk om een gouverneursfunctie; en van Joodse kant werd gesteld, dat bij het contact, dat Demetrius II met Simon gezocht had de laatste benoemd was tot strateeg der Joden. Wat daarvan zij, met de functie van strateeg alleen stelde Simon zich niet meer tevreden: hij mat zichzelf een hogere rang aan, die van etnarchos. Dit betekende, dat hij, hoewel formeel nog ondergeschikt aan de Seleucidische kroon, het recht voor zich opeiste als een vorst van lagere rang te kunnen optreden.

Zoals reeds gezegd was de toestand voor Tryphoon in 140 v. Chr. al niet zonder gevaar: van Demetrius verlost dreigde hij nu aangevallen te worden door diens broer Antióchus VII Sidetes. Deze zocht contact met Simon onder erkenning van zijn etnarchaat en met de belofte van vrijheid voor Jeruzalem en de tempel, behoud van in het verleden toegestane rechten en gebouwde fortificaties, kwijtschelding van schulden en wat paste mooier bij de vorstelijke allure, die Simon aangenomen had: het recht van muntslag.

Toen in het jaar 139/138 Antióchus VII Syrië binnenviel, vluchtte Tryphoon naar Dor, in welke stad hij belegerd werd. Simon, die juist een mooi antwoord uit Rome ontvangen had op zijn enige jaren te voren gezonden gezantschap, bood aan Antióchus VII troepen hulp aan. De nieuwe koning weigerde en liet aan de Joodse etnarch de eis stellen, dat deze de steden Joppe en Gazara alsmede de burcht van Jeruzalem diende op te geven. Van de genoemde steden werd gesteld, dat zij niet tot Judéa behoorden. De koning was eventueel bereid ze aan Simon te verkopen voor 500 talenten zilver, mits bovendien nog een schadeloosstelling van 500 talenten zilver voor de op die wijze voor de koning verloren gaande belastingrechten werd gegeven. Simon wenste van zijn kant over de burcht van Jeruzalem niet te praten en stelde, dat de bezetting van Joppe en Gazara noodzakelijk was voor de beveiliging van zijn gebied, Maar dat hij tot een vergoeding van 100 talenten zilver voor deze beide steden bereid was. De onderhandelingen liepen, zoals begrijpelijk, op niets uit.

Met Tryphoon boekte Antióchus VII voorlopig ook nog geen succes. De man wist uit Dor te ontsnappen, zodat de koning tot achtervolging moest overgaan. De kwestie met de Joodse etnarch moest hij voorlopig overlaten aan de strateeg van het kustgebied. Deze ging tot acties in Judéa over, maar moest tenslotte het onderspit delven tegen de verdediging, die gevoerd werd door de zonen van Simon: Judas en Johannes. De strateeg, Kendebeüs, trok zich terug op Asdod, dat daarna ernstig van Johannes te lijden kreeg. Vervolgens schijnt de strijd verlopen te zijn.

Een periode van tussen de drie en vier jaar was Simon nog als hogepriester etnarch gegund. Maar intussen was er iets aan de hand; wat dit precies was, valt echter niet meer vast te stellen. In de maand 27 januari 26 februari 134 v. Chr. was de oude leider uitgenodigd voor een feest in de burcht Dok in de buurt van Jericho door zijn schoonzoon Ptolemeüs.

Tijdens dit feest vermoordde de laatste zijn schoonvader, en enkele van zijn zwagers. Slechts Johannes, die te Gazara verbleef, ontsprong de dans en wist een aanslag op zijn leven door een uitgezonden moordploeg, op het nippertje te voorkomen.

In de ruim 29 jaar die verliepen tussen de herwijding van de tempel en de dood van de laatste zoon van Mattathias was de wereld voor de Joden in Palestina veranderd. In 162 v. Chr. was het recht om naar de wetten van de vaders te leven weer toegekend door Lysias, de regent van Antióchus V. Van ca. mei 161 tot mei 159 was er weer een hogepriester, die althans voor een deel van hen aanvaardbaar was. In maart 160 was Nikanor, een gevaarlijke militaire tegenstander, gesneuveld; omstreeks mei van dat jaar kwam Judas Om. Het duurde nog tot ver in 159 v. Chr., voordat Demetrius I Jonathan, de broer en opvolger van Judas, met rust liet en het akkoord met de Joden eerbiedigde.

Vijf jaren van rust volgden; in 153 haalde Demetrius I Jonathan naar voren, het jaar daarop benoemde Alexander Balas hem tot hogepriester, welke functie hij op het Loofhuttenfeest van 152 v. Chr. aanvaardde. Enige tijd daarna kreeg hij zijn benoeming tot stratègos. Na 147 raakte men weer in strijd verstrikt, eerst aan de zijde van Alexander Balas en daarna aan die van Demetrius II. De laatste vorst gaf aan Jonathan in 145 v. Chr. gebiedsuitbreiding; maar voldeed niet aan zijn grootste verlangens: hem de burcht van Jeruzalem af te staan.

Jonathan stond vervolgens aan de kant van Antióchus VI, wiens regent hem in zijn gebied bevestigde en die Simon tot strateeg in het kustgebied benoemde. Vervolgens slaagde hij er in macht te verwerven in het oude Filistijnse gebied en wist hij de troepen van Demetrius II uit Palestina te houden, terwijl Simon het lastige bolwerk van de tegenstanders Bethsur veroverde. Eind 143 werd Jonathan door Tryphoon om het leven gebracht; doch zonder dat deze daardoor succes boekte. Want Simon stond klaar om de wacht over te nemen. Deze maakte zich meester van de "transito haven" Gaza en van de kustplaats Joppe en trok op 3 juni 141 de burcht van Jeruzalem binnen.

De 13de september van het jaar 140 werd tegenover het volk het recht op het hogepriesterschap voor Simon officieel vastgelegd en nam deze de titel van etnarch aan. Moeilijkheden, die daarna volgden met Antióchus VII Sidetes hadden niet tot resultaat, dat de macht van Simon ernstig geschokt werd of het gebied van Judéa in belangrijke mate verkleind. Zo was binnen drie decennia uit een verloren gewaand tempelgebied een staatje gegroeid, dat niet meer dan nominaal onder de Seleuciedische kroon ressorteerde. Was het uit jalousie, dat de oude etnarch omstreeks februari 134 v. Chr. werd vermoord; of waren daarbij machten in het spel, die niet in het licht zijn gekomen, doordat juist één zoon van Simon, Johannes Hyrcanus, aan het complot ontkwam?

Hoofdstuk III

VAN STROMINGEN NAAR GROEPERINGEN

Uit de geschiedenis van de Palestijnse Joden vanaf de Babylonische ballingschap tot aan de Makkabese opstand blijkt, dat onder hen verschillende stromingen hebben bestaan. Op den duur hebben die stromingen polariserend gewerkt en is partijvorming het gevolg geweest. Hoe de gang daarvan was, valt niet meer te achterhalen uit de literatuur van die tijd. Symptomen van stromingen zijn echter zichtbaar.

Reeds het boekje van Haggai laat merken, dat van het begin af aan in het tempeldomein kwesties van wetsinterpretatie van belang zijn geweest. In Hag. 2:11-14 gaat het in het kader van de problematiek omtrent rein en heilig over de vraag, in hoeverre aanraking reinigend of heiligend c.q. verontreinigend of verontheiligend werkt. Er worden daar categorische antwoorden gegeven; de vraagstelling echter bewijst, dat er op dit punt twijfels bestonden en dat wil weer zeggen, dat er al in 520 v. Chr. mensen geweest zijn, die op zijn minst hebben gezien, dat beantwoording der vragen in andere richting mogelijk zou zijn. Het is hier niet de plaats, om verder op deze kwesties in te gaan; de latere Joodse wetgeving in de Misjna bewijst, dat over deze dingen is voortgedacht.

Vijftig jaar na Haggai schreef Maleachi (ca. 470 v. Chr.). Deze profeet klaagt over gebrek aan trouw ten opzichte van Gods wet. Men kan het echter bepaald niet uitsluiten, doch mag het zelfs eer waarschijnlijk achten, dat de achtergrond van de klachten van Maleachi gelegen is geweest in wetsinterpretatie. Zelf wekt hij die indruk door hfst. 2:8 over de priesters te schrijven: "Gij hebt door uw onderwijs in de wet velen doen struikelen". Hier staat niet, dat zij het onderwijs in de wet achterwege hebben gelaten; doch dat zij het verkeerd gegeven hebben. Dit kan niets anders betekenen, dan dat zij of bij hun onderwijs onvolledig waren in hun overlevering van de wetten, of de wetten verkeerd interpreteerden naar de mening van de profeet. Dat onjuiste interpretatie een rol gespeeld schijnt te hebben bij de klachten van de profeet, wordt waarschijnlijk gemaakt door Mal. 1:6-8. Men dient n.l. wel te beseffen, dat daar de visie van de profeet op de praktijk van de priesters wordt weergegeven. Hij is van mening, dat de offers, die zij brengen, minderwaardig zijn. Uit vs. 7 blijkt echter, dat de priesters dit oordeel niet deelden. Hierachter kan schuil gaan, dat de vraag aan de orde geweest is, wanneer nu precies de offersubstantie als minderwaardig moest worden beschouwd. Als een offerdier een vlekje op een oog heeft, kan men zich de vraag stellen, of het als blind gerekend moet worden. De een zal hierop anders antwoorden dan de ander. Voor de rigorist is zo'n dier blind; maar een meer genuanceerd oordeel is zeer wel mogelijk. Hetzelfde geldt bij de vraag, of een dier, dat een poot niet helemaal regelmatig beweegt als kreupel beschouwd dient te worden. De rigorist zal dit dier inderdaad kreupel achten, terwijl een ander de positie kan verdedigen, dat zolang een dier niet duidelijk strompelt met een poot, men van kreupelheid niet kan spreken.

Dat men Maleachi voor een rigorist mag houden blijkt uit gestelde in 3:16 van zijn boekje. Daar schrijft hij in feite de echtscheiding af; terwijl hij toch de wetsregel van Deut. 24:1 gekend moet hebben, dat echtscheiding is toegestaan, wanneer men in een vrouw een "schandelijke zaak" vindt. Dat men van oordeel verschillen kan bij de

vraag, wat een "schandelijke zaak" is, ligt voor de hand, maar is hier onbelangrijk, omdat de profeet de overtuiging koestert, dat men de discussie hierover terzijde kan laten, wijl de "schandelijke zaak" slechts als voorwendsel wordt gebruikt bij hartstocht en ontrouw van de man (3:16).

De wijze, waarop Maleachi met wetsinterpretatie omging, komt hier aan het licht: hij stelde die in belangrijke mate terzijde, omdat hij doorzag, dat jurisprudentie tot ethisch onaanvaardbare situaties kan leiden. Het probleem van de spanning tussen ethiek en moraal wordt bij Maleachi zichtbaar. Vanuit die spanning is zijn rigorisme terzake van de offerdienst verklaarbaar. En dat deze tegenstelling zich heeft voortgezet blijkt uit het optreden van Jezus, die eveneens de gedragsregels in gebreke stelde, omdat ze ontsnappingsmogelijkheden boden, als men oordeelt vanuit een ethische norm.

Duidelijk aan het licht komt een tweetal stromingen in de dagen van Ezra en Nehemia. Enerzijds was er toen de stroming, die de aanraking met de bevolking, die rondom het tempeldomein woonde, niet schuwde; anderzijds die, welke het isolement van het tempeldomein ten opzichte van de omgeving nastreefde. Van de laatste zijn de beide genoemden, die resp. in het einde van de zomer van 458 v. Chr. en in de loop van de zomer van 445 v. Chr. uit Babylonië naar Jeruzalem kwamen, de bekende representanten; terwijl de eerste zowel onder het volk in het algemeen als onder de priesters aanhang had (Ezra 10:15vv.). Wetsinterpretatie heeft nagenoeg zeker aan deze twee stromingen ten grondslag gelegen. Neh. 8:9 spreekt van uitlegging van de wet van de kant van Ezra; daarmee is het weetsinterpretatieve karakter van de Ezra-Nehemiagroep reeds *expressis verbis* aangeduid. Doch ook het vervolg van de geschiedenis van Nehemia wijst in deze richting. Bij zijn bezoek aan Jeruzalem na in 433 v. Chr. teruggeroepen te zijn kwam hij te staan voor het feit, dat de priesterlijke leiding van het tempeldomein opnieuw niet afwijzend had gestaan tegenover nauwe contacten met omwonenden⁸⁰) en handel op de Sabbat met Tyriërs toestond. Dit laatstgenoemde feit wijst er op, dat de bedoelde priesterlijke leiders de sabbatswetgeving anders hebben geïnterpreteerd dan dat Nehemia dat deed. Voor hen was het kopen van levensmiddelen op de Sabbat van een Tyriër kennelijk geen daad van verboden arbeid; voor Nehemia was het dat wel. Zoals Maleachi een kleine halve eeuw eerder een rigorist was, zo is Nehemia het hier. Intussen is het de vraag, of het rigorisme van Maleachi en van Nehemia wel van dezelfde aard zijn geweest.

Maleachi wekt de indruk wetsinterpretaties zo goed als ter zijde te stellen terwille van het ethos; Nehemia daarentegen van wetsinterpretatie geestelijk heil te verwachten. Als dit juist is, dan zijn er omstreeks 430 v. Chr. in het tempeldomein drie stromingen geweest:

1. de stroming, die contacten met de bevolking rondom niet schuwde;
2. de stroming, die wetsinterpretatie minder belangrijk achtte dan het ethos, dat van de wetgeving van JEHOWAH uitstraalde en
3. de stroming, die heil verwachtte van nauwkeurige formulering van de wetgeving van JAHOWAH en de interpretatie daarvan.

Vanuit dit gezichtspunt is een en ander, dat in de jaren na 430 v. Chr. naar voren is gekomen, begrijpelijk. De drie stromingen zijn blijven voortbestaan.

Een gevolg van de aanwezigheid van de eerste stroming is geweest, dat men van Samaritaanse zijde voorlopig nog is blijven hopen op de mogelijkheid van samengaan met Jeruzalem. Ongeveer een eeuw na Nehemia bleek echter wel, dat de invloed van

de beide andere stromingen zo sterk was, dat samengaan van Joden met Samaritanen een onhaalbare zaak geacht moest worden. Dit voerde tot de stichting van de tempel op de Gerizim.⁸¹) Intussen betekende dit niet, dat daarmee binnen het tempeldomein een einde gekomen was aan de vorm van Jodendom, die aanraking met niet-Joden zocht; na de verovering van het Midden-Oosten door Alexander de Grote kreeg deze vorm zelfs geheel nieuwe kansen. Ze kon zich gaan richten op de hellenistische cultuur en klaarblijkelijk heeft ze dit ook gedaan. Van daaruit is het verklaarbaar, dat Jason aan Antióchus IV zijn Helleniseringsproject kon voorleggen en dat hij daarbij medestanders had. Intussen mag men niet uit het oog verliezen, dat het een figuur als Jason toch nog altijd om het Jodendom, zij het dan in gehelleniseerde vorm, is gegaan. Hij was een hogepriester, die voldeed aan de eisen, die aan de afstamming van deze functionaris werden gesteld en nergens blijkt, dat hij aan de tempelcultus een eind heeft willen maken. Noch de besnijdenis noch de viering van de Sabbat en de feesten werden door hem verboden.

Het feit, dat het toegestaan werd de besnijdenis ongedaan te maken en dit is nog iets anders dan verbod van besnijdenis wordt door Joséfus vermeld (Ant. XII 241) en door deze op naam van Menelaos gesteld. En de afschaffing van het Jodendom⁸²) mag een zaak zijn, die zonder enige twijfel door *de faits et gestes* van Jason en Menelaos is voorbereid, ze was niettemin een daad van koning Antióchus IV en schijnt juist het niet gewilde resultaat te zijn geweest van de ontwikkelingen, welke de stroming, die geen isolering van het Jodendom wenste, bevorderde.

De stroming, die nadruk legde op het ethos van de wetgeving van JEHOWAH vond haar voortzetting in de wijsheidsliteratuur. In de eerste plaats valt in dit verband te denken aan de Spreuken van Salomo. Daarin wordt in 28:4, 7, 9 en 29:18 het woord *thora* waarschijnlijk gebruikt in de zin van de wet; elders in dit boek (1:8, 6, 20; 3:1; 4:2; 6:23; 7:2; 13:14; 31:26) heeft dit woord meer de betekenis van onderwijzing, hetgeen op zichzelf genomen al veelzeggend is, Voor de auteur van het boek was *thora* kennelijk nog geen terminus technicus voor "de vijf boeken van Mozes" zelfs niet voor de "wet", die men in een deel daarvan aantreft; doch een woord, dat nog sterk de reuk van "onderricht" met zich droeg en dat gebruikt kon worden om het totaal van Gods geboden als Gods onderricht aan Israël aan te duiden. In dit boek nu wordt degene, die de *thora* van God bewaart, zalig gesproken. (29:18). Men kan er in vinden, dat tot het bewaren van die *thora* behoort, dat men geen luiaard mag zijn, geen leugenaar, geen roddelaar etc.; maar het laat zijn lezers in de mist bij de vraag, wanneer iemand nu precies een leugenaar, een luiaard of een roddelaar is. Hetzelfde geldt voor het wijsheidsboek van Jezus de zoon van Sirach, dat omstreeks het decennium 190-180 v. Chr. is geschreven en dat men eveneens dient te rekenen tot de representanten van de stroming, die het ethos van de wet van JEHOWAH verdedigden ook sommige psalmen behoren daartoe. Ook hierin worden categorieën van mensen geschetst, die zich buiten de paden van Gods wet bewegen, zonder dat wordt aangegeven, in welke gevallen men tot die categorieën behoort. Dit voert tot de derde stroming.

De derde stroming, in haar aanleg evenzeer rigoristisch als de tweede, beging de weg aan te geven in welke concrete gevallen men een overtreder van Gods wet was. Zij had in de eerste plaats te rekenen met het feit, dat er heel wat meer overtreding van Gods wet mogelijk is dan in de Wijsheidsliteratuur aan de orde wordt gesteld op cultische aspecten gaat deze literatuur niet of nauwelijks in en in de tweede plaats met dat, dat men er weinig verder mee komt wanneer men stelt, dat b.v. dieven en

overspeligen zware overtreders van Gods wet zijn, wanneer men zich er niet nauwkeurig over uitspreekt, wat precies diefstal, wat precies overspel is. Zo moest de derde stroming zich zowel met casuïstische wetsinterpretatie bezig houden, als wel daarbij een breder terrein overzien dan de wijsheidsleer deed. Omdat men aan de jurisprudentie bij Gods wet want de aangeduide casuïstiek is niets anders niet hetzelfde gezag wilde verlenen als aan die Wet op zichzelf genomen, schreef men haar niet op. Dit heeft tot gevolg gehad, dat wij niet beschikken over documenten uit de eeuwen voor het begin van onze jaartelling, waarin die jurisprudentie is vastgelegd. Doch dat zij er geweest is blijkt uit gegevens uit de eerste en tweede eeuw na het begin daarvan. Men kan deze stroming *de halachische* noemen.

Halacha betekent "wandel" (substantief van de wortel halak). Het woord halacha wordt gebruikt om een rechtsregel aan te duiden, die voortvloeit uit een rechtsregel in de Thora.. Daarnaast wordt het woord gebruikt om een complex of het totaal van deze rechtsregels aan te duiden. De halacha bevat dus de jurisprudentie naast de in de Thora neergelegde Wet. Vragen met betrekking tot het probleem, hoe deze jurisprudentie ontstaan is zullen later aan de orde komen.

Zoals reeds gezegd valt het niet meer na te gaan, hoe de stromingen, die er geweest zijn, partijvormend hebben gewerkt. Dit maakt het moeilijk het Joodse partijwezen omstreeks het begin van de makkabese opstand te beoordelen. In ieder geval bestond toen de groep, die Joods isolationisme niet alleen afwees, doch die zelfs geporteerd was voor de "hellenistic way of life". Van deze groep kennen we geen naam; welke houding degenen, die er toe behoorden aannamen, toen het Jodendom door Antióchus IV afgeschaft werd, weten we niet.

Men mag er echter niet van uitgaan, dat zij allen dit feit dankbaar aanvaard hebben. Het is integendeel zeer wel mogelijk, dat een deel van deze groep door de koninklijke maatregelen tot bezinning is gekomen.

Tot welke stroming de priester Mattathias, die de Makkabese opstand ontketende, behoorde, kan men bij gebrek aan gegevens niet vaststellen. Hij kwam in het geweer tegen de opgedrongen heidense cultus. Dat kon iemand die tot de "wijsheids"stroming behoorde evengoed doen als iemand die de "halachische" stroming aanhing. Zelfs voor een bekeerde Hellenist was dit mogelijk. Toen de opstand eenmaal uitgebroken was, kreeg Mattathias versterking van de Chasidiem de "Vromen". Nu is het gebruikelijk om die Chasidiem te beschouwen als de moedergroep van twee van de drie partijen, die volgens Joséfus in de tijd van Demetrius II en de opkomst van Tryphoon omstreeks 145 v. Chr. bestonden, n.l. van de Farizeeërs en van de Essenen. Men gaat daarbij af op de betekenis van de naam Chasidiem; bij nader toezien is het evenwel zeer de vraag, of men daardoor tot een houdbare conclusie kan komen. Het merkwaardige is n.l., dat de Chasidiem zich in het voorjaar of de zomer van 161 v. Chr. uit de door Mattathias ontketende strijd hebben losgemaakt op grond van het feit, dat met Alkimos weer een afstammeling van Airon het hogepriesterschap bekleedde. Dit betekent, dat hun voornaamste bezwaar gericht was tegen hetgeen zich omstreeks de jaarwisseling van 172 op 171 v. Chr. had afgespeeld, toen het hogepriesterschap in handen van de usurpator Menelaos was geraakt. Derhalve kunnen de Chasidiem evengoed als Mattathias tot elk der drie geschetste stromingen hebben behoord. Dat zij bekeerde hellenisten geweest zouden zijn is gezien de naam van hun groep minder waarschijnlijk, ze kunnen intussen even goed tot de "wijsheids"stroming als tot de "halachische" hebben behoord. En, als men toch tussen deze beide stromingen voor de Chasidiem onderscheiden wil, dan ligt het gezien hun vroeger staken van de strijd dan

de zonen van Mattathias dat deden, eer voor de hand. dat zij tot de "wijsheids"stroming behoorden en dus geestverwanten van Jezus de zoon van Sirach waren dan tot de "halachische": uit I Makk. 7:12v. kan men n.l. afleiden, dat de toenmalige schriftgeleerden en achter deze aanduiding mag men de halachische stroming zoeken hetzij niet, hetzij ten dele tot de groepering van de Chasidiem behoorden.

Complicerend in het geheel der situatie rondom het uitbreken van de makkabese opstand zijn voorts nog twee dingen. Uit het boek Daniël blijkt, dat er destijds Joden zijn geweest, die geen heil verwachtten van gewelddadig menselijk ingrijpen in de ontstane noodtoestand; doch die uitzagen naar een ingrijpen van de kant van God. In dit boek is deze houding verbonden met geloof in nieuwe openbaring door middel van dromen en visioenen. Dat dit geloof niet noodzakelijk tot deze houding ten opzichte van de problematiek waarvoor de Joden zich sinds december 167 v. Chr. gesteld zagen, behoefde te voeren blijkt uit Dan 11:14. Daar wordt immers juist. een opstand op grond van een droom of een visioen vermeld. Voor de prediking van het boek Daniël is daarom niet het visionaire element primair, doch de verwachting van het ingrijpen in een noodsituatie door Godzelf en het afzien van het hechten van betekenis aan menselijke inspanning. Dit wil evenwel niet zeggen, dat het visionaire karakter, dat dit boek draagt, onbelangrijk zou zijn; integendeel aan het visionair beleven wordt het gezag ontleend om de opvatting, dat slechts Goddelijk en geen menselijk ingrijpen de Joden heil kan brengen, te kunnen prediken.

Naast dit alles staat het feit, dat het vrijwel zeker is, dat reeds voordat de makkabese opstand uitbrak er een Joodse groepering bestond, die zich van Jeruzalem had losgemaakt: de sekte van Qumran. Van deze secte, die sinds 1947 bekend is geworden, wordt in brede kringen aangenomen, dat zij pas na de makkabese opstand zou zijn ontstaan. Reeds in de eerste jaren na de ontdekking is echter door sommigen vermoed, dat deze sekte wel eens voor deze opstand ontstaan zou kunnen zijn en gezien alles wat daarna over de ontstaanstijd is gezegd, heeft het er alle schijn van, dat die mening de juiste is.

De weg om tot een datering van het ontstaan van de Qumransecte te komen is, dat men de "Boze Priester", die in de Qumrandocumenten genoemd wordt en die een in hoog aanzien staande leraar der secte, de "Leraar der Gerechtigheid" met de zijnen heeft vervolgd, tracht te identificeren.

Men neemt terecht algemeen aan, dat deze "Boze Priester" een hogepriester geweest moet zijn, omdat het moeilijk valt te aanvaarden, dat een andere priester een vervolging met militaire middelen tegen een groep Joden op touw heeft kunnen zetten. De identificatie voltrekt men dan, door wat in enkele Qumrandocumenten gezegd wordt over de "Boze Priester", te vergelijken met wat uit de werken van Joséfus, I Makkabeeën en eventueel II Makkabeeën over de verschillende hogepriesters bekend is. Hier komt dan bij, dat het archeologisch onderzoek van Qumran een terminus ante quem stelt en wel de regeringsperiode van Johannes Hyrcanus (134-104 v. Chr.). In de teruglopende opsomming komen dus voor identificatie met de "Boze Priester" in aanmerking: Johannes Hyrcanus, Simon (143-134 v. Chr.), Jonathan (152-143 v. Chr.), Alkimos (161-159 v. Chr.), Menelaos (171-162 v. Chr.), Jason (174-172 v. Chr.), Onias III (ca. 187-175 v. Chr.) of een der voorgangers van laatstgenoemde.

Met name twee punten uit de Qumrangegevens zijn voor de identificatie van belang: er wordt gesteld, dat de "Boze Priester" als iemand die in waarheid priester mocht heten, zijn loopbaan is begonnen en dat hij zijn leven in lijden en verachting zou

eindigen. Doordat men er meestal a priori van uitgaat, dat de bovengenoemde Chasidiem de moedergroep gevormd zouden hebben van uit wat later tijd bekende groepen als Farizeeërs en Essenen waarover onder nader en tengevolge van het feit, dat men al vroeg op de gedachte gekomen is, dat de Qumransecte identiek moet zijn met de groep van de Essenen, zag men zich, toen de resultaten van het archeologisch onderzoek tot de bovenvermelde terminus ante quem voerden, in zijn keus bij de identificatie van de "Boze Priester" beperkt tot resp. Jonathan, Simon of Johannes Hyrcanus. Waar de laatste geen gewelddadige dood is gestorven, werd de keus beperkt tot Jonathan of Simon, die wel door geweld aan hun eind kwamen.

Wanneer men zich losmaakt van het a priori t.a.v. de Chasidiem als moedergroep voor uit later tijd bekende groeperingen waartoe, naar voortvloeit uit het boven omtrent de Chasidiem gezegde, alle reden bestaat dan kan men bij het identificatieprobleem de gehele bovengenoemde reeks in zijn beschouwingen betrekken. Daarom valt te stellen, dat, als men de Qumran aanduiding, dat de "Boze Priester" bij zijn ambtsaanvaarding in waarheid een priester en dat wil zeggen een hogepriester was, serieus neemt, men ook zal moeten zien naar het vraagstuk van de legitimiteit van zijn afstamming.

Beperkt men het probleem van de legitimiteit tot afstamming van Aäron, dan valt in ieder geval Menelsos af voor identificatie met de "Boze Priester", hoe kwalijk hij zich ook gedragen mag hebben; want hij was een usurpator uit de stam van Benjamin. Gaat men echter een stap verder door er rekening mee te houden, dat binnen het kader van de Aäronietische afstamming slechts Zadokieten in successie voor het hogepriesterschap in aanmerking kwamen, dan vallen uit de aangevoerde reeks alle hogepriesters na Jason af. Deze was de laatste Zadokiet voorzover wij weten en ook waarschijnlijk is. Gaat men vervolgens na, wat over het einde van de "Boze Priester" wordt gezegd, dan blijkt dit slecht te passen bij de moorden, waarvan Jonathan en Simon het slachtoffer werden en bij de dood van Alkimos op een ziekbed. Jason, Onias III en diens voorgangers blijven dan slechts over om met de "Boze Priester" te worden geïdentificeerd. Over het levenseinde van die voorgangers weten we intussen niets, terwijl het ook niet waarschijnlijk schijnt, 'dat zij in verachte omstandigheden zijn gestorven. Dit laatste past eigenlijk alleen voor Jason;86) hem zal men dan ook voor de vervolger van de "Leraar der Gerechtigheid" moeten houden. En daarmee ligt een driejarige periode binnen het optreden van de "Leraar" vast: januari 174 december 172 v. Chr..

Volgens de Qumrandocumenten trad de "Leraar der Gerechtigheid" 20 jaar na het ontstaan van de sekte op. Dat voert dus terug naar de jaren 200 tot 195 v. Chr.; en dat wil zeggen naar de tijd, waarin Antióchus III de macht in Palestina overnam van Egypte en waarin kort te voren een mislukte opstand had plaats gevonden. In die tijd schijnen Joden de officiële leiding van het tempelgebied de rug te hebben toegekeerd en een eigen religieus leven te zijn gaan leiden, dat het karakter droeg van ballingschap t.o.v. de tempel en uitzag naar een toekomstgebeuren.

Voor de decennia, die aan de Makkabese opstand voorafgingen zal men dus moeten aannemen, dat in en met betrekking tot het tempelgebied van Jeruzalem de volgende toestand bestond:

- a) er was een groepering, die van oudsher gericht was op het scheppen van relaties met de omgeving, die na het optreden van Alexander de Grote in steeds meer toenemende mate een helleniserend karakter kreeg;
- b) er bestond een stroming, die de nadruk legde op het ethos der Wet, die we kennen

uit de wijsheidsliteratuur;

c) er bestond een stroming, die teruggaande op Ezra jurisprudentie naast de wetgeving overleverde, om de Jood van geval tot geval binnen Gods paden te houden;

d) er was een groepering, die de tempel in de steek had gelaten en in afzondering eigen wegen ging.

Tijdens de Makkabese opstand deed zich in bepaalde kring de kwestie voor, dat men geloofde nieuwe openbaring te krijgen door visioenen; een verschijnsel, dat een 35 jaar eerder ook al voorgekomen was. En waarschijnlijk al tijdens de opstand, maar in ieder geval daarna, in 152 v. Chr., is het probleem aan de orde gekomen, of een niet-Zadokiet hogepriester kon zijn. Van welk een diepgaande betekenis dit was, blijkt uit het feit, dat in september 140 v. Chr. het recht op het hogepriesterschap voor de niet-Zadokietische Hasmoneeërs werd vastgelegd en dat het boek I Makkabeeën eindigt met een nadrukkelijke verwijzing naar dat recht.

Bij zijn beschrijving van de geschiedenis van het jaar 143 v. Chr. - de periode, waarin Demetrius II het hoofd moest buigen voor Tryphoon en waarin Jonathan in zijn laatste dagen verkeerde - vermeldt Joséfus, zoals boven al aangeduid, het bestaan van drie groeperingen binnen het Jodendom: die der Farizeeërs, die der Sadduceeërs en die der Essenen. De karakterisering, die hij op die plaats van deze drie stromingen geeft, is erg onvolledig. Om het beeld, dat hij van deze stromingen had, te ontdekken dient men een reeks van plaatsen in zijn geschriften na te gaan. Daarop valt nader terug te komen. Voorlopig is het voldoende te zeggen, dat van de drie groeperingen, die Joséfus noemt, die der Essenen te maken schijnt te hebben met de Qumransecte; die der Farizeeërs in ieder geval behoort tot de stroming, die terugging op het werk van Ezra en die der Sadduceeërs mogelijk ook op deze stroming terugging maar dan een afwijkende tak daarvan vormde ofwel wat waarschijnlijker is een voortzetting vormde van de stroming, die in de voorafgaande eeuwen gerepresenteerd werd door de leiding van de tempel.

Twee kwesties werken in dit verband complicerend:

ten eerste doet Joséfus het voorkomen, alsof het Jodendom exact uiteenviel in de drie door hem genoemde groeperingen, hetgeen gezien het boven geschetste niet juist kan zijn voor de aanhangers van de wijsheidsleer b.v. is bij Joséfus geen plaats, terwijl het Nieuwe Testament er getuige voor is, dat nog in de eerste eeuw van onze jaartelling deze stroming belangrijk was en waarbij hij zichzelf tegenspreekt, wanneer hij laat blijken, dat behalve de Farizeeërs er ook andere schriftgeleerden hebben bestaan; en ten tweede is er het probleem van de namen der groeperingen: het is de vraag, waarom bepaalde Joden zich Farizeeërs noemden, waarom anderen voor de aanduiding Sadduceeërs kozen en weer anderen voor de aanduiding Essenen. Bij dit alles komt dan bovendien nog het feit, dat Joséfus tussen de jaren 70 en 100 onzer eerste eeuw schreef en dus in feite een terugblik geeft op situaties, die in die jaren niet meer bestonden; hetgeen hij dan bovendien nog, als apologeet, voor niet Joodse lezers deed.

Wat nu de namen der groeperingen aangaat: als vaststaand mag aangenomen worden, dat Farizeeërs de betekenis "afgescheidenen" heeft en Sadduceeërs de betekenis "Zadokieten". De vraag is echter, waarvan de Farizeeërs zich afgescheiden achtten en op welke Zadok de aanduiding Zadokieten slaat. Voor de naam Essenen is het zelfs de vraag, van welke wortel deze is afgeleid.

De Farizeeërs zijn afgescheidenen. Wanneer men behalve het materiaal, dat Joséfus over deze groepering geeft, ook dat in zijn beschouwingen betreft, dat in de

synagogale geschriften is overgeleverd, dan is het meest waarschijnlijke, dat haar aanhangers hebben willen zeggen, dat zij zich op het punt van de precisie, waarmee de jurisprudentie bij de Wet de halacha werd nageleefd, afgescheiden achtten van de rest van het volk. Men krijgt uit het synagogale materiaal de indruk, dat de Farizeeërs er naar hebben gestreefd, dat Joden van niet-priesterlijke afkomst dezelfde maatstaven voor reinheid zouden aanleggen als de priesters. Zij schijnen volkomen ernst te hebben willen maken met het woord uit Exodus 19:6: "Gij zult mij een koninkrijk van priesters zijn en een heilig volk" een adagium, dat ook in het christendom naar voren is gekomen (1 Petr. 2:6).

De Sadduceeërs verbonden de bestaansgrond van hun groepering met een zekere Zadok. Om dit te verklaren kan men twee kanten opgaan: men kan denken aan een stichter, die Zadok geheten heeft; men kan ook denken aan Zadok de (hoge) priester uit de tijd van David en Salomo. Doet men het eerste, dan gaat men werken met een onbekende: omtrent een zekere Zadok, die aanleiding tot het ontstaan van een Joodse groepering gegeven zou hebben, is niets bekend. Slaat men de tweede weg in, dan kan men er rekening mee houden, dat omstreeks de jaarwisseling 172/171 v. Chr. een einde was gekomen aan het Zadokietisch hogepriesterschap en valt het ontstaan van de groepering te verklaren vanuit dit feit. De Sadduceeërs zouden dan degenen zijn geweest, die op de bres stonden voor het herstel van het hogepriesterschap in de afstammingslijn van Zadok; hetgeen zoveel waarschijnlijkheid voor zich heeft, dat het uitgaan van een onbekende Zadok als sektestichter ongewenst mag heten.

Wat de Essenen betreft: hun naam luidt in het Grieks *essènoi* en *essaioi*. Nu kan men terecht stellen, dat bij groepsaanduidingen namen die uitgaan op *ènoi* en *aioi* parallel voorkomen. Daarmee is echter niets gezegd over de vraag, of het woord "essenen" afkomstig is van een Hebreeuws of Aramees woord dat op een "n" dan wel op een "j" eindigde. Schürer grijpt terug op het Syrische woord *chase*, dat "vroom zijn" zou betekenen, waarvan "chasja"=heilig is afgeleid. Kwesties omtrent de juiste betekenis van het Syrische woord daargelaten is het linguïstisch onjuist om voor het Aramees van Palestina een beroep te doen op het Syrisch, dat wel een Aramese taal is, doch een, die daar niet thuis was: Schlatter denkt aan de wortel *chasja* om *essaioi* te verklaren. Aan deze wortel zitten de noties "zwijgen", "stil zijn", "verzwijgen", "geheim zijn" vast. De betekenis van "Essenen" zoekt hij in de sfeer van: "de verborgen". Men zou, op zijn spoor blijvende, de betekenis van dat woord ook kunnen zoeken in de sfeer van "de stillen in het land". Een geheel andere mogelijkheid is echter, dat men zal moeten uitgaan van een wortel, die op een "n" eindigt en dan komt *chasan* "machtig zijn", "sterk zijn", "bezit bemachtigen" in aanmerking. Met "Essenen" zou dan zijn bedoeld: de machtigen, de sterken, degenen die de macht zullen krijgen.

Van welke wortel men echter uitgaat: een bijzonder moeilijkheid vormt de "e", waarmee het woord "essenen" aanvangt. Men vat het woord n.l. als een participium op. Zou het van een Hebreeuws participium afkomstig zijn, dan zou het met een "o" moeten aanvangen; zo een Aramees participium er aan ten grondslag zou liggen, dan diende de aanvangsklank een "a" te zijn. Opmerkelijk in dit verband is, dat Philo een verbinding legt tussen "essènoi" en het Griekse woord "hosioi"=heiligen. Er blijven dus verschillende mogelijkheden om de aanduiding "essenen" te verklaren: de stillen, de verborgen, de verzwegen, de machtigen, de sterken, zij die de macht zullen verkrijgen en ook nog: de heiligen.

Moge Joséfus in zijn beschrijving van de stromingen, die in 143 v. Chr. binnen het Palestijnse Jodendom bestonden, te weinig genuanceerd zijn, men gaat het veiligst als men aanneemt, dat toen binnen dit Jodendom een groepering bestond, die voor iedere Jood priesterlijke reinheid wenste, alsook een groepering, die herstel van het Zadokietisch hogepriesterschap beoogde, waarnaast dan ook nog een groepering opvallend was, die een mysterieuze naam droeg en waarschijnlijk identiek was met de Qumransecte. Daarnaast bestonden echter de stromingen voort, waarin nadruk gelegd werd op het ethos van de Wet en waarin nieuwe openbaring mogelijk werd geacht; terwijl de farizeese groepering slechts een deel van de halachische stroming schijnt te hebben gevormd.

Hoofdstuk IV

HET JOODSE KONINKRIJK

A. Van Vazalstaat naar koninkrijk

Na bij de moord op zijn familie de dans ontsprongen te zijn maakte Johannes Hyrcanus zich meester van Jeruzalem, waar hij het hogepriesterschap op zich nam; vervolgens sloeg hij het beleg voor Dok. Volgens Joséfus heeft hij dit beleg niet met kracht doorgezet, omdat zijn moeder en zijn broers in handen van zijn zwager Ptolemeüs waren, die niet aarzelde dezen te martelen. Op 1 Nisan volgende op de moord op Simon 27 maart 134 v. Chr. brak een sabbatsjaar aan. Daardoor zag Johannes zich genoodzaakt het beleg van Dok te staken. Ptolemeüs vermoordde toen de weduwe en de zonen van Simon en vluchtte zelf naar de stad Filadelfia.

In hetzelfde jaar nog viel Antióchus VII Sidetes Judéa binnen. Volgens Joséfus was het feit, dat Simon hem moeite had bezorgd, daarvan de oorzaak. Antióchus VII immers was niet geslaagd in zijn toeleg om Simon de burcht van Jeruzalem en de steden Gazara en Joppe te ontnemen. Het valt daarom zelfs niet uitgesloten te achten, dat hij achter de verraderlijke daad van Ptolemeüs, de schoonzoon van Simon, heeft gezeten en dat hij, nu deze maar ten dele gelukt was, zich gedwongen zag zelf hernieuwd in te grijpen. Wat daarvan echter zij in de volgende jaren hebben de kwesties rondom Joppe, Gazara en de burcht van Jeruzalem een rol gespeeld.

Antióchus VII brandschatte Judéa. Dat kon hij in een sabbatsjaar gemakkelijk doen. Vervolgens sloot hij Johannes Hyrcanus in de vesting Jeruzalem op. De aanval op de stad waagde hij echter niet, ondanks het feit, dat door gebrek aan water de nood daar hoog steeg. De regens in februari van 133 v. Chr. brachten de Joden op dit punt uitkomst. De slechte voorziening van proviand in de stad - in de zomer van 134 v. Chr. was er, wjl 27 maart 134 v. Chr. - 13 april 133 v. Chr. een sabbatsjaar was (het was tevens een schrikkeljaar, waardoor het lang duurde) niet geogst dwong daarna Johannes er toe niet voor de verdediging geschikte personen uit de belegerde veste weg te zenden in de hoop, dat Antióchus VII deze non-belligerenten door zijn linies zou laten trekken. Maar deze hoop bleek ijdel. Velen kwamen van honger om; waarna Johannes zich gedwongen zag de overlevenden weer in de stad op te nemen. De 22ste oktober van het jaar 133 v. Chr. zou het Loofhuttenfeest aanvangen. Om dit te kunnen vieren vroeg Johannes aan Antióchus een wapenstilstand van zeven dagen. De koning

stond deze toe; doch dit niet alleen: hij zond ook een waarlijk koninklijke bijdrage tot de feestviering naar de stad, stieren met vergulde horens, specerijen en zilveren en gouden voorwerpen. Voor de Joden heette hij voortaan Antióchus de Vrome.

Loofhutten 133 v. Chr. dwong dientengevolge Johannes Hyrcanus tot onderhandeling met de Seleuciedische vorst, die voor hem nog steeds wereldlijke overheid was. Wel stond het door de geste van de koning nu vast, dat de "jewish way of life" beslist niet onsociaal was, maar tot de door de overheid erkende levenspatronen behoorde; doch dit betekende niet, dat daarmee gezags- en territoriale kwesties uit de weg waren geruimd.

Op vorstelijke wijze bij te dragen in de Loofhuttenviering van 133 v. Chr. was een politiek bijzonder handige zet van Antióchus VII. Door zo de Joodse religie te eren werd het volstrekt duidelijk, dat het geschil tussen de vorst en zijn onderdanen in Judéa slechts betrekking had op de vraag, of hun hogepriester ook gezag had over de burcht van Jeruzalem en de steden Gazara en Joppe. In de onderhandelingen, die de koning na Loofhutten 133 v. Chr. met de Joden voerde, ging het dan ook alleen om deze kwestie. Gedurende de onderhandelingen lieten de Joden Joppe en Gazara in zoverre vallen, dat zij zich bereid verklaarden jaarlijkse rechten voor het bezit van deze steden te betalen; op religieuze gronden het verbod zich met niet Joden te vermengen wezen zij echter de bezetting van de burcht van Jeruzalem af. Om de koning op dit punt tegemoet te komen verklaarden zij zich bereid gijzelaars te stellen en vijfhonderd talenten zilver te betalen. Direct werden de gijzelaars gesteld en 300 talenten betaald, toen Antióchus VII zich akkoord verklaarde. Daarop brak deze dat moet in de loop van 132 v. Chr. gebeurd zijn het beleg voor Jeruzalem op. Om aan zijn financiële verplichtingen te kunnen voldoen plunderde Johannes Hyrcanus het graf van David; maar de daar gevonden schatten was dat geld werkelijk daar gevonden of ging het om slim weggewerkte fondsen van de tempel? maakten het Johannes tevens mogelijk een huurleger te werven, dat hij Antióchus VII ter beschikking stelde in diens strijd tegen de Parthen. Toen de koning die troepen in de voorzomer van 130 ergens tegen de Parthen wilde inzetten weigerden zij te vechten onder beroep op het feit, dat zij het Wekenfeest (Pinksteren) vierden.

Antióchus VII is er van zijn kant, gezien het geschetste, in geslaagd de invloed der Joden in alle opzichten te kanaliseren op zulk een wijze, dat, met erkenning van hun eigenaard het toch vast lag, dat zij zijn rijksonderdanen waren. Doch in een der eerste maanden van 129 v. Chr. sneuvelde deze koning in zijn strijd tegen de Parthen en daardoor kreeg Johannes Hyrcanus de handen vrij.

Terstond viel Johannes Hyrcanus steden in Transjordanië aan. Groot was zijn succes in het begin niet. Modeba doorstond een beleg van maanden en viel pas in augustus/september van het jaar 129 v. Chr. Doch daarna begonnen de zaken vlotter te verlopen. In Transjordanië veroverde hij nog een reeks van plaatsen; vervolgens richtte hij zich tegen Samaria, waar hij zich meester wist te maken van Sichem en de tempel op de Gerizim verwoestte. In Iduméa de streken ten zuiden van Judéa, bewoond door de naar het westen opgeschoven Edomieten werden eerst steden veroverd, waarna het gehele gebied gejudaiseerd kon worden door de bewoners toe te staan hun bezittingen te behouden, mits zij zich lieten besnijden en bereid waren de "jewish way of life" te aanvaarden; welke bekeringspolitiek onder economische dwangsucces gehad moet hebben.

Het jaar 128 v. Chr. plaatste zo het Palestijnse Jodendom in een geheel nieuwe situatie. De rivaliserende tempel op de Gerizim werd in dat jaar uitgerangeerd; het platteland van Samaria viel onder de macht van de Joodse hogepriester de stad

Samaria heeft Johannes toen niet durven aanpakken, zo ook een belangrijk deel van zuidelijk Transjordanië; terwijl Iduméa bereid bleek niet alleen het wereldlijk gezag van Jeruzalem te erkennen, doch ook het religieuze. Tegen dit alles kon de nieuwe Seleuciedische koning Demetrius II, die na de dood van Antióchus VII zijn tweede regeringsperiode aanving, weinig doen, omdat hij verstrikt raakte in het Egyptisch avontuur, waartoe Cleopatra II, de moeder van zijn vroegere vrouw Cleopatra Thea die hem thans afwees, hem uitnodigde. Johannes Hyrcanus benutte intussen de situatie om, zoals zijn oom Jonathan en zijn vader Simon dat gedaan hadden, zich aan de Senaat van Rome voor te stellen. Door zijn gezanten liet hij met name de kwesties ten aanzien van Joppe en Gazara ter sprake brengen alsook er op attenderen, dat hij aanspraken deed gelden op de streken, waarin de bronnen van de Jordaan gelegen zijn. Zijn presentatie aan de Senaat van Rome stond in het teken van beklag over het onrecht, zijn vader en hem door Antióchus VII aangedaan. Rome hield zich echter op de vlakte; het antwoordde, dat het zich over de aangesneden kwesties zou beraden en dat het er zich voor zou inzetten, dat zulk onrecht niet weer zou kunnen plaatsvinden.

Al moest Johannes Hyrcanus het met dit nogal onbevredigend antwoord doen, toch genoot hij enkele jaren rust. Dit tengevolge van het feit, dat Alexander Zabinas, na de dood onder pijnigingen van Demetrius II in 126/125 v. Chr. koning geworden gesteld bleek op een goede verhouding met de Joodse hogepriester, die op dat moment een geduchte machtsfactor in Palestina bezuiden de Karmel en in belangrijke delen van Transjordanië vormde.

In 123 v. Chr. liet men vanuit Egypte d.w.z. lieten Cleopatra II en Ptolemeüs VIII Alexander Zabinas als vorst in het Seleuciedische rijk vallen. In plaats van een wellicht ondergeschoven kleinzoon van Cleopatra II van Zabinas werd beweerd, dat hij stamde uit het derde huwelijk van haar dochter Cleopatra Thea met Antióchus VII Sidetes als vorst in het Seleuciedische rijk te aanvaarden, ging het er toe over een duidelijke kleinzoon van haar als zodanig te erkennen: Antióchus VIII Grypos, voortgekomen uit het tweede huwelijk van Cleopatra Thea, namelijk dat met Demetrius II. Deze nieuwe Seleucieden vorst echter voelde er niet voor Johannes Hyrcanus aan te pakken; het moet de laatste echter wel duidelijk zijn geweest, dat de verhoudingen in de vorstelijke families weer zo gestabiliseerd waren, dat een veroveringspolitiek zijnerzijds onaanvaardbare risico's met zich bracht. Vandaar, dat Juda tien jaar lang rust genoot.

In 113 v. Chr. echter deed weer een andere kleinzoon van Cleopatra II een greep naar de macht: Antióchus IX Cyzicenes opnieuw een zoon uit het derde huwelijk van haar dochter Cleopatra Thea met Antióchus VII Sidetes. De nieuwe strijd om de Seleuciedische troon maakte het Hyrcanus mogelijk om militair weer actief te worden en zich los te maken van de aan hem gestelde financiële eisen der Seleuciedische overheid. In een der volgende jaren viel hij Samaria aan, dat een beroep op hulp van Cyzicenes deed. Deze intervenieerde, doch zonder succes. De stad werd omstreeks 108 v. Chr. verwoest na een beleg van een jaar; Johannes Hyrcanus wist zich gedurende de volgende jaren meester van Palestina bezuiden de Karmel.

In die jaren kwam het tot moeilijkheden tussen Hyrcanus en een groepering, die hem tot dan toe gesteund had. Om de draagwijdte van het conflict te kunnen overzien dient men aandacht te schenken aan het feit, dat zijn positie een andere was dan die van zijn vader. De laatste was niet alleen hogepriester geweest, doch had ook een ambtelijke rang in de Seleuciedische hiërarchie gehad. Tryphoon had hem in naam van Antióchus VI tot stratègos van het kustgebied bezuiden Tyrus benoemd. Gesteld werd verder, dat

Demetrius II hem het ambt van stratègos over de Joden had geschonken. Zelf had Simon zich de hogere rang van etnarchos aangemeten, doch daarvoor had hij weer erkenning gekregen van Antióchus VII. Voorts was hem het recht van muntslag toegekend.⁹³) Johannes Hyrcanus echter heeft, voorzover we zien kunnen, nooit formeel een ambtelijke rang in de Seleuciedische hiërarchie bezeten noch ook formeel het recht gehad munt te laten slaan al deed hij dat wel. Hij kon dus slechts gezag ontlennen aanzijn hogepriesterschap.

Het hogepriesterschap van de Hasmoneeën is zoals reeds duidelijk werd geen onaangevochten zaak geweest: het was in september 140 v. Chr. onder voorbehoud geformaliseerd; men mag aannemen, dat de groepering van de Zadokieten de Sadduceeërs tot de tegenstanders ervan hebben behoord. Dit te meer, omdat uit het conflict, waarin Johannes Hyrcanus verwickeld raakte, blijkt, dat het Hasmonese hogepriesterschap tot op dat moment een steunpilaar had gehad in de groepering van de Farizeeërs. Met deze groepering geraakte Hyrcanus in moeilijkheden. Joséfus geeft daarvan een beschrijving; men ontkomt er niet aan zich af te vragen, of de Joodse auteur de kwestie van oorzaak en aanleiding tot het conflict wel juist voorstelt. Zijn verhaal is aldus:

De situatie der Joden in Jeruzalem en Judéa men lette op deze terminologie, waarin nog iets van de oorspronkelijke toestand, n.l. het gegeven van het tempeldomein van Jeruzalem doorklinkt was in die jaren na de val van Samaria voorspoedig. En dat niet alleen, ook in Egypte stonden de leiders van de Joodse tempel in Leontopolis bij de overheid in hoog aanzien wegens hun trouw aan de regering. Deze gunstige situatie voerde er toe, dat de Joden Hyrcanus begonnen te benijden. Tijdens een feest, dat hij gaf voor Farizeeërs, de groepering waartoe hij zelf ook behoorde, zou hij er de nadruk op hebben gelegd, dat hij een rechtvaardige pogde te zijn en gevraagd hebben hem er op te wijzen, indien hij te kort zou schieten.

Men zou hem toen algemeen het getuigenis hebben gegeven, dat hij een deugdzaam man was naar farizeese maatstaven; één Farizeeër, een zekere Eleazar, stelde, dat Hyrcanus zich maar moest bezighouden met de burgerlijke regering van het volk, doch dat hij ongeschikt was voor het hogepriesterschap op grond van het feit, dat iemand had beweerd, dat zijn moeder als meisje in de tijd van Antióchus IV het had meegemaakt, dat de stad waarin zij woonde, door de vijand was ingenomen. Joséfus stelt, dat deze bewering op de inhoud waarvan onder terug te komen valt niet meer dan een roddelpraatje was en dat de Farizeeërs het dan ook lang niet met Eleazar eens waren. Een zekere Jonathan, die tot de Sadduceese groepering behoorde, zou echter het vuurtje hebben gestookt, door tegenover Hyrcanus, met wie hij bevriend was, te beweren, dat de Farizeeërs achter Eleazar stonden. Hij stookte Hyrcanus op de Farizeeërs te vragen, welke straf naar hun mening Eleazar verdiende en toen hun antwoord was,

dat niet de doodstraf doch geseling gepast zou zijn, leidde de hogepriester daaruit af, dat Eleazar inderdaad de spreekbuis van de Farizeeërs was geweest. Op grond hiervan ging Hyrcanus over tot de partij van de Sadduceeërs.

Aan dit verhaal zitten kanten, die vragen oproepen. Om te beginnen is het wonderlijk, dat gesteld wordt, dat de Joden Hyrcanus benijd zouden hebben wegens de gunstige situatie, waarin zij verkeerden; terwijl het verbazingwekkend is, dat in dit verband Egyptische toestanden, waarin de Oniastempel van Leontopolis een rol gespeeld moet hebben, worden aangevoerd. Dat de hogepriester van Jeruzalem ook zelfs maar de schijn zou hebben hooggehouden, dat hij nog wel als Farizeeër enige verantwoor-

delijkheid droeg voor de faits et gestes van de mannen van de tempel in Leontopolis, is onaannemelijk. Opmerkelijk is het intussen, dat Hyrcanus zeer bevriend was met de Sadduceeër Jonathan. Nauwelijks valt het echter weer aan te nemen, dat hij, als niet-Zadokiet, zo maar kon overgaan tot de partij van de Sadduceeërs. Zulk een overgang valt alleen te verklaren, als deze partij er heil in heeft gezien om de hogepriester op haar kant te krijgen en daarom bereid was zelfs het principe, waaraan zij haar naam ontleende, te laten vallen. Er moet dus iets op het spel hebben gestaan, dat belangrijker was dan het gebruik, dat de eeuwen door was gevolgd, dat de hogepriester een Zadokiet was.

Wat op het spel stond kan de vraag zijn geweest, of men nu maar lijdelijk moest toezien bij het feit, dat niet alleen de ideeën der schriftgeleerden, die uit de school van Ezra voortkwamen werden opgelegd aan het volk; doch of men bovendien nog moest tolereren, dat een uiterst rechtse vleugel binnen dit schriftgeleerdendom met steun van de hogepriester steeds machtiger werd. Gaat men hiervan uit, dan is het begrijpelijk, dat Jonathan als pion van Sadducee kant naar voren geschoven is met het doel de overgang van Hyrcanus naar hun partij voor te bereiden. Want en dit mag men niet uit het oog verliezen voor de niet-Zadokietische hogepriester was het van gewicht steun te vinden bij een sterk staande groepering; doch voor die groepering was het evenzeer van belang, dat haar activiteit gedekt werd door het gezag van de hogepriester. Als de Sadduceeërs degenen zijn geweest, die de ideeën hebben voorgedragen van de leiders van de tempel van voor het optreden van Jason te bedenken valt, dat diens voorgangers Simeon II en Onias III als vrome hogepriester golden, dan hebben ze tengevolge van de loop der gebeurtenissen verlies geleden door vast te houden aan de eis van het Zadokietisch hogepriesterschap. De hogepriesters Jonathan, Simon en Johannes Hyrcanus werden daardoor in de armen van de schriftgeleerde kringen gedreven, waarbij zich dan nog het ongeluk voordeed, dat Hyrcanus een aanhanger was van de rechtervleugel daarvan, de partij van de Farizeeërs. Door die situatie waren de schriftgeleerden sterk komen te staan. En door binnen hun rijen voor Hyrcanus een plaats in te ruimen ontstond de mogelijkheid, dat aan de schriftgeleerden de hogepriesterlijke steun zou ontvallen, zonder dat diens eigen positie tussen de partijen zwevende werd.

Als het geschetste vermoeden juist is, dan blijven de vragen ten aanzien van de aanleiding van de overgang van Hyrcanus van de ene naar de andere partij over. Het kan zijn, dat men in schriftgeleerde en met name in de farizeese kring hem niet meer heeft vertrouwd juist wegens zijn contact met een Sadduceeër; het kan ook zijn, dat men van Sadducee kant opzettelijk wantrouwen gezaaid heeft in de kringen der Farizeeërs. Dat wantrouwen echter een rol gespeeld moet hebben, blijkt evenwel uit het feit, dat Hyrcanus het nodig vond zich in een samenzijn van farizeese leiders te rechtvaardigen.

Die rechtvaardiging werd geaccepteerd. Wellicht heeft men aan die kant ingezien, wat er de gevolgen van zouden zijn, als men stappen ondernam, die er toe zouden kunnen voeren, dat de hogepriester zou overgaan naar de tegenpartij. Juist echter het feit, dat Hyrcanus zijn steun zocht bij de actieve rechtervleugel van het schriftgeleerdendom, gooide roet in het eten. Want in die kring kon het principe het winnen van de tactiek. Binnen het schriftgeleerde Jodendom leefde de vraag, wat de positie was van een meisje, dat het had meegemaakt, dat de plaats, waarin zij woonde, door vreemde troepen was ingenomen. Zo'n meisje zou verkracht kunnen zijn. De regel, die men op dit punt in de Misjna aantreft is, dat men er van dient uit te gaan, dat zo'n meisje daadwerkelijk verkracht is, maar dat zij het tegenbewijs mag leveren, waarbij in afwijking van het normale procesrecht ook vrouwen en slaven als getuigen kunnen

optreden. Van deze halachische kwestie maakte de Farizeeër Eleazar gebruik. Hij stelde, dat de moeder van Hyrcanus als meisje de verovering van haar woonplaats door troepen van Antióchus IV had meegemaakt. Naar goed recht ging hij er dus van uit, dat zij als verkracht moest gelden en dus ongeschikt was geweest voor een huwelijk met een priester, waaruit de illegitimiteit voor het hogepriesterschap van Johannes Hyrcanus zonder meer voortvloede. Buiten beschouwing liet Eleazar echter de kwestie van het tegenbewijs. De vraag is, hoe men dit moet waarderen. Moet men daarin het rigorisme van de farizeese halacha zien binnen het toch al rigoristische schriftgeleerdendom? Anders gezegd: stond de farizeese halacha in een dergelijk geval zelfs het leveren van een tegenbewijs niet toe? Of hebben we hier te doen met een omissie van Joséfus en is de situatie deze geweest, dat de geestelijke en politieke vrienden van Eleazar uit tactische overwegingen maar liever niet op bewijsvoering hebben aangedrongen? Joséfus maakt zich van de problematiek, die hier ligt af door te zeggen, dat Eleazar roddelpraat overleverde.

De vraag blijft dan, hoe in een dergelijke voor de schriftgeleerden belangrijke kwestie is vastgesteld, dat roddel in het geding was. Wat daarvan zij: vast staat, dat op het moment, dat de leiders der Farizeeërs Hyrcanus niet wensten te laten vallen, één uit hun kring dat wel deed en nog wel op principiële grond: diens legitimiteit als hogepriester.

In dit geval niet wegens gebrek in de vaderlijke afstamming doch wegens gebrek in de moederlijke afkomst. Het compromisvoorstel, dat Eleazar deed was zinloos. Want juist doordat Hyrcanus in de Seleuciedische ambtenarenhiërarchie geen positie had, bestond er voor hem geen mogelijkheid om zich slechts bezig te gaan houden met de burgerlijke regering. Door het voorstel van Eleazar kwam hij in de positie te verkeren van iemand, wier de poten onder zijn stoel zijn weggezaagd. Daarom bleef hem niets anders over dan het aanbod van de Sadduceeërs, die bereid waren zijn legitimiteit dan maar terwille van eigen voordeel te erkennen, te aanvaarden, indien zou blijken, dat Eleazar toch meer spreker voor de gehele groep was geweest, dan op het eerste gezicht wel scheen.

Voor dit laatste werd van Sadduceese kant een bewijs geconstrueerd. Gebruikmakend van het feit, dat nergens vastlag, dat een roddelaar ter dood veroordeeld moet worden en dat de Farizeeërs in het algemeen een milde strafpraktijk voorstonden, werd het feit, dat zij niet verder wilden gaan dan Eleazar tot geseling te veroordelen uitgebuit als een bewijs, dat zij achter Eleazar stonden. Het gemanipuleer van de Sadduceeërs had succes: Johannes Hyrcanus ging tot hun partij over. Slechts enkele jaren daarna stierf hij; door zijn overgang een twistpunt nalatend, dat de Joden in de komende decennia zou verscheuren.

Bij hen, die omtrent de nagedachtenis van Johannes Hyrcanus geschreven hebben, stond hij in hoog aanzien. De auteur van 1 Makkabeeën legt er in de woorden, waarmee hij zijn boek afsluit de nadruk op, dat Hyrcanus een goed hogepriester was en Joséfus, die zichzelf een Farizeeër achtte, zegt in zijn terugblik op de geschiedenis van Hyrcanus, dat God hem drie gunsten had waardig geacht: de regering van het volk, het priesterschap en de profetie.

Eenvoudig op grond van het feit, dat Johannes Hyrcanus zichzelf de koningstitel niet had aangemeten, kan zijn regering niet met koningschap worden aangeduid. Dat zij koninklijke glans heeft gehad, blijkt uit het irreële compromisvoorstel van Eleazar het hogepriesterschap neerleggen en slechts burgerlijk regeren en uit het feit, dat zijn beide zonen, Aristobulus en Alexander Jannaj, die hem respectievelijk opvolgden, de koningstitel zijn gaan voeren. Intussen komt hetgeen Joséfus over Hyrcanus zegt neer

op de drieslag, die in het christendom belangrijk is geworden: *koning, priester en profeet*.

Het samenvallen van deze drie functies in één persoon heeft men in Joodse kring als een bijzondere leiding van God gezien. Bij Hyrcanus vielen naar het oordeel van vele Joden die drie functies samen in de persoon van de priester.

B. Het in zichzelf verscheurde koninkrijk

1. Aristobulus en Alexander Jannaj

Het sterfmoment van Johannes Hyrcanus kan men niet exact vaststellen. Wellicht helpt echter een notitie van Joséfus omtrent de opvolger een heel eind in de goede richting. De Joodse auteur stelt n.l. een daad van die opvolger, waarover onder vader, als te hebben plaatsgevonden 481 jaar en drie maanden na de terugkeer uit de Babylonische ballingschap. Dit voert tot een volstrekt onjuiste datering: 57 v. Chr. of later. Wanneer Joséfus zich echter vergist zou hebben en bedoelde 481 jaar en drie maanden na het begin van de ballingschap, (585) dan komt men uit op 23 oktober 105 v. Chr., hetgeen tot een aanvaardbaar tijdschema voert. Gaat men hiervan uit, dan moet het overlijden van Hyrcanus eind augustus, begin september 105 v. Chr. hebben plaats gevonden.

De opvolging werd een kwestie van intriges. Joséfus beweert, dat Hyrcanus voor zijn sterven zijn vrouw volmacht had gegeven om na zijn dood regelingen te treffen. Hoe men dit mogelijk moet achten, is niet zonder meer duidelijk. Men kan het immers niet aannemelijk achten, dat de Sadduceeërs geen zeggenschap zouden hebben willen hebben in de vraag, wie van de zonen van Hyrcanus als hogepriester zou opvolgen. Het werd de oudste, Aristobulus.

Een geheel andere kwestie vormde echter het probleem van de wereldlijke macht. Formeel was Johannes Hyrcanus altijd een hogepriester onder Seleucidische heerschappij geweest, al was hij zich in toenemende mate zelfstandig gaan gedragen. Het zal de vraag geweest zijn, of, nu er een nieuwe hogepriester aantrad, deze toestand bestendig diende te worden. Op deze kwestie kan de volmacht, die de stervende Hyrcanus aan zijn vrouw gaf, heel goed betrekking hebben. In ieder geval ontstonden er op dit punt moeilijkheden, want volgens Joséfus geraakte Aristobulus met zijn moeder in strijd "over de regering".

Wat deze dame precies voor ogen heeft gestaan, wordt niet duidelijk. Het kan even goed zijn, dat zij er voor gepleit heeft de band met de Seleucieden te bestendigen als dat zij het voornemen gekoesterd heeft zelf als koningin de soevereiniteit op zich te nemen. Dat zou allerminst een uitzonderlijke daad zijn geweest: in Egypte regeerde toen Cleopatra III.

Aristobulus legde zich bij de plannen van zijn moeder niet neer.

Hij zette haar gevangen en liet haar van honger omkomen. Op de boven besproken datum proclameerde hij zichzelf tot koning. Van zijn vier broers maakte hij de oudste, Antigonos, op wie hij erg gesteld was, tot zijn naaste militaire medewerker; de drie anderen schoof hij terzijde door interneringsmaatregelen. De verheffing van Antigonos op de hoogste militaire post bracht echter behalve een deel van zijn aanhang ook zijn vrouw Salóme, die naast haar Hebreeuwse naam de Griekse Alexandra droeg en die zeer waarschijnlijk ouder was dan haar man, in het geweer. Zij liet Antigonos tijdens een Loofhuttenfeest in een val lopen. Dat moet, waar

Aristobulus slechts één jaar regeerde en hij zijn regering in ieder geval na Sukkoth van 105 v. Chr. aanvaardde, dus tijdens Sukkoth van 104 v. Chr., d.w.z. tussen 31 oktober en 7 november van dat jaar, zijn gebeurd. Geënerveerd door de dood van zijn broer stierf Aristobulus, die toch al ernstig ziek was, kort daarna.

Van Aristobulus valt behalve zijn aanvaarding van het koningschap, waardoor de door de profetische traditie afgewezen combinatie van koningschap met priesterschap een realiteit werd, geen belangrijke regeringsdaad te vermelden. Joséfus haalt over hem het getuigenis van een niet Joods historicus aan, waarin gezegd wordt, dat hij een eerlijk mens was en de Joden de dienst deed, dat hij hun land vergrootte en een deel van de Itureeërs door de besnijdenis aan het Joodse volk toevoegde. Het is duidelijk, dat de dienst aan de Joden, die de Griekse historicus meende te zien, in feite op de rekening van Aristobulus' vermoorde broer, Antigonos geboekt moet worden. Na de wellicht ontijdige dood van de eerste Joodse koning, lag de macht in handen van zijn weduwe. Haar behoefde haar stervende man geen volmachten te geven. Als koninginweduwe kon zij naar toen niet zelden aangewend model de macht in handen nemen.

De vraag, wie Aristobulus zou opvolgen, werd dan ook door Alexandra beslist. Zij hief de beperkende maatregelen, die haar overleden man zijn drie broers had opgelegd, op. En juist degene, van wie Johannes Hyrcanus, haar schoonvader en Aristobulus de grootste afkeer hadden gehad en die daarom al jong naar Galiléa verbannen was, Alexander Jannaj, werd door haar uitverkoren. Volgens Joséfus was hij de oudste en de meest gematigde van de drie overblijvende broers. Alexandra huwde hem, hoewel zij 13 jaar ouder was dan hij: de bruid was 37, de bruidegom 24. Maar uit het huwelijk kwamen toch nog twee kinderen voort, waarvan de oudste de naam van zijn grootvader kreeg: Hyrcanus en de jongste die van de overleden echtgenoot van zijn moeder: Aristobulus.

Of de Sadduceeërs thans nog gelukkig waren met het feit, dat ze de Hasmonese hogepriesters in hun midden hadden willen opnemen, blijkt niet; maar men mag het betwijfelen. Want met het huwelijk van Alexandra en Alexander werd niet de schriftgeleerde jurisprudentie naast de Thora geschonden, doch de Thora zelf: men was thans opgescheept met de volstrekt verboden situatie van een hogepriester, die gehuwd was met een weduwe. De Joden hadden thans hun eigen koningschap; maar wat dit betekende werd op pijnlijke wijze duidelijk. Niet de religieuze belangen stonden meer centraal, maar de dynastiek politieke. Bij de opvolging van Aristobulus ging het niet meer over de vraag, wie als hogepriester zou aantreden; maar over die, wie de nieuwe koning zou zijn. Het hogepriesterschap werd een neventaak van het koningschap. In de huwelijksaffaire stond wat in andere koningshuizen gebeurde model en in vergelijking daarmee gedroeg het Joodse koningshuis zich zelfs nog bijzonder bescheiden. Intussen was er echter van de idealen, waarvoor de overgrootvader van de jonge vorst, Mattathias, zich in 166 v. Chr. in de strijd had geworpen, en waarvoor zijn oudooms, grootvader en vader gestaan hadden, weinig overgebleven. Ten opzichte van zijn volk was de startpositie van Alexander dus slecht. Het enige wat hij kon doen, was pogen te imponeren door langs de weg van militaire successen iets te bereiken voor het Joodse volk; d.w.z. het beleid voort te zetten, dat zijn beide broers, Aristobulus en Antigonos, ook reeds gevoerd hadden en dat wortels had in de Hasmonese familietraditie om n.l. door een veroveringspolitiek gepaard met dwangbekering het Joodse volk uit te breiden.

Alexander had, zoals boven vermeld, tot dusver het grootste deel van zijn leven in

Galiléa doorgebracht. In de eerste plaats betekent dit, dat onder het hogepriesterschap van Johannes Hyrcanus althans in bepaalde delen van Galiléa Joden woonden. Hierover kan men zich niet verwonderen, wanneer men zich herinnert, dat er in de jaren van Antióchus IV reeds Joodse vestigingen in Galiléa bestonden, die na de herwijding van de tempel in december 164 v. Chr. zijn opgegeven. Galiléa was omstreeks 170 v. Chr. al een emigratiegebied voor Joden uit het tempeldomein. Dat men eens naar dit gebied zou teruggrijpen, ligt voor de hand. Wanneer dit gebeurd is, is niet bekend. De veiligste veronderstelling zal wel deze zijn, dat men niet veel eerder het incidenteel gewaagd zal hebben zich als Jood in Galiléa te vestigen dan nadat Jonathan op het Loofhuttenfeest van 152 v. Chr. de gecombineerde functie van hogepriester en strateeg van de Joden had aanvaard. Door de ambtelijke positie, die Jonathan in de Seleuciedische hiërarchie kreeg, ontstond n.l. een toestand met een meerwaarde boven het verlot in een tempelgebied de religie van die tempel te mogen praktiseren de situatie, die in principe al in 161 v. Chr. bereikt, maar pas in 159 v. Chr. werkelijk effectief werd. Vanaf dat moment mocht men hopen, dat het leven naar de maatstaven van de Joodse religie buiten het tempelgebied op niet al te grote bezwaren zou stuiten. Intussen viel Galiléa noch onder Jonathan, noch onder Simon, noch ook onder Johannes Hyrcanus binnen de gezagskring van de hogepriester. De verbanning van Alexander Jannaj naar Galiléa heeft dan ook betekent, dat zijn vader hem naar "het buitenland" stuurde, evenwel naar een stukje buitenland in de buurt, waar Joodse milieus aanwezig waren, die in contact met Jeruzalem stonden. In de tweede plaats betekent het feit, dat Alexander het grootste deel van zijn leven in Galiléa had doorgebracht, voordat hij tot de troon geroepen werd door zijn schoonzuster, dat hij Galiléa door en door heeft leren kennen. Toen hij dan ook voor de voortzetting van de politiek van zijn beide gestorven broers koos, zocht hij zijn object in Galiléa. De belangrijke Galilese kustplaats Ptolemaïs werd zijn doel; en dit was vanuit zijn problematiek gezien een verstandige keus. Wanneer hij namelijk deze plaats in zijn macht zou hebben verkregen, dan zou de zee kant van Galiléa geen basis kunnen gaan vormen voor expedities door troepen van elders, die te hulp zouden kunnen worden geroepen door steden in het binnenland, die hij zou willen bedreigen.

Anders gezegd: het was voor Alexander van fundamenteel belang Ptolemaïs in handen te hebben, wanneer hij Galiléa aan het gebied van het Joodse koninkrijk wilde toevoegen en daar gedwongen Judaïzering zou willen toepassen. Kort na zijn ambtsaanvaarding, waarschijnlijk in 103 v. Chr., ging hij op mars naar Ptolemaïs en daarmee raakte hij in de internationale politiek verstrikt en daarmee weer in een situatie waartegen hij, zeker ook door gebrek aan scholing, niet was opgewassen.

Ptolemaïs en Gaza waren in het zuiden van het Seleuciedische rijk de twee steden, die van de dynastieke strijd tussen Antióchus VIII en Antióchus IX gebruik hadden weten te maken om volledige zelfstandigheid te herwinnen. Daarnaast had een zekere Zoilos een miniatuurrijkje weten te vormen rondom de kustplaatsjes Dor en Straton's Toren (het latere Caesarea). Met een aanval op Ptolemaïs deed Alexander dus niets, waarmee hij zich direct tegen Antióchus VIII richtte, noch tegen Antióchus IX.

Om de verwickelingen, die volgden, te kunnen begrijpen, dient men te weten, dat de Egyptische koningin Cleopatra III zich na 110 v. Chr. ontdaan had van haar zoon, Ptolemeüs IX Lathyros, met wie zij sinds de dood van haar man Ptolemeüs VIII in 116 v. Chr. in een co-regentschap had geregeerd. In 107 v. Chr. had Ptolemeüs Lathyros zich teruggetrokken op Cyprus, waarvan hij vroeger gouverneur was geweest en dat hem nu als basis tot behoud van de koninklijke macht kon dienen. Men kan deze situatie op twee wijzen zien: ofwel, dat Cyprus sinds genoemd jaar een

afzonderlijk koninkrijk naast Egypte was; ofwel, dat de Egyptische tegenkoning zich had verschanst op een tot het rijk behorend eiland. Lathyros heeft de laatste zienswijze gehuldigd; de praktijk kwam in de jaren van het eerste optreden van Alexander Jannaj neer op de eerste.

Het feit, dat Cleopatra III in het geschetste haar intrede doet als echtgenote van Ptolemeüs VIII vraagt nadere toelichting.

Cleopatra III was een dochter uit het huwelijk van Cleopatra II met haar broer Ptolemeüs VI. Tijdens het beleg van Alexandrië door Antióchus IV in 169 v. Chr. huwde Cleopatra II haar andere broer Ptolemeüs Physcon, de latere Ptolemeüs VIII. De situatie na de nederlaag van Antióchus IV door het ingrijpen van Rome in 168 v. Chr. is boven vermeld.

In 145, na de dood van Ptolemeüs VI, kon Cleopatra II weer optreden als echtgenote van Ptolemeüs VIII. Maar de moord op haar zoon Ptolemeüs VII uit het huwelijk met Ptolemeüs VI bracht verwijdering tussen hen. Die verwijdering werd vergroot door het feit, dat Ptolemeüs VIII zich vergreep aan haar dochter Cleopatra, eveneens uit het huwelijk met Ptolemeüs VI, die hij vervolgens huwde en de status van koningin gaf: Cleopatra III. Vanaf dat moment had Egypte twee koninginnen. Hierdoor ontstond in Egypte een bloedige conflictsituatie, waarin Cleopatra II een eigen rol heeft gespeeld. Door het falen van Demetrius II⁹⁵) zag zij zich gedwongen tot een verzoening met Ptolemeüs VIII, waarbij zij haar dochter Cleopatra III als medekoningin moest accepteren. Bij zijn dood in 116 v. Chr. Ziet hij aan Cleopatra III met haar twee zonen Ptolemeüs IX Philomètor Soter II Lathyros (geboren in het jaar 143/142 v. Chr.) en Ptolemeüs X Alexander, de macht na. Zijn nicht stiefdochter / echtgenote kon beslissen over de vraag, wie de toekomstige heerser over Egypte zou zijn.

Cleopatra Tryphaina was een dochter uit het huwelijk van Ptolemeüs VIII met Cleopatra III, die huwde met Antióchus VIII Grypos (126-96 v. Chr.).

Toen de Joodse koning Ptolemaïs aanviel had het dus de keus bij het uitzien naar hulp: men kon kiezen voor Cyprus of voor Egypte. Begrijpelijkerwijs ging de voorkeur uit naar Cyprus, omdat dit wel machtig genoeg scheen tot hulp tegen de aanvaller; maar niet de allure had om na verleende hulp voet aan de grond te houden op de Syrisch-Palestijnse kust. Ptolemaïs Lathyros ging van zijn kant trouwens ook niet zonder reserves op het verzoek om hulp in. Eerst nadat hem verzekerd was, dat ook Gaza, Sidon, alsook de bovengenoemde Zoilos zich naast hem zouden scharen, waagde hij de stap. Tijdens de onderhandelingen kwamen echter in Ptolemaïs de kaarten anders te liggen. Een zekere Demenetos wees er daar op, dat men bij zijn keus niet voldoende gerekend had met de consequenties daarvan.

Hij stelde terecht, dat Cleopatra III een landing van Ptolemeüs Lathyros op de Palestijnse kust zou kunnen aangrijpen om hem onschadelijk te maken en dat de laatste zich na een eventueel ongunstig resultaat van de strijd op Cyprus zou kunnen terugtrekken, terwijl Ptolemaïs dan met de brokken zou blijven zitten. In schaaftermen gesproken: Ptolemaïs had voor de meest voor de hand liggende zet gekozen zonder analyse van de mogelijke gevolgen. Men luisterde in Ptolemaïs naar Demenetos en dat kwam Lathyros ter ore; niettemin volhardde hij bij zijn genomen beslissing. Het gevolg was, dat de landing van zijn trompen plaats vond ergens in de buurt van de bedreigde stad en dat die vervolgens niet alleen weigerde deze troepen binnen te laten, maar zelfs zijn gezonden verbindingsofficieren niet wenste te ontvangen. Doordat evenwel Zoilos en de stad Gaza zich tot Ptolemeüs Lathyros wendden om hulp tegen de Joden, van wie hun gebieden zwaar te lijden hadden

gehad, achtte Alexander het verstandiger het beleg van Ptolemaï's op te breken en bleef het voor de Cyprische koning voorlopig de moeite waard zijn troepen in Palestina te handhaven. Intussen probeerde de Joodse koning een slim spel te spelen. Hij bood Ptolemeüs Lathyros een verdrag aan, waarbij deze 400 talenten zilver zou krijgen als hij het gebied van Zoilos waar deze gezien de vraag om hulp entree had aan de Joden zou uitleveren. Lathyros was zo gewetenloos om op dit aanbod in te gaan; intussen was de Cyprische koning het slachtoffer geworden van de even gewetenloze Alexander: deze had n.l. Cleopatra III al te hulp geroepen. Toen dit Ptolemeüs Lathyros ter ore kwam, sloeg deze het beleg voor Ptolemaï's, maakte hij zich meester van de Galilese steden Asochis en Sepphoris en wist hij vervolgens het gehele gebied ten zuiden van de Karmel inclusief Gaza in zijn macht te verkrijgen. Tenslotte viel Ptolemaï's. Afschuwelijke wreedheden speelden zich in Judéa af, waarbij het eten van mensenvlees van de kant van de vijand moet zijn voorgekomen. Op dat moment greep Cleopatra III in. Wat later dan door hem verwacht werd de vrees van Demenetos werkelijkheid.

Cleopatra III liet, met een sterk Joods element in de leiding van haar leger, het beleg voor Ptolemaï's slaan. Haar zoon Ptolemeüs Lathyros zag nu zijn kans schoon om in Egypte, dat hij onvoldoende verdedigd waande, binnen te dringen, wat niet gelukte. Hij werd teruggeslagen op Gaza en intussen viel Ptolemaï's.

Dank zij de interventie van haar Joodse generaal Chananja kwam het verdrag van Skythopolis tussen haar en Alexander tot stand. Door toedoen van een Egyptische Jood bleef zo de zelfstandigheid van het Palestijnse Jodendom behouden; want andere adviseurs hadden de Egyptische koningin aangeraden Alexander ter zijde te stellen en Palestina bij Egypte te voegen. Dat zijn Joodse koninkrijk nog kon voortbestaan, had Alexander Jannaj beslist niet aan eigen inzicht en beleid te danken. Hij had met zijn greep naar Ptolemaï's ontwikkelingen ontketend, waarvan hij de strekking ten enenmale niet had overzien en waaruit hij tenslotte gered werd door het beleid van een Joodse generaal in het Egyptische leger. Deze redding betekende tevens, dat hij bevrijd was van zijn Galilees avontuur.

De plannen, die hij met deze streken gehad moet hebben, kon hij afschrijven; doch nu viel elders het nodige te doen. Hij maakte eerst enkele kleine veroveringen in Transjordanig en richtte zich daarna tegen Gaza, dat een voor hem zo irritante rol had gespeeld bij de uitvoering van zijn oorspronkelijke plannen. Na hevige tegenstand tot in afschuwelijke straatgevechten toe en een ellendig bloedbad kreeg hij na een beleg van een jaar deze stad in zijn macht. Toen het zover was het moet 96 v. Chr. geweest zijn, deed zich een belangrijke verandering voor in het bewind van het Seleuciedische rijk, waarvan het Joodse koninkrijk zich in het kader van de omstandigheden had losgemaakt, zonder dat daarop ooit van die zijde een formele erkenning had plaatsgevonden.

In genoemd jaar werd Antióchus VIII vermoord. Daarop volgde de verwarde strijd om de Seleuciedische troon, waaraan respectievelijk Seleucus VI, Antióchus.IX, Antióchus X, Antióchus XI, Philippus I en Demetrius III deelnamen en die er in resulteerde, dat omstreeks 94 v. Chr. Philippus I in Antiochië en Demetrius III in Damaskus regeerde beiden waren zonen van Antióchus VIII. Tijdens deze verwarring kon de Joodse koning vanzelfsprekend in belangrijke mate zijn gang gaan en hij deed dit dan ook door in Transjordanie veroveringen te maken ten koste van Arabische stammen en van de bewoners van Moab en Gilead.

Maar tenslotte viel hij in de buurt van Gadara, in Gilead in een hinderlaag waaruit hij zich ternauwernood kon redden. Opnieuw was de veroveringspolitiek van Alexander

op een mislukking uitgelopen. En daarmee was hij de laatste rest van zijn krediet bij liet volk als hij dat al gehad heeft bij de aanvang van zijn regering totaal kwijt. In plaats van te imponeren door gebiedsvergroting en toevoeging van bevolkingsgroepen aan het Joodse volk had hij zijn volk niets kunnen aanbieden dan lijden en dood, waar niets positiefs tegenover stond; ja, had hij zelfs het voortbestaan van het Joodse staatje op het spel gezet.

Al eerder had het Joodse volk zijn afkeer van Alexander doen blijken. Tijdens een Loofhuttenfeest het zal Sukkoth van het jaar 95 of 94 v. Chr. geweest zijn had men hem bekogeld met citroenen, die het volk bij hun lulab's droegen en had men hem voor de voeten gegooid, dat hij als afstammeling van een vrouw, die krijgsgevangene was geweest, onwaardig voor het priesterschap was. (De lulab is een bundel bestaande uit een palm, een mirte en een wilgentak, die in de processie tijdens het Loofhuttenfeest (Sukkot) in de rechterhand gedragen wordt. In de linkerhand behoort dan de etrog (een zacht-zuur soort citroen) gedragen te worden. Tijdens het bestaan van de tempel verrichtten de priesters elke dag tijdens het Loofhuttenfeest een processie met lulab en etrog, terwijl het volk dat alleen op de eerste dag van het feest deed. In de synagoge van na 70 na Chr. is men overgegaan tot zulke processies op elk der Loofhuttendagen. De grond voor het gebruik is Lev. 23:40.)

Het verwijt, dat een Farizeeër een jaar of twaalf eerder tegen zijn vader had gehanteerd, keerde nu terug als verwijt van een deel van het volk. Alexander liet het er niet bij zitten en richtte een massaslachting onder zijn eigen volk aan: 6000 Joden zou hij hebben laten terechtstellen. Verder liet hij in de tempel een afscheiding aanbrengen, waardoor het niet meer mogelijk zou zijn, dat men zo dicht bij het altaar zou kunnen komen, dat het gebeurde zich zou kunnen herhalen. Doch met deze maatregelen was het probleem, dat in ieder geval een belangrijk deel van de Joden van hem af wilde, de wereld niet uit. Na zijn fatale nederlaag bij Gadara werd hij geconfronteerd met een opstand, die hij niet kon bedwingen. Zes jaar duurde deze toestand voort; toen riepen de opstandelingen, die van hun kant er ook niet in slaagden de overwinning te behalen, Demetrius III te hulp. Het was inmiddels 89 v. Chr. Het ligt voor de hand, dat de koning van Damaskus maar al te graag op het verzoek inging.

Het perspectief voor hem was, dat heel Palestina zich weer achter de in feite echter: een Seleuciedische troon schaarde en dat hij slechts de zich koning noemende Jood behoefde te elimineren om het probleem van het rebelse Joodse koninkrijk op te lossen. Het leger van Demetrius bestond voor een niet onbelangrijk deel uit Joodse troepen; Alexander moest het van niet- Joodse huurtroepen hebben.

In een bloedige slag werd het leger van Alexander in de buurt van Sichem verslagen. Daarop gebeurde het onverwachte: 6000 Joden liepen over naar hun verslagen koning. Men moet zich wel afvragen, wat daarvan de achtergrond is geweest. Het antwoord kan nauwelijks een ander zijn, dan dat in ieder geval een deel van de Joden, die zich tot Demetrius III hadden gewend, zich verrekend moet hebben. Waarschijnlijk hadden zij gehoopt een militaire situatie te bereiken, die Alexander tot matiging zou dwingen; nu stond zijn ondergang voor de deur en daarmee opnieuw de ondergang van het Joodse staatje. En dat was nu juist niet hun bedoeling geweest.

Na het overlopen van de zesduizend nam Demetrius geen verdere risico's en trok terug. De niet overgelopen Joden bleven Alexander bevechten en zo was de opstand ontaard in een burgeroorlog. Daarin trok de Joodse koning, bevrijd van de Seleuciedische inmenging, aan het langste eind. Het kwam tenslotte tot de afschuwelijke wraakpenning, dat hij een feest van zijn harem opluisterde met de

kruisiging van 800 tegenstanders. Van degenen, die de strijd tegen hem waren blijven voortzetten, vluchtten er 8000 naar streken, die buiten zijn macht lagen. Al te ver behoefde men daarvoor niet te gaan, want zowel de Galilese als de Transjordaanse posities waren voor hem verloren. De vlucht van de tegenstanders bezorgde Alexander echter de rust, die hij in het hem overgebleven gebied broodnodig had. Korte tijd later behoefde hij Demetrius III ook niet meer te vrezen, omdat die in handen was gevallen van de Parthische koning Mithridates II Arsaces VIII. Maar ongelukkigerwijze werd Alexander weer betrokken in de moeilijkheden, die daaruit voortvloeiden. Hij werd verslagen door de nieuwe koning in Damaskus, Antióchus XII eveneens een zoon van Antióchus VIII en daarna door de Arabische koning Aretas, die Antióchus XII in Damaskus opvolgde.

Met Aretas wist Alexander echter tot een verdrag te komen, dat hem het bezit van Judéa garandeerde. Daarna volgden nieuwe expedities in Transjordanië, die drie jaar duurden. Waar men Demetrius' verdwijning van het toneel in 88 v. Chr. moet stellen valt voor de strijd met Antióchus XII en Aretas te rekenen met enige jaren vanaf 87 v. Chr., waarna de driejarige strijd in het gebied aan de overzijde van de Jordaan volgde. Joséfus beschrijft, wat op dat moment dus ca. 80 v. Chr. de grenzen van Alexanders koninkrijk waren. Die blijken in het gebied tussen de Middellandse Zee en de Jordaan geheel ten zuiden van de Karmel te liggen: de noordgrens liep over de Karmel naar de Tabor en sloot Skythopolis (Beth Sean) nog in. De noordelijkste plaats aan de zee kant was Straton's Toren (het latere Caesarea), de zuidelijkste Raphia op de grens met Egypte (ten zuiden van Gaza). Vandaar ging de grens naar ongeveer de zuidpunt van de Dode Zee. Ten oosten van de Dode Zee en de Jordaan behoorde nog een strook van ongeveer 30 km breedte tot het Joodse koninkrijk, die doorliep tot de streken ten oosten van het meer van Galiléa.

De laatste jaren van zijn leven heeft Alexander hieraan nauwelijks meer iets kunnen toevoegen. Volgens Joséfus was hij toen alleen nog maar een zielige alcoholist, die gedurende de drie jaren voor zijn dood om de vier dagen aan ernstige koorts leed. Desondanks bleef hij te midden van zijn leger in Transjordanië. Dit zal de enige veilige plaats voor hem zijn geweest en daar stierf hij in 76 v. Chr., 51 jaar oud. Zijn vrouw, Alexandra was toen 64. Omtrent zijn doodsbed verhaalt Joséfus, dat hij zijn radeloze vrouw zou hebben aangeraden, zijn doodsbericht niet te laten uitgaan, voordat de val van de stad Ragaba, die voor de deur stond een feit zou zijn geworden; en om voortaan de macht in handen van de Farizeeërs te leggen. Men ziet hier, hoe Joséfus geschiedenis schrijft. Alexandra is bepaald geen figuur geweest, die bij de dood van een echtgenoot niet wist hoe ze verder moest. Wat door de Joodse geschiedschrijver als advies van een verloederde alcoholist wordt geschetst, kan nauwelijks anders dan haar eigen inzicht zijn geweest. Op het moment dat zij, als weduwe van twee zonen van Johannes Hyrcanus opnieuw de verantwoordelijkheid voor het Joodse koninkrijk te dragen kreeg, heeft zij zich losgemaakt van de fatale nalatenschap van haar schoonvader: de verwerping van de Farizeeërs ten gunste van de Sadduceeërs.

Door het bericht omtrent de dood van haar man even uit te stellen, kon ze hem, wiens leven in Jeruzalem niet veilig was geweest, daar een prachtige begrafenis bezorgen. Terugblikkend op de regeringsperiode van Alexander Jannaj kan men er nauwelijks aan ontkomen deze als een tragedie te zien. In een door zeer verschillende oorzaken uiterst ongunstige situatie moest hij, ten enenmale onvoldoende voorbereid op 24-jarige leeftijd de combinatie van het koningschap met het hogepriesterschap op zich nemen. Steeds is hij jammer genoeg blijven geloven, dat hij door militair optreden zijn

positie zou kunnen vestigen. Zowel de "buitenlandse" situatie als ontwikkelingen binnen het Joodse volk zijn er oorzaak van geweest, dat hij in een regeringsperiode van 27 jaar niets heeft kunnen verwezenlijken van wat hem voor ogen stond, dat hij tot twee maal toe het voortbestaan van zijn staat in ernstig gevaar bracht en dat hij als een aan lager wal geraakt man stierf. Zijn dood echter gaf aan zijn weduwe, die inzag, waar de schoen binnen de Joodse gemeenschap in Palestina wrong, de kans de door haar schoonvader gemaakte fout te herstellen en zo een nieuw begin te maken. Dat deze moedige daad niet tot uiteindelijk resultaat voerde, was waarschijnlijk niet haar schuld: in een kleine dertig jaar was er te veel verknoeid en waren er te grote wonden geslagen, dan dat eenvoudig herstel van de toestand van voor die periode tot vrede onder het volk kon voeren.

2. Alexandra

Alexandra benoemde haar oudste zoon Hyrcanus tot hogepriester. Het was echter niet zijn eerstgeboorte, die bij deze benoeming de doorslag gaf, doch het feit, dat hij, in tegenstelling tot zijn broer Aristobulus, niet geïnteresseerd was in staatszaken. Zelf behield Alexandra de koninklijke macht. Op deze wijze kwam er een eind aan de aanstotelijke verbinding van hogepriesterschap met koningschap. Verder gaf zij de groepering der Farizeeërs weer de mogelijkheid om invloed op het volk uit te oefenen, door toe te staan, dat hun wetsinterpretatie en jurisprudentie als norm werd gehanteerd. Ook droeg ze er zorg voor, dat ze de beschikking kreeg over een leger, dat de buurstaatjes voldoende ontzag inboezemde om hen van avonturen tegen Judéa te weerhouden.

Joséfus schrijft, dat Alexandra in naam de regent was en dat het werkelijke gezag bij de Farizeeërs berustte. Deze opmerking kan men juist en ook onjuist noemen. De vraag is maar, uit welke hoek men de zaak beziet. Wat onder Alexandra gebeurd is, moet men zich niet voorstellen, alsof het paleis plotseling overstroomd werd door mannen uit de farizeese groepering. Wat zij toestond was in wezen niets anders dan een wijziging in de sfeer van het recht. Men dient er namelijk niet aan voorbij te zien, dat in het schriftgeleerde Jodendom en daartoe behoorde het farizeïsme, praktiseren van de religie en recht, samenvielen. Alexandra behoefde alleen maar de juridische instanties op te dragen voortaan bij hun werk van het farizeese recht uit te gaan, om zowel in het burgerlijk als in het godsdienstig leven een complete ommezwaai te bewerken. Zij gaf daarmee het koninklijk gezag allerminst uit handen; niettemin kon haar maatregel in de praktijk ervaren worden als een toestand, waarin de Farizeeërs volkomen de dienst uitmaakten.

Het ligt geheel in de lijn van de juridische maatregel, die Alexandra trof, dat politieke gevangenen nu werden vrijgelaten en dat ballingen konden terugkeren. Zouden de Farizeeërs daarmee tevreden zijn geweest, dan had de regering van Alexandra wellicht vreedzame vrucht voor het volk kunnen afwerpen. Maar ongelukkigerwijze waren zij daarmee niet tevreden. Zij vroegen om wraak over degenen, die Alexander Jannaj er in 88 of 87 toe hadden aangezet 800 van zijn tegenstanders te laten kruisigen. De koningin was zo wijs om daaraan de zaak was al meer dan tien jaar oud: niet toe te geven; maar wat zij niet voorzien kon, gebeurde: Farizeeërs namen het recht tot toepassing van de doodstraf in eigen hand langs de weg van sluipmoord. Daardoor ontstond bij de oude medestanders van Alexander Jannaj een alarmtoestand en zij deden een beroep op de koningin. Zij en men zal althans een deel van hen tot de Sadduceeërs moeten rekenen verklaarden zich bereid geen moeilijkheden te zullen maken, mits er maar een einde zou komen aan de voortdurende dreiging van moord en

stelden voorts, dat zij er zich ook nog bij zouden kunnen neerleggen, als zij zich in beschermde plaatsen zouden moeten vestigen voor het geval van farizeese zijde geen toezegging werd gedaan, dat er een einde aan de moordpartijen zou komen. Die beschermde plaatsen waren de koninklijke burchten, die her en der in het land door Johannes Hyrcanus en Alexander Jannaj waren opgericht. Alexandra koos voor het laatste voorstel; begrijpelijk, omdat zij zo aan de oude medestanders van haar overleden tweede echtgenoot veiligheid kon verschaffen zonder afhankelijk te worden van eisen van farizeese kant.

Intussen blies dwars door deze situatie heen haar tweede zoon Aristobulus zijn eigen partij. Hij verweet zijn moeder, dat zij niet aan hem het koningschap had geschonken. De koningin schijnt het gevaar, dat in Aristobulus schol onderkend te hebben en zond hem met haar leger op een expeditie tegen de koning van Chalkis, een staatje in de buurt van Damaskus, tegen wie niet alleen zij zelf, maar ook de stad Damaskus bezwaren had. Zo poogde zij zich van een lastige jongeman te ontdoen en gaf ze hem tegelijkertijd een kans. Een kans evenwel, die hij niet wenste te grijpen, omdat hij de koninklijke loopbaan te midden van zijn eigen volk ambieerde. Aristobulus was dan ook spoedig van zijn expeditie terug, zonder iets te hebben uitgericht.

Tijdens deze impasse had koning Tigranes van Armenië 99) het beleg voor Ptolemaï's geslagen. Zo bestond in het begin van het jaar 69 v. Chr. voor Alexandra het gevaar, dat de ontevreden onder de Joden waartoe haar zoon Aristobulus behoorde, zich met hem zouden verstaan. Zij was hen voor door met Tigranes in verbinding te treden, zonder dat het evenwel nog tot een verdrag kwam. Het probleem Tigranes werd echter plotseling geëlimineerd door de inval van Lucullus in diens land, Armenië. In allerijl trok de Armenische koning zich uit Noord-Palestina en Syrië terug en daarmee was de Joodse koningin van een groot gevaar bevrijd. Aristobulus moest zich voorlopig wel rustig houden. Doch niet al te lang daarna werd zijn moeder ziek en toen sloeg de oude medestanders van Alexander Jannaj, die veilig leefden in de koninklijke burchten, de angst om het hart. Nu de dood van Alexandra zich aankondigde, moest de vraag wel aan de orde komen, wie haar in de koninklijke macht zou opvolgen. Zolang zij leefde mochten de Farizeeërs langs de weg van het recht grote invloed op het volk hebben; in de koninklijke burchten hadden zij niets te zeggen. En daar waren de oude medestanders van Alexander Jannaj dan ook veilig. Na haar dood zou het echter de vraag worden, wie de zeggenschap over de koninklijke burchten zou krijgen. Zou Hyrcanus koning worden, dan mocht men vrezen, dat de Farizeeërs daar zouden kunnen doordringen en dat men daar niet langer veilig zou zijn. Vandaar, dat Aristobulus met zijn aspiraties ten aanzien van het Joodse koningschap steun zocht bij de bewoners der burchten. Hij ontvluchtte Jeruzalem en wist een rondreis langs de burchten te maken, die hij een voor een op zijn kant kreeg.

Daarmee werd hij plotseling een machtsfactor tegenover Hyrcanus. Het Joodse volk duchtte deze situatie en richtte zich tot de koningin; Joséfus spreekt in dit verband over de "oudsten der Joden en Hyrcanus" en niet over de Farizeeërs. Te ziek was zij om nog over maatregelen voor de toekomst te kunnen spreken. Ze kon slechts verwijzen naar wat bereikt was: er was een leger, er was geld en de klagers hadden het volk mee; ze liet het hun vrij maatregelen te nemen. Kort daarna, in 67 v. Chr., stierf deze opmerkelijke vrouw, 73 jaar oud. De mogelijkheid, dat het na haar dood tot een burgeroorlog zou komen was bijzonder groot.

3. De ondergang van het koninkrijk

Wat zich precies na de dood van Alexandra heeft afgespeeld, is weer een kwestie, die men niet exact kan vaststellen. Sommige handschriften van Joséfus' *Antiquitates* stellen echter onder een foutieve datering, dat Hyrcanus de koningstitel zou hebben aangenomen. Wat daarvan zij, het kwam in de buurt van Jericho tot een strijd tussen hem en Aristobulus, die gunstig voor de laatste verliep. Daarop sloten de broers een verdrag, waarin aan Hyrcanus het hogepriesterschap en aan Aristobulus het koningschap werd toegekend. Door dit verdrag waren de moeilijkheden voor het ogenblik uit de weg geruimd en zij hadden dit zelfs voor langere tijd kunnen blijven. Met Hyrcanus immers als hogepriester kon de farizeese partij er zeker van zijn, dat haar rechtsopvattingen gepraktiseerd zouden blijven, terwijl het koningschap van Aristobulus waarborgen schiep voor degenen, die zich in het verleden tegenstanders van de Farizeeërs hadden getoond. Ongelukkigerwijze echter ging zich nu een andere machtsfactor laten gelden.

Onder Johannes Hyrcanus was in 128 v. Chr. het ten zuiden van Judéa gelegen gebied van de Idumeeërs veroverd. Door economische dwang toe te passen was de bevolking tot het Jodendom overgegaan. Dit betekende vanzelfsprekend niet, dat daarmee alle verschillen tussen Joden en Idumeeërs waren weggevaagd. Hoe zij onder Johannes Hyrcanus bestuurd zijn, blijkt niet; maar tijdens het bewind van Alexander Jannaj werd in ieder geval een stratègos over de Idumeeërs aangesteld. De Joodse koning koos voor de vervulling van dit ambt een invloedrijke figuur uit de Idumese bevolking, die hetzij Herodes, hetzij Antipater de overlevering is niet eensluidend geheten moet hebben.

Wellicht is deze man van gemengde afstamming geweest; Nicolaos van Damaskus, de hofhistoricus van Herodes de Grote beweert n.l., dat zijn stamboom terugging op vooraanstaande Joden, die uit de Babylonische ballingschap waren teruggekeerd. Joséfus schuift deze bewering terzijde als een tendentius verhaal om Herodes de Grote een positie binnen het Jodendom te geven; dit oordeel is echter ingegeven door afkeer van Herodes. Wanneer men in aanmerking neemt, hoe het probleem van de z.g. gemengde huwelijken in de geschiedenis van de Joden een rol heeft gespeeld, dan kan men het niet uitgesloten achten, dat in de afstamming van Herodes een Joods element is voorgekomen.

De bovenbedoelde machtsfactor, die zich ging laten gelden bij de verdeling van de nalatenschap van Alexander en Alexandra werd gevormd door Antipater, de zoon van de door Alexander aangestelde strateeg over Idumea. Joséfus zegt, dat Antipater bevreesd was voor Aristobulus II, omdat deze hem haatte. Dit kan natuurlijk juist zijn in de eenvoudige zin, dat Aristobulus om wat voor reden dan ook een afkeer van Antipater heeft gehad. Maar men kan, gezien de politieke gewiektheid, die Antipater eigen is geweest en die zijn zoon wel van hem geërfd schijnt te hebben, bepaald niet uitsluiten, dat er meer aan de hand is geweest dan angst voor een onwelwillende Aristobulus. Door de verdeling van de macht tussen de broers kreeg Antipater namelijk de kans zich tegen het koninklijk gezag te keren door te kiezen voor de zwakste partij, die van Hyrcanus. Dat heeft hij in ieder geval goed voorbereid gedaan en het perspectief was daarbij, dat hem zelf met of zonder koningstitel de wereldlijke macht over het Joodse rijk in handen zou vallen.

Het spel, dat gespeeld werd, was, dat Antipater Hyrcanus trachtte te doen geloven, dat diens leven gevaar liep van de kant van Aristobulus. Na lange aarzeling week Hyrcanus met Antipater uit naar Aretas III, de koning van Arabia in Petra, na van deze de verzekering gekregen te hebben, dat hij daar veilig zou zijn. Daarop bewerkte

Antipater koning Aretasom maatregelen te nemen die tot herstel van Hyrcanus in het hogepriesterschap zouden voeren.

Deze leende daaraan het oor op voorwaarde, dat de door Alexander in Transjordanië gemaakte veroveringen aan hem zouden worden afgestaan. Zo kwam het in 65 v. Chr. tot een Arabische expeditie tegen Aristobulus II, die verslagen werd. Daarop sloeg Aretas het beleg voor Jeruzalem, terwijl zich Joodse troepen bij de Arabische voegden. Opnieuw was het tot een burgeroorlog gekomen.

In deze situatie greep de Aemilius Scaurus, een onderbevelhebber van Pompejus, in. Nadat Damaskus door Romeinse troepen genomen was marcheerde hij naar het zuiden.¹⁰¹) Dit vast te stellen is van belang. Het is namelijk niet zo, dat of Aristobulus II of Hyrcanus het initiatief genomen heeft om Rome in hun moeilijkheden te betrekken. Een Romeinse generaal heeft zich er eigener beweging in gemengd. Zoals al eerder gezegd valt het niet vast te stellen, of Rome bij de inrichting van de provincie Syria het plan heeft gehad Palestina daarin op te nemen. Men mag de mogelijkheid niet uitsluiten, dat de actie van Aemilius Scaurus van preventieve aard is geweest: bij zijn militaire arbeid om in Syrië rust te verkrijgen werd hij geconfronteerd met het feit, dat vlak ten zuiden van Syrië niet een mogelijke brandhaard lag; doch dat de zaak daar in volle vlam stond. Ingrijpen scheen geboden om overslaan van het vuur te voorkomen. Dat, toen Scaurus in aantocht was, beide partijen zich tot hem wendden om ieder voor zich te pogen hem op zijn kant te krijgen, is alleen maar vanzelfsprekend. Van beide kanten werd geld geboden 400 talenten en in dit kader scheen Aristobulus, wiens eisen gematigd waren, de meest gereede partij om tot een akkoord te komen. Dus koos Scaurus vóór de Joodse koning en tegen de hogepriester. Aretas werd onder bedreiging van een oorlog met Rome gelast naar zijn eigen land terug te trekken. Aristobulus voerde daarop een wraakexpeditie naar Arabia uit. Doch Antipater wachtte af.

Toen Pompejus zelf in Damaskus was gearriveerd ontving hij daar gezanten uit Syrië en Egypte. Aristobulus II had ook voor een vertegenwoordiging gezorgd en een kostbaar geschenk gezonden een gouden wijnstok. Later echter kwam Pompejus er achter, dat de Joodse zaken ingewikkelder waren dan ze op het eerste gezicht schenen. Verhandelingen met Aristobulus en Hyrcanus volgden. De laatste schijnt gepleit te hebben voor de rechten, die hem op grond van zijn eerstgeboorte toekwamen en Aristobulus beschuldigd te hebben van raids in naburige gebieden en van piraterij ter zee.

Met dit laatste argument was hij natuurlijk bij Pompejus aan het goede adres. Verder schijnt als argument naar voren te zijn gebracht, *dat de doden niet wensten onder een koning te leven doch onder de leiding van hun priesters.*

Aristobulus moet daar tegenover gesteld hebben, dat Hyrcanus ongeschikt was voor een hoge bestuursfunctie en dat, wat de koningstitel betreft, hij die slechts droeg in navolging van zijn vader. Door een pompeuze vertoning van aanhangers, die hem in zijn bewering steunden, trachtte hij indruk op de Romein te maken. En dit nu pakte verkeerd uit. Pompejus begon naar de kant van Hyrcanus over te hellen; de definitieve beslissing stelde hij echter uit.

Het feit, dat Aristobulus daarna niet de gewenste matiging in acht nam en zich arrogant gedroeg bij volgende ontmoetingen gaf tenslotte de doorslag: Pompejus legde het bestuur in handen van Hyrcanus. De Joodse koning weigerde nu de in zijn bezit zijnde burchten over te leveren, waardoor een oorlog met Pompejus voor de deur kwam te staan. Op het laatste moment boog hij echter het hoofd en beloofde hij toegang voor de Joodse troepen in Jeruzalem en betaling van een bedrag. Toen het op de realisering van deze belofte aankwam, bleek Aristobulus echter zijn eigen troepen

niet in de hand te hebben. Deze verhinderden de Romeinse commandant Gabinius Jeruzalem binnen te trekken en diens gevolg kwam er ook niets van de betaling. Dit was voor Pompejus voldoende om Aristobulus gevangen te zetten en het beleg voor Jeruzalem te slaan. Tweespalt in de stad was het gevolg. De aan Aristobulus getrouwe troepen konden niet verhinderen, dat de tegenpartij de Romeinse legereenheden in de stad binnenliet. Zij trokken terug op de tempelburcht en verdedigden die.

De verdedigers van de tempel zijn in elk geval bijzonder wetsgetrouwe Joden geweest. Zij weigerden op de sabbatten iets te ondernemen als zij niet direct werden aangevallen. Dat gaf de Romeinen de gelegenheid die dagen te gebruiken om ongestoord de belegeringsmaatregelen te treffen, die moesten dienen om de tempel te kunnen innemen. Tijdens de aanvallen op andere dagen werd de tempeldienst nauwkeurig voortgezet. En zelfs in de ogenblikken van de verovering in de laatste helft van juni of de eerste helft van juli van (op Vastendag) het jaar 63 v. Chr., die met een slachting gepaard ging, bleef men het tempelritueel volvoeren.

Het de verovering van de tempel was de strijd ten einde. Het gaf de Joden een schok, dat Pompejus met een gevolg de tempel bezichtigde. Nadeel voerde daaruit echter niet voort. Hij gaf verlof tot reiniging van de tempel en herstelde Hyrcanus die hem hand én spandiensten had verleend tijdens het beleg in zijn hogepriesterlijke waardigheid. Als onmiddellijke maatregel trof hij de beschikking, dat alle gebieden die de Joden in verloop van tijd in Transjordanië en in de kuststrook hadden veroverd, alsook Samaria, van Joodse heerschappij bevrijd werden. Het Joodse gebied werd teruggebracht tot de door Joden bewoonde streken waarover onder nader. Aristobulus werd met zijn twee dochters en een zoon één zoon wist te ontvluchten naar Rome gevoerd.

Aan het Joodse koninkrijk was een einde gekomen. De Joden leefden weer als onderdanen van een wereldrijk, thans het Romeinse.

Hoofdstuk V.

DE SEPTUAGINTA

- A. Ontstaan, Canonprobleem, Vertaalkwesties en tekstoverlevering.**
- B. De Septuaginta en de hellenisering van het Jodendom.**

Onder de Septuaginta (afgekort: LXX) verstaan we de in het Grieks vertaalde en

geschreven Joodse boeken, die de christelijke kerk is gaan gebruiken als haar Oude Testament. Alle geschriften, die in de synagogale Tenach (= Wet, Profeten., Geschriften) voorkomen, treffen we in de LXX aan; maar omgekeerd bevat de LXX meer geschriften dan Tenach. In een weinig gelukkig spraakgebruik is men in protestantse kringen het deel van de LXX dat gelijk is aan Tenach gaan aanduiden met de term: de canonieke boeken van het OT, terwijl men het extra, dat de LXX boven Tenach heeft aanduidt als de apocriefe boeken. Voor de Rooms-katholieke kerk is als trouwens voor de Oosters, Grieks en Russisch-Orthodoxe kerken de gehele LXX canoniek. Om het extra van de LXX boven Tenach aan te duiden, gebruiken Rooms-katholieke theologen niet zelden de term "deuterokanonieken".

1. Ontstaan van de Septuagint

Over het ontstaan van de LXX bestaat een legende misschien beter legendeverzameling, die is opgetekend in de Aristeasbrief, een tamelijk omvangrijk geschrift, dat nauwelijks vóór 120 v. Chr. geschreven kan zijn, maar waarschijnlijk ook niet veel later. De auteur ervan, noemt zich Aristeas en doet zich voor als een hoveling aan het hof van Ptolemeüs Philadelphus (=Ptolemeüs II, 283-246 v. Chr.) in Alexandrië, i) ais iemand bovendien, die monotheïstisch dacht en van daaruit sympathie voor de Joodse religie had. De inhoud is in hoofdzaken het volgende:

Demetrius van Phaleron, de directeur van de koninklijke bibliotheek in Alexandrië was met behulp van een hem door de koning verleend krediet bezig van her en der boeken te verzamelen. Wanneer het aantal geschriften de 200.000 bereikt heeft, brengt hij de koning verslag uit en deelt hij mede, dat hij uiteindelijk een getal van 500.000 op het oog heeft. Tegelijkertijd legt hij zijn vorst echter een bijzonder probleem voor. Hij heeft namelijk vernomen, dat het de moeite waard zou zijn ook de Joodse wetten in de bibliotheek op te nemen.

Deze stellen hem evenwel voor de moeilijkheid, dat ze niet alleen vertaald zullen moeten worden, maar dat men er vertalers voor uit Judéa zal moeten laten komen, omdat men daar een eigen schrift heeft en niet het Aramees, maar een andere taal spreekt. De koning geeft zijn fiat aan het voorstel.

Op dit moment greep Aristeas in ten gunste van de vele Joden, die door de vader van de koning, Ptolemeüs I (312/306-283) tijdens diens krijgstochten door Palestina gevangen genomen en in Egyptische slavernij waren geraakt. Hij was namelijk van mening, dat men moeilijk de hulp van de hogepriester in Jeruzalem, Eleazar, kon inroepen voor het project om de Joodse wet te vertalen, als grote aantallen Joden in Egypte een slavenbestaan leden. Hoewel de loskoop van al deze slaven een bijzonder kostbare zaak voor de koning was, stemde hij er toch in toe en ging hij zelfs nog verder dan Aristeas gevraagd had: de regeling mocht ook gelden voor Joden, die in de Perzische tijd in slavernij geraakt waren. Hierna vingen de onderhandelingen met Eleazar aan. Een gezantschap onder leiding van Andréas, de commandant van de lijfwacht en Aristeas werd met een brief en grote geschenken naar de hogepriester gezonden.

De laatste ging op het koninklijk voorstel in, benoemde 72 vertalers uit elk der twaalf stammen zes , die met een op fijn perkament in gouden letters geschreven exemplaar van de wet en een begeleidend schrijven naar Alexandrië togen. In dit laatste deed Eleazar met aandrang het verzoek de 72 na afloop van het werk toch vooral terug te zenden.

In de secties 5182 van de brief worden vervolgens de koninklijke geschenken uitvoerig beschreven, de secties 831-20 bevatten een beschrijving van Jeruzalem en

omgeving en de secties 128171 een antwoord van Eleazar op de vraag, waarom men niet alles eten en drinken mag, waarom er onderscheid tussen rein en onrein gemaakt wordt, terwijl God toch alles geschapen heeft. In de tussenliggende secties 121127 worden de uitgekozen vertalers hoog geloofd als bijzonder wijze maar ook gematigde mannen, bereid tot luisteren en tot het degelijk behandelen van gestelde kwesties.

In de secties 172186 wordt dan verhaald hoe de vertalers na hun aankomst in Alexandrië terstond aan het hof ontvangen werden en hoe de koning daarbij hun rollen bewonderde. Deze onmiddellijke ontvangst was een buitengewoon hoog eerbewijs: hoge ambtenaren konden pas vijf dagen na hun aankomst audiëntie verkrijgen, vreemde gezanten op zijn vroegst pas na dertig dagen.

Na de ontvangst richtte de koning een maaltijd volgens Joods ritueel aan. Tijdens de maaltijd stelde de koning vragen aan zijn Joodse gasten; zij wisten die zo bevredigend te beantwoorden, dat de koning op de zes volgende dagen soortgelijke maaltijden met het doel wetenschappelijke gesprekken te houden, liet aanrichten. De secties, die hierover handelen (187300) bevatten een stuk Joodse wijsheidsleer.

Na deze week wordt de vertaalarbeid aangevangen. Een prachtig huis aan het strand van het eiland Pharos staat de geleerden ter beschikking. De dagindeling was als volgt: 's morgens begaven ze zich na hun opwachting aan het hof gemaakt te hebben naar het eiland, wasten hun handen in de zee om te betuigen, dat ze geen kwaad hadden gedaan, deden hun gebed en zetten zich vervolgens aan het vertalen. Ze vergeleken daarbij de eigen resultaten met die van de anderen en stelden dan één vertaling vast. Deze laatste werd door de zorg van Demetrius van Phaleron op schrift gesteld. In 72 dagen kwamen ze met het werk klaar (sectie 301307).

Toen het werk voltooid was verzamelde Demetrius de Joodse gemeenschap van Alexandrië aan wie de vertaling in aanwezigheid van de vertalers werd voorgelezen. Ze verwierf grote instemming, de Joodse leiders verzochten om een copie en stelden nadrukkelijk vast, dat er geen veranderingen in mochten worden aangebracht. Daarna werd het resultaat aan de koning voorgelezen, die zeer onder de indruk kwam. Tenslotte werden de vertalers met grote geschenken, waaronder ook voor Eleazar, naar Jeruzalem teruggezonden met het uitdrukkelijk verzoek van de koning om degenen, die dat wensten, te zijner tijd eens de gelegenheid te geven opnieuw een bezoek aan zijn hof te brengen.

Op twee plaatsen in zijn verhaal verspreekt de auteur van de Aristeasbrief zich waardoor blijkt, dat hij niet degene is, waarvoor hij zich uitgeeft: een hoveling aan het hof van de tweede koning uit de dynastie van de Ptolemeëën. In sectie 28 zegt hij, dat het de gewoonte was van deze koningen alles nauwkeurig door decreten te regelen en in sectie 182 spreekt hij over een hofgewoonte, die "tot vandaag den dag gehandhaafd is".

Deze formuleringen zijn alleen maar mogelijk als hij na de periode van Ptolemeüs II en waarschijnlijk een niet al te geringe tijd daarna geschreven heeft. Ernstiger is echter nog het feit, dat hij Demetrius van Phaleron in zijn verhaal introduceert.

Deze diende namelijk onder Ptolemeüs I maar viel bij hem in ongenade toen hij partij koos tegen diens arrangement voor de troonsopvolging. De vorst schoof n.l. zijn oudste zoon Keraunos terzijde en bestemde de jongere Ptolemeüs (II) voor de koninklijke waardigheid. In deze kwestie stelde Demetrius zich achter Keraunos op grond van diens eerstgeboorterecht, wat hem op verbanning kwam te staan. Zijn ballingschap duurde nog maar kort toen hij aan de beet van een adder stierf. Demetrius van Phaleron kan dus nooit de rol vervuld hebben, die de auteur van de

Aristeasbrief hem laat spelen. Op zijn best is het mogelijk wat Swete vermoed heeft, dat het plan om de Joodse wet te gaan vertalen al onder Ptolemeüs I is opgekomen; dit zou dan de vergissing van de auteur van de Aristeasbrief verklaren, maar daarmee is zijn voorstelling van zaken niet gered. En zo goed als zeker zitten er meer historische onnauwkeurigheden in zijn relaas. Hij laat bijv. Arsinoë, de zuster van Ptolemeüs II, als koningin functioneren. Ze kwam tot deze waardigheid in 278 v. Chr. en stierf in 270. En hij laat Ptolemeüs spreken over een gewonnen zeeslag tegen Antigonus waarmee nauwelijks een andere gebeurtenis dan de slag bij Kos, die geleverd werd in 262 of 258 v. Chr., bedoeld kan zijn.

Waar de slag bij Kos precies geplaatst moet worden valt bijzonder moeilijk te stellen. Het meest waarschijnlijke is, dat ze thuishoort in de strijd, die Antigonus Gonatas, de zoon van Antigonus de éénogigé voerde om zijn macht vanuit Klein Azië uit te breiden over delen van Griekenland (de zgn. oorlog van Chremonidès). Uit handelsoverwegingen steunde Ptolemeüs II de Griekse steden en intervenieerde hij ter zee. Deze interventie kan niet eerder dan in 262 v. Chr. vallen. De slag bij Kos liep op een overwinning van Antigonus' vloot uit. Als de auteur van de Aristeasbrief dus in sectie 180 de slag bij Kos op het oog heeft, dan geeft hij een verkeerde voorstelling daaromtrent. Anderzijds is het echter wel zo, dat de afloop van de slag bij Kos de hegemonie van Egypte over de eilanden in de Egeïsche Zee niet aantastte.

Beide feiten kunnen dus niet samengaan: toen Arsinoë koningin was kon Ptolemeüs de slag bij Kos niet memoreren en toen hij de slag bij Kos wel kon memoreren, was Arsinoë al lang overleden.

De totaalvoorstelling die de Aristeasbrief geeft is dus zeker geen juiste schildering van wat zich rondom het ontstaan van de LXX heeft afgespeeld. Doch dit betekent niet, dat er in dit document geen oude tradities verwerkt zouden zijn, die op zichzelf genomen juiste overlevering bevatten.

Ontdaan van alle bijzaken blijft als kern van de Aristeasbrief, dat onder Ptolemeüs II op initiatief van de Egyptische overheid een Griekse vertaling van de Joodse wet is gemaakt, die de approbatie van de Joodse gemeenschap kreeg, die geplaatst werd in de bibliotheek van Alexandrië en waarvan die Joodse gemeenschap een afschrift verstrekt werd. Dat dit een historisch juiste mededeling is, valt alleen maar waarschijnlijk te achten. Palestina maakte immers sinds 306 v. Chr. deel uit van het Egyptische rijk van de Ptolemeeën en het tempeldomein van Jeruzalem besloeg gebieden in het zuiden van dit rijksdeel. De Joden mochten in hun tempeldomein naar eigen tempelrecht leven en waren via hun hogepriester belastingplichtig. Tegelijkertijd waren er in Egypte zelf talrijke Joden, die ook met inachtneming van het recht, dat in het Jeruzalemse tempeldomein gold, wensten te leven.

De kroon moet derhalve geïnteresseerd geweest zijn in kennis van dit Joodse recht en daarin zal men de achtergrond moeten zoeken voor het overheidsinitiatief om de Joodse wet te laten vertalen. Deze situatie verklaart ook het feit, dat de overheid approbatie van de vertaling van de kant van de Joodse gemeenschap vroeg en aan die gemeenschap een kopie verstrekte. Het diende voor haar vast te staan, dat de tot stand gekomen vertaling inderdaad en op juiste wijze weergaf, wat Joods recht was en nadat de Joodse gemeenschap dit had uitgesproken, moest die ook weten hoe de Griekse tekst van haar wet luidde, die voortaan de grondslag zou vormen in haar contacten met de niet-Joodse overheid. Dat het standaardexemplaar van deze vertaling in de bibliotheek van Alexandrië werd geplaatst, ligt alleen maar voor de hand.

Het is wellicht niet overbodig op te merken, dat de Aristeasbrief niet alleen stelt, dat

de vertaling van de Joodse wet in het Grieks op overheidsinitiatief plaats vond, maar het ook onwaarschijnlijk maakt, dat deze vertaling op Joods initiatief en uit religieuze noodzaak geschiedde.

De approbatie van de vertaling door de Joodse gemeenschap zou namelijk onmogelijk zijn geweest, als de Joden in Egypte geen Hebreeuws meer hadden gekend. Verder maakt de juridische beweegreden om de Joodse wet te vertalen wellicht nog twee dingen duidelijk:

1. Het feit, dat een latere auteur Demetrius van Phaleron ten onrechte onder de regering van Ptolemeüs II plaatste. Het ligt namelijk voor de hand, dat Ptolemeüs I al meer heeft willen weten omtrent het Joodse recht; en in dit kader kan Demetrius heel goed de man geweest zijn, die de eerste initiatieven nam. Gezien de moeilijkheden waarop deze stuitte een andere taal dan men oorspronkelijk vermoedde (Hebreeuws in plaats van Aramees) en een afwijkend schrift (heeft Pseudo-Aristeas daarbij mogelijk het Oud-Hebreeuwse schrift op het oog?) zal het vertaalwerk pas onder Ptolemeüs II zijn klaargekomen, toen Demetrius al van het toneel was verdwenen. Het feit, dat in de Aristeasbrief Eleazar de naam van de Joodse hogepriester is wijst eveneens in de richting, dat de vertaalarbeid aan de Joodse wet te Alexandrië tussen ca. 285 en 270 v. Chr. moet hebben plaatsgevonden. Tussen die jaren moet ongeveer het pontificaat van Eleazar hebben gelegen.

2. Het feit, dat de Thora in het Grieks doorgaans als *nomos*, wet, wordt aangeduid. Het ging de Egyptische overheid namelijk om kennis van de Joodse wet, die men nu eenmaal in de Thora aantreft. Joden, die andere aspecten van de Thora naar voren wilden halen (Paulus bijv.), hebben in dit verband de uitdrukking *ta logia tou Theou*, de godsspraken, gebruikt (Rom. 3:2).

Het standaardexemplaar van de overheidsvertaling van de Thora werd in de bibliotheek van Alexandrië opgeborgen. Daaruit kon de legende ontstaan, dat deze bibliotheek zo gaarne over boeken met Joodse wijsheid wilde beschikken. Maar intussen was daarmee de afdeling Judaica in deze bibliotheek geopend. Het lag nu voor de hand zich verdere belangrijke Joodse literatuur aan te schaffen. Dat heeft men kennelijk gedaan: belangrijke Joodse boeken werden aangekocht en geordend volgens het principe: geschiedenis wijsheid toekomstverwachting, wat te vermoeden valt op grond van het feit, dat in later tijd een nagenoeg gesloten reeks in het Grieks gestelde vertaalde of terstond in deze taal geschreven Joodse boeken verkrijgbaar was die als ordening had: wet historische boeken poëtische literatuur profeten.

De verkrijgbaarheid van de reeks is een gevolg geweest van het feit, dat er in het Romeinse rijk sinds de laatste eeuwen voor het begin van onze jaartelling een intensief productie en verkoopwezen voor boeken bestond (door de tekst aan een aantal schrijvers te dicteren was werkelijke vermenigvuldiging van boeken mogelijk). De geslotenheid van de verkrijgbare reeks is alleen maar begrijpelijk, wanneer ze teruggaat op het bezit aan Joodse boeken van een gezaghebbende instantie; terwijl de ordening van de reeks niet het religieuze principe toont, dat de synagoge voor de ordening van haar boeken heeft aangewend, maar literatuurwetenschappelijk bepaald is. Daarom valt te vermoeden, dat het boekenbezit van de bibliotheek van Alexandrië gestaan heeft achter hetgeen in de boekhandel aan in het Grieks gestelde Joodse literatuur te verkrijgen was.

2. Heilige Schrift

Boven werd al gewezen op de problematiek, wat de Kerk te houden heeft voor de canon van het Oude Testament. De gehele kwestie is echter ingewikkelder dan daar aangeduid: binnen het Jodendom bestond deze problematiek namelijk al in de vorm van de vraag, wat men nu voor Heilige Schrift moest houden, voordat het christendom was geboren.

Toen de Ptolemeische overheid met haar vertaalproject van de Joodse wet begon en dat is zeker vóór 250 v. Chr. geweest, maar waarschijnlijk al eerder, niet onmogelijk reeds in de jaren tussen 290 en 270 v. Chr. waren alle Joden (daaronder te verstaan de afstammelingen van Israël, die zich op Jeruzalem richtten) er van overtuigd dat in, de Thora te boek stond, wat God zelf gesproken had. Daarom was de Thora voor hen Heilige Schrift. Een vraag was echter, of Gods stem soms ook nog in andere boeken sprak met een zo grote duidelijkheid, dat die ook als Heilige Schrift te beschouwen waren. Men kan ten aanzien van het antwoord op deze vraag drie standpunten onderscheiden:

1. Behalve de Thora is er niets, dat duidelijker voor het heden gezaghebbende godsspraak bevat en dus Heilige Schrift is. Dit standpunt werd ingenomen door de groep, die we onder de politieke naam Sadduceeërs kennen.
2. Naast de Thora bestaan er geschriften, waarin voor het heden gezaghebbende godsspraak te vinden is: de boeken der profeten en een reeks andere geschriften; een standpunt, dat door de schriftgeleerden werd vertegenwoordigd.
3. Behalve dat God in het verleden sprak doet Hij dat ook nog in het heden en er kan dus nog steeds Heilige Schrift ontstaan. Dit laatste inzicht werd gehuldigd door apocalyptici en waarschijnlijk ook door wijsheidsleraren), waarbij te bedenken valt, dat men apocalyptiek en wijsheidsleer wél als literair genre kan onderscheiden, méér dat men niet kan stellen dat ze verschillende religieuze typen vertegenwoordigen (in de Testamenten van de Twaalf Patriarchen fungeert de apocalyptiek om aan de wijsheidsleer gezag te verlenen). Of de Qumrangroepering in actuele openbaring geloofd heeft, valt moeilijk vast te stellen; Jezus en zijn volgelingen hebben dat in ieder geval wel gedaan.

Tussen 250 vóór en 70 na Chr. is het Jodendom nooit tot een gezaghebbende uitspraak kunnen komen over het probleem of er meer Heilige Schrift was dan alleen de Thora. Of wellicht kan men nog beter stellen, dat voor 70 na Chr. tengevolge van het feit, dat de leiding van de tempel in Sadduceese handen was, door het Jodendom als geheel slechts de Thora als H. Schrift werd beschouwd. Wie ook andere boeken die eer wilde toekennen of zelfs geloofde in actuele openbaring van God, huldigde een privé mening, die door de officiële leiding van het Joodse volk niet werd gedeeld. Toen door de catastrofe van het jaar 70 het Sadduceïsme wegviel en de officiële leiding van het Jodendom in schriftgeleerde handen kwam, bracht dit een verandering in het officiële oordeel over de vraag, wat men nu als Jood voor Heilige Schrift diende te houden. Het standpunt dat naast de Thora ook boeken die op de profeten teruggingen en een reeks andere geschriften als H. Schrift moesten worden aanvaard, kreeg nu gezag. Daardoor werd de reeks boeken, die we als Tenach plegen aan te duiden de Heilige Schrift van het Jodendom. Dit gebeurde echter nadat de christenen te maken hadden gekregen met de vraag naar H. Schrift uit het verleden.

De laatsten geloofden in actuele openbaring, m.a.w. dat het spreken van God niet ergens in het verleden had opgehouden. Daarom was er voor hen, wanneer ze rondzagen naar boeken met godsspraak uit de tijd van het Oude Verbond geen reden om zich de beperking die de synagogale leiders voorstonden, op te leggen. Hun reeks van boeken van het Oude Verbond of kortweg: het Oude Testament van de Kerk kon

derhalve groter zijn dan de reeks die de synagoge later in Tenach opnam.

De omvang van de christelijke reeks was wisselend. Ze bevatte de werken, die verkrijgbaar waren. Voor het Griekssprekend deel van de Kerk betekende dit, dat ze de werken bevatte die de boekhandel verkocht met het gezag van de Alexandrijnse bibliotheek achter zich. Maar het betekende niet, dat de kerk ook geen andere boeken als behorende tot haar Oude Testament wilde aanvaarden. Wat men dan meer aanvaardde was een locale aangelegenheid. Pas in de tijd van de grote concilies is de kerk zich bezorgd gaan maken over de canon van haar Oude Testament; en die schijnt wel samen te vallen met datgene, wat in de voorafgaande eeuwen in de grote centra van het oostelijk deel van het Romeinse rijk aan in het Grieks gestelde Joodse literatuur verkregen kon worden: dus met de in de handel geraakte Alexandrijnse bibliotheekreeks. Waterdicht was die canon overigens niet. Canonlijsten van ongelijke omvang en codices met niet geheel gelijke inhoud bewijzen dat. En ook werden boeken, die buiten de officiële canon vielen maar waaraan lokaal het gewicht van H. Schrift van het Oude Verbond was toegekend, nog steeds afgeschreven, niet zelden in een christelijke bewerking.

Op den duur kwam de canon van het Oude Testament nagenoeg vast te liggen, waarbij het praktische feit, dat in de eerste eeuwen van onze jaartelling de codex als boekvorm de rol verdrongen had, ongetwijfeld een niet geringe factor is geweest. De codex is het boek, zoals wij dat kennen, samengesteld uit vele katerns binnen één band. Deze boekvorm had grote voordelen tegenover de rol: ze was goedkoper omdat het materiaal nu aan beide zijden beschreven werd en was daardoor bij het opbergen ook ruimtebesparend. Bovendien was ze dit laatste ook nog, doordat men in een zelfde ruimte meer lichamen van een rechthoekige dan van een cilindrische opbouw kan opbergen. En tenslotte was men bij de codex niet meer afhankelijk van de lengte van de rollen die de papyrus of perkamentfabrikant leverde: bij een goede inbindtechniek kon men vele katerns binnen één band verenigen. Juist dit laatste gepaard gaande aan de dubbelzijdige beschrijving van het materiaal maakte het mogelijk grote boeken te maken; hetgeen voor het Oude Testament van de Kerk betekende, dat men de vele geschriften die daartoe behoorden in twee of zelfs wel in één band kon samenbrengen. Waar nieuwe "Oude Testamenten" gemaakt werden door een oudere codex over te schrijven en zulke dochters later weer de moeders van andere exemplaren waren kreeg de canon van het Oude Testament eenvoudig in de praktijk een vaste vorm.

Door historische oorzaken is er dus een discrepantie ontstaan tussen het Oude Testament van de Kerk en de Tenach van de Synagoge. In de Oude Kerk hebben Origenes en Hiëronymus daarvan geweten en heeft in ieder geval de laatste er een probleem in gezien. Toen in de latere middeleeuwen de kennis van het Hebreeuws zich onder christelijke geleerden begon te verbreiden (de afwisselend in Engeland en Frankrijk verblijvende franciscaan Roger Bacon ca. 1210 ca. 1292 schreef al een Hebreeuwse grammatica en in diezelfde tijd hadden verscheidene Spaanse dominicanen een niet geringe kennis van het Hebreeuws), kwam dit probleem opnieuw aan de orde. John Wycliffe ging dan ook zover, dat hij in zijn Engelse bijbelvertaling van 1382 slechts die boeken uit de Vulgaat vertaalde, die men ook in Tenach vindt, waarbij hij zich op de twijfels van Hiëronymus beriep. Voor de humanisten van de renaissance was bestudering van het Hebreeuws en interesse voor het Jodendom sinds 1450 geen ongewone zaak meer. Egidius van Viterbo, de generaal van Luthers orde der Augustijner Eremiten en sinds 1517 kardinaal, heeft zelfs lange jaren een der grootste Joodse bijbelgeleerden, Elias Levita, in zijn paleis in Rome

laten wonen en onderhouden. Zo raakte dus Tenach vóór de Reformatie in de Kerk bekend. De franciscaan Conrad Pellicanus (Kurschner) uit Bazel later een van de vertalers der Zürcher Bibel liet reeds in 1504 in een soort encyclopedie die uitgegeven werd door de karthuiser prior van Freiburg (Br.), Gregorius Reisch, een summier Hebreeuwse grammatica verschijnen en in 1506 kwam het grote leerboek voor het Hebreeuws van Reuchlin van de pers. Toen de Reformatie baan brak, had de Kerk dus haar vragen op het punt, wee ze als haar Oude Testament moest beschouwen.

Het concilie van Trente hield vast aan de canon van de Vulgaat en daarmee aan de Alexandrijnse boekenreeks die we op grond van de Aristeaslegende de Septuagint plegen te noemen, die daarachter stond. De Reformatie koos voor Tenach; zij het ook, dat ze wat de LXX boven Tenach bood, niet buiten de deur zette, maar onder de aanduiding "apokriefe boeken" aanhield. De reformatorische onderscheiding was een leerstellige: de apokriefe boeken mochten niet gebruikt worden om er enig dogma uit af te leiden; waarbij men met name de leer omtrent het vagevuur op het oog gehad heeft. De rol, die de apokriefen daarna in de reformatorische kerken gespeeld hebben, hangt samen met hun onderscheiden standpunt ten opzichte van de liturgie.

In de Lutherse en de Anglicaanse kerken, waar zich geen complete breuk met het liturgisch verleden voltrok, bleven gedeelten uit de apocriefen in schriftlezingen functioneren; in de kerken van de calvinistische en Zwingliaanse reformatie, waar die breuk zich wel voordeed, verloren de apocriefe hun functie, al zeiden de statenvertalers, dat ze wel nuttig waren om te lezen. De bijbelgenootschappen deden tenslotte de deur toe, toen ze om economische redenen "Oude Testamenten" zonder de apocriefen gingen uitgeven.

De moderne bijbelwetenschap, die sinds de tweede helft van de 18de eeuw groeide kreeg weer aandacht voor de apocriefen, omdat men daarin zo veel vindt, dat men met de term van de historicus van de Oude Kerk, Eusebius van Caesarea, als *praeparatio evangelica* kan aanduiden. Dat intussen rooms-katholieke bijbelgeleerden de apocriefen gingen aanduiden als deuterocanonieken, wijst meer op een leerstellige problematiek binnen hun kerk, dan op wetenschappelijke bezinning omtrent de canon van het Oude Testament. Van den beginne behoorden wat wij apocriefen noemen voor de Kerk tot haar Oude Testament. En die hele canon is voorwerp van wetenschappelijke benadering voor de theoloog. Het heeft daarom geen enkele zin om onderscheid tussen zgn. canonieke en zgn. apocriefe boeken van het Oude Testament te maken; noch in de beoefening van de bijbelwetenschap; noch in de verkondiging der kerk.

Wat de kerk van de grote concilies niet in haar canon van het Oude Testament opnam, is niettemin zo werd boven gesteld toch nog overgeleverd: niet zelden in het Grieks, maar ook in het Syrisch, het oud-Latijn, het Arabisch, het Armenisch, het Georgisch, het Aethiopisch. Deze geschriften zijn sinds 1699 (het jaar waarin Grabe de Testamenten van de Twaalf Patriarchen publiceerde) in toenemende mate aan het licht gekomen. Men pleegt ze aan te duiden met de term "pseudo-epigrafen", omdat ze vaak onder een pseudoniem zijn gepubliceerd (Henoch, Salomo, Baruch, Ezra, de zonen van Jakob etc.). Deze aanduiding is weinig gelukkig, omdat enerzijds de pseudo-epigrafie in de canon, zelfs in Tenach voorkomt (Psalmen, Spreuken, Jesaja, Zacharja) en ze anderzijds niet allemaal pseudo-epigraaf zijn (bijv. Jubileeën). In onze westerse traditie kunnen we deze boeken niet tot de canon rekenen; met de problemen rondom de LXX hebben ze soms wel iets te maken en *praeparatio evangelica* bevatten ze zeker.

3. Vertaalkwesties en tekstoverlevering

Onder Ptolemeüs II (283-246 v. Chr.) kwam de overheidsvertaling van de Thora in het Grieks tot stand naar we mogen aannemen. Ze kreeg haar plaats in de Alexandrijnse bibliotheek en aan de vijf boeken, die deze bibliotheek zo verkreeg en die toch wel iets meer bleken te bevatten dan alleen maar Joodse wetgeving, voegde men successievelijk zo werd boven gesteld Joodse geschriften toe, waarin geschiedenis, wijsheid en toekomstverwachting was neergelegd. Mag dit aangenomen worden, omdat de Aristeasbrief nadrukkelijk stelt, dat het vertaalproject van Ptolemeüs II betrekking had op de Thora, ook nauwkeurige taalkundige bestudering van de tekst van de gehele LXX voert tot het oordeel, dat er verscheidene vertalers aan het werk zijn geweest. Zelfs voor de Pentateuch (= de vertaling van de Thora) schijnt dit laatste te gelden.

Intussen is de taalkundige bestudering van de LXX een bijzonder ingewikkelde kwestie. Men heeft daarbij te maken met drie probleemgebieden:

1. dat van het Grieks, waarin vertaald is;
2. dat van de taal, waaruit vertaald is en van de tekstvorm in die taal, waarvan de vertaler zich heeft bediend; en
3. dat van het eigen leven, dat de vertaling is gaan leiden.

Wat het eerste punt betreft: het Grieks waarin vertaald werd was dat wat zich sinds Alexander de Grote in het gehele Nabije Oosten als lingua franca verbreed had, de Koinè. Nu is het enerzijds frapperend, dat de Koinè gezien de grote uitgestrektheid van het gebied, waarin zij gehanteerd werd en gezien de diversiteit van de herkomst van degenen die zich van haar bedienden, toch een grote mate van uniformiteit bezit. Maar dat wil niet zeggen, dat zich binnen de Koinè geen ontwikkelingen hebben voorgedaan en dat allen, die haar gebruikten, dat ook even vlot en moeiteloos deden. Tussen verschillende Koinedocumenten doen zich dus verschillen in taalgebruik voor en op dit soort zaken moet bij de taalkundige bestudering van de LXX dus gelet worden. Een bijzonder aspect hierbij is dat van de woordbetekenissen en daarmee raken we het tweede punt ook reeds ten dele.

Verreweg de meeste woorden hebben slordig weg gezegd meer dan één betekenis. Beter is het te zeggen, dat een woord een betekenisveld heeft, waarvan in het zinsverband een bepaalde sector benadrukt of naar voren gehaald wordt.

Als voorbeeld moge ons woord "gracht", dat met "graven" samenhangt dienen. De meest wezenlijke betekenis van dit woord is: een langwerpige uitgraving, al gauw kwam daar de gedachte aan water in die uitgraving bij ("het schip ligt in de gracht"), vervolgens die aan de weg langs zo'n gegraven waterloop ("ik loop op de Nieuwe Gracht"), tenslotte die van de huizen langs zo'n weg ("hij woont op de Nieuwe Gracht"). Wanneer we nu "gracht" in één van de twee laatste zg. betekenissen gebruiken (van "weg" of van "huizen" dus), dan is de gedachte aan water wel naar de achtergrond verschoven, maar niet verdwenen: we denken dan aan een weg langs het water en aan huizen met water voor de deur. En zelfs het element van het kunstmatige van die waterloop is in dat geval niet geheel verdwenen, want we stellen ons langs die weg een stenen walkant (of misschien een beschoeiing) voor. Bij het gebruik van een woord actualiseren we dus een bepaalde sector uit het betekenisveld zonder de rest van dit veld te elimineren. Een eigenaardigheid van het betekenisveld van ons woord "gracht" is verder, dat het ook het water rondom de muren van een oude stad of van een kasteel kan aanduiden.

Wanneer we nu naar het Frans zien, dan is het woord, dat een belangrijk deel van het

betekenisveld van "gracht" dekt: "canal"; het heeft echter in veel en veel sterker mate bovendien de notie van een gegraven waterloop op het platteland ("gracht" is sterk aan de stad gebonden; voor plattelandswaterlopen komt het in de Saksische streektaalen voor; daarnaast bestaan de neenvormen "graft, grift, grebbe") en het mist de noties van "weg langs een kanaal" (daarvoor fr. "quai"), huizen langs die weg, en vesting of kasteelgracht (daarvoor fr. "fossé" en "douve"). Gesteld, dat iemand nu "gracht" in het Frans moet vertalen, dan is het voor de hand liggend, dat hij naar het woord "canal" grijpt. Het merkwaardige, wat nu bij een vertaling gebeurt, is dat voor degene, die de vertaling hoort of leest delen van het betekenisveld, dat in de oorspronkelijke taal aanwezig was, niet meespelen en dat voor hem sectoren uit het betekenisveld van het in zijn taal gebruikte woord wel gaan meedoen. De Fransman, die "canal" in zich opneemt, denkt niet dadelijk aan een weg, aan huizen; en het komt niet in hem op, dat wel eens een oude vestinggracht bedoeld zou kunnen zijn. Vertalen betekent dus enerzijds te kort doen aan de oorspronkelijke gedachte (bij "het schip ligt in de gracht" ziet men in de geest verkeer en huizen in de entourage van dat schip eenvoudig door het gebruik van het woord "gracht"; een entourage die "canal" niet oproept) en scheidt men anderzijds het risico van misverstand (dat schip zou ook tussen de weilanden kunnen liggen maar beslist niet in een oude vestinggracht volgens het betekenisveld van "canal").

Een ander gezichtspunt bij het vertalen van de ene in de andere taal is dat van het zgn. vertaalstereotype. Wie "gracht" in het Frans moet vertalen zal naar het woord "canal" grijpen; maar als het om een oude vestinggracht gaat, dan moet hij "douve" of "fossé" gebruiken. Dit laatste moet hij weten; maar men mag van iemand, die dit niet weet niet zeggen, dat hij slécht Frans kent; het kan zeer goed zijn, dat zo iemand over het geheel genomen acceptabel Frans schrijft of spreekt. In zo'n geval noemen we "canal" het vertaalstereotype voor "gracht". Het gaat er dan dus om, dat de vertaler op een détailpunt onvoldoende oog heeft voor de onderscheidenheid van de betekenisvelden van het woord in de taal van waaruit hij vertalen moet en van het meest voor de hand liggende woord

in de zgn. ontvangende taal.

Om een paar voorbeelden in relatie tot het Engels te noemen: als iemand zegt in Engeland aan zijn ontbijt "a smoked herring" gegeten te hebben, dan is dat een vertaalstereotype, want wat hij at was inderdaad een haring, maar de gerookte zoute haring die men daar aan het ontbijt wel krijgt heet "a kipper". En als iemand beweert een "daffodil" geplukt te hebben, dan is enig wantrouwen gerechtvaardigd: de meeste narcisoorten heten in het Engels "narcissus"; de "daffodil" is een bepaald soort, niet al te grote, gele narcis. Ook de gelijkstelling van ons "narcis" met het Engels "daffodil" is een vertaalstereotype.

Juist waar twee vertaalproblemen hierboven aan de hand van onze moderne talen geschetst zijn kan het duidelijk wezen, dat het hierbij om algemene vertaalkwesties gaat, waarmee men ook bij de bestudering van de LXX te maken heeft. Een mooi voorbeeld van deze problematiek levert het woord Thora, dat zo dikwijls met "nomos" is vertaald. In dit woord lag voor de Jood zonder meer de gedachte aan de eisen, die door God aan hem gesteld waren, opgesloten en dus de notie van "wet". Maar in het woord "thora" klinkt mee, dat datgene wat men als goddelijke eis ervaart goddelijke onderwijzing is. Juist wegens dit laatste konden de vijf boeken, die deze eisen, maar daarnaast ook geschiedenis bevatten, in hun totaliteit als de Thora worden aangeduid: Gods weg met het volk werd daarin bekend gemaakt, in het verleden en voor de toekomst; en tot die weg behoort een door God gewenst gedragspatroon van de zijnen.

Gezien het aspect van het samenstel van eisen, dat men in de Thora aantreft, kozen vertalers voor het Griekse woord "nomos", een woord, dat in zijn betekenisveld de notie van onderwijzing mist, doch dat daarentegen wel enerzijds de notie van "gewoonte", "gebruik" en anderzijds die van "datgene wat je opgelegd wordt" heeft. Door Thora met "nomos" te vertalen, ging er dus geloofsbesef verloren de eisen die God stelt behoren thuis in het grote kader van Gods onderwijzing en ontstond het gevaar voor verkeerde accenten.

Dit voorbeeld zou met ettelijke vermeerderd kunnen worden men denke, om slechts nog één voorbeeld te noemen aan de vertaling van "berieth" door "diathèkè", waarbij het Hebreeuwse woord meer de notie van "overeenkomst" en het Griekse van "beschikking" heeft ; en deze vertaalproblematiek van de elkaar niet dekkende betekenisvelden van woorden is een component in het vraagstuk van de hellenisering van het Jodendom, waarover onder nog nader. Door deze zaak speelt de kwestie van de vertaalstereotypen heen. Wanneer iemand "thora" in een geval waarin met dit woord geen stelsel van voorschriften bedoeld was, toch met "nomos" vertaalde, dan gebruikte hij een vertaalstereotype en schiep hij daarmee een misverstand. Dat men geweten heeft, dat "thora" niet altijd met "nomos" vertaald kon worden blijkt uit het feit, dat het soms door "ta logia tou theou" is vertaald. Zo kan men langs de weg van het onderzoek of in de LXX voor een bepaald Hebreeuws woord een vertaalstereotype is gebruikt of niet, iets te weten trachten te komen over de vraag naar de vertalers, die aan het werk zijn geweest. In het geval, waarin men op het stereotype stuit schijnt een andere vertaler aan het werk geweest te zijn dan in het geval waarin gepoogd is de geactualiseerde sector uit het betekenisveld van het Hebreeuwse woord goed in het Grieks weer te geven. Schijnt; want er zijn drie dingen, die hier de situatie gecompliceerd maken:

- a) daar waar we een vertaalstereotype vermoeden kan het om een exegetische van de vertaler gaan;
- b) we weten niet zeker, hoe de tekst precies geluid heeft, die in het Grieks werd vertaald; en
- c) de LXX is in haar tekstoverlevering een eigen leven gaan leiden en hoewel we op dit punt over veel gegevens beschikken bestaan er in ons weten daaromtrent ook grote lacunes.

Met het onder a) en b) genoemde raken we datgene, wat boven in de tweede helft van punt 2. is gezegd de Hebreeuwse tekstvorm, die de vertalers voor zich gehad hebben ; het in c) aangeduide is punt 3. aldaar.

Wat a) en b) betreft het volgende:

Tot ongeveer 1930 heeft men gemeend, dat de vertalers van de LXX een andere Hebreeuwse tekst voor zich gehad moeten hebben dan de ons bekende Masoretische overlevering. Deze veronderstelling had voor de beoefening van de wetenschap van het Oude Testament de consequentie, dat men zich bij tekstproblemen diende af te vragen, welke overlevering voor de oudste te houden was: de Masoretische of die van de LXX. Niet zelden sloeg daarbij de balans naar de kant van de LXX door. Van de mening, dat over het geheel genomen de Griekse overlevering juist was dan de Hebreeuwse is een werk als de zgn. Leidse Vertaling van het O.T. van Kuenen, Kosters, Hooykaas en Oort (1899/1901) de neerslag: op punten, waar de Hebreeuwse overlevering ons voor moeilijkheden stelt, wordt daarin veelal de lezing van de LXX gevolgd. In 1897 had echter Solomon Schechter de zgn. Cairo Geniza met toestemming van de eigenaren leeggehaald en naar Cambridge overgebracht. Tot de vondsten behoorde veel materiaal dat van belang was voor de kennis van de

Hebreeuwse tekst van het O.T. en van de Aramese vertalingen daarvan (Targoems). Met name de eminente geleerde Paul Ernst Kahle (1875-1964) heeft zich op de bestudering daarvan geworpen, waardoor in bepaalde opzichten groter inzicht in de problemen, die zich rondom deze zaken voordoen verkregen werd. Kahle ontdekte niets, dat voet gaf aan de gedachte, dat er eens een Hebreeuwse consonantentekst van het O.T. bestaan zou hebben, die afweek van de Masoretische; maar hij stuitte wel op dingen, die grond gaven aan de mening, dat de meest letterlijke vertaling van de Thora in het Aramees, Targoem Onkelos, eerder de jongste van de targoems (Aramese vertalingen voor synagogaal gebruik van delen van het O.T.) dan de oudste was, zoals men tot dan toe gemeend had. De targoems met een minder letterlijke vertaling schenen nu dus oudere targoems te zijn en dit inzicht paste hij toe op de vertaalproblemen, die de LXX ons voorlegt. In Kahle's visie waren afwijkende LXX lezingen ten opzichte van de Masoretische tekst te beschouwen als verklarende, verbeterende en aanvullende bewerkingen. Sinds bovengenoemd jaar won dit inzicht veld; maar een kwart eeuw later bleek het niet zonder meer houdbaar.

In 1947 werden de eerste ontdekkingen in de nabijheid van Chirbet Qumran gedaan en tot het materiaal dat in de jaren daarna aan het licht kwam behoorden fragmenten van Hebreeuwse tekst van het Oude Testament, die met de LXX tegen de Masoretische tekst ingaan. Er heeft dus wel degelijk een Hebreeuwse overlevering van de boeken van Tenach bestaan, die afweek van de Masoretische, maar deze overlevering schijnt vrij vroeg te gronde zijn gegaan.

Wellicht is men niet ver bezijden de waarheid als men aanneemt, dat de synagogale leiders, die tussen 70 en 100 na Chr. de omvang van Tenach hebben vastgesteld, ook de tekst daarvan geüniformeerd hebben (de consonantentekst; de uniformering van de in de synagoge voorgedragen tekst vond later door de Masoreten plaats).

Bovendien bevat het Qumranmateriaal en het materiaal, dat in de zestiger jaren in de omgeving van Engeddi ontdekt werd (brieven van Bar Kozeba) aanleiding om voorzichtigheid te betrachten met Kahle's theorieën over het Aramees en daarmee met zijn oordeel over de ouderdom van targoems. Of men dus in gevallen, waarin de LXX van de Masoretische tekst afwijkt met een weergave van een afwijkende Hebreeuwse tekst dan wel met een interpretatieve vertaling te doen kan hebben, is bij onze huidige kennis een kwestie, die van geval tot geval overwogen zal moeten worden. Want het feit, dat het Qumranmateriaal bewijzen verschaft voor de oude theorie van de afwijkende grondtekst en dat Kahle's theorie over de geschiedenis van het Aramees met voorzichtigheid gehanteerd dient te worden, wil nog niet zeggen dat er in de LXX geen afwijkingen zouden kunnen voorkomen, die verduidelijkende interpretaties zijn van een Hebreeuwse tekst, die gelijk was aan de ons bekende Masoretische. Voorzichtigheid in oordeel is hier geboden.

Van hieruit valt nu nog terug te komen op de kwestie van het vertaalstereotype, : men moet zich daar, waar men op een vertaalstereotype meent te stuiten, ook altijd afvragen, of men soms met een interpretatieve vertaling te doen kan hebben. Wanneer bijv. in Psalm 1:2 de man zalig geprezen wordt, die Gods Thora dag en nacht overpeinst, dan is men geneigd aan te nemen, dat in dat woord "thora" voor de Hebreeuwssprekende Jood het gehele betekenisveld van dit woord heeft meegespeeld en dus meer dan alleen maar de gedachte aan een stelsel van wetten. In de vertaling "nomos" in de LXX zal men dan allicht een vertaalstereotype zien. Men mag echter niet a priori uitsluiten, dat een Jood, die te midden van "de volkeren" leefde en dus ook andere rechtsstelsels dan dat van de Thora heeft gekend, grote bewondering heeft gehad voor het wetsaspect van de Thora en daarom welbewust bij de vertaling van

Psalm 1:2 naar het woord "nomos" heeft gegrepen. In dat geval zou het hier niet om een vertaalstereotype maar om een interpretatieve vertaling gaan.

In de hele problematiek van de LXX als vertaling speelt verder de kwestie van het gebruik van het geheel mee. De Aristeasbrief stelt, dat de Ptolemeische overheid tussen ca. 290 en 270 v. Chr. een vertaling van de Joodse wet gewenst heeft.

Zoals we boven zagen is deze bewering plausibel en er is niets aan historische documenten, dat haar tegenspreekt. Verder heeft het er alle schijn van, dat na die vertaling van de Thora successievelijk meer Joodse literatuur vertaald is ten gerieve van de Alexandrijnse bibliotheek en dat deze vertalingen in de boekhandel aan de markt zijn gekomen. Zou dit laatste niet het geval zijn, dan blijft het een onbegrijpelijk raadsel, dat men in de Griekssprekende kringen van het alleroudste christendom blijkbaar zo gemakkelijk over een Griekse versie van de boeken van het Oude Verbond heeft kunnen beschikken. Dat kan alleen maar mogelijk zijn geweest, als, die boeken te koop waren. Als dit zo is, dan blijft de vraag, waarom die Joodse boeken te koop waren. Tot op zekere hoogte ligt het antwoord voor de hand: er moet vraag naar geweest zijn van de kant van Joden, die niet of nauwelijks meer Hebreeuws konden lezen. Waarom heeft die vraag van Joodse kant bestaan? Had men een Griekse versie nodig terwille van religieuze samenkomsten of ging het daarbij om privé verlangens? Wellicht zijn beide gezichtspunten aan de orde geweest met een accent op het eerste. De kwestie van het ontstaan van de synagoge komt hier in het geding.

Het heeft er alle schijn van, dat het instituut van de synagoge buiten Palestina ontstaan is en de oudste synagogale gebouwen, die we kennen in hun restanten, liggen in de hellenistische wereld. Nu heeft dit instituut zich ook in Palestina een plaats verworven. In de eerste eeuw van onze jaartelling nam het die zeker in de evangeliën stellen dit, uit Joodse bron weten we, dat er een synagoge tegen de tempelberg aan gelegen moet hebben, de oudste door ons gekende resten van een synagoge in Palestina liggen naar redelijk aanvaardbaar vermoeden in Massada, dat in 73 na Chr. verwoest werd.

Na 70 kwam de leiding van de Palestijnse synagoge in handen van de schriftgeleerden en wat we omtrent de synagogale eredienst weten, stamt voor zijn vroegste gegevens uit die tijd. Of men die dingen zonder meer terug mag projecteren op hetgeen in de drie voorafgaande eeuwen in buitenlandse synagogen gebeurde, is de vraag. Het antwoord daarop zal wellicht niet geheel ontkennend behoeven te zijn; maar dit houdt niet in, dat hetgeen in een Palestijnse synagoge omstreeks 100 na Chr. plaats vond, identiek was met de gang van zaken in een Griekse synagoge in 200 v. Chr.

Over synagogale liturgie van voor 70 valt dus nauwelijks iets te zeggen. Dat de Septuaginta voor liturgische lezingen in de synagogen in het Griekssprekende diasporagebied gediend zou hebben, mag men daarom alleen al niet zeggen. Daartegenover staat echter, dat het aannemelijk is, dat in samenkomsten van Joden in de hellenistische wereld in hun eigen verenigingsgebouw de synagoge uit Joodse boeken is voorgelezen. Niet iedereen kon in die tijd lezen; doch afgezien daarvan: het boek was in die tijd een ding, dat voorgelezen moest worden. In hellenistische kringen diende niet zelden het badhuis tot gelegenheid voor zulke voorlezingen; dat voor Joden, die nu niet bepaald 'badhuisminded' waren, hun verenigingsgebouw daartoe diende, mag men aannemen. Afgezien daarom van kwesties van liturgische lezing van Heilige Schrift is het dus voor de handliggend dat men in buiten Palestijnse synagoges in de eeuwen vóór het begin van onze jaartelling Joodse boeken gelezen heeft en in dit

kader zal de Griekse vertaling van zulke boeken steeds meer een plaats zijn gaan innemen. Want aangenomen, dat de Joden in Egypte nog over een redelijke kennis van het Hebreeuws beschikten, toen de Ptolemeische overheid de vertaling van hun Thora ter hand nam: bij het begin van onze jaartelling zijn we ca. 275 jaar oftewel 9 à 10 generaties verder. Dat de negende of tiende generatie van een Joodse familie, die steeds in Griekssprekend gebied had gewoond geen behoefte gehad zou hebben aan een Griekse vertaling van Joodse literatuur, is onwaarschijnlijk. Achter de LXX schijnt dus wel behoefte aan vertalingen van Joodse teksten voor samenkomsten schuil te gaan, zonder dat men daarbij terstond in termen van liturgie moet gaan denken. Zo valt het te verklaren, dat de boekhandel Griekse versies van een standaardvertaling van Joodse boeken in beperkte mate verkrijgbaar had. Toen er van christelijke zijde vraag naar die boeken ontstond maakte de methode van boekproductie, die bestond, het mogelijk om aan die vraag te voldoen.¹⁰⁾

Dat de Griekse tekst van Joodse boeken, die zo in omloop gekomen is, ongerept is gebleven, mag men nauwelijks aannemen. Waar men Hebreeuws kende en dus de vertaling met een Hebreeuwse tekst kon vergelijken, zal men zich soms gedrongen gevoeld hebben wijzigingen in de eerste aan te brengen. De waarschuwing in de Aristeasbrief tegen zulke wijzigingen, zal teruggaan op een clause in de verhouding tussen de Ptolemeische overheid en haar Joodse onderdanen omstreeks 270 v. Chr.; het had anderhalve eeuw later, toen deze verhouding al lang niet meer bestond, zin haar te herhalen.

Teksten waarin wijzigingen waren aangebracht werden zelf weer afgeschreven en dientengevolge waren de teksten van de Joodse boeken, die de christenen als hun Oude Testament gingen gebruiken, beslist niet uniform. Men kan zelfs niet helemaal uitsluiten, dat er hier of daar teksten in omloop zijn geweest, die niet op de Alexandrijnse vertaling teruggingen. Voordat men in de Kerk het probleem dat hier lag, ter hand kon nemen, voltrok zich voor het Jodendom de catastrofe van het jaar 70. Zoals we boven zagen is de canonisatie van Tenach als Heilige Schrift van de Joden, daar een gevolg van geweest. Daardoor ontstond een nieuw probleem, niet doordat Griekssprekende Joden buiten Palestina nu onmiddellijk begerig waren naar een vertaling van wat nu als heilige tekst gold, maar doordat men vanuit Palestina bepaalde schriftgeleerde verworvenheden rondom die tekst ook aan Griekssprekenden wilde doorgeven.

Men kan de canonisatie van Tenach niet los zien van de uitleg van bepaalde geschriften. Ze werden immers gecanoniseerd omdat men geloofde dat er godsspraak in aanwezig was. Hoe die godsspraak luidde moest de uitlegger aan het licht brengen. In bepaalde kringen schijnt men in de uitlegger een min of meer geïnspireerd figuur gezien te hebben, die met gezag kon zeggen wat de diepe verborgenheid van de tekst was: de pèsjèrexegeet van Qumran was van dit type. Maar de synagoge ging deze weg niet; daar ging men er vanuit, dat men met behulp van bepaalde regels middoth de verborgenheden uit de tekst kon aflezen. Reeds voor het begin van onze jaartelling had Hillel de Oude zulke regels opgesteld en omstreeks 110 bestonden er nadere verfijningen van dit systeem, die in ieder geval ten dele tot in de eerste eeuw terug moeten gaan. Rabbi Aqiba werkte toen met middoth die aan de partikels in de Hebreeuwse tekst een bijzondere waarde toekende. Zo viel naar zijn mening uit het partikel èth dat de accusativus inleidt af te leiden, dat het volgende woord meer aanduidt dan men op grond van zijn zuivere betekenis zou vermoeden, omdat èth als voorzetsel "met" betekent. Dat God èth hasjamajiem schiep betekent, dat hij de hemel

schiep en ook datgeen wat bij de hemel behoort als zon, maan en sterren; dat Hij èth haarèts schiep wil zeggen, dat Hij de aarde met de planten, bomen en dieren en de mens in aanzijn riep. Nu was de proseliet Aquila een leerling van Aqiba en hij heeft dit soort verworvenheden van zijn leraar in een Griekse vertaling pogen uit te dragen. Waarschijnlijk was hij niet de eerste, die deze weg op ging. Dat zijn vertaling vanuit het gezichtspunt van het Grieks abominabel was, behoeft geen betoog: God schiep sun ton ouranon sun tèn gèn.

De vertaling van de Aquila kwam in de eerste helft van de tweede eeuw tot stand.

Tegen het einde van die eeuw bewerkte een andere proseliet, Theodotion, een nieuwe Griekse vertaling van Tenach. Deze kan men het beste karakteriseren als een correctie van de LXX aan de hand van de Hebreeuwse tekst van de synagoge. Het zou kunnen zijn, dat daarbij het feit voorgezetten heeft, dat christenen zich in hun polemieken met de Joden op de LXX tekst beriepen en dat het daarom voor Joden, die in zulke polemieken verwickeld raakten, van belang was om over een Griekse tekst te beschikken, die de Palestijnse synagogale tekst zo goed mogelijk weergaf. Maar anderzijds kan men het niet uitsluiten, dat Theodotion in zijn tijd evengoed als de kerkelijke leiders in de volgende eeuw zich geconfronteerd zag met de chaos, waarin de tekst van de LXX was geraakt en dat hij daaraan iets heeft willen doen.

Een derde vertaling uit de tweede eeuw is die van Symmachus en deze valt het moeilijkst te verklaren. Deze geleerde werkte na Aquila en vóór Theodotion. Zijn vertaling valt door twee dingen op: doordat ze in goed Grieks is gesteld en doordat ze daarnaast toch duidelijk kennis van de synagogale bijbeluitleg verraaft. Deze beide dingen zouden er toe kunnen voeren te denken, dat Symmachus Griekssprekende Joodse geloofsgenoten Tenach heeft willen voorleggen in beter Grieks dan men in de LXX aantrof en in de uitleg, die ze in de Palestijnse synagoge vond. Verscheidene tradities echter betuigen, dat Symmachus een eboniet was, een christen geworden Hebreeuwssprekende .bod. Dat maakt het moeilijk aan te nemen, dat hij zich tot Joden richtte met synagogale schriftuitleg. Veeleer zal men moeten aannemen, dat zijn vertaling een poging is geweest om de Griekssprekende kerk los te maken van een Oude Testament, dat afweek van wat hij als Jood als Heilige Schrift had leren kennen en haar er toe te brengen om Tenach zoals door Joden verstaan als Oude Testament te aanvaarden. Wellicht is hij de eerste geweest, die iets gedaan heeft in het kader van de problematiek, waarvoor later Hiëronymus, Wycliffe en de Reformatoren zich gesteld zagen.

In 230 werd de grote christelijke geleerde Origenes (185/254) uit Alexandrië verbannen. Hij week uit naar Caesarea, waar in die dagen een bibliotheek was, die voor de Alexandrijnse de Ptolemeische bibliotheek was verbrand in de dagen, dat Julius Caesar zijn huwelijk met Cleopatra beleefde (48/47 v. Chr.) beslist niet onderdeed. Daar kon hij zich verder aan de bestudering van de bijbeltekst wijden.

Het resultaat daarvan is een bijzonder omvangrijke publicatie geweest, waarin hij in kolommen naast elkaar zette:

1. Een Hebreeuwse tekst van het O.T.;
2. Een transcriptie van het Hebreeuws in Griekse letters wellicht naar voorbeeld van reeds bestaande transcripties: in ieder geval een vóór Masoretische poging om de uitspraak van het Hebreeuws vast te leggen;
3. De vertaling van Aquila;
4. De vertaling van Symmachus;

5. Een LXXtekst;

6. De vertaling van Theodotion.

Wegens deze opzet in zes kolommen heeft het werk de aanduiding Hexapla gekregen. In sommige gevallen voegde Origenes aan deze zes kolommen nog andere afwijkende vertalingen toe. Met name de verschillen tussen de LXX en de Hebreeuwse tekst hadden zijn belangstelling, wat o.a. blijkt uit het feit, dat hij die met tekens heeft aangegeven. In de Hexapla komt aan het licht, hoezeer de Kerk door de boeken van het Oude Verbond in een Griekse vorm te gebruiken, omstreeks 250 in problemen geraakt was. Hun aantal stemde niet overeen met. de Heilige Schrift van de Joden in Palestina; voorzover Joden en Christenen dezelfde boeken lazen was de Griekse christelijke tekst menigmaal geen zuivere weergave van de Hebreeuws-Joodse en naast de kerkelijke teksten waren nog andere Griekse vertalingen van de Joodse Heilige Schrift in omloop.

In deze situatie probeerde omstreeks 300 Pamfilius in Caesarea uit de moeilijkheden te komen, door de tekst van Origenes te propageren. De grote exegeet Lucianus stichter van de Antiocheense exegetenschool; gest. 7.1.312 te Nicomedië als martelaar zag echter in, dat deze oplossing al te eenvoudig was. Hij trachtte tot een goede tekst van het Oude Testament te komen door hem bekende LXX tekst te vergelijken met een Hebreeuwse tekst en met de vertaling van Symmachus en Theodotion. Het resultaat daarvan wordt aangeduid als de Luciaanse redactie van de LXX. In verscheidene kerkbijbels is deze redactie overgeleverd; ze onderging daarbij het onvermijdelijk lot, dat er binnen haar overlevering opnieuw varianten ontstonden.

In de vierde eeuw bewerkte in Egypte een zekere Hesychios over wie we niets anders weten eveneens een redactie van de LXX, die hetzelfde lot onderging.

Bij alles wat achter de tekstgeschiedenis van de kerkelijke LXX schuil gaat verschil in betekenisvelden van vertaalequivalenten, vertaaltstereotypen, basisteksten die niet identiek waren aan de latere synagogale tekst, tekstwijzigingen in de vóór Christelijke periode, parafraserende vertalingen met een exegetische strekking, redacties waarin rekening is gehouden met de synagogale tekst en met Griekse vertalingen daarvan dient soms ook de mogelijkheid nog overwogen te moeten worden, dat in de christelijke overlevering aan teksten een christelijke wending gegeven is. Zo lezen we bijv. in Jezus Sirach 32:16 (telling volgens editie Rahlfs; andere uitgaven en fragmenten uit de Caira Geniza 35:16) "Die de Heer vrezen zullen een oordeel (Grieks: krima) vinden". Waarschijnlijk zal men deze uitspraak in bonam partem geïnterpreteerd hebben als "een gunstig oordeel". Toch heeft ze sommigen als merkwaardig getroffen en terecht, want de Hebreeuwse tekst van het Geniza fragment luidt anders, nl. "Wie Jehowah vreest zal acht slaan op het recht (misipaas)". Wat er precies achter de vreemde LXX vertaling schuil gaat, is een kwestie, die hier niet terzake doet; van belang is slechts, dat iemand, die niet in de gelegenheid was de Griekse tekst met de Hebreeuwse te vergelijken, vanuit zijn bevreemding de eerste in christelijke zin heeft gewijzigd. In de codex Sinaiticus van de LXX luidt deze tekst: "Die den Heere vrezen zullen genade (Grieks: charin) vinden". En door een corrector werd deze wijziging in de genoemde codex later weer ongedaan gemaakt!

Uit al het voorafgaande volgt, dat bezigheid met de tekst van de LXX voor een complex van bijzonder ingewikkelde problemen stelt. Daarbij komt nog, dat men in deze bezigheid ook de antieke vertalingen van de LXX en citaten uit de oudkerkelijke literatuur dient te betrekken. Enerzijds kunnen deze teksten wellicht gegevens verschaffen, die aan recenserende en Christianiserende bewerkingen ontsnapt zijn;

anderzijds zijn ze zelf in hun overlevering weer voorwerp van variantvorming geweest. Om inzicht in de tekst van de LXX te krijgen kan men dus zeker niet slechts steunen op de tekst van prachtig uitgevoerde codices, als de Vaticanus, Sinaiticus en Alexandrinus, zoals Swete (1887) en Rahlfs (1935) deden. Doch omgekeerd kan men van lezingen in antieke vertalingen en de werken van kerkvaders ook niet altijd het definitieve licht verwachten, omdat die ook hun eigen geschiedenis hebben. Noch de uitgave van een handschrift noch een eclecticische tekst zijn daarom werktuigen, waarmee men zonder meer kan werken.

In het werken met de LXX zal altijd een niet onbelangrijk stuk persoonlijke visie op een reeks vraagstukken verdisconteerd moeten zijn, wil het zin hebben. De gegevens die men voor zijn persoonlijke visie nodig heeft vindt men in uitvoerige tekstkritische apparaten zoals men die aantreft in de verschenen delen van de "Cambridge Septuagint" en van de "Stuttgarter Septuaginta (ed. Ziegler)".

4. De Septuaginta en de hellenisering van het Jodendom.

In verscheidene beschouwingen wordt de LXX in verband gebracht met een veronderstelde hellenisering van de Joden, die in Grieks taalgebied woonden in de eeuwen rondom het begin van onze jaartelling. Deze veronderstelling werpt niet geringe vragen op, waaronder als primaire: wat verstaat men onder hellenisering van het Jodendom? Wil men daarmee zeggen, dat velen of wellicht zeer velen van zulke Joden niet of slecht Hebreeuws verstonden?

Als men dit doet, dan zal men niet ver bezijden de waarheid zijn, maar dan dient men wel te beseffen, dat men wat betreft de Babylonische Joden zeker en wat betreft de Palestijnse Joden, tot op een bepaalde hoogte van Arameïsering dient te spreken. Want de Joden in Babylonië kunnen niet anders dan moeilijkheden met hun Hebreeuws hebben gehad omdat ze wel gedwongen zijn geweest al sinds het begin van de Babylonische ballingschap (597/586 v. Chr.) Aramees te spreken de *lingua franca* die daar toen al verstaan werd en die veel dichter bij het Hebreeuws stond dan het Akkadisch ; terwijl na de ballingschap het Hebreeuws in Palestina slechts omgangstaal geweest kan zijn in het tempeldomein van Jeruzalem, maar naar mate de contacten van zijn bewoners met andere inwoners van Palestina intensiever werden en deze bewoners naar delen van genoemd land uitzwermden steeds meer begeleid door het Aramees. De targoems, ten dele gesteld in een dialect, dat niet ver van het rijks Aramees afstaat (Tg. Onkelos op de Thora en Tg. Jonathan op de Nebilem) en ten dele in het Palestijnse dialect (Fragmententargoem; de fragmenten uit de Cairo Geniza en Tg. Neofiti op de Thora) alsook nog in een taalgebruik dat zich tussen deze beide dialecten in beweegt (Tg. Pseudo Jonathan op de Thora), vormen het bewijs daarvoor. Men kan zonder overdrijving zeggen dat menig boek van Tenach na zijn ontstaan op korte afstand gevolgd moet zijn door een targoem. Vanuit dit gezichtspunt is de hellenisering van het Jodendom allerminst een wonder.

Maar men moet zich dan wel goed bewust zijn, dat de LXX een gevolg en geen oorzaak van deze hellenisering is geweest. Joden werden niet Griekssprekend, omdat de LXX er was; maar de Ptolemeïsche overheidsonderneming van de vertaling van de wet van de Joden en de literaire interesse die daarna ontstaan schijnt te zijn sloeg bij veel. Joden aan, omdat ze Griekssprekend waren, waardoor vertaalde Joodse boeken een handelsobject werden.

Wanneer men voor het verdere hiervan uitgaat en gezond verstand schijnt dit toch wel aan te bevelen , dan kan men niet stellen, dat Joden door het taalgebruik van de LXX

hellenistische gedachten hebben aangeleerd. Veeleer is het omgekeerde het geval. Bij tal van woorden stond hun Griekse betekenisveld voor ogen, omdat ze Griekssprekend waren; de context van zulke woorden in de LXX legde voor hen, die de Joodse boeken in Griekse vertaling gebruikten, accenten in dat betekenisveld. De LXX moet daarom Joden, die aan hellenistische invloeden blootstonden, bij het Jodendom behouden hebben; meer hellenistisch dan ze al waren heeft ze hen niet gemaakt.

Onder hellenisering van het Jodendom kan men ook verstaan, dat Joden kwamen open te staan voor ideeën, die in de niet Joodse wereld, waarin

zij leefden, de ronde deden. Dit gezichtspunt maakt het mogelijk naar twee kanten te zien, die elkaar ten dele overlappen. Enerzijds kan men de blik richten op de wijsgerige gedachten, die in de hellenistische wereld de ronde deden; anderzijds naar de godsdienstige belevingen, die daarin voorkwamen. De Griekse vertaling van gezaghebbende dan wel in hoog aanzien staande Joodse boeken, maakte het Joden mogelijk aan deze bewegingen deel te hebben. Philo heeft een belangrijk filosoof kunnen zijn, omdat de LXX er was; talrijke Joden konden een factor vormen in de religieuze mystiek van de eeuwen rondom het begin van onze jaartelling, omdat zij vanuit de LXX daarin iets konden inbrengen; en ook vanuit dat dient niet vergeten te worden Griekse bewerkingen van Joodse boeken, die de Kerk van het Oost-Romeinse Rijk later niet tot haar Oude Testament gerekend heeft (de zgn. Pseudepigraphen). De LXX staat dus achter christelijke invloeden in de filosofie en de gnostiek van de eerste eeuwen van onze jaartelling; wat de laatste betreft zowel in haar verheven als in haar bij ons weerstand wekkende verschijnselen. In hoeverre er directe betrekkingen tussen Hebreeuws sprekende Joden uit Palestina en de genoemde wijsgerige en religieuze verschijnselen zijn geweest, valt bij gebrek aan bronnenmateriaal niet te zeggen. De mogelijkheid mag men niet uitsluiten; het feit kan men niet bewijzen.

Maar intussen mag men bij de huidige kennis op historisch vlak wel voor zeker houden, dat de LXX de Joden niet gehelleniseerd heeft; maar wel voor gehelleniseerde Joden een hulpmiddel is geweest: hetzij om geschriften, die zij voor heilig dan wel voor hoogst waardevol hielden, goed te leren kennen, hetzij om vanuit hun religieuze interesse bij te dragen in bewegingen, die ze als waardevol ervoeren om het even, of dit wijsgerige of praktische geloofsbewegingen waren.

Als bron van de hellenisering van een deel van het Jodendom, zal men de LXX daarom nooit kunnen beschouwen. Wel was ze echter een factor in dit proces. Hoe deze factor werkte, dient van geval tot geval overwogen te worden.

Zoals boven gezegd is de omvang van het Oude Testament in de oude Griekse bijbels niet altijd geheel en al dezelfde. Tot de canon van de Septuaginta mag men echter rekenen:

3 Ezra, Tobit, Judith, Wijsheid van Salomo, Wijsheid van Jezus de zoon van Sirach, Baruch, de Brief van Jeremia, I Makkabeeën, II Makkabeeën, III Makkabeeën, het Gebed van Manasse, Toevoegsels bij het boek Esther, Toevoegsels bij het boek Daniël.

Van deze stukken, die tot het Oude Testament van de Kerk behoren, doch die niet in Tenach voorkomen en dientengevolge ook niet in de veelal gebruikelijke bijbeluitgave, volgt hier een korte inhoudsopgave voorzien van enkele opmerkingen omtrent de tijd van ontstaan en de bedoeling van het geschrift.

In sommige codices van de Septuaginta komt nog een boek IV Makkabeeën voor. Ook is er het merkwaardige feit, dat men in de Vulgaat, die de Septuagintacanon volgt, 2ën boek aantreft, dat een brede overlevering heeft gehad, maar nu juist in geen enkele Septuagintacodex is opgenomen: 4 Ezra. Ook ten aanzien van deze beide boeken

wordt

1. **III EZRA**

III Ezra behandelt de geschiedenis van de Judeeërs vanaf de Paasviering van koning Josia tot en met het optreden van Ezra. De tekst van de hoofdstukken 1, 2, 5, 6, 7, 8 en 9 is op kleine afwijkingen na dezelfde als die van 2 Kronieken 35 en 36, Ezra 1 tot en met 10 en Nehemia 8:1-13; echter met dit verschil, dat een betere historische volgorde is aangebracht door Ezra 4:7-24 vóór Ezra 2 te plaatsen. III Ezra 3 en 4 bevatten een verhaal, dat we ook aantreffen in de Joodse Oudheden van Flavius Joséfus (XI iii = XI 33-63), waarin het verlot tot terugkeer naar Jeruzalem dat Zerubbábel van koning Darius ontving gemotiveerd wordt als de prijs voor diens overwinning in een wijsheidswedstrijd, waarin hij over de waarheid gesproken had.

In III Ezra ontbreekt het optreden van Nehemia geheel; het boek schijnt te willen laten zien, hoe er een lijn loopt van het optreden van de vrome koning Josia vóór de ballingschap naar dat van de vrome schriftgeleerde Ezra daarna. Het moet daarom wel geschreven zijn in een tijd, waarin de groepering der schriftgeleerden aan betekenis begon te winnen en waarin velen in Ezra de grondlegger van het toenmalige Jodendom zagen. Het stuk over de wijsheidswedstrijd, dat uitloopt op accentuering van de waarheid als grootste kracht in het leven, doet aan hellenistische invloed denken.

Deze factoren bijeengenomen doen vermoeden, dat III Ezra omstreeks 200 v. Chr. ontstaan zal zijn. Omdat men het canonieke boek Nehemia ook als II Ezra aanduidde, kreeg deze apocrief de titel III Ezra.

2. **TOBIT**

Dit boek vertelt de geschiedenis van de vrome Tobia, uit de stam Naftali in 733 v. Chr. met zijn vrouw Channa naar Ninevé gedeporteerd, die ook in den vreemde trouw aan de wet bleef en zich onderscheidde door zorg voor

de armen en de gestorvenen. Hoewel hij daardoor last met de overheid kreeg ging het hem zo goed, dat hij bij een zekere Gabaël in de stad Ragis 10 talenten kon deponeren. Om zijn huis niet te verontreinigen toen hij onrein was door begrafenisswerkzaamheden, sliep hij een nacht buiten; vogeldrek viel hem toen in de ogen, waardoor hij blind werd, wat hem tot diepe armoede deed vervallen.

Zijn zoon, ook Tobia geheten, moest daarom de 10 talenten gaan ophalen. In een zekere Azarja (= de Heere helpt) vond Tobia jr. een reisgenoot, die hem aanraadde van een uit de Tigris gevangen vis het hart en de lever te bewaren als afweermiddel tegen boze geesten en de gal als geneesmiddel tegen oogziekten. In Medië ontmoetten de beide reizigers een stamgenoot van de Tobiafamilie, Raguel, wiens enig kind Sara al zeven maal had kunnen trouwen; maar op wie een boze geest verliefd was, die telkens de echtgenoot doodde, voordat hij in lichamelijke gemeenschap de huwelijksvoltrekking kon voltooien. Op dit mooie meisje werd de jonge Tobia verliefd. Door de lever en het hart van de vis te gebruiken, kon hij de boze geest naar Opper Egypte verbannen en Sara tot zijn vrouw maken. Tijdens de bruiloft haalde Azarja het deposito op; Raguel gaf zijn dochter de helft van zijn bezit als bruidsschat mee. Het ligt voor de hand, dat de terugkeer van zijn zoon de oude Tobia grote vreugde bereidde; een vreugde, die verhoogd werd door het feit, dat zijn zoon hem met behulp van de gal van de vis van zijn blindheid kon genezen. De reisgenoot Azarja bleek toen de engel Rafael (= God geneest) te zijn.

Ontstaan van het boek Tobit omstreeks 200 v. Chr. is op grond van de handschriften ervan, waarover we tegenwoordig beschikken, vrijwel zeker. Het wil in de eerste plaats zeggen, dat ook onder afstammelingen uit het vroegere Tienstammenrijk zulk een trouwe wetsbetrachting voorkwam, dat zij tot de Joden gerekend dienden te worden; terwijl het daarnaast laat zien, dat wie God uit liefde in zelfverloochening dient, op zijn uitkomst in nood mag hopen.

3. **JUDITH**

Dit boek vertelt, hoe de mooie weduwe Judith haar stad Bethulië gered heeft tijdens de belegering daarvan door een generaal van Nebukadnézar, Holofernes. Zij deed zich hiertoe voor als overloopster, kreeg onderdak in het vijandelijk legerkamp, maar stelde de eis, dat ze 's avonds buiten het kamp mocht gaan bidden.

De generaal, die haar wilde misbruiken, arrangeerde na enige dagen een feest, waarop Judith verscheen zonder dat zij evenwel door heidenen voorbereid eten en drinken wilde gebruiken. Na dit feest bleef hij met haar alleen; zij kon de dronken Holofernes toen gemakkelijk met zijn zwaard onthoofden.

Haar vertrek uit het kamp wekte geen bevreemding, omdat men meende, dat zij haar gebedsplicht ging vervullen. Toen 's morgens de moord ontdekt werd sloeg de vijand in paniek op de vlucht. Judith zong daarop een loflied, zij huwde niet meer en stierf veel later op 105 jarige leeftijd.

Er steken in dit verhaal onjuistheden en het roept ook vragen op. Zo stelt het de Joodse stad Bethulië is onbekend en het vertelde past niet in de situaties, die onder Nebukadnézar werkelijk bestaan hebben. Als er een historische kern in steekt dan moet men die zoeken in de latere Perzische tijd. Belangrijker dan dit is echter de strekking van het boek: het moedigt aan tot gewapend verzet tegen vreemde overheersers. In die jaren tussen 205 en 165 v. Chr. heeft de vraag geleefd, of zulk gewapend verzet gewenst, geoorloofd of zelfs noodzakelijk was.

In die tijd moet het ontstaan zijn en heeft het de boodschap willen brengen, dat wetsgetrouwe Joden Gods zegen mogen verwachten over gewelddadig verzet tegen de vijanden van het volk van God.

Daarmee staat het in scherpe tegenstelling tot het canonieke boek Daniël, dat wel predikt, dat Gods vijanden zullen vergaan, maar tevens zegt, dat dit niet zal gebeuren door menselijk toedoen, maar door het ingrijpen van God zelf, die zich van Zijn hemelse legerscharen zal bedienen.

4. **Wijsheid van Salomo**

Dit geschrift werd waarschijnlijk geschreven in de eerste eeuw vóór Chr. door een Jood in Alexandrië, die op de hoogte was met de problemen die onder de Joden in Palestina aan de orde waren, maar die ook iets wist van het Griekse denken. Hij zette uiteen, dat gerechtigheid wijs en ongerechtigheid dwaas is (hst.15); vermaande naar wijsheid te streven (hst.69) en toonde aan, hoe de Wijsheid in de geschiedenis van Israël zegenrijk gewerkt had op grond waarvan men voor de toekomst hoop mag koesteren.

5. **Wijsheid van Jezus de zoon van Sirach**

Dit werk werd in de omgeving van Jeruzalem tussen 190 en 180 v. Chr. te boek gesteld; een kleinzoon van de auteur maakte circa 60 jaar later er ten behoeve van de

Egyptische Joden een Griekse bewerking van, die in onze bijbels is overgeleverd. Van grote delen beschikken we echter ook nog, tengevolge van vondsten, over de Hebreeuwse tekst. Elke samenvatting van dit grote werk, dat op het kruispunt van wijsheid in spreukvorm en wijsheid als interpretatie van de geschiedenis staat, dat het vanzelfsprekend acht dat men leeft overeenkomstig de wet, maar dat, hoewel het oog heeft voor detailomstandigheden, nooit casuïstisch wordt, zou te kort schieten.

Men moet het lezen; na lezing beseft men hoezeer de Joodse wijsheidsleer van betekenis is geweest voor het werk van Christus Jezus. Hoewel de Joden Jezus Sirach niet in de canon van hun Heilige Schrift opnamen, hebben zij dit boek toch hooggeschat. Dezelfde hoogschatting verdient het van Christelijke zijde te ontvangen. Niet alleen echter is dit boek van groot belang om Jezus te leren begrijpen; het geeft ons ook waardevolle inlichtingen omtrent Joodse toestanden in Palestina omstreeks 180 v. Chr.

4. **De Wijsheid van Salomo**

en

5. **De wijsheid van Jezus de zoon van Sirach**

Wet en Wijsheid dienen beide om de mens de juiste levenswandel te leren. De wet geeft de vereiste handelwijze in concreet gestelde situaties aan (en moet daarom wel tot casuïstiek voeren); de Wijsheid poogt een levenshouding, een mentaliteit aan te kweken, waarvan juiste levenswandel de natuurlijke vrucht is. Naar uit Babylonische en Egyptische gegevens blijkt, is beoefening van de wijsheidsleer een verschijnsel geweest, dat reeds vele eeuwen voor het begin van onze jaartelling in het Nabije Oosten voorkwam. De vorm, die geschikt was om wijsheidsoverwegingen over te dragen en ingang te doen vinden was de spreuk.

De boeken Spreuken en Prediker in de Hebreeuwse canon van het O.T. zijn voorbeelden van oudere Israëlitisch Joodse wijsheidsleer. Ook in de Griekse wereld heeft men naar wijsheid gezocht en ook daar diende de spreuk als samenvattende formulering en middel van overdracht. Daarnaast echter werden in vele en dikwijls uitvoerige geschriften de gedachtegangen, die achter het Griekse zoeken naar wijsheid schuil gingen, beschreven, : omdat voor de Grieken wijsheid een zaak was, die een mens zelf kon vinden mits hij maar goed nadacht. In dit verband spreken we van filosofie.

In het Nabije Oosten evenwel zag men wijsheid als een Goddelijk geschenk en zeker onder de Joden is men aan dit standpunt blijven vasthouden; Joodse wijsheidsleraren waren daarom geen filosofen, doch door God begenadigde mensen. Op dit punt is er dus een aanrakingsvlak tussen de wijsheidsleer en de profetie. Aan de spreuk als wijsheidsformule en overdrachtvorm hebben die Joodse leraren in later tijd niet steeds vastgehouden: zij hebben soms ook de weergave van de grote feiten uit de geschiedenis van hun volk benut door daaraan wijsheidsoverwegingen te verbinden. Kennis van deze Joodse wijsheidsleer is van fundamenteel belang om Jezus te kunnen begrijpen in zijn onderwijs, zijn profetische gestalte en zijn trouw aan de Wet, die gepaard ging aan kritiek op de wetsgeleerden.

De boeken wijsheid van Salomo en Wijsheid van Jezus zoon van Sirach zijn producten van zulke Joodse wijsheidsleer in de 2e eeuw v. Chr.

6. **BARUCH**

Dit werkje, gepubliceerd onder de naam van Baruch, de secretaris van Jeremia (Jer. 32:12vv., 36:4vv., 43:1vv., 45), bevat een groot gebed waarmee de naar Babylon

gedeporteerde Judeeërs hun schuld moesten belijden (1:153:8), schildert vervolgens de Wet als de ware wijsheid en eindigt met de belofte van herstel voor Jeruzalem. In zijn stijl en woordkeus leunt het sterk tegen gedeelten uit enkele canonieke boeken aan. Gezien het wijsheidskarakter van het boekje valt aan de 2de eeuw v. Chr. als tijd van ontstaan te denken.

7. **Brief van Jeremia**

Dit traktaat, waarin de afgodendienst aan de kaak wordt gesteld kan uit de 2de of 1ste eeuw v. Chr. stammen. Hoewel men Jeremia als de schrijver er van voorstelt, is het in vele bijbels als hst. 6 van Baruch overgeleverd.

8. en 9. **I en II Makkabeeën.**

Beide werken hebben onder meer de Makkabese opstand, die van 166 tot 157 v. Chr. duurde, tot onderwerp. II Makkabeeën is niet een vervolg op I Makkabeeën.

8.

I Makkabeeën bestaat uit een inleiding (hst.1), de beschrijving van het verloop van de genoemde opstand (hst.29) en het verhaal van de gebeurtenissen die er tussen sept. 152 en het najaar van 134 v. Chr. toe voerden, dat er een zelfstandige Joodse staat in Palestina kon ontstaan (hst.1016).

I Makk. moet na 134 v. Chr. geschreven zijn, omdat het nog de gehele regeringsperiode van Simon behandelt; gezien hetgeen in 16:23 over diens zoon Johannes Hyrcanus gezegd wordt moet het zelfs geruime tijd na dat jaar te boek zijn gesteld. In dit verband valt te denken aan de jaren rondom 110 v. Chr. De auteur van dit boek wil laten zien hoeveel het Joodse volk aan de Makkabeeërs te danken heeft (daarom behandelt hij de jaren 157/152 v. Chr., waaruit geen Makkabese daden te vermelden waren, niet) en hoezeer daarom deze familie niet alleen recht had op het leiderschap over de Joden, maar ook al was ze dan niet van Zadokietische afstamming op het hogepriesterschap (16:24).

9.

9.

II Makkabeeën bevat in hst. 1 en 2 een inleidende brief; in hst. 37 een uitvoerige tekening van de voorgeschiedenis van de opstand en in hst. 815 een geheel eigen beschrijving van dingen die zich tijdens de opstand tussen de zomer van 166 'en het voorjaar van 161 v. Chr. hebben afgespeeld.

II Makk. 315 is een samenvatting van een groot geschiedwerk van Jason van Cyrene (2:24). Deze samenvatting werd gemaakt met het doel de Egyptische Joden er toe te brengen het Chanoekafeest ter gedachtenis aan de herwijding van de tempel in 164 v. Chr. te gaan vieren (1:90 te vergelijken met 10:5 en 6). In 1:10 wordt de verzending ervan naar Egypte gedateerd in het jaar 124/123 v. Chr. Wil I Makk. door een historisch betoog de rechten van de Makkabeeërs veilig stellen, II Makk. heeft het karakter van prediking.

De auteur van dit laatste boek schrijft wel geschiedenis maar hij doet dit om de grote daden van God te verkondigen. Daardoor is zijn betoog sterk theologisch geladen en komen bij hem kwesties als de zin van het lijden (b.v. 6:1216; 7:18, 23, 32, 33, 36;10:4), de hoop voor de toekomst (opstanding uit de dood: 7:11; 14:46), de betekenis van het gebed en de functie van de tempel (het volk is er niet terwille van de

tempel, maar de tempel is er terwille van het volk 5:19v.) aan de orde.

Tussen I en II Makk. zijn duidelijke zakelijke verschillen aanwijsbaar. Sommige daarvan kunnen samenhangen met de uiteenlopende doelstellingen van hun auteurs; andere met een verschil in de wijze waarop de jaartelling berekend werd. Niet uit het oog verloren mag worden, dat II Makk. een excerpt uit een veel groter werk is: bij het maken van dit uittreksel, dat een zeer bepaald doel moest dienen, kunnen gemakkelijk historische vertekeningen zijn ontstaan. Over de waarde van beide werken als bron voor concrete historische gebeurtenissen kan men slechts van geval tot geval en door vergelijking met buitenbijbelse gegevens (o.a. de werken van Flavius Joséfus) beslissen.

10. **III Makkabeeën**

Dit boek heeft niets met de Makkabese opstand te doen, maar zal aan I en II Makkabeeën toegevoegd zijn, omdat het evenals deze beide boeken weet te verhalen van Gods verlossing voor Joden, die aan de rand van hun ondergang stonden. Het gebeuren speelt zich af in Egypte, in of kort na 217 v. Chr. Koning Ptolemeüs IV Philopator (221-204) zou uit wraak voor het feit, dat hij in Jeruzalem het Heilige en Allerheiligste van de tempel niet mocht binnengaan, het Egyptische Jodendom hebben willen uitmoorden. Hij gaf opdracht alle Joden uit zijn land samen te brengen op een renbaan buiten Alexandrië om hen daar te laten vertrappen door dronkengevoerde olifanten. Tot driemaal toe mislukte dit plan: doordat God er voor zorgde dat de koning zich versliep; doordat God het geheugen van de koning in de war bracht en doordat Hij tenslotte twee engelen ter bescherming van zijn volk zond. Daarop bekeerde de koning zich van zijn plan en gaf hij de Joden hun volle vrijheid en al hun bezit terug. De weinige Joden, die afvallig geworden waren, werden gedood en een jaarlijks te vieren dankfeest voor de ontvangen verlossing werd ingesteld.

De instelling van dit feest zou een nadere reden kunnen zijn, waarom men dit verhaal in relatie tot II Makkabeeën heeft overgeleverd: laatstgenoemd werk pleit immers voor de viering van Chanoeka in Egypte. In hoeverre III Makk. historisch betrouwbaar materiaal bevat, is een zaak, die slechts uitgemaakt kan worden als ooit nog eens andere bronnen voor de geschiedenis van het Egyptische Jodendom in de derde eeuw voor Chr. aan het licht zouden komen.

Dat er in het verhaal een historische kern steekt, is waarschijnlijk. Trouw aan de wet, zondebesef (2:11) en accent op het gebed als aan beroep op de trouw van God aan zijn volk zijn belangrijke theologische momenten in dit boek, dat in de 1ste eeuw v. Chr. ontstaan zal zijn.

11. **Het gebed van Manasse.**

In de Griekse bijbels wordt na 2 Kron. 33:12 een tekst overgeleverd, die de woorden van het gebed van Manasse zou bevatten. Omdat de Statenvertalers zich aan de Hebreeuwse tekst hielden, lieten zij deze 14 verzen onvertaald in 2 Kron.33, maar gaven zij die afzonderlijk weer in het deel van hun vertaling van het O.T., waarin men onder de aanduiding "apocriefe boeken" alles vindt, wat de Griekse bijbels boven de Hebreeuwse canon bevatten.

12. **Toevoegsels bij het boek ESTHER.**

In de Griekse bijbels (de Septuaginta) heeft het boek Esther een uitgebreidere tekst dan in de Hebreeuwse canon. Het zakelijk verschil tussen beide teksten is, dat in de Griekse uitvoeriger op de figuren van Mórdechai en Esther worden ingegaan dan in de Hebreeuwse.

Bij de bewerking van de Vulgaat, de Latijnse vertaling van het O.T., heeft Hiëronymus de korte Hebreeuwse vorm gevolgd en de Griekse stukken, die niet corresponderen met Hebreeuwse, samengebundeld en als aanhangsel na Esther 10:3 toegevoegd. In zijn langere Griekse vorm heeft het boek Esther grotere theologische diepgang dan in zijn kortere Hebreeuwse.

13. **Toevoegsels bij het boek DANIËL.**

Het boek Daniël heeft eveneens in de Griekse bijbels een uitgebreidere tekst dan in de Hebreeuwse. In hst. 3 wordt daar namelijk nog een gebed overgeleverd, dat Azarja in de vurige oven bad en een lied, dat de jongemannen in deze oven zongen; terwijl aan het slot nog twee Daniël-verhalen zijn toegevoegd: dat van de kuise Suzanna, die dank zij Daniëls wijsheid gered wordt van een veroordeling op grond van een valse aanklacht; en dat van Bel en de Draak, waarin Daniël het bedrog, waarmee de afgodendienst gepaard gaat, aantoot. Aan dit verhaal is nog een traditie over een verblijf van zeven dagen van Daniël in een leeuwenkuil aangehaakt. In de Vulgaat heeft Hiëronymus in hst. 3 voor de lange, ons in het Grieks bekende vorm gekozen en vormen Suzanna en Bel en de Draak resp. Dan: 13 en Dan.14. De Statenvertaling koos voor hst.3 de korte Hebreeuwse vorm en leverde als aanhangsels bij Daniël over: 1. het gebed van Azarja, 2. het lied van de jongemannen in de oven, 3. Suzanna en 4. Bel en de Draak.

14. **IV Makkabeeën**

Dit werk behoort tot het genre der op de levenspraktijk gerichte voordrachten van hellenistische wijsheidsleraren (het z.g. diatribêgenre). Het thema ervan is, dat de rede de heerschappij dient te voeren over de menselijke driften. Daarbij wordt ingegaan op ideeën, die uit de stoïsche wijsbegeerte bekend zijn terwijl het thema uitvoerig wordt toegelicht met interpretatie van gebeurtenissen uit de geschiedenis van de Joden.

Uit het feit, dat de auteur zich bedient van voorbeelden uit de tijd van de Makkabese opstand, blijkt, dat IV Makkabeeën na 160 v. Chr. geschreven moet zijn. Er is echter meer.

IV Makkabeeën maakt gebruik van gegevens, die wij kennen uit II Makkabeeën. Dit zou er toe kunnen voeren vragen te gaan stellen over de kwestie, of zijn auteur het geschiedwerk van Jason van Cyrene gekend zou hebben of gebruik zou hebben gemaakt van de bronnen van dat geschiedwerk. Het feit doet zich echter voor, dat II Makkabeeën een excerpt uit het geschiedwerk van Jason van Cyrene is, dat ten behoeve van de Alexandrijnse Joden werd gemaakt. En 4 Makkabeeën kan, gezien de kennis van de auteur van stoïsche wijsbegeerte alsook gezien het behoren tot het diatribre genre niet anders dan uit een hellenistisch milieu stammen. Het meest voor de hand liggende is daarom, dat 4 Makkabeeën is ontstaan in Alexandrië en dat zijn auteur 2 Makkabeeën heeft gebruikt. Het tijdstip, waarop dit boek ontstond, kan evengoed in de laatste eeuw voor het begin van onze jaartelling liggen als in de eerste eeuw van die jaartelling. Wanneer men in aanmerking neemt, dat 4 Makkabeeën niet tot de gebruikelijke Septuagintacanon behoort, valt te pleiten voor een ontstaansmoment omstreeks of na het begin van onze jaartelling: het heeft kennelijk niet behoord tot de standaardreeks van Joodse geschriften, die de autoriteit van de

bibliotheek van Alexandrië achter zich had.

Hoofdstuk VI

Onder Rome

In juli van het jaar 63 v. Chr. was aan het Joodse koninkrijk een einde gekomen. Als algemene beleidslijn had Pompejus aangegeven, dat al de gebied...n. die in de loop van de tijden door de Joden onder hun gezag waren gebracht, moesten worden afgestaan. Voor hen is dit een traumatische ervaring geweest. Wanneer Joséfus later op het gebeurde terugblijkt, dan schrijft hij: "van het lijden, dat over Jeruzalem kwam, waren Hyrcanus en Aristobulus de schuld, omdat zij opstanden tegen elkaar ontketenden". Hij vervolgt dan: "wij raakten onze vrijheid kwijt en werden onderdanen van de Romeinen; het land, dat wij met wapenen op de Syriërs verworven hadden, moesten wij afstaan en gedwongen aan hen teruggeven". Wat in verloop van 70 jaar aan strijd en lijden en diplomatie was opgebracht om aan het door Cyrus gevestigde en sindsdien uitgegroeide tempeldomein het grondgebied te verschaffen, dat het aanzien van een staat gaf, was voor niets geweest. Wanneer Joséfus het bezoek van Pompejus aan de tempel vermeldt, dan blijkt niet, dat tempelplundering daarvan het gevolg is geweest. Dit neemt echter niet weg, dat de Joden een op korte termijn te betalen oorlogsschatting werd opgelegd, die de tienduizend talenten te boven ging. Men moet wel aannemen, dat deze betaald diende te worden uit de kapitalen, waarover de tempel beschikte.

Bij zijn vertrek uit Jeruzalem droeg Pompejus het gezag op aan Aemilius Scaurus, de onderbevelhebber, die in de Joodse zaak had ingegrepen en daarbij partij had gekozen voor Aristobulus. Om een reden, die ons ontgaat, vond Scaurus het nodig op te treden tegen Arabische stammen. Dit was intussen in dit roerige grensgebied van Rome's macht geen eenvoudige zaak. Zou Scaurus niet de hulp verkregen hebben van een stabiele machtsfactor in deze streken, dan was de kans op een mislukking bijzonder groot geweest. Van de in zichzelf verdeelde Joodse bevolking viel natuurlijk nauwelijks iets te verwachten. Evenmin kon Scaurus bouwen op de bewoners van de pas bevrijde gebieden, die Rome natuurlijk dankbaar waren, maar aan hun eigen problemen voorlopig genoeg hadden. De enige machtsfactor van betekenis in Zuid-Palestina werd toen gevormd door Antipater met zijn Idumeeërs. En deze, die zich als sponsor had opgeworpen voor Hyrcanus en die door de keuze van Pompejus ten gunste van Hyrcanus toch wel enigszins aan zijn trekken was gekomen, bleek bereid het Romeinse gezag te steunen.

Zijn economische mogelijkheden gebruikte hij om het leger van Scaurus te ravitailleren; zijn politieke relaties om een oorlog met Aretas III te voorkomen. Voor Rome werd de idumese strateeg daardoor tot een figuur van betekenis. Te genover het feit, dat Rome slechts reden had om de verjoodse Idumeeër Antipater dankbaar te zijn, kwam te staan, dat het aan de Joodse partij die zich achter Aristobulus gesteld had, last begon te beleven. De ontvluchte zoon van Aristobulus, Alexander, ontketende een opstand. Hij deed dit op het moment, waarop de gezagsverhoudingen niet geheel duidelijk waren. In 62 v. Chr. was Pompejus naar Rome vertrokken. Hij werd in het pro-consulaat opgevolgd door Aulus Gabinius. Juist tijdens deze bestuurswisseling deed Alexander zijn greep naar de macht en daardoor kon hij succes boeken. Doch niet voor lang. Na betrekkelijk korte tijd zag Alexander zich tot overgave gedwongen

en in de afwerking van de zaak was hij niet eens een onderhandelingspartner: over de te voltrekken regelingen pleegde Gabinius overleg met Alexanders moeder, de vrouw van de thans in Rome verkerende Aristobulus. Bij deze regelingen werd Hyrcanus bevestigd in het hogepriesterschap en werden er vijf Joodse districten gecreëerd. Het laatste is een zaak, die nadere aandacht vraagt.

De vijf Joodse districten werden geconcentreerd rondom de volgende steden: Jeruzalem en Jericho in Zuid-Palestina, Gadara en Amathus in Transjordanie en Sepphoris in Galiléa. In het kader van de beleidslijn, die Pompejus uitgestippeld had, kan men zich er niet over verbazen, dat Jeruzalem en Jericho hoofdsteden van Joodse districten werden. Gezien de uitgegroeide omvang van het tempeldomein ligt dit slechts voor de hand. Opmerkelijk is evenwel, dat Gabinius het redelijk gevonden heeft, dat ook in Transjordanië twee Joodse districten werden gevestigd, en dat er in Galiléa één Joodse districtshoofdstad kwam. De streken, waarin die drie steden lagen, hadden nooit tot het tempeldomein behoord en waren in het verleden voorwerp van de Judese expansiepolitiek geweest. Gezien de door Pompejus gegeven algemene beleidslijn konden zij niet in aanmerking komen voor Joods bestuur. Bij de nadere regeling van het bestuur over de Joden moet evenwel gebleken zijn, dat de Joodse bevolkingsgroepen in Transjordanië en Galiléa zo groot waren, dat het gerechtvaardigd was om daar in bepaalde gebieden Joods bestuur toe te staan. Naar het antwoord op de vraag, wie op deze Joodse groeperingen gewezen heeft, kan men slechts raden. Dat kan gedaan zijn door de vrouw van Aristobulus; evenzeer is het mogelijk, dat Hyrcanus of Antipater dat deden. Het feit, dat in Transjordanië twee Joodse districten gevormd moesten worden tegenover in Galiléa slechts een, wijst in de richting, dat de Joodse bewoning in het eerstgenoemde gebied sterker was dan in het laatste.

Voor de districten diende Gabinius een bestuursvorm te kiezen. Als Romein gaf hij vanzelfsprekend de voorkeur aan het radensysteem. In elk der vijf districtshoofdsteden werd een Joodse raad gevestigd, die door Joséfus in zijn 'Bellum' aangeduid wordt met het Griekse woord synodos en in zijn Antiquitates met het woord synhedrion, dat door Joden werd uitgesproken als sanhedrin. Deze raad had de functie van hoogste Joodse bestuursorgaan onder het Romeinse bewind. In de bestuurspraktijk zal dit voor de Joden geen grote verandering betekend hebben. Al vijftien jaar sinds de ambtsaanvaarding van koningin Alexandra in 76 v. Chr. waren de rechtscolleges bezet door schriftgeleerden, met name door farizeeërs. Op de vraag hoe in die periode de rechtscolleges over het land verdeeld waren en welke gradaties er bestonden op dit punt, valt bij gebrek aan gegevens geen antwoord te geven. Men zal echter moeten aannemen, dat er in belangrijke steden gerechtshoven waren. Vanuit deze gerechtshoven moeten de vijf centrale colleges, die Gabinius instelde, betrekkelijk gemakkelijk te bemannen zijn geweest. Wat echter ten aanzien van de details zij, het lijdt niet de minste twijfel, dat het door Gabinius ingestelde bestuur over de Joden, de schriftgeleerden en farizeeërs van groot voordeel is geweest. Voor het in Jeruzalem gevestigde synhedrion mag men aannemen, dat daarin de tempel op zijn minst vertegenwoordigd is geweest. Van het synhedrion in Jericho kunnen priesters lid zijn geweest. Voor de bezetting van de zetels in de drie andere synhedria kunnen nauwelijks andere figuren dan schriftgeleerden van verschillende kleur, waaronder farizeeërs, in aanmerking zijn gekomen. De bestuursmaatregel van Gabinius zal men dientengevolge als een belangrijke factor moeten zien in de terugdringing van de Sadduceese invloed op de Joden.

Kort nadat Gabinius zijn bestuursmaatregelen had getroffen, wist Aristobulus met zijn zoon Antigonus uit Rome te ontvluchten. Strijd was daarvan het gevolg; Aristobulus

dolf het onderspit na zich onder de titel koning en hogepriester gedurende drie en een half jaar te hebben kunnen handhaven. Hij werd echter in leven gelaten en naar Rome teruggevoerd. In 57 v. Chr. kwam de proconsul Gabinius voor het cruciale probleem te staan, dat het Romeinse belang zowel ingrijpen in de binnenlandse aangelegenheden der Parthen als der Egyptenaren vroeg. De kwestie van de troonsopvolging in het Parthische rijk had de eerste prioriteit; doch daarna ontwikkelde de situatie zich zo, dat Gabinius aan de Egyptische kwestie een hogere prioriteit moest gaan toekennen. Dit betekende, dat hij zijn veldtochtsplassen op de meest korte termijn fundamenteel diende te wijzigen. Zijn legers, die de Eufraat al waren overgetrokken, moesten zich nu naar Egypte begeven. Antipater was het, die in Palestina, het gebied, dat van beslissende betekenis was voor het welslagen van de operatie, voor gunstige materiële en politieke voorwaarden zorgde. Hij ravitailleerde het leger en hij bewerkte, dat de Romeinse troepen bij hun mars door Palestina geen hinder ondervonden van locale machthebbende instanties.

Tegenover Antipater als reële machtfactor in Zuid-Palestina, konden de Joden, die achter Aristobulus stonden, hun verwachtingen nog steeds concentreren op diens zoon Alexander. Deze ontketende opnieuw een opstand en trok, het koninkrijksideaal getrouw, Samaria binnen. Het kwam tot een belegering van het Samaritaanse cultuscentrum, de berg Gerizim. Opnieuw schakelde Gabinius Antipater in, die er in slaagde een deel van degenen, die zich achter Alexander gesteld hadden, ervan te overtuigen, dat van hun desperadopraktijk niets te verwachten viel. Alexander trok zich van de Gerizim terug en moest vervolgens met een leger van 30.000 man tegen Gabinius slag leveren in de omgeving van de berg Tabor. Tienduizend Joden sneuvelden. Weer kon het duidelijk zijn, dat de Alexanderfractie, die streefde naar het herstel van de Joodse staat, in de toenmalige omstandigheden geen toekomst had.

In het voorjaar van 54 v. Chr. gaf Gabinius het pro-consulaat over aan Crassus. Deze plunderde in de winter van dat jaar de tempel, waarbij bedrog van een priester, Eleazar, voorkwam, dat de schade exorbitant groot werd. De voor Rome fatale afloop van de slag bij Carrhae gaf weer ruimte voor opstandige praktijken van de kant van de groep, die achter Aristobulus stond. Gaius Cassius, die de taak had een algehele ramp voor de Romeinse macht in het Midden-Oosten te voorkomen, maakte daar op instigatie van Antipater een einde aan. Enige rustige jaren schijnen toen gevolgd te zijn. Het relaas van Joséfus gaat in ieder geval pas verder op het moment, dat Caesar in Rome aan de macht was gekomen en Pompejus naar Griekenland was gevlucht. Hij vertelt, dat Caesar Aristobulus uit zijn gevangenschap ontsloeg en het plan had hem aan het hoofd van twee legioenen naar Syrië te zenden. Dat dit plan niet tot uitvoer werd gebracht, was een gevolg van het feit, dat de nieuwe gunsteling van Caesar door partijgangers van Pompejus werd vermoord. Pompejus zelf gaf de opdracht, Alexander te doen onthoofden, hetgeen geschiedde. Zo vormde vanaf eind 49 of begin 48 v. Chr. de tweede zoon van Aristobulus, Antigonus, de enige hoop voor de tegenstanders van Hyrcanus en Antipater.

Tijdens de expeditie van Caesar naar Egypte na zijn overwinning bij Pharsalus stelde Antipater zich volkomen aan de kant van de nieuwe machthebber. Voor een niet gering deel was het aan hem te danken, dat Caesar zijn macht in Egypte kon vestigen. Wel poogde Antigonus zijn aartsvijand in een kwaad daglicht te stellen, zonder resultaat evenwel. Caesar bevestigde Hyrcanus in het hogepriesterschap en gaf hem verlot de muren van Jeruzalem, die sinds de verovering van de stad door Pompejus nog steeds ruines waren, weer op te bouwen. Antipater nam hij in de Romeinse ambtenarenhiërarchie op, door hem tot procurator over Judéa te benoemen.

Formeel trad Jeruzalem weer in verbinding met de senaat van Rome. Het merkwaardige is, dat in het stuk, dat daarop betrekking heeft, Hyrcanus genoemd wordt als hogepriester en etnarch. Dit suggereert een zekere mate van zelfstandigheid, en men vraagt zich af, hoe naast elkaar de functies van procurator en etnarch hebben kunnen bestaan. De procurator was immers een ambtenaar in door Rome overwonnen gebieden; de etnarch een soort vorst van lage rang. Wanneer men echter bedenkt, dat de procurator in de eerste plaats een ambtenaar was, die financiële bevoegdheden had en wanneer men terugblijkt op de bestuursituaties uit het verleden, dan is de constructie, die Caesar en de senaat te Rome volgens Joséfus troffen, toch niet geheel en al onbegrijpelijk. Onder het Perzisch bewind was het tempeldomein juridisch autonoom geweest; maar de koning liet zich daarin vertegenwoordigen door zijn pècha. Na circa 250 v. Chr. zagen de koningen van Egypte zich gedwongen voor de regeling van de financiële problemen van het tempeldomein gebruik te maken van de diensten van de Ammonietische bankiersfirma der Tobiaden. In de geschiedenis van de jaren kort voor 175 v. Chr. zijn we gestuit op Simon, de Benjaminniet, die te Jeruzalem de functie van prostates van de tempel vervulde en die wel eens niets anders dan een koninklijk vertegenwoordiger in het tempelgebied geweest zou kunnen zijn. In de oudere bestuursmodellen voor Jeruzalem en omgeving kwam dus voor de Perzische en Ptolemeïsche tijd zeker en voor de eerste Seleucidische jaren niet onwaarschijnlijk de combinatie van Joodse autonomie met aanwezigheid van een overheidsfiguur voor. De voorstelling van Joséfus, dat Caesar van Judéa een etnarchaat maakte en tegelijkertijd daarin een procurator aanstelde, kan daarom juist zijn, Indiën Rome op deze oude bestuursmodellen teruggegrepen heeft. Enerzijds liet het het Joodse gebied zijn autonomie, anderzijds trof het een maatregel, die de trouw aan Rome van dit autonome gebied moest verzekeren. Dat Joséfus met zijn voorstelling, dat Judéa in de jaren die na 48 v. Chr. volgden, een autonoom gebied was, geen slag in de lucht doet, schijnt bevestigd te worden door het feit, dat de Joden zich ook in Athene gepresenteerd hebben als een priesterstaat, de leiding waarvan berustte bij de hogepriester en etnarch Hyrcanus.

Na het vertrek van Caesar uit Syrië maakt Antipater onmiddellijk gebruik van de gunst, die aan Hyrcanus was toegestaan: de muren van Jeruzalem te herbouwen. Met zijn Romeinse positie van procurator als achtergrond scherpte hij de Joden in, dat het wettige gezag voortaan bij hem en Hyrcanus gelegen was. Intussen was het hem volkomen duidelijk, dat van Hyrcanus niets te verwachten viel. Zijn oudste zoon, Phasaël, stelde hij daarom aan als gouverneur over Jeruzalem cum annexis, zijn tweede zoon, Herodes, als gouverneur over Galiléa. Hoe dit laatste mogelijk is geweest, is niet duidelijk. Wellicht zal men de aan Antipater verleende procuratuur zo moeten zien, dat: deze gebonden was aan het gebied van Judéa, maar zich tevens uitstreckte over die streken, waarin op Judéa georiënteerde Joden woonden. Welke de positie van de Joodse raden in de eerder genoemde districtshoofdsteden bij dit alles werd, blijkt evenmin. In ieder geval is het sanhedrin te Jeruzalem, naar blijkt uit het verdere verloop van de geschiedenis, blijven functioneren.

In het algemeen werd het gezag van Hyrcanus door Antipater en zijn zonen gestimuleerd. Phasaël trad te Jeruzalem terughoudend op. Herodes echter, die bij de aanvaarding van zijn post vijf en twintig jaar moet geweest zijn Joséfus zegt in zijn *Antiquitates* ten onrechte, dat hij toen vijftien jaar was kreeg in Galiléa te maken met z.g. Joods banditisme. Hij roeide dit voor het moment uit, waarbij de bandietenhoofdman Hizkia gedood werd. Daarmee verwierf hij zich de dank van de niet Joodse bewoners in Galiléa, die van het optreden van deze bandieten ernstig te

lijden hadden gehad. Daarmee schiep hij echter ook een reden tot conflict met een deel van de Joden. Degenen, die met lede ogen de ster van Antipater hadden zien rijzen en die diens macht en die van zijn zonen vreesden, vonden in het gebeurde in Galiléa een stok om de hond te slaan. Zij interpreteerden de politieke actie van Herodes als een terechtstelling zonder vorm van proces. Zij stelden, dat Hizkia voor het Sanhedrin had moeten terechtstaan en, dat Herodes, omdat dit niet gebeurd was, van moord viel te beschuldigen. Voor Hyrcanus bleef niets anders over, dan Herodes voor het Sanhedrin te dagen; maar intussen kreeg de hogepriester de waarschuwing van de Romeinse legaat in Syrië, dat deze zich bij een veroordeling niet zou neerleggen.

De gouverneur van Galiléa verscheen in het hoogste Joodse rechtscollege in uniform en met een gewapend geleide. Dit zette kwaad bloed en het risico, dat een veroordelend vonnis geveld zou worden, was niet uitgesloten. Daarom raadde Hyrcanus Herodes aan zich door een vlucht aan het oordeel van het Sanhedrin te onttrekken. Vanzelfsprekend zette dit nu weer bij Herodes kwaad bloed en de vernederde zoon van Antipater trof met Romeinse hulp voorbereidingen om zich te wreken. Zijn vader en zijn broer brachten hem van deze wraakactie af. Later, toen hij koning was, zijn de leden van dit Sanhedrin niettemin zijn slachtoffers geworden.

In de tijd die nu volgde deed Hyrcanus zijn best om de banden met Rome en de belangrijke hellenistische steden nauwer aan te halen. In dit kader trad hij op met de titel hogepriester en etnarch van de Joden.

Intern werd zijn etnarchaat geïnterpreteerd als koningschap, naar blijkt uit de beschrijving van Joséfus van het proces tegen Herodes. Zo leefden de Joden in Palestina bij de fictie van zelfstandigheid.

Na de moord op Caesar in maart 44 v. Chr. vluchtte een van de samenzweerders, Cassius, naar bekend gebied: Syrië. Om een leger te kunnen onderhouden trachtte hij geld te pompen uit de daarin gelegen steden. Antipater nam maatregelen om het gevraagde van de gebieden, waarover hij de controle had, bijeen te brengen. Herodes vervulde daarbij zijn opdracht in Galiléa goed en voorkwam zo Romeinse maatregelen in deze streken. De Joodse hoge officier Malik, die in het noordwesten van Judéa gelden moest verzamelen, faalde. Een vete was het gevolg, met als resultaat dat Antipater in 44 door Malik werd vergiftigd en dat de laatste in hetzelfde jaar op bevel van Herodes werd neergestoken.

De dood van Antipater betekende een gezagsvacuum. Zowel Romeinse officieren als Antigonus, de zoon van Aristobulus II, poogden daarvan te profiteren. Herodes wist zich voorlopig van beide partijen te ontdoen. Ondanks het feit, dat men hem bij Antonius, die inmiddels bij Philippi in Griekenland de moordenaars van Caesar had overwonnen, in diskrediet poogde te brengen, hield deze hem de hand boven het hoofd. Dit verschafte aan Hyrcanus enige bewegingsvrijheid en deze slaagde er in van Antonius een bevestiging te krijgen op zijn functie van hogepriester en etnarch der Joden; maar intussen hield de Romein het oog gevestigd op Herodes. Eenmaal in Syrië gearriveerd, benoemde Antonius Herodes en Phasaël tot tetrarchen. Zo werd de bestuurlijke onduidelijkheid, —die Caesar had geïntroduceerd door Antipater tot procurator te benoemen en aan Hyrcanus de titel van etnarch toe te kennen, voortgezet. De Palestijnse Joden leefden voortaan in twee tetrarchiën en hadden tegelijkertijd een etnarch. De oorlog met de Parthen bracht daarin echter verandering. Dezen wisten, met Antigonus in hun gevolg, in het jaar 40 Jeruzalem te bezetten en zich meester te maken van de personen van Hyrcanus en Phasaël. Door verminking maakte Antigonus zijn oom Hyrcanus ongeschikt voor het hogepriesterschap. Phasaël

pleegde zelfmoord. Herodes wist echter, na zijn naaste familie in de toen nog betrekkelijk kleine bergvesting Massada te hebben ondergebracht, te ontvluchten. Via Arabië en Egypte bereikte hij Rome. Het verleidelijke aanbod, dat Cleopatra VII hem in Alexandrië deed, om als generaal in haar dienst te treden, wees hij af. Hetgeen hem te Rome overkwam lag, volgens een opmerking van Joséfus in diens *Antiquitates* boven zijn verwachting. De Joodse auteur beweert, dat het in de bedoeling van Herodes heeft gelegen, om te pleiten voor de oprichting van een Joods koninkrijk, waarover zijn aanstaande zwager, die zowel een kleinzoon was van Aristobulus II als van Hyrcanus II, dan koning zou kunnen zijn. In deze bedoeling zou het feit hebben meegespeeld, dat het hem bekend was, dat wanneer de senaat van Rome de bereidheid had koninklijke waardigheid te verlenen, hij dit altijd deed aan personen, die duidelijk uit een koninklijke dynastie stamden een voorwaarde, waaraan Herodes niet voldeed. De senaat zag in het kader van de oorlog met de Parthen het belang van de instelling van een koninkrijk in Zuid-Palestina in. Tot Herodes' verbazing aldus Joséfus werd het koningschap aan hemzelf opgedragen. Dit gebeurde in het jaar 40 v. Chr.. De ongeveer 33 jaar oude koning zou zijn rijk echter moeten gaan veroveren en dat zou drie jaar blijken te vergen. Zijn oudste munten zijn dientengevolge gemerkt met het jaar III van zijn koningschap.

Terugblikkend op de periode 63 tot 40 v. Chr. in de geschiedenis van de Palestijnse Joden, kan men deze slechts beoordelen als een grote tragedie. Enerzijds vormde zij een voortzetting van de strijd tussen Aristobulus II en Hyrcanus II. De laatste moet een incompetent man geweest zijn, die zich slechts heeft kunnen handhaven met behulp van Antipater en zijn zonen; maar die daarmee ook vreemde machten in ernstige mate in de kaart heeft gespeeld. Daarnaast stond het feit, dat Syrië en Palestina randgebieden van het Romeinse machtsareaal waren en daardoor zowel te lijden hadden van de strijd tussen Romeinse partijgangers, die zich daar een point de résistance konden verschaffen, als van de oorlog tussen de Parthen en Rome. Veel lijden is van dit alles het gevolg geweest. De nieuwe situatie van te leven in een koninkrijk had voor de Joden tot zegen kunnen zijn, als ook een geheel nieuw begin had kunnen worden gemaakt. Dit was echter geenszins het geval. Zowel Herodes als zijn Joodse onderdanen brachten hun eigen verworvenheden mee.

Dientengevolge ontstond er geen verbetering, doch rezen er nieuwe conflicten, zoals in het vervolg blijken zal.

De titels Etnarch, Tetrarch en Koning

In het voorafgaande komen de titels etnarch en tetrarch voor. Daarover dient het volgende te worden opgemerkt: De titel etnarch wordt in het Grieks buiten de Joodse literatuur slechts uiterst zelden gebruikt en dan nog zonder dat er een duidelijke staatsrechtelijke notie mee verbonden is. Men zal haar dan dienen te verstaan als "stamhoofd", "sjeik". In de in het Grieks gestelde Joods historische literatuur is dat anders. Daarin heeft de aanduiding etnarchês een staatsrechtelijke betekenis. In 140 v. Chr. nam Simon de Hasmoneeër deze titel aan toen hij door het volk bevestigd werd in het hogepriesterschap. Hij moet daarmee hebben willen uitdrukken, dat het politieke leiderschap over de Joden in zijn handen lag, waarbij tevens uitgesproken werd, dat dit leiderschap niet van koninklijke rang was. Juist wegens dit laatste feit kon Antióchus VII Sidetes Simon als etnarch erkennen. Dat de Seleuciedische koning het etnarchaat van Simon als een vorstelijke positie interpreteerde, blijkt uit het feit, dat hij hem het recht van muntslag toekende. De vraag, wat het Hebreeuwse

equivalent voor de titel etnarch is geweest, is in dit verband eigenlijk weinig interessant. Schurer heeft vermoed en is daarin pas laat bekritiseerd, dat zij het Griekse equivalent zou zijn voor de term *sar Cam el*: vorst van het volk van God. Men zou echter ook kunnen denken aan de uitdrukking *nadi hacam*. Door speculaties over dergelijke Hebreeuwse equivalenten voor de titel etnarch wordt evenwel niets bijgedragen tot het inzicht in de staatsrechtelijke betekenis ervan in het kader van een situatie, waarin de politieke leider van de Joden in Palestina zeker geen soeverein vorst was. En dat is nu juist de zaak, waar het om gaat. Van Johannes Hyrcanus blijkt niet, dat hij de titel etnarch gevoerd heeft. Voor Aristobulus I en Alexander Jannaj was zij vanzelfsprekend niet interessant, omdat dezen de koningstitel voerden. Wel was dit echter het geval voor Hyrcanus II, die na de ingreep van Rome in het Joodse staatsbestel bereid was met een niet soeverein leiderschap over de Palestijnse Joden genoegen te nemen. Hij presenteert zich dan ook naar buiten en werd door Caesar in deze presentatie bevestigd als etnarch. Wat men te Rome en in de hellenistische steden, waartoe hij zich richtte, onder een etnarch verstaan heeft, is ten enenmale duister. Het is mogelijk, dat, juist waar aan de titel etnarch geen duidelijke staatsrechtelijke betekenis vastzat, men een etnarch in Jeruzalem als een gevaarlose figuur heeft gezien, die men tevreden kon houden door hem interne aangelegenheden op het punt van Joodse opvattingen zelf te laten oplossen, waardoor hij het gevoel kon hebben autonoom te zijn. De attitude, waarvan Gallio een eeuw later te Korinthe blijkt gaf: "nu het gaat over geschillen rondom een woord en namen en de wet, die bij u geldt, moet ge het zelf maar uitmaken" (Hand. 18:15), was bijzonder geschikt om de schijn van zelfstandigheid voor de Joden te helpen hooghouden. Dat het met die zelfstandigheid echter niet zo'n vaart liep, blijkt uit het feit, dat Antipater door Caesar tot procurator werd benoemd en dat Antonius in 41 v. Chr. Herodes en Phasaël tot tetrarchen benoemde. De tetrarch was n.l. in het toenmalige Romeinse staatsrecht wel een figuur, die bekend was. Wanneer Schwan in het artikel "Tetrarch" in Pauly Wissowa's RealEncyclopaedie beweert, dat Herodes en Phasaël bij hun benoeming tot tetrarch ondergeschikt waren aan Hyrcanus II als etnarch, dan is dit een volmaakte slag in de lucht tengevolge van het feit

dat noch hij, noch de redacteurs van het machtige werk, waarin hij schreef, zich bezonnen hebben over de vraag, welke de staatsrechtelijke positie van een etnarch was. Voorzover thans te bezien valt, was het etnarchaat te Jeruzalem een Joodse eigenaardigheid, die door Rome getolereerd werd. Het tetrarchaat waarover onder was daarentegen een grootheid, waarmee Rome in zijn staatsrecht ervaring had. Dat Antonius voor de Joodse gebieden twee tetrarchen benoemde en Hyrcanus II etnarch liet zijn, kan dan ook nauwelijks een andere betekenis hebben, dan dat hij door de beide tetrarchen vaste greep op de door de Joden bewoonde gebieden probeerde te krijgen onder toelating van enige autonomie; terwijl hij de Joden in de waan liet, dat die autonomie bij hun hogepriester berustte.

Hoe sterk die waan was, blijkt uit het feit, dat het etnarchaat van Hyrcanus II geïnterpreteerd werd als koningschap. Ook in later tijd heeft de waan bestaan, dat de gezagsdrager met enige autonomie, met wie men als Jood te maken had, een koning was. Antipas, de tetrarch over Galiléa Mattheus en Lucas kennen zijn juiste titel (resp. 14:1 en 9:7) heet in de oudste traditie (Mc. 6:14) "koning".

Pas in 4 v. Chr., na de dood van Herodes, heeft Augustus aan de titel etnarch enige staatsrechtelijke inhoud gegeven. In de laatste versie van zijn testament had de koning voorgesteld zijn titel te doen overgaan op zijn zoon Archelaüs. Dit advies legde Augustus naast zich neer. Hij kende Archelaüs, die te Jeruzalem zou regeren, de oude Joodse titel etnarch toe; Antipas, aan wie het bestuur over Galiléa werd gegeven en

Philippus, die gezagsdrager werd in Noord Transjordanië, kregen de titel van tetrarch. In feite kwam de maatregel van Augustus neer op een verdeling in drieën van het rijk van Herodes; d.w.z. op een verdeling in drie tetrarchieën. Aan de tetrarchie van Jeruzalem gaf hij echter de bijzondere historisch Joodse titel van etnarchie. Uit niets blijkt, dat Archelaüs een hogere rang bekleedde dan zijn broers. Het is echter volkomen begrijpelijk, dat het Joodse zelfgevoel er door gestreeld werd, dat de tetrarchie, waarin Jeruzalem gelegen was, zich mocht sieren met de historische aanduiding "etnarchie", waaraan sentimenten met betrekking tot autonomie verbonden waren. Om een bepaald soort autonomie was Augustus in 4 v. Chr. gevraagd hierover zal nog nader gesproken worden .

De term "tetrarch" komt in politieke betekenis reeds omstreeks 500 v. Chr. in Thessalië voor. Zij schijnt dan inderdaad de regent voor een vierde deel van een stam aan te duiden. Tot in de tijd van Philippus II van Macedonië, de vader van Alexander de Grote, is deze aanduiding daar in zwang gebleven. In later tijd komt men haar tegen om de leiders van delen van de Keltische stammen in Klein-Azië te benoemen. Of het daarbij altijd gegaan is om de leiders van een vierde deel van zulk een stam, is discutabel. Zeker is evenwel, dat voor Griekssprekenden het woord tetrarchis een aanduiding is geweest voor leiders van delen van vreemde volksstammen. Met dit woordgebruik hebben de Romeinen kennisgemaakt. In hun eigen taal duiden zij zo'n leider van een deel van een vreemde volksstam aan met het woord "regulus"; waar ze zich in het Grieks moesten uitdrukken bleven ze zich bedienen van de titel "tetrarch". In het raam' van toegestaan autonoom bestuur vormden die tetrarchen de groep van de kleine zelfstandigen. De grote zelfstandigen waren de "reges socii et amici populi romani". Als kleine zelfstandigen mochten de tetrarchen zelf het interne bestuur over hun gebiedjes regelen, terwijl ze recht van muntslag schijnen te hebben gehad, dat beperkt was tot brons. Dit laatste is volkomen begrijpelijk wanneer men bedenkt, dat met bronzen munten de toenmalige kleinhandel draaiende kon worden gehouden en dat tetrarchieën te kleine en te onbelangrijke politieke eenheden waren, om garant te kunnen staan voor een economie, waarop zilveren munten moesten rusten om van gouden maar niet te spreken.

De benoeming van twee tetrarchen voor de Joodse gebieden in Palestina door Antonius betekende, dat deze Romein een kleine ruimte aan autonomie voor de Joden in Palestina wenste te geven. De activiteiten van Hyrcanus II als etnarch hebben zich beslist niet kunnen bewegen zulks in tegenstelling tot het bovenaangehaalde oordeel van Schwan buiten de ruimte, die aan deze twee tetrarchen door Rome geschonken werd.

Rome zag er heil in om in grensgebieden met koningen te werken. De officiële titel voor dergelijke figuren was "rex socius et amicus populi romani". Hetgeen na "et" volgt, was geen zinledige toevoeging. Boven hebben wij gezien, hoe er met die senaat in het verleden bondgenootschappen waren gesloten, die nauwelijks tot iets verplichtten "Vriend van het Romeinse volk" te zijn bracht in ieder geval met zich mee de bereidheid zich voor dit volk in te zetten, wanneer zijn belangen gevaar liepen. Een rex socius kon dus eigenlijk nooit de belangen van zijn eigen volk laten prevaleren. Persoonlijk had hij daartegenover intussen enige rechten: ten eerste dat van eigen binnenlands bestuur, ten tweede dat van een eigen rechtssysteem, ten derde dat van een intern eigen financieel beleid en ten vierde dat van het aanhouden van een eigen leger. Het kwam er op neer, dat hij die rechten in praktijk mocht brengen, zolang ze in normale omstandigheden de belangen van Rome niet schaadden en mits ze in abnormale oorlogssituaties die belangen dienden.

Na een kleine kwarteeuw met de Joden te maken te hebben gehad, lag het voor Rome in de precaire situatie, waarin het tengevolge van de oorlog met de Parthen in Syrië verkeerde, in het jaar 40 v. Chr. voor de hand om het heil te zoeken in de instelling van een koninkrijk in Palestina, nu een geschikte kandidaat voor de vervulling van het koninklijk ambt in de persoon van Herodes aanwezig was. Gezien de staat van dienst van zijn familie behoefde men aan zijn trouw niet te twifelen en evenmin behoefde men, gezien zijn optreden in het verleden, in het onzekere te verkeren ten aanzien van de vraag, of hij bestuurlijk, militair en in financieel opzicht zowel competent als een goede pion van Rome zou zijn. Daarnaast mocht Rome verwachten, dat de Joden slechts dankbaar zouden wezen voor het feit, dat ze weer in een werkelijk eigen koninkrijk mochten leven tevreden als velen van hen al geweest waren met de fictie van het Joodse ethnarchaat.

Hoofdstuk VIII.

Koning Herodes

1. De verovering van het Koninkrijk (40—37 v. Chr.)

De senaat schonk Herodes het koningschap in het jaar, waarin Gaius Domitius Calvinus en Gaius Asinus Pollio consul waren; d.w.z. in de loop van het jaar 40 v. Chr. Zijn hoofdstad, Jeruzalem, kreeg hij pas in handen in de tweede helft van juni of de eerste weken van juli van het jaar van het consulaat van Marcus Agrippa en Caninius Gallus, dat 37 v. Chr. in beslag nam. Drie volle jaren van strijd heeft hij dus nodig gehad om zijn koningschap te realiseren. Dit was niet te wijten aan zijn gebrek aan inspanning; doch aan oorzaken als corruptie in Romeinse kringen, onbekwaamheid van medewerkers, noodzaak om de troepen van Rome bij te staan op het front aan de Eufraat en verzet van een deel van het Joodse volk.

Terstond nadat in Rome het feest van zijn benoeming tot koning gevierd was, zeilde Herodes naar zijn gebieden terug. Hij landde in Ptolemaïs, wist daar een leger bij elkaar te krijgen en marcheerde op naar Masada, om zijn familie te bevrijden. Een deel van Galiléa schaarde zich achter hem. Om geen risico's te belopen maakte hij zich eerst meester van Joppe, van waaruit hij in de rug bedreigd zou kunnen worden en bevrijdde daarna de ingesloten bergvesting Masada, die, nauwelijks neembaar en voldoende voorzien van voedsel, toch in gevaar verkeerde door ernstig gebrek aan water. Later heeft Herodes Masada, dat als vesting waarschijnlijk gesticht was door Alexander Jannaj, belangrijk uitgebreid en zelfs van paleizen voorzien. Een bijzonder aspect van deze uitbreiding is geweest, dat hij er voor zorgde, dat de vergrote en vernieuwde vesting een watervoorziening kreeg, die het mogelijk maakte een lange belegering te doorstaan. Zelf heeft Herodes daarvan niet behoeven te profiteren. Degenen, die na de val van Jeruzalem in 70 na Chr. de laatste Joodse weerstand tegen Rome volhielden, deden dat ruim een eeuw, nadat de koning, wiens nagedachtenis zij haatten, zijn voortreffelijke vesting had ingericht. Zij trokken voordeel van de les, die Herodes geleerd had uit het gevaar, waarin zijn naaste familie kwam te verkeren tijdens zijn reis naar Rome.

In het Zuiden kreeg Herodes ook een zekere aanhang, deels van Joden, die zijn vader hadden gesteund, deels van volk, dat door hem geïmponeerd was en dat hoopte bij steun aan de nieuwe koning goed garen te zullen spinnen. Hij wendde zich terstond tegen Jeruzalem; maar boekte tengevolge van de geringe hulp van de door Antigonos omgekochte Romeinse bevelhebber Silo geen succes. Tenslotte moest hij er in berusten, dat de Romeinse legerafdelingen hun winterkwartieren betrokken. Zelf zat hij intussen in die winter niet stil. Zijn broer Jozef droeg hij een campagne in Iduméa op, terwijl hij zich met zijn eigen leger eerst van het bezit van Samaria verzekerde, waar hij zijn naaste familie achterliet, en zich vervolgens naar Galiléa begaf om zich meester te maken van vestingen, waar garnizoenen van Antigonos lagen.

Twee opmerkelijke feiten speelden zich tijdens die wintercampagne in Galiléa af: de inneming van Sepphoris en de strijd tegen het z.g. banditisme. Sepphoris op enkele kilometers afstand van Nazareth gelegen, maar juist aan de andere zijde van de kamlijn van het bergland was de "hoofdstad" van Galiléa. Daar had Gabinius destijds een Joodse Raad gevestigd. Het was thans een bolwerk van Antigonos. Tijdens een hevige sneeuwstorm naderde Herodes de stad. Joséfus ziet de sneeuwstorm als een ingrijpen van God, want toen de koning voor de muren arriveerde, was het garnizoen juist afgetrokken met achterlating van rijke voorraden. Kennelijk is het in paniek geraakt door de onverwachte nadering van de vijand en was de sneeuwstorm een even goede dekking voor beide partijen: voor Herodes om te naderen zonder dat de tegenstanders de gelegenheid hadden hun verdedigingsposities in te nemen en voor het garnizoen om veilig aan een ongeordende strijd te ontkomen. Hoe het bij toepassing van een dergelijke "slechtweertactiek" fataal voor een garnizoen kon aflopen, toont b.v. Livius in zijn relaas omtrent de inneming van Arpi door de Romeinse dictator Fabius. De wijze, waarop Sepphoris Herodes in handen viel, verschafte zijn troepen een ongedachte adempauze. Maar behalve met militaire macht van Antigonos had Herodes in Galiléa met het z.g. banditisme te doen. Hij was daarentegen al tien jaar eerder opgetreden, kort nadat zijn vader hem tot gouverneur over Galiléa had benoemd, wat hem zijn moeilijkheden met het Sanhedrin van Jeruzalem had bezorgd. Nu kwam hij opnieuw voor het feit te staan, dat iets gedaan moest worden tegen bevolking, die zich verschool in nauwelijks te benaderen holen in de bergwand en voor wie het dorp Arbela een centrum vormde. In hoeverre men in dit verband zonder meer kan spreken van bandieten, is, als men op de afloop van de strijd, toen wel een vraag. Men schijnt hier, gezien het fanatisme, waarmee deze mensen zich verdedigd hebben, van doen te hebben gehad met een bevolkingsgroep, die streed voor haar volkomen zelfstandigheid. Met mensen, die zich er niet bij wensten neer te leggen, dat zij gezag moesten erkennen. Dit maakt het de vraag, of men hen als bandieten kan aanduiden; al kon het bevoegd gezag, waartegen zij zich verzetten, hen moeilijk anders zien. Wanneer men namelijk bedenkt, dat het z.g. zelimse, dat in Judéa is opgekomen na het jaar 6 van onze jaartelling, zijn instigatie vanuit Galiléa heeft gehad en als devies voerde "geen andere heer en meester dan God", dan schijnt het te betwijfelen dat men in Galiléa met acht banditisme te doen heeft gehad. Waarschijnlijker is, dat dit gebied, dat nooit goed in de greep van de tempelvorsten is geweest, als wijkplaats heeft gediend voor Joden, die zich wilden onttrekken aan het politiek gedoe in Jeruzalem. Daarmee is niet gezegd, dat de Joodse bevolking van Galiléa in haar totaliteit een "los van de politiek van Jeruzalem" standpunt huldigde; maar wel, dat wie zulk een standpunt huldigde, vrijer adem kon halen als hij zich daar vestigde. Dergelijk volk kon, wanneer het ervan uitging, dat het met geen enkele wereldse overheid iets te maken had, voor degenen,

die als Jood of niet Jood wel een of andere overheid erkenden, niet anders dan hinderlijk of zelfs gevaarlijk zijn. Vandaar, dat Herodes bij zijn optreden zich gesteund mocht weten door een deel van de Galilese bevolking.

In de strijd met de z.g. bandieten won Herodes de slag te velde. Daarop stuurde hij zijn troepen naar winterkwartieren. Maar in het voorjaar van 39 v. Chr. meende Antonius, dat de macht van Rome nu toch effectief moest worden ingezet tegen de Parthen op het front aan de Eufraat en dat hij daarbij de hulp van zijn protegee Herodes mocht verwachten. Voor Herodes was dit een welkome gelegenheid om zich van de corrupte Romeinse bevelhebber Silo te ontdoen. Hem en zijn troepen liet hij naar de legers van Publius Ventidius aan de Eufraat vertrekken en zelf nam hij het probleem van de restweerstand van de z.g. bandieten ter hand. Dezen hadden zich na de verloren slag in het open veld teruggetrokken in hun niet te benaderen bergholen. Herodes bedacht echter een methode, waardoor het mogelijk werd hen daar tegemoet te treden. Hij liet grote kisten maken, die aan kettingen konden worden neergelaten langs de verticale bergwand. Met behulp van deze kisten kon hij zijn soldaten voor de openingen der grotten brengen. Toen op deze wijze de strijd werd aangeboden tegen degenen, die zich in de grotten hadden teruggetrokken, kwam het eerst in de openingen in de bergwand tot een strijd van man tegen man; toen daarna de verdedigers zich terugtrokken in hun gangen, werden ze er met haken uitgesleurd en in de afgrond geworpen, waarna de overige bewoners door uitroking naar buiten werden gedreven. Herodes zelf heeft het gruwelijke uiterste van deze tactiek willen vermijden door op te roepen tot overgave. Maar Joséfus geeft er een voorbeeld van, hoe een oude man bij "oud" moet men denken aan een leeftijd van 40 à 50 jaar daarop reageerde. Deze stiet, ondanks de kreten van Herodes zelf, zijn vrouw en zijn zeven zonen in de afgrond en pleegde daarna zelfmoord door zich naar beneden te storten. Zijn principe kan nauwelijks een ander geweest zijn dan: "geen andere heer en meester dan God". Toen op aards niveau dit principe niet meer te verwezenlijken viel, koos hij voor de oplossing van het probleem door moord en zelfmoord. Hetzelfde deden in 73 na Chr. de verdedigers van Massada. Dat deze oplossing voor een religieusethische problematiek stelt, zij hier slechts en parenthese gezegd, wijl het oordeel daarover niet aan de historicus toekomt. Deze kan slechts vermelden, dat in het voorjaar van 39 v. Chr. , zet probleem, dat een zelfstandigheidbeweging in Galiléa vormde voor de overheid, door Herodes voor de duur van zijn regering in principe werd opgelost; waarna deze zich kon gaan wijden aan dat deel van zijn taak, dat weliswaar niet van directe betekenis was voor de toestanden in zijn gebied, maar dat voor Rome van onmiddellijk belang was en dat indirecte invloed had op zijn eigen koninklijke belangen: hulp te verschaffen op het front aan de Eufraat.

Voordat Herodes naar het front vertrok, moest hij echter maatregelen nemen om de wankelende situatie in zijn eigen gebied zo veilig mogelijk te stellen. In Galiléa organiseerde hij de bewaking van deze streken; vervolgens trof hij maatregelen in Samaria om militaire acties vanuit Jeruzalem gedurende zijn afwezigheid af te schermen. Maar intussen brak in Galiléa toch weer een opstand uit, die hij moest bedwingen. Met deze activiteiten moet een stuk van de voorzomer van 39 zijn heengegaan. In dezelfde tijd had Publius Ventidius het allerergste gevaar van de Parthen afgewend; waarom Antonius meende, dat er nu wel weer Romeinse troepen beschikbaar konden worden gesteld om iets tegen Jeruzalem, dat nog steeds een Parthische egelstelling vormde, te ondernemen. Deze actie liep echter op een volkomen mislukking uit tengevolge van de onbekwaamheid van de Romeinse commandant, Machairas, die zelfs aan Herodes getrouwen liet afslachten omdat hij in de

Joodse toestanden geen onderscheid zag tussen wit en zwart. De koning stelde nu zijn leger in het zuiden van Palestina onder bevel van zijn broer Jozef met de opdracht tijdens zijn afwezigheid niets tegen Antigonos te ondernemen, terwijl hij zelf naar Antonius vertrok. Machairas wist hem op die reis in te halen en gedaan te krijgen, dat Herodes zich niet over hem zou gaan beklagen. Deze bereikte daarna Antiochië en trof daar legereenheden aan, waarom Antonius, die inmiddels het beleg voor Samosata geslagen had, dringend verlegen was, doch die de mars van meer dan 300 mijl naar het front niet aandurfd ten gevolge van de ernstige onveiligheid in het tussengelegen gebied. Herodes slaagde erin die troepen door hinderlagen heen naar Samosata te brengen, waarna het beleg snel tot zijn eind kwam. Het was inmiddels 38 v. Chr.

Aan zijn ondercommandant Sosius droeg Antonius op om nu verder Herodes bij te staan. Terug in Antiochië hoorde de laatste de ramp, die hem inmiddels getroffen had: zijn broer Jozef had zijn bevel om niets tegen Antigonos te ondernemen genegeerd en had een aanval op Jericho gewaagd met het doel zich van de korenoogst in dat gebied meester te maken. Deze aanval was mislukt en Jozef was omgekomen. Vervolgens was het voor de hand liggende gebeurd: weer was een opstand uitgebroken in Galiléa. Partijgangers van Herodes hadden daarbij, in het meer geworpen, het leven moeten laten. Zijn zaak stond er slecht voor. Hij putte echter moed naar het verhaal wil uit een droom, die hij in Daphne bij Antiochië had gehad omtrent de dood van zijn broer nog voordat hem daarover iets was medegedeeld. Zo snel mogelijk trok hij op naar Galiléa, waar de opstand werd neergeslagen. Vervolgens richtte hij zich tegen Jericho; daarna tegen acties van Antigonos, die op Samaria gericht waren. Successievelijk herwon hij, wat verloren gegaan was, waarbij het tot bloedbaden kwam. Op wonderbaarlijke wijze ontkwam Herodes daarbij tweemaal aan de dood een gebouw stortte in juist nadat hij het verlaten had en hij betrad naakt een badkamer, waar zich gewapende soldaten hadden verborgen, die echter zo schrokken van zijn binnentreden, dat ze op de vlucht sloegen in plaats van hem neer te steken, hetgeen vanzelfsprekend als goddelijke bescherming werd geïnterpreteerd; doch ook raakte hij bij Jericho door een speer licht gewond. Het lot van Jeruzalem hing nu aan een zijden draad; doordat echter de winter viel, kon de koning in de loop van 38 v. Chr. in die richting niets meer ondernemen. Pas in februari van 37 v. Chr. was het hem mogelijk met Sosius het beleg voor zijn hoofdstad te slaan.

Herodes wist zich nu echter meester van de situatie, zozeer zelfs, dat hij zich tijdens dit beleg, dat vijf maanden duurde, naar Samaria begaf voor de voltrekking van zijn huwelijk met Mariamme, die zowel een kleindochter was van Aristobulus II als van Hyrcanus II, en als dochter van Alexander een nicht van de belegerde Antigonos. Door dit huwelijk, waarvoor hij zijn vrouw Doris verstootte, ontstond ongetwijfeld een grotere mate van legitimiteit voor Herodes' koningschap. Het beleg van Jeruzalem werd intussen met onverminderde kracht voortgezet. Met belegeringswerktuigen werd de stad genaderd; de belegerden verzetten zich fanatiek en met uiterste vindingrijkheid. Waar bressen dreigden, werden nieuwe muurstukken achter de bedreigde plaats opgericht en vanuit de stad werden de belegeringsplaatsen met gangen ondermijnd, waardoor de troepen van Herodes en Sosius soms voor onaangename verrassingen kwamen te staan. Dit alles baatte evenwel niet; in de tweede helft van juni of de eerste helft van juli van 37 drongen de belegeraars de stad binnen. Een zo afschuwelijk bloedbad werd aangericht, dat Herodes daar zijn protest tegen liet horen. De plundering was dermate ontstellend, dat hij zich gedwongen zag, die ten dele uit eigen middelen af te kopen om nog een stad van enige economische betekenis over te houden. Antigonos, gaf zich aan Sosius over, die hem spottend Antigone noemde en als krijgsgevangene afvoerde, met het doel hem voor de triomf

van Antonius naar Rome te zenden. Met de bijl werd hij evenwel in Antiochië terechtgesteld volgens de Antiquitates van Joséfus op instigatie van Herodes, die gevreesd zou hebben, dat de senaat wellicht Antigonos toch een grotere mate van legitimiteit voor het koningschap zou kunnen toekennen dan hemzelf.

2. Het Hasmonese probleem en zijn voorlopige oplossing (37 - 28 v. Chr.)

De geschiedenis van Herodes in de jaren, die na 37 v. Chr. volgden, wordt beheerst door een mengeling van persoonlijke en "internationale" problemen.

Tot de "internationale" problemen behoorde de kwestie van de verhouding het huwelijk van Antonius tot Cleopatra VII. Deze verhouding heeft ongetwijfeld amoureuze aspecten gehad; maar vormde daarnaast een duidelijke politieke gemeenschap van belangen. Eedacht dient te worden, dat

1. Egypte na het verlies van Palestina aan het Seleucidische rijk tengevolge van de slag bij Paneion in 200 v. Chr. is blijven zinnen op mogelijkheden om het verloren gegane terug te winnen, c.q. om in deze gebieden invloed te houden waarbij het in feite ging om de "balance of power", die al vóór 600 v. Chr. de inzet vormde van strijd tussen Egypte en de machten die in Mesopotamië heersten; en dat
2. de krachten, die Rome kon opbrengen om het Midden-Oosten, met de problemen, die door het rijk van de Parthen en door Armenië werden opgeworpen, werkelijk te beheersen, te gering waren.

Cleopatra VII had Antonius nodig om Egypte veilig te stellen en Antonius had Egypte nodig om de belangen van Rome in het Midden-Oosten werkelijk te kunnen verdedigen. Deze situatie werd gecompliceerd door het feit, dat ondanks de democratische staatsorganisatie in het Romeinse machtsgebied twee mannen de dienst uitmaakten: Antonius en Octavianus. Tussen beiden groeide een tegenstelling van belangen en ook in dit kader kreeg Egypte grote betekenis voor Antonius. Macht in Egypte betekende voor hem de hand aan de sleutel van de korenschuur van Rome; doch ook: de heerschappij over het oosten van de Middellandse Zee, mits dat land maar bleef beschikken over zijn historische faciliteiten voor scheepsbouw. Eeuwenlang immers was het al een geduchte zeemogendheid. Om de scheepsbouw gaande te kunnen houden diende Egypte geen problemen te hebben omtrent import van hout en deze kwestie kon voor dit boomloze land slechts worden opgelost door het de beschikking te geven over gebieden, waar houtproductie mogelijk was, i.c. het zuiden van Syrië. Vandaar, dat de wensen van Cleopatra VII samentroffen met de belangen van Antonius. De liefdesverhouding tussen deze twee regenten is aan deze coïncidentie van belangen secundair, welk een dankbaar gegeven zij ook moge vormen voor de romantiek in de geschiedschrijving, die bovendien nog werken kan met het gegeven van Joséfus, dat Antonius biseksueel geweest zou zijn. Zowel voor Cleopatra VII als voor Antonius was de "amour" verstrengeld met het "raison d'état". Niet te ontkennen valt, dat dit een kwestie is, die een onderwerp kan vormen voor studies van ethici en psychologen; de historicus kan slechts constateren, dat in de verhouding tussen de Egyptische vorstin met Antonius een grote mate van belangengemeenschap aanwezig is geweest. elke ook de persoonlijke affecties van Antonius ten opzichte van Cleopatra zijn geweest, uit zijn relatie met Herodes die deze vrouw schuwde blijkt duidelijk, dat hij staatsbelang en bed duidelijk heeft weten te scheiden. Dat hij zijn vrouw Octavia, de zuster van Octavianus, verstootte, is een

kwestie die in het kader van dit staatsbelang ligt. Deze daad betekende de breuk met zijn zwager, die zijn eigen belangen nastreefde en die hem bij de strijd tegen de Parthen in de steek liet.

Tegen de geschetste achtergrond dient men de problematiek te zien, waarvoor Herodes vanaf 37 v. Chr. kwam te staan.

Antigonus had het, toen hij in 40 v. Chr. Jeruzalem met hulp der Parthen veroverde, zijn oom Hyrcanus II door verminking onmogelijk gemaakt ooit nog als hogepriester te kunnen fungeren en had zelf dit ambt onder zijn Hebreeuwse naam Mattathias op zich genomen. In juni of juli van 37 kwam aan zijn hogepriesterschap een eind omdat hij als rebel gevangelijk werd weggevoerd. Dientengevolge kwam Herodes dus te staan voor het probleem van de benoeming van een nieuwe hogepriester. Het zou mogelijk geweest zijn Aristobulus, de broer van zijn vrouw Mariamme in dit ambt te benoemen, als deze een daarvoor aanvaardbare leeftijd had gehad. Hij was n.l. een zoon van Alexander en Alexandra, van welk echtpaar de man een zoon van Aristobulus II en de vrouw een dochter van Hyrcanus II was. Via de vaderlijke en de moederlijke lijn was hij een achterkleinzoon van Alexander Jannaj en (Salóme) Alexandra.

In de zomer van 37 v. Chr. was hij echter slechts 14, hooguit nauwelijks 15 jaar oud. Dit moet hem eenvoudig voor brede Joodse kringen onacceptabel als hogepriester hebben gemaakt. Men dient in dit verband niet over het hoofd te zien, dat men juist in schriftgeleerde kringen bereid bleek Herodes als koning te aanvaarden, toen de val van Jeruzalem voor de deur stond.

Joséfus vertelt, dat de farizeeërs Pollio en zijn leerling Sameas tijdens het beleg van Jeruzalem de bevolking van de stad zouden hebben aangeraden zich onder Herodes te schikken. Hij verbindt hieraan de opmerking, dat de koning voor dit advies dankbaar bleek en stelt daarbij, dat Pollio de man zou zijn geweest, die tijdens het proces, dat het Sanhedrin van Jeruzalem in het begin van Herodes loopbaan tegen hem gevoerd had, gewaarschuwd had voor de zondige gang van zaken. De Joodse auteur spreekt hierbij zichzelf tegen: in zijn verslag van dat proces liet hij Sameas waarschuwend optreden. Deze anomalie doet echter niets af aan het feit, dat de kern van de zaak deze is, dat men het in farizeese en dus in schriftgeleerde kring met Herodes heeft willen wagen. Dat is begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat Antigonus de opvattingen van zijn grootvader Alexander Jannaj in ere had pogen te herstellen, n.l. dat het koningschap en het hogepriesterschap verenigbare ambten waren. In ieder geval viel daarbij te duchten maar wellicht heeft men dat ook ondervonden! dat de ideeën van de Sadduceeërs, die deze combinatie getolereerd hadden, weer tot gelding zouden komen. Zo was er dus reden voor de farizeeërs, om te wedden op Herodes.

Waar hij juist door de schriftgeleerden als koning werd aanvaard, zal Herodes rekening hebben moeten houden met hun opvattingen omtrent de vraag, wie een geschikte kandidaat was voor het hogepriesterschap. Een veertien of vijftienjarige jongen, die het alleen moest hebben van zijn afstamming die bovendien nog ernstige gevaren inhield op het punt van zijn opvattingen, kan door hen in die kandidatuur niet serieus zijn genomen. Daarom kwam Aristobulus III in 37 v. Chr. niet in aanmerking voor het hogepriesterschap. Het is zeker niet onmogelijk, dat Herodes toen al gevaar vermoed heeft van een situatie, waarin hijzelf het koningschap bekleedde met naast zich een zwager, die het hogepriesterschap droeg op grond van dubbele takken in de Hasmonese stamboom. Dit doet echter niet het minst af aan het feit, dat zulk een situatie ook voor de schriftgeleerden uiterst dubieus was; en juist van die

schriftgeleerden kreeg Herodes in het begin van de effectuering van zijn koningschap steun. Dus had hij alle reden om langs een andere weg te pogen in de hogepriesterlijke vacature te voorzien.

De oplossing die hij koos was, dat hij in de tak van de hogepriesterlijke familie die nog steeds in Babylonië woonde, omzag naar een geschikte figuur. Die vond hij in Ananel. Hij liet deze overkomen en droeg hem de waardigheid van hogepriester op. Doch hij negeerde daarbij Hyrcanus, die nog steeds in leven was, niet. Hij wist bij de Parthische koning diens vrijlating te bewerken en hoewel de Babylonische Joden de oude hogepriester slechts ongaarne lieten gaan, gaf deze er toch de voorkeur aan naar Jeruzalem te vertrekken. Herodes schónk hem daar de hoogst mogelijke rang in vergaderingen en bij feesten.

Dit zijn de feiten. Hoe men deze feiten wil waarderen is een andere kwestie. Joséfus doet dit in volstrekt negatieve zin voor Herodes. Deze zou Hyrcanus in zijn macht hebben willen hebben en Ananel zou slechts een priester van lage rang zijn geweest. Doch hier doet zich opnieuw het feit voor, dat Joséfus later zichzelf tegenspreekt. Wanneer hij n.l. de afzetting van Ananel behandelt, maakt hij de opmerking, dat deze uit de hogepriesterlijke familie afkomstig was. Deze opmerking geeft te denken. Want als Ananel tot de hogepriesterlijke familie behoort heeft, dan kan hij niet van zo lage priesterlijke afkomst geweest zijn, als eerst wordt gesuggereerd. Doch bovendien: wat is bedoeld met behoren tot de hogepriesterlijke familie? Gaat het daarbij om de familie, waaruit de Hasmonese hogepriesters i.c. dus de reeks van Jonathan tot Hyrcanus II stamden, of om de familie, waartoe traditioneel vóór de Makkabese tijd de hogepriesters behoorden, i.c. dus om een Zadokiet? Dat een tak van de Zadokieten nog in Babylonië zou hebben gewoond is in het geheel niet onwaarschijnlijk. Uit allerlei families waren daar afstammelingen blijven wonen, ook uit de koninklijke de grote schriftgeleerde Hillel, een tijdgenoot van Herodes. moet een uit Babylonië afkomstige Davidiede geweest zijn ; waarom zou men dan moeten aannemen, dat dit met de Zadokietische familie niet het geval zou zijn, geweest? Dat er verre verwanten van de Hasmoneeërs in Babylonië gewoond zouden hebben, mag men niet uitsluiten. Maar als Ananel daartoe behoort mocht hebben, dan is het toch wel bijzonder merkwaardig, dat het: in het verdere verloop van de geschiedenis niet blijkt, dat een tegenstelling tussen twee takken van eenzelfde familie aan de orde was. Het ligt daarom meer voor de hand aan te nemen, dat Ananel een Zadokiet geweest is. En als dat het geval was, dan getuig de manier, waarop Herodes het probleem, waarvoor hij zich gesteld zag, oploste, van grote staatsmanswijsheid. Hij maakte een eind aan de problematiek, waarin het hogepriesterschap was geraakt, door terug te keren naar de oude Zadokietische lijn; maar hij koos uit die lijn een Babyloniër en daarmee iemand, die buiten alle partijtwisten van het Palestijnse Jodendom stond. De keuze van Ananel zal men moeten zien als een poging om, nu de situatie daarvoor gunstig was, met een schone lei te beginnen. De oude Hasmonese hogepriester was naar de wet ongeschikt voor het ambt geworden; de enige mannelijke telg der Hasmoneeërs, die voor het hogepriesterschap in aanmerking kon komen, was te jong: dit scheen het moment om met Hasmonees hogepriesterschap te breken en tot Zadokietisch hogepriesterschap terug te keren. Intussen schonk Herodes aan de oude hogepriester alle eer, die hij hem maar schenken kon. Men kan het natuurlijk niet uitsluiten, dat daarin heeft meegespeeld, dat Herodes het van belang vond deze grijsaard in zijn macht te hebben, doch anderzijds is het zo, dat het niet duidelijk is welk kwaad deze man vanuit Babylonië had kunnen stichten, tenzij men zou willen denken in de richting, dat hij de Parthen tot een nieuwe aanval op het rijk van Herodes had kunnen aanzetten. Als

evenwel in die richting gedacht is, dan was het volstrekt niet onverstandig van de Joodse koning, dat hij Hyrcanus liever in Jeruzalem zag. Men behoeft daarin beslist niet iets te vermoeden, dat tegen de persoon van Hyrcanus was gericht. Dat Herodes hem in 30 v. Chr. heeft laten terechtstellen, mag men daarbij niet in het geding brengen. Toen was men bijna zeven jaar verder en had zich het nodige afgespeeld. Voor de terugkeer van de oude hogepriester konden degenen, die met hem sympathiseerden, slechts dankbaar zijn. Dankbaarheid mocht ook verwacht worden van Alexandra, Herodes' schoonmoeder, nu haar schoonzoon haar vader uit zijn krijgsgevangenschap want dat was het verblijf van Hyrcanus in Babylonië toch in feite had bevrijd.

Van dankbaarheid was bij Alexandra echter allerm minst sprake. Zij achtte het een belediging, dat haar zoon Aristobulus hij was, er zij aan herinnerd, pas 14 of 15 jaar oud niet werd bekleed met het hogepriesterschap. Zij nam haar maatregelen en daarin ligt de bron van alle ellende, die volgde. Wanneer men zich losmaakt van de negatieve waardering voor Herodes' eerste regeringsdaden in Jeruzalem van de kant van Joséfus en die op hun eigen merites beschouwt, dan valt te stellen, dat niet de koning de eerst verantwoordelijke is geweest voor de ellende, die na 37 v. Chr. gekomen is, maar dat het Hasmonese gekonkel dat was. Zoals in het verleden eerzucht van de leden van deze familie oorzaak was geweest van het vergieten van stromen bloed, zo gaf deze ook nu er weer aanleiding toe, dat bloed ging vloeien.

Om Aristobulus met het hogepriesterlijk gewaad bekleed te krijgen nam Alexandra Cleopatra in de arm, die Antonius moest bewerken. Dit had geen succes: maar het toeval wilde, dat een medewerker van de Romein, de dubieuze figuur Dellius, Jeruzalem bezocht. Deze werd geïmponeerd door de schoonheid van Aristobulus en Mariamme; vroeg en kreeg hun portretten van Alexandra en gaf deze aan Antonius als zo wil het verhaal sexprospectussen. Waar Mariamme nota bene de vrouw van Herodes was en hijzelf met Cleopatra had te rekenen, ging Antonius niet in op het idee om de schone jodin naar Egypte te halen. Maar met de mooie jongen hier suggereert Joséfus bisexualiteit van Antonius stond het anders: in hem was hij geïnteresseerd en dus stuurde hij een verzoek dien naar Egypte te zenden.

Herodes wees dit af, volgens Joséfus om twee redenen: omdat hij het voor zichzelf niet veilig vond, dat Aristobulus in Romeins milieu zou verkeren en omdat hij hem niet wilde uitleveren aan de sexavonturen van Antonius. Men kan van deze twee overwegingen niet zeggen, dat ze oneerbaar waren. Dat Herodes zijn eigen positie welbewust zou zijn gaan ondergraven, mag men van hem niet verwachten en dat hij zijn zwagertje niet beschikbaar wenste te stellen als een homofiele prostituee is alleen maar loffelijk. Deze twee overwegingen kon de koning echter Antonius niet mededelen en dat voerde tot verdere problemen. Hij stelde, dat hij Aristobulus op grond van staatsbelang niet kon laten gaan en in dit kader ging Mariamme er te vuriger voor pleiten, dat aan haar broer het hogepriesterschap moest worden geschonken; een zaak, waaraan nu nauwelijks meer te ontkomen viel. Herodes deed dan ook de stap, die niets anders dan zijn nederlaag en de overwinning van Alexandra betekende: hij zette Ananel als hogepriester af en benoemde Aristobulus in dit ambt. Dit feit zal men moeten dateren omstreeks de jaarwisseling van 36 op 35 v. Chr.

Dateringen in de geschiedenis van Herodes zijn moeilijk, maar veelal toch wel met een redelijke mate van zekerheid aan te brengen. Men moet dan werken met gegevens, die van elders omtrent de geschiedenis van Rome bekend zijn. In het onderhavige geval gaat het om de vraag, wanneer Antonius, nadat hij na de val van Samosata in 38 v. Chr. naar Athene was betrokken, weer in het Midden-Oosten terugkwam. Dat is in het jaar 36 v. Chr. geweest. In de loop van dat jaar streed hij zonder succes tegen de

Parthen. Daarna ging hij naar Egypte. De "portrettenaffaire" kan zich dus slechts in de laatste maanden van 36 hebben afgespeeld; daarna kwam Herodes voor de consequenties van zijn diplomatieke antwoord te staan. Vanuit deze datering is weer af te leiden, dat Alexander in 37 v. Chr. pas 14 of 15 jaar oud was: hij was volgens Joséfus 17 tijdens zijn hogepriesterschap.

Hoewel Alexandra na haar overwinning formeel excuses had aangeboden voor haar activiteiten, vertrouwde Herodes haar niet meer en stelde hij haar onder bewaking. Opnieuw wendde zij zich tot Cleopatra, die haar adviseerde met haar zoon de hogepriester: naar Egypte te komen. Zij ging daarop in en bereidde een vlucht in twee doodkisten, die naar Egypte verscheept zouden roeten worden, voor. Dit lekte natuurlijk uit iemand die bij de moord op Herodes' vader Antipater betrokken was geweest was wel zo vriendelijk om voor verklikker te spelen en nu kwam het er voor de koning op aan om in te grijpen. Hoewel hij eigenlijk harde maatregelen wilde nemen koos hij uit vrees voor Cleopatra een andere weg: hij liet Alexandra en Aristobulus op heterdaad betrappen en vergaf hun de misstap. Vanaf dat moment stond het echter voor hem vast, dat niet verder te werken viel met een hogepriester naast zich, die bereid was een pion van Cleopatra te worden. Want, en dat mag niet over het hoofd worden gezien bij de beoordeling van de stap, die van Herodes' kant volgde, nu de Egyptische koningin Antonius bij zich had, stelde zij alles in het werk om haar plannen te verwezenlijken: Palestina en delen van zuidelijk Syrië bij Egypte gevoegd te krijgen. Wanneer zij de Joodse hogepriester in haar macht zou hebben, dan zou die aan haar eisen de schijn van legitimiteit kunnen geven.

Men kan veilig aannemen, dat Alexandra en Aristobulus het spel, dat Cleopatra speelde, niet hebben doorzien. Zij moeten hebben gemeend, dat ze in hun familiebelangen gesteund werden door de machtige koningin van Egypte. Herodes evenwel wist meer en doorzag het spel van Cleopatra. Terechtstelling van de hogepriester wegens hoogverraad scheen hem geen haalbare kaart, omdat dit hoogverraad in foro publico moeilijk bewijsbaar zou zijn, waarschijnlijk juist omdat de hogepriester zich in zijn onnozelheid schuldig gemaakt had. Dit nam niet weg, dat hij uit zijn functie verwijderd diende te worden. Om dit te bereiken zag Herodes maar één weg: de sluipmoord. Dit is opmerkelijk. Niet omdat de Joodse koning een probleem oploste met behulp van de dood. Dat heeft hij veel vaker gedaan en daarin was hij sinds Kaïn alleen maar een mens. Mensen zijn nu eenmaal de straf op de zonde gaan gebruiken als straf op wat zij op zonde zagen en zo door de dood aan te wenden hun problemen gaan vereenvoudigen. Dat Herodes dit menselijke pad vrij frequent betreden heeft vindt zijn oorzaak in het feit, dat hij met veel problemen geconfronteerd is geweest. Maar en dat pleit voor deze man wanneer hij de dood als oplossing voor een probleem zag, dan greep hij, wanneer het niet om het neerslaan van verzet op brede schaal ging, bij voorkeur naar het proces. Dat hij sluipmoord te baat nam om zich van Aristobulus te ontdoen, bewijst, hoe hij diplomatiek klem was geraakt.

Na het Loofhuttenfeest in de tweede helft van oktober 35 v. Chr. gaf hij een familiefeest in Jericho. Toen er gezwommen werd tijdens dit feest liet hij Aristobulus bij een stoeipartij zo lang onder water houden, dat deze verdronk. In november 35 v. Chr. werd Ananel hersteld in het hogepriesterlijk ambt. Het wezenlijke gevaar voor Herodes was uit de weg geruimd; maar de zaak had een diplomatieke nasleep, die opnieuw niet ongevaarlijk was. Weer wendde Alexandra zich tot Cleopatra, die Antonius bewerkte; deze riep Herodes ter verantwoording. De laatste vreesde ernstig gevaar en droeg zijn oom Jozef het regentschap tijdens zijn afwezigheid op. Een

bijzondere voorwaarde was daarbij, dat Herodes niet wenste, dat Mariamme in andermans armen zou komen na zijn dood. Vandaar zijn geheime opdracht aan Jozef om Mariamme te doden in het geval, dat hij zelf gedood zou worden. Jozef waarschijnlijk erop uit iets ervan te laten blijken, hoe belangrijk hij wel was liet wat uitlekken. Kort daarna ging het gerucht, dat Antonius Herodes had terechtgesteld. Doch vrijgesproken op grond van het feit, dat Antonius de koninklijke rechten van Herodes wenste te eerbiedigen, keerde de laatste terug, nadat hij de Romein deelswegs had begeleid op een expeditie tegen de Parthen. Alexandra en Mariamme zaten toen met het probleem, dat men, toen het gerucht van Herodes' terechtstelling ging, bereid was geweest de laatste aan Antonius uit te leveren in een poging om de zelfstandigheid van het Joodse koninkrijk te bewaren. Salóme, de zuster van Herodes, die door Mariamme wegens haar lagere afkomst vernederd was, had wel de vriendelijkheid haar broer goed te informeren onder de lasterlijke beschuldiging, dat zijn vrouw seksueel met Jozef zou zijn omgegaan. In een ontmoeting met Mariamme kwam Herodes eerst tot de overtuiging, dat hij het slachtoffer van laster was geworden; maar toen zijn vrouw bleek te weten van de geheime opdracht aan Jozef gegeven om haar te doden voor het geval hijzelf gedood zou worden, begon hij opnieuw te twijfelen. Voor alle zekerheid liet hij Jozef terechtstellen en beval hij Alexandra opnieuw onder bewaking te leven. Een en ander beoordelende kan men slechts zeggen, dat de laatstgenoemde maatregel volkomen terecht was; dat Herodes zijn vrouw, die niet geheel gevaarloos voor hem bleek, niet losliet en dat Jozef in het raam van het Hasmonese gekonkel het slachtoffer werd van zijn eigen belangrijk doenerij.

Dit alles speelde zich in 34 v. Chr. af. Aan Cleopatra had Antonius intussen niet de door haar opgeëiste gebieden afgestaan, doch wel streken in die gebieden een poging om de kool en de geit te sparen. In Herodes' koninkrijk kwamen haar de inkomsten van uitgebreide landerijen in de buurt van Jericho toe. Nog in hetzelfde jaar kreeg Herodes met een bezoek harerzijds te maken. Ze speelde haar bekende spel door te pogen het bed met iemand, die voor haar van belang was, te delen. De Joodse koning was echter zo wijs daarop niet in te gaan. Hoezeer Herodes haar haatte en hoe emotioneel hij kon zijn blijkt uit zijn onbezonnen plan, haar om te brengen. Zijn raadgevers brachten hem daarvan af. Zij maakten hem duidelijk, dat het onmogelijk zou zijn Antonius ervan te overtuigen, dat de dood van Cleopatra in diens eigen belang was. Zoals hij een jaar eerder de schijn had weten vol te houden tegenover zijn zwagertje Aristobulus, zo deed hij dat nu tegenover de koningin van Egypte. Onder verschuldigd eerbetoon geleidde hij haar naar de grens. Daarna, dat moet geweest zijn in de jaren 33 en 32, waarin hij opnieuw te maken kreeg met een poging van de kant van Cleopatra om hem te wippen, begon hij te chicaneren overde zijnerzijds aan haar verschuldigde betalingen. Waar de positie van Antonius in het Midden-Oosten steeds meer in gevaar begon te komen, kon Herodes zich wat onafhankelijker tegenover Cleopatra gaan opstellen. Achter Antonius bleef hij evenwel staan, en deze droeg hem, toen het duidelijk werd, dat het tot een militair treffen met Octavianus zou komen, op zich tegen Arabia te keren naar het heet op instigatie van Cleopatra, die Herodes tijdens de confrontatie met Octavianus liever niet in de buurt wilde hebben.

Een groot succes werd de actie van de Joodse koning niet. Een droevige omstandigheid kwam daar nog bij. In het voorjaar van 31 v. Chr. werd Palestina door een ernstige aardbeving getroffen. Door de instorting van gebouwen moeten ongeveer 10.000 mensen om het leven zijn gekomen. Defaitisme en uiting van oorlogsmoeheid

was daarvan het gevolg. Van Joodse kant werden er pogingen in het werk gesteld om met Arabia tot vrede te komen een bewijs, dat Herodes zijn bevolking nauwelijks meer in de hand had; de tegenstanders wilden echter het onderste uit de kan halen, brachten de onderhandelaars ter dood en gingen tot de aanval over. Zij zagen echter over het hoofd, dat het leger niet geleden had van de aardbeving, omdat het toen die plaatsvond te velde was en dat het daarom alleen maar vraag was, of Herodes erin zou kunnen slagen het nieuw élan te geven. Dit laatste gelukte. De argumenten, die de koning daarbij te berde bracht, zijn door Joséfus samengevat in een redevoering tot de menigte op een wijze, die een klassiek auteur niet misstaat. Joséfus laat Herodus in zijn argumentatie wijzen op de welwillende houding van Antonius tegenover de Joden, op het gevaar, dat Cleopatra vormde, op zijn persoonlijke inspanningen om dat gevaar af te wenden en op Gods bemoeienis met de Joden. In de gevechten die volgden, werden de troepen van Arabia zo overtuigend verslagen waarbij gebrek aan water een rol gespeeld moet hebben, dat ze de strijd moesten opgeven. Ten koste van Arabia kon Herodes daarop zijn gebied uitbreiden.

Het uiteindelijke succes van de Joodse koning in deze strijd had echter nauwelijks betekenis in het raam van het totale verloop der gebeurtenissen. Want de afloop van de op 2 september 31 v. Chr. uitgevochten slag bij Actium, waarbij Antonius het onderspit dolf, ondergroef zijn positie fundamenteel. Tot op het laatste moment had hij achter Antonius gestaan, welke bezwaren hij ook tegen Cleopatra VII mocht koesteren. Zelfs na de fataal verlopen slag had hij zijn Romeinse sponsor niet losgelaten, ofschoon hij hem er wel op gewezen had, dat het in diens eigen belang was Cleopatra uit de weg te ruimen, hetgeen niet was gebeurd. Nu was Octavianus de overwinnaar. Het enige, dat Herodes redden kon, was zo spoedig mogelijk de achtergrond van zijn gedrag te gaan verklaren. Vandaar, dat hij zich na de dood van Antonius met de meeste spoed naar Rhodos begaf, waar Octavianus zich bevond.

In de ontmoeting met Octavianus gedroeg Herodes zich als een afgetreden koning. Hij legde er de nadruk op, dat hij gehandeld had in trouw aan Rome, maar dat die trouw haar uitdrukking had gevonden in trouw aan Antonius, aan wie hij zijn positie te danken had. Hij stak niet onder stoelen of banken, dat slechts de oorlog met Arabia er oorzaak van was geweest, dat Octavianus niet met zijn troepen te maken had gekregen; evenmin, dat hij Antonius had voorgesteld Cleopatra om te brengen. Hij besloot zijn betoog met erop te wijzen, dat nu de macht in handen van Octavianus lag, deze ervan op aan kon, dat hij zijnerzijds dezelfde blijken van trouw zou ondervinden. De laatste wist de wijze, waarop Herodes de feitelijke toestand eerlijk benaderde, te waarderen en bevestigde hem in zijn koningschap.

Een enkele opmerking over de vraag, wat voor de karaktertekening van Herodes valt af te leiden uit zijn argumentatie tegen het défaitisme en de oorlogsmoeheid tijdens de strijd met Arabia en uit zijn apologie tegenover Octavianus, is hier op zijn plaats. Het défaitisme bestreed hij onder meer door te wijzen op Gods bemoeienis met de Joden. Van dit laatste kan men natuurlijk willen stellen, dat het een huichelachtig argument is geweest. Het zal echter altijd de vraag blijven, of men Herodes daarmee recht doet, eenvoudig omdat men niet bewijzen kan, dat hij niet zou hebben geloofd in die bemoeienis van God. Als hij dat gedaan heeft, dan zal hij dit geloof ongetwijfeld geïnterpreteerd hebben op een wijze, die tegemoet kwam aan zijn eigen aspiraties; doch zulk een interpretatie is geheel iets anders dan huichelarij. Ze vormt integendeel een probleem, waarmee iedere gelovige van doen heeft en niet in het minst een van de problemen, waarmee de kerk altijd te maken heeft gehad en te maken zal hebben tot op de jongste dag.

De verantwoording tegenover Octavianus kan men als opportunistisch zien en het optreden van Herodes daarbij als theatraal. Voorzichtigheid in oordeel is echter ook hier geboden. Natuurlijk mag men ervan uitgaan, dat zijn eigen positie hem niet onverschillig was. Zijn opportunisme heeft echter slechts daarin bestaan, dat hij het besluit genomen heeft om te pogen, als dat nog mogelijk bleek, met Octavianus verder te gaan toen Antonius was weggefallen. We hem dit verwijten wil, dient te beseffen, dat hij eist, dat iemand de zaak waar hij voor staat, zou moeten opgeven, als zijn beschermheer is weggefallen. Dat schijnt een onredelijke eis. Voor het overige dient men te beseffen, dat Herodes Antonius niet verraden heeft en dat hij Octavianus niet heeft voorgelogen, of heeft trachten te bewerken door gedraai. De koning der Joden heeft genoeg tijd gehad om te zien aankomen, dat het tussen Octavianus en Antonius tot een militaire controverse zou komen. Op een naar zijn oordeel geschikt moment had hij voor de eerste kunnen kiezen en als hij dit gedaan had, zou dit allerminst verraad aan de zaak van Rome betekend hebben. Hij deed dit echter niet en daarom is het beroep op zijn trouw, dat hij tijdens zijn apologie deed, alleen maar terecht. Hij stelde trouw aan Rome te zijn, maar dat die trouw de vorm had aangenomen van de emotionele binding aan een persoon. Tegenover de mogelijke gedachte, dat hij door de kwestie zo te stellen trachtte te verbloemen, dat hij op het verkeerde paard had gewed, staat het feit, dat hij ook na afloop van de slag bij Actium trouw aan Antonius is gebleven en diens positie heeft pogen te redden door hem te wijzen op de noodzaak zich van Cleopatra VII te ontdoen. Voor iemand, die op het verkeerde paard had gewed, was er na 2 september van het jaar 31 v. Chr. alle reden geweest om zich tot Octavianus te wenden onder betuiging van spijt voor het feit, dat de omstandigheden hem er wel toe gedwongen hadden *nolens volens* het spel van Antonius mee te spelen. Dit pad echter heeft Herodes niet begaan. Dat een sterk emotioneel gekleurde neiging tot trouw een karaktertrek van Herodes is geweest, blijkt ook in de wijze waarop hij zijn gezinsmoeilijkheden heeft verwerkt, ondanks alle gruwelen, die daarbij zijn voorgekomen.

Ongetwijfeld steekt er iets theatraals in de wijze, waarop Herodes Octavianus benaderd heeft. Doch van een hevig emotioneel mens mag men theatraliteit verwachten. Een geheel andere kwestie is, of het hierbij om berekende theatraliteit is gegaan; m.a.w. of Herodes van zijn verschijnen als afgetreden koning en door in botte eerlijkheid te spreken, verwacht heeft, dat dit hem nu juist wel zou redden. Ook dit is weer een zaak, die geheel onbewijsbaar is. Zou het zo zijn, dan moet hij een goed psycholoog geweest zijn en bovendien het een en ander omtrent de wijze van reageren van Octavianus geweten hebben. De geschiedenis van Herodes geeft echter weinig aanleiding hem te zien als iemand, die anderen psychologisch juist wist te taxeren en er is geen aanleiding om aan te nemen, dat hij in de mogelijkheid verkeerde om het karakter van Octavianus zo te taxeren, dat hij met berekening kon optreden. Het accent in zijn apologie ligt bovendien op het vertwijfelde beroep op zijn trouw en op de uiteenzetting, waarom hij zijn trouw had doen blijken op een wijze, waarvan hij besepte, dat die aan Octavianus onwelgevallig moest zijn. Het men aan indicatie omtrent het karakter van Herodes kan winnen uit zijn "rede" tijdens de Arabische oorlog en uit zijn apologie tegenover Octavianus is dit, dat hij een sterk emotioneel mens is geweest, lang trouw kon zijn, gewelddadige oplossingen niet schuwde, die geloofde in Gods bemoeienis met de Joden, waarbij hij zichzelf als de aangewezen leider der Joden beschouwde een kwestie, waartoe de latere Hasmoneeërs de nodige aanleiding hadden gegeven.

De reis van Herodes naar Octavianus voert opnieuw naar zijn familieproblemen. In de beschrijving, die Joséfus geeft van de nog volgende 27 jarige regeringsperiode van

deze vorst nemen die problemen een grote plaats in. Anders dan voor de biograaf van Herodes zijn ze voor de beschrijving van de geschiedenis der Joden niet altijd interessant. Daar staat echter tegenover, dat de wijze, waarop hij daarin gehandeld heeft van belang is om inzicht te krijgen in de achtergronden van bepaalde historische ontwikkelingen.

De situatie, waarin Herodes vóór zijn vertrek naar Rhodos verkeerde, werd door zijn omgeving als volkomen infaust beoordeeld. Men meende, dat hem niets anders dan zijn ondergang te wachten stond. Degene, die daar consequenties uit trok, was Alexandra, zijn schoonmoeder. Zij raadde haar vader, de oud hogepriester Hyrcanus II, aan een vlucht voor te bereiden naar Malik, de koning van Arabia met het doel zich daar veilig te stellen tot op het moment, dat na de dood van Herodes de sprong naar het koningschap gewaagd, kon worden. De correspondentie tussen Hyrcanus en Malik werd echter verraden, doordat Alexandra en haar vader de te verwachten mate van trouw aan hun zaak van de tussenpersonen, Dositheus, verkeerd beoordeeld hadden. Toen Hyrcanus bij het verhoor, dat volgde, zich door het vertellen van halve waarheden poogde te redden, maakte Herodes korte metten: hij liet hem ter dood brengen. De oude man was al in de tachtig.

Joséfus doet zijn best Herodes in een kwaad daglicht te stellen bij zijn beschrijving van de wijze, waarop Kyrkanus aan zijn eind kwam. Hij stelt, dat de Joodse koning al met plannen rondliep om zich van de oud hogepriester te ontdoen en hij citeert andere geschiedschrijvers, die beweerd hadden, dat de correspondentie van Hyrcanus met Malik van onschuldige aard was. Aan dit oordeel kan men natuurlijk weer allerlei overwegingen verbinden; het voornaamste punt is echter en dat is door Joséfus over het hoofd gezien, dat elke correspondentie van Hyrcanus met de vorst van het nog maar kort tevoren met moeite overwonnen Arabia al de reuk van hoogverraad met zich droeg, en dat zeker op het moment, dat het Zeven van de man van zijn kleindochter aan een zijden draad hing. Men kan Hyrcanus alleen als onschuldig beschouwen, Indiën hij seniel is geweest. En dan blijft nog het feit, dat Alexandra toch maar die seniele oude man als haar pion heeft willen gebruiken. Want, gezien de leeftijd van Hyrcanus, kan haar plan geen ander geweest zijn dan dit: haar stokoude vader, die eerder al eens de koningstitel gedragen had, opnieuw als koning Zaten erkennen en dan als regentes in zijn naam te regeren, waarbij zij verwachten mocht, dat ze haar functie van regentes binnen betrekkelijk korte tijd zou kunnen verwisselen voor die van koningin. De volgende stap had dan kunnen zijn Mariamme na de terechtstelling van Herodes een nieuw huwelijk te Zaten sluiten, waarna dan de keus bestaan zou hebben, of een van de kinderen uit het huwelijk van Mariamme met Herodes dan wel een kind uit het nieuwe huwelijk via de vrouwelijke Zijn de Hasmonese dynastie zou voortzetten.

Dat Alexandra in het complot betrokken moet zijn geweest wordt volgens Joséfus gesteld door de biograaf van Herodes, Nicolaas van Damaskus. Dat de laatste daarbij echter niet heeft misgetast valt als zeker af te Zeiden uit het feit, dat bij alle perikelen, waarbij Hyrcanus II betrokken is geweest, steeds weer wordt verzekerd, dat deze man geen ambitie had om als vorst op te treden, en dat het in de correspondentie van de meer dan tachtigjarige met Malik om het zenden van paarden ging. Nauwelijks valt aan te nemen, dat iemand van boven de tachtig nog actieve hippische interesses heeft en derhalve moet Hyrcanus wel door iemand tot zijn correspondentie zijn aangezet. Wie anders kan hem daartoe hebben aangezet dan Alexandra, die vroeger ook al met behulp van een vlucht naar het buitenland toen naar Cleopatra VII gepoogd had zich een koninklijke positie te verwerven. Panneer men inziet, dat Herodes in de meest

wankele situatie van zijn Zeven ermee heeft moeten rekenen, dat zijn schoonmoeder haar vader gewetenloos als pion gebruikte om na de dood van haar schoonzoon de macht over te nemen, dan moet men zich er eigenlijk over verbazen, dat hij niet verder is gegaan dan die pion uit de weg te ruimen. Van het middel, dat hij en dat tallozen pleegden en plegen te gebruiken in moeilijke situaties: de tegenpartij door de dood vernietigen heeft hij toen een heel gematigd gebruik gemaakt.

Na de terechtstelling van Hyrcanus bracht Herodes zijn familie onder op Masada, terwijl hij zijn broer Pheroras tot regent benoemde; Alexandra en Mariamme wees hij het fort Alexandrium als verblijfplaats aan. De beide laatsten stonden daar in feite onder bewaking, terwijl de twee bewakers de opdracht hadden hen te doden in het geval hijzelf terechtgesteld zou worden. Mocht, zo luidde zijn testament van voor zijn vertrek naar Rhodos, de dood hem treffen, dan zou zijn broer hem opvolgen en zou later het koningschap weer overgaan op een van zijn zonen.

Een der bewakers van de beide dames in Alexandrium, Sohemus de Itureeër, had weinig vertrouwen in de afloop van de reis van Herodes naar Octavianus, bleek dientengevolge vatbaar voor haar goede woorden en cadeautjes en onthulde, dat de koning opnieuw, evenals ruim drie jaar tevoren, opdracht had gegeven Mariamme ter dood te brengen in het geval hij zelf niet zou terugkeren.

Gezien het zoëven genoemde testament van Herodes van 31 v. Chr. dient men wel aan te nemen, dat in dat jaar aan zijn wil, dat Mariamme hem niet zou overleven, niet alleen ten grondslag lag, dat hij niet wenste, dat zij ooit nog de vrouw van een ander zou zijn; doch ook, dat zij niet via een tweede huwelijk op een andere wijze de Hasmonese dynastie in _ vrouwelijke lijn zou kunnen voortzetten. Of dit laatste ook voor de opdracht haar eventueel te doden, die hij in 34 v. Chr. gaf, kan gelden, is bijzonder de vraag, omdat haar zonen Alexander en Aristobulus toen nog baby's waren, op wier voortleven men in de toenmalige omstandigheden geen enkele wissel kon trekken.

Toen Herodes, door Octavianus van hieraf zij deze aangeduid met zijn tot naam geworden epitheton, Augustus in het koningschap bevestigd thuis kwam, bleek Mariamme zich als echtgenote van hem te distantiëren. Ordinaire ruzies met Salóme, de zuster van Herodes, die wegens haar "lage" geboorte door Mariamme uit de hoogte werd behandeld, vertroebelden daarna de situatie en dit nog wel, terwijl de ster van Herodes weer snel rees. Want nadat deze zijn trouw, die hij Augustus te Rhodos had toegezegd, ook dadwerkelijk had bewezen door hem bij de vestiging van zijn macht in het Midden-Oosten volkomen terzijde te staan, werd hij niet alleen weer serieus als rex socius aanvaard, doch kreeg hij ook nog een bijzonder belangrijke uitbreiding van zijn gebied. Zowel de kuststreken van Palestina, als Samaria alsook delen van Transjordanig territoria, die Pompejus dertig jaar eerder aan het Joodse koninkrijk der Hasmoneeërs ontnomen had werden nu door Augustus onder de koninklijke macht van Herodes gesteld.

Dat in die situatie Mariamme aan de zuster van haar man, die zij was gaan haten, liet blijken, dat zij haar als een parvenue beschouwde, is even dom als begrijpelijk. Begrijpelijk is het gedrag van Mariamme vanuit het gezichtspunt, dat zij er de nadruk op heeft willen leggen, dat Herodes alles aan haar voorouders te danken had. Want als de Hasmoneeërs niet een eeuw lang gestreden hadden, dan had er geen Joods koninkrijk bestaan en als haar overgrootvader de grootvader van haar man niet tot strateeg over Iduméa had benoemd, dan had hij zelfs aan geen macht kunnen ruiken. Zij zag daarbij echter over het hoofd, dat de factor van de bekwaamheid om te regeren in de familie van haar man naar voren was gekomen, toen haar eigen familie de

belangen van het koninkrijk tot nul had gereduceerd in een strijd om de troon, en dat de nieuwe Romeinse machthebber en daarom handelde zij dom bereid bleek groot vertrouwen te stellen in haar man, zonder zich af te vragen, of hij nu wel van de hoogste Joodse adel was.

Een slaapkameraffaire vormde de aanleiding tot de ondergang van Mariamme. Toen zij haar man een keer had afgewezen, maakte Salóme daarvan gebruik om een mogelijk geheel verzonnen roddelverhaal aan Herodes te laten overbrieven omtrent een minnedrank, die Mariamme volgens een alleen aan haar bekend recept willen laten bereiden. Zo werd een poging tot vergiftiging van Herodes gesuggereerd. Verhoren volgden en daarbij kwam uit, dat Sohemus aan Mariamme zijn opdracht tijdens de afwezigheid van Herodes had laten blijken. Terstond vermoedde de koning weer, dat dit niet anders dan in een situatie van overspel gebeurd kon zijn en hij liet op grond daarvan Sohemus terechtstellen. Mariamme kreeg een proces, dat met een doodvonnis eindigde. Herodes echter wenste het vonnis niet zonder meer te laten voltrekken en wilde zijn veroordeelde vrouw voorlopig in hechtenis houden binnen een van zijn forten. Het was Salóme, die de koning ertoe wist te brengen, dat deze het vonnis toch liet executeren, doordat zij suggereerde, dat opstanden het gevolg zouden kunnen zijn, als de executie achterwege gelaten werd. Tijdens de laatste ogenblikken van Mariamme gedroeg haar moeder zich schandalig. Om het vege lijf te redden distantieerde deze zich onder de grofste verwijten van haar dochter. Het drama voltrok zich tegen het einde van 29 v. Chr.

Meer dan eens verzekert Joséfus in de loop van zijn verhaal, dat Herodes diep van Mariamme gehouden heeft, en dat hij veel van haar verdroeg. Daarin moet de reden hebben gelegen, dat hij, toen naar zijn overtuiging haar schuld juridisch was vastgesteld, een uitvoering van het vonnis heeft pogen te voorkomen. Dat het op drijven van zijn zuster toch voltrokken werd, heeft hem zo diep aangeprepen, dat hij er ziek van werd. Dat in die tijd het volk getroffen werd door een besmettelijke ziekte, die door sommigen werd uitgelegd als Gods straf op het ter dood brengen van Mariamme, verergerde de toestand. Van de situatie, dat Herodes door zijn ziekte min of meer was uitgerangeerd, maakte Alexandra, die het eigen leven had weten te redden door dat van haar dochter te laten vallen, gebruik door te pogen zich van de macht over de burcht en andere fortificaties van Jeruzalem te verzekeren. Doch ook ditmaal weer werd Herodes op de hoogte gesteld en thans was voor de oude koningin het moment van de afrekening voor al haar geïntegreerd in een lange reeks van jaren gekomen: Herodes liet haar ter dood brengen.

Met de dood van Alexandra was de laatste telg van de Hasmonese familie uitgeroeid. Op zichzelf genomen was dit een ontstellend feit. Bij de beoordeling van dit feit dient men echter wel te verdisconteren, dat sinds Alexander Jannaj met uitzondering van de negenjarige regering van Salóme I van 76 tot 67 v. Chr. deze familie zich in toenemende mate schuldig had gemaakt aan het veroorzaken van rampzalige situaties voor het Joodse volk. Alexander Jannaj had door zijn koninklijke aspiraties een permanente oorlogstoestand gecreëerd, die geen tastbaar resultaat opgeleverd had. De strijd tussen Aristobulus II en Hyrcanus II had eerst het ingrijpen van Rome tengevolge gehad, daarna strijd tussen de partij van Aristobulus en de vertegenwoordigers van het Romeinse gezag en tenslotte de worsteling om te komen tot een aan Rome getrouw Joods koninkrijk, die eindigde met de val van Jeruzalem in 37 v. Chr. Herodes heeft toen met een schone lei willen beginnen, door Hyrcanus II uit zijn Parthische krijgsgevangenschap terug te halen en een hogepriester aan te

stellen, die buiten de partijen stond. Dit op zichzelf genomen verstandige beleid werd terstond weer door de nog levende Hasmoneeërs doorkruist: Alexandra, de dochter van Hyrcanus II, schiep een toestand, waarin Herodes weinig anders kon doen dan haar zoon Aristobulus III tot hogepriester benoemen en begin vervolgens een weg, die bedenkelijk op hoogverraad leek. Herodes ontdeed zich daarop van Aristobulus III. Niet minder rigoureuus was hij echter in zijn eigen familie: het volgend jaar, 34 v. Chr., liet hij ook Jozef, de man van zijn zuster Salóme ombrengen, omdat hij het vermoeden had, dat deze onbetrouwbaar was. Hyrcanus II was de volgende Hasmoneeër, die het leven moest laten. Een duidelijke hoogverraderlijke actie, waarbij het de vraag is of de stokoude man wel doorzien heeft in welk een spel hij verwickeld werd, was daarvan de oorzaak. De twee eigenlijke schuldigen, Alexandra en Mariamme behielden in 30 v. Chr. nog het leven. Maar zij bleven de Hasmonese pretenties voortzetten, waarbij Mariamme voor zichzelf een val zette door haar schoonzuster voortdurend te vernederen en daardoor mateloos te irriteren; en Alexandra om een terechtstelling vroeg door het geïntegreer na de dood van haar dochter nog voort te zetten.

Tegenover dit alles staat, dat Herodes zich tot 28 v. Chr. een bekwaam regent getoond heeft, die voor de Joden de ruimte gecreëerd had, waarin ze weer naar eigen recht konden leven. Dit op zichzelf goede beleid was steeds weer gefrustreerd door activiteiten ten eigen bate van Hasmoneeërs en dat heeft tenslotte tot hun volkomen ondergang gevoerd.

Bij een beoordeling van het optreden van Herodes tegen de Hasmoneeërs dient men verder te rekenen met het feit, dat hij herhaaldelijk geconfronteerd is met politieke misdrijven; een zaak, waarop zelfs in onze tijd het antwoord nog niet is gevonden en daarnaast, dat niet alleen in zijn wereld, maar ook in een heel groot deel van de onze, geweld werd en nog altijd wordt gezien als een geoorloofd middel om politieke doeleinden te verwezenlijken.

Op grond van het feit, dat Herodes zich van geweld jegens de Hasmoneeërs bediend heeft, kan men hem daarom niet veroordelen. De vraag is slechts, of de Hasmoneeërs onder zijn bewind omstandigheden hebben veroorzaakt, waarin het toepassen van vergaande politieke middelen noodzaak was. Die vraag valt, naar bleek, niet anders dan bevestigend te beantwoorden. Het samentreffen van dit bevestigend antwoord met het feit, dat hij zich niet geremd kon voelen door problematiek omtrent het geweld als politiek middel, maakt het onmogelijk een blaam te werpen op Herodes met betrekking tot zijn daden tot in 28 v. Chr., die tot uitroeiing van het Huis van de Hasmoneeërs voerden.

3. De glans van het Koningschap - groeïende spanning tussen Koning en Joden (28 - 18 v. Chr.)

Ongeveer drie jaar na de dood van Alexandra in 25 v. Chr. bleek, dat ook in Herodes' eigen familie situaties aanwezig waren, die zijn koningschap in gevaar brachten. In 34 v. Chr. had hij de man van zijn zuster Salóme, Jozef, laten rechtstellen. Zij was daarna gehuwd met een zekere Kostobar, een Idumeeër. Deze figuur poogde vanuit de

situatie, dat de Idumeeërs gejudaiseerd waren, met behulp van Cleopatra VII Herodes te wippen en een Idumees koninkrijk te vestigen. Doordat Antonius niet medewerkte mislukte deze intrigue; Herodes pardonneerde haar. Toen in 25 v. Chr. Salóme van Kostobar wenste te scheiden, kwam er echter meer aan het licht. De zwager van de koning bleek, hoewel destijds vertrouweling, in 37 v. Chr. bij de val van Jeruzalem reeds weinig betrouwbaar te zijn geweest. Bij die gelegenheid had hij de zonen van Baba, twee schriftgeleerden, die fervente partijgangers van Antigonos waren, tegen de bevelen van Herodes in laten ontvluchten en sindsdien clandestien op zijn landgoederen gehuisvest. Een en ander voerde tot de terechtstelling van Kostobar en zijn vrienden, alsook tot die van de beide zonen van Baba. Op dat moment scheen werkelijk afgerekend met alles, wat met de Hasmoneeërs te maken had gehad.. Niet al te lang daarna sloot Herodes zijn tweede koninklijk huwelijk met een mooie dochter van een priester, die afkomstig was uit een Joodse familie in Alexandrië. Ook zij heette Mariamme.

Een probleem bij dit huwelijk vormde de status van de vader van Mariamme II. Deze, Simeon ben Boethus, was een aanzienlijk priester, maar het was de vraag, of het gewenst was, dat een priester, al mocht hij tot de priesteradel worden gerekend, de schoonvader van de koning zou zijn. De oplossing, die Herodes trof was deze, dat hij de vigerende hogepriester Jozua ben Phabi, die de opvolger van Ananel was omtrent de oorzaak van deze opvolging en de afkomst van Jozua ben Phabi is niets bekend , verving door zijn aanstaande schoonvader, die als Simeon IV geteld moet worden.

Wanneer men deze daad van Herodes wil beoordelen, dan dient gezegd te worden, dat men hier tot op zekere hoogte te maken heeft met een arbitraire ingreep in de religieuze instellingen van de Joden van de kant van Herodes.

Het heeft er alle schijn van, zoals boven betoogd, dat hij bij de aanvang van zijn koningschap het Zadokietische hogepriesterschap heeft willen herstellen en daarmee heeft willen bijdragen tot de oplossing van een probleem, dat tengevolge van de Makkabese opstand was ontstaan. De vervanging van Ananel door Aristobulus III is niet meer dan een politieke noodsprong geweest en toen laatstgenoemde zich onmogelijk had gemaakt, keerde Herodes dan ook tot zijn oorspronkelijke politiek ten aanzien van het hogepriesterschap terug door de Zadokiet Ananel in zijn ambt te herstellen. Omdat we niets zeker weten omtrent de opvolging van Ananel door Jozua, kan men niets afleiden tegen Herodes uit het feit,

dat deze opvolger geen zoon van Ananel is geweest. Als men aan het argumentum e silentio enige waarde mag toekennen, dan mag dat zeker in dit geval. Flavius Joséfus geeft voldoende blijk van vooringenomenheid tegen Herodes de Joodse auteur stelt zelfs, dat zijn familie verwant was met die van de Hasmoneeërs , dat men mag aannemen, dat hij het vermeld zou hebben, als Ananel door de koning zou zijn afgezet of vermoord. Men moet dus wel veronderstellen, dat Ananel door Jozua is opgevolgd, omdat eerstgenoemde zijn ambt beëindigde door een natuurlijke dood. De enige vraag die overblijft is dan deze, waarom Ananel niet door een zoon is opgevolgd en die vraag is door het gebrek aan gegevens niet voor beantwoording vatbaar. Maar dientengevolge valt ook niet uit te sluiten, dat Jozua ben Phabi een Zadokiet zou zijn geweest. In de geschiedenis vielen verscheidene voorbeelden aan te wijzen, waarin hogepriesters niet door een zoon waren opgevolgd; dit was echter nooit als illegitiem ervaren. De vraag omtrent de legitimiteit van de hogepriester speelde zich af rondom de kwestie van het al of niet Zadokiet zijn; niet rondom die van de opvolging van vader op zoon. Bovendien blijkt zelfs niet, dat Herodes de hand zou hebben gehad in de opvolging van Ananel door Jozua. De afzetting van Jozua terwille van de verheffing van Simeon IV ben Boëthus was evenwel duidelijk een daad, waartoe

Herodes niet overging omdat de staat in gevaar verkeerde wat wel het geval was bij de vervanging van Ananel door Aristobulus III, doch omdat hij als koning de figuur van een *mésalliance* wilde vermijden. Daarom valt deze ingreep in het religieus bestel van de Joden als arbitrair te beoordelen. In welke mate zij evenwel arbitrair was, valt niet meer uit te maken. Men kan namelijk niet zeker vaststellen, of het huis van Foëthus al dan niet tot de familie der Zadokieten behoorde. Zeker is, dat tengevolge van het Boëthische hogepriesterschap een groepering is ontstaan, die bepaalde interpretaties van de Thora heeft verdedigd.

In de synagogale traditie van voor 200 na Chr. worden deze bajthusim slechts eenmaal vermeld. Daarna worden zij in deze traditie enkele keren genoemd, waarbij de indruk bestaat, dat zij nauwelijks andere inzichten verdedigden dan de Sadduceeërs. Een probleem wordt echter gevormd door het feit, dat Talmoed Babli, cErubin 68b, r. 43 spreekt over de Sadduceeërs en de Boëthusiërs, hetgeen de indruk wekt, dat Sadduceeërs en Boëthusiërs onderscheidene groeperingen zijn. Niets spreekt er tegen om hier te vertalen: de Sadduceeërs en met name de Boëthusiërs; het maar de vraag, hoe men de *waw* in de Hebreeuwse tekst interpreteert: als copulatief of als explicatief. Dientengevolge staat het niet vast, dat de Boëthusiërs geen tak van de Sadduceeërs gevormd zouden kunnen hebben en wanneer men daarmee rekening houdt, dan zou het kunnen zijn, dat Herodes ondanks het feit, dat hij voor zijn huwelijk met Mariamme II arbitrair ingreep in de religieuze instellingen van de Joden, daarbij niet is afgeweken van zijn voorkeur voor Zadokietisch hogepriesterschap. Zoals hij in 37 v. Chr. gekozen schijnt te hebben voor een in Babylonië wonende Zadokiet, kan hij omstreeks 24 v. Chr. in verband met een te sluiten huwelijk de voorkeur hebben gegeven aan een Zadokiet, die vanuit Alexandrië naar Jeruzalem was gekomen. Het probleem is, dat wij niet weten hoe de stam en familieverbanden in de diaspora hebben gelegen; terwijl de diaspora Joden wel degelijk nauwkeurig van deze verbanden op de hoogte schijnen te zijn geweest. Alleen al het voorleven van "familienamen" als Levi en Cohen, Kahn, Kahen, Kohn etc. pleit daarvoor.

Om intussen geen geflatteerd beeld van Herodes te tekenen dient ook een andere mogelijkheid onder het oog te worden gezien. Het zou namelijk kunnen zijn, dat de Boëthusiërs zich bij de Sadduceeërs hadden aangesloten, zoals dat ook de Hasmoneeërs Johannes Hyrcanus en Alexander Jannaj hadden gedaan. Zij zouden dan geen Zadokieten op het punt van hun afstamming, maar partijgangers zijn geweest. In dat geval zou Herodes bij de vervanging van Jozua ben Phabi door Simeon IV de partij van de Sadduceeërs zijn trouw gebleven, maar niet het ideaal van Zadokietisch hogepriesterschap. Wanneer men deze situatie doordenkt, komt men echter voor twee problemen te staan. Het eerste is, dat hij in 37 v. Chr. niet voor de partij van de Sadduceeërs schijnt te hebben gekozen doch voor Zadokietisch hogepriesterschap, dat juist niet met de partij der Sadduceeërs verbonden was, terwijl het tweede nadere uiteenzetting vraagt.

Betrekkelijk kort voor zijn dood heeft Herodes, in 5 v. Chr., zich tengevolge van een complot, waarvan Mariamme II op de hoogte was waarover onder nader van haar laten scheiden, haar zoon onterfd en haar vader als hogepriester afgezet. De opvolging in het hogepriesterschap regelde hij toen zo, dat het vervuld werd door een Jeruzalemse priester van onbekende herkomst, die gehuwd was met een dochter van de tot op dat moment vigerende hogepriester.

Kort gezegd: Simeon werd toen door een schoonzoon opgevolgd. Door zo kort te spreken legt men evenwel te weinig nadruk op het feit, dat in Joodse kring de moeder en niet de vader de meest belangrijke afstemmingsfactor vormt: men is Jood, als men een Joodse moeder heeft. Zo is Boëthusiër, wie een Boëthische moeder heeft.

Derhalve moet gesteld worden, dat in 5 v. Chr. Herodes zijn omstreeks 24 v. Chr. gekozen politiek ten aanzien van het hogepriesterschap niet verliet. Het bleef in de Boëthische lijn. hel was de man, die actueel vigeerde, geen Boëthusiër, maar diens zoon zou het weer zijn. Men kan in dit verband zo'n man beschouwen als een genealogische overgangsfiguur. Herodes moet zichzelf ook aldus beschouwd hebben gezien zijn huwelijk met Mariamme I. Dit echter daargelaten; voor het moment is belangrijk, dat hij in de tijd rondom 24 v. Chr., toen hij aan zijn nieuwe huwelijk koninklijke glans wilde verlenen, een zelfde weg kan zijn gegaan. Als de familie van 2ëthus in origine niet Zadokietisch geweest is, kan ze dit geworden zijn via de moederlijke lijn. In dat geval zou Herodes, door een Boëthusiër als hogepriester te nemen het Zadokietisch ideaal, waarvoor hij gekozen schijnt te hebben niet ontrouw zijn geworden.

Hoe precies de opvolgingssituatie in het hogepriesterschap in ca. 24 v. Chr. geweest is, weten wij niet. Afgezien echter van het feit, dat hij de vigerende hogepriester verving door een andere terwille van de status van zijn koninklijk huwelijk, beschikken wij niet over voldoende gegevens, die tot een groter verwijt jegens hem kunnen voeren gezien vanuit de met de tempel verbonden Joodse traditie.

Intussen waren er op het moment, dat Herodes zijn tweede koninklijke huwelijk sloot, twee dingen, die voor de toekomst bepalend zouden blijken. Het eerste was dat van zijn omgang met vrouwen; het tweede dat van de verhoudingen binnen het Joodse volk.

Wat dit laatste punt betreft: met wat dus hoogst waarschijnlijk is zijn keuze voor een Zadokiet als hogepriester in 37 v. Chr. had Herodes toch op den duur de farizeeërs tegen zich gekregen ondanks het feit, dat hij bij de inneming van Jeruzalem steun had gehad uit schriftgeleerde kring en dat hij door de benoeming van een Babylonische Zadokiet het hogepriesterschap buiten de partijstrijd had willen stellen. Sinds Alexandra I was het farizeese recht geëxerciseerd onder de Joden en met zijn keuze voor een Zadokiet als hogepriester wekte hij de schijn de Sadduceeërs op verkaptte wijze te steunen.

Nadien kon hij nauwelijks een stap meer doen, die hem bij de meerderheid van het volk niet verdacht maakte. Al voor zijn huwelijk met Mariamme II kwam hij in dit verband trouwens uit anderen hoofde voor problemen te staan. In Jeruzalem stichtte hij een theater en verder stelde hij het instituut van om de vijf jaar te houden spelen in. Verzet was het gevolg; het culmineerde in een rel om de trofeeën, die in het theater hingen, omdat die voor beelden werden aangezien. Een aantal leiders van het verzet liet zich overtuigen, dat het alles zo'n vaart niet liep, doch dit gaf weer aanleiding tot een complot. Het werd door een spion aan het licht gebracht; de samenzweerders werden onder martelingen gedood. Daarna wist men de spion te grijpen, die in stukken werd gescheurd; wat weer aanleiding gaf tot gruwelijke maatregelen van de kant van Herodes. Het kan duidelijk zijn; doordat Herodes beide wilde: koning der Joden zijn en hellenistisch vorst, moest hij bij een belangrijk deel van zijn Joodse onderdanen, geheel afgezien van de vraag, hoe zij over de dynastieke en partijkwesies dachten, zijn goodwill wel kwijt raken. Met lede ogen moesten zij zien, hoe Samaria als een hellenistische stad werd gebouwd en hoe een begin werd gemaakt met de uitbouw van Straton's Toren tot een nieuwe, eveneens hellenistische stad. Samaria ging Sebaste heten, Straton's Toren Caesarea.

Wel won Herodes in de jaren 25 en 24 v. Chr. veel goodwill terug door zijn heel persoonlijke inzet waarbij hij kostbare versiering uit zijn paleizen verkocht om zijn bevolking te redden uit een afschuwelijke hongersnood, die vanzelfsprekend op den

duur gepaard ging met het toeslaan van ziekte. Maar toen die plaag, achter de rug was en de normale toestanden weerkeerden, nam hij zijn bouwactiviteiten weer op, zowel ten bate van zichzelf als in niet Joodse steden. Men dient, en daarmee komt de beoordeling van de feiten weer aan de orde, bij dit alles echter ook weer niet over het hoofd te zien, dat Herodes' koninkrijk ten enenmale niet alleen bevolkt werd door Joodse onderdanen en dat die andere onderdanen ook recht hadden op zorg van de kant van de koning voor hun belangen, alsook dat Herodes, door zich sympathiek tot de hellenistische wereld te richten, goodwill kweekte voor de Joden in de diaspora. Niet te ontkennen echter viel, dat hij zo de glans van zijn koningschap verhoogde, waardoor iedere activiteit naar hellenistische kant kon worden uitgelegd als gedaan in eigenbelang en dat deze activiteiten van Joodse met name van Joods schriftgeleerde kant werden ervaren als voortdurende inbreuken op de Joodse wet. Toen Herodes zich tijdens de tweejarige periode van hongersnood voor zijn gehele bevolking inzette, genoten ook zijn Joodse onderdanen daarvan de voordelen en namen dezen hem natuurlijk zijn beleid in dank af. Maar toen hij daarna weer verder ging met zijn hellenistische contacten, was hij voor hen, zoals te voren, de wetsovertreder:

Behalve het feit, dat het Herodes wel moeilijkheden moest opleveren tengevolge van situaties onder het Joodse volk, werd ook zijn omgang met vrouwen bepalend voor de toekomst. Van 37 tot 29 v. Chr. was hij gehuwd geweest met Mariamme I, sinds ca. 24 v. Chr. was Mariamme II zijn koninklijke vrouw. Het lag voor de hand, dat er rondom de kinderen uit het huwelijk met Mariamme I wel eens moeilijkheden zouden kunnen rijzen, doch deze omstandigheid werd in bijzonder ernstige mate gecompliceerd door het feit, dat Herodes voordien met Doris gehuwd was geweest en dat hij naast Doris, Mariamme I en Mariamme II nog zeven andere vrouwen heeft gehad, bij enkele waarvan hij kinderen had, onder anderen Malthakê en Kleopatra van Jeruzalem, met wie hij vermoedelijk geleefd heeft tussen de huwelijken met Mariamme I en Mariamme II. Een gevolg was, dat door de aanwezigheid van twee kinderen van Mariamme I er zij aan herinnerd, dat de afstamming in vrouwelijke lijn bij de Joden van niet gering gewicht was het Hasmonese probleem toch niet geheel uit de weg was geruimd en dat door het bestaan van andere koninklijke kinderen de mogelijkheden tot geïntegreer in even sterke mate voorhanden bleven als in het verleden het geval was geweest.

Betrekkelijk kort na de sluiting van het tweede huwelijk zond Herodes in 23 v. Chr. de zonen van Mariamme I, Alexander en Aristobulus, naar Rome, waar ze 5 á 6 jaar gebleven zijn. Ze kunnen toen hoogstens respectievelijk 14 en 13 jaar zijn geweest; naar Joods recht even meer dan volwassen. Augustus ontving hen vorstelijk en men kan dan ook veilig aannemen, dat het Herodes' bedoeling is geweest hun opvoeding zo te voltooien, dat ze als zijn opvolgers in aanmerking konden komen. Zelf was hij in genoemd jaar op ongeveer 50 jarige leeftijd en er was dus alle aanleiding om de opvolging te gaan voorbereiden een man van 50 was toen oud! Die opvolging schijnt hij te hebben willen regelen via de zonen van zijn Hasmonese vrouw en zou dit plan gelukt zijn, dan zou hij de problematiek, die de Palestijnse Joden nu al ongeveer anderhalve eeuw bewoog voor een belangrijk deel hebben opgelost. Het koningschap zou dan via vrouwelijke afstamming in de Hasmonese lijn zijn gebleven; terwijl daarnaast een Sadducees hogepriesterschap, niet onmogelijk zelfs Zadokietisch hogepriesterschap zou hebben bestaan. En zo lang koning en hogepriester het maar aanvaardden, dat in de gerechtshoven schriftgeleerd misschien moet men toespitsen en zeggen: farizees recht werd toegepast, zouden alle partijen in principe aan hun trekken gekomen zijn. Men zou dan een nationaal Joods koningschap gehad hebben, dat door Rome geaccepteerd werd; voorts een voor de Sadduceeërs aanvaardbare vervulling

van het hogepriesterschap en een voor een belangrijk deel van het volk aanvaardbare rechtspraktijk. Het kwam er maar op aan, of men bereid was, deze compromissituatie zo uit te werken, dat ieder daarmee in het dagelijks leven ver kon. Aan die bereidheid heeft het in belangrijke mate geschort.

Wel schijnen de Sadduceeërs farizeese rechtsuitoefening te hebben toegestaan, zij konden trouwens niet anders, omdat ze door de historische ontwikkelingen niet in staat waren de gerechtshoven te bemannen. Buiten Judéa hadden zij nooit een werkelijke machtsfactor gevormd. En dientengevolge moesten zij ook in het opperste sanhedrin van Jeruzalem wel schriftgeleerde en zelfs farizeese invloed aanvaarden. Doch binnen de koninklijke familie was niet de bereidheid aanwezig, om voor de toekomst koningschap te aanvaarden, dat als Hasmonees kon worden geïnterpreteerd. Zolang Alexander en Aristobulus in Rome waren, kon Herodes' zuster, Salóme, vanuit haar provinciale gezichtshoek gerust zijn. Haar broer werd ouder; toen in 18 of 17 v. Chr. Alexander en Aristobulus uit Rome terugkeerden, was hij een midden vijftiger, een ouderdom die destijds al voor weinigen was weggelegd. Tussen 23 v. Chr. en 18 of 17 v. Chr. had zij geen reden om te gaan ageren. Beter kon zij toen de dood van Herodes afwachten, waarna de greep op de macht waarbij zij als een provinciale Rome onderschatte mogelijk zou zijn. Deze stand van zaken heeft Herodes ongeveer zes jaren rust gegeven. In die periode groeide de glans van zijn koningschap.

Tussen 23 en 18 v. Chr. schonk Augustus aan de Joodse koning, die bewezen had niet afwijzend te staan tegenover niet Joden, opnieuw gebiedsuitbreidingen, nu in het noorden van Transjordanië. Bij zijn bezoek in 20 v. Chr. aan de provincie Syria moest Caesar Augustus zelfs constateren, dat Herodes in de genoemde streken bij zijn acties tegen daar gerezen moeilijkheden gematigd was opgetreden. Een nog grotere gebiedsuitbreiding was het gevolg; als bewijs van dankbaarheid stichtte de Joodse koning een tempel in de hem geschonken gebieden, n.l. in Paneion. Deze gang van zaken betekende ten eerste, dat aan het Joodse koninkrijk een belangrijk gebied met een grote meerderheid van niet Joodse bewoners werd toegevoegd en ten tweede, dat Herodes door de stichting van de tempel in Paneion zijn Joodse onderdanen weer eens flink op het hart trapte.

Opnieuw moet men de feiten waarden. Men kan er daarbij nauwelijks aan ontkomen te stellen, dat het noodlot van Herodes ten opzichte van zijn Joodse onderdanen dit is geweest, dat hij, voortgekomen uit een Joods koninkrijk met al de problemen, die daaraan inherent waren en dat bij veroveringen een dwangmatige Judaïseringspolitiek toepaste, vorst werd in een Romeinse vazalstaat, waarin een Judaïseringspolitiek niet meer mogelijk was en waaraan wegens zijn bestuurlijke verdiensten nog niet of nauwelijks Joodse streken werden toegevoegd. Hij kon daarom niet anders dan een politiek met een dubbele spits voeren, waarvan de ene gericht was op de belangen van zijn Joodse en de andere op die van zijn hellenistische onderdanen. Innen de kring van de eerstgenoemde groep konden de schriftgeleerden niet anders dan tegenstanders van zulk een politiek met twee spitsen zijn. Hoewel Herodes dus in het kader van zijn familie rust had in de jaren van 23 tot ca. 17 v. Chr. groeide er onder zijn Joodse bevolking spanning. Een strak bewind, dat zich van spionage bediende, was daarvan het gevolg en dit voerde ertoe, dat de koning zover ging, dat hij een eed van trouw ging eisen van zijn onderdanen. Vanzelfsprekend rees daartegen verzet en twee aanzienlijke schriftgeleerde farizeese leiders van dit verzet, Pollio en Sameas, kostte dit het leven. Maar intussen zette Herodes zich toch op genereuze wijze in voor het Jodendom, door een herbouw van de tempel ter hand te nemen, die het gevolg moest hebben, dat het Joodse heiligdom een der meest vooraanstaande zo niet de meest

vooraanstaande tempel in het Midden-Oosten zou worden. Men kan natuurlijk stellen, dat hij dit tot meerdere glorie van zichzelf deed; het Jodendom profiteerde daar dan intussen van mee:

In 18 v. Chr. werd Herodes 55 jaar oud; het werd tijd, dat zijn beide zonen, die in Rome een opleiding hadden gekregen voor het koningschap, weer thuis kwamen. Zij hadden de leeftijd van omstreeks 19 en 18 jaar bereikt. Zelf ging hij hen in dat of het volgende jaar halen, bij welke gelegenheid hij Augustus ontmoette. Voor zijn vertrek had hij echter weer eens met goede bedoelingen overigens voor de nodige opschudding gezorgd.

Gesteld voor het probleem dat het misdrijf van inbraak vormde, had hij de wettelijke maatregel getroffen, dat dit misdrijf met verbanning kon worden gestraft. Wat hij daarbij precies op het oog heeft gehad, valt niet te zeggen. Rekent men met het feit, dat een groot aantal niet Joden tot zijn onderdanen behoorde, dan kan men de mogelijkheid allerminst uitsluiten, dat hij met deze maatregel hier en daar bestaand hard strafrecht heeft willen humaniseren. Het kan ook zijn, dat hij naar zijn inzicht te lage strafmaten heeft willen optrekken of dat hij geconfronteerd was met een toenemende frequentie van het genoemde misdrijf. Wat daarvan zij : door zijn genomen maatregel kwam hij in botsing met het in de Joodse gerechtshoven toegepaste schriftgeleerde recht. Van die kant werd de zaak op scherp gesteld door te wijzen op de mogelijke consequentie van verbanning: slavernij. Zo was de situatie geschapen, dat het Joodse deel van de bevolking van Palestina zich weer eens hevig aan Herodes kon ergeren en dat men hem van een tirannieke maatregel kon beschuldigen.

4. Het Hasmonees probleem: herleefd en voor goed opgelost (18 - 7 v. Chr.)

Toen de koning zijn zonen thuis had, rezen er in de koninklijke familie nieuwe problemen. Het was nu aan de zuster van de koning, Salóme, duidelijk, dat zij diende te rekenen met een opvolging, waarin de Hasmonese afstamming een grote rol zou spelen. En zij haatte de Hasmoneeërs, die haar en haar moeder diep vernederd hadden. Daarom was haar er alles aan gelegen, Alexander en Aristobulus uit te schakelen. Ze begon daarom een roddelcampagne waar voor de beide jongelui door onvoorzichtige, emotionele uitlatingen niet onmogelijke gegevens verschaft hebben met: als inhoud, dat de zonen van Mariamme t zich van hun vader distantieerden, omdat zij hem als de moordenaar van hun moeder beschouwden. Opnieuw kwamen familieruzies voor, waarbij aan de ene kant behalve Salóme ook de broer van Herodes, Pheroras, stond en aan de andere Alexander en Aristobulus. Het feit, dat de Joodse koning eerst zijn land verliet om de rechterhand van Augustus, Marcus Agrippa, uit te nodigen tot een bezoek aan Jeruzalem dat daarop plaatsvond en daarna om zich bij Agrippa te voegen tijdens diens militaire activiteiten in noordwest Klein-Azië bij welke gelegenheid hij de belangen van de diaspora Joden in dat gebied met kracht en succesvol behartigde , bood zijn familie een schone gelegenheid om een hetze tegen de beide jongemannen van Hasmonese afstamming te ontketenen. Na zijn terugkeer kon Herodes zijn volk verslag doen omtrent de gunstige positie, die het innam binnen het Imperium Romanum en de belastingen met 25 procent verlagen; onmiddellijk daarna moest hij zich aan zijn familieproblemen gaan wijden. Hierbij ging het huwelijk met Doris, dat aan dat met Mariamme I was voorafgegaan, een rol spelen. Uit genoemd huwelijk had Herodes als zoon Antipater. Waar ten gevolge van de verhalen, die hij over Alexander

en Aristobulus te horen kreeg, deze beide jongemannen in zijn ogen verdacht werden, ging hij Antipater tegen hen uitspelen. Hem en zijn moeder haalde hij aan het hof zonder te beseffen, dat hij zo het paard van Troje binnenhaalde. Want nu begon Antipater de macht, waarop hij niet had durven hopen, te ruiken en niets kwam meer in zijn kraam te pas dan bij te dragen tot de hetze tegen Alexander en Aristobulus. Waar de laatsten toch al in de verkeerde hoek zaten, werd alles wat over hen werd beweerd geloofd en dat voerde in 13 v. Chr. tot het besluit van de koning toen 60 jaar oud om Antipater ter afronding van zijn opvoeding naar Rome te zenden. Deze werd daarmee duidelijk kroonpretendent.

Vanuit Rome bleef Antipater tegen zijn twee stiefbroers ageren met als uiteindelijk resultaat, dat Herodes in 12 v. Chr. de moeilijkheden aan Augustus zelf voorlegde. Deze hoorde beide partijen aan. De beide jongemannen ontkenden niet, dat de dood van hun moeder hun dwars zat, maar wezen er in dit verband op, dat hun verwijt terzake zich niet richtte tegen hun vader, maar tegen degenen, die hun moeder belasterd hadden. Augustus wist de partijen te verzoenen, waarbij Herodes de vermaning moest incasseren, dat hij allerlei beweringen niet te snel moest geloven. Na de verzoening maakte Herodes grote festiviteiten te Rome, waaraan hij zelf bijdroeg, mee en werden hem door Augustus revenuen op Cyprus toebedeeld. Daarna reisde hij met zijn drie zonen naar huis onder de toezegging, dat hij zijn opvolging zelf mocht regelen. Thuisgekomen maakte hij bekend, dat hij niet van plan was de koninklijke waardigheid neer te leggen omdat hij zich nog allerminst te oud voelde om te regeren doch daarentegen daarvoor juist de volle rijpheid had en verder, dat hij zou worden opgevolgd door zijn drie zonen, waarbij Antipater de voorrang zou genieten. Het plan om het rijk te, zijner tijd in drieën te verdelen was zo geboren als het gevolg van de door de koning tot dusverre gevoerde familiepolitiek. Het had heilzaam kunnen werken als, alweer, de bereidheid bij alle partijen aanwezig was geweest om de twist uit de weg te ruimen; doch die bereidheid was er niet.

In 10 v. Chr. was de bouw van Caesarea gereed. Dit feit werd gevierd met een feest, waarvoor dat, hetwelk Herodes twee jaar tevoren te Rome had meegemaakt, het model schijnt te zijn geweest. Intussen had hij in binnen en buitenland weer nieuwe bouwactiviteiten ondernomen. Het opmerkelijke van dit alles was, dat het zijn goodwill bij zijn Joodse onderdanen vanzelfsprekend niet versterkte doch daarentegen juist wel de goodwill voor de Joden in het Imperium bij de Romeinse overheid. Om aan het geld voor al deze activiteiten te komen stelde hij hoge fiscale eisen aan de bevolking onder zijn regiem en plunderde hij het graf van David en Salomo op het stuk van wat Johannes Hyrcanus daarin een eeuw eerder had overgelaten.

Bij de tegenstellingen in de koninklijke familie ging het intussen van kwaad tot erger. Als nieuw gezichtspunt kwam hierbij, dat Herodes de dienst wenste uit te maken over de huwelijken binnen de dynastie een zaak, die wij heden ten dage ongewenst kunnen vinden, maar die men hem niet euvel kan duiden: pas in onze eigen tijd hebben koningshuizen een aarzelend begin gemaakt met een meer open huwelijkspolitiek. Zijn zoon Alexander had hij laten trouwen met Glaphyra, de dochter van koning Archelaüs van Kappadocië; diens broer Aristobulus met Berenike, de dochter van zijn zuster Salóme. In 10 v. Chr. stelde hij aan zijn jongere broer Pheroras de eis, dat die zijn vrouw zou verstoten en met een van de koninklijke dochter zou trouwen. Pheroras weigerde en intussen verdroegen Glaphyra en Berenike elkaar niet. De broer van de koning viel nu in ongenade en Salóme wist van haar dochter een spion binnen de familie te maken. Al spoedig ging het verhaal, dat de Hasmonese zonen van Herodes

hun stiefbroers maar van die stiefbroers was toen alleen Antipater nog maar belangrijk qua opvoeding als dorpsschoolmeesters beschouwden. Pheroras beschuldigde bij Alexander diens vrouw Glaphyra van een verhouding met Herodes. Salóme, reeds twee maal weduwe, lonkte naar een huwelijk met Sylleus, een Arabische hoofdman. Ten dele wist de nu 63 jarige koning het gekuip te ontmaskeren en dit maakte hem te meer achterdochtig. Met name tegen Alexander bleef hij verdenkingen koesteren. Hem werd verteld, dat zijn huispersoneel niet meer betrouwbaar was. Dit bracht hem ertoe zijn persoonlijke dienaren onder tortuur te doen verhoren. Beoordelend moet men zeggen: alweer een gruwelijke maatregel, doch niettemin geen maatregel, die men Herodes zonder meer kan verwijten, als men bedenkt, dat zelfs de westerse samenleving het verhoor onder tortuur nog nooit volledig heeft weten uit te schakelen. Bij die verhoren werden uitingen gedaan, die Alexander ineem kwaad daglicht stelden. Hoe malicieus het daarbij toeging blijkt wel hieruit, dat een argument werd gesmeed uit opmerkingen omtrent het feit, dat Herodes zijn grijze haren zwart placht te verven. De koning kwam er vervolgens voor te staan, dat de. troebele situatie in de dynastie misbruikt werd door allerlei lieden, die zich van een persoonlijke tegenstander wensten te ontdoen. Daarop trof hij de harde maar zeker niet onverstandige maatregel dat hij zijn paleis schoonveegde van vriend en vijand. Helaas bleef hij daarbij in Antipater vertrouwen stellen en deze profiteur had toen wel weer een paar mooie praatjes bij de hand. Naast Alexander kwam Aristobulus opnieuw op de tong en verder werd beweerd, dat er een "internationale" samenzwering tegen Herodes bestond. In dit kader poogde de oudste zoon van Mariamme 1, die nu omstreeks 27 jaar oud was, zich te sauveren door grove beschuldigingen te uiten tegenover de familie van Herodes zelf, waartoe de bewering behoorde, dat Salóme de zuster van de koning seksuele omgang van hem vroeg. Het was Archelaüs, de koning rex socius van Kappadocis, die, wijl zijn dochter en schoonzoon Glaphyra en Alexander het slachtoffer dreigden te worden, zich met de zaak ging bemoeien en die Herodes wist te weerhouden van niet in hun gevolgen te herstellen besluiten. Weer reisde Herodes daarop naar Rome, omdat hij schriftelijk de opnieuw ontstane problematiek al aan Augustus had voorgelegd. Deze reis, waarvan niet meer bekend is dan het enkele feit, dat zij heeft plaatsgevonden, maakte de koning waarschijnlijk in 9 v. Chr.

Terug van de reis kwam Herodes voor een kwestie te staan, die een ernstige schaduw zou werpen over de nadagen van zijn koningschap. Hij had het landschap Trachonitis, dat hij in 20 v. Chr. als gebiedsuitbreiding van Augustus ontvangen had, gepacificeerd. Met de roverijen van de bevolking daarvan in de omgeving was het afgelopen. Daar echter de landbouw deze mensen te weinig bleek op te leveren zagen sommigen van hen uit naar een kans om het oude handwerk weer te hervatten en die kans leek schoon tijdens het verblijf van Herodes in Rome in het jaar 12 v. Chr., toen het gerucht ging dat hij dood was. Doch dit gerucht bleek een canard en de opstandelingen kwamen voor de gevolgen van hun optreden te staan. Een veertigtal vluchtte naar het rijk van de Arabische koning Obodas, waar echter de hoofdman Sylleus het heft in handen had. Deze zag er, nu de kansen op een huwelijk met Salóme van de baan waren, geen been in de vluchtelingen te herbergen en toe te staan, dat zij plundertochten in het gebied van Herodes ondernamen. De maatregelen, die Herodes tegen familieleden van de tot vrijheidsstrijders gepromoveerde rovers nam, deden de zaak escaleren: het veertigtal groeide snel uit tot een groep van ongeveer duizend man. Hierop eiste Herodes formeel uitlevering van de gevluchte opstandelingen en terugbetaling van een lening, die hij Obodas had verstrekt. Vanzelfsprekend ontkende Sylleus, dat er opstandelingen uit het gebied van Herodes in het rijk van Obodas

woonden en wees hij de terugbetaling van de lening af. De Joodse koning legde daarop de zaak aan Sentius Saturnus, de Romeinse legaat in Syrië voor, die de regeling trof, dat de lening binnen dertig dagen terugbetaald moest worden en dat de beide koningen wederzijdse onderdanen zouden uitwisselen. Sylleus, die de zaak voor Obodas moest uitvoeren betaalde echter niet en stuurde geen vluchtelingen terug. Herodes, zo heet het, trofeeën onderdanen van Obodas in zijn rijk aan. Na de gebleken nalatigheid van Sylleus gaf Saturnus aan Herodes verlof de regeling zelf te executeren. Deze trok daarop met een legertje het gebied van Obodas binnen, waarbij enkele slachtoffers vielen.

Sylleus speelde de zaak echter slim. Hij had zich naar Rome begeven en werd daar op de hoogte gehouden van de loop der gebeurtenissen. Zo verkeerde hij in de mogelijkheid zich bij Augustus als een beklagenswaardig slachtoffer van Herodes' agressiviteit voor te doen, waarbij hij het aantal gevallen liefst maar ver honderdvoudigde. Merkwaardigerwijze vond hij gehoor. Augustus zond Herodes een scherpe brief met als inhoud, dat hij hem van nu voortaan niet meer als vriend, maar als onderdaan zou behandelen. Het was waarschijnlijk in het jaar 8 v. Chr., dat deze ramp voor de koning der Joden zich voltrok. De Arabieren en hun beschermelingen hadden vrij spel. De ster van Sylleus rees nog verder, doordat koning Obodas kwam te overlijden en diens zoon Aretas de troon besteeg zonder de toestemming van Rome te hebben gevraagd. Beschuldigingen van de kant van Aretas aan het adres van Sylleus vonden in die situatie bij Augustus geen gehoor. Het gevolg was echter, dat nu in Palestina en de aangrenzende Arabische gebieden een complete anarchie heerste en dit feit moet Caesar Augustus toch wel tot nadenken hebben gebracht. Toen Herodes het in zijn uiterste nood waagde de uiterst bekwame Nikolaos van Damaskus naar Rome te zenden, werd deze ontvangen. Hij slaagde er in overtuigend aan te tonen, dat de oorzaak van de troebelen, die waren ontstaan, niet bij Herodes doch bij Sylleus lagen. Toen was het spel van de laatste afgelopen. Hij werd ter dood veroordeeld, de Arabische schulden moesten worden terugbetaald en Augustus overwoog zelfs, gepikeerd door de troonsbestijging op eigen houtje van Aretas, het Arabische koninkrijk aan Herodes toe te vertrouwen. Dat het niet zo ver kwam was een gevolg van de familietwist, die weer in alle hevigheid was opgelaaid.

Een Spartaanse avonturier, Eurycles, had zich zowel bij Antipater als bij Alexander weten binnen te dringen; de bekende affaire van de dood van Mariamme I werd weer opgehaald en het werd voorgesteld alsof het lang niet onmogelijk was, dat Alexander een aanslag op zijn vader voorbereidde. Dit leverde Eurycles geld op van de kant van Antipater. Dat de Spartaan daarna door Archelaüs van Kappadocië werd beloond voor zijn verhaal, dat hij Alexander en Herodes had verzoend, zij hier slechts terzijde vermeld. De man speelde verder geen rol meer en schijnt slechts aan de slechte verhoudingen binnen de koninklijke familie te hebben willen verdienen. Maar hij had zijn boosaardig werk gedaan: De vlammen lekten weer rondom de brandstapel, waarop de twee zonen van de eerste koningin van Herodes verbrand moest worden. En natuurlijk werd er brandstof aangedragen. Het gerucht ging, dat Alexander weer "buitenlandse" relaties tegen zijn vader aanknoopte; doch wat intussen een veel acuter gevaar betekende: twee door Herodes ontslagen lijfwachten waren door Alexander in dienst genomen. De beide mannen moesten een scherp verhoor ondergaan. Eerst leverde dit niets op; maar toen de kwellingen hevig werden, kwamen zij met het verhaal, dat een aanslag op de koning werd voorbereid naar het model van een ongeluk, dat hem eens was overkomen toen hij op de jacht bij een val van zijn paard door zijn eigen speer was verwond. Wat van dit verhaal waar was, valt niet meer uit te

maken pijnbankbekenningen zijn nu eenmaal problematisch, al dient men er wel mee te rekenen, dat onder tortuur ongetwijfeld ook dingen aan het licht zijn gekomen, die bij voor ons aanvaardbare verhoormethoden verzwegen zouden zijn ; een merkwaardig feit blijft echter, dat de twee verdachten geld, dat verborgen was onder de vloer van een stal, wisten aan te wijzen. Verhoren van hoger geplaatsten volgden en een briefje in het echte of nagebootste handschrift van Alexander ging daarop een rol spelen.

Toen de zaak zover gevorderd was, organiseerde Herodes in Jericho een publieke bijeenkomst, waarop de twee lijfwachten hun beschuldigingen moesten vertellen. Zij werden met stenen door lieden uit het volk doodgegooid en de lui, die dit deden maakten zich op om ook Alexander en Aristobulus te gaan ombrengen. Was dit een spontane uitbarsting van een emotionele woede van het volk, of had Alexander gelijk, toen hij, door zijn vader verhoord, stelde dat huurlingen van Antipater op deze wijze getuigen uit de weg hadden geruimd? Het antwoord valt niet meer te geven. Alexander en Aristobulus werden in hechtenis genomen.

Toen Salóme medelijden toonde met haar neef en schoonzoon Aristobulus, waarschuwde deze haar, dat zij evenzeer in gevaar verkeerde als hij, omdat zij tijdens haar liefdesaffaire met Sylleus aan deze laatste veel teveel verteld zou hebben over de kwesties binnen de koninklijke familie. Men dient in dit verband te bedenken, dat deze opmerking gemaakt werd nog voordat de "Arabische kwestie" in Rome was opgelost. Terecht kan Aristobulus gemeend hebben, dat Sylleus zijn spel toch niet zou kunnen volhouden en dat Herodes de handen dan weer vrij zou krijgen, waarna hij zijn zuster ter verantwoording zou kunnen roepen. Maar deze was slim genoeg om de waarschuwing van Aristobulus als een insinuatie aan Herodes over te brengen. Daarop gaf de koning opdracht Alexander en Aristobulus geketend en gesepareerd op te sluiten.

In dat stadium van de zaak begon Archelaüs van Kappadocië zich weer bemoeienissen te geven terwille van zijn schoonzoon Alexander. Uit de verhoren en demarches die daarop volgden kwam naar voren, dat Alexander en zijn vrouw Glaphyra volhielden, dat zij geen plannen tegen Herodes koesterden maar wel van zins waren geweest om naar Archelaüs te vluchten met als verder doel naar Rome te gaan; en dat Archelaüs stelde, dat hij wel bereid was geweest zijn dochter en schoonzoon op te nemen maar allerminst het voornemen had gehad hen naar Rome te laten doorgaan. Zo werd., waarschijnlijk in 7 v. Chr. de problematiek van de beide zonen van Mariamme 1 opnieuw aan Augustus voorgelegd, juist nadat deze tot de overtuiging was gekomen, dat hij in de "Arabische kwestie" Herodes niet langer als de schuldige kon zien. De nieuwe, steeds ernstiger vormen aannemende onenigheid in de Joodse koninklijke familie bracht hem echter van zijn voornemen af om de heerschappij over het Arabische koninkrijk aan Herodes te schenken. Er bleef Augustus niets over dan Aretas, die hem wel geïrriteerd had, maar die volmaakt onschuldig was geweest aan de door Sylleus veroorzaakte "Arabische" moeilijkheden, als koning over Arabia te aanvaarden. Herodes gaf hij volmacht om naar eigen goeddunken met Alexander en Aristobulus te handelen onder vermaning tot voorzichtigheid.

De Joodse koning organiseerde daarop in Beiroet een grote vergadering, die niet het karakter van een proces had doch van een forum, waarvoor hij zijn grieven kon uiteen zetten. Het was duidelijk: nu hij 66 jaar oud was en dertig jaar binnen zijn gezin met het Hasmonese probleem had getobd, wilde hij er van af. De laatste resten moesten uit de weg worden geruimd en dat kon slechts gebeuren door Alexander, die nu de leeftijd van omstreeks 30 jaar had en de wat jongere Aristobulus ter dood te doen

brenge. Sentius Saturnus, de Romeinse legaat in Syrië, stak echter een spaak in het wiel door niet, zoals andere leden van de vergadering dat deden, voor een doodvonnis te voteren. Op de terugweg naar zijn koninkrijk ontmoette Herodes in Tyrus Nikolaos van Damaskus, die daar vanuit Rome arriveerde. Diens mededelingen omtrent zijn ervaringen in de hoofdstad van het Imperium maakten hem voorzichtig en dus zag hij af van een terechtstelling van Alexander en Aristobulus. Niettemin werden zij kort daarna in Samaria door worging terecht gesteld. Zoals men vaker ziet waren het hierbij goede bedoelingen, die door verkeerd uit te pakken tot een kwaad gevolg voerden.

Natuurlijk werd de zaak van Alexander en Aristobulus onder het volk zwaar besproken. Het kan niet anders dan een slechte indruk hebben gemaakt, dat ook nu weer geen doodvonnis tegen hen viel. Want dit moet in brede kringen terecht of ten onrechte tot de overtuiging hebben gevoerd, dat de zaak van Herodes zwak stond. Daarop attendeerde een zekere Tero, een oude militair uit Herodes' legers. Tot op zekere hoogte schijnt de oude koning de argumentatie van Tero wel met sympathie te hebben gevolgd; maar het feit, dat daarbij bleek, dat officieren in het leger toch wel grote vragen hadden omtrent zijn familiebeleid wekte achterdocht. Dus werden Tero en een aantal officieren in hechtenis gesteld. Daarop kwam de kapper van Herodes met het verhaal, dat Tero hem zou hebben voorgesteld de koning bij het scheren dodelijk te verwonden. Alweer volgde scherp verhoor en toen de zoon van Tero zijn vader bijna zag bezwijken onder de geleden pijn kwam deze met de bewering, dat de naam van Alexander zou zijn genoemd bij het voorstel Herodes onder het scheren te vermoorden. Opnieuw dient zich de vraag aan wat bekentenissen onder tortuur waard zijn; wat daarvan zij: de bekentenis redde het leven van Tero, zijn zoon, de kapper en 300 officieren niet. Zij werden gestenigd. En de goede bedoelingen van Tero voerden slechts tot het resultaat, dat Herodes in de aarzeling tussen zijn wens Alexander en Aristobulus uit de weg te ruimen en de door Rome gevraagde matiging in de kwestie, het moment vond, dat de balans deed doorslaan naar zijn eigen inzicht: de beide zonen van Mariamme 1 vielen in het raam van zijn leven niet langer te handhaven en moesten dus ter dood worden gebracht. Zijn leven zou nog drie jaar duren en in die periode moest hij opnieuw een rekening gaan betalen wegens het feit, dat hij zeven jaar tevoren in 14 v. Chr. Antipater in zijn paleis had binnengehaald.

Zoals reeds boven gesteld dient met de dateringen binnen de geschiedenis van Herodes te voltrekken door vergelijking met wat bekend is uit de historie van Rome. De dood van Alexander en Aristobulus vond plaats tijdens de legatuur van Sentius Saturnus in Syrië. Deze moet in de eerste helft van 6 v. Chr. beëindigd zijn. Men dient daarom wel aan te nemen, dat Herodes in 7 v. Chr. zijn beide zonen van Mariamme 1 van het leven liet beroven.

5. Het afschuwelijk einde (7 april 4 v. Chr.)

Wat zich na de terechtstelling van Alexander en Aristobulus heeft afgespeeld kan men kenschetsen als tragisch, zielig of gruwelijk. De vraag is slechts, uit welke gezichtshoek men oordeelt. Bij de keuze van zijn standpunt moet men echter Herodes recht doen en een feit is, dat de schets, die Joséfus geeft van de ziekte, die tot de dood van de koning in 4 v. Chr. voerde, het klinische beeld oproept van een carcinoompatiënt in het stadium van vergaande metastase. Dat wil zeggen, dat Herodes in 7 v. Chr. al ziek geweest moet zijn. De bekende verschijnselen van een duidelijk wordende

carcinoom vermoedheid, lusteloosheid moeten zich toen al hebben doen gevoelen. In die situatie ging Antipater zijn rol spelen.

Hij werd tot co-regent benoemd. Daarmee was zijn positie voor de toekomst veilig gesteld. Maar het feit, dat uit Tero's optreden was gebleken, dat hij het leger niet achter zich had, maakte hem, door het volk niet geliefd, onzeker, terwijl hij te vrezen had, dat zou uitkomen welk een kwalijke rol hij gespeeld had in de gang van zaken, die tot de terechtstelling van zijn stiefbroers geleid had. Hij poogde daarom met geschenken vriendschappen te kopen, onder meer van de Romeinse legaat in Syrië, Sentius Saturnus. Ook met Pheroras, de broer van de koning, die omringd werd door vrouwen, knoopte hij vriendschapsbanden aan. Salóme zag het gevaar van deze coterie, distantieerde zich en begon de koning op de hoogte te houden van hetgeen zich nu weer afspeelde. Deze vertrouwde haar echter niet ten volle.

Het was in haar voordeel, dat een "opiniepeiling" van de kant van Herodes ten dele misliep. Hij eiste van zijn bevolking een eed van trouw; niet minder dan 6000 aanhangers van de farizeese partij weigerden en spraken daardoor uit, dat zij niet akkoord gingen met het keizerlijk regime, waarbinnen Herodes als koning fungeerde. Aan de weigeraars werd een boete opgelegd nadat farizeese leiders waren terechtgesteld; de vrouw van Pheroras fourneerde het geld om die te betalen. Daarop werd door farizeeërs aan Pheroras voorspeld, dat hij koning zou worden. Zo werden verwachtingen gewekt, die de situatie vergiftigden. Vergif zou echter realiter ook een rol gaan spelen.

Aan de relatie tussen Antipater en Pheroras maakte Herodes een eind. Eerstgenoemde voelde de grond heet onder de voeten worden en bezorgde zich via vrienden in Rome een uitnodiging om daarheen te komen. Nog voordat Saturnius in de eerste helft van 6 v. Chr. de legatuur in Syrië neerlegde vond de afreis plaats. Want deze magistraat maakte daarvan gebruik om de zaak van een complot tegen Herodes vanuit Arabië, waar Sylleus nog steeds leefde, af te wikkelen. Dit bewijst, dat men Antipater vol vertrouwen heeft laten vertrekken. Betrekkelijk kort na dit vertrek overleed Pheroras vrij plotseling. Herodes bezocht zijn broer op diens sterfbed en verzorgde diens vorstelijke begrafenis. Deze onverwachte dood had echter het gevolg, dat Antipater in een bijzonder kwaad licht kwam te staan.

Aan Herodes werd verteld, dat Pheroras vergiftigd zou zijn door zijn vrouw. Dit voerde tot een uitgebreid onderzoek, waarbij vanzelfsprekend tortuur weer een rol speelde, met als uitkomst, dat er in ieder geval met vergif was gemanipuleerd. De weduwe van Pheroras bleek over een restant ervan te beschikken en pleegde een mislukte poging tot zelfmoord bij de uitlevering. De grote vraag was toen alleen maar, voor wie dat vergif bestemd was geweest en het onderzoek in dit verband deed de stellige indruk ontstaan, dat Antipater zijn vader uit de weg had willen ruimen. Zelfs Mariamme II scheen geweten te hebben, dat men iets met vergif van plan was. Daarom zond Herodes haar weg en schrapte hij haar zoon Herodes uit zijn testament, dat opgemaakt was voor het vertrek van Antipater naar Rome en waarin deze jongen als vervanger voor zijn veel oudere stiefbroer :was genoemd. De vader van Mariamme II verwijderde hij uit diens functie van hogepriester.

Deze hele geschiedenis nam zeven maanden in beslag. Herodes riep daarop Antipater uit Rome terug. Dat kan niet anders dan in de loop van het midden van 5 v. Chr. zijn gebeurd. Door zorgvuldige geheimhouding van de ontdekkingen kende de zoon van de eerste vrouw van Herodes de zuivere stand van zaken in zijn familie niet en hij arriveerde dan ook in Caesarea als een co-regent, die in Rome verdienstelijk werk had geleverd. Deze illusie werd snel uit de wereld geholpen. Onmiddellijk werd hem een

proces onder voorzitterschap van Quintillius Varus, de nieuwe legaat in Syrië, aangedaan, waarin hij zich onder aanroeping van God zijn onschuld betuigde, maar aangevoerde feiten niet weersprak. Vooral zijn houding tegenover zijn terechtgestelde stiefbroers werd hem nu kwalijk genomen. Daarin spookte het Hasmonese probleem na: Maar tot een duidelijke veroordeling kwam het toch niet. Na het proces had Varus een gesprek met Herodes en het voorlopig resultaat was, dat Antipater gevangen gezet werd. Daarna kwam een tegen Herodes gerichte correspondentie tussen Antipater en iemand, die in dienst was van Julia, de vrouw van Caesar Augustus, aan het licht, waarin Salóme verdacht werd gemaakt. Nu legde de doodzieke koning de zaak aan Rome voor. Hij maakte, dat zal in het begin van 4 v. Chr. gebeurd zijn, een nieuw testament, waarin hij zijn zoon Antipas uit het "huwelijk" met Malthakè tot opvolger benoemde. Intussen vond in Jeruzalem een door twee schriftgeleerden veroorzaakte rel plaats. Zij bewogen een aantal leerlingen ertoe een door Herodes in het tempelcomplex aangebracht beeld van een adelaar te vernietigen onder de argumentatie, dat het maken van beeldhouwwerken waarmee levende wezens werden afgebeeld, door de Joodse wet verboden was.

Er zijn voldoende gegevens, die aantonen, dat de Israëlitisch—Joodse religie niet zo volstrekt beeldloos is geweest, als veelal wordt aangenomen. Men kan er daarom niet aan ontkomen aan te nemen, dat de hetze tegen de adelaar in de tempel in 4 v. Chr. uit een hoek kwam, die de wet tegen beeldhouwwerken en schilderijen op een bepaalde manier interpreteerde.

Herodes ervoer dit feit als een persoonlijke belediging, waarvan hij in een samenkomst in Jericho blijk gaf. Toch ging hij niet verder dan dat hij de hogepriester Matthias, onder wiens verantwoordelijkheid de tempel viel, die hij nog geen jaar tevoren had benoemd en die op de Verzoendag van 5 v. Chr. niet eens had geofficieerd doch zich had laten vervangen, afzette en een der aanstichters van de rel, de schriftgeleerde Matthias, liet verbranden. Dit gebeurde op 12 maart 4.v. Chr., op de dag, die voorafging aan de maansverduistering in de nacht van de 12de op de 13de. Doodziek als hij was liet hij aanzienlijke Joden in het theater van Jericho samenbrengen met de opdracht hen bij zijn dood te vermoorden, opdat er in ieder geval zou worden gerouwd. In een afschuwelijke aanval van pijn tijdens een poging om nog een appel te schillen trachtte Herodes zelf een eind te maken aan zijn lijden. Dat werd. voorkomen, maar het gerucht ging weer eens rond, dat hij overleden zou zijn. Het drong tot de gevangen Antipater door, die nu brutaal werd; doch die niet kon weten, dat Herodes juist het verlot van Augustus had ontvangen hem te verbannen of terecht te stellen. De koning koos voor de terechtstelling en maakte zijn laatste testament, waarin hij terugviel op zijn plan uit het jaar 12 v. Chr. om zijn rijk in drieën te delen. Archelaüs, de zoon van Malthakè, zou nu koning in Jeruzalem moeten worden, haar andere zoon, Antipas, tetrarch in Galiléa en Philippus, de zoon van Kleopatra van Jeruzalem tetrarch in de streken ten noordoosten van de Jordaan, die sinds 20 v. Chr. bij het Joodse koninkrijk behoorden.

Vijf dagen later stierf hij, bijna 70 jaar oud. Salóme en de haar door hem opgedrongen man Alexas verzorgden met Archelaüs de regelingen na zijn dood. De gevangenen in Jericho werden vrij gelaten en in een magnifieke begrafenisstoet werd het geteisterde lichaam van de koning naar zijn laatste rustplaats de vesting Herodium ten zuidoosten van Jeruzalem, gebracht. Daarmee was een tijdperk in de Joodse geschiedenis afgesloten.

6. Herodes de Grote

Herhaaldelijk werd er reeds op gewezen, dat als men Herodes wil beoordelen, men dit billijk moet doen door hem te plaatsen in het kader van zijn tijd en van zijn omgeving, waarbij het ook niet aan de aandacht mag ontsnappen, dat veel van wat we in hem laken ook in onze tijd nog lang niet is uitgebannen. Het gaat er niet om vast te stellen, dat hij gemeten aan absolute normen een zondaar was. Bij de beoordeling van Herodes mag men zich alleen maar afvragen of hij zich in de situaties, waarin hij zich bevonden heeft, vergeleken met anderen in soortgelijke situaties, moreel onder de maat heeft gedragen. Een bevestigend antwoord op die vraag zou misplaatst zijn. Daartegenover valt te stellen, dat zeker een en ander kan worden aangewezen, dat pleit voor een hoge morele standaard op bepaalde punten. In dit verband mag gedacht worden aan de trouw, die hem eigen is geweest. Die heeft hij aan Rome betoond met een sterk persoonlijke inslag. Die heeft hij daarnaast ook in zijn familie betoond. Dat de bij het begin van zijn regering nog overgebleven Hasmoneeërs een voor een ten val zijn gekomen, is een feit; maar men dient wel te bedenken, dat dit niet in één coup is gebeurd, doch in een reeks van negen jaren, waarin ze zich ook een voor een onmogelijk hadden gemaakt; en dan nog met aarzelingen. De poging van Kostobar, de tweede echtgenoot van Salóme, om Herodes met hulp van Cleopatra terzijde te stellen, heeft hij gepardonneerd. Doch ook in die hoek bleef het gewroet voortgaan en dat voerde op den duur tot slachtoffers. Voor zijn opvolging heeft Herodes zijn twee Hasmonese zonen bestemd. Toen deze gedachte uitzichtloos werd, greep hij terug op de zoon van zijn eerste vrouw en niet op die van zijn tweede koningin. Pas toen deze man zich in 6 v. Chr. ook volstrekt onmogelijk had gemaakt, is Herodes zich in de laatste hooguit anderhalf jaar van zijn leven op andere opvolgingsmogelijkheden gaan bezinnen. Bij dit alles heeft hij te maken gekregen met een ontstellend aantal intriges en met een even ontstellend aantal voor zijn oren bestemde laster en roddelcampagnes. Dat hij dientengevolge waarschijnlijk wel onjuiste beslissingen genomen heeft waarschijnlijk, want men moet zich ook afvragen, of in dingen, die Joséfus als laster en roddel karakteriseert, mogelijk toch niet een kern van waarheid heeft gestoken is betreurenswaardig, maar niet moreel laakbaar. Bovendien was hij in de laatste paar jaar van zijn leven ernstig ziek.

Enkele kwesties hebben het Herodes onmogelijk gemaakt zo te regeren, dat hij in brede kring vrienden zou maken.

- (1) Ten eerste had er, behalve tijdens de onderbreking van 104 tot 63 v. Chr. na de ballingschap nooit een zelfstandige Joodse staat bestaan; maar leefden de Joden in de fictie, dat zo'n staat wel bestond. Zij meenden daarom dat hun recht in het koninkrijk van Herodes moest gelden, waarbij ze over het hoofd zagen, dat dit koninkrijk allermindst een Joodse staat, doch een zeer heterogene grootheid met een belangrijke Joodse kern was. Door de vergrotingen van het rijk van Herodes door Augustus was die heterogeniteit nog verder gegroeid: Toepassing van ander recht dan het Joodse ook in religies was daarom onvermijdelijk en dat kon niet anders dan tot botsingen van Herodes met zijn Joodse onderdanen leiden.
- (2) Dit voert naar de tweede kwestie, n.l. deze, dat de Joodse onderdanen van Herodes zelf in scherpe onderlinge tegenstellingen leefden. Een in het kader van Joodse aangelegenheden genomen maatregel moest daarom bij een deel van de Joden altijd wel verzet oproepen. In dit verband is het belangrijk op te merken, dat de auteur van de enige bron voor de geschiedenis van Herodes, Flavius Joséfus, afkomstig is geweest uit een aan de Hasmoneeërs

geparenteerde familie en in zijn jeugd de keuze had gedaan voor het farizeïsme. Dit betekent n.l., dat onze kennis omtrent Herodes komt uit de hoek van dat deel van het Jodendom, dat periodiek tegen hem in verzet kwam.

- (3) De derde kwestie, die het Herodes onmogelijk gemaakt heeft een gunstige image te verwerven, werd gevormd door het Hasmonese probleem. Na de Makkabese opstand hadden de Hasmoneeërs zich een positie kunnen opbouwen, waaraan zij rechten op het hogepriesterschap en het koningschap meenden te kunnen ontlenuen, ongeacht de vraag, of de pretendentes voor deze functies wel de vereiste geschiktheden hadden. Op het punt van de hogepriesterlijke pretenties heeft Herodes het Hasmonese probleem snel de wereld uit kunnen helpen; op dat van de koninklijke pretenties is het hem tot kort voor zijn dood, tot in 7 v. Chr., blijven begeleiden. Zijn door Hasmoneeërs vernederde familieleden hebben daarbij een bijzonder kwalijke rol gespeeld.
- (4) Ten vierde, maar zeker niet ten laatste, heeft het koningschap van Herodes geleden onder het feit, dat zijn rijk in een deel van de toenmalige wereld lag, dat een speelbal vormde voor onderscheidene politieke machten in steeds weer wisselende situaties. De daaruit voortvloeiende moeilijkheden heeft hij altijd weten te overwinnen; zonder kleerscheuren op te lopen kon dit natuurlijk niet gebeuren. En ten vijfde mag niet vergeten worden, dat Herodes in het "buitenland", zeker ook in het belang van de Joden in de Griekse diaspora, goodwill voor het Jodendom heeft pogen te kweken. Dit kon hij echter slechts met middelen doen, die hem in de ogen van het grote deel van zijn Joodse onderdanen, dat onder invloed van de schriftgeleerden stond, verdacht maakten.

Neemt men dit alles te samen, dan heeft het leven van Herodes iets tragisch. Niet in die zin, dat hij aan schuldeloze schuld ten onder is gegaan, want hij ging juist niet ten onder; en dit gebeurde niet, omdat hij zich schuldig maakte. Tragisch was het, omdat hij zich schuldig moest maken om staande te kunnen blijven. Men kan in dit verband het probleem van de zelfhandhaving te berde brengen; wanneer men dit doet dient men zich af te vragen, of er niet ook een te rechtvaardigen zelfhandhaving bestaat. Zonder enige twijfel valt uit de feiten af te lezen, dat Herodes gepoogd heeft de belangen van de Joden in het Romeinse imperium te dienen. Maar daartoe moest hij zichzelf handhaven. Hiermee wil niet gezegd zijn, dat hij een altruïst ten bate van de Joden is geweest. Wel echter dient men er bij de beoordeling van Herodes mee te rekenen, dat zijn geval er slechts één is uit de onnoemelijke lange reeks, waarin de dienst aan anderer belang op een onontwarbare wijze steeds meer verstrengeld blijkt geraakt met die aan het eigen belang.

Een zwak punt van Herodes schijnt zijn psychologisch inzicht te zijn geweest. Dit gemis heeft echter twee kanten. Met meer vermogen om zich te verplaatsen in het denken van anderen had hij wellicht minder moeilijkheden belopen met het merendeel van zijn Joodse onderdanen en had men hem minder als een snob ervaren. Maar met meer van dit vermogen zou zijn bereidheid tot het nemen van harde maatregelen waarschijnlijk ook tot immoraliteit in relatieve zin gevoerd hebben. Als hij n.l. een goed psycholoog was geweest, dan had hij eerder een einde gemaakt aan het Hasmonese probleem en zou hij in de opruimingsmaatregel de zonen van Mariamme I betrokken hebben; dan zou hij ook Antonius verraden hebben. Met wat meer psychologisch inzicht had Herodes zich dus comfortabeler kunnen handhaven.

Wellicht zou hij dan de geschiedenis zijn ingegaan als een heilige, waarvan de historicus moet ontdekken, dat hij eigenlijk een schurk was. Thans staat de zaak omgekeerd: Herodes is de geschiedenis ingegaan als een schurk en de historicus stuit op feiten, die deze koning zeker geen heiligverklaring bezorgen, maar wel zijn kwade naam zuiveren en die hem een zeker recht geven op het epitheton "de Grote".

Dat met de dood van Herodes een periode in de Joodse geschiedenis ten einde kwam, kan men daarom stellen, wijl nadien het Hasmonese probleem geen rol meer speelt. Toen zijn opvolging geregeld moest worden, was men teruggekomen tot de situatie, dat de Palestijnse Joden in een wereldrijk zonder koninkrijksideeën mochten leven naar de wetten van hun vaders. Onder welke bestuursvorm ze daarbij zouden staan, werd in Rome beslist en in die beslissing speelden niet de verdiensten van Mattathias en zijn vijf zonen een rol, doch die van Herodes, een zoon uit een door dwangbeking Joods geworden Idumese familie. Denkende aan het boek Esther zou men kunnen zeggen, dat de gejudaiseerde zoon van Haman het van de zoon van Mórdechai had gewonnen.

Voor de christenen is Herodes de boze man geworden tegenvolge van wat in Matth. 2:1-19 over hem wordt verhaald: *de kindermoord in Bethlehem*. Over de vraag, of deze evangelische traditie iets beschrijft, dat werkelijk heeft plaatsgevonden, dan wel een Joodschristelijke legende is, die haar ontstaan dankt aan bezinning rondom Hosea 11:1 en Jeremia 31: 15 kan men twisten.

Gaat men ervan uit, dat de kindermoord een historisch feit is, dan moet men deze ná 7 v. Chr. stellen, het vroegste tijdstip, dat kan worden aangenomen voor de geboorte van Jezus. Dat betekent, dat zij slechts heeft kunnen plaatsvinden, nadat alle geïntreger rondom de Hasmonese kwestie eerder in 7 v. Chr. tot een eind was gebracht en terwijl het nieuwe geïntreger rondom Antipater aah de gang was. Een historische ruimte voor de kindermoord is er dus ongetwijfeld. Als die heeft plaatsgevonden, dan staat deze echter op de rekening van een voor die tijd oude koning, die bij zijn eigen neiging tot trouw zozeer gedurende zijn lange leven geschokt was door allerlei vormen van ontrouw, dat hij niemand meer durfde vertrouwen en die lichamelijk ernstig ziek was.

De leeftijd van Herodes.

Er is op gewezen, dat het bij bepaalde ontwikkelingen in de geschiedenis van Herodes van belang is, om rekening te houden met diens leeftijd. Zoals boven gezegd stelt Joséfus, dat zijn vader hem een functie in Galiléa zou hebben gegeven toen hij vijftien jaar was, hetgeen in strijd is met de bewering van dezelfde auteur, dat Herodes tegen de 70 liep, toen hij kort voor zijn dood bepaalde maatregelen trof. De meest voor de hand liggende oplossing van dit probleem is, dat hij niet 15, doch 25 jaar oud is geweest, toen hij zijn functie in Galiléa kreeg. Dit kan niet eerder dan in eind 48 c.q. eerst helft van 47 v. Chr. gebeurd zijn. Daarvan uitgaande mag men aannemen, dat hij in 73 v. Chr. geboren moet zijn. In 4 v. Chr. was hij dientengevolge in zijn 70ste jaar. Herodes moet dus 44 geweest zijn, toen Mariamme I in 29 v. Chr. terechtgesteld werd en omstreeks 49, toen hij waarschijnlijk in 24 v. Chr. met Mariamme II trouwde. Wanneer men bedenkt, dat de meeste mensen in die tijd de 50 jarige leeftijd niet haalden onder de Joden bestond de uitdrukking, dat wie 50 was, Abraham gezien had en op slechts enkele uitzonderingen na heeft geen der doden, die op de begraafplaats van Qumran begraven zijn, de 50 jarige leeftijd gehaald, dan is alles wat hij daarna nog heeft meegemaakt ouderdomsgeschiedenis geweest. In de traditie, die Joséfus

overlevert, schemert het dan ook door, dat men in zijn familie op de dood van Herodes heeft zitten wachten.

Hoofdstuk IX.

De opvolging van Herodes

Voor de beschrijving van wat zich na de dood van Herodes precies heeft afgespeeld, is het nodig diens sterfdatum zo goed mogelijk vast te stellen. Er is op gewezen, dat aan dit overlijden een maansverduistering in de nacht van 12 op 13 maart voorafging. In de ontwikkelingen na zijn dood spelen verder gebeurtenissen omstreeks de aanvang van een paasfeest een rol. In het jaar 4 v. Chr. ving dit feest aan op 11 april. Het is dus de vraag, of men de gebeurtenissen, die Joséfus beschrijft als te hebben plaatsgevonden tussen de maansverduistering en het paasfeest, in dertig dagen kan onderbrengen. Meent men, dat dit niet kan en kiest men er dientengevolge voor, dat het genoemde paasfeest in 3 v. Chr. gevallen moet zijn, dan krijgt men plotseling de ruimte van een jaar en 39 dagen, omdat Pasen in 3 v. Chr., een jaar, dat een schrikkelmaand bevat heeft, pas aanving op 30 april. Het zal duidelijk zijn, dat het historische beeld van een reeks gebeurtenissen, die zich in dertig dagen heeft afgespeeld totaal verschillend is van dat, hetwelk ontstaat wanneer men zich die gebeurtenissen binnen een kader van ruim dertien maanden moet voorstellen.

De gebeurtenissen, waarom het gaat, zijn de volgende:

Na de maansverduistering verergerde de ziekte-toestand van Herodes en heeft hij nog heil gezocht bij de warme bronnen van Callirhoë. Vervolgens werd de beslissing getroffen van de opsluiting van de Joden in het hippodroom van Jericho en vond de poging tot zelfmoord plaats. Daarop werd Antipater terechtgesteld en veranderde de doodzieke koning zijn testament, terwijl hij vijf dagen na de terechtstelling van Antipater overleed. Archelaüs hield een rouwperiode van zeven dagen aan, presenteerde zich daarna aan het Joodse volk en kreeg toen met een opstandige beweging te maken, die tegen Pasen riskante vormen begon aan te nemen.

Van de dertig dagen tussen de maansverduistering en Pasen in 4 v. Chr. worden er twaalf in beslag genomen door het tijdsverloop van vijf dagen tussen de dood van Antipater en die van Herodes en van zeven voor de rouwtijd van Archelaüs. Voor het bezoek van Herodes aan Callirhoë, de opsluiting van de Joden in het hippodroom en de poging tot zelfmoord enerzijds en de presentatie aan het volk van Archelaüs en de eerste ontwikkeling van een opstand anderzijds blijven dus 18 dagen over.

Dit schijnt geen onmogelijke korte periode. Voor de aanlooptijd tot die opstand is een week voldoende, juist omdat deze in feite niets anders was dan een voortzetting van het verzet tegen de adelaar in de tempel, dat de aanstichters daarvan op 12 maart het leven had gekost. Het bezoek aan de warme bronnen en het samenbrengen van gijzelaars in het hippodroom moet dan binnen elf dagen hebben plaatsgevonden, wat mogelijk is, als het nemen van de gijzelaars een betrekkelijk locale aangelegenheid is geweest. Hiertegenover staat, dat de periode van één jaar en ruim een maand voor de opgesomde gebeurtenissen veel te lang schijnt, dit te meer, omdat Augustus de kwestie van de opvolging van Herodes dan lange tijd ongeregeld zou hebben gelaten, wat volkomen onaannemelijk is. Herodes moet daarom niet alleen in 4 v. Chr., maar ook nog voor Pasen van dat jaar zijn overleden. Dit voert tot een sterfdatum in de laatste dagen van de maand Adar van dat jaar, uiterlijk op 1 Nisan.

Een dateringsschema voor de gebeurtenissen dient er aldus uit te zien:

12 maart terechtstelling van de aanstichters van de actie tegen de adelaar in de tempel; 13 ca. 16 maart het bezoek aan Callirhoë; ca. 17 -22 maart de gijzeling van Joden, die naar Jericho werden gebracht; ca. 23 maart de terechtstelling van Antipater; ca. 27 maart (ca. 29 Adar) de dood van Herodes; ca. 28 maart 3 april rouwperiode van Archelaüs; ca. 4 april presentatie van Archelaüs aan het volk; ca. 5 10 april de ontwikkeling van een nieuwe opstandige beweging; 11 april Pasen.

Na de dood van Herodes hield Archelaüs, die vermoedelijk een man van even in de dertig is geweest, een rouwtijd van zeven dagen aan, de termijn, die naar de Joodse wet stond voor de onreinheid, die veroorzaakt werd door aanraking van een dode. Terstond daarna betrad hij het tempelgebied en na gereinigd te zijn van de z.g. lijkonreinheid stak daarin geen kwaad om zich aan het volk te presenteren. Het feit, dat de vermoedelijke opvolger van Herodes voor deze presentatie de tempel koos, doet vermoeden, dat hij conflicten heeft willen vermijden. Nadrukkelijk wees hij er daarbij op, dat alles afhing van de vraag, of Augustus het testament van zijn vader zou legaliseren. Hij stelde het volk een mild regiem in het vooruitzicht. Uit het publiek rezen terstond klachten omtrent sommige belastingen, terwijl ook gevraagd werd gevangenen vrij te laten. Een nauwkeurig antwoord op deze klachten en wensen gaf hij begrijpelijk en zelfs terecht niet. Na een offer gebracht te hebben begaf hij zich naar een feestelijk samenzijn met zijn vrienden. Al spoedig zou hij ervaren, dat zijn activiteiten op de dag na de beëindiging van de onreinheidsperiode, in zijn nadeel zouden worden uitgelegd. Maar voordien kreeg hij met een ander probleem te doen.

Archelaüs moet zich ongeveer een week voor het begin van het Paasfeest van 4 v. Chr. aan het volk hebben gepresenteerd en in de volgende dagen stroomde het volk uit alle delen van het land naar Jeruzalem toe voor de Paasviering. Deze situatie bood een voedingsbodem voor een volksbeweging tengevolge van een pas opgelopen kwetsuur, die nog een geheel ander karakter had dan ontevredenheid over belastingen en gevangenschappen. Op 12 maart waren de schriftgeleerde Matthias en zijn medeaanstichters van de actie tegen de adelaar in de tempel levend verbrand, op bevel van Herodes. Op de dag van de presentatie van Archelaüs was men hoogstens drie en twintig dagen verder en was Herodes acht dagen dood. In schriftgeleerde kringen zocht men revanche en de kans daarvoor was nu schoon. Men eiste de afzetting van de hogepriester, die Herodes nog had benoemd na op omstreeks 12 maart Matthias, de schoonzoon van Simeon IV uit het hoogste Joodse religieuze ambt te hebben verwijderd: Joazer de zoon van Simeon IV. Aan deze eis kon Archelaüs gemakkelijk voldoen: hij zegde diens vervanging toe.

Moeilijker stond het echter met de eis ook de adviseurs van Herodes te bestraffen. In zijn onzekere situatie van door het testament van zijn vader bij Augustus gestelde kandidaat voor het koningschap, die nog niet benoemd was, handelde Archelaüs niet onverstandig. Hij wees er op, dat de maatregelen van zijn overleden vader getroffen waren overeenkomstig het voor dien geldend recht; doch deed tegelijk de toezegging, dat hij tot gemeenschappelijk beraad over de zaak bereid was, zodra hij door Augustus in het koningschap bevestigd zou zijn, waarbij hij opmerkte, dat het alleen maar onverstandig zou wezen, als men hem op het gegeven moment en dat moet 5 of 6 april van het jaar 4 v. Chr. geweest zijn tot een beslissing wilde dwingen.

De verstandige positiekeuze van Archelaüs vond geen gehoor. Het kwam tot relletjes in de tempel, die niet gekeerd konden worden door de betrekkelijk zwakke militaire macht, die hij daartegen had ingezet. En dus escaleerde de kwestie nog binnen een

maand, nadat de schriftgeleerde Matthias door zijn vader was terechtgesteld, tot een oproer, dat hij moest dempen. Nadat dit gelukt was begaf Archelaüs zich naar Caesarea, om daar sloop te gaan naar Rome, waar hij aan Augustus het consent op het laatste testament van zijn vader wilde vragen. Dit consent moest hem het koningschap over het kerngebied van het rijk van zijn vader schenken, zijn volle broer Antipas het tetrarchaat over Galiléa en Zuid-Transjordanië en zijn stiefbroer Philippus het tetrarchaat over Noord-Transjordanië.

De verhouding met zijn eigen broer Antipas moet slecht geweest zijn, gezien het feit, dat hij zijn stiefbroer Philippus het regentschap voor de tijd van zijn afwezigheid naar Rome opdroeg wat overigens na de verandering van het testament van Herodes te begrijpen valt.

In Caesarea trof Archelaüs Salóme met verscheidene van haar familieleden, die zich bij hem voegden, naar het heette om hem steun te verlenen; alsook Sabinus, die als procurator door Augustus gezonden was om de financiën van Herodes onder zijn hoede te nemen. Het ligt voor de hand, dat Archelaüs hiervan gevaar dachtte en hij deed dan ook een beroep op Quincilius Varus, de legaat voor Syrië, die zich eveneens naar Caesarea begaf en het van Sabinus gedaan kreeg, dat hij zich bereid verklaarde zich niet in de Judese kwestie te mengen. Daarop vertrok de erfgenaam van Herodes naar Rome; Varus naar Antiochië en Sabinus naar Jeruzalem. Daar hield de laatste zich niet aan zijn afspraak met Varus en poogde hij de burchten, waarin de gelden van Herodes bewaard werden, in zijn macht te krijgen, wat hem niet gelukte omdat de garnizoenen aan Archelaüs trouw bleven. Dat daardoor de sympathie van Sabinus voor Archelaüs niet groeide, kan men verstaan. Ongeveer gelijktijdig met de candidaatkoning ging nog iemand sloop naar Rome: zijn volle broer Antipas, die er naar het schijnt, door Salóme en enkele topambtenaren van Herodes toe was aangezet om zich niet neer te leggen bij de wijziging, die deze enkele dagen voor zijn dood in zijn testament had aangebracht. Malthakè, de moeder van de beide broers, werd door Antipas meegebracht.

Men kan zich afvragen, waarom topambtenaren van Herodes zich niet achter Archelaüs plaatsten, doch achter Antipas. Een zeker antwoord op die vraag valt niet te geven; een ernstig vermoeden is echter op zijn plaats. Bij de revolutie uit de week voor Pasen was immers niet alleen de eis gesteld, dat de maarthogepriester Joazer uit zijn ambt verwijderd zou worden, maar ook, dat de adviseurs van Herodes zouden worden bestraft. Op deze laatste eis was Archelaüs wel niet ingegaan; maar hij had toch toegezegd de kwestie gaf. Daarnaast speelde zij haar verzet over de kaart van het gebrek aan piëteit een zaak, waarvoor Romeinse oren gevoelig waren • door te beweren, dat Archelaüs in de nacht na de dood van zijn vader bij een feest aanwezig zou zijn geweest. De aan Archelaüs trouwe oudgediende van Herodes, Nikolaos, ontzenuwde de beweringen en keerde zich scherp tegen de stelling van de tegenpartij, dat Herodes niet meer bij zinnen zou zijn geweest, toen hij vijf dagen voor zijn dood een nieuw testament maakte. Dit betoog overtuigde Augustus waartoe de correspondentie van Varus, naar men mag aannemen, zal hebben bijgedragen en hij sprak Archelaüs dan ook bemoedigend toe; de uiteindelijke beslissing hield hij echter voor nader beraad aan. Als men Joséfus mag geloven, dan schijnt het voor hem de vraag te zijn geweest, of hij het laatste testament van Herodes, dat een verdeling van het rijk voorsloeg, wel diende uit te voeren en of hij niet liever het koningschap over dit gehele rijk aan Archelaüs moest opdragen.

Tijdens die periode van beraad kwam hem uit brieven van Varus slecht nieuws uit het vacante koninkrijk ter kennis, terwijl zich daarna een nieuwe ontwikkeling voordeed.

Zodra Archelaüs het land verlaten had, ontstonden er revolutionaire bewegingen. Varus riep daaraan een halt toe en vetrok na een legioen in Jeruzalem te hebben achtergelaten naar Antiochië. Sabinus, wiens eerste pogingen om zich meester te maken van de door Herodes nagelaten gelden mislukt waren, bediende zich van deze militaire macht om zijn doeleinden na te streven en dit voerde tot een hernieuwd uitbreken van geweld. Tegen Pinksteren stroomde van alle kanten volk naar Jeruzalem toe: Galilese en Transjordanse Joden, Joden uit het district Jericho en Idumeeërs. Het ogenblik was schoon om van Joodse kant, geprikkeld door het optreden van Sabinus, een greep naar de macht te doen. Wie de organisatoren geweest zijn, vermeldt Joséfus niet; maar een duidelijk goed georganiseerde opstand brak uit. Egt' Joodse macht wist het hippodroom van Jeruzalem te bezetten, een tweede kreeg het oostelijk deel van de tempelberg in handen, een derde nestelde zich in het westelijk stadsdeel. De Romeinse troepen dreigden ingesloten te geraken. Sabinus trok zich terug in de Phasaëltoren van waaruit hij de strijd die ontstond poogde te leiden en schreef een dringend verzoek aan Varus om Assistentie. In de buitenste delen van het tempelcomplex werd verschrikkelijk gevochten. Dramatisch werd de strijd, nog eens te willen bezien, als hij door Augustus in het koningschap zou zijn bevestigd. Er was dus alle reden voor hen om aan te nemen, dat hun positie niet zonder meer veilig was wanneer het laatste testament van Herodes zou worden uitgevoerd. Zo dient men er dus rekening mee te houden, dat de voorzichtige houding van Archelaüs in de eerste dagen na de dood van zijn vader hem de oppositie van een aantal hoge ambtenaren heeft bezorgd.

Na de aankomst van Antipas in Rome kozen de familieleden, die met Archelaüs waren meergevaren diens partij. Volgens Joséfus zou de achtergrond daarvan geweest zijn, dat zij eigenlijk liever onder een Romeinse gouverneur zouden leven dan onder een koning en dat zij, toen dit geen haalbare kaart bleek, uit haat tegen Archelaüs zich voor Antipas verklaarden. Het is bijzonder de vraag, of de Joodse auteur in dit verband niet twee dingen verwacht. De wens om onder direct Romeins bestuur te mogen leven heeft namelijk inderdaad bestaan en is in een later stadium ook duidelijk aan de orde gekomen. Het valt echter niet wel in te zien, dat deze wens in de familie van Herodes zo levendig is geweest. Waarschijnlijk heeft Joséfus dan ook ten onrechte wensen, die bij anderen dan de familieleden van Herodes leefden, in een adem genoemd met hun familiepolitiek en zal men er in dit stadium van de strijd rondom de opvolging van Herodes de Grote van moeten uitgaan, dat de familie Archelaüs liever niet in de hoogste positie zag. En wanneer men zich realiseert, dat hij in de eerste weken na de dood van zijn vader intelligent is opgetreden, dan is dit begrijpelijk. Deze man had blijkbaar dusdanige kwaliteiten, dat zijn op macht beluste familie hem snel was gaan vrezen. Kwaliteit verwekt nu eenmaal haat bij op macht beluste middelmatigheid. Door met Archelaüs mee te varen en Antipas afzonderlijk naar Rome te laten gaan had men echter voorlopig de schijn voor de eerste te zijn hooggehouden en daardoor een familietwist in Palestina voorkomen.

Met verscheidene van zijn hoge ambtenaren en zijn familie en Sabinus die Rome schriftelijk op de hoogte had gehouden tegen zich, moest Archelaüs zich aan Augustus presenteren. Hij diende zijn stukken, waarbij een financieel overzicht, bij hem in. Deze werden bestudeerd met de correspondentie van Sabinus en van Varus over de zaak, waarna een hearing volgde. Tijdens deze hearing stelde de Antipas partij het voor, alsof de voorlopige voorzieningen, die Archelaüs getroffen had, niets anders dan een voorbarige greep naar het koningschap hadden betekend; waarbij men vooral aan zijn maatregelen tegen het oproer in de week voor Pasen een kwaadaardige uitleg gaf. Daarnaast speelde zij haar verzet over de kaart van het gebrek aan piëteit een zaak,

waarvoor Romeinse oren gevoelig waren door te beweren, dat Archelaüs in de nacht na de dood van zijn vader bij een feest aanwezig zou zijn geweest. De aan Archelaüs trouwe oudgediende van Herodes, Nikolaos, ontzenuwde de bewerkingen en keerde zich scherp tegen de stelling van de tegenpartij, dat Herodes niet meer bij zinnen zou zijn geweest, toen hij vijf dagen voor zijn dood een nieuw testament maakte. Dit betoog overtuigde Augustus waartoe de correspondentie van Varus, naar men mag aannemen, zal hebben bijgedragen en hij sprak Archelaüs dan ook bemoedigend toe; de uiteindelijke beslissing hield hij echter voor nader beraad aan. Als men Joséfus mag geloven, dan schijnt het voor hem de vraag te zijn geweest, of hij het laatste testament van Herodes, dat een verdeling van het rijk voorsloeg, wel diende uit te voeren en of hij niet liever het koningschap over dit gehele rijk aan Archelaüs moest opdragen.

Tijdens die periode van beraad kwam hem uit brieven van Varus slecht nieuws uit het vacante koninkrijk ter kennis, terwijl zich daarna een nieuwe ontwikkeling voordeed. Zodra Archelaüs het land verlaten had, ontstonden er revolutionaire bewegingen. Varus riep daaraan een halt toe en vetrok na een legioen in Jeruzalem te hebben achtergelaten naar Antiochië. Sabinus, wiens eerste pogingen om zich meester te maken van de door Herodes nagelaten gelden mislukt waren, bediende zich van deze militaire macht om zijn doeleinden na te streven en dit voerde tot een hernieuwd uitbreken van geweld. Tegen Pinksteren stroomde van alle kanten volk naar Jeruzalem toe: Galilese en Transjordaanse Joden, Joden uit het district Jericho en Idumeeers. Het ogenblik was schoon om van Joodse kant, geprikkeld door het optreden van Sabinus, een greep naar de macht te doen. Wie de organisatoren geweest zijn, vermeldt Joséfus niet; maar een duidelijk goed georganiseerde opstand brak uit. Eén Joodse macht wist het hippodroom van Jeruzalem te bezetten, een tweede kreeg het oostelijk deel van de tempelberg in handen, een derde nestelde zich in het westelijk stadsdeel. De Romeinse troepen dreigden ingesloten te geraken. Sabinus trok zich terug in de Phasaëltoren van waaruit hij de strijd die ontstond poogde te leiden en schreef een dringend verzoek aan Varus om Assistentie. In de buitenste delen van het tempelcomplex werd verschrikkelijk gevochten. Dramatisch werd de strijd, toen daar Joodse boogschutters en slingeraars vanaf de daken van de het complex omgevende zuilengangen de Romeinse boogschutters op de begane grond gingen bevechten. De laatsten staken de houten daken met hun in was ingelegde goudversiering van die zuilengangen in brand. Zo kwamen zij aan de winnende hand. Van de troepen van de overleden Herodes voegde zich een deel bij de Joodse revolutionairen en een deel bij de Romeinen. De voorlopige uitkomst was, dat Sabinus binnen Jeruzalem belegerd bleef, maar dat hij in staat was dit beleg te doorstaan.

Ook buiten Jeruzalem deden zich thans revoltes voor. In Judéa van veteranen van Herodes; in Galiléa van Joden onder leiding van Juda, de zoon van Hizkia, de revolutionair, die in het jaar 47 v. Chr. door Herodes was terechtgesteld; in de omgeving van Jericho van partijgangers van een zekere Simon, die zich terstond de koninklijke status aanmat en in de omgeving van Emmaus van een groepering, die onder leiding stond van iemand, die Athrongaios heette en die zich ook tot koning uitriep. Behalve de laatste waarmee Archelaüs nog van doen heeft gehad, wist Varus met een grote legermacht al deze revolutionaire bewegingen te elimineren. Ondanks het feit, dat de legaat voor Syrië twee duizend van de ergste oproerlingen liet kruisigen, moet toch gezegd worden, dat hij betrekkelijk mild optrad doordat hij velen liet lopen. De hoofdpersonen achter de opstand zond hij naar Rome, waar Augustus hen weer liet gaan als niet in een familierelatie tot Herodes bleken te staan. Sabinus,

die de brandstof voor de revolutie door zijn optreden had helpen aandragen, vermeed een ontmoeting met Varus. Toen de rust was teruggekeerd was Varus zo verstandig een gesprek te hebben met personen, die voor gematigde leiders van de Joden mochten doorgaan. Daarin kwam naar voren, dat men van die zijde wel bereid was het Romeinse oppergezag te aanvaarden, mits men, bevrijd van koninklijke of soortgelijke leiding volkomen volgens de eigen wetten mocht leven.

Joséfus noemt dit gesprek niet; maar dat het heeft plaatsgevonden vloeit noodzakelijk voort uit de loop van de geschiedenis, zoals die door de Joodse auteur wordt verhaald. De zaak, die daarbij aan de orde kwam had heel oude wortels. Te mogen leven naar de eigen wetten was de voorwaarde van Joodse kant geweest om in 200 v. Chr. het Seleucidische bewind te aanvaarden en deze leus had de inzet gevormd voor de Makkabese strijd. Aan deze leus was onlosmakelijk het bestuursmodel verbonden, dat in de 339 jaren, die de Perzische en de Ptolemeïsche perioden tezamen duurden, had gevestigd: Jeruzalem en omgeving vormde een tempelgebied, waarin naar eigen Joods recht mocht worden geleefd en waarin de vreemde overheid eventueel een vertegenwoordiger kon hebben. Dit bestuursmodel was in 48 v. Chr. ook al ter sprake gekomen en Caesar was daar toen enigermate op ingegaan; tengevolge van de interne Hasmonese tegenstellingen liep de zaak echter op een fiasco uit. Nu kwam het opnieuw ter tafel en Varus vond het de moeite waard deze zienswijze aan Augustus voor te leggen. Dit voert terug tot wat door Joséfus wel wordt verteld. Deze deelt namelijk mede, dat de legaat voor Syrië verlof gaf aan een gezantschap van 50 Joden om hangende de kwestie van de opvolging van Herodes met het voorstel om de Joden onder direct Romeins bestuur te stellen, mits toegestaan zou worden, dat ze naar hun eigen wetten mochten leven, naar Augustus te gaan. Waarschijnlijk heeft Varus in dit voorstel zelf niet veel gezien; want hij spoorde de halfbroer van Antipas, Philippus, die Archelaüs als voorlopige regent had achtergelaten, aan om zich ook naar Rome te begeven, opdat deze voor de rechten, die Herodes hem in zijn laatste testament had toegekend, zou kunnen pleiten.

Of Varus geweten heeft, dat Augustus overwoog het testament van Herodes niet uit te voeren en Archelaüs tot koning over het gehele nagelaten koninkrijk te benoemen, is een vraag. Zijn aansporing tot Philippus om zich naar Rome te begeven om daar voor zijn rechten te pleiten betekent, dat hij er ernstig rekening mee gehouden heeft, dat Augustus het testament van Herodes zou legaliseren en dit feit betekent, dat hij het Joodse voorstel weinig kans van slagen gegeven moet hebben.

Nadat het gezantschap in Rome was aangekomen, verkreeg het terstond de adhesie voor zijn plan van de daar woonachtige Joden. Joséfus noemt in dit verband het getal 8000. Daardoor veranderde de situatie volkomen. Want niet alleen kreeg Archelaüs nu met een totaal nieuwe en onverwachte tegenstand te maken, doch gold hetzelfde voor Antipas. Voor partijgangers van de laatste was het onmogelijk aan het Joodse gezantschap steun te verlenen, wilden zij de eigen belangen niet schaden. Zij beseften echter, dat hun verzet tegen het Joodse gezantschap wel eens steun voor Archelaüs zou kunnen betekenen. Daarom namen zij het besluit om op de hoorzitting, die Augustus voor het gezantschap organiseerde, verstek te laten gaan.

Tijdens de genoemde hoorzitting leverde het gezantschap een betoog met twee spitsen. Dit moest het wel doen, omdat het er niet op mocht rekenen, dat Augustus langs de weg van een principieel betoog ervan te overtuigen zou zijn, dat direct Romeins bestuur met toestemming om naar de eigen wetten te leven de beste oplossing zou vormen voor het Joodse probleem in Palestina. Men koos daarom voor een pragmatische verdediging van het Joodse standpunt; doch deze vorm van

verdediging eiste, dat men aantoonde, dat Herodes een slecht koning was geweest, door wiens schuld de verhouding tussen de Palestijnse Joden en de Romeinse overheid stukgelopen was en dat men van Archelaüs niet anders kon verwachten, dan dat hij een slecht koning zou zijn. Vandaar dat het betoog van het gezantschap in twee richtingen ging: voor het grootste deel was het een catalogus van verwijten jegens Herodes; anderzijds werd breed uitgemeten, dat Archelaüs, die men vriendelijk gezind zou zijn geweest, 3000 mensen had laten ombrengen op een tijdstip, dat hij nog niet was bevestigd in het koningschap men had daarbij zijn maatregelen tegen het Paasoproer op het oog. Nikolaos van Damaskus ontkrachtte deze Joodse pleitrede; aan zijn interventie bestond overigens nauwelijks behoefte zij het alleen slechts door het feit, dat de sprekers zo ver waren gegaan, dat ze durfden stellen, dat de Palestijnse Joden in een voorspoedige situatie verkeerden, toen Herodes het koningschap aanvaardde. Tegenover het hoogste gezag in Rome was dit een onnozele bewering. Men wist daar wel, uit welke noodzaak men ertoe was overgegaan Herodes met het koningschap te bekleden en te zeer was Augustus bij de nasleep van het Hasmonese probleem betrokken geweest om hem iets te kunnen wijsmaken omtrent welvarende toestanden van de Joden in Palestina in de tijd voordat aan Herodes het koningschap was geschonken.

Enkele dagen na de hoorzitting nam hij dan ook zijn besluit. Het laatste testament van Herodes fiatteerde hij met een wijziging: het rijk van de overleden koning werd op de voorgestelde wijze in drieën verdeeld; aan Archelaüs werd echter niet de koningstitel toegekend, doch die van etnarch onder de belofte, dat hij na gebleken geschiktheid de koningstitel zou kunnen krijgen.

Het besluit van Augustus was duidelijk een beleidsbeslissing. Het betoog van het Joodse gezantschap had hem er ten enenmale niet van overtuigd, dat hij met de zonen van Herodes niet verder moest gaan.; maar het had hem wel tot het inzicht gebracht, dat het beter was om de gedachte aan koningschap over de Joden te laten varen. Vandaar, dat hij zijn idee Archelaüs tot koning te benoemen in de vacature van Herodes losliet; vandaar ook, dat hij bij de uitvoering van het testament evenmin aan Archelaüs de koningstitel toekende over een deel van het rijk. Dat het testament werd uitgevoerd vond eenvoudig zijn grond daarin, dat het daarin voorgestelde zeker de beste oplossing voor de opvolging van Herodes bood, als men het koningschap van de overledene niet integraal op een ander wilde laten overgaan.

Een beleidsbeslissing was het besluit van Augustus ook in dit opzicht, dat hij niet inging op de aanspraken, die de familie van Herodes ten gunste van Antipas gemaakt had; alsook op dit punt, dat hij de Joden paaide met de verlening van de titel etnarch, die staatsrechtelijk niet in het minst grotere betekenis had dan de titel tetrarch, doch die aan Joodse sentimenten tegemoet kwam. Interessant is het te zien, dat de honorering van het testament van Herodes in afwijking van het eerdere zicht van Augustus op een oplossing van het Palestijns-Joodse probleem, tegemoet kwam aan het Romeinse devies *divide et impera*, verdeel en heers. Een consequentie van de beslissing van Augustus was namelijk, dat de Palestijnse Joden verdeeld werden over drie rijkjes, die zowel te klein als te laag in rang waren om ook maar iets te voeren, dat in de verte op een zelfstandige politiek leek. Of de aan Archelaüs verleende titel *etnarch* de betekenis heeft gehad, zoals wel is vermoed, dat hij een soort beschermheerschap kon uitoefenen over de Joden in de tetrarchien van Antipas en Philippus, valt niet uit te maken. Zou dit het geval zijn geweest, dan zou Augustus de figuur hebben geschapen, dat Archelaüs onder omstandigheden de opponent zou hebben kunnen zijn van zijn collega-vorsten. Wanneer men bedenkt welke implicaties

zulk een figuur met zich meebracht, dan is het weinig waarschijnlijk, dat Caesar Augustus zulk een figuur schiep. In het verleden was het, als de titel etnarch gedragen werd, altijd een hogepriester geweest, die dat deed. Deze kon op grond van zijn religieuze functie pleitbezorger voor de Joden binnen zijn ambtsgebied en elders zijn. Archelaüs had echter geen religieuze functie en wanneer zijn etnarchaat zou hebben betekend, dat hij voor de belangen van de Joden in de tetrarchieën van zijn broer en stiefbroer zou kunnen optreden, dan had Augustus in zijn beslissing een bron voor conflicten ingebouwd, hetgeen te meer klemt, waar de tetrarchie van Philippus, de stiefbroer tot wie Archelaüs in een goede verhouding stond, geen exorbitant grote Joodse bevolking had en de tetrarchie van Antipas, zijn volle broer met wie hij op gespannen voet leefde, juist een sterke kern van Joodse bewoners vertoonde. Het meest aannemelijke is daarom, dat Augustus met het verlenen van de titel etnarch de Joden tegemoet heeft willen komen vanuit zijn wetenschap, dat zij op historische gronden daarin iets hoogs zagen dat bij het Joodse volk paste, zonder dat hij daarmee een functie instelde, waarmee hogere bevoegdheden verbonden waren dan met die van een tetrarch.

Intussen was het etnarchaat, dat Judéa, Samaria en enkele plaatsen aan de kust omvatte, economisch het meest belangrijke deel van de erfenis van Herodes: de jaarlijkse staatsinkomsten daarvan beliepen 600 talenten. De tetrarchie van Antipas, die uit Galiléa en zuidelijk Transjordanië bestond, kon op een jaarinkomen van 200 talenten rekenen; die van Philippus, die in noordelijk Transjordanië tot aan de voet van het AntiLibanosgebergte gelegen was op een jaarinkomen van 100 talenten. Het staatje van Archelaüs was dus economisch dubbel zo belangrijk als de twee van zijn broers tezamen.

Het talent en de omrekening daarvan

In naslagwerken wordt de waarde van het talent altijd weergegeven op basis van de prijs van een bepaald gewicht aan zilver op een bepaald tijdstip. Men komt dan tot een bedrag van f 2400. à f 2700. Deze vorm van waardebepaling is echter zinloos, omdat ze geen rekening houdt met het behoeftepatroon van de gebruikers van geld en met de koopkracht van het geld omstreeks het begin van onze jaartelling. De juiste wijze van benadering voor de waardebepaling van het talent is de volgende.

Een talent omvatte 6000 drachmen of denariën. Omstreeks het begin van onze jaartelling vormde de drachme of denarie het dagloon. Wil men in een van onze jaren de waarde van het talent weergeven, dan kan men dit doen, door 6000 maal het dagloon van een werknemer te nemen. Grofweg heeft men dan het koopkrachtaspect verdisconteerd. In het koopkrachtaspect dient men echter ook het behoefteaspect te verwerken en het is eenvoudig om in te zien, dat een werknemer destijds minder behoeften had dan een huidige werknemer, omdat allerlei mogelijkheden, die factoren vormen in ons behoeftepatroon, toen niet bestonden. Daarom kan men voor de berekening van de waarde van een talent uitgaan van een bedrag, dat enigszins lager ligt dan ons minimumdagloon. Van zulk een bedrag kon toen men kende ook het systeem van kinderbijslag of toelage niet een werknemersgezin juist fatsoenlijk rondkomen. In 1972 valt dit bedrag te stellen op ca. f 30. Als vergelijkingswaarde voor het talent kan men dientengevolge het bedrag van 6000 maal f 30. = f 180.000 noemen.

De staatsbudgetten van het etnarchaat en de twee tetrarchieën, waarin het rijk van Herodes werd gesplitst bedroegen dus:

Voor het etnarchaat van Archelaüs 600 maal f 0.18 miljoen = f 108 miljoen; voor de tetrarchie van Antipas f 36 miljoen en voor de tetrarchie van Philippus f 18 miljoen. Met huidige staatsbudgetten kan men deze niet vergelijken, doordat allerlei staatstaken en voorzieningen, die wij kennen, destijds niet bestonden.

In de evangelietraditie speelt het talent ook een rol. In Mattheus 18:24 wordt een schuld van 10.000 talenten genoemd. Dit wil niets anders zeggen, dan dat een bedrijf ter waarde van f 1.8 miljard in staat van faillissement verkeerde. Mattheus 25:15 vv. noemt zakenkapitalen van respectievelijk vijf, twee en één talenten; dat wil (in 1972) zeggen kapitalen van f 900.000., f 360.000. en f 180.000.. Laatstgenoemd bedrag maakt duidelijk, waarom de dienaar die daarmee niets wist te beginnen, strafwaardig geacht mocht worden.

Antipas en de beslissing van Augustus.

Tengevolge van Mattheus 2:22 en hetgeen Joséfus vertelt over zijn afzetting is Archelaüs de geschiedenis ingegaan als een slecht vorst. Antipas is evenwel de vorst geweest, onder wiens regiem Jezus hoofdzakelijk heeft gewerkt en die het er in een 42 jarige regeringsperiode niet slecht van heeft afgebracht. Derhalve is het volkomen begrijpelijk, dat men van christelijke zijde meer geïnteresseerd is gebleken in de Persoon van de Laatste dan in die van Archelaüs. Aan deze interesse is een recent werk als dat van Harold Hoehner, *Herod Antipas* (Cambridge 1972) te danken. In dit werk houdt de auteur zich ernstig bezig met de vraag, waarom Antipas de verliezende partij is geweest in de strijd rondom de opvolging van Herodes. Het is van belang op deze probleemstelling in te gaan, omdat zij een schoolvoorbeeld vormt van de gevaren, die verbonden zijn met de biografische geschiedschrijving zonder meer. Hoehner noemt zeven redenen, die er oorzaak van zouden zijn geweest, dat Antipas zijn pleit verloor. In elk van die argumenten mag een kern van waarheid steken; intussen ziet hij over het hoofd, dat het bij de beslissing die Augustus trof terzake van de opvolging van Herodes, de facto niet is gegaan om een beslissing vóór of tegen Antipas, maar om het vinden van een oplossing voor een eeuwenoud structureel probleem, dat buitengewoon gecompliceerd was geworden door de faits et gestes van de Hasmoneeërs en door zowel het regeringsbeleid als het huwelijksbeleid van Herodes de Grote. Augustus stond niet voor een beslissing tussen de aanspraken van twee troonpretendenten, doch voor de problematiek van de uitvoering van een door de familie aangevochten koninklijk testament, dat vertegenwoordigers van het gematigde deel van het Joodse volk van de tafel wilden vegen.

De historicus dient zich daarom niet in de eerste plaats af te vragen, waarom Antipas zijn pleit verloor, doch waarom het testament van Herodes, ondanks acties van verschillende kant daartegen, met één wijziging door Augustus werd aanvaard. Bt:j deze probleemstelling zijn de zeven redenen, die Hoehner noemt voor het verlies van Antipas, wel niet te verwaarlozen, doch krijgen zij een ondergeschikte rol.

Het Hasmonese spook

Toen Augustus zijn beslissing terzake van de opvolging van Herodes reeds getroffen had, begon het Hasmonese probleem, dat sinds de dood van Alexander en Aristobulus drie jaar tevoren, van de baan scheen, nog even na te spoken. In Rome dook een figuur op, die beweerde Alexander, de zoon van Mariamme I te zijn. Zijn verhaal was, dat degene, die de opdracht had gehad hemzelf en zijn broer Aristobulus terecht te stellen, hen had Zaten vluchten en anderen ter dood had gebracht. Hij kreeg de Joden

op de eilanden Kreta en Melos alsook in Rome achter zich; maar toen Augustus de zaak ontdekte, wist deze de man al spoedig te ontmaskeren. Het bleek een Jood te zijn, die wel wat op Alexander leek en die in Sidon was opgevoed door een Romeinse vrijgelaten slaaf. Augustus veroordeelde hem tot de galeien; tegen de bevolking van Melos, die de pseudo Alexander krachtig financieel gesteund had, nam hij geen maatregelen, omdat deze naar zijn mening al zwaar genoeg was gestraft door het verlies van het geld, dat ze in de onderneming had gestoken. Op de gang van zaken in Palestina had de Hasmonese spookverschijning, voorzover valt na te gaan, geen invloed.

Hoofdstuk X.

Het lot van de erfenis

1. Van etnarchaat tot procuratuur.

Archelaüs heeft het ambt van etnarch slechts negen jaar gedragen. In het jaar 6 na Chr. is hij door Augustus afgezet en naar Vienna in Gallië, een plaats ten zuiden van Lyon, verbannen. Wat zich in die jaren precies heeft afgespeeld, dat aanleiding tot deze verbanning kon vormen, is slechts ten dele doorzichtig.

Joséfus vermeldt, dat de etnarch terstond na zijn terugkeer uit Rome waarschijnlijk in de lente van 3 v. Chr. de hogepriester Joazer ben Boëthus afzette onder beschuldiging met de opstandelingen te hebben meegewerkt. Dit is een bevreemdende mededeling. Want volgens de Joodse auteur had Archelaüs voor zijn vertrek reeds toegezegd deze hogepriester te zullen vervangen en dit nog wel op verzoek van gesprekspartners, die tenminste in relatie stonden tot degenen, die daarna het Paasoproer ontketenden. De nieuwe vorst kwam dus zodra hem dat mogelijk was zijn een jaar eerder gedane toezegging na. Maar als men Joséfus tenminste mag geloven, toen hij die toezegging realiseerde, argumenteerde hij niet met de beschuldiging, die vanuit het volk een jaar eerder tegen Joazer was ingebracht, doch met de geheel nieuwe, namelijk dat de hogepriester een revolutionair zou zijn.

Dat Joséfus daarbij de plank niet mislaat, schijnt wel bewezen te worden door het feit, dat "het volk" Joazer in 6 na Chr. in het hogepriesterschap heeft teruggehaald. Of men uit een en ander mag afleiden, dat deze figuur een dubieuze rol gespeeld zou hebben, is evenwel de vraag. Het probleem, waarvoor we in dit kader staan, is, dat we de beleidsontwikkelingen van Joodse zijde in het jaar, dat verlopen is tussen de dood van Herodes en de terugkeer uit Rome van Archelaüs zelfs niet in grote lijnen, laat staan in détails kennen. We beschikken slechts over de kennis van enkele summiere feiten, die geïnterpreteerd moeten worden.

Waar de benoeming van Joazer een maatregel van Herodes was geweest na de maartrevolte tegen de adelaar in de tempel, ligt het, tenzij hij tot de tegenpartij zou zijn overgelopen, niet voor de hand de grond van de beschuldiging van de kant van Archelaüs tegen hem te zoeken in zijn sympathie voor de schriftgeleerden, die achter deze revolte stonden en die trouwens zijn aftreden geëist hadden, of voor de Paasrevolutie. Dat hij met de Pinksterrevolutie te maken gehad zou hebben, kan men niet uitsluiten, omdat we eenvoudig niet weten, welke organisatoren daarachter

hebben schuil gegaan. In dat geval blijft het echter merkwaardig, dat bij de maatregelen, die Varus na het neerslaan van deze opstand genomen heeft, niet blijkt, dat deze ook de hogepriester als een verdacht persoon heeft beschouwd. Met de opstanden, die buiten Jeruzalem plaatsvonden, kan Joazer ook nauwelijks gelieerd geweest zijn; want dat hij belang gehad zou hebben bij de militaire opstand van de veteranen van Herodes ligt evenmin voor de hand als dat hij dat gehad zou hebben bij de revolutie in Galiléa. Verder zou het wel heel wonderlijk wezen, als hij de bewegingen van Simon of Athrongaios, die erop uit waren een koninkrijk met een uit het volk voortgekomen vorst te stichten moet men hierbij denken aan pogingen om toekomstverwachtingen te realiseren gesteund zou hebben. Het enige, dat niet alleen voor de hand ligt, maar zelfs waarschijnlijk is, is dat Joazer achter het Joodse voorstel aan Augustus om de oude situatie van tempelgebied binnen een niet Joodse Staat met het recht om binnen dit gebied naar de Joodse wet te leven, heeft gestaan. Van dit voorstel had Archelaüs de nodige last ondervonden; het was er in feite de oorzaak van geweest, dat hem het koningschap niet was geschonken; noch in de vorm van koningschap over het integrale rijk van zijn vader, noch in die van koningschap over een deel daarvan. De waarschijnlijke steun van Joazer aan het Joodse voorstel ging rechtstreeks tegen de belangen van Archelaüs in en had deze helpen schaden. Dit viel als opstandigheid te interpreteren en daaraan zal hij zijn afzetting te danken hebben gehad.

Als het tot dusver geschetste juist is, dan kwam de afzetting van de hogepriester Archelaüs goed in de kraam van pas. Ze vormde de wraak voor de schending van zijn eigen belang en vervulde de een jaar tevoren gedane belofte tegenover de schriftgeleerden. Voor de opvolging in het hoogste Joodse ambt bewandelde de etnarch eerst de voorzichtige weg. Hij hield het binnen de blijkbaar aanvaarde familie der Boëthusiërs door Eleazar, de broer van Joazer tot hogepriester aan te wijzen. Omtrent de politiek, die deze man gevolgd heeft, ontbreekt elk gegeven; maar in ieder geval heeft zich iets voorgedaan, dat Archelaüs ertoe bracht ook hem af te zetten. Pas toen koos hij iemand uit een andere familie voor het pontificaat, namelijk Jozua uit de familie Sië. Wellicht heeft zich de familie der Boëthusiërs maar meer dan een bloot vermoeden is dit niet zo met de idee van het herstel van een bestuursvorm naar het model van het oude tempelgebied vereenzelvigd, dat Eleazar voor de etnarch toch onvoldoende betrouwbaar bleek. In Jozua ben Sië zou hij dan een aanzienlijk priester gevonden hebben, die bereid was de aanspraken van het huis van Herodes op de heerschappij over de Joden te steunen. Opmerkelijk is in dit verband, dat deze hogepriester is afgezet en vervangen door Joazer door een grote meerderheid uit het Joodse volk, toen de val van Archelaüs aanstaande scheen.

Hoe groot die meerderheid is geweest, kan men niet uitmaken en dientengevolge valt niet te zeggen, of bij voorbeeld de schriftgeleerden, die in maart 4 v. Chr. de val van Joazer eisten zich in 6 na Chr. achter hem hebben geschaard. Als hij, wat het zij herzegd waarschijnlijk is, een voorstander is geweest van de gedachte van herstel van het oude tempelgebied binnen een niet Joodse staat, dan is dit beslist niet onmogelijk. Want door de keuze voor deze gedachte kwam hij de anti-Herodiaanse schriftgeleerden in ieder geval ten dele tegemoet en de laatsten kunnen in de loop der ontwikkelingen tot de ontdekking gekomen zijn, dat zij met hun negatieve oordeel over Joazer te voorbarig waren geweest. Maar ook als de schriftgeleerden, die achter de maartrevolte in 4 v. Chr. hebben gestaan zich in 6 na Chr. niet achter Joazer hebben geschaard, kan het nog heel wel zijn, dat de grote meerderheid der Joden op dat moment in hem toch de meest geschikte hogepriester zag alleen slechts wegens het

feit, dat de gedachte aan beperkte autonomie binnen een tempelgebied zonder vorstelijke leiding en voor die gedachte pleitte toch 1 Samuël 8 hen aansprak. De vraag ligt nu voor de hand, wat ertoe gevoerd heeft, dat in 6 v. Chr. de val van Archelaüs aanstaande scheen.

Aan daden van Archelaüs vermeldt Joséfus behalve de vervanging van Joazer door Eleazar en van deze laatste door Jozua als hogepriester, de herbouw van het koninklijk paleis te Jericho, de bevoeiing van een door hem aangelegde palmenplantage, de bouw van het dorp Archelais en zijn huwelijk met Glaphyra, die eerst getrouwd was geweest met zijn halfbroer Alexander, de zoon van Mariamme I en daarna met Juba, de koning van Mauretanië.

Twee van deze daden zijn duidelijk voor een ongunstige beoordeling vatbaar en rondom de twee andere kan men ongunstige vermoedens hebben. Voor de bevoeiing van zijn palmenplantage ontnam de etnarch een ander dorp de helft van zijn watervoorziening. Dat dit, gezien de klimatologische omstandigheden in de omgeving van Jericho een bijzonder kwade zaak was, is duidelijk. De economische mogelijkheden van dat dorp werden op deze wijze in gevaar gebracht door een overheidsmaatregel ten bate van de zakelijke privé-belangen van de vorst. In moderne terminologie gesproken was dit een maatregel van onbehoorlijk bestuur.

Ook op het huwelijk van Archelaüs met Glaphyra viel wat aan te merken. De laatste was weduwe van zijn broer en had uit dat eerste huwelijk kinderen. Reden tot een leviraatshuwelijk was er dus niet en Lev. 18:16 kan men de uitleg geven, dat het verboden is met de weduwe van een overleden broer te huwen, hetgeen geschiedde; waaruit voortvloeide, dat men de etnarch kon brandmerken als een overtreder van de Joodse wet.

Vermoedens omtrent ongunstig te beoordelen gedrag van Archelaüs kan men koesteren bij de kwesties van het herstel van het koninklijk paleis in Jericho en van de bouw van Archelais. Men mag het namelijk bepaald niet onwaarschijnlijk achten, dat daarbij gebruik is gemaakt van herendiensten. Men kan in dit verband dus de verdenking van onbehoorlijk bestuur koesteren. Aangenomen, dat deze verdenking terecht is, dan waren naast de mutaties in het pontificaat in 6 na Chr. drie gevallen van onbehoorlijk bestuur en één geval van persoonlijke veronachtzaming van een bepaalde Joodse wetsinterpretatie verwijtbaar.

In laatstgenoemd jaar bereikt een gemengde delegatie van Joden en Samaritanen Rome, die, gebruik makend van het feit dat Augustus Archelaüs had aangeraden zich gematigd te gedragen, de beschuldiging uitte, dat de etnarch barbaars en tiranniek was opgetreden. Op die beschuldiging is Augustus ingegaan. Wat daarachter gestoken heeft is niet duidelijk. Want het valt niet wel in te zien hoe ten hoogste drie gevallen van onbehoorlijk bestuur en een overtreding van een Joodse wetsinterpretatie in de loop van negen jaar tot de overallbeschuldiging van barbaars en tiranniek optreden kan voeren. Het een of het ander moet aan de hand zijn geweest: of er heeft zich in de negenjarige regeringsperiode van Archelaüs veel meer afgespeeld, dan ons aan feiten uit de werken van Joséfus bekend is; of men heeft van Joodse kant een klein aantal feiten opgeblazen om Archelaüs te kunnen wippen met als uiteindelijk doel het plan van het tempelgebied in een niet Joodse wereldstaat een nieuwe kans te geven. Het is bijzonder moeilijk tussen beide mogelijkheden een keuze te maken; niettemin valt er toch iets te zeggen voor de gedachte, dat een betrekkelijk klein aantal feiten opgeblazen is. Als vraag blijft vooreerst, waarom Joséfus niet meer kwaad van

Archelaüs overlevert dan hij doet, wanneer deze zich werkelijk barbaars en tiranniek heeft gedragen. Een opmerkelijk feit is verder, dat thans Joden en Samaritanen hand in hand gingen.

Op historische gronden konden deze beide groeperingen niet hetzelfde betoog voeren; want Judéa was gegroeid uit het door Cyrus gestichte tempeldomein van Jeruzalem en Samaria was sinds de Assyrische tijd tot de verovering door Johannes Hyrcanus een provincie geweest van een grote staat, waarin betrekkelijk laat een tempel gesticht werd. Het is echter niet onmogelijk, dat de Samaritanen de status van religio licita bepleit hebben voor hun vorm van Isarglitische religie op grond van het feit, dat de Assyrische koning Esarhaddon zo luidt immers de Samaritaanse traditie in de provincie Samaria de uitoefening daarvan had toegestaan en bevorderd. Mocht dit laatste het geval wezen, dan valt het monsterverbond tussen Joden en Samaritanen te verklaren als een wederzijdse erkenning van een status quo, waarbij beide partijen ernaar zochten bevrijd te raken van een vorstelijk bewind en slechts garanties vroegen van een neutrale overheid om in het eigen gebied naar eigen wetten te mogen leven. De Joden hebben dan voor hun deel kunnen pleiten op grond van het feit, dat Judéa was voortgekomen uit de stichting van het tempeldomein van Jeruzalem door Cyrus en de Samaritanen voor het hunne met het argument, dat ze al sinds de Assyrische tijd in een rijksprovincie woonden, doch dat voor die provincie een bepaalde religie was toegestaan.

Wat van de problemen, die hier liggen zij, Augustus schonk de delegatie gehoor. Daarbij moet men zich echter ook afvragen, of hij de zaak wel behoorlijk onderzocht heeft. Van gebrekkig onderzoek door Augustus vormt de affaire van de Arabische kwestie in 9 en 8 v. Chr., die tot de ongunst voor Herodes voerde, een bewijs. Alles bijeengenomen valt dus een pleit te voeren voor de stelling, dat een samentreffen van Joodse en Samaritaanse belangen gepaard aan onvoldoende onderzoek van de kant van Augustus in 6 na Chr. tot de situatie gevoerd kan hebben, dat de laatste op grond van een overdreven voorstelling van enkele gevallen van onbehoorlijk bestuur en van overtreding van de Joodse wet ertoe gekomen is aan te nemen, dat Archelaüs barbaars en tiranniek zou zijn opgetreden. Onbetwistbaar heeft hij hem op deze grond laten vallen. Want de etnarch werd binnen de kortst mogelijke termijn naar Rome geciteerd en werd na gelegenheid tot een weerwoord terstond naar Vienna in Gallig verbannen, terwijl zijn vermogen geconfisqueerd en zijn rijkje tot een deel van de provincie Syria verklaard werd. Als hoogste ambtenaar kreeg dit provinciedeel een procurator. In die toestand van gewest binnen een provincie moest men na 6 v. Chr. in Palestina bezuiden de Karmel verder gaan, terwijl daarnaast de territoria, die onder het gezag van Antipas en Philippus stonden, als kleine vorstendommen konden voortbestaan.

Tenzij de ontwikkelde gedachtegang onjuist is tengevolge van gebrekkige informatie omtrent het optreden van Archelaüs, dient gezegd te worden, dat deze etnarch, moge hij ook al daden van onbehoorlijk bestuur hebben gepleegd, het slachtoffer is geworden van ontwikkelingen onder de bevolkingsgroepen in zijn rijkje en van onvoldoende contróle vanuit Rome op de beschuldigingen, die tegen hem werden ingebracht. Degenen, die uit eigenbelang Archelaüs wisten te wippen, kregen een rekening te betalen.

Het tijdstip van de verbanning van Archelaüs

Joséfus beweert in zijn werk *De bello Judaica* (II 111 = II vii 3), dat Archelaüs in zijn negende regeringsjaar, naar Vienna verbannen werd en in zijn *Antiquitates* (XVII 342 = XVII xiii 2, 1, dat dit in diens tiende jaar zou zijn gebeurd. In het kader van onze jaartelling ligt vast, dat de verbanning in 6 na Chr. plaatsvond. De Griekse auteur Dio Cassius stelt haar namelijk onder het consulaat van Aemilius Lepidus en Lucius Arrantius en daarmee is genoemd jaar gegeven.

Voordat nu kan worden ingegaan op het probleem, dat Joséfus voor ons opwerpt dient gewezen op een moeilijkheid, die gelegen is in onze jaartelling. Deze kent namelijk het jaar 0 niet en daarom kan men bij periodes, die van vóór tot na het begin van onze jaartelling Zopen, niet werken met de algebraïsche reeks van gehele getallen: 2, 1, 0, +1, +2 etc. Zou het jaar 0 bestaan, dan zouden er tussen 1 januari 2 v. Chr. en 1 januari 2 na Chr. vier jaren verlopen zijn, n.l. het jaar 2 v. Chr., het jaar 1 v. Chr., het jaar 0 en het jaar 1 na Chr. Doordat het jaar 0 natuurlijk niet bestaat, zijn er tussen 1 januari 2 v. Chr. en 1 januari 2 na Chr. slechts drie jaren verlopen n.l. het jaar 2 v. Chr., het jaar 1 v. Chr. en het jaar 1 na Chr. Tussen 1 januari 4 v. Chr. en 1 januari 6 na Chr. verliepen dus niet tien, maar negen jaren.

Archelaüs volgde Herodes omstreeks 1 Nisan in 4 v. Chr. op. Dientengevolge was omstreeks 1 Nisan 6 na Chr. een negenjarige regeringsperiode voltooid. Wanneer men dit inziet is de weg vrij voor de behandeling van de detailproblemen. Die zijn gelegen in het feit, dat we niet weten, hoe Joséfus in zijn eerste werk de regeringsperiode van Archelaüs heeft berekend en hoe hij dat in zijn latere werk deed. Ten eerste ligt het niet vast, dat hij in zijn beide werken uitgaat van hetzelfde moment voor de aanvang van de regering van de etnarch, omdat het op zichzelf genomen reeds een vraag is, welk moment men voor die aanvang kiezen moet: de zelfpresentatie van Archelaüs aan het volk in de tempel in begin Nisan van 4 v. Chr., of de onbekende datum in de zomer van dat jaar, waarop Augustus het testament van Herodes autoriseerde. Rekent men de ene maal vanaf de zelfpresentatie en de andere vanaf de autorisatie van het testament, dan kan dat een verschil van een jaar geven. Als het is slechts een voorbeeld het testament op 10 september 4 v. Chr. is geautoriseerd en Archelaüs op 1 augustus 6 na Chr. werd afgezet, dan vond die afzetting in zijn negende jaar plaats wanneer men rekent vanaf 10 september 4 v. Chr., en in zijn tiende, als men dat doet vanaf begin Nisan van laatstgenoemd jaar. Ten tweede is er de mogelijkheid, dat tussen de beide werken van Joséfus een discrepantie is ontstaan tengevolge van de vergelijking van een in de Romeinse kalender bekende datum met een gegeven in de Joodse kalender. In 4 v. Chr. viel 1 Nisan n.l. op 29 maart, in 6 na Chr. op 18 april. Dientengevolge kan een datum, die bij het gebruik van de Joodse kalender in het negende jaar van Archelaüs viel, bij het gebruik van de Romeinse in diens tiende jaar gevallen zijn. Ten derde moest de mogelijkheid genoemd worden, dat Joséfus de ene maal gewerkt heeft met het oosterse systeem de regeringsjaren van een vorst op 1 Nisan te laten aanvangen en de andere maal niet. 1j toepassing van het oosterse systeem zou het kunnen zijn dit is afhankelijk zowel van de sterfdatum van Herodes als van de vraag, of men de regeringsperiode van Archelaüs moet tellen vanaf een dag in de buurt van die sterfdatum dan wel vanaf de autorisatie van het testament, dat 1 Nisan 3 v. Chr. als zijn officiële regeringsaanvang gegolden heeft. In dat geval liep de negen jaren termijn vanaf die datum tot 1 Nisan 7 v. Chr. en viel een datum in de zomer van 6 v. Chr. dus in het negende regeringsjaar van de etnarch.

Wanneer Joséfus bij zijn meer uitvoerige beschrijving van diens regering in de *Antiquitates*, zijn latere werk, er rekening mee heeft gehouden, dat het accessiejaar van de zoon van Herodes bijna een vol Joods kalenderjaar en meer dan een Romeins kalenderjaar heeft bijgedragen 1 Nisan 4 v. Chr. = 29 maart 4 v. Chr.; 1 Nisan 3 v.

Chr. = 17 april 3 v. Chr. , dan kwam hij de waarheid dichter nabij door te spreken van diens afzetting in het tiende jaar van zijn regering.

Mag bezigheid met het dateringsgegeven van Joséfus een frustrerende zaak zijn, wanneer men het moment zoekt vast te stellen, waarop Archelaüs is afgezet; ze heeft dit nut, dat er uit voortvloeit, dat men de zomer van 6 v. Chr. voor dit feit niet kan uitsluiten. En dit is van belang wanneer men inzicht zoekt te krijgen in de gang van zaken rondom die afzetting.

Joséfus vertelt, dat in het tiende jaar van de regering van Archelaüs de Joods Samaritaanse delegatie zich naar Rome begaf. Dat voert tot een datum, die strictu sensu na 18 april van 6 na Chr. moet vallen; maar het is intussen wel heel mogelijk, dat het vertrek van die delegatie daarvoor en haar aankomst te Rome daarna viel. De vraag is maar, hoe men gereisd heeft. Kar het in dit geval om een reis van een groep particulieren ging, moet men aannemen, dat zij met een koopvaardijship hebben gereisd. Zij kunnen daarbij gebruik hebben gemaakt van een schip, dat ergens van de Palestijnse kust naar Rome vertrok; zij kunnen echter ook via Alexandrië gereisd hebben, waar in het begin van april de grote korenschepen met passagiers accommodatie plachten klaar te liggen voor de overtocht naar Ostia. kt daarvan zij, in ieder geval moet het plan om de poging te wagen Archelaüs afgezet te krijgen dus in de winter van 5 op 6 v. Chr. zijn afgerond. Als Joden en Samaritanen elkaar hadden gevonden in dit plan, kan het nauwelijks anders, dan dat daaraan onderhandelingen tussen beide partijen hebben voorafgegaan, die slechts ten laatste in 5 v. Chr. gevoerd kunnen zijn. Dit betekent, dat men van twee kanten toen het bestuur van Archelaüs het beu was en daarbij is het opmerkelijk, dat van zijn kant deze onderhandelingen niet ontdekt zijn. Dit feit geeft steun aan de gedachte, dat het bewind van de etnarch niet zo verschrikkelijk is geweest, als men het Augustus heeft doen voorkomen en dat men uit enkele voorvallen argumenten heeft gesmeed om zich van hem te ontdoen met het doel het ideaal van herstel van een autonoom tempelgebied van Jeruzalem te realiseren, waarbij men de hulp van de overigens verafschuwde Samaritanen, die intussen met een andere argumentatie moesten werken, als welkom ervoer.

Wanneer de delegatie in het begin van april hetzij uit Caesarea of ergens anders van de Palestijnse kust, hetzij uit Alexandrië vertrokken is, dan kan zij pas, reizende per koopvaardijship, eind mei in Rome zijn aangekomen. In de loop van juni moet zij dan door Augustus gehoord zijn. Deze droeg de zaakgelastigde van Archelaüs op de laatste zo snel als mogelijk naar Rome te halen. Die zaakgelastigde heeft vanzelfsprekend met een oorlogsschip kunnen reizen, dat patrouilleerde op de route tussen Italië en de Syro Palestijnse kust. Met zo'n liburnia - een jager, die onder zeil tegelijkertijd vanaf twee dekken geroeid werd - viel de reis van Rome naar Jeruzalem in veertien dagen te maken. In de eerste helft van juli van 6 v. Chr. moet Archelaüs dus geweten hebben, dat hij ter verantwoording geroepen was. Ook hij kon met zo'n overheidsschip reizen, dat nu, tegen de in de zomertijd heersende noordwestenwind in meer tijd nodig had voor de terugreis naar Rome dan voor de heenreis daarvandaan. Maar in de loop van augustus van 6 v. Chr. zal hij daar zijn vonnis ervaren hebben en de berichten aan de overheidsinstanties in Syria, dat zij zorg moesten gaan dragen voor het bewind over Judéa, kunnen daar pas in september ontvangen zijn. De uitvoeringsmaatregelen moeten daarom nadien d.w.z. na september 6 na Chr. ter hand zijn genomen.

2. De eerste procuratuur over Judéa.

De bestuursvorm, die Augustus voor Judéa koos, was deze, dat het een relatief zelfstandig onderdeel van de provincie Syria ging vormen. Het werd n.l. niet rechtstreeks onder de keizerlijke legaat voor Syria gesteld, doch kreeg een eigen hoogste bestuursambtenaar in de vorm van een procurator uit de ridderstand.

De voornaamste functie van zulk een procurator werd gevormd door het financiële beheer. Hij was verantwoordelijk voor de inning van de belastingen, die door staatsambtenaren placht te geschieden en voor de opbrengst van de tollens, die verpacht werden aan tolgaarders (tollenaars). Om bij moeilijkheden zijn gezag effectief te kunnen laten gelden diende de procurator vanzelfsprekend *het bevel over troepen* te hebben. Voor zover valt na te gaan, waren het echter nooit troepen, gevormd door Romeinse burgers (legiones), die onder het bevel van procuratoren werden gesteld; doch eenheden, die gevormd waren uit bevolking van de provinciën. (auxilia). Eveneens vanzelfsprekend had een procurator, wilde hij zich kunnen handhaven, *de hoogste rechterlijke bevoegdheid in zijn gebied*. Voor de periode van 6-41 na Chr. ontbreken helaas voldoende gegevens, om een gedetailleerd inzicht te krijgen in de financiële, militaire en juridische situaties in Judéa. Welke troepenonderdelen er gelegerd waren en waar dit precies het geval was, weten we dientengevolge niet; hoogstens valt te vermoeden, dat in Caesarea een Samaritaanse cohorte lag. Het is verder niet zeker, dat alle procuratoren het recht hebben gehad om de doodstraf te laten voltrekken. Omtrent enkele procuratoren verzekert Joséfus echter, dat zij dit recht bezaten. Procuratoren plachten ook niet te beschikken over het recht van begenadiging. Wat tenslotte de financiële administratie aangaat, dient eveneens gezegd te worden, dat we voor Judéa in de genoemde jaren niets met zekerheid weten. Schurer heeft vermoed, dat de 11 toparchiën, die Joséfus noemt voor Judéa, of de 10 toparchieën, die Plinius voor dit gebied vermeldt, voornamelijk hebben gefungeerd als belastingdistricten. Dit is echter ten enen male onbewijsbaar en merkwaardig is in dit verband, dat slechts 7 namen uit de lijst van Joséfus gelijk zijn aan die uit de lijst van Plinius. Wanneer deze districtshoofdsteden te maken hebben gehad met de belastinginning, dan ligt het meer voor de hand, dat de door Plinius genoemde plaatsen centra daarvoor waren, dan de door Joséfus genoemde. De Joodse auteur kan namelijk geïnteresseerd zijn geweest in de centra, waar Joodse gerechtshoven gevestigd waren. Dit laatste voert tot een zaak, die voor de Joden van vitaal belang is geweest.

De Joden hebben aan Augustus verzocht onder direct Romeins bestuur te mogen leven mits het hun toegestaan zou zijn de wetten der vaders in praktijk te brengen. Aan dit verzoek heeft hij bij de afzetting van Archelaüs gehoor gegeven. Waar uit niets blijkt, dat in het Joodse gebied, behalve in uitzonderlijke gevallen, Romeinse rechtspraak is toegepast, zal men dan ook moeten aannemen, dat de dagelijkse praktijk van de rechtsuitoefening in handen van de Joodse instanties heeft gelegen. Dit betekent, dat het sanhedrin van Jeruzalem is blijven functioneren als hoogste gerechtshof en dat er daarnaast rechtbanken ook sanhedrin genaamd in verschillende steden zijn geweest. Met deze rechterlijke organisatie bleef Augustus in de lijn, die door Pompeus in 63 v. Chr. geïnaugureerd was. Praktisch kan de betekenis daarvan geen andere geweest zijn, dan dat de schriftgeleerde (farizeese) rechtsopvattingen weer volkomen tot gelding kwamen. De rechtspraak van de procurator moet zich beperkt hebben tot gevallen, waarin het Romeinse gezag in gevaar scheen te komen.

De standplaats van de procurator was Caesarea. Wanneer hem dat nodig scheen, vertoefde deze hoogste Romeinse ambtenaar natuurlijk in Jeruzalem. In zulke gevallen was hij vergezeld van troepen; het schijnt echter de gewoonte geweest te zijn, dat deze troepen de veldtekenen, waaraan beeltenissen van de keizer bevestigd waren,

niet voerden. Op de in Judéa geslagen bronzen munten kwam de beeltenis van de keizer evenmin voor, Doordat zilveren munten evenwel niet in het gebied van de procurator géslagen werden, was het onvermijdelijk dat de Joden zich af en toe bedienen moesten van munten met de keizerlijke beeldenaar.

De Griekse titel van de procurator

De gebruikelijke titel voor een procurator is in Griekse geschriften epitropos. Bij Joséfus komen echter ook andere aanduidingen voor: evarchos, hégemoon, epimelètès en hipparchès. Dit zijn evenwel onnauwkeurige aanduidingen. Eparchos is de aanduiding, die gebruikelijk is voor de prefect van Egypte, een ambtenaar, die in veel hogere rang stond dan een procurator over Judéa. Hégemoon is een term, die landvoogd in het algemeen betekent, zonder dat daaruit iets valt af te leiden omtrent de rang van deze landvoogd. Epimelètès schijnt wel een letterlijke vertaling van het woord procurator en bij het woord Hipparchès kan men zich afvragen, of daarmee niet eer de ridderlijke rang van de procurator, dan diens ambt is aangeduid.

De eerste procurator, die naar Judéa gezonden werd, was Coponius. Deze kan zijn ambtsgebied nog in 6 na Chr. bereikt hebben. Meer dan de zaken voorlopig gaande houden kon deze evenwel niet. Want de meest dringende kwestie was, dat de confiscatie van Archelaüs' bezittingen geregeld en de basis voor het Romeinse belastingsysteem in Judéa gelegd moest worden. Dit was een taak, die de normale bevoegdheden van een procurator te boven ging en diens gevolg werd zij opgedragen aan de nieuwe legaat voor Syrië, Quirinus.

In 7 na Chr. begaf laatstgenoemde zich naar Jeruzalem. Terstond stak het verzet de kop op, maar de hogepriester Joazer wist dit te bezweren. Zo kon de census voortgang vinden. Intussen bleef het gevoel van onbehagen over de Romeinse maatregelen, die men natuurlijk niet verwacht had, broeien en daarvan maakte Judas van Gamala uit Golan, die ook de naam Judas de Galileeër droeg en waarschijnlijk dezelfde is als Judas, de zoon van Hizkia, die in 4 v. Chr. een oproer in Galiléa ontketende, gebruik om in samenwerking met de farizeeër Zadok te stoken. Tot hernieuwd verzet kwam het niet; maar wel was het gevolgd, dat binnen het Jodendom een met de farizeeërs verwante groepering ontstond,

die met het devies "Geen andere heer en meester dan God" in het vaandel het geweld als een normaal politiek middel in de confrontatie met Rome beschouwde. Naast Sadduceeërs, Farizeeërs en Essenen spreekt Joséfus in dit verband van "een vierde groepering (secte)"; in later tijd werd deze groepering aangeduid met het woord "Zeloten" (activisten).

Het is wellicht niet overbodig op te merken, dat er een verschil bestaat tussen wat zich bij vroegere opstanden voordeed en de habitus van de Zeloten. De opstanden in het verleden hadden zich voorgedaan rondom concrete situaties. Thans kreeg men te maken met het feit, dat in de concrete situatie een opstand uitzichtloos scheen; doch dat een organisatie ontstond, die haar tijd afwachtte om haar grote slag te slaan en die intussen terreur uitoefende door overvallen en politieke moorden. Opmerkelijk is daarbij, dat de inspirator iemand was, die niet in Judéa, doch in het noorden thuis was; in het gebied, waar al veel eerder bevolkingsgroepen getoond hadden wereldlijk gezag af te wijzen. Nu de eerste resultaten van de keuze voor Rome de bevolking van Judéa voor een onaangename verrassing stelden, kreeg een noord- Palestijnse vertegenwoordiger van daar levende onafhankelijkheidsgedachten de kans Judese Joden ervan te overtuigen, dat de keuze om tempelgebied in een niet- Joodse staat te zijn, onjuist was geweest en om een permanente verzetsbeweging, die deze keuze ongedaan moest maken, te organiseren. Ideologisch hebben deze mensen een

verdergaande consequentie getrokken uit de oud-Israëlitische afwijzing van het koningschap, dan degenen, die om Romeins bewind gevraagd hadden. De laatsten hadden gepoogd van Joods koningschap, zoals men dat onder de Hasmoneeërs en Herodes beleefd had, af te komen door terug te grijpen op de situatie, die na de Babylonische ballingschap was ontstaan. Voor de aanhangers van de nieuwe groepering ging dit niet ver genoeg. Die wensten elke vorm van wereldlijke overheid terzijde te stellen. Zij waren daarom niet tevreden met het bestuursmodel "tempelgebied binnen een wereldstaat" en stelden de situatie, waarvoor de richterprofeet Samuël gepleit had als ideaal. Om dit ideaal te kunnen verwezenlijken waren zij bereid terug te vallen op de voortdurende strijd, zoals die in de richte-
 terenperiode had bestaan.

Voorlopig was er echter weinig aanleiding om strijd te ontketenen. Men mocht dan principieel gekant zijn tegen betaling van belasting aan Rome, er valt niet aan voorbij te zien dat onder het regiem van Herodes en Archelaüs ook belasting betaald moest worden en dat met name de fiscale druk onder het bewind van de eerste als bijzonder zwaar was ervaren. Wanneer Rome de teugels ook maar enigszins minder strak heeft aangehaald, gaf de praktijk aanleiding om niet al te zwaar aan het principe te tillen. En uit niets blijkt, dat de Romeinse belastingheffing de herodiaanse in zwaarte overtroffen heeft. In dit verband dient verder bedacht te worden, dat de kwestie van de toll en de tolverpachting, waaraan men zich geërgerd heeft, geen oorzaak kon vormen waardoor het bij de instelling van het directe Romeinse bestuur over Judéa gemakkelijk tot mAssaal verzet kon komen. Het veelvuldig voorkomen van toll en binnen Palestina was namelijk een gevolg van de verdeling van het rijk van Herodes in drie vorstendommen. Over de kam van de Karmel en langs de Jordaan liepen sindsdien staatsgrenzen. Dit was onder Archelaüs reeds zo geweest en bleef onder de procuratuur zo voortbestaan. Verder bestond het tolsysteem eveneens in de tetrarchieën van Antipas en Philippus, die onberoerd bleven door de verandering van bestuursstructuur, die in 6 na Chr. voor Judéa en Samaria plaatsvond. Bij die verandering viel daarom uit het onbehagen tegen het tolsysteem moeilijk een argument te smeden tegen de nieuwe bestuursvorm voor Judéa. Hoogstens heeft het kunnen dienen als argument voor de veel verder reikende stelling, dat de Joden in het algemeen met slechts God als heer en meester niet onder een of andere vorm van wereldlijke overheid dienden te leven; doch deze stelling is blijkbaar juist door de meerderheid der Palestijnse Joden wellicht uit onderscheidene redenen niet voor realisering vatbaar geacht. Mag men aannemen, dat zuiver materiële omstandigheden in 7 na Chr. geen brandstof hebben geleverd voor het vuur van het oproer, dan valt er verder mee te rekenen, dat een ingreep of ingrepen in de Joodse religie dat zouden hebben kunnen doen. In dit verband is het opnieuw van belang, op te merken, dat de Joodse religie haar gestalte krijgt in de vorm van recht (jus).

In confrontatiesituaties was het dan ook nooit de vraag geweest, of een bepaalde geloofsvoorstelling of cultusvorm gepraktiseerd mocht blijven, doch of het zou zijn toegestaan in de toekomst te leven naar de wetten der vaderen. Dat leven naar de wetten der vaderen omvatte veel meer dan het koesteren van bepaalde geloofsvoorstellingen en het instandhouden van cultusvormen; en dientengevolge waren geloofsvoorstellingen en cultus gegarandeerd als Zeven naar die wetten was toegestaan.

Die garantie moet door Augustus in 6 na Chr. gegeven zijn en zoals boven reeds opgemerkt blijkt nergens, dat aan de Joden in Judéa een vreemde rechtspraktijk is opgelegd; terwijl voor zover te zien valt, de procurator slechts van zijn hoogste

juridische bevoegdheid gebruik gemaakt schijnt te hebben als het gezag van Rome in gevaar kwam. Van Joodse zijde viel daarom ook niets te beweren tegen het Romeinse bewind op grond van het feit, dat dit bewind haar religie in gevaar zou brengen. Niettemin was er in 7 v. Chr. één zaak, die de Zeloten wind in de zeilen had kunnen blazen, doch waaruit zij om politieke redenen geen munt konden slaan, omdat de betrokkene hun tegenstander was. Dat was de kwestie van de afzetting van Joazer als hogepriester.

Joazer was door een grote meerderheid der Joden in het pontificaat teruggeroepen, toen de positie van Archelaüs zo zwak was geworden, dat men meende zich van diens paladijn Jozua ben Sië te kunnen ontdoen. Dit zal gebeurd zijn, zoals reeds betoogd, omdat Joazer waarschijnlijk als voorstander van direct Romeins bewind over Judéa tegenstander van Archelaüs was. Deze Joazer, die de census van Quirinius mogelijk maakte, werd door laatstgenoemde niettemin afgezet. Over de redenen daartoe tasten wij ten enenmale in het duister. Wat daarvan echter zij, de afzetting van de hogepriester zou voor de nieuwe groepering een kwestie hebben kunnen vormen om het volk in het geweer te roepen tegen de bestuursvorm waartegen zij zich kante. Zij deed dit echter niet: En daarachter gaat heel duidelijk een partijpolitiek motief schuil: Joazer had een opstand tegen de Romeinse census weten te bezweren; hij paste daarom niet in het politieke raam van de jonge Zelotische beweging en dus liet deze hem liever vallen dan dat zij zijn afzetting tot een principiële kwestie maakte. De maatregel van de nieuwe overheid, die als ingreep in het Joodse religieuze bestel had kunnen worden uitgelegd, buitte zij daarom niet uit.

Tot nieuwe hogepriester werd benoemd Channa de zoon van Seth. Uit welke hoek deze figuur kwam valt niet uit te maken. In elk geval moet hij tot een zeer aanzienlijke familie behoord hebben, want na zijn pontificaat, dat van 7 tot 15 na Chr. duurde hebben nog vijf van zijn zonen en een schoonzoon het vervuld: Eleazer (ca. 16 17 na Chr.), Jozef Kaiapha

de schoonzoon (18 36), Jonathan (36 37), Theophilus (37 41), Matthias (ca. 43) en Channa (in 62). Dat hij de groepering van de Sadduceeërs toegedaan is geweest, is aannemelijk.

Hadden de Joden en de Samaritanen het gezamenlijk van Augustus gedaan weten te krijgen, dat het etnarchaat werd omgezet in een Romeinse procuratuur, lang duurde dit monsterverbond niet. Nog tijdens de ambtstermijn van Coponius, waarschijnlijk in 9 na Chr., verontreinigden Samaritanen tijdens een paasfeest de tempel, door 's nachts voor de paasviering werd de tempel omstreeks middernacht geopend enkele lijken in een der zuilengangen neer te leggen. Dit maakte de breuk tussen Joden en Samaritanen compleet. Tot dusverre was het de laatsten toegestaan geweest op de grote feesten de tempel te bezoeken; dit werd niet langer geduld.

Kort daarna werd de eerste procurator vervangen. De opvolger, Marcus Ambibulus, die het ambt van 9 tot 12 na Chr. waarnam, heeft voorzover bekend geen bijzondere moeilijkheden met de Joden gehad. Een belangrijk feit, dat in zijn ambtsperiode plaatsvond, was het overlijden van de zuster van Herodes, Salóme, vermoedelijk in 10 na Chr. Bij de regeling van de nalatenschap van de overleden koning had Salóme destijds de stadsdistricten van Jamnia, Asdod en Phasaëlis toegewezen gekregen, terwijl Augustus haar een koninklijke woning in Askelon schonk. Wat er met haar bezitsrechten op Asdod gebeurd is, blijkt nergens. Zij kan die verkocht hebben; maar het is evenzeer mogelijk, dat die in 7 na Chr., toen Quirinius de boedel van Archelaüs regelde, zijn verruild tegen een deel van de bezittingen van Archelaüs. In ieder geval bestond de nalatenschap van Salóme tenzij de vermelding, die Joséfus daaromtrent

doet, onjuist zou zijn uit de stadsdistricten Jamnia, Phasaëlis en Archelais, waartoe de door Archelaüs aangelegde palmenplantages behoorden. Dit bezit had Salóme vermaakt aan Livia, de gemalin van Augustus, met wie zij bevriend was geweest, en dientengevolge werden het in 10 na Chr. privé eigendommen van de keizerlijke familie. Voor het Jodendom nu is het van belang geworden, dat Jamnia daartoe behoorde, want daardoor kon bijna zestig jaar later Jochanan ben Zakkaj het schriftgeleerde Jodendom onder de onmiddellijke bescherming van de keizer stellen door Vespasianus te verzoeken een sanhedrin in deze plaats te mogen vestigen, hetgeen werd toegestaan. Dat Jamnia bestuurlijk een positie innam, waarin het los stond van Judéa blijkt, wanneer bij een voorval in het jaar 36 sprake is van de procurator van Jamnia.

Van de opvolger van Marcus Ambibulus, Annius Rufus, is niets naders bekend. In 15 na Chr., het jaar na de dood van Augustus, werd hij vervangen door Valerius Gratus, die tot 26 na Chr. in functie bleef. Over zijn verhouding tot de Joodse bevolking van zijn gebied in het algemeen bestaan geen gegevens, maar wel is het zeker, dat hij in de eerste jaren van zijn bewind moeilijkheden heeft gehad met de leidinggevende priesters. Channa zette hij kort na zijn aankomst af als hogepriester; de opvolger in het hoogste Joodse ambt werd Ismael ben Phiabi. Men kan het vermoeden koesteren, dat deze tot dezelfde familie behoort als de in 34 v. Chr. door Herodes afgezette Jozua ben Phiabi. Na korte tijd werd Ismaël ook afgezet en vervangen door Eleazer, een zoon van Channa, die na een jaar weer verwijderd werd ten gunste van Simon ben Kamit. Zijn pontificaat duurde eveneens niet langer dan een jaar. Toen, het moet in ongeveer 18 na Chr. geweest zijn, had Valerius Gratus de hogepriester gevonden, waarmee samen te werken viel: Jozef Kajapha, de schoonzoon van Channa. Gedurende de resterende bestuursperiode van de procurator bleef hij in het ambt en diens opvolger, Pontius Pilatus, heeft er geen behoefte aan gehad hem door een ander te vervangen. Pas na de verbanning van Pilatus na Pasen van het jaar 36 werd hij door Vitellius, de legaat voor Syrië afgezet.

Niets valt ook maar met enige zekerheid te zeggen over de achtergronden van de moeilijkheden, die Gratus met de respectievelijke hogepriesters heeft gehad. Wanneer men ziet, dat de reeks bestaat uit Channa, een van diens zonen en diens schoonzoon, met een onderbreking van een aantal maanden tussen de ambtsperiode van de vader en de zoon en met een van een jaar tussen die van de zoon en de schoonzoon, tijdens welke onderbrekingen het hogepriesterschap door vertegenwoordigers van andere families werd vervuld, dan wordt men geneigd te vermoeden, dat geïntrigeer in aanzienlijke priesterlijke kringen aan de gebeurtenissen niet vreemd zal zijn geweest. Intussen kan ook een heel concreet feit aanleiding hebben gegeven tot moeilijkheden tussen de procurator en een of meer van de hogepriesters. De kwestie was namelijk deze, dat Herodes destijds beslag had gelegd op het hogepriesterlijk gewaad. Dit werd bewaard in de burcht Antonia aan de noordzijde van het tempelcomplex. De bedoeling van de maatregel is duidelijk: door dit gewaad alleen voor de viering van de drie grote feesten ter beschikking te stellen kon het niet te enigertijd misbruikt worden door een hogepriester bij een poging tot verzet tegen de wereldlijke overheid. Dat dergelijk misbruik niet uitgesloten moest worden geacht, wordt men zich bewust, als men bij Jezus Sirach de geëxalteerde beschrijving leest van de verschijning van de hogepriester in zijn ambtsgewaad (50:7 v.v.). Archelaüs continueerde de maatregel van zijn vader en niet onmogelijk heeft hem dit parten gespeeld in zijn moeilijkheden rondom de vervulling van het hogepriesterlijk ambt en de Romeinen namen haar weer van hem over. De bewaringsprocedure was bijzonder decent: het ambtsgewaad van de

hoogste Joodse functionaris bevond zich binnen de burcht in een stenen vertrek in een door priesters verzegelde kast of kist, terwijl de bevelvoerende officier er voor diende te zorgen, dat daar dagelijks een lamp brandde. Zeven dagen voor de aanvang der feesten gaf deze officier het gewaad over aan de priesters, waardoor de hoogste reinigingsperiode, die de Joodse wet kent, in acht genomen kon worden voordat het door de hogepriester op het feest gedragen werd. Daarna moest het weer worden ingeleverd. Dat de Joden zich aan deze maatregel bijzonder geërgerd hebben blijkt uit het feit, dat Vitellius haar in 36 na Chr. ongedaan heeft gemaakt, waardoor hij goodwill wist te kweken. Denkbaar is het nu, dat sommige hogepriesters onder Valerius Gratus moeilijkheden hebben gemaakt rondom deze kwestie en dat deze door de procurator hoog zijn opgenomen. In Jozef Kajapha zou hij dan een lid van de Channadynastie gevonden hebben, die bereid bleek zich bij de bestaande regeling neer te leggen.

Valt van de eerste vier procuratoren, die tezamen twintig jaar lang Judéa bestuurden, niets te vermelden, dat op moeilijkheden met de Joodse bevolking wijst en dit ondanks het feit, dat de groepering der Zeloten bestond, onder Pontius Pilatus veranderde de situatie. Voor de kennis van zijn optreden is niet alleen Joséfus, doch ook Philo een bron. De laatste auteur zegt van hem dat hij een onbuigzaam en eigenzinnig wreed karakter had. Hij zou omkoopbaar zijn geweest en bij zijn bewind geweld, mishandeling, roof en terechtstellingen zonder vorm van proces niet hebben geschuwd. Uit Philo's beschrijving ontstaat zo de indruk, dat Pilatus een terreurbewind heeft gevoerd. Aler daarover iets meer te zeggen dient te rade gegaan te worden bij de omtrent zijn ambtsperiode bekende feiten. Die zijn de volgende:

Ten eerste liet Pilatus terstond na zijn ambtsaanvaarding in de loop van een nacht het nieuwe garnizoen van Jeruzalem met de veldtekenen de stad binnentrekken. Een grote menigte van Joden begaf zich naar Caesarea om daar tegen te protesteren. De nieuwe procurator liet hen samenbrengen in het hippodroom om zich daar met zwaard en dolk van hen te ontdoen. De houding van de menigte in het aangezicht van de dood imponeerde hem dusdanig dat hij totaal bakzeil haalde en de veldtekenen uit Jeruzalem terug liet komen.

Ten tweede heeft hij een waterleiding naar Jeruzalem laten aanleggen. Doordat hij deze onderneming uit de gelden, waarover de tempel de beschikking had, liet betalen, ontstond een storm van verontwaardiging, die tot een tumult voerde bij een bezoek aan het bouwwerk. Met het ontstaan van dat tumult had Pilatus echter gerekend en daarom had hij ervoor gezorgd, dat zich in burger geklede soldaten met knuppels onder hun mantels tussen het volk bevonden. Die knuppels deden hun werk en er vielen doden.

Ten derde heeft de uit het Nieuwe Testament goed bekende procurator eens in de tempel een aantal Galileeërs, die daar offers brachten, laten neerslaan.

Ten vierde heeft hij te maken gehad met roofovervallen, die misschien iets van doen hadden met een verzetsbeweging, waarvan de gevangenneming van Barabba het gevolg is geweest.

Ten vijfde heeft hij in het paleis van Herodes te enigertijd vergulde ereschilden voor Tibérius opgesteld, waarop niet het beeld, doch slechts de naam van de keizer voorkwam, hetgeen tot een klacht in Rome voerde, die ertoe leidde, dat Pilatus opnieuw bakzeil moest halen.

En tenslotte heeft hij in 35 na Chr. een bijeenkomst van Samaritanen bij de Gerizim laten neerslaan, die daar samengeroepen was door een "profeet", die beloofd had op deze berg verborgen heilige tempelgereedschappen, die uit de tijd van Mozes

dateerden, te voorschijn te zullen halen.

Wanneer men deze zes gegevens overziet, dan kan men het oordeel van Philo over Pilatus ten dele volgen. Hij was hard, wreed; want voor het laten neerslaan van volksgroepen, die geen opstand ontketend hadden, doch waarvan hij vermoedde, dat zij het Romeinse gezag konden aantasten, deinsde hij niet terug. Hij was ook eigenzinnig; dat blijkt uit het feit, dat hij terstond na zijn ambtsaanvaarding een eind trachtte te maken aan het blijkbaar bestaande privilege, dat de keizerlijke veldtekenen binnen Jeruzalem niet gevoerd zouden worden, alsook uit het feit, dat hij later in het paleis van Herodes de keizerlijke schilden opstelde. Maar hij was niet onbuigzaam; want hij wist, als het nodig was, bakzeil te halen. Men doet daarom Pilatus wellicht meer recht, als men hem ziet als een psychologisch weinig begaafde figuur, die zijn principes had. Daardoor heeft hij tegenstand ontketend en daarop reageerde hij. Misschien te vlot; maar dat valt niet zeker uit te maken. We weten namelijk ten enenmale niet, welk gevaar Pilatus geducht heeft van de Galileeërs, die hij bij hun offers in de tempel liet neerhouwen en het is begrijpelijk, dat hij in een door een Samaritaanse profeet ontketende beweging, waarbij tempelgereedschap uit heilige tijden in het geding was, een gevaar heeft gezien. Het grootste probleem werpt in dit verband de arrestatie van Barabba op, die als een opstandsleider wordt gekenmerkt in de evangeliën. De vraag is, of deze man een werkelijke zeloot is geweest dan wel een ordinaire leider van een roversbende, wiens zaak door de zeloten om politieke motieven is uitgebuit. Intussen haalde echter Pilatus ook in deze kwestie bakzeil door hem vrij te laten. wat nog iets anders is dan gratiëren. Samenvattend valt over Pilatus te zeggen, dat hij karakterologisch iemand is geweest, die verzet van de kant der Joden moest oproepen. Met zijn benoeming tot procurator heeft keizer Tibérius daarom een misgreep gedaan. Daarmee is niet gezegd, dat Pilatus een onbekwaam procurator is geweest; want hij heeft waarschijnlijk mogelijke gevaren weten te onderkennen en stelde terecht de meest kapitalistische instantie in Jeruzalem, de tempel, aansprakelijk voor de goede watervoorziening van die stad. Maar hij werkte als een man van principes met weinig psychologisch inzicht niet altijd tactisch, waarbij kwam, dat hij de neiging had om naar geweld te grijpen. Daardoor bereidde hij zich zijn val, toen na allerlei klachten van de Joden over zijn bewind ook de Samaritanen zich over hem gingen beklagen. Want men mag niet veronderstellen, dat in Rome inzicht bestond in allerlei detailkwesties in Palestina. Daar kan het slechts opgevallen zijn, dat thans niet alleen de Joden, maar ook de Samaritanen zich tegen de procurator keerden, waardoor hij onhoudbaar scheen geworden. Toen Pilatus ter verantwoording naar Rome gezonden door de legaat van Syrië, Vitellius, daar arriveerde, was keizer Tibérius al gestorven en opgevolgd door Caligula in maart 37 v. Chr. Hoe het hem in deze overgangssituatie is vergaan, weten we niet. Volgens christelijke legenden is hij of terechtgesteld of heeft hij wat meer waarschijnlijk is zelfmoord gepleegd. Zijn opvolger, wellicht beter waarnemer in de functie van procurator was voorlopig Marcellus, die door Caligula vervangen werd door Marullus, die tot in het jaar 41 functie neerde.

Het einde van de procuratuur van Pilatus betekende het einde van het hogepriesterschap van Jozef Kajapha. Vitellius verving hem door een zwager, een zoon van Channa, Jonathan. Hoewel de keizerlijke legaat tot concessies jegens de Joden bereid was hij gaf de tempel niet alleen weer de volledige beschikking over het hogepriesterlijk gewaad, doch verminderde ook de belastingdruk en betoonde bij een veldtocht tegen koning Aretas IV van Arabië waarover onder nog gesproken zal

worden over grote inschikkelijkheid bij de passage van zijn legioenen door Judéa heeft hij kennelijk met Jonathan ben Channa geen zaken kunnen doen. Binnen een jaar ontnam hij hem de hoogste Joodse waardigheid en stelde hij een broer van Jonathan, Theophilus ben Channa aan., Deze laatste functioneerde tot onder het koningschap van Agrippa 1, die de Romeinse voorkeur voor de Channadynastie losliet en het voor het pontificaat weer zocht bij de familie der Boëthusiërs. De procurator Marullus en de hogepriester Theophilus maakten het einde van een periode in Judéa mee. Opstanden deden zich in hun tijd niet voor; wat temeer merkwaardig is, daar zich een calamiteit dreigde te voltrekken. De oorzaak van deze calamiteit was gelegen in de goddelijke verering, die keizer Caligula, de opvolger van Tiberius, voor zich opeiste.

De achtergrond voor de verering van de keizer als godheid ligt in het Romeins religieuze idee van de *genius* en van de huiscultus van de *heses* (de huisgoden). De *genius* was het buitenaardse element, dat in een mens stak en dat een relatie had tot de wereld der goden. Eenmaal bevrijd van het lichaam kon het zijn bovennatuurlijke functie hernemen. Dat in de Romeinse beschouwingen rondom de *genius* omstreeks het begin van onze jaartelling de metaphysica van de Stoa in ontwikkelde kringen een rol heeft gespeeld, kan men veilig aannemen. De *genius* viel dan ook betrekkelijk gemakkelijk te identificeren met de *lar-familiafris*, de huisgod van het gezin. Onder het bewind van Augustus, in 7 v. Chr., is de cultus van de lares tengevolge van het feit, dat in de stad Rome met zijn uiterst gemengde, in flatgebouwen Zevende en voor een niet gering deel uit paupers bestaande bevolking van deze verering nauwelijks meer iets terecht kon komen, straats en wijksgewijze georganiseerd. Tot de daarbij vereerde lares behoorde ook die van de *princeps senatus*, d.w.z. van het eerste lid van de senaat, de positie, waaraan Augustus zijn hoogste keizerlijke bevoegdheden ontleende. Zo bestond er dus in Rome een zeer bescheiden vorm van religieuze verering van de man, die men als hoogste gezagsdrager moest erkennen.

Ook in het Midden-Oosten wist men, dat Augustus de hoogste gezagsdrager in het imperium romanum was. Daar verkeerde men echter allang in de situatie, dat men in belangrijke gebieden b.v. in Egypte; maar ook elders de hoogste gezagsdrager als een openbaring uit de godenwereld zag. En daar was zo'n vorst dan niet iemand, die dank zij zijn *genius* een relatie tot de wereld der goden had; doch de man, waarin een grote godheid zijn werk deed. Met de groeiende religieuze verering voor Caesar Augustus had men in het Midden-Oosten dan ook menigmaal geen moeite; men was, integendeel, daar wel bereid hem als een god op aarde te aanvaarden.

Uitgesproken vormen heeft de religieuze verering van Augustus in het Midden-Oosten toch maar zelden aangenomen. Tibérius was een tegenstander van dit soort mystiek.

Caligula verheugde er zich echter in. Deze als kind verwendte jongeman zocht de koestering van de massa. Hoe kon de massa hem beter koesteren dan door hem als een god te vereren: en dus eiste hij, waar hem dat mogelijk was, *goddelijke verering*.

Caligula wenste zijn leiderschap in het imperium romanum erkend te zien door goddelijke verering. In Alexandrië voerde dat tot toestanden van Jodenvervolging. Vanuit deze plaats ondernamen de tot in levensgevaar verkerende Joden onder leiding van Philo stappen om de keizer van zijn heilloze politiek in zoverre te doen afzien, dat hij de Joden zou vrijstellen van zijn eis hem die goddelijke verering toe te brengen. Het gezantschap, dat in het jaar 39/40 in Rome verkeerde, boekte geen succes, doch werd door Caligula die eigenlijk Gajus heette, doch altijd met het koesterende kindernaampje uit zijn vroege jeugd pleegt te worden aangeduid integendeel smadelijk behandeld. Intussen deed zich in Palestina een ontwikkeling voor, die bijna fataal werd voor de Joden.

Boven is uiteengezet, dat het stadsgebied van Jamnia privé-bezit van het keizerlijk huis was. Daar woonde dientengevolge een sterke niet-Joodse bevolkingsgroep. Maar kennelijk heeft de onmiddellijk keizerlijke bescherming, die men daar genoot en wellicht ook de economische situatie van deze keizerlijke stad veel Joden als bewoners aangetrokken. In Jamnia nu ontstond een conflict rondom de goddelijke pretenties van Caligula, dat tot een ramp dreigde uit te groeien.

Het conflict in Jamnia wordt door Joséfus niet vermeld, doch door Philo. Deze Alexandrijnse auteur is door zijn gebrek aan kennis omtrent de precieze verhoudingen in Palestina ook niet geheel nauwkeurig. Hij ziet de procurator over Jamnia voor procurator over Judéa aan; dit tengevolge van het feit, dat het hem niet duidelijk is geweest, dat de keizer onderscheid diende te maken tussen de beheersfunctionaris over een keizerlijke provincie en de beheersfunctionaris over zijn privé-bezittingen.

De niet—Joodse bevolking van het keizerlijk domein Jamnia eiste, dat de keizer daar goddelijk vereerd zou worden. De Joodse medebewoners van dit domein dienden tenminste daartoe een buste van Caligula met een opschrift, dat naar Jupiter verwees, op te stellen in hun synagoge, en dat wil naar toenmalige begrippen zeggen: verenigingsgebouw. Daarmee scheen de Joodse religie niet in gevaar gebracht; buitenstaanders konden immers niet vermoeden, dat samenkomsten van Joden in hun verenigingsgebouw cultische waarde hadden. Zij zagen, als het om de cultus ging, slechts naar de tempel.

Voor de Joden, die de schriftgeleerden volgden, en dat was de overgrote meerderheid, lag de zaak intussen anders. Voor hen had het samenkomen in het verenigingsgebouw wel degelijk cultische waarde gekregen en zij zagen dientengevolge in de eis om een keizerbuste met een naar Jupiter verwijzend opschrift in de synagoge van Jamnia te plaatsen een aantasting van hun religie. Dus weigerden zij. De gevolgen waren niet gering.

Toen de weigering aan Caligula, die geconfronteerd was met het Alexandrijnse Jodenprobleem, bekend werd, vatte hij het plan op om in de tempel van Jeruzalem zijn buste te doen plaatsen. Zowel zijn nieuwe legaat in Syrië, Petronius, als Agrippa I, die met de koningstitel reeds heerste over de tetrarchieën van Philippus en Antipas, brachten hem van dit plan af. Hij kreeg daarvan echter weer spijt en wenste zich op zijn ambtenaar Petronius te wreken door dien ter dood te veroordelen. De laatste ontving het overlijdensbericht van Caligula echter voor diens door hem uitgeschreven doodvonnis tengevolge van seizoenmoeilijkheden met het scheepsverkeer op de Middellandse Zee. Zo behield Petronius het leven en bleven de Joden gevrijwaard voor een nieuwe tempelontwijding. Caligula werd opgevolgd door Claudius en deze trachtte terstond, zowel in Alexandrië als in Palestina tot betere verhoudingen met de Joden te komen. In dit kader voegde hij het gebied van de procuratuur over Judéa en Samaria bij het reeds bestaande rijk van Agrippa I. Hoe dit rijk ontstond, dient thans bezien te worden.

3. De Tetrarchie van Philippus en het zwarte schaap in de familie; Agrippa

Bij de beschrijving van het lot van de erfenis van Herodes de Grote ligt het voor de hand, dat eerst uiteengezet moet worden, wat zich in het Joodse kerngebied, Judéa heeft afgespeeld, omdat daar de werkelijke beslissingen voor de toekomst zijn gevallen. Hoewel, wanneer men te rade gaat met de omvang van de Joodse bevolking in de tetrarchieën, vervolgens de geschiedenis van het gebied van Antipas en daarna

die van het rijkje van Philippus aan de orde zou moeten komen, is het toch beter de volgorde om te keren. Want de gang van zaken in de tetrarchie van Philippus is - hetzij bij gebrek aan gebeurtenissen, hetzij bij gebrek aan gegevens - snel beschreven, terwijl zich daar een opvolgingssituatie heeft voorgedaan, die het einde van het bewind van Antipas heeft veroorzaakt.

De Joden vormden in het gebied van Philippus een waarschijnlijk kleine minderheid. Vandaar, dat zijn munten een beeldenaar konden dragen; waartoe hij echter niet zijn eigen portret, doch dat van Augustus en later dat van Tibérius gebruikte. Blijkt daaruit, dat de kleine vorst schuil zocht onder de vleugels van de keizer, dit wordt ook duidelijk uit zijn bouwactiviteiten. Van het oude Paneion aan de voet van de Hérmon maakte hij een hellenistische stad, die de naam Caesarea kreeg. Om het van het door Herodes de Grote uit Stratons Toren ontwikkelde Caesarea aan de Middellandse Zee te onderscheiden werd de naam van de tetrarch eraan toegevoegd: Caesarea Philippi. Het aan het meer van Galiléa gelegen Bethsaida werd ook vergroot en verfraaid en werd naar de dochter van Augustus, Julia, genoemd.

Volgens Joséfus heeft Philippus een zeer consciëntieus bewind gevoerd, wat met name tot uiting kwam in een prompte en rechtvaardige rechtspraak. Verder moet hij voor zijn tijd wetenschappelijke interesses hebben gekoesterd, zoals blijkt uit het feit, dat hij een onderzoek instelde naar de herkomst van het water uit de bron bij Paneion, waarbij hij kon aantonen, dat dit door een onderaardse stroom uit de bergbeek Phiala toevloede. Het bewijs werd geleverd, doordat in deze beek geworpen kaf uit de bron te voorschijn kwam. Op zichzelf genomen was belangstelling voor een dergelijke kwestie in die tijd niet vreemd; men behoeft slechts te denken aan het feit, dat de wijsgeer Seneca zich ook met zulk soort vragen heeft beziggehouden getuige diens tussen de aardbeving in Pompeji op 5 februari 63 en zijn dood in 65 na Chr. voltooiden *Naturales Quaestiones* Natuurkundige onderzoekingen. Dat Philippus een onderzoek naar een concreet geval van een natuurvraagstuk liet instellen bewijst echter, dat deze vorst ervan op de hoogte geweest moet zijn, dat men in de wetenschappelijke wereld in zulk soort zaken geïnteresseerd was en dit houdt in, dat hij op zijn minst enige literaire belangstelling heeft gehad.

Of men het oordeel van Schurer kan volgen, dat Philippus wat zijn karakter betreft een uitzondering geweest is in de familie van Herodes, blijft een vraag. Bij dit oordeel ziet men namelijk over het hoofd, dat hetgeen wij weten omtrent hardheid en tirannie van Herodes en zijn zonen op een mogelijk enkele uitzondering na altijd weer betrekking heeft op de relatie tussen de vorst en de Joden. Daarmee is niet gezegd, dat zij geen moeilijkheden hebben gehad met hun niet- Joodse onderdanen; maar als dit het geval is geweest, dan heeft Joséfus die niet beschreven. Nu heeft Philippus geregeerd over een in grote meerderheid niet- Joods rijkje. Twee mogelijkheden vallen daarom te stellen: of deze tetrarch heeft evenmin als zijn vader en zijn familie moeilijkheden gehad met zijn niet- Joodse bevolking en omdat die de meerderheid vormde had hij het comfortabel, of hij heeft daarmee wel moeilijkheden gehad, zonder dat die vermeld zijn door Joséfus, die daarbij dan een zelfde gedragslijn volgde als bij de beschrijving van de geschiedenis van Herodes de Grote, Archelaüs en Antipas. Derhalve levert het korte relaas van de Joodse auteur over het regiem van Philippus niets op, dat tot het oordeel zou kunnen voeren, dat hij een gunstige uitzondering in de familie zou zijn geweest.

Philippus was een zoon van Cleopatra van Jeruzalem. Wanneer Herodes haar als zijn vrouw heeft behandeld, valt niet zeker uit te maken. Het meest waarschijnlijke is echter wel, dat dit gebeurd moet zijn tussen de dood van Mariamme I in 29 v. Chr. en

het huwelijk met Mariamme II in 24 v. Chr. In die ruim vier jaar zal de koning eerst Malthakè en daarna Cleopatra bij zich hebben gehad. Uit het huwelijk met Malthaké stamden Archelaüs en Antipas. Minder waarschijnlijk is, dat hij omgegaan met deze vrouwen zou zijn tijdens zijn huwelijk met Mariamme II, omdat dan de legitimiteit van haar zonen bij de opvolgingskwestie in 4 v. Chr. in twijfel getrokken had kunnen worden door Salóme en de haren. Men zal daarom mogen aannemen, dat Archelaüs in 26 v. Chr., Antipas in 25 v. Chr. en Philippus in 24 v. Chr. geboren zijn. De laatste moet dus op 20jarige leeftijd de regering hebben aanvaard en was ongeveer 57 jaar oud, toen hij in 34 na Chr. stierf.

Hij is gehuwd geweest met Salóme, de ook uit de evangeliën bekende dochter van Herodias uit haar eerste huwelijk met Herodes, de zoon van Mariamme II. Deze Herodes kan pas in 23 v. Chr. geboren zijn. Herodias was een dochter van Aristobulus, de tweede zoon van Mariamme I en dus een Hasmonese in de vrouwelijke lijn ; zij moet omstreeks 12 v. Chr. zijn geboren. Het vroegst mogelijke geboortjaar voor Aristobulus is 36 v. Chr.

De vrouw van Aristobulus was Berenikè, een dochter uit het tweede huwelijk van Herodes' zuster, Salóme, dat na de terechtstelling van haar eerste man, Jozef, in 34 v. Chr. gesloten moet zijn. Veel vóór 30 v. Chr. kan Berenikè dus niet geboren zijn. De terechtstelling van Salóme's tweede echtgenoot Kostobar in 25 v. Chr. is terminus ante quem. In 12 v. Chr. was Aristobulus dus hoogstens 24 en Berenikè ongeveer 18 jaar oud.

Wanneer men aanneemt, dat het huwelijk van Herodias met de wat oudere Herodes, de zoon van Mariamme II, vroeg heeft plaatsgevonden, dan kan men de geboorte van hun dochter Salóme toch niet veel eerder dan in ca. 5 na Chr. stellen. Haar moeder zou dan omstreeks 17 jaar zijn geweest. Dit voert ertoe, dat aangenomen moet worden, dat er een verschil in leeftijd van een kleine dertig jaar moet hebben gelegen tussen Philippus en zijn ons bekende vrouw. Hun huwelijk bleef kinderloos. Toen de tetrarch stierf voegde keizer Tibérius zijn gebied bij de provincie Syria, ofschoon het een afzonderlijke financiële administratie bleef behouden. Intussen zat een oom van Salóme op het vinkentouw. Doch deze maakte zich door zijn onbezonnenheid bij de keizer verdacht.

In de evangeliën vervult Salóme, de echtgenote van Philippus de rol van stripteasedanseress in het kader van de traditie omtrent de dood van Johannes de Doper. Dat kan juist zijn. Maar men moet het optreden van deze nieuwtestamentische profeet dan wel situeren tussen 27 en 30 v. Chr. Zij was, toen zij haar sexrol met dubieuze bedoelingen speelde, dan een vrouw van even in de twintig en betrekkelijk kort daarna zal zij met de vijftiger Philippus zijn getrouwd, met wie zij maar een kort huwelijk kan hebben gehad.

De vermelding van het huwelijk van Aristobulus de zoon van Mariamme I met zijn nicht Berenikè, de dochter van Herodes' zuster Salóme en van Kostobar, voert tot het zwarte schaap in de familie. Dat was hun tweede zoon, Agrippa. Hij schijnt in 10 v. Chr. geboren te zijn.

Kort voor de dood van Herodes de Grote bevond hij zich al in Rome, waar hij werd opgevoed met Drusus junior, de zoon van Tibérius. Hij kan toen hoogstens zes jaar oud zijn geweest.

Na de dood van zijn moeder Berenikè ging hij smijten met geld. Dit had het gevolg, dat Tibérius de vrienden van Drusus na diens overlijden in 23 v. Chr. de omgang met Agrippa verbood, waarna deze met schulden overladen naar Palestina terugkeerde. De

ruim dertigjarige bankroetier was gehuwd met Kupros, een kleindochter van Herodes' broer Phasaël en een dochter van zijn volle tante Salampsio uit het huwelijk van Herodes de Grote met Mariamme I. Herodias was dus een volle nicht en schoonzuster van Kupros.

Die nicht en schoonzuster was eerst gehuwd met Herodes, de zoon van Mariamme II, doch gaf dit huwelijk in de jaren na de terugkeer van Agrippa waarschijnlijk omstreeks 26 na Chr. op terwille van een echtverbintenis met Antipas, de tetrarch van Galiléa, waarover onder nader. Tot haar wendde Kupros zich om uitkomst te vinden in de armoede, waarin zij en Agrippa leefden in de Idumese vesting Malatha. Directe aanleiding is wel de neiging tot zelfmoord geweest, die Agrippa vertoonde. De kreet om hulp had succes en Antipas liet Agrippa overkomen. Tibérias werd hem als woonplaats aangewezen, waar hij de functie van agoranomos kreeg, terwijl hem een toelage voor zijn levensonderhoud geschonken werd. Duurzaam was deze oplossing voor het probleem, dat Agrippa vormde niet. Volgens Joséfus kwam het al spoedig tot verwijten over en weer rondom de grootte van de toelage. Daardoor maakte de door zijn zuster en zwager in het leven gehouden avonturier zich onmogelijk en bleef hem niets anders over dan zich tot Pomponius Flaccus te wenden, de Romeinse legaat in Syrië, met wie hij in Rome bevriend was geweest.

Phasaël I	Herodes de Grote + Mariamme I	Salóme
Phasaël II	Salampsio	Aristobulus + Berenikè
Kupros	Agrippa I	Herodias

Het valt moeilijk uit te maken, wat men denken moet van de opmerking van Joséfus, dat het niet lang goed is gegaan tussen Agrippa en Antipas. Drusus junior is in 23 na Chr. gestorven. De terugkeer van Agrippa en Kupros naar Palestina zal dus in 24 gevallen zijn. Daarna hebben zij zich in Idumea gevestigd en hoe Zang het verblijf daar geduurd heeft, blijkt niet. Vast staat echter, dat Flaccus in 32 na Chr. legaat in Syrië is geworden, en dat de nog te noemen aankomst in Italië van Agrippa in het jaar 36 viel. De onenigheid tussen Antipas en Agrippa is daarmee gedateerd in de jaren 33 tot 35. Hieruit volgt, dat als het bericht van Joséfus juist is, Agrippa lange tijd, zeven, misschien wel acht jaar, als armoedzaaier, terend op het familiekapitaaltje van zijn vrouw, in Idumea gewoond moet hebben. Een andere mogelijkheid is echter, dat het verblijf in Tiberias van Agrippa Zanger geduurd heeft, dan Joséfus suggereert. Dan zou men kunnen denken aan een periode van ongeveer vijf jaren, waarin Agrippa in Malatha woonachtig was. kt daarvan echter zij, de man was de veertig al gepasseerd, toen hij nog door zijn vijftien jaar oudere zwager onderhouden werd. Dit maakt het ontstaan van spanningen wel verklaarbaar, evenals het verklaarbaar is, dat Agrippa met de gedachte speelde er maar een eind aan te maken toen hij tegen de veertig liep. Zoals al eerder opgemerkt, eindigde destijds het leven van velen omstreeks de veertigjarige leeftijd en tegen 30 na Chr. kon Agrippa dan ook alleen maar op een mislukt leven terugzien.

Bij Flaccus, in Antiochië, raakte Agrippa in nieuwe avonturen verstrikt, doordat hij zich liet omkopen door de stad Damaskus in een grensgeschil met Sidon, waarbij men van de kant van Damaskus erop hoopte, dat hij invloed zou kunnen uitoefenen op de beslissing van Flaccus. Maar dit kwam uit en zo werd hij al na korte tijd ook in Antiochië onhoudbaar. Opnieuw zonder inkomsten geraakt leende hij op reis in Ptolemaïs geld van een zekere Petrus, een vrijgelaten slaaf van zijn moeder Berenikè. Toen scheen hij een reis naar Rome te kunnen betalen. In de zuid Palestijnse plaats

Anthedon vond hij een schip, dat hem naar Alexandrië kon brengen. Doch Herennius Capito, de procurator van de keizerlijke bezitting Jamnia, zag op dat moment de kans schoon tot arrestatie van Agrippa, op grond van een kennelijk oud bevel tot aanhouding wegens een schuld aan de keizerlijke kas. Door 's nachts de ankerkabels te laten kappen, ontkwam de kleinzoon van Herodes aan de greep van de hoogstijverige ambtenaar van Tibérius.

Na zijn aankomst in Alexandrië werd daar weer geld geleend, nu met het bezit van Kupros als zekerheidsstelling. Het was niemand minder dan Alexander, de broer van de Joodse wijsgeer Philo, die ter plaatse een hoge administratieve functie vervulde, die daar de penningen verschafte. Vervolgens kon de reis naar Rome werkelijk gemaakt worden. Na zijn aankomst in Puteoli bezocht Agrippa keizer Tiberius op Capri. De ontmoeting verliep plezierig, maar kort daarna ontving de keizer het rapport van zijn procurator in Jamnia, Herennius Capito, met de aan dien bekende faits et gestes van Agrippa. Dat veranderde de situatie, maar bracht de nu vijfenveertigjarige flessentrekker van koninklijken bloede niet uit zijn evenwicht. Gebruikmakend van de relaties die zijn moeder in Rome had gehad, wist hij van Antonia, een lid van de keizerlijke familie weer een kapitaal te lenen, waardoor hij zelf in leven kon blijven en daarnaast opnieuw het ene gat met het andere stoppen. Met haar kleinzoon Gajus Caligula: raakte hij dik bevriend.

Tijdens een rit in een koets liet hij zich tegenover Caligula ontvallen, dat het tijd werd, dat Tibérius van het toneel zou verdwijnen en dat hij in hem de meest geschikte opvolger zag. De koetsier, Eutyclus, knoopte dat in zijn oren en toen Agrippa hem korte tijd later van diefstal beschuldigde, zorgde hij ervoor, dat Tibérius het gesprek in de koets te weten kwam. Dit voerde tot de gevangenneming van Agrippa.

Ook de hechtenis van de kleinzoon van Herodes had weer een wisselvallig verloop, maar zij duurde toch ongeveer een halfjaar, tot de dood van de keizer op 16 maart 37 na Chr. De opvolger was hoewel dat niet onmiddellijk voor de hand had gelegen Caligula en deze liet zijn vriend Agrippa niet alleen terstond vrij, maar bezorgde hem ook de benoeming tot koning over het gebied, dat tot 34 na Chr. de tetrarchie van Philippus had gevormd en dat nu een kleine drie jaar onder een afzonderlijke administratie tot de provincie Syria behoorde. Dank zij het feit, dat zijn moeder een goede relatie had gehad tot de grootmoeder van de nieuwe keizer, werd een bankroete geldsmijter, die zelfmoord had willen plegen, die omkoopbaar was, die een meesterflessentrekker genoemd mocht worden en die juist altijd weer het geluk had om de dans te ontspringen, binnen enkele dagen van een van hoogverraad verdachte gevangene tot koning. Zijn rijkje was klein, maar de schoot van de toekomst hield nog iets voor hem verborgen:

4. De tetrarchie van Antipas.

Antipas was ongeveer 21 jaar oud, toen hij zijn volle broer Archelaüs de voet dwars zette en daarbij, zij het ook door omstandigheden waarin hij zelf geen aandeel had, succes boekte. Hij werd in het genot van een deel van de erfenis van zijn vader gesteld. De opbrengst daarvan bedroeg ongeveer éénderde van die van het etnarchaat, maar schijnt toch wel voldoende geweest te zijn om een bescheiden vorstelijke staat te voeren. Zijn rijkje was samengesteld uit delen van nogal ongelijkwaardige economische betekenis. Het omvatte Galiléa en Peréa, maar het eerstgenoemde gebied bestond uit twee ongelijksoortige delen: in het noorden een berglandschap, dat niet

bijzonder lucratief geweest kan zijn en in het zuiden een brede van west naar noordoost verlopende streek, die uit een grote vlakte, heuvels en berghellingen bestond, met goede landbouwgronden. Op die streek, waarin men natuurlijk ook de industrieën aantrof, die hun grondstoffen in belangrijke mate uit de landbouw verkregen, moet de economie van de tetrarchie van Antipas in belangrijke mate gesteund hebben. In het oosten werd zij begrensd door het meer van Galiléa, dat door de daar mogelijke visserij eveneens van niet gering economische betekenis was. Van het in Transjordanië gelegen Peréa was Galiléa door het gebied van de Tienstedenbond (de Decapolis) gescheiden. In Peréa was ongetwijfeld landbouw mogelijk, maar deze vorm van bedrijf kon daar toch niet de omvang krijgen, die export mogelijk maakte en heeft ongetwijfeld een niet meer dan regionaal verzorgende functie gehad. De veeteelt is er echter van meer betekenis geweest.

Door Galiléa liep een handelsroute. Maar op het punt van mogelijke inkomsten uit de handel verkeerde de tetrarchie van Antipas vergeleken met het gebied van het etnarchaat van Archelaüs toch in het grote nadeel, dat zij weinig kustgebied bevatte. Het gebied van Ptolemaïs grendelde haar af van de Middellandse Zee, zodat haar vorst geen inkomsten kon trekken uit de handelsactiviteiten van havenplaatsen, zoals zijn broer dat kon doen doordat Caesarea en Joppe tot diens rijkje behoorden.

De bevolking van de tetrarchie bestaande uit Galiléa en Peréa beschouwde Antipas als haar koning. Hijzelf heeft dit niet onwaarschijnlijk aangemoedigd. Want hij nam als tetrarch de naam Herodes aan. Men zal dit moeten zien als de daad van een pretendent: door zich Herodes te noemen bracht hij tot uitdrukking, dat slechts hem de opvolging van zijn vader toekwam. Het bewijs voor deze naamsverandering wordt pas in tweede instantie door de evangeliën en Joséfus geleverd: men zou namelijk bij de betrokken auteurs kunnen vermoeden, dat zij een naam voor Antipas gebruikt hebben, waarvan het volk zich bediende. Dat dit niet het geval is, blijkt echter uit inscripties en uit de munten, omdat dit de documenten zijn van de wijze, waarop Antipas zich presenteerde. Bij zulke publieke presentatie noemde hij zich "Herodes de tetrarch". Intussen heeft zijn pretentie de legitieme opvolger van Herodes de Grote te zijn hem niets opgeleverd. Noch het etnarchaat, noch de tetrarchie van Philippus werd ooit aan zijn gebied toegevoegd. Het etnarchaat niet, omdat degenen, die daar de wisseling van de wacht afdwongen, juist niet voor een Herodiaans koningschap geporteerd waren, doch de gedachte voorstonden, dat het Joodse kerngebied in Palestina een autonoom tempelgebied in een niet- Joodse staat diende te zijn; en de tetrarchie van Philippus niet, omdat Tibérius dat in 34 na Chr. om redenen, die men hoogstens vermoeden kan, ongewenst gevonden heeft.

Tegenover de bevolking van zijn rijkje heeft Herodes Antipas zich als een Jood gedragen. Zijn munten droegen geen beeldenaar en hij woonde in ieder geval soms Pesach in Jeruzalem bij.

Over de langdurige regering van Herodes Antipas is evenals over die van zijn halfbroer Philippus niet veel bekend. De stad Sepphoris, die in de revolutionaire situatie van het jaar 4 v. Chr. door Varus verwoest was, liet hij herbouwen. Lange tijd diende deze op betrekkelijk korte afstand van Nazareth gelegen vesting hem als hoofdstad. Ter bescherming van Peréa maakte hij van Beth-Aramphtha een vesting, die eerst naar de echtgenote van Augustus Livias en later naar diens dochter Julias werd genoemd. Na deze bouwactiviteiten ondernam de tetrarch in deze richting lange jaren niets. Pas op zijn vroegst in 17 na Chr., maar wellicht nog tien jaar later, ving hij met de bouw van een nieuwe hoofdstad, Tibérias, gelegen aan het meer van Galiléa aan. Hij regeerde toen al twintig, misschien zelfs al dertig jaar.

De datering van de aanvang van de bouw van Tiberias is controversieel. De gebruikelijke datering, 17 na Chr., berust op een onzekere interpretatie van gevonden munten uit de tijd van de keizers Trajanus en Hadrianus, waarop een jaartal in de aera van Tiberias is vermeld. Het is daarbij de vraag, of die munten, die het jaar 101 van die aera dragen, onder Trajanus of onder Hadrianus geslagen zijn.

Daartegenover staat, dat Joséfus de stichting van Tiberias noemt na de ambtsaanvaarding van Pilatus vermeld te hebben. Dat voert er toe aan te nemen, dat de bouw van de nieuwe hoofdstad van Herodes Antipas eerst in 27 na Chr. van de grond kan zijn gekomen. In die richting wijst ook de opmerking van de historicus van de oude kerk, Eusebius, die het veertiende jaar van Tibérius noemt voor de stichting van Tibérias. Jammer genoeg staat deze auteur echter onder de verdenking, dat hij van Joséfus afhankelijk is.

Uit hetgeen Antipas op het punt van stedenbouw gedaan heeft, kan men niet afleiden, dat hij "zoals zijn vader" een prachtlievende begunstiger van stedenbouwkundige en architecturale ondernemingen zou zijn geweest. In het begin van zijn regiem deed hij niet meer dan zijn verbrande hoofdstad weer bewoonbaar maken en zijn gebieden in Transjordanië beveiligen. Pas na een regeringsperiode van twee of drie decennia waagde hij zich aan de bouw van een nieuwe hoofdstad, die hem enig comfort kon bieden en die ook in het economisch meest belangrijke deel van zijn rijk gelegen was; n.l. juist op het punt waar de in het zuiden van Galiléa gelegen vlakke en de kustgebieden rondom het meer elkaar treffen. Kan men dit aler verder te gaan met de kwestie van de bouw van Tibérias uit hetgeen Herodes Antipas als bouwheer op zijn naam heeft staan, niets afleiden dat tegen zijn karakter pleit, dit kan men evenmin doen vanuit de opmerking van Joséfus, dat hij nogal op zijn gemak gesteld was. De omstandigheden kunnen namelijk zo zijn, dat iemand gedwongen is zijn gemak te houden. Of het gedrag van een mens voortkomt uit omstandigheden, die tot weinig activiteit dwingen, dan wel uit het feit, dat hij tot weinig activiteit geneigd is, is derhalve een kwestie van interpretatie der gegevens. Voor Antipas kan vast staan, dat hem weinig mogelijkheden ter beschikking stonden om als een groot bouwheer op te treden. Daartoe waren de inkomsten van zijn tetrarchie ontoereikend. En dit nu geeft weer grond aan het vermoeden, dat de bouw van Tibérias welke plaats in het Nieuwe Testament slechts genoemd wordt in Joh. 6:1 en 21:1 ter aanduiding van het oostelijk van Galiléa gelegen meer en in Joh. 6:23 als een oord van waaruit men in scheepjes naar Jezus toekwam niet eerder dan in 27 v. Chr. begonnen kan zijn. Want omstreeks die tijd had Antipas zijn huwelijk met Herodias gesloten, waardoor hij kon gaan profiteren van het stukje familiekapitaal, dat deze halfnacht meegebracht moet hebben. Wat ook echter van het stichtingsjaar van Tibérias zij: door de ligging aan het meer en de nabijheid van warme bronnen werd het een plezierige hoofdstad voor Herodes Antipas. Allerlei volk moest hij er heen brengen om het te bewonen. Het bestuur organiseerde hij naar het gebruikelijke hellenistische model met een stadsraad en enkele topambtenaren. De Joden schonk hij in de nieuwe stad een groot gebouw voor hun gebedssamenkomsten een synagoge ; maar evenzeer droeg hij zorg voor de sportaccommodatie ten behoeve van zijn niet- Joodse onderdanen door de bouw van een stadion. Mocht dit de Joden al irriteren, nog meer prikkelde het hen, dat voor de bouw van de nieuwe stad begraafplaatsen moesten worden geruimd. Van schriftgeleerde kant hield men het daarom voorlopig daarop, dat de nieuwe hoofdstad op hoogst onreine grond lag. Veel meer dan een politiek argument is dit evenwel niet geweest, naar af te leiden valt uit het feit, dat reeds tijdens de opstand tegen Rome, die in het jaar 66 uitbrak, de meerderheid der bevolking van Tibérias Joods geweest moet zijn.

Waar Antipas zich als de enig rechtmatige opvolger van Herodes de Grote beschouwd heeft, kon hij geen sympathie hebben voor de procuratoren, die na het jaar 6 Judéa voor de keizer bestuurden. Duidelijke conflictsituaties bleven echter uit tot in de periode van de procuratuur van Pilatus. Met enkele familieleden moet hij bij Tibérius geprotesteerd hebben tegen de daad van Pilatus, die het Joodse karakter van het paleis van zijn vader in Jeruzalem geweld aandeed, door daarin schilden met de keizersnaam op te stellen. Zijn protest had succes: Tibérius droeg zijn procurator op die aanstootgevende schilden te verwijderen. De moordpartij in de tempel, waarbij Pilatus Galileeërs liet ombrengen verbeterde de verhouding tussen de tetrarch en de procurator niet. Hoewel Tibérius gewoon was zijn ambtenaren in de provincies lang de hand boven het hoofd te houden, kwam Pilatus daardoor niet in het voordeel. De keizer stelde nu eenmaal een groot vertrouwen in Antipas. En toen de procurator zich in 35 na Chr. onmogelijk gemaakt had door zijn optreden tegen de Samaritanen, liet hij deze vallen; terwijl hij Antipas, die veel grotere moeilijkheden veroorzaakt had, bleef steunen.

De achtergrond van de moeilijkheden, waaraan Antipas schuldig was, lag in diens huwelijk. Hij was getrouwd met een dochter van de Arabisch-Nabatese koning Aretas IV. Omstreeks 26 v. Chr. heeft hij aan dit huwelijk, dat hem naar Schurer waarschijnlijk terecht vermoedde, door Augustus was opgedwongen, een eind gemaakt. Hij ging daarna een echtverbintenis aan met zijn halfnicht Herodias, die dertien jaar jonger was dan hij en die zich daartoe liet scheiden van Herodes, de zoon van Mariamme II. Zijn eerste vrouw ontdekte echter de voorbereidingen, die tot het nieuwe huwelijk moesten voeren en wist er handig gebruik van te maken, dat Peréa aan het koninkrijk van haar vader grensde. Zij kon Antipas dus legitiem voorstellen een poos te gaan verblijven in een ander deel van zijn tetrarchie; terwijl het haar mogelijk zou zijn van daaruit zonder omwegen naar haar vader terug te gaan. Dit gebeurde; sindsdien zon Aretas IV op wraak. Zo kwam het tot een oorlog tussen de Nabatese koning en Antipas. De laatste dolf daarbij het onderspit. Dat was voor Tiberius voldoende om sinds 35 na Chr. in Syrië aanwezige legaat Vitellius de opdracht te geven Antipas bij te staan in diens strijd tegen Aretas IV. Tijdens de opmars, waarbij Vitellius volkomen rekening hield met de gevoelens van de Joden in Jeruzalem, ontving deze het bericht, dat Tibérius overleden was op 16 maart 37. Als Romeins ambtenaar stopte hij daarna zijn militaire activiteit in afwachting van de directieven van de nieuwe keizer, die Caligula bleek te wezen.

De laatste had geen redenen om oude banden, die met Tibérius hadden bestaan, opnieuw aan te halen. Omtrent de situaties der Joden in Palestina kan hij nauwelijks door iemand anders dan zijn nogal louche vriend Agrippa, die hij uit zijn gevangenschap bevrijd had, beïnvloed zijn. Het voert dan ook niet tot verwondering, dat de pogingen van Antipas om zich, daartoe aangezet door Herodias, de koningstitel te verwerven nu haar avontuurlijke, op haar instigatie onderhouden zwager, die had bewezen een intrigant en een flessentrekker te zijn, die verkregen had, schipbreuk leden. Te zeer was Caligula met Agrippa verbonden dan dat de verlangens van diens zuster Herodias en haar man Antipas hem tot een beleid konden voeren, waarbij de vriend van de keizer een rivaliserende koning naast zich zou krijgen. Toen Agrippa binnen het kader van de verzoekprocedure om ook Antipas de koningstitel te schenken kon wijzen op de bewapening waarover de laatste beschikte, liet de keizer hem vallen. De tetrarchie van Antipas werd daarop bij het kleine koninkrijkje van Agrippa gevoegd; terwijl Antipas naar het westen van het Romeinse rijk verbannen werd, waarschijnlijk naar een verblijfplaats in de Pyreneeën. Caligula was nog wel zo

vriendelijk om Herodias, de zuster van Agrippa, van dit vonnis uit te zonderen. Doch toen bleek, dat wat men als een misstap van Antipas moet beoordelen, op echte menselijke gevoelens berustte: Herodias ging vrijwillig met haar tweede man in ballingschap. Wat daar van hen geworden is, is niet duidelijk. Niet geheel onmogelijk is het, dat Antipas na verbannen te zijn later nog door Caligula is terechtgesteld.

In 37 na Chr. werd het zwarte schaap uit de Herodiaanse familie, Agrippa, die langs vrouwelijke lijnen afstamde van de Hasmoneeërs, koning over het minst belangrijke deel van de erfenis van Herodes de Grote. Betrekkelijk snel daarna werd aan zijn koninkrijk de tetrarchie van Antipas toegevoegd. Het duurde evenwel tot 41 na Chr. voordat de toestanden in het gebied van de Judese procurator zich zo ontwikkeld hadden, dat het Claudius gewenst scheen, die ook aan het koninkrijk van Agrippa toe te voegen. Tot die maatregel heeft mogelijk het feit bijgedragen, dat Agrippa de fagade van een goede, naar schriftgeleerde maatstaven levende Jood te zijn, wist op te richten. Sindsdien heerste hij over het koninkrijk, dat zijn grootvader zich moeizaam verworven had. Doch dit niet voor lang. Hij stierf, drie jaar nadat hij het hoogste wat voor een kleinzoon van Herodes te bereiken was, had bereikt, op ongeveer drieënvijftigjarige leeftijd in 44 v. Chr. Met de dood van Agrippa kwam het bestuur over geheel Palestina vacant.

SUPPLEMENT**Het Palestijnse Jodendom tussen 500 vóór en 70 na Chr. 1****Van de ballingschap tot Agrippa****Prof. Dr. J. W. Doeve****Utrecht 1975; herdruk 1977**

In 559 v. Chr. werd Cyrus koning van Ansjan, een gebied gelegen in het zuidwesten van het huidige Iran, niet al te ver van de Perzische Golf. Dit koninkrijk behoorde tot de toenmalige Iraanse bondsstaat, waarover de koning der Meden als "Koning der koningen" de opperheerschappij voerde. In moederlijke lijn was Cyrus een kleinzoon van de regerende vorst der Meden; naar vaderlijke lijn behoorde hij tot de stam van de Perzen.

Na zich tien jaar geschikt te hebben onder het oppergezag van zijn grootvader over de Iraanse bondsstaat, stootte hij deze in 549 v. Chr. van de troon der Meden en besteeg hij die zelf. Het gewicht binnen de bondsstaat ging dus niet over van de Meden op de Perzen dat zou pas in 521 v. Chr. gebeuren, toen Darius I de functie van "Koning der koningen" ging vervullen ; doch de Meden, die voorlopig nog de leiding van het verband der Iraanse staten behielden, werden sinds 549 tengevolge van de troonsbestijging van Cyrus door een half Mediër, half Pers geregeerd.

Terstond nadat hij door het koningschap over de Meden op zich te nemen zich in de positie van "Koning der koningen" genesteld had en in deze positie steunde hij tevens op zijn koningschap over Ansjan , ging hij een scherpe confrontatie aan met wat voor de Iraniërs van die tijd de westerse wereld was. Dit doet vermoeden, dat binnen de kring der Perzen en met name in de persoon van Cyrus nog een stuk Iraanse expansiedrift aanwezig is geweest, dat door de leiders uit de kring der Meden niet meer gehonoreerd.

Onder de leiding van Cyrus drongen de Iraniërs, met name de Meden, ver in Klein Azië binnen. Daarmee werd een eerste stap gezet op de weg naar de latere conflicten met machten, die zich in die tijd in Europa ontwikkelden. Nadat de posities daar geconsolideerd waren, richtte hij zich op de ten zuiden van de oorspronkelijke expansielijn gelegen gebieden, waardoor het Nieuw-Babylonische Rijk, waartoe ook Syrië en Palestina behoorden, ten val kwam. In het jaar 539 v. Chr. werd de stad Babel, het laatste bolwerk ingenomen.

Palestina was het gebied, dat hoofdzakelijk door Israël was bewoond, voordat de Assyriërs en de Babyloniërs het veroverd hadden en daar hun deportatiepolitiek

hadden toegepast. Van die politiek hadden de Assyriërs de scherpste kanten al afgeslepen, waardoor het mogelijk was geweest, dat bevolking van Israëlitische afkomst zich weer rondom Samaria hadden kunnen vestigen, na hen zijn de Babyloniërs er niet in geslaagd de streken rondom Jeruzalem volkomen van Judeeërs te ontvolken. Dientengevolge bestond er in Palestina toen dit met het gehele Nieuw-Babylonische Rijk in de macht van Cyrus kwam, Israëlitische bewoning. Dit neemt echter niet weg, dat de nieuwe vorst in het oude Assyrisch-babylonische kerngebied te maken kreeg met Israëlieten, die daar tengevolge van de deportaties terecht waren gekomen. Van hen konden de Judeeërs gebruik maken van een menselijkerwijs gesproken toevallige omstandigheid.

De laatste Babylonische koning, Naboenid, was geen Babyloniër van afkomst geweest en had dan ook de cultische uitoefening van de Babylonische religie verwaarloosd. Tempels waren daardoor in onbruik geraakt en het lag dus voor de hand, dat Cyrus de Babyloniërs aan zich kon binden door te herstellen, wat onder de regering van Naboenid in verval was geraakt. Daarom gaf hij verlof in onbruik geraakte tempels weer in gebruik te nemen.

De gedeporteerde Judeeërs hebben daarvan weten mee te profiteren: zij kregen toestemming om de tempel van Jeruzalem weer te gaan gebruiken. Die toestemming had echter belangrijke consequenties. Niet alleen moesten priesters naar Jeruzalem terugkeren; maar ook bouwvakarbeiders, boeren en middenstanders. Bouwvakarbeiders, in de eerste plaats om de tempel van Jeruzalem te herstellen en daarnaast om voor woningen te zorgen; boeren, om dierlijk en plantaardig offermateriaal te kweken en daarnaast priesters en arbeiders in de bouw in het leven te houden; middenstanders, omdat een tamelijk grote gemeenschap al spoedig behoefte heeft aan ambachtelijke en dienstenverlenende ondersteuning. Om de vrij grote groep, die naar Jeruzalem diende terug te keren om de tempel te laten functioneren, levensmogelijkheden te geven, zag Cyrus zich gedwongen aan die tempel een belangrijk gebied te schenken. Daarmee staan we aan de wieg van het Jodendom in Palestina en van de daarin nadien door Joden bewoonde streken. De Perzische overheid stichtte het tempelgebied van Jeruzalem en schonk dit interne autonomie onder leiding van de hogepriester van de daarin staande tempel om de cultische uitoefening van de Joodse religie te herstellen.

De hogepriester van de weer in gebruik gegeven tempel van Jeruzalem kon intussen niet ongecontroleerd handelen. Naast hem werd in het tempelgebied een overheidsambtenaar geplaatst, die de titel *pècha* droeg en de functie van regeringscommissaris vervulde. Voor zo ver men kan zien, koos men voor deze functie zo niet steeds, dan toch dikwijls Joden, in wie men vertrouwen meende te kunnen stellen. Uit de bijbel zijn ons de namen van de *pècha*'s Sjesjbazar, Zerubbabel en Nehemia bekend en door buitenbijbelse gegevens kennen we nog drie andere namen van dergelijke regeringscommissarissen, die nauwelijks door anderen dan Joden gedragen kunnen zijn.

Drie factoren, die reeds bij de stichting van het tempelgebied aanwezig waren droegen bij tot externe zowel als interne conflicten in later tijd.

- Ten eerste betekende deze stichting, dat aan een in hoofdzaak uit Babylonië afkomstige, geprivilegieerde groep mensen van Israëlitische afkomst een woongebied werd toegewezen in een streek, die weliswaar een geringe bevolkingsdichtheid had, maar waar niettemin een bevolking woonde, die

althans voor een deel van Israëlitische afkomst was.

- Ten tweede was het toegewezen gebied gemeten naar de omvang van de vele elders voorkomende tempeldomeinen betrekkelijk groot; het was echter klein wanneer men ziet naar de omvang van de bevolking, die het moest voeden en daarbij niet voorbijgaat aan de geringe vruchtbaarheid van grote delen ervan en wanneer men zijn omvang vergelijkt met die van het vroegere koninkrijk Juda.
- Ten derde woonden in de onmiddellijke omgeving van het betrekkelijk kleine tempelgebied bevolkingsgroepen, die afstamden van de volkeren, die rondom het oude Israël woonden: van de Filistijnen, de Edomieten, de Moabieten en de Ammonieten. De externe conflicten, die daaruit voortvloeiden, waren, dat de eerste factor verzet van de aanwezige Israëlitische bevolking tegen de geprivilegieerde Judeeërs tengevolge had, toen de laatsten op grond van de hun door de Perzische overheid toegekende positie niet tot samenwerking bereid bleken; dat de tweede tot expansionistische neigingen binnen het tempelgebied voerde en dat de derde het gevaar van confrontatie met "heidense" personen en "heidense" culturen met zich meebracht. In de praktijk kwam het vanzelfsprekend tot een samenspel van deze factoren; waar bovendien bijkwam, dat binnen het tempeldomein op zijn minst door velen de autonomie, waarin men mocht leven, geïnterpreteerd werd als het herstel van het koninkrijk Juda of althans het begin daarvan.

De gevolgen van dit alles zijn geweest, dat, ten eerste het Samaritaanse probleem ontstond, waarbij de afgewezen plaatselijke Israëlitische bevolking zich steeds scherper ging opstellen tegen de Joden, wat op den duur tot een schisma voerde; dat verder de Joden door de omwonende bevolking als een bedreiging werden ervaren, waardoor iedere daad van hun kant als gevaarlijk werd uitgelegd zoals b.v. de herbouw van de vesting Jeruzalem, waarbij niet onwaarschijnlijk juist Perzische belangen in het geding waren; dat vervolgens voor de Joden het vraagstuk gestalte kreeg, welke houding men moest aannemen tegenover vreemde culturen en tegenover personen uit die culturen afkomstig; terwijl tenslotte de kwestie van de toekomstverwachting weer acuut werd. Dit voert tot de interne conflicten. Binnen het tempelgebied moest men namelijk positie kiezen tegenover de Samaritanen en de vreemde culturen, moest men beslissingen nemen als het aangaan van relaties met mensen van Samaritaanse of "heidense" afkomst aan de orde kwam en kwam men voor de vraag te staan wat te denken viel van toekomstverwachting, die door sommigen werd uitgesproken. Dat in het kader van deze problemen verschillende antwoorden werden gegeven, ligt alleen maar voor de hand; de pogingen om de eigen antwoorden tot geldende praktijk te verheffen konden niet anders dan tot strijd en partijvorming voeren. Dientengevolge kan men reeds in de eerste eeuw van het bestaan van het tempelgebied enkele contouren herkennen van latere stromingen en partijen. Enerzijds bestond er b.v. bereidheid om tenminste de omgang met personen uit Samaritaanse kring en van "heidense" afkomst te aanvaarden; anderen wezen zulke contacten echter scherp af. In de tijd van Ezra en Nehemia 459 v. Chr. tot ca. 425 v. Chr. bereikten deze tegenstellingen een hoogtepunt; degenen, die voor de buitenwereld openstonden leden toen de nederlaag.

In hoever die Joden, die contacten met personen uit niet-Joodse kring niet schuwden, openstonden voor niet-Joodse cultuur, valt nauwelijks te zeggen. Omgang met niet-Joodse mensen behoefde namelijk niet te betekenen, dat men hun ideeën ging aanhangen. Niettemin blijft het een moeilijk te ontkennen feit, dat zich in de Joodse

religie verschijnselen in de voorstellingswereld voordoen, die men niet zonder meer terug kan voeren op gegevens uit het Oude Testament, maar die wel een zekere mate van verwantschap tonen met voorstellingen uit de Perzische godsdienst. Ergens schijnt er dus wel enige openheid naar de kant van niet-Joodse cultuur te zijn geweest. Of men die moet zoeken bij hen, die wensten om te gaan met Samaritaanse en niet-Joodse mensen uit de onmiddellijke omgeving van het tempelgebied, is een vraag; al ligt het voor de hand, dat dit althans tot op zekere hoogte het geval is.

Mag men aannemen, dat binnen het tempelgebied in de eerste eeuw van zijn bestaan bereidheid om niet-Joodse cultuur te ontmoeten aanwezig is geweest, dan wordt het verstaanbaar hoe het mogelijk was, dat twee eeuwen later zich soortgelijke verschijnselen hebben voorgedaan. Alleen ging het toen niet om de Iraanse cultuur maar om de Griekse. Deze kwestie zal nog nader ter sprake komen; eerst dienen enkele andere ontwikkelingen te worden genoemd.

In de tijd van Ezra en Nehemia hebben niet allen, die in het tempelgebied van Jeruzalem leefden, de omgang met de Samaritanen geschuwd. Zij, die dit niet deden zijn blijkbaar bereid geweest te erkennen, dat de Samaritanen evengoed Israëlieten waren als zij zelf. Tengevolge van het standpunt, dat tot gelding gebracht werd binnen het tempelgebied, dat samengaan met deze afstammelingen uit het vroegere koninkrijk Israël met zijn dubieuze religieuze praktijken afwees, werden de Samaritanen echter buitenspel gesteld. Tegen het einde van de Perzische tijd trokken dezen de consequentie van die Joodse positiekeuze door een eigen tempelorganisatie op te bouwen, waardoor zij hun buitenspelpositie consolideerden. Van toen af was het voor geen enkele Jood meer mogelijk een goed woord voor deze rivalen van Jeruzalem te spreken. Hoewel het hier niet de plaats is om nader op het Samaritaanse schisma in te gaan moet gezegd worden, dat het binnen de geschiedenis van Israël een enorme tragedie vormt.

Of binnen de kring van hen, die een rigoureuus Joods standpunt innamen, in de eerste eeuw van het bestaan van het tempelgebied alles wel pais en vree was, mag men ernstig betwijfelen. Iemand als Maleachi schijnt binnen het kader van de eis tot nauwkeurige naleving van de Wet van Mozes een extreem standpunt te hebben ingenomen; waarmee voor de toekomst de mogelijkheid gegeven was tot verschillen van mening binnen die Joodse kring, die ontmoeting met niet-Joodse cultuur in het algemeen afwees. Verder kon men van mening verschillen over de verwachtingen voor de toekomst. Sommigen zijn tevreden geweest met de bestaande situatie; anderen hebben daarin gestimuleerd door uitspraken van vroegere profeten gehoopt op zuster van Onias II in manlijke lijn, afkomstig uit een Ammonietische familie, die al sinds de dagen van Nehemia relaties met het tempelgebied had gehad. Vanuit het gezichtspunt van de overheid was dit een wel bijzonder gematigde stap tegenover pretenties vanuit het tempelgebied; binnen dit gebied moest deze stap niettemin wrevel verwekken bij hen, die hoopten op Joodse zelfstandigheid en bij hen, die afwijzend stonden tegenover relaties van Joden met niet-Joden. De dromers rondom zelfstandigheid kregen weer eens een klap in het gezicht en zij, die wel niet op zelfstandigheid hoopten, maar toch het tempelgebied rein van vreemde invloeden wensten te houden, moesten zich voor het gezag van iemand van Ammonietische afkomst buigen. Tegen het jaar 200v. Chr. was de stemming in Jeruzalem zo, dat tegenstanders van de Ptolemeische overheid heil konden verwachten van een opstand. Niet onwaarschijnlijk hadden zich kort te voren in Alexandrië Jodenvervolgingen voorgedaan; wat ook kan hebben bijgedragen aan de opstand tegen de toenmalige ongeveer negen jaar oude Ptolemeëenvorst Ptolemeüs V Epiphanes.

Een feit is, dat de opstand heeft plaatsgevonden: Dan.11:14 maakt er melding van. Dit gegeven wekt de indruk, dat twee geheel verschillende partijen elkaar daarbij gevonden hebben: één, die vanuit in de tekst niet nader genoemde redenen een eind aan het Ptolemeische bewind wilde maken en één, die dat op grond van een visioen of een droom wenste te doen. Wellicht mag men dit zo interpreteren, dat lieden, die zich tegen Tobia en diens zoon Hyrcanus kantten en bewoners van het tempelgebied, die geloofden dat de verwerkelijking van oude toekomstverwachting voor de deur stond, beiden meenden, dat het moment was aangebroken, waarop het juk van de regering in Alexandrië kon worden afgeworpen. Zij konden die mening koesteren, omdat de Seleuciedenvorst Antióchus III de grenzen van Palestina naderde. De dromers rondom zelfstandigheid zagen een wankel machtsevenwicht nabijkomen, waarvan zij evenals hun geestverwanten in vorige generaties hoopten, dat het tot de chaos zou leiden, waarin God aan de Joden Zijn kans zou geven; degenen die zich ergerden aan de Ammonietische invloed in het tempelgebied zagen de kansen tot onderhandeling met een nieuw te erkennen overheid groeien. In 200 v. Chr. overwon Antióchus III het Egyptische leger bij Paneion in de buurt van de bronnen van de Jordaan en vanuit het tempeldomein werden terstond onderhandelaars naar een herstel van het vroegere onafhankelijke Israëel en daaraan gedachten gekoppeld omtrent heerschappij over de wereld. De onderscheidene ideeën, die daarbij bestonden, komen elders ter sprake; voor het moment is het voldoende vast te stellen, dat er op dit punt tegenstellingen voor handen waren.

De Perzische heerschappij over Palestina en daarmee over het door de Joden bewoonde gebied rondom Jeruzalem duurde tot 333 v. Chr. De confrontatie van de Perzen met de wereld ten westen van hun rijk, die met verschillende middelen sinds het optreden van Cyrus was blijven voortduren, viel toen in hun nadeel uit. Op den duur was Klein-Azië nagenoeg geheel in Perzische macht gekomen; Griekenland had echter in de jaren tussen 492 en 449 v. Chr. een halt weten toe te roepen aan de uitbreiding van het Perzische imperium in westelijke richting. Dit betekende niet, dat het aan de invloedssfeer van de Perzen onttrokken bleef: geintrigeer van Perzische kant in binnenlandse aangelegenheden had het moeten dulden. Het was de 22—jarige Macedonische vorst Alexander de Grote, die in 334 v. Chr. de ommekeer bewerkte door Klein-Azië binnen te dringen en daar de macht van de Perzen te breken. Na de slag bij Issus in 333 v. Chr. lagen Syrië en Palestina voor hem open. Voor de Joden bracht dit met zich mee, dat zij met een geheel nieuwe overheid te maken kregen; een bijzonder gevaar deed zich daarbij voor.

Onder het Perzische regiem had de Samaritaanse gemeenschap nooit helemaal goed voet aan de grond weten te krijgen bij de centrale regering. Pas tegen het einde van dat regiem had ze zich met de berg Gerizim als centrum tot een met die van Jeruzalem vergelijkbare tempelgemeenschap georganiseerd. Het lag voor de hand, dat de Samaritanen poogden bij de overname van de macht door Alexander Jeruzalem en de Joden uit te rangeren. Na aanvankelijk succes lukte dit toch niet definitief. De autonome positie van het tempelgebied van Jeruzalem bleef gehandhaafd en niet onwaarschijnlijk is er zelfs geen regeringscommissaris meer benoemd. Er schijnen in die tijd Joden te zijn geweest, die het toekomstvisioen van een Joodse staat en van Joodse heerschappij over de wereld weer voor ogen kregen. Achteruitgang in positie heeft het optreden van Alexander de Grote voor het tempelgebied van Jeruzalem zeker niet gebracht. Het had echter een ander gevolg.

De Joden kregen in 333 v. Chr. te maken met een nieuwe overheid. Deze overheid.

kwam uit een geheel andere cultuur voort dan die, waarmee men tot dusverre te rekenen had gehad. Vanaf genoemd jaar ontmoette men in overheidspersonen niet langer Iraans denkende en levende mensen, maar figuren, die in de Griekse denk en levenswijze waren grootgebracht. In het eerste ogenblik had dit geen consequenties. Men moet zich de eerste intensieve aanraking van het Midden-Oosten met de Griekse cultuur namelijk beslist niet zo voorstellen, alsof Alexander er zich voor zou hebben ingespannen om de veroverde gebieden onder het beslag daarvan te brengen. Het tegendeel is eerder waar: hij was bereid de culturen in die gebieden, te aanvaarden en daaraan is het dan ook te danken, dat zij bleven voortbestaan. Maar tijdens zijn korte bewind over het gehele Midden-Oosten slaagde hij er in de politieke machten daar zo te breken, dat hij het bij zijn dood 13 juni 323 v. Chr., waarschijnlijk tengevolge van malaria kon nalaten aan de leiding van een Macedonisch-Griekse bovenlaag. Die dood betekende dientengevolge niet het einde van de ontmoeting van het Midden-Oosten met de Griekse cultuur. De grondslag voor permanente invloed daarvan was gelegd en daardoor ontstond de mogelijkheid, dat personen en groepen uit de autochtone bevolking op den duur geïnteresseerd raakten in het Griekse denken en in de Griekse levenswijze en zich daarmee gingen Assimileren. In Joodse kring is dit zowel in Jeruzalem als in Alexandrië dat voor de Joden uit het tempelgebied een belangrijk emigratiecentrum was gebeurd.

Op de dood van Alexander de Grote volgde een periode van strijd en verwarring. Ieder van zijn naaste medewerkers poogde een stuk van de erfenis in de wacht te slepen. Ptolemeüs, de satraap van Egypte, had daarbij het voordeel, dat hij over een randgebied van Alexanders rijk het bestuur voerde. Hij kon zijn positie daar betrekkelijk gemakkelijk behouden. Felle strijd ontstond echter tussen de machthebbers in Klein-Azië en Mesopotamië. In 312 v. Chr. viel daarin de beslissing, dat Mesopotamië, Syrië en Iran verenigd werden onder het bewind van Seleucus, die de koningstitel aannam. Dit daarmee gevestigde rijk, waarvan de grenzen in de loop der geschiedenis sterk wisselend zijn geweest, duidt men het best aan als het Seleucidische en liever niet als het Syrische. Ptolemeüs nam pas in 306 v. Chr. de titel van koning aan.

Hoewel Ptolemeüs voor Seleucus als het ware de stijgbeugel had vastgehouden, kwam het spoedig tot strijd tussen beiden. De inzet was: Palestina; en deze strijd om Palestina zou de geschiedenis tussen de Ptolemeïsche en de Seleucidische dynastie gaan beheersen. Tot 200 v. Chr. viel ze in het voordeel van de Ptolemeëën uit en dientengevolge had het tempelgebied van Jeruzalem tot op dat jaar met de Griekse overheid van Egypte te maken, die in Alexandrië zetelde. De herinneringen aan de aanvang van dat Ptolemeïsche bewind waarmee waarschijnlijk Joodse dromen rondom zelfstandigheid ruw werden verstoord zijn niet aangenaam geweest; maar toen de Joden het eenmaal erkend hadden, heeft het hen niet eerder dan tegen het jaar 200 v. Chr. voor problemen gesteld. Omstreeks 280 v. Chr. liet de Ptolemeïsche overheid de Joodse wet in het Grieks vertalen. Men mag aannemen, dat daartoe besloten werd, omdat die overheid de grondslagen, waarop de autonomie van het tempelgebied berustte, wenste te kennen en omdat zij op de hoogte moest zijn van het Joodse recht terwille van de vele Joden, die in Alexandrië woonden. Het gezichtspunt van de eerbiediging van de autochtone culturen door de Griekse heersers over het Midden-Oosten heeft in dit verband een rol gespeeld. Deze vertaling van de Joodse wet in het Griekse opende echter voor de Joden een onvermoed perspectief naar het westen: de westelijke wereld kon nu het Jodendom gaan leren kennen. Bij de aan de wet verrichte vertaalarbeid is het dan ook niet gebleven: in de Griekssprekende wereld bleef men

voortaan Joodse literatuur vertalen. Daaraan heeft de Kerk haar Bijbel voor wat het Oude Testament betreft, te danken, terwijl dientengevolge ook Joodse literatuur bewaard is gebleven, die de synagoge niet heeft willen overleveren.

De Ptolemeïsche overheid heeft de autonomie van het tempelgebied van Jeruzalem onaangetast, maar ook de hogepriester zonder controle gelaten. Daardoor werd het mogelijk, dat de figuur, die omstreeks 245 v. Chr. in dit ambt fungeerde, Onias II, weigerde aan de verplichting te voldoen, die de overheid van een tempelgebied mocht vragen: het overmaken van een bijdrage aan de staatskas. Tengevolge van de oorlogstoestand tussen het Ptolemeïsche en het Seleuciedische rijk deed zich dit verschijnsel in die jaren ook elders in Palestina voor en de koning, Ptolemeüs III Euergetes, trof toen de oplossing, dat hij een belastingpachter voor geheel Palestina en Fenicië aanstelde, aan wie politieke bevoegdheden werden gegeven. De man, die dit ambt ging vervullen was een zekere Tobia, een zoon van de overwinnaar gezonden. Bij de onderhandelingen vormden belastingkwesties een voornaam onderwerp van gesprek. Antióchus schijnt de bijzondere positie van het gebied rondom Jeruzalem te hebben aanvaard onder het voorbehoud, dat het moest worden ingepast in het raam van de financiële regelingen, die binnen het Seleuciedische rijk golden, waarbij hij echter matigingen toestond

Wellicht zouden de Joden in het Seleuciedische rijk met rust gelaten zijn, als Antióchus III geen bijzondere figuur was geweest. Toen deze man in 222 v. Chr. de troon besteeg, werd hij koning over een gering restant van het rijk van zijn voorvader Seleucus I. Hij slaagde er in dit rijk grotendeels te heroveren, waarbij voor de Joden met name van belang is geworden, dat hij zijn macht wist te vestigen in geheel Klein-Azië. Want daardoor werd hij, evenals drie eeuwen eerder de Perzen, geconfronteerd met machtssituaties in Europa. Hij ging daarbij hetzelfde pad op door te pogen langs militaire weg invloed in Griekenland te verkrijgen en leed op het zelfde punt een fatale nederlaag als de Perzen dat destijds in 480 v. Chr. gedaan hadden: bij Thermopylae in 190 v. Chr.. Rome, dat twaalf jaar eerder de 2e Punische oorlog had beëindigd en dat tijdens die oorlog had leren inzien, dat het belangrijk was Griekenland onder controle te houden, zette hem daar de voet dwars. En daarmee was de definitieve ondergang van het Seleuciedische rijk, zonder dat iemand dat toen nog vermoeden kon, geïnaugureerd.

Na de verloren slag bij Thermopylae moest Antióchus III nederlagen in Klein-Azië accepteren, waarop in 187 v. Chr. de met Rome te Apamea gesloten vrede volgde. Bij die vrede werd de militaire macht van het Seleuciedische rijk beknot en kreeg het bijzonder zware financiële eisen opgelegd, terwijl bovendien een zoon van de verslagen koning als gijzelaar naar Rome gezonden moest worden. Een staatsbankroet stond voor de deur; de uitkomst in deze penibele situatie werd voorlopig gezocht bij een rijke tempel in Elam. De expeditie daarheen overleefde de koning niet; hij werd opgevolgd door zijn zoon Seleucus IV, die zich niet aan oorlogen waagde en zo een zuinig bewind kon voeren. Niettemin kon deze geld uit tempelbezit goed gebruiken en daarmee komt Jeruzalem weer in het gezicht.

Zij die binnen het tempelgebied het standpunt huldigden, dat Jood-zijn niet behoefde te betekenen, dat men zich van alle niet-Joodse cultuur afsloot, hadden nu al ruimschoots meer dan een eeuw de gelegenheid gehad de Griekse denk en levenswijze te leren kennen. In hoeverre zij zich daarmee Assimileerden, valt niet te zeggen; maar dat dit gebeurd is staat vast. Zij waren er alleen niet in geslaagd iets van hun ideeën in

het tempelgebied te realiseren en door een toevallige omstandigheid deed de kans zich daartoe voor.

De Seleucidische overheid heeft het tempelgebied niet zonder controle gelaten. Omstreeks 175 v. Chr. treffen we daarin namelijk de Benjaminniet Simon aan, die de titel "beschermheer van de tempel" droeg. Waarschijnlijk vloeit deze titel voort uit hetzelfde systeem als dat de Perzen hadden toegepast, waarbij een regeringsgetrouwe Jood een overheidsfunctie in het tempelgebied had. Deze Simon nu kreeg moeilijkheden met de hogepriester Onias III over kwesties, die de handel in Jeruzalem betroffen. Toen hij er niet in slaagde zijn wensen verwerkelijkt te krijgen, wendde hij zich tot de koning en attendeerde hij deze op de grote kapitalen, waarover de tempel beschikte, die niet voor het onderhoud van de cultus bestemd waren. Vanzelfsprekend poogde Seleucus IV deze in handen te krijgen, wat naar het heette door ingrijpen van engelen mislukte. Simon was echter wel zo vriendelijk hem te laten weten, dat men dienaren van Onias voor engelen gehouden had; waarop de hogepriester een audiëntie bij de koning aanvroeg. Tot die audiëntie is het waarschijnlijk niet gekomen, doordat Seleucus juist in die dagen vermoord werd. De gevolgen van deze moord zijn vérstrekkend geweest.

Bij de vrede van Apamea had Antióchus III een van zijn zonen als gijzelaar moeten stellen. Deze jongeman, eveneens Antióchus geheten, heeft elf jaar in Rome gewoond en was daar een fervent bewonderaar van de Griekse cultuur geworden. Een jaar voor de moord op Seleucus IV ontsloeg de senaat hem uit de gijzeling en eiste zij Demetrius, de jonge zoon van Seleucus IV op. Antióchus vestigde zich in Athene. Toen hij daar de dood van zijn broer vernam, begaf hij zich ijlings naar Antiochië en voorkwam hij het, dat Demetrius zijn vader kon opvolgen. Voor de helleniserende groepering in Jeruzalem betekende dit een unieke kans. Een van de leiders ervan was Jason, een broer van Onias III. Het spel werd nu slim gespeeld: Jason bood de nieuwe vorst, Antióchus IV een kapitale som aan onder voorwaarde, dat hij met het hogepriesterschap zou worden bekleed en verlof zou krijgen om van Jeruzalem een hellenistische stad een stad naar Grieks organisatiemodel en met Griekse instellingen als o.a. een theater te maken. Twee handen schenen elkaar nu schoon te wassen: de koning kreeg geld en beschikte in Jeruzalem over een hogepriester die voor zijn opvattingen geporteerd was; de helleniserende Joden kregen de kans hun ideeën te realiseren. De koning ging op het voorstel van Jason in.

De greep naar de macht van Jason moet voor die Joden, die afwijzend stonden tegenover vreemde culturen, een verschrikkelijke slag zijn geweest; uit geen enkel gegeven blijkt echter, dat zij mogelijkheden tot verzet hebben gezien. Dat de zaak voor Jason verkeerd liep, vond zijn oorzaak in de onbetrouwbaarheid van een van zijn medestanders. Toen hij namelijk na drie jaar eindelijk zo ver was, dat hij Antióchus het beloofde geld kon zenden, koos hij Menelaos, de zoon van de genoemde Benjaminniet Simon uit, om het over te brengen. Men mag vermoeden, dat zijn slechte geweten hem tot deze keuze geïnspireerd heeft. Als Benjaminniet zou Menelaos immers nooit bij de koning hetzelfde spel jegens hem kunnen spelen, dat hijzelf jegens zijn broer had gespeeld. Doch Menelaos speelde dat spel wel en Antióchus IV benoemde hem tot hogepriester ondanks het feit, dat hij niet van priesterlijke afkomst was. In Jeruzalem teruggekeerd vestigde hij daar een schrikbewind, waaraan Jason zich slechts door een vlucht naar Ammonietisch gebied kon onttrekken. Daar wachtte hij zijn kans af.

Die kans kwam tengevolge van de mislukking van de buitenlandse politiek van de

koning. Deze had het laten aankomen op een militaire confrontatie met Egypte. Dat hij die zelf gezocht zou hebben, kan beslist niet met zekerheid gezegd worden; maar in ieder geval is hij haar niet uit de weg gegaan. Na een aanvankelijk niet gering succes van Antióchus greep Rome met enige aarzeling in de zomer van 168 v. Chr. in en dwong de senaat de Seleuciedenking Egypte te verlaten. Geruchten omtrent deze debacle bereikten Jeruzalem in de vorm, dat Antióchus IV zou zijn omgekomen, waardoor Jason en zijn aanhangers in de mening kwamen te verkeren, dat nu het moment daar was om Menelaos uit het zadel te lichten. De koning was echter niet dood, maar zag zich tijdens de terugtocht uit Egypte wel geplaagd voor het feit, dat in Jeruzalem een complete burgeroorlog woedde. Dit voerde er toe, dat daar orde op zaken gesteld moest worden. Aan de burgeroorlog maakte Antióchus hardhandig een einde. Menelaos werd als hogepriester gehandhaafd en Jason kon alleen het leven redden door een nieuwe vlucht. Daarna liet de koning zich door een Griek afkomstig uit Athene adviseren omtrent de toestanden in Jeruzalem en omgeving en ten aanzien van de maatregelen, die daar genomen dienden te worden. Hieruit vloeide het verbod om de Joodse wet in praktijk te brengen en de ontwijding van de tempel in december 167 v. Chr. voort. En daarmee staan we bij het begin van de Makkabese opstand, die in de eerste maanden van 166 v. Chr. uitbrak.

Gelaten ondergingen vele Joden de gruwelijke maatregelen, die de overheid nam tegen het lijdelijk verzet, dat een gevolg was van de anti Joodse wetgeving. In Modern sloeg echter de vlam in de pan, toen daar de priester Mattathias tot geweld overging. Hij en zijn vijf zonen, waarvan er drie resp. Judas, Jonathan en Simon later grote Joodse leiders zouden zijn, ontketende een guerrilla-oorlog. Dat deze aanvankelijk succes kon hebben vond zijn oorzaak daarin, dat de Seleucidische overheid haar eerst als een locale aangelegenheid beschouwde en daarna tengevolge van een grote expeditie van Antióchus IV tegen opstanden in Armenië en Perzië niet over een zodanige militaire macht in Syrië en Palestina beschikte om afdoende te kunnen optreden. In december 164 v. Chr. slaagde Judas er in Jeruzalem te heroveren en de tempel te reinigen. Enkele weken te voren was Antióchus in Perzië overleden, hetgeen een gezagscrisis en opvolgingsproblemen met zich mee bracht. Tot het najaar van 162 v. Chr. droeg zijn zoontje als Antióchus V de koningstitel; dit kind werd vermoord en opgevolgd door Demetrius, de zoon van Seleucus IV, die uit Rome had weten te ontvluchten. Het ligt voor de hand, dat Judas, die al in mei 166 v. Chr. na de dood van zijn vader de leiding van de opstand had overgenomen, van deze onzekere situaties kon profiteren.

Terugblikkend op de regering van Antióchus IV moet, wat zijn verhouding tot de Joden betreft, gezegd worden, dat zijn maatregelen waarmee hij hun religie onmogelijk maakte, niet zijn voortgekomen uit een gril van een Grieks denkende en levende vorst. Toen hij de troon besteeg was een intern Joodse tegenstelling al tot een uitbarsting gekomen. In dit kader nam hij, geleid door zijn blinde liefde voor alles wat Grieks was, onjuiste beslissingen, die tot een chaos voerden, waarin hij wel orde op zaken moest stellen. Toen dat moment was aangebroken, bracht zijn Griekse voorliefde hem opnieuw tot een allerongelukkigst beleid. Maar de werkelijke oorzaak van de ramp, die de Joden overkwam, lag niettemin in het feit, dat in hun midden een groepering leefde, die dicht bij hun hoogste machthebbers stond en die gecharmeerd was geraakt van de Griekse cultuur. Deze groepering heeft de koning, bij wie zij vanzelfsprekend een willig oor vond, tot zijn onjuiste politiek verleid.

Voordat een enkele opmerking gemaakt wordt over het einde van de opstand die in

détails te beschrijven heeft in dit verband weinig zin, is het nuttig naar de partijen te zien, die destijds binnen het tempelgebied aanwezig waren. Binnen het tempelgebied, want ofschoon Transjordanië en Galiléa bij het begin van de opstand wel Joden herbergden, was de Joodse bewoning daar toen nog zo dun en verspreid, dat Judas er in het begin van 163 v. Chr. ertoe overging hen uit veiligheidsoverwegingen naar het tempelgebied terug te voeren.

Dat een groepering aanwezig was, die openstond voor de Griekse cultuur, staat vast en men mag, zoals eerder aangeduid, aannemen, dat deze de voortzetting heeft gevormd van een stroming onder de Joden, die teruggaat tot in de eerste eeuw van het bestaan van het tempelgebied, welke zich niet wilde afsluiten tegenover niet-Joodse cultuur. Naast deze stroming heeft evenwel een andere gestaan, die de wond van de Babylonische ballingschap en haar oorzaken zo verwerkt had, dat zij alle niet-Joodse cultuur afwees. De vraag is, hoe vanuit deze laatste stroming gereageerd is op de interesse van de tegenstanders voor het Griekse denken en leven. Enkele dingen zijn in dit verband met zekerheid te zeggen, andere kunnen met een grote mate van waarschijnlijkheid gereconstrueerd worden.

Waarschijnlijk is, dat al betrekkelijk kort na het jaar 200 v. Chr. een groep Joden alle contacten met de tempel heeft losgelaten en zijn eigen weg is gegaan. Dat zijn diegenen geweest, die de kring hebben gevormd van hen, die we tegenwoordig als de Qumransecte kennen en die vrijwel zeker dezelfde zijn als die door de Joodse auteurs Philo en Flavius Joséfus Essenen worden genoemd. Deze afscheiding wekt enige verbazing, wanneer men ziet op het feit, dat Onias III te boek staat als een vroom hogepriester; zij is echter verstaanbaar, als men in aanmerking neemt, dat de hogepriester bepaald niet alleen de dienst uitmaakte en dat in zijn omgeving de openheid naar de Griekse cultuur aanwezig was, wat blijkt uit het feit dat zijn broer Jason de kans greep om van Jeruzalem een hellenistische stad te maken, toen hij die schoon zag en dat deze daarbij priesters meekreeg.

Zeker is, dat voor de opstand ook al een groepering ontstaan moet zijn, die de tempel wel niet losliet, maar die zich toch zelfstandig organiseerde: de kring van de Chasidiem, de "vromen". Wat hun criteria geweest zijn, weten we niet; dat hun groepering heeft bestaan staat, zoals gezegd, vast. Toen namelijk Antióchus IV de uitoefening van de Joodse religie onmogelijk maakte, heeft men dat aanvankelijk over zich heen laten gaan en kwam het niet verder dan tot passief verzet. Mattathias was de eerste, die tot actief verzet overging. Toen dat gebeurd was, voegden de Chasidiem zich bij hem. Zij hebben de opstand intussen niet tot het einde toe meegemaakt. Want toen in het najaar van 162 v. Chr. of in het begin van 161 v. Chr. een afstammeling van Aäron tot hogepriester werd benoemd, staakten zij hun medewerking aan de strijd. Dit wekt het vermoeden, dat die Chasidiem Joden zijn geweest, die zich zwaar geërgerd hebben aan de onwettige toestand, die sinds 172 v. Chr. rondom het hogepriesterschap bestond, waarover onder nader.

Niet allen gingen evenwel mee in het verzet. Daarvan getuigt het boek Daniël. De auteur van dit boek is niet iemand geweest, die de verschrikkingen, die de Joden troffen, gezien heeft als straf op zonde, die men diende te ondergaan, maar als geweld van aardse machten tegen God en zijn volk, waarvan niet aardse middelen, doch alleen God zelf kon bevrijden. Hij predikte de afwachting, omdat hij geloofde, dat het moment voor de deur stond, waarop God zijn koninkrijk op aarde zou vestigen door het te schenken aan de getrouwen onder zijn volk. Zo deed midden in de diepste nood de oude hoop of zelfstandigheid en heerschappij over de wereld zich in een heel bijzondere vorm horen.

Verder was er nog de persoon van Menelaos. Deze heeft zich onder bescherming van de overheid gesteld. Zijn positie kan geen andere dan die van een afgezette hogepriester geweest zijn, omdat de Joodse tempel had opgehouden te bestaan. Antióchus IV en de voogden over Antióchus V hebben hem de hand boven het hoofd gehouden; toen Demetrius aan het bewind kwam, was het met zijn veiligheid gedaan. De nieuwe koning zag scherp in, dat Menelaos degene was geweest, die zijn oom tot diens fatale politieke beslissingen had verleid, en dat, waar hij het herstel van de Joodse eredienst in de tempel van Jeruzalem wel moest accepteren, zo lang deze man leefde er een onaanvaardbare toestand rondom deze tempel bleef bestaan. In feite immers was Menelaos de door de overheid erkende hogepriester voor de Joodse eredienst, die alweer twee jaar in praktijk werd gebracht; het was echter ten enenmale duidelijk, dat hij zijn ambt nooit zou kunnen uitoefenen. Om uit de impasse te geraken liet Demetrius hem uit de weg ruimen. Een nieuwe hogepriester kon daarop benoemd worden. De uitverkorene was een zekere Alkimos, de zoëven aangeduide afstamming van Aäron.

Omtrent Alkimos weten we niets, dan dat hij priester was en vier jaar de hogepriesterlijke functie zou hebben uitgeoefend. Gerekend vanaf het moment van zijn benoeming is dit onjuist; vanaf dat moment kan hij de functie niet meer dan twee jaar hebben uitgeoefend. Echter: de tempelwetgeving kende een regeling voor de vervanging van de hogepriester in de tempeldienst op de Grote Verzoendag en die schijnt de sleutel te geven tot de oplossing van het probleem van Alkimos. Toen namelijk de tempel in december 164 v. Chr. weer in Joods gebruik was gekomen, was ten opzichte van de overheid een formeel onwettige toestand ontstaan, waardoor er geen hogepriester kon zijn tenzij men bereid zou zijn geweest Menelaos te accepteren. Nu had men van Joodse kant een hogepriester kunnen benoemen. Dan zou men er van zijn uitgegaan dat men met de overheid niets meer te maken had, en dit zou gezien de boven reeds vermelde houding der Chasidiem een onhoudbaar standpunt zijn geweest. Het compromis moet daarom geweest zijn, dat men voor de viering van de Verzoendag in 163 of 162 v. Chr. van de vervangingsregeling gebruik gemaakt. Omtrent de afstamming van de vervanger bestonden geen bepalingen; iedere priester kon als zodanig worden aangewezen. Daarom valt aan te nemen, dat de priester Alkimos in de genoemde jaren die vervanger is geweest en dat Demetrius gemeend heeft de oplossing van het probleem rondom de tempel van Jeruzalem te kunnen vinden door de waarnemer van de hogepriesterlijke functie definitief in dit ambt te benoemen. In de jaren 161 en 160 v. Chr. heeft Alkimos op de Grote Verzoendag inderdaad ambtshalve gefunctioneerd: het gegeven, dat hij vier jaar hogepriester zou zijn geweest, kan men dus eenvoudig verklaren vanuit de Joodse benadering, die geen onderscheid maakte tussen de twee jaren, waarin hij slechts waarnemer was en de twee jaren, waarin hij met het hogepriesterlijk ambt officieel, met sanctie van de overheid bekleed is geweest.

Door de benoeming van Alkimos tot hogepriester kwam er geen einde aan de Joodse opstand. Hoewel Demetrius bereid was te garanderen, dat de Joden weer onder de regeling, die Antióchus III had getroffen en die tot 175 v. Chr. ook in praktijk was gebracht, mochten leven, wantrouwde Judas de situatie. Ondanks liet feit, dat de Chasidiem de opstand niet langer wensten te steunen, zette hij die voort. Hij boekte daarbij geen doorslaande successen meer, maar bereikte wel het resultaat, dat na zijn dood op het slagveld in mei of juni van het jaar 160 v. Chr. en na die van Alkimos op het ziekbed in mei 159 v. Chr. door Demetrius geen nieuwe hogepriester werd

benoemd. Nadien kon Judas' broer Jonathan in genoemd jaar met Demetrius tot een overeenkomst komen. In het tempelgebied mochten de Joden blijven leven naar de wetten van hun voorvaderen. De kwestie van het hogepriesterschap, die in feite de oorzaak was geweest van de opstand, bleef onbeslist, doordat de overheid de functie vacant hield. De vervangingsregeling maakte het mogelijk, dat de viering van de Grote Verzoendag doorgang kon vinden.

Intussen heeft de benoeming van Alkimos door Demetrius gevolgen gehad. Daarbij bleek namelijk, dat een belangrijk deel van de Joden niet hechtte aan de traditie, dat de hogepriester uit de familie van Zadok moest stammen. De kans voor niet Zadokietisch hogepriesterschap in de toekomst kwam daardoor open te liggen en de mogelijkheid om zich daartegen te verzetten, was tegelijkertijd geschapen. Daaraan is waarschijnlijk het ontstaan van de partij de Sadduceeërs te wijten. Want ondanks alle problemen, die daaromheen bestaan, is het toch het meest waarschijnlijk, dat deze partij zijn oorsprong heeft gevonden in actie voor Zadokietisch hogepriesterschap. Waren de Chasidiem er in 161 v. Chr. al mee tevreden, dat aan de abnormale toestand, dat iemand, die geen priester kon zijn, hogepriester was, een einde was gekomen, de Zadokieten gingen verder: zij eisten herstel van het hogepriesterschap in Zadokietische lijn. Erg sterk stonden zij daarbij niet, omdat Jason, de broer van de laatste vrome hogepriester Onias III, de man was geweest, die met zijn liefde voor de Griekse buitenwereld de weg geopend voor het desastreuze bedrijf van Menelaos en omdat de zoon van Onias III naar Egypte was uitgeweken en daar in Leontopolis op eigen houtje een tempel had gesticht.

Zadokietische afstamming was derhalve geen garantie voor wetsgetrouw Jodendom rondom Jeruzalem. Het compromis tussen Jonathan en Demetrius van 159 v. Chr., waarbij de benoeming van een hogepriester in het midden werd gelaten, paste daarom goed binnen het principiële kader van de Zadokieten Sadduceeërs: de mogelijkheid om voor Zadokietisch hogepriesterschap op te komen bleef open. Deze voor hen aanvaardbare toestand werd echter verstoord door ontwikkelingen in het Seleuciedische rijk, waarvan het tempelgebied van Jeruzalem weliswaar een minuscuul, maar niettemin zeker geen onbelangrijk onderdeel uitmaakte. Het lag tenslotte in het grensgebied met Egypte en had laten blijken, dat het ernstige moeilijkheden kon veroorzaken.

Van het feit, dat Antióchus III werd opgevolgd door Seleucus IV en deze weer door zijn broer Antióchus IV hebben we het gevolg al gezien: er ontstonden twee dynastieke lijnen, die elkaar bestreden, Met Demetrius was de lijn van Seleucus IV weer aan bod gekomen; zijn koningschap vond een einde doordat de lijn van Antióchus IV waarschijnlijk via een ondergeschoven figuur opnieuw naar voren kwam. Dit verschijnsel heeft zich voortgezet tot 126 v. Chr., toen de macht definitief in handen kwam van de lijn, die van Seleucus IV afstamde. Maar daarmee kwam de strijd binnen het Seleuciedische koningshuis niet tot rust, omdat daarna verschillende takken van deze dynastieke lijn elkaar gingen bevechten. Door huwelijken van verschillende van de elkaar bestrijdende vorsten met prinsessen uit het Egyptische koningshuis der Ptolemeeën werden de situaties nog gecompliceerder, omdat de moeilijkheden, die zich in die dynastie voordeden nog bovendien een rol gingen meespelen. Van de groeiende chaos in het Seleuciedische rijk heeft het tempelgebied onder de bekwame leiding van de zonen en een kleinzoon van Mattathias we plegen hen aan te duiden met hun familienaam "de Hasmoneeën" geprofitteerd. Ook in dit geval zijn de détails hier niet van belang, maar is het voldoende te zien welke weg de historische ontwikkeling gegaan is.

Toen de positie van Demetrius in 152 v. Chr. in gevaar kwam, zag deze om naar steun in het zuiden van zijn rijk. Daarbij viel zijn oog op Jonathan, de man, die de strijd van het tempelgebied ten einde gevoerd had en sindsdien als ambteloos burger in Michmas leefde. Hij gaf hem militaire bevoegdheden. Zijn rivaal Alexander Balas, die internationale steun o.a. van Rome genoot, ging verder en kende aan Jonathan het hogepriesterschap toe, terwijl hij hem korte tijd later de functie van strateeg en gouverneursfunctie met burgerlijke en militaire bevoegdheden schonk. In feite was daarmee de oude toestand, dat het tempelgebied en als zodanig bleef de overheid Jeruzalem en omgeving beschouwen, zoals blijkt uit een in 145 v. Chr. gebruikte aanduiding voor de Joden: "degenen, die in Jeruzalem offeren" een hogepriester en een regeringscommissaris had, hersteld; maar ten opzichte van het verleden waren er twee belangrijke verschillen: de beide functies waren in een persoon verenigd en als overheidsdienaar had deze figuur nu militaire bevoegdheden gekregen. Binnen het tempelgebied wekte dit de indruk, dat men in feite zelfstandigheid genoot; terwijl de elkaar bestrijdende Seleucieden voortaan ernstig rekening moesten gaan houden met de positiekeuze van de hogepriesterstrateeg. Uit deze positiekeuze vloeide in het reeds genoemde jaar 145 v. Chr. een vergroting van het tempelgebied ten koste van het district Samaria voort.

Intussen veroorzaakte de verheffing van Jonathan tot hogepriester intern Joodse problemen. Opnieuw was een niet Zadokiet dit ambt gaan bekleden. Voor een deel der Joden is dit, zoals blijkt uit de houding van de Chasidiem tijdens de opstand, aanvaardbaar geweest; voor de Essenen en de Sadduceeërs was het dit echter niet. Jonathan moest daarom regeren met de steun van slechts een deel der Joden. Dege nen, die achter hem stonden waren de farizeeërs, een groepering, die we zullen moeten zien als geleid door politiek naar buiten tredende schriftgeleerden, die niet geheel onwaarschijnlijk de voortzetting gevormd heeft van de kring der Chasidiem.

Tot 143 v. Chr. is Jonathan er in het kader van de strijd binnen de Seleuciedische dynastie steeds in geslaagd op het goede paard te wedden. Daardoor kon hij het hem toegewezen gebied uitbreiden met streken langs de kust van de Middellandse Zee. In 143 namen de zaken voor hem echter een fatale wending, die hij met de dood moest bekopen. Zijn broer Simon volgde hem op als hogepriester. Ook deze wist een overheidsbenoeming tot strateeg te verkrijgen; maar daarmee niet tevreden mat hij zichzelf de titel etnarch aan. Staatsrechtelijk had deze titel geen betekenis; zij wekte echter de indruk, dat de drager ervan een vorst van lagere rang was. Simon wist vaste voet te krijgen in het kustgebied en op 3 juni 141 v. Chr. de burch van Jeruzalem, die tot dan toe nog steeds een Seleuciedische bezetting had gehad, te veroveren. Van een der elkaar bestrijdende koningen verkreeg hij het recht tot slaan van eigen munt, waarin een stuk erkenning van zijn zelfstandige positie lag. Hoewel er onder de Joden verzet bestond tegen het feit, dat hij de hogepriesterlijke waardigheid bekleedde en dat verzet moet men name belichaamd zijn geweest in de kring van de Sadduceeërs, had hij zich een dusdanige machtspositie opgebouwd, dat de meerderheid der Joden zich achter hem stelde. Op 13 september van het jaar 140 v. Chr., werd door een Joodse volksvergadering zijn recht en dat van zijn nakomelingen op het hogepriesterschap officieel erkend onder de beperkende clausule "totdat een betrouwbaar profeet zou opstaan". Uit deze clausule blijkt, dat Simon als hogepriester aangevochten werd; ze was echter zo geformuleerd, dat de hogepriesterlijke waardigheid voor de toekomst stevig met de familie der Hasmoneeërs verbonden was. Want hoe zal men vaststellen, dat een profeet betrouwbaar is? Sadduceeërs zowel als schriftgeleerden stonden

trouwend op het standpunt, dat profetie iets was, dat in het heden niet meer voorkwam.

In februari 134 v. Chr. werd Simon door een schoonzoon vermoord. Het valt niet te bewijzen, maar wel te vermoeden, dat achter deze moord een der strijdende partijen binnen de Seleuciedische dynastie instigerend heeft gewerkt. De toeleg van de moordenaars om met Simon ook diens zonen om te brengen mislukte: één van die zonen, Johannes Hyrcanus, ontsprong de dans en volgde zijn vader op als hogepriester. Van de kant van de overheid kreeg hij geen officiële functie en de regerende koning, Antióchus VII liet door militaire middelen overduidelijk merken, waar het hoogste gezag gelegen was, terwijl deze niettemin van zijn respect voor de Joodse religie blijk gaf door een vorstelijke bijdrage te schenken aan de viering van een Loofhuttenfeest in Jeruzalem, dat hij belegerde. Tenslotte kwam het tot een akkoord tussen de nieuwe hogepriester en de koning, waarbij van plaatsen in het kustgebied Joppe en Gazara die destijds vanuit het tempelgebied veroverd waren, werd vastgelegd, dat ze niet tot het bezit van het tempelgebied behoorden, doch waarbij tevens deze plaatsen aan het tempelgebied in pacht werden gegeven. Voor de burcht van Jeruzalem werd overeengekomen, dat deze tegen een grote afkoopsom en het stellen van gijzelaars vrij van niet-Joodse troepen zou blijven. De tamelijk grote mate van zelfstandigheid van het tempelgebied, die sinds 153 v. Chr. was ontstaan, werd dus in 132 v. Chr. ernstig gereduceerd. Dat het enkele jaren later zijn vleugels weer kon uitslaan was opnieuw te danken aan internationale ontwikkelingen.

Sinds ongeveer 250 v. Chr. was het uit Centraal Azië afkomstige volk der Parthen vanuit het noordoosten bezig Iran binnen te dringen. Dit had bijgedragen tot de problemen, die het Seleuciedische rijk op zijn oostgrens had. In de jaren van Antióchus IV moeten ze al tamelijk ver in Iran gevorderd zijn geweest; de troebele toestanden na zijn dood speelden hun in de kaart. Omstreeks 140 v. Chr. hadden ze de Tigris bereikt; vervolgens was Babylonië aan de beurt om ingepalmd te worden, hetgeen gelukte ondanks verzet der Seleucieden. Het was echter Antióchus VII, die niet alleen een einde wist te maken aan het opdringen van de Parthen, doch er ook in slaagde hen uit Babylonië en Medië terug te werpen. Toen hij echter verder in Iran trachtte door te dringen verliep zijn campagne minder succesvol en in 129 v. Chr. sneuvelde hij. Daardoor kreeg Johannes Hyrcanus de handen vrij.

De Joodse hogepriester liet er geen gras over groeien. Nog in hetzelfde jaar viel hij steden in Transjordanië aan, aanvankelijk weinig succesvol. Maar in 128 v. Chr. liep de oorlogsmachine gesmeerd; de veroveringen in Transjordanië werden geconsolideerd, het platteland van Samaria werd bezet, Sichem ingenomen en de tempel op de Gerizim verwoest; terwijl ook het gehele gebied van de Edomieten, dat ten zuiden van het tempelgebied gelegen was, werd veroverd. Slechts de stad Samaria durfde Johannes niet aan te pakken. In ruim één jaar groeide het tempelgebied uit tot de omvang van een staat, binnen de grenzen waarvan talrijke niet-Joden woonden. Dit laatste werd als een onaanvaardbare zaak ondervonden, wat er toe leidde, dat de Joden overgingen tot bekering onder economische dwang. Op deze wijze werd met name het Edomietische gebied althans voor het oog geheel gejudaiseerd. Niet langer bestond nu de Joodse bevolking nagenoeg alleen uit afstammelingen van het oude volk Israël en dan nog met name hoofdzakelijk uit de stammen Levi, Juda en Benjamin, in bij zonder korte tijd was zij gegroeid met een groot aantal proselieten van allerlei afkomst!

Dat van de kant van de overheid de resultaten van het optreden van Johannes

Hyrchanus niet ongedaan werden gemaakt, vond zijn oorzaak in het feit, dat de opvolgers van Antióchus VII in avonturen van het Egyptische koningshuis verstrikt raakten, waardoor het gewenst scheen hem te vriend te houden of minstens ongemoeid te laten. Anderzijds was het echter ook zo, dat het gewenst scheen, dat de hogepriester zich niet als een autonoom vorst ging gedragen, maar tevreden was met de positie van leider van een vazalstaat. In 113 v. Chr. brak echter opnieuw een ernstige strijd om de Seleuciedische troon uit en van die gelegenheid maakte Hyrcanus gebruik om zich financieel van het Seleuciedische rijk los te maken. Toen ontstond in feite een zelfstandige Joodse staat. In 108 v. Chr. kreeg hij de stad Samaria in handen en sindsdien was hij de onbetwiste heerser in Palestina bezuiden de Karmel en over belangrijke delen van Transjordanië. De kroon was op het werk van de Hasmoneeërs gezet. Het was slechts de vraag, hoe dit rijk zich naar buiten zou presenteren en er schijnt overwogen te zijn, dit als een Joods koninkrijk te doen.

De glans van de laatste jaren van Johannes Hyrcanus werd echter verduisterd door een interne kwestie, die voor de toekomst bijzonder kwade gevolgen gehad heeft. De Hasmoneeërs hadden als niet Zadokietische hogepriesters leiding gegeven met de steun van de farizeeërs achter zich. Nu voor hen het koningschap in zicht kwam, was een deel van deze groepering niet bereid de combinatie hogepriester koning te accepteren en vanuit die hoek werd er op aangedrongen, dat Hyrcanus zich voortaan met de wereldlijke regering zou bezighouden en dat een nieuwe hogepriester zou worden benoemd. Daarbij werd gebruik gemaakt van een schriftgeleerd juridische constructie, waarbij de moeder van Hyrcanus in het geding was en waarmee gepoogd werd aan te tonen, dat hij niet aan de voorwaarden om hogepriester te kunnen zijn voldeed. Hoezeer dit een argument was, dat volstrekt andere doeleinden moest dienen, wordt duidelijk, als men bedenkt, dat men ongeveer 28 jaar het hogepriesterschap van Hyrcanus had aanvaard en dat, wanneer het argument juist zou zijn geweest, ook zijn vader Simon, wiens hogepriesterschap in 140 v. Chr. zo plechtig bevestigd was, wegens een illegitiem huwelijk voor het hoogste Joodse religieuze ambt ongeschikt geacht had moeten worden. Hoe dan ook, aan Johannes Hyrcanus ontviel zijn binnenlandse politieke steun en hij was gedwongen een oplossing voor dit probleem te zoeken. De partij van de Sadduceeërs bood hem die.

Reeds is gezegd, dat het ondanks alle problemen rondom de Sadduceeërs het toch het meest waarschijnlijke is, dat deze partij is ontstaan uit verzet tegen het feit, dat niet Zadokieten het hogepriesterlijk ambt gingen bekleden. Als dit zo is, dan is het feit, dat de Sadduceeërs met Hyrcanus in zee hebben willen gaan, een ernstige verandering van koers geweest. Zonder dit te willen verdoezelen moet men zich echter wel realiseren, dat verandering van koers in de politiek pleegt voor te komen en dat dit, als men niet met pure opportunisten te doen heeft, een gevolg is van het feit, dat politieke partijen en groeperingen zelden één doelstelling nastreven. Dientengevolge moeten er in het beleid prioriteiten gesteld worden en dan kan het gebeuren, dat men om een doelstelling met hogere prioriteit te verwezenlijken de activiteiten rondom een met lagere prioriteit belangrijk moet verminderen of zelfs geheel moet laten vallen.

Politiek bedrijven is de kunst van het haalbare beoefenen. Vanuit dit gezichtspunt is de koersverandering van de Sadduceeërs na 108 v. Chr. verklaarbaar. Al moeten zij ontstaan zijn als strijders voor Zadokietisch hogepriesterschap, zij hebben meer op hun programma gehad. Daartoe behoorde in ieder geval dit, als zij niet bereid waren allerlei ontwikkelingen, die zich in de kring van de schriftgeleerden hadden voorgedaan, te accepteren.

Vast stond namelijk voor iedere Jood, dat de "Wet van Mozes" de openbaring van

God aan het volk Israël was. Maar de schriftgeleerden waren van mening, dat de boeken van de profeten eveneens openbaring van God aan Israël bevatten. Dit was echter een standpunt, waarvan men zich kon afvragen, of het in zijn algemeenheid wel juist was. En de schriftgeleerden gingen nog verder door ook van andere boeken te stellen, dat zij openbaring van God bevatten. Bovendien werkten zij naast de "Wet van Mozes" met een stelsel van uitvoeringsregels, die op zichzelf genomen nog niet verwerpelijk behoeften te zijn, maar waaraan zij een nagenoeg even groot gezag toekenden als aan de Wet zelf.

Die schriftgeleerde inzichten en standpunten werden door de Sadduceeërs niet aanvaard, en van hieruit zou wel eens de vraag benaderd kunnen moeten worden waarom zij op de bres gesprongen zijn voor het Zadokietisch hogepriesterschap.

Dit feit zal daarin zijn grond gevonden hebben, dat de Zadokietische hogepriesters tot op Onias III het Joodse leven niet onbezien hebben laten regelen door de ideeën van elkaar sinds Ezra opvolgende generaties van schriftgeleerden. Als dit juist is en er is grond om dit aan te nemen, dan is het verstaanbaar, dat de Sadduceeërs na 108 v. Chr. de doelstelling, waaraan hun partij haar naam ontleende, hebben laten schieten, omdat die feitelijk secundair was aan wat zij werkelijk beoogden: te voorkomen, dat het Joodse leven geregeld zou worden volgens de ideeën en de regels van de schriftgeleerden en de uit die kring voortgekomen partij der farizeeërs.

Door een niet Zadokiet als hogepriester te accepteren konden de Sadduceeërs in ieder geval op het topniveau geheel, en op het basisniveau althans ten dele de sleutels in handen krijgen om het Joodse leven te reguleren.

Om deze hogere prioriteit te verwezenlijken lieten zij waarschijnlijk de lagere van het Zadokietisch hogepriesterschap vallen.

Johannes Hyrcanus ging, toen de steun der farizeeërs hem ontviel, over tot de partij der Sadduceeërs. In 105 v. Chr. overleed hij. Zijn zoon Aristobulus volgde hem op en nam terstond de koningstitel aan. De Sadduceeërs kunnen daarin geen bezwaar hebben gezien, omdat de "Wet van Mozes" de combinatie van hogepriesterschap met koningschap niet verbiedt.

De afwijzing daarvan treft men in het tot de profetische literatuur behorende boek Samuël aan, en dit hoek behoorde voor de Sadduceeërs nu juist niet tot Gods neergeschreven openbaring. Ongeveer een jaar later overleed Aristobulus zijn broer Alexander Jannaes werd zijn opvolger en trad in het huwelijk met zijn als weduwe achtergebleven schoonzuster Salóme Alexandra.

Viel door deze daad geen goed woord voor hem te zeggen als hogepriester hij leefde in een voor die functie illegitiem huwelijk met een weduwe, voor zijn koningschap, dat tot 76 v. Chr. duurde valt dit al evenmin te doen. Door strijd te voeren in Transjordanië en in westelijk Galiléa hield zijn land gedurende bijna 29 jaar in een permanente oorlogstoestand, die niet tot successen voerde, maar wel veel slachtoffers vroeg. Door niemand meer werkelijk geaccepteerd verviel hij tot alcoholisme.

Op zijn sterfbed gaf hij, naar het heet, zijn vrouw de raad als koningin verder te gaan, maar dan steun te zoeken bij de farizeeërs. Men mag zich afvragen of wat zich rondom dit sterfbed heeft afgespeeld, niet veeleer de erkenning van een uiteindelijke nederlaag tegenover een wijze vrouw is geweest dan een raad aan iemand, die spoedig weduwe zou worden. Wat daarvan echter zij: Salóme hield na de dood van Alexander Jannaes als koningin, het wereldlijk bestuur aan zich, ze benoemde haar oudste zoon Hyrcanus II tot hogepriester en zij verwijderde de Sadduceeërs uit de door hen bekleedde ambten en verving hen door farizeeërs. Haar tweede zoon, Aristobulus II bestemde zij voor de opvolging in het koningschap.

De oplossingen, die Salóme trof, zouden de oorzaken van de ellende, waarin het Joodse koninkrijk terstond geraakt was, uit de weg hebben geruimd, als Aristobulus II niet de wens had gekoesterd de traditionele positie van hogepriester en politiek leider van het volk, die was uitgemond in de combinatie hogepriesterkoning, voort te zetten en als de Sadduceeërs niet zouden hebben uitgezien naar een mogelijkheid om de hun plotseling uit handen geslagen macht te herkrijgen.

Dientengevolge vonden Aristobulus II en de Sadduceeërs elkaar, wat nog tijdens het leven van Salóme duidelijk werd, en naar haar dood in 67 v. Chr. tot een burgeroorlog tussen Aristobulus II en de Sadduceeërs enerzijds en Hyrcanus met de farizeeërs anderzijds voerde. Die burgeroorlog kwam Rome wel bijzonder slecht uit. Sinds de confrontatie met Antióchus III had Rome belangstelling voor het Midden-Oosten; in het jaar 133 v. Chr. kreeg het directe belangen in Klein-Azië, doordat het toen het koninkrijk Pergamum erfde. Dit had tengevolge, dat het betrokken raakte bij de politieke ontwikkelingen daar, waarbij botsingen met staten als Pontus en Armenië niet uitbleven. Verder werd toezicht op de kustgebieden in die omgeving steeds dringender noodzakelijk om een halt toe te kunnen roepen aan de piraterij in het Oosten van de Middellandse Zee, die de handel van Rome bedreigde. Zo drong het steeds verder naar het Oosten op. De Parthen hadden echter na de tegenslag in 129 v. Chr. hun expansie in westelijke richting weer voortgezet.

Omstreeks 70 v. Chr. ontmoetten beide invloedssferen elkaar aan de bovenloop van de Eufraat en in dat jaar kwam het tot een verdrag tussen Rome en de Parthen, waarin deze rivier als grens tussen beide rijken werd aangenomen. Bij nieuwe moeilijkheden met Armenië traden beide verdragspartners als bondgenoten op.

Toen de vrede met Armenië aan de orde kwam, werden er bepalingen getroffen, die ten voordele van dit land, dat zich met Rome verbond, waren en die het verdrag met de Parthen schonden. Daaruit vloeide een gespannen situatie met de laatsten voort, die echter niet terstond tot oorlog voerde.

En complicerende factor bij dit alles was, dat Tigranes, de koning van Armenië de man was geweest, die het Seleucidische rijk de genadeslag had gegeven. Bij de vrede met Armenië moest dus een beslissing genomen worden over de resten van dat rijk, die Tigranes in handen gevallen waren. Dat was het gebied, dat we als Syrië plegen aan te duiden. Het lag ten westen van de Eufraat en Rome kon daarmee dus naar goeddunken handelen. Het koos voor de oplossing er een Romeinse provincie van te maken. Zeer waarschijnlijk hanteerde men daarbij een mes, dat naar twee kanten sneed.

Syrië was het achterland van een lange kuststreek. Door dit achterland te pacificeren kreeg men de kust in de greep, wat van belang was in de strijd tegen de piraten. Maar Syrië zou ook, als het vacuüm vormde, bij een oorlog met de Parthen een bijzonder gevaarlijk gebied kunnen worden. Wanneer zich daar Parthische legereenheden zouden nestelen, dan zou het Romeinse front zich in een strategische tang bevinden. Omgekeerd echter betekende een Romeinse bezetting van Syrië voor het Parthische front een tang.

Dat Pompejus zich, nu hij het nog zonder grote moeite doen kon, van dit gebied meester maakte, is daarom alleen maar verstaanbaar. Maar daarom is het ook verstaanbaar, dat zijn onderbevelhebber Aemilius Scaurus, toen deze bij de bezetting van Damaskus in 63 v. Chr. geconfronteerd werd met de Joodse burgeroorlog, zich met deze kwestie bemoeide en verder naar het zuiden oprukte.

In het raam van de situatie in het Midden-Oosten en van de maatregelen, die daar genomen werden, kon Rome deze burgeroorlog allerminst gebruiken. En diplomatiek

stond Rome daarbij zelfs niet zwak, omdat men in het verleden vanuit het tempelgebied steeds een politiek had gevoerd, waarbij Rome als een verre bondgenoot werd beschouwd.

Al tijdens het bewind van Antióchus III was dit gebeurd en de Hasmonese hogepriesters hadden zich zorgvuldig te Rome laten presenteren.

De spits van deze politiek was natuurlijk gericht. geweest tegen de Seleuciedische overheid, terwijl zij tevens dienstbaar was geweest aan het hooghouden van de schijn Joodse zelfstandigheid. Thans gaf zij Rome in zekere zin een rechtsgrond voor haar optreden.

De strijdende partijen wezen de bemoeienis van Rome dan ook niet af, maar zochten ieder voor zich de gunst van Pompejus te winnen. Voorlopig was Aristobulus II daarbij in het voordeel, doch later sloeg de schaal naar Hyrcanus II door. De laatste kon wijzen op de militaire activiteiten van zijn tegenstander, terwijl hij hem ervan beschuldigde debet te zijn aan piraterij. Verder stelde hij, dat de Joden in het geheel niet begeerden om onder een koning te leven, maar onder de..leiding van hun priesters: waarmee hij dus teruggreep op het bestuursmodel uit de Perzische en Ptolemeïsche tijd, dat tot 113 v. Chr. ook door de Seleucieden gepraktiseerd was. Daarmee speelde hij Pompejus geweldig in de kaart.

Aristobulus II bleef zich intussen gedragen als een koning, die tot onderhandelen bereid was. De Romein liet de laatste dan ook vallen, wat een belegering van Jeruzalem tengevolge had.

In juni of juli van 63 v. Chr. vielen stad en tempel. Daarna werd het leiderschap over de Joden toegekend aan Hyrcanus II en diens machtsgebied in Palestina en Transjordanië teruggebracht tot die streken, waarin overwegend Joden woonden.

Het werd verdeeld in vijf districten, die ieder een eigen bestuursraad Joods rechtscollege hadden. Deze redenen werden gevestigd in Jeruzalem en Jericho voor Zuid-Palestina, in Gadara en Amathus voor Transjordanië en in Sepphoris voor Galiléa.

In de ontmoeting met Pompejus heeft Hyrcanus II zijn positie bekwaam verdedigd. De raadsman achter deze verdediging was evenwel een Edomiet, een zoon van een destijds door Alexander Jannaeus over Idumea aangestelde gouverneur strateeg, Antipater.

Dat deze in de strijd tussen Aristobulus II en Hyrcanus II voor de koos, is begrijpelijk, omdat de tamelijk zwakke persoonlijkheid van Hyrcanus ongetwijfeld meer te beïnvloeden was dan Aristobulus met zijn koninklijke allures. Omgekeerd had Hyrcanus behoefte aan een adviseur in politieke en militaire zaken.

Met de in 63 v. Chr. getroffen oplossingen was Rome echter niet van het probleem van de Joden in Palestina af. Aristobulus II bleef zich met behulp van zijn zoon Alexander roeren, en toen beiden in 48 v. Chr. door toedoen van Pompejus ter dood gebracht waren, vestigde de hoop van zijn aanhangers zich op de tweede zoon van Aristobulus: Antigonus.

Doch Rome had meer problemen in het Midden-Oosten.

In 57 v. Chr. raakte het betrokken bij moeilijkheden rondom. de troonopvolging bij de Parthen en bij een revolutie in Egypte. Het was Antipater, die het de Romeinse opperbevelhebber Gabinius mogelijk maakte zijn expeditie tegen de Parthen af te breken en een inval in Egypte te doen.

Drie jaar later zette de Romein Crassus een grote campagne tegen de Parthen op touw na te voren de tempel van Jeruzalem geplunderd te hebben. Deze campagne liep in 53

v. Chr. op een nederlaag voor Rome uit maar bij de onregelmatigheden, die daarop onder de Joden uitbraken, stond Antipater toch opnieuw aan de Romeinse zijde; en toen in 48 Caesar de macht van Pompejus wist te breken, schaarde hij terstond achter de nieuwe machthebber. Daaraan had Hyrcanus II het te danken, dat hij toen opnieuw in het hogepriesterschap bevestigd werd, terwijl het hem blijkbaar werd toegestaan de titel etnarch te voeren, waardoor althans aan de schijn van enige mate van zelfstandigheid een fiat gegeven werd.

Maar daarnaast benoemde Caesar de raadsman van Hyrcanus II, Antipater, tot procurator, en dus tot Romeins ambtenaar belast met het toezicht op het Joodse gebied. De toestand van vóór de makkabese opstand was daarmee in bestuurlijk opzicht hersteld. De door de Joden in Palestina bewoonde streken stonden weer onder een hogepriester, die een controlerende overheidsfunctionaris naast zich had.

Verder gaf Caesar verlot de muren van Jeruzalem, die sinds de inneming door Pompejus ruines waren, te herbouwen.

Binnen zijn procuratuur schiep Antipater twee afzonderlijke bestuurseenheden: Jeruzalem en omgeving, waarover zijn oudste zoon Phasaël als gouverneur werd aangesteld, en Galiléa, dat zijn zoon Herodus als hoogste bestuurder toegewezen kreeg. De laatste stelde daar hardhandig orde op zaken, waardoor hij de Joodse leiding tegen zich innam en het tot een proces voor het Sanhedrin in Jeruzalem kwam.

Zijn einde vond Antipater in 44 v. Chr., toen hij tengevolge van een vete met een Joodse hoge officier, die voortgevloeid was uit de troebele toestanden in het Midden-Oosten na een moord op Caesar in Rome, vergiftigd werd. Dit betekende een gezagsvacuüm en daarvan trachtte Antigonus, de zoon van Aristobulus II onmiddellijk te profiteren.

Herodus keek echter de kat uit de boom en toen Antonius, die met Octavianus de macht in Rome had overgenomen, in Syrië arriveerde, zag deze als beste oplossing de benoeming van Herodus en Phasaël tot tetrarchen. Daarmee werden de beide zonen van Antipater opgenomen onder de vorsten van lagere rang.

De Palestijnse Joden leefden vanaf dat moment in twee met Rome verbonden vorstendommen.

Dat deze oplossing niet duurzaam kon zijn, was te wijten aan Antigonus en het opnieuw oplaaien van, de strijd tussen Rome en de Parthen. Met hulp van de laatste deed hij een aanval op de tetrarchie van Phasaël en in 40 v. Chr. nam hij Jeruzalem in. Om zichzelf voorgoed van het hogepriesterschap te verzekeren, liet hij zijn oom Hyrcanus II verminken, waardoor deze ongeschikt werd voor de hoogste Joodse religieuze functie. Phasaël pleegde zelfmoord. Herodus bracht daarop zijn familie in de toen nog kleine bergvesting Massada in veiligheid en begaf zich naar Rome om te pleiten voor de oprichting van een Joods koninkrijk. Naar het heet zou hij voor de troon een kleinzoon van zowel Aristobulus II als Hyrcanus II, n.l. Aristobulus III, op het oog hebben gehad. Als dit juist is en onmogelijk is dat niet, want hijzelf zou dan toch de grote man achter de schermen zijn geweest, dan is het de bedoeling van Herodes geweest, om in de persoon van de nieuwe koning de tegenstellingen binnen de Hasmonese dynastie te verzoenen en daardoor aan Antigonus de grond onder de voeten te ontnemen. Het blijft de vraag, hoe hij zich heeft voorgesteld te ontkomen aan de gevolgen van de combinatie van koningschap met hogepriesterschap, die zich dan weer zou voordoen.

Intussen deed deze kwestie zich niet voor, want de senaat van Rome benoemde hem

zoals beweerd wordt: tegen zijn verwachting in zelf tot koning. Hij moest zijn koninkrijk gaan heroveren.

Drie jaar heeft koning Herodes nodig gehad om zijn rijk met de hoofdstad Jeruzalem in handen te krijgen, terwijl hij in die tijd ook nog hulp moest verlenen op het Romeinse front aan de Eufraat tegen de Parthen. In 37 v. Chr. kon hij zich zetten tot de oplossing van de grote problemen, die in dat rijk aan de orde waren. Om zichzelf en wellicht meer nog zijn kinderen dynastiek aanvaardbaar te maken want de afstammingslijn via de moeder is naar Joods recht van groot belang : huwde hij Mariamme, een kleindochter van Hyrcanus II en Aristobulus II. Door dit huwelijk konden de beide takken van de Hasmonese dynastie zich langs de vrouwelijke lijn voortzetten. Gezien het grote aanzien, dat deze dynastie genoot, was dit geen onverstandige daad; Herodes heeft zich er echter een permanente ellende mee op de hals gehaald. Dat hij zich voor de belangen van de Hasmoneeërs inzette, liet hij ook blijken door de bevrijding van de grootvader van zijn vrouw, Hyrcanus II, uit Parthische ballingschap te bewerkstelligen. Vanzelfsprekend moest een beslissing getroffen worden op het punt van de partij, waarmee hij in, zee wilde gaan. Dat was nodig, omdat de Joodse religie in sterke mate een juridisch kleed draagt en omdat niet alleen het grote Sanhedrin in Jeruzalem, maar ook de plaatselijke Sanhedrins gerechtshoven bemand moesten worden. Het was alweer verstandig, dat hij toenadering tot de schriftgeleerden zocht. Urgent was vervolgens de benoeming van een hogepriester. Hij had daarvoor Aristobulus III kunnen kiezen, die toen ongeveer 14 of 15 jaar oud geweest moet zijn; degene dus, die hij drie jaar eerder voor de combinatie koninghogepriester op het oog had gehad. Rome had deze jongeman afgewezen en men kan zich in gemoede afvragen, of hij voor de schriftgeleerden en farizeeërs een ernstige kandidaat voor het hogepriesterschap kon zijn. Wat daarvan zij, nu Aristobulus III niet meer hoefde te dienen om een Joods koningschap te vestigen, liet Herodes hem vallen en deed hij een keus, die goede verwachtingen kon wekken. Hij benoemde de Babylonische Jood Ananel. Deze man is vrijwel zeker een Zadokiet geweest en daardoor loste deze benoeming een nu al meer dan een eeuw slepend probleem rondom het hogepriesterschap op.

Want als Babylonische Jood droeg deze figuur niet de sporen van vijf eeuwen aan Palestijnse ontwikkelingen en politiek. Hij was Zadokiet, maar geen Sadduceeër en daardoor voor de schriftgeleerden aanvaardbaar. Zijn benoeming kon de rust in de kwesties rondom het hogepriesterschap herstellen.

De eerste regeringsdaden van Herodes getuigen van een pogen om de verschillende partijen en groeperingen onder de Joden zoveel mogelijk te bevredigen en daardoor rust te bewerken. Dit is niet zo vreemd, als het schijnt, want wel kon Herodes soms gruwelijk hard optreden en men zal hem daarbij altijd moeten meten naar de maatstaven van een oosters vorst uit zijn eigen tijd ; maar men kan niet ontkennen, dat hij heel lang geduld kon doen blijken en dat hij oog had voor de verschillende kanten van situaties. Juist deze goede kanten van zijn karakter zijn hem noodlottig geworden. Als hij lang geduld had, dan werd daarvan misbruik gemaakt, wat hem tot genadeloos toeslaan voerde; als hij oog had voor meer dan een kant van een situatie, namen belanghebbenden in een van die kanten hem dat kwalijk.

Door de benoeming van Ananel tot hogepriester kwam de schoonmoeder van de koning, Alexandra, tegen hem in het geweer. Intussen was de liefdesaffaire tussen de Romein Antonius en de Egyptische koningin Cleopatra VII al ontstaan en Alexandra zocht dan ook de hulp van deze laatste. Cleopatra, die niets liever wilde dan zelf in het bezit van Palestina komen, ging daarop maar al te graag in. Weerzinwekkend

geïntregeer kwam daaruit voort. In het kader daarvan zag Herodes zich omstreeks het begin van het jaar 35 v. Chr. gedwongen Ananel als hogepriester af te zetten en zijn zwager Aristobulus III in dit ambt te benoemen. Door toedoen van de Egyptische koningin, die Alexandra en Aristobulus III voor haar doeleinden poogde te gebruiken, kreeg deze zaak het karakter van hoogverraad. Herodes liet Aristobulus daarop tijdens een stoeipartij in een zwembad vermoorden, wat weer een diplomatieke nasleep had : Herodes moest zich bij Antonius gaan verantwoorden. Feiten, die zich tijdens zijn afwezigheid hadden voorgedaan, ging zijn zuster Salóme, die zich door de aangetrouwde Hasmonese familie afschuwelijk vernederd voelde, lasterlijk interpreteren en zo werd er twijfel gezaaid aan de huwelijksrouw van Mariamme, die zich toch al van haar man afkeerde door de moord op haar broer. Intussen werd Ananel in zijn ambt als hogepriester hersteld. Deze kreeg waarschijnlijk na zijn dood, als opvolger Jozua ben Phiabi, omtrent wie we niets met ook maar de geringste zekerheid weten.

Tot 31 v. Chr. kon Herodes betrekkelijk ongestoord regeren; toen raakte hij vanzelfsprekend betrokken in de strijd tussen de Romeinse rivalen Marcus Antonius en Octavianus. In die strijd heeft hij tot het laatst toe achter Antonius gestaan, die hij echter wel heeft aangeraden zich van Cleopatra te ontdoen. Toen Octavianus van hier af aan als Augustus aangeduid de Overwinnaar bleek, moest Herodes zich rechtvaardigen. Hij heeft dat gedaan onder verwijzing naar zijn trouw aan Rome, die praktische uitdrukking vond in trouw aan de hoogste Romeinse ambtenaar in het Midden-Oosten. Dat was Antonius geweest en daarmee was zijn gedrag in principe aanvaardbaar. Dat hij Antonius had aangeraden zich van Cleopatra te ontdoen was een persoonlijke noot, die bij Augustus slechts in goede aarde kon vallen : de vrouw die terwille van Cleopatra door Antonius aan de kant was gezet, was immers Octavia, de zuster van Augustus : Bevestigd in zijn koningschap keerde Herodes van Rhodos, waar hij voor de nieuwe machthebber over het gehele Romeinse imperium verantwoording had afgelegd, naar Jeruzalem terug. Zijn tweede periode van afwezigheid had een goede voedingsbodem verschaft voor hernieuwd geïntregeer en verdere laster. Slaapkamerkwetsies gingen een rol spelen en het resultaat was, dat Mariamme in 29 v. Chr. wegens overspel terecht werd gesteld. Om het eigen vege lijf te redden had haar moeder Alexandra haar laten vallen en terwijl Herodes aarzelde over de vraag, of hij het gevelde vonnis wel moest laten uitvoeren, drong zijn zuster Salóme onder aanvoering van politieke motieven, daarop aan. Het kwam zover; een jaar eerder had hij de grootvader van Mariamme, Hyrcanus II, die door Alexandra als een pion in een hoogverraderlijke actie was misbruikt, ook al laten terechtstellen. Herodes moest verder met zijn geslepen schoonmoeder, met zijn gekwetste zuster en met de kinderen, die hij van Mariamme had : Alexander en Aristobulus. Hij was toen 42 jaar en stond daarmee op de drempel van de ouderdom voor die tijd.

De ambitieuze Alexandra heeft haar dochter nauwelijks een jaar overleefd. Want opnieuw poogde zij iets tegen Herodes te ondernemen, nu door zich meester te maken van de burcht van Jeruzalem en van andere fortificaties ; wat tot haar doodvonnis voerde. Daarmee scheen het Hasmonese probleem, dat Herodes had pogen op te lossen, doch dat zich tegen hem gekeerd had, beëindigd. Door zijn Hasmonese zonen zou het echter terug keren.

De periode van 28 tot 18 v. Chr. is die van de glans van het koningschap van Herodes geweest; evenzeer was zij die van groeiende spanning tussen de koning en zijn Joodse onderdanen. Omstreeks 25 v. Chr. kwamen onaanvaardbare situaties in de relaties van

Salóme aan het licht waaraan ook alweer kanten zaten, die naar verraad smaakten. Hieruit vloeiden enkele terechtstellingen voort. Kort daarop volgde het nieuwe koninklijke huwelijk met Mariamme II, een dochter van de aanzienlijke, uit Alexandrië afkomstige priester, Simeon ben Boëthus. Terwille van dit huwelijk verving Herodes de hogepriester Jozua ben Phiabi door zijn nieuwe schoonvader Simeon, wat duidelijk een ingreep uit eigenbelang in de religieuze instellingen van de Joden is geweest. Dit moet wrevel verwekt hebben. Zeker kwam het echter tot verzet, met name uit schriftgeleerde kring, door de oprichting van een theater in Jeruzalem; terwijl het in Joodse ogen verwerpelijk was, dat Samaria en Caesarea als hellenistische steden werden gebouwd. Bij dit laatste dient men evenwel te bedenken, dat dit een daad van rechtvaardigheid was tegenover de vele niet-Joodse onderdanen, die het rijk van Herodes ook telde: Niettemin raakte hij er zijn goodwill bij de Joden mee kwijt. Dit was eveneens het geval door bouwactiviteiten van de Joodse koning in het buitenland. De goede kant daarvan was echter, dat daarin een stuk internationale representatie gelegen was, die voor het diaspora Jodendom alleen maar van voordeel kon zijn. Verder kwam het tot een welhaast hartelijke verhouding met Augustus, die Herodes herhaaldelijk gebiedsuitbreidingen schonk, waardoor tenslotte zijn grote koninkrijk ontstond, dat behalve geheel Palestina van uiterst noordelijk Galiléa tot uiterst zuidelijk Iduméa, ook een brede strook van Transjordanië omvatte en daar zich uitstrekte tot ten noorden van de bronnen van de Jordaan.

Twee dingen maakten het in die tijd de Joodse tegenstanders van Herodes onmogelijk om hun volk in zijn totaliteit tegen hem op te zetten: in de eerste plaats zijn zeer persoonlijke inzet om de nood, die het gevolg was van een afschuwelijke hongersnood in de jaren 25 en 24 v. Chr., te lenigen en daarnaast het feit, dat hij waarschijnlijk al in 23 v. Chr., maar anders in 20 v. Chr. een restauratie van de tempel ter hand nam, die neerkwam op een zo verfraaiende herbouw, dat het Joodse heiligdom een van de meest vooraanstaande bouwwerken in het Midden-Oosten zou worden. Men kon hem dus hoogstens verwijten, dat hij zich óók inspande voor hellenistische projecten, maar niet dat hij de Joden verwaarloosde.

De jaren 18 tot 7 v. Chr. hebben geen gebeurtenissen met zich gebracht, waardoor zich voor de Joden belangrijke beslissingen voltrokken, maar stonden binnen de familie van Herodes in het teken van de herleving van het Hasmonese probleem. Als bondgenootkoning genoot hij in het Romeinse rijk hoog aanzien en wist hij in het belang van de diaspora Joden op te treden; in het jaar 14 kon hij zijn onderdanen een belastingverlaging van 25 procent aankondigen. De moeilijkheden, waarmee hij te maken kreeg vonden evenwel hun oorsprong in het feit, dat de twee zonen van Mariamme I, die hij kort na zijn huwelijk met Mariamme II naar Rome had gestuurd om hun opvoeding te voltooien, in het jaar 18 v. Chr. naar huis terugkeerden. Zij waren, dat was duidelijk, voor de opvolging Herodes was toen 51 jaar bestemd. Zijn eigen familie was niet bereid zich daarbij neer te leggen. De beide jongemannen, Alexander en Aristobulus hadden de terechtstelling van hun moeder niet kunnen verwerken en waren dientengevolge niet altijd even tactisch in hun uitlatingen, waardoor Herodes' zuster Salóme en zijn jongere broer Pheroras kansen voor laster en intriges kregen.

Dit voerde de koning tot een politieke zet: hij haalde Doris, de vrouw waarmee hij voor Mariamme I gehuwd was geweest, en haar zoon Antipater aan het hof. De laatste zond hij zelfs naar Rome voor zijn verdere vorming. Het moest degenen, die hun spel rondom zijn opvolging speelden, duidelijk zijn, dat er nog andere mogelijkheden

waren dan de keuze voor één van hen. Maar met Antipater haalde Herodes een andere intrigant binnen.

In 12 v. Chr. was er voldoende kwaad omtrent Alexander en Aristobulus gesuggereerd, dat het de koning geraden scheen de zaak voor te leggen aan Augustus, die paciferend werkte. Het jaar 10 v. Chr. bracht enige luister, doordat de bouw van Caesarea gereed kwam. Dit werd met een groot hellenistisch feest gevierd, wat, samen met de belastingverhogingen, die volgden, de Joden weer verder tegen de koning innam.

De verzoening in de familie duurde niet lang en allerlei onfrisse beschuldigingen over en weer brachten Herodes in 9 v. Chr. er toe zijn zaak opnieuw aan Augustus voor te leggen. Intussen deden zich aan de grenzen van Transjordanië moeilijkheden voor met een Arabisch vorstendom en van die kant slaagde men er in Augustus te doen geloven, dat Herodes daarvan de oorzaak was. Het resultaat van alles was, dat hij in 8 v. Chr. een brief van Augustus ontving, waarin deze hem mededeelde, dat hij hem niet langer als vriend, maar als onderdaan wenste te beschouwen. Zijn bekwame kanselier, Nikolaos van Damaskus redde hem uit die situatie, zodat hij het vertrouwen van Augustus herkreeg. De beschuldigingen over en weer in de familie gingen intussen voort, en bij verhoren kwamen dingen aan het licht, die niet uitgesloten maakten, dat een plan tot een aanslag op de koning bestond. Daarom werd Augustus voor de derde maal in de familietwist gemengd en thans gaf hij onder vermaning tot voorzichtigheid verlof om met Alexander en Aristobulus naar goeddunken te handelen. Deze vermaning tot voorzichtigheid bracht Herodes ertoe zijn zaak aan een forum, dat in Beiroet gehouden werd, voor te leggen. Alle leden daarvan stemden vóór de terechtstelling van de beide zonen van Mariamme I op één man na; de Romeinse opperbevelhebber in Syrië. Dat redde hen het leven. In de officierskringen van Herodes' leger wekte het echter achterdocht dat er opnieuw geen veroordeling viel. Dit werd Herodes medegedeeld, en bij de verhoren, die toen volgden, werd gezegd, dat er een plan zou bestaan, waarbij Alexander betrokken was, om hem door zijn kapper bij het scheren de hals af te laten snijden. Dit deed de deur dicht. De kapper en ruim 300 officieren werden door steniging ter dood gebracht, terwijl Alexander en Aristobulus in de gevangenis van Samaria geworgd werden. Daarmee scheen in 7 v. Chr. het Hasmonese probleem beëindigd. Maar nog was het einde van de tragedie er niet.

De ziekte, waaraan de koning zou overlijden waarschijnlijk carcinoom begon zich te openbaren. Antipater werd tot mederegent benoemd. Deze zocht steun bij Pheroras, wat Salóme wel zo goed was aan haar broer over te brieven.

De koning maakte een einde aan deze relatie en daar hij zijn zuster ook niet helemaal vertrouwde, ging hij er toe over van zijn bevolking een eed van trouw te eisen, die door 6000 aanhangers van de farizeeërs geweigerd werd. De aanstichters tot de weigering werden terecht gesteld, de weigeraars kregen een boete en niemand minder dan de vrouw van Pheroras fourneerde het geld voor de betaling daarvan. De farizeeërs, die in de reuk stonden over voorspellende gaven te beschikken, voorzegden daarop aan Pheroras het koningschap. In Antipater bleef de koning voorlopig nog vertrouwen stellen; maar toen Pheroras plotseling overleed, ging het gerucht dat deze vergiftigd zou zijn door zijn vrouw. Onderzoek deed uitkomen, dat zij over vergif beschikte, en het heette, dat dit afkomstig zijn zou van Antipater, die er zijn vader mee had willen vermoorden, een kwestie, waarvan ook Mariamme II iets geweten moet hebben. Daarop zond Herodes haar weg, schrapte hij haar zoontje Herodes uit zijn testament, en ontzette hij haar vader uit het hogepriesterschap. Antipater, die in Rome verbleef

werd teruggeroepen en kreeg het was midden 5 v. Chr. een proces. Daarbij kwam vooral de kwalijke houding, die hij tegenover Alexander en Aristobulus had aangenomen naar voren, terwijl tevens een correspondentie tussen hem en iemand in dienst van Julia, de vrouw van Augustus, waarin Salóme verdacht werd gemaakt - Salóme en Julia waren bevriend! - tot de processtukken behoorde. De doodzieke koning legde zijn zaak weer aan Augustus voor. Intussen was het nodig een nieuw testament te maken.

Nu opvolging door een zoon uit zijn eerste huwelijk, noch uit zijn huwelijken met Mariamme I en Mariamme II meer mogelijk was, bleef voor de koning alleen de weg open om terug te grijpen op zonen uit twee kortstondige verbintenissen, die waarschijnlijk bestaan hebben voor zijn huwelijk met Mariamme II : die met Malthakè, van wie hij Archelaüs en Antipas had, en die met Kleopatra van Jeruzalem, die hem Philippus geschonken had. Herodes koos voor Antipas; maar veranderde 5 dagen voor zijn dood dit testament om volgens een plan, die hij 8 jaar eerder al koesterde zijn rijk in drieën te verdelen. Aan Archelaüs werden Judéa en Samaria met de koningstitel toebedeeld, Antipas zou tetrarch over Galiléa en Peréa worden, Philippus tetrarch over noordelijk Transjordanie.

Ongeveer drie weken voor de dood van de koning vond een door schriftgeleerden aangestichte rel plaats, waarbij de gouden adelaar, die hij in de tempel had laten aanbrengen, naar beneden gerukt werd. De hogepriester, die nog geen jaar in functie was, werd afgezet en een van de aanstichters van de rel op 12 maart verbrand. De volgende nacht vond een maansverduistering plaats. De doodzieke vorst liet vervolgens een aanzienlijk aantal Joden in het theater van Jericho samenbrengen met de opdracht hen na zijn overlijden te vermoorden, opdat er tenminste gerouwd zou worden. In een afschuwelijke aanval van pijn tijdens een poging om nog een appel te schillen, trachtte hij een einde aan zijn lijden te maken, wat voorkomen werd. Maar het gerucht ging weer eens dat hij dood zou zijn. Het bereikte Antipater, die zich in zijn gevangenschap thans arrogant ging gedragen, maar niet wist, dat juist het bericht van Augustus, dat verbanning of terechtstelling goedkeurde, was binnengekomen. Herodes koos voor de terechtstelling. Daarop vond de genoemde verandering van het testament plaats. Bijna 70 jaar oud stierf hij 5 dagen later. Salóme en Archelaüs verzorgden zijn begrafenis, die in Herodium ten zuidoosten van Jeruzalem plaats vond.

Na afloop van de rouwweek voor zijn vader presenteerde Archelaüs zich voorzichtig aan de Joden in Jeruzalem. Zij confronteerden hem terstond met eisen omtrent loslating van gevangenen, belastingverlaging, bestraffing van adviseurs van Herodes, en vervanging van de op 12 maart benoemde hogepriester Joazer. Alleen op het laatste punt deed hij een belofte; voor het overige zegde hij toe, dat hij die zaken wilde bezien, als hij door Augustus in zijn ambt bevestigd zou zijn. Tijdens de Paasviering op 11 april brak toen een oproer uit, dat zijn grond vond in wat Joden als zijn weinig toeschietelijke houding ervoeren en dat hij wel moest dempen. Intussen had Archelaüs als nog niet door de Romeinse senaat in zijn ambt bevestigde, bondgenoot koning geen enkel recht tot het nemen van maatregelen en zou hij zich uiterst kwetsbaar hebben gemaakt, als hij zich toeschietelijker had betoond. Na de Paasviering begaf hij zich naar Rome. Maar ongeveer tegelijkertijd ging Antipas scheep die zich niet bij het laatste testament van zijn vader wilde neerleggen. De familie van Herodes en een aantal van diens top ambtenaren reisden met Archelaüs mee. Maar in Rome bleken de familie van Herodes onder leiding van Salóme en de topambtenaren van Herodes op

één na achter Antipas te staan. Aan de voorlopige maatregelen van Archelaüs gaven zij een kwaadaardige uitleg, alsof deze een voorbarige greep naar het koningschap zou hebben gedaan. Het was Nikolaos van Damaskus, de kanselier, die vier jaar eerder de positie van Herodes bij Augustus gered had, die thans de positie van Archelaüs redde. De keizer trof niet terstond een beslissing, maar overwoog het testament van Herodes in het geheel niet uit te voeren en Archelaüs tot koning over het integrale rijk van Herodes te benoemen.

Intussen kwam het tot een reeks opstanden in Palestina. Het zeer onverstandige beleid van de procurator Sabinus, die Augustus gezonden had om de financiële zijde van de erfenis van Herodes te regelen, was daar in niet onbelangrijke mate schuldig aan. In Jeruzalem braken felle gevechten uit, waarbij de tempel brandschade opliep; op het platteland opereerden benden, waarvan een onder aanvoering van Judas de Galileeër. De opperbevelhebber over Syrië, Varus, moest in het geweer komen om aan de opstandige bewegingen een einde te maken. Toen hij daarin ten naaste bij geslaagd was gaf hij zijn goedkeuring aan een plan van de kant van de Joodse leiders in Jeruzalem om naar Rome te reizen en aan Augustus het verzoek voor te leggen de toestand uit het verleden te herstellen, waarbij het de Joden was toegestaan zonder koning, onder vreemd bewind te Zeven naar de wetten van hun vaders. Niets anders dan herstel van de oude situatie van het tempelgebied werd gevraagd, en voor Augustus zou het eenvoudig zijn om te verifiëren, dat het daarbij om een wens ging, die in een ver verleden teruggaande wortels had. Bij Pompejus had immers in 63 v. Chr. Hyrcanus II al hetzelfde bepleit en toen was een bestuursorganisatie overeenkomstig dit pleidooi getroffen. De pleiters moeten er zich, gezien die bestuursorganisatie, van bewust zijn geweest, dat Augustus, ingeval hij op hun verzoek zou ingaan, een procurator zou aanstellen. Zij zullen gehoopt hebben, dat de Romeinse machthebber daarbij het oude gebruik zou volgen met een keuze van een regeringsgetrouwe Jood voor dit ambt. Tegelijkertijd spoorde Varus echter ook Philippus aan om zich naar Rome te begeven om daar zijn rechten te verdedigen.

De berichten uit Palestina en de nieuwe pleidooien, die Augustus kreeg aan te horen, waarin Herodes en Archelaüs zij het op onhandige wijze flink zwart getekend werden, brachten hem ertoe over te gaan tot uitvoering van het laatste testament van Herodes, zij het met deze wijziging, dat Archelaüs niet de koningstitel kreeg, maar met die van etnarch tevreden moest zijn.

Eenmaal in Jeruzalem terug kwam Archelaüs zijn belofte tot vervanging van de hogepriester Joazer na. Wellicht uit de overtuiging dat deze door de stervende Herodes ten onrechte was benoemd, maar zeker ook, omdat deze de hand moet hebben gehad in het plan, dat aan Augustus werd voorgelegd om de oude situatie van het tempelgebied te herstellen. Feiten, die onomstotelijk bewijzen, dat de etnarch een slecht regent zou zijn geweest, zijn niet bekend. De klachten die later over hem geuit werden, hebben slechts betrekking op de verfraaiing van zijn paleis in Jericho en op nadeel, dat een dorp gehad zou hebben van de aanleg van zijn palmenplantage. Maar met onwillige honden is het kwaad hazen vangen.

De afwijzing van het plan tot herstel van het tempelgebied door Augustus had dit wel in de ijskast gebracht, maar niet in de prullenmand. In 6 na Chr. gelukte het de Joden en Samaritanen om het doorgezet te krijgen. De keizer sloeg geloof aan de beschuldiging van wanbeheer en verbande Archelaüs naar Vienna in Gallië. Judéa en Samaria kwamen onder leiding van een in Caesarea gevestigde procurator te staan, en werden zo, als procuratuur, bij de provincie Syrië gevoegd.

De eerste confrontatie met het directe Romeinse bestuur was voor de Joden in Judéa geen gelukkige. Want de bezittingen van Archelaüs waren verbeurd verklaard en dientengevolge werd

de opperbevelhebber over Syrië, Quirinius, opgedragen de daaruit voortvloeiende kwesties te regelen. Tevens moest het Romeinse belastingsysteem worden ingevoerd. Vandaar de census "beschrijving" die Quirinius in 7 na Chr. hield. Ze gaf aanleiding tot een hernieuwde poging tot opstand van Judas de Galileeër, die echter door de hogepriester Joazer n.b. de "maarthogepriester" van Herodes, die door Archelaüs was afgezet, maar die door de Joodse leiding herbenoemd was, toen de verbanning van de etnarch voor de deur stond voorkomen werd. Deze voorkomen opstand gaf aanleiding tot de vorming van een nieuwe Joodse groepering, die van de Zelloten. Haar aanhang bestond uit diegenen, die niet alleen het koningschap, maar ook het feit, dat men nu onder vreemd oppergezag moest leven verwierpen. Zij verkozen slechts te leven onder God als heer en meester en koesterden dus niet alleen het ideaal van de autonome Joodse staat, maar waren ook van mening, dat deze staat nooit een koninkrijk zou kunnen zijn. Priesterlijke leiding kunnen zij, gezien de wet, niet hebben afgewezen; tegen het staatkundig beleid van de vigerende priesterlijke leiding hebben zij evenwel fundamentele bezwaren gehad. Praktisch deden de Zeloten dezelfde keuze als de Essenen twee eeuwen geleden gedaan hadden, en daarom is het geen wonder, dat Essenen en Zeloten elkaar op den duur gevonden hebben en bij de opstand, die in 66 na Chr. uitbrak, samenwerkten.

Door een verstandig bewind van de eerste procuratoren kregen de Zeloten de wind niet in de zeilen. Dat Joazer als hogepriester door Channa bekend uit het evangelie van Johannes werd vervangen, heeft geen, problemen met zich mee gebracht. Zij konden wel moeilijk door het vuur gaan voor de hogepriester, die de opstand van Judas de Galileeër verijdeld had:

Later echter schijnt Channa zelf moeilijkheden veroorzaakt te hebben: in het jaar 15 werd hij door de procurator Valerius Gratus afgezet. Na enkele kortstondige tussenoplossingen vond deze een geschikte figuur in Jozef Kájafas, de schoonzoon van Channa, wiens hogepriesterschap tot na de terugroeping van Pilatus in 36 duurde.

In de Joodse rechtsuitoefening werd niet ingegrepen, de Joodse gevoelens werden ontzien, zoals blijkt uit het feit, dat Romeinse troepen in Jeruzalem hun veldtekenen met de beeldenaar van de keizer niet voerden en dat op de bronzen munten de dagelijkse gebruiksmunt geen afbeelding van de keizer voorkomt. Nieuwe moeilijkheden begonnen in Judéa pas te rijzen, toen Pilatus tot procurator was benoemd. Hij liet zijn troepen met de veldtekenen Jeruzalem binnenrukken.

Een protestbeweging daartegen in Caesarea wilde hij laten neerhouden; op het laatste moment haalde hij echter bakzeil. Daarna voerde zijn op zichzelf verstandige maatregel om de aanleg van een waterleiding voor Jeruzalem door de tempel te laten betalen, tot verzet. Nu werden vele protesterenden door als burgers verklede soldaten omgebracht. Verder schijnt Pilatus een aantal Galileeërs, die in de tempel een offer brachten, te hebben laten neerslaan. In een andere kwestie deed hij weer een stap terug: in het paleis van Herodes liet hij ertekenen voor Keizer Tibérius plaatsen, waarop wel niet de beeltenis van de keizer, doch diens naam voorkwam, wat alweer aanleiding gaf tot tumult. Na interventie van Antipas, de tetrarch van Galiléa, werden de schilden verwijderd. Voor een derde maal zette hij zijn voornemen niet door in de zaak tegen een opstandige beweging - of ging het om een ordinaire roversbende? - waarvan Barabba de leider was. Geconfronteerd met de intern Joodse kwestie rondom

Jezus verkeek hij zich en was hij wel gedwongen Barabba vrij te laten. Onder deelnemers aan een door een Samaritaanse profeet georganiseerde bijeenkomst op de berg Gerizim richtte hij een slachting aan. Hoewel men niet hoeft aan te nemen, dat in de gevallen, waarin hij ingreep de Joden en de Samaritanen volstrekt onschuldige lammeren waren, moet toch gezegd worden, dat Pilatus hard en tactloos was. Hoezeer hij voorbarig kon zijn met uiterste maatregelen, blijkt ook uit zijn optreden in het proces van Jezus. Na een tienjarige ambtstermijn lagen er in Rome zoveel klachten tegen hem, dat hij wel ter verantwoording geroepen moest worden. Hij kwam daar aan na de

dood van Tibérius. Of diens opvolger Caligula gelegenheid gevonden heeft om aandacht aan zijn zaak te geven, is niet bekend; evenmin weten we, wat er verder van hem geworden is.

Na hem vervulden tot 41 nog twee procuratoren hun ambt; Kajafa werd als hogepriester na het vertrek van Pilatus door de opperbevelhebber van Syrië, Vitélius, vervangen door een zwager, Jonathan de zoon van Channa, die zijn ambt een jaar later aan zijn broer Theophilus ben Channa moest overgeven.

Welwillendheid tegenover de Joden betoonde Vitellius door de belastingdruk te verminderen en door de hogepriester de volledige beschikking over het hogepriesterlijk gewaad terug te geven. Daarmee kwam een einde aan de sinds Herodes bestaande toestand, dat de wereldlijke overheid dit gewaad bewaarde dit uiteraard om eventueel opstandig misbruik ervan te voorkomen en het slechts op de drie Joodse hoogfeesten voor gebruik beschikbaar stelde.

In vier v. Chr. werden ook de tetrarchieën van Antipas en Philippus gevestigd. Over die van de laatste valt niet veel mede te delen. Zij werd in belangrijke mate bevolkt door niet-Joden; Philippus schijnt er verstandig over geregeerd te hebben. In 34 na Chr. stierf hij kinderloos na een kort huwelijk met de uit de evangeliën bekende vorstelijke striptease danseres Salóme, de dochter van Herodias.

Voor de datering van de gegevens uit de evangeliën is dit een belangrijk feit, omdat daardoor wordt vastgelegd, dat men de dood van Johannes de Doper niet vlak voor 33 v. Chr., het jaar dat niet zelden als de kruisiging van Chr. wordt aangenomen, kan plaatsen. De dood van Johannes moet vrijwel zeker tussen 27 en 28 v. Chr. hebben plaatsgevonden. Als hoofdstad bouwde Philippus zich op de plek van het oude Paneíon, waar zijn vader een nieuwe tempel had laten bouwen, Caesarea Philippi. De tetrarchie van Antipas bestond uit de twee ekonómisch. zeer ongelijksoortige delen Galiléa en Peréa, het laatste in Transjordanië. Naar buiten presenteerde Antipas zich als tetrarch; in zijn rijk liet hij het zich welgevallen, dat men hem als koning beschouwde, wat alleen maar aan zijn pretenties uit 4 v. Chr. tegemoet kwam. Hij gedroeg zich als Jood, en wierp zich tegenover Pilatus ook als beschermer der Joden in Judéa op. De stad Sepphoris, die tijdens de opstanden in 4 v. Chr., toen hij in Rome zijn zaak bepleitte, door de Romeinse opperbeve lhebber Varus verwoest was, liet hij als zijn hoófdstad herbouwen. Naar men veelal meent maakte hij in het jaar 17 een aanvang met de bouw van een nieuwe hoofdstad aan het meer van Galiléa: Tiberias. Meer waarschijnlijk is, dat dit pas tien jaar later gebeurde: in 27, van waar uit het verklaarbaar is, dat deze plaats in de evangeliën geen rol speelt, terwijl haar naam slechts door de laat schrijvende Johannes gebruikt wordt voor geografische aanduiding.

Omstreeks 26 na Christus begon Antipas moeilijkheden te veroorzaken. De bron

daarvan lag in zijn hem waarschijnlijk door Augustus opgedrongen huwelijk met een Arabische prinses, . De werkelijke oorzaak vormde echter weer het Hasmonese probleem en de vrouw, die daarbij in het spel was, was Herodias. Herodias was een dochter van Aristobulus, die in 7 v. Chr. op bevel van zijn vader Herodes in Samaria door worging was terechtgesteld, en dus een kleindochter van Mariamme I. Zij was getrouwd met Herodes, de zoon van Mariamme II, die door zijn vader in 6 of 5 v. Chr. uit zijn testament was geschrapt. Daardoor verkeerde deze Hasmonese in een uitzichtloze situatie ten aanzien van de troon, tenzij zij een der beide tetrarchen voor zich kon winnen. Dit lukte haar met Antipas. Doch deze moest door zijn knieval voor deze vrouw verzet onder zijn bevolking waarvan Johannes de Doper de belichaming is geweest en een oorlog met zijn schoonvader riskeren. Bevriend als hij was met keizer Tibérius, kon hij die oorlog gaan voeren.

Voordat het echter tot een treffen kwam, stierf de keizer en toen struikelde Herodias over haar eigen broedsel. Zij had haar tweede man, Antipas, er namelijk toe aangezet thans in Rome om de koningstitel te vragen. De kansen lagen schoon: de tetrarchie van Philippus was vacant, en Pilatus was teruggeroepen ; Antipas was een zoon van Herodes en zij een kleindochter van hem met Hasmonese afstamming. De nieuwe keizer, Caligula, ging echter op dit verzoek niet in, omdat hij bevriend was met haar broer Agrippa, die dynastiek volkomen met haar gelijk stond. Zij zelf had deze figuur, die een omkoopbare avonturier en een bankroete geldsmijter, een meesterflessentrekker met zelfmoordgedachten en tenslotte een van hoogverraad verdachte gevangene was in Rome, enige tijd levensmogelijkheden verschaft door Antipas ertoe te bewegen hem in dienst te nemen. Terstond na zijn troonsbestijging in maart 37 had Caligula deze vriend de tetrarchie van Philippus geschonken, met de verheffing tot koning. Toen Antipas daarnaast naar de koningstitel bleek te streven stond deze voor een verloren zaak. Gezien de moeilijkheden, die hij veroorzaakt had, werd hij naar een oord in Gallië, ergens in de Pyreneeën, verbannen en tot haar eer zij gezegd, dat Herodias hem daarheen volgde en werd zijn gebied aan het koninkrijk van Agrippa toegevoegd.

Intussen liet Caligula de procuratuur over Judéa voortbestaan. Het was zijn opvolger Claudius, die in de eerste maanden van zijn regering in 41 v. Chr. het koninkrijk van Agrippa met Judéa en Samaria vergrootte. Daarmee was het oude rijk van Herodes hersteld; en omdat Agrippa door de schriftgeleerde Joodse leiders aanvaard werd, scheen dat een gelukkige ingreep. Daar de nieuwe koning toen al een voor die tijd oud man was omstreeks 51 jaar kon deze oplossing voor het probleem, dat Palestina voor Rome vormde, nauwelijks lang duren. Agrippa overleed in 44, waardoor heel Palestina bestuurlijk vacant kwam. Verlost van de erfenis van Herodes maakte keizer Claudius van het gehele gebied een procuratuur. Daarmee legde hij de basis voor de ontwikkelingen, die tot de Joodse opstand van 66 tot 70 zouden voeren. Deze ontwikkelingen zijn echter voor het verstaan van de toestanden in de tijd, waarin Jezus optrad, niet van belang in directe zin.

Overgenomen uit: Joodse Chronologie, door W. Westerbeke.

HOOFDSTUK 6

6^E HOOFDTIJDPERK: VANAF DE TERUGKEER TOT DOOD VAN HERODES

- 537 2 In het 2^e jaar van de Terugkeer in de 2^e maand, ong. april wordt het fundament van de Tempel gelegd onder leiding van Zerubbábel, (in Hag. 2:22 vorst van Juda genoemd) en hogepriester Jesúa, Ezra 3:8. Als de fundering klaar is wordt dit feestelijk gevierd, Ezra 3:10. De oude garde die de 1^e Tempel nog meegemaakt hadden, en die precies 50 jaar geleden verbrand was, weenden, maar de jongeren hadden groot plezier. (Toen ik -als jonge man- deze Chronologie maakte kon ik de jongeren goed begrijpen, en nu bij het uittypen schaar ik me bij de ouden in hun diepe smart, ziende op Nederlands Sion.) De Samaritanen en anderen werken de Joden tegen en sturen raadslieden naar Kores om hem negatief te beïnvloeden, Ezra 4:5. Darius de Meder (Dan. 11:1) stierf ca. het 2^e jaar van Kores. Zijn positieve invloed wordt gemist.
- 536 3 In 3^e j. van Kores, 24^e dag, 1^e maand ontvangt Daniël een visioen, Dan 10:1-4. De engel openbaart o.a. aan Daniël de tegenstand van de vorst van Perzië, Dan. 10:20. Misschien ziet dit op (tijdelijke) tegenwerking van Kores in het verder bouwen van de tempel, Dan. 10:13. De engel voorzegt dat er nog minstens 4 koningen over Perzië zullen regeren, Dan 11:2.
- 530 9 Kores sterft in het 26e regeringsjaar over Perzië, het 9e jaar over Babylonië. Zijn zoon Cambyses volgt hem op. (8, 35)
- Cambyses/
Ahasvéros
- 529 1 Cambyses wordt Ezra 4:6 Ahasvéros genoemd, de Hebr. naam voor het Perzische Arthahsasta /Artaxerxes, Ezra 4:7 en Joséfus J. H. 11e b. 2e hfd. De Samaritanen schrijven aan hem een aanklacht tegen de Joden; kopie brief in Ezra 4:6-16. Arthahsasta verbiedt de verdere tempelbouw, Ezra 5:24. Het werk ligt 9 jaar stil
- 525 5 Cambyses herovert Egypte en onderwerpt het (40 jaar?) Ez. 29:12, 13. (8, 35)

- 523 7 Maansverduistering in juli, 192 jaar en 64 dagen voor Alexander de Grote, (zie jaar 331)
W. Perkins schrijft hierover: 'Die deze dingen voor versierd achten moeten de orde van alle astronomische berekeningen omverwerpen. En waarlijk dit schijnt mij een merkelijk bewijs voor de waarheid van de Heilige Schrift. Dewijl de heilige Historie in orde van verhalen zeer net met de omloop van de hemel overeenkomen.' (W. Perkins, Al de werken, dl. 3, Chronologie)
- 522 8 Cambyses doodt zijn broer Smerdes en sterft kort daarna, 1 juli 522. (8, 35)
Een magiër, priester, volgt Cambyses op en regeert 0,5 jaar van 11 maart –11 okt.
Darius I Hystapis wordt koning van Perzië, 5 okt. De 2^e koning na Kores, van de drie genoemd in Dan. 11:2. (8, 35)
In deze chronologie wordt ervan uitgegaan dat zijn beginjaar gerekend wordt van het Perzisch nieuwjaar, mrt. 521.
- Darius
520 2 Haggai profeteert in 2^e j. van Darius, 6^e maand, 1^e dag, (29 aug.), Haggai 1:1. (Data in Haggai en Zacharia uit: 53)
De Joden hervatten de tempelbouw. Haggai bemoedigt hen, 24^e dag, 6^e maand Hag. 2:1,2
Zacharia roept het volk tot bekering, 8^e maand, 2^e j. van Darius, Zach 1:1
Haggai bemoedigt het volk, 24^e dag, 9^e maand, (18 dec.), Hag. 2:11,16,19
- 519 Zacharia krijgt een belofte van de komst des Heeren tot Zijn tempel, 11^e maand, 24^e dag, (15 febr.), Zach. 1:7-21 en hfd. 2
Zacharia roept het volk tot bekering op de 24^e dag van de 11^e maand (hetzelfde jaar), en herinnert het volk dat de Heere 70 jaar vertoorned is geweest Zach 1:2. Met andere woorden, de gestelde termijn van 70 jaar is haast voorbij. De 70 jaar hier genoemd hebben betrekking op de verwoesting van de *tempel*, vanaf 587- 517.
Zacharia bemoedigt Zerubbábel dat hij de tempel zal voltooien, Zach. 4:9.
Thatnai en Sthar-Boznai, 2 satrapen (landvoogden) van Perzië gesteld over Syrië en Fenicië –waaronder ook Juda behoorde- worden woedend en schrijven direkt naar Darius, Ezra 5:1-5. De Joden bouwen met grote moeite verder, Ezra 5:5
Darius stuurt een brief terug (Ezra 5:6 etc.) met kopie van de Proclamatie van Kores en zijn bevel om de tempel te bouwen, uit het Rijksarchief van de koning, Ezra 6:1-12.
De tempelbouw gaat met grote spoed verder, Ezra 6:14.
- 518 4 4^e jaar van Darius, 4^e dag, 9^e maand, (7 dec.) een vraagstuk over het vasten, Zach. 7. O.a het vasten in de 5^e maand, wat ging over de tempelverwoesting. De Joden zeiden dat dit vasten niet meer nodig was nu de tempel herbouwd werd.
De Heere bestraft hun *uitwendig* vasten, deze 70 jaar, Zach. 7:5
- 515 6 De tempel wordt voltooid in het 6^e j. van Darius op 3e Adar, (18 febr.) Ezra 6:15 Helaas, de ark en de Sjechina wordt gemist! (Jer. 3:16)

De Joden vieren Pascha 14e van de 1e maand, Ezra 6:19.

De tempel werd ingewijd 532 j. 6 mnd. 10 d. vanaf Sauls regering, Jos. J. Hist. VI, 4, 442. 515 + 533 = 1048 v. Chr. (Een exacte berekening van Joséfus, hoewel deze chronologie van hem verschilt in enkele perioden.)

MERK OP: In het **480** jaar na de Uittocht werd het fundament gelegd van de 1e Tempel 994 v.Chr.; **480** j. later werd de 2e Tempel voltooid.

Vanaf de Terugkeer tot de inwijding van de nieuwe tempel, zijn 22 jaar. Beschreven in het boek Ezra, die later leefde.

Vanaf de nieuwe tempel, 515 tot het 1ste jaar van Arthahsasta koning van Perzië 464 v. Chr., is een periode van ong. 51 jaar. Deze periode is niet beschreven in de Bijbel. De regeringsjaren van de Perzische vorsten worden door Joséfus ook niet juist weergegeven. Toch konden de Joden uit later tijd de duur ervan enigszins weten uit andere gebeurtenissen en de geslachtsregisters met name van de hogepriesters, zie Ezra 10 en Nehemia 12: 10,11,22

- 486 36 Darius I sterft, nov. 486, Xerxes wordt koning, de 3e Perzische koning na Kores,
Dan. 11:2. (9, 35)
Xerxes
- 483 3 Xerxes voert oorlog met Griekenland. Met een fabelachtig rijk leger
Trekt hij op, overwintert te Sardis. (9, 35)
- 481 5 Zerubbábel, landvoogd van Juda sterft, (Joséfus, Joodse Hist. 11^e
boek).
Hij wordt opgevolgd door Rezamesullam, ook Resa genoemd,
geslachtsregister Maria, Lucas 3:27. (Zie bijlage: geslachtsregister van
Jezus)
- 479 7 Xerxes verliest de zeeslag bij Salamis
- 478 8 Xerxes verslagen door de Grieken te Platea en Mikale.
Sommige latere theologen schrijven dat de geschiedenis van Ester
plaats vond tijdens het leven van Xerxes. Dit strijdt tegen de
historiebeschrijving die gewag maakt van zijn tocht naar Griekenland.
Xerxes kan niet te Susan geweest zijn in zijn 3^e en 7^e jaar, Ester 1:3 en
2:16
- 465 21 Laatste jaar van Xerxes. (9, 35)
- Arthahsasta
- 464 Xerxes wordt vermoord na 21 j. regering door Artabanus die 7
maanden regeert.
Arthahsasta Longimanus doodt Artabanus en wordt koning over Perzië.
Longimanus betekent: langhand. In Perzisch: Artaxerxes, in Hebr.
Ahasvéros Wordt koning ong. november.
Hij is de beroemde 4e koning na Kores, Dan. 11:2
- 463 1 'Hij is die Ahasvéros die regeerde van Indië af tot Morenland toe 127
landschappen', Ester 1:1
- 461 3 Ahasvéros maakt in zijn 3e j een prachtig feest omdat hij zijn broer

Hystaspes verslagen had en alleenheerser werd over het grote Perzische rijk, Ester 1:3

Vasthi wordt verstoten, Esther gekozen, Es. 2:8

4 Na 1 jaar wordt Ester voor het eerst bij Ahasvéros gebracht, Est. 2:12,13

458 6 Ongeveer 1 november begint het 7e jaar van Ahasvéros

457 7 Ester wordt tot koningin aangenomen in maand Tebeth, de 10e maand, Esther. 2:16.

De Joodse schrijver, Ezra, hanteert *het kerkelijk jaar van de Joden*, ong. januari.

De komst van Esther aan het Hof had grote betekenis en goede gevolgen voor de Joden, want:

In het 7e jaar van Arthahsasta geeft hij Ezra de priester **opdracht** om naar Jeruzalem te gaan om de Tempeldienst te onderhouden uit de Schatkist. Die mee willen krijgen vrijgeleide. Ezra 7:1-7.

Ezra gaat met een grote schat naar Jeruzalem en regelt er de burgerlijke zaken, Ezra 7:11-26. De optocht vanuit Susan begint 1^e van 1^e maand, ong half maart. Zij vasten 12^e van de 1^e maand, Ezra 8:31 en men bereikt Jeruzalem 1^e van 5^e maand, Ezra 7:9. Ongeveer aug. 457.

Deze terugkeer wordt in de literatuur genoemd:

DE TWEEDE TERUGKEER IN 457 VOOR CHR. JAARTELLING.

Met deze terugkeer beginnen de 70 jaarweken, de 1e periode van 49 jaar, zoals Gabriël aan Daniël openbaarde: "Van **de uitgang des woords** om te doen *wederkeren en om Jeruzalem te bouwen*", Dan 9:25

* Ahasvéros en zijn 7 raadsheren en alle geweldigen deden een gebod uitgaan van vrijgeleide en hulp aan degenen die wederkeerden naar Jeruzalem; Ezra 7:28

* 13 jaar later, in het 20 jaar van Ahasvéros doet hij opnieuw een gebod om Jeruzalems **muren** te herbouwen, Neh. 2:7-9

Vanaf sept. 457 tot sept. 26 na Chr. -toen het Joods burgerjaar begon waarin Johannes zijn prediking begon- is $69 \times 7 = 483$ jaar, volgens de engel Gabriël, Dan 9: 25 etc.

Had het Joodse volk maar meer acht geslagen op deze periode! Helaas, de Schriftcritici onder Joodse en Christelijke schrijvers dateren Daniël's profetie geschreven in de tijd van de Makkabeeën

456 8 Ezra verzamelt alle mannen van Juda en Jeruzalem inzake vreemde vrouwen; vanaf de 20e van de 9e maand en stuurt ze weg. Het karwei is klaar op 1e dag van 1e maand, (maart), Ezra 10:9,17

450 12 In het 12e j. van Ahasvéros wordt Haman onderkoning en begint zijn Vervolging tegen de Joden, Ester 3:1,7. Vanaf de 1e maand Nisan (voor de Gevangenschap Abib genoemd) wordt het Poer, het Lot geworpen om de Joden uit te roeien, Esther 3:7-13

451 13 In de laatste maand, Adar, ong febr./mrt wordt het Poer beëindigd,

- Est. 3:13
Op de 13^e van de 1^e maand, ong april worden de brieven voor de holocaust van de Joden verzonden. (13, het ongeluksgetal) 's Daags voor hun Pascha! Es. 3:12.
Ester gaat naar de koning; Haman wordt opgehangen en Mórdechai wordt onderkoning, Est 5,6,7.
Op de 23e van de 3e maand ong juli, schrijft Mórdechai aan de Joden, Ester 8:9
- 450 14 Op de 13e dag van 12e maand, ong. maart worden de zaken omgekeerd. Grote blijdschap, Est. 9:1.
Het POERIMFEEST (Lotenfeest) wordt ingesteld op 14 en 15 Adar, Est.9:21
- 444 20 Nehemia is schenker van koning Ahasvéros in de stad Susan in Medië. Neh. 1:1 [Een Joodse schenker. Hoe kan het anders, een Joodse koningin en onderkoning.]
In het 20e jaar, maand Chisleu, ong nov. ontvangt Nehemia bericht over de ellenden in Juda en dat Jeruzalems poorten en muren nog steeds niet herbouwd zijn, Neh. 1:1-3
Nehemia wordt voor 12 jaar als landvoogd naar Jeruzalem gestuurd door Ahasvéros Neh. 2:6 en 5:14. Hij begint met de herbouw van de muren.
Enige huizen waren er reeds gebouwd, Hagg. 1:4 en 1 Kron. 9:3 e.v.
Sanballat, de landvoogd van Samaria wordt verbitterd, en probeert het werk te verhinderen, Neh. 2:10 en 4:1
De muur is in 52 dagen klaar; 25e Elul, ong. sept. Neh. 6:15
- In de 7^e maand leest Ezra de wet voor, Neh. 8:1-10
In de 2^e helft van de maand was het Loofhuttenfeest, zoals het nooit meer was gevierd sinds de dagen van Jozua! Neh. 8:18. Ca. 980 jaar geleden.
Op de 24^e Tisri wordt een extra vastendag gehouden en komt het volk met God in een nationaal verbond, wat plechtig wordt ondertekend, Neh. 9 en 10
Ze scheiden zich af van de vreemde vrouwen Neh. 9:2 en regelen de tempeldienst, Neh. 10:29-39
De muur wordt plechtig ingewijd, Neh. 12:27-43
Ezra leest opnieuw voor uit de Wet. De Ammonietische en Moabietische vrouwen worden van het huis Gods verwijderd, Neh. 13:1-3. Wanneer is onbekend.
- Er zijn oudere schriftverklaarders (1) die de periode van 490 jaar vanaf 444 beginnen. Zij rekenen in maanjaren. Een maanjaar heeft 354 dagen. Dat komt neer op 470 zonnejaren over genoemde periode. De periode van maanjaren eindigt ook dan in 26 na Chr. Maar de Bijbel rekent niet in maanjaren. Bovendien eindigt de periode van 470 maanjaren in 26 na Chr. terwijl de periode van 490 zonnejaren in 26, de laatste jaar-week, nog moet beginnen.
- 432 32 Arthahsasta roept Nehemia naar Babel in zijn 32^e regeringsjaar,

Neh. 13:6.

Nehemia blijft er 'sommige dagen' Vermoedelijk is Nehemia enkele jaren daar gebleven. Tijdens zijn afwezigheid heeft Eljasib de hogepriester en Tobia het huis Gods ontheiligd, Neh. 13:4,5. (Joods Hist. 11^e boek)

- 435 35 Misschien omtrent deze jaren gaat Nehemia terug Jeruzalem. Hij voert nieuwe hervormingen door, Neh. 13:7-31
- 423 41 Arthahsasta sterft na ruim 41 jaar regering, gerekend van de dood van Xerxes
De koningin sterft enkele dagen later. Was het Esther? (Wordt niet in de literatuur vermeld.)
Zijn zoon Xerxes volgt hem op, wordt vermoord door Secundianus, die door Ochus vermoord wordt. Ochus aanvaardt de regering en laat zich Darius II (Nothus) noemen; Darius de Perziaan, Neh. 12:22. (33, 35)
Darius
- 419 5 Uit dit jaar dateert een zgn Paasbrief, een perkament gevonden in Egypte. 9, 35)
De Joden uit Elefantine in Egypte sturen naar Jóhanan de hogepriester, Neh. 12:22 en Bigevai een Perzisch landvoogd van Juda een brief i.v.m. voorschriften voor het Pasha. Drie dagen later dreigen ze zich tot Sanballat te wenden als hun verzoek niet wordt ingewilligd.
Jóhanan wordt in Neh. 12:11 Jonathan genoemd, hij was een ontrouw priester. Joséfus vermeldt dat hij zijn broer Jesus dode in de tempel. (Joodse Hist. 11e boek)

Ca. deze tijd heeft Maleáchi, de laatste profeet geprofeteerd.

- 409 15 In deze tijd was Jaddua de 6e hogepriester na de Eerste Terugkeer, Neh. 12:22. Hij moet nog erg jong zijn geweest en heeft heel lang dienst gedaan.
(Zie bijlage over de Hogepriesters.)
- 408 16 Ong. juli/aug. eindigen de eerste 7 jaarweken, 49 jaren, Dan 9:24-26.
- 407 17 De periode van de eerste 7 jaar-weken wordt door de engel afgebakend. Misschien is dit de reden dat het werk van Ezra, Nehemia en Maleáchi in deze tijd geëindigd zijn.

Maleáchi sluit de Canon af met de profetie van de komst van de Messias en Zijn voorloper.

Ezra legt de laatste hand aan de boeken van het Oude Verbond, b.v. 1 Kron. 9:34 worden hoofden genoemd die te Jeruzalem woonden na de herbouw. Zie ook Nehemia 11.

De periode van de Terugkeer 538 tot de Afsluiting van de Canon, is ruim 130 jaar.

De profetie door Profeten met Goddelijk gezag bekleed, zweeg, ruim 400 jaar. In het 4^e jaar voor de Chr. jaartelling verschijnt de Engel Gabriël opnieuw. Hij kondigt aan Zacharia de geboorte aan van de grote profeet die voor de Messias zal heengaan. En 6 maanden later

kondigt Gabriël de komst aan van de Grote Profeet, de Messias, naar Wiens komst zij sterk verlangden!

HET VASTLEGGEN VAN DE CANON

Diverse theologen van later datum beweren dat het boek Esther en een gedeelte van

het boek Daniël later aan de Canon van de Heilige Schrift zijn toegevoegd.

Joséfus schrijft in zijn Boek tegen Apion, hfd. II, blz 716, 717 over de boeken der Joden. Hij schrijft 'dat de profeten de oude geschiedenis beschreven hebben volgens de zuivere waarheid door inblazing en beweging van Gods Geest. Daardoor bezitten de Joden geen groot getal boeken die elkaar tegenspreken, zoals andere boeken, maar zij hebben 22 boeken die onderling samenstemmen, namelijk 5 boeken van Mozes, 13 profeten en 4 lofzangen.'

De Joden telden de boeken anders dan wij. Wij tellen er 39. De Joden hadden voor hetzelfde aantal boeken 2 schikkingen: een van 22 boeken en een van 24 boeken.

Deze telling van Joséfus is lastig. *Mozes en de profeten* is een uitdrukking voor de 5 boeken van Mozes en de overige boeken, uitgezonderd Job, Psalmen, Spreuken, Prediker en Hooglied. Misschien bedoelt Joséfus: 5 boeken van Mozes, 4 lofzangen, (Psalmen –Hooglied) en 13 profeten: 1. Jozua, 2. Richteren/Ruth, 3. Samuël, 4. Koningen, 5. Kronieken, 6. Ezra/Nehemia, 7. Esther, 8. Job, 9. Jesaja, 10. Jeremia/ Klaagl., 11. Ezechiël, 12. Daniël en 13. De Kleine Profeten.

Joséfus schrijft:

"Al deze 22 boeken zijn geschriften in de periode van Mozes tot Artaxerxes, de zoon van Xerxes, koning van Perzië. Alles wat sinds Artaxerxes tot onze tijd toe [ong. 90 na Chr.] voorgevallen is heeft men insgelijks beschreven. Maar omdat er toen geen elkander-opvolging van Profeten is geweest gelijk te voren, geeft men er hetzelfde geloof niet aan als aan de vorige. Welke wij zulke eerbiedigheid toedragen dat er nog nooit iemand de stoutheid gehad heeft om er iets af te doen, of het allerminste daaruit te veranderen. Want wij merken ze aan als Goddelijk en noemen ze ook zo. Wij belijden dat wij die Schriften onschendbaar onderhouden en dat wij desnoods zijnde, gaarne het leven daarvoor willen laten, gelijk dan ook zeer veel gevangenen van onze landaard in de schouwplaatsen een menigte van pijnigingen en velerlei doden geleden hebben, zonder dat men hen ooit enig woord tot nadeel onzer wetten en vaderlijke inzettingen, uit de mond heeft kunnen wringen."

In deze 22 boeken is ook Daniël begrepen. Als Joséfus Daniël citeert schrijft hij o.a. van zichzelf dat hij in 't Grieks ter goeder trouw schrijft hetgeen men in de boeken der Hebreëen verhaald vindt zonder iets daar af of toe te doen, 10e B hfd. 11.

Joséfus vertelt dat de hogepriester Onias naar Alexander de Grote ging met het boek Daniël en toonde hem dat Daniël reeds van hem geprofeteerd had in hfd. 8. Wat hiervan waar is doet niet ter zake. Het toont de grote achting die het Joodse volk het boek Daniël toedroeg vanaf dat het geschreven werd.

Joséfus spreekt over Daniëls profetie die vervuld werd in Antiochus Epifanus en daarna. "*Deze profeet had ook kennis van 't Romeinse Rijk en van de uiterste verwoesting die ons land daardoor is overkomen*"!! Joodse Hist, 10e B 12e hfd., blz. 261.

Vanaf de sluiting van de Tempel door Antiochus verschenen er diverse Joodse geschriften met de opmerking dat Daniël geprofeteerd had wat het Joodse volk had ondervonden, o.a. Het Testament van de 12 patriarchen, Jesus Sirach, Apocalyps van Zefánjah, 1e boek van Henoch, etc.

VANAF AFSLUITING CANON TOT DE DOOD VAN HERODES

Voor	Koning	
<u>Chr.j.</u>	<u>Perzie</u>	
	Darius II	
Daniël,		De profetie in dit tijdperk is in enkele hoofdlijnen geopenbaard aan hfd.11
		De historie is o.a. beschreven door Flavius Joséfus, Joodse Hist. Boek 12 en 13. Andere bronnen: De boeken der Makkabeeën, W. Keller (22), Van der Woude, (69)
405	19	Darius II sterft
	Artaxerxes II	
404	1	Artaxerxes II Mnemon wordt koning van Perzië.
359	46	Artaxerxes II regeert 46 jaar
	Artaxerxes III	
358	1	Artaxerxes III, ook Darius Ochus genoemd, wordt koning.
337	21	Artaxerxes III regeert 21 jaar
	Darius;	
	Arses	
336	1	Artaxerxes III wordt vergiftigd, Arses (Darius Arses) volgt hem op Arses wordt aangevallen door Philips, koning van Macedonie, hoofdman van het Griekse leger. Arses wordt vermoord, Darius III (Darius Codomanus) volgt hem op
	Darius	
	Codomanus	
335	1,2	<i>Alexander de Grote</i> wordt hoofdman over de Griekse legers en strijdt tegen de Perzen
334	2	Alexander trekt naar Azië en verslaat de Perzische legers
333	3	Alexander overwint Klein Azië
332	4,5	Alexander verwoest Tyrus, verovert Palestina en Egypte. Hij trekt door Juda tot Jeruzalem en brengt het land onder zijn regering.
	Alexander	

- 331 1 Darius III wordt verslagen door Alexander bij Arbela.
Alexander trekt over de Eufraat en Tigris, neemt Babel in, onderwerpt de Meden en andere volken, okt. 331.
11 dagen voor de Monarchie van Alexander was er een zonsverduistering, 192 jaar en 64 dagen na de zonsverduistering in het 7^e jr van Cambyses, (W. Perkins, 3^e deel Al de Werken, Chronologie)
- 328 4 Alexander verovert Indië
- 324 8 Alexander sterft te Babel, 33 jaar oud, begin 323.
Daniël heeft van Alexander geprofeteerd in hfd. 8:5 'De harige bok uit Griekenland' en hfd. 11:3

Daniël heeft van de 4 grote wereldrijken geprofeteerd in Hfd. 2,7,8,11.
Het 1^e wereldrijk Babylonië 70 jaar 607-538 v.Chr.

Het 2^e wereldrijk Perzen en Meden 307 538-331

Het 3^e wereldrijk Grieken 263 331- 68

Het 4^e wereldrijk Romeinen 381 68- 313

Het heidens Romeinse keizerrijk werd in 313 gevolgd door het Christen Romeinse Rijk. Uit dit Rijk ontwikkelden zich de kerkelijk-wereldlijke regering van de Antichristelijke machten, die de Kerk en het Jodendom vervolgd hebben.

- 323 Na de dood van Alexander de Grote viel zijn rijk uiteen in 4 delen, Dan. 11:4. (*'maar niet aan zijn nakomelingen'*)
Ptolemeüs I Soter, generaal van Alexander de Grote, wordt "vorst" dwz. (hoogste overheidspersoon) van Egypte en Seleukis Nikanor legeraanvoerder van Syrië.
In Daniël 11 wordt de koning van Egypte en zijn opvolgers genoemd: 'de koning van het ZUIDEN', Dan. 11:5,6; en de koning van Syrië en zijn opvolgers 'de koning van het NOORDEN'.
Beide dynastieën hebben Juda overheerst, waarvan de Syrische de wreedste was.
- 319 Ptolemeüs Soter I overheerst Juda en neemt Jeruzalem in, Dan 11:5a

Juda komt onder GEZAG VAN EGYPTE.

- 311 Seleucus I Nicanor wordt koning van Syrië, 'zijn heerschappij zal een grote heerschappij zijn'. Dan 11:5b. Nieuwe historici schrijven 311.
In 312 begint de **SELEUCIDISCHE jaartelling**. Recente wetenschappers: schrijven **311**.

Profetie van Daniël 11:6 vindt z'n vervulling in de zonen van genoemde koningen.

- 304 Ptolemeüs I Soter wordt koning in Egypte
 301 Palestina komt onder heerschappij van de Ptolemeëën uit Egypte
 283 Ptolemeüs Soter I sterft, Ptolemeüs II Filadelfus volgt hem op
 281 Seleukis in Syrië wordt vermoord, Antiochus I Soter volgt hem op
 262 Antiochus II Theos wordt koning in Syrië.
- 246 Ptolemeüs III Euèrgetès wordt koning van Egypte. Antiochus II Theos sterft, zomer.
- 245 Seleucus II Kallinikos, zoon van Antiochus II, wordt koning van Syrië
 Wat Daniël voorzegt in hfd. 11:7-9 wordt in deze koningen en in de koningin Berenice vervuld.
Zie ook de uitvoerige kanttekeningen in de Statenbijbel, bij Daniël 11.
- 225 Seleukus III Soter of Keraunos, zoon van Seleucus II, koning van Syrië, 3 jaar, Dan. 11:10
- 222 Antiochus III de Grote, koning van Syrië
- 221 Ptolemeüs IV Filopator, 17 j. oud, koning van Egypte, Daniël 11:10,11.
"En de koning van het Zuiden zal verbitterd worden (...) en strijden tegen de Koning van het Noorden.
- 207 Antiochus III doet grote overwinningen, Dan 11:12,13. *"De koning van het Zuiden zal wederkeren."*
- 204 Ptolemeüs V Epífanos van Egypte wordt kroonprins, 6 j. oud, als zijn vader sterft, 5 jaar lang.
 Afvallige Joden voegen zich bij Antiochus van Syrië, Dan 11:14. *"De scheurmakers uws volks zullen verheven worden."*
- 198 Antiochus strijdt tegen Egypte, Dan 11:15; Israël wordt overwonnen, Dan. 11:16. *"Hij zal ook staan in het land des sieraads."* (Ezech. 20:6: het sieraad van alle landen)
- 197 **JUDA KOMT ONDER GEZAG VAN DE SYRIËRS**
- 195 Antiochus de Grote sluit vrede met Egypte
- 193 Antiochus de Grote geeft zijn dochter aan Ptolemeüs V van Egypte, Dan. 11:17
- 191 Antiochus stuurt een vloot naar Griekenland en omliggende landen, Dan. 11:18.
"maar een Romeins overste verslaat hem", vers 18a. Antiochus de Grote wordt bestreden door Publius Cornelius Scipio Africanus.
- 188 *"Een overste", uit Rome dwingt Antiochus de Grote tot vredesonderhandelingen, vers 18b.*
- 187 Antiochus de Grote wordt 3 juli 187 vermoord.
 Seleucus IV Filopator volgt hem op.
 Een wreedaard en belasting afperser, Dan. 11:19, 20
- 180 Ptolemeüs VI Filometor, 6 j. oud volgt zijn vader op in Egypte

- 175 1 Seleucus IV Filipator sterft 2 sept. Antiochus IV Epifanus wordt koning in Syrië, Dan. 11:21. *"Daarna zal er een verachte in zijn staat opstaan."*
- Daniëls profetie in vers 21 t/m 29 vonden plaats tussen Antiochus IV Epifanus en Ptolemeüs VI Filometor. Hij wordt genoemd 'de vorst des verbonds', vers 22 nl. een onderling contract tussen die twee koningen.
- Antiochus IV Epifanus beschouwde zich als een zoon van Zeus, een Goddelijk koning, Dan. 11:36. (Hij was in zijn zelfverheffing en in zijn tempelontheiliging een type van de Antichrist. Ook betreffende de duur van zijn tempelontheiliging, 1260/1290 dagen/jaren.)
- 172 4 Menelaös koopt het Hogepriesterambt van Antiochus (in de plaats van Jason)
hij blijft 10 jaar een afvallig bewind voeren, vanuit Jeruzalem.
- 171 5 Op de 6^e dag van de 6^e maand wordt een (godvruchtig) hogepriester Onias III gedood.
- 170 6 Antiochus IV richt te Jeruzalem verwoestingen aan
- 169 7 Antiochus IV trekt voor de 3^e keer naar Egypte om afspraken te maken, Dan. 11:23
- 168 8 Antiochus IV gaat voor de 4^e keer naar Egypte, wordt door de Romein Attilius verslagen, vers 29, 30. Hij stuurt Apollonius naar Jeruzalem die de stad verwoest.
Hij bouwt op 15 Chisleu een afgodsaltaar, in de tempel, 'de gruwel der verwoesting', Dan. 11:31. Het heidens altaar wordt ingewijd op de 25^e van 9^e maand
Vervolgingen breken overal los, Dan 11:31-39
- 167 9 De dappere Mathias en zijn 7 zonen vatten de wapens op, Dan 11:34
- 166 10 Judas de Makkabeeër overwint Lysias de Syrische legeroverste.
Antiochus IV houdt een veldtocht naar het oosten, Dan 11:40-45

HOOFDSTUK 7

7^E HOOFDTIJDPERK: VAN DE HEROPENING VAN DE TEMPEL TOT DE VERWOESTING VAN JERUZALEM

165 11 Judas de Makkabeeër heroverert Jeruzalem; herstelt de tempeldienst op
de 25^e van 9^e maand, kort na het Loofhuttenfeest

Antióchus IV strijdt tegen Phrates, koning van de Parten, die op de oostgrens van Syrië aanviel, vers 44. De Romeinen vallen hem vanuit het Noorden aan, Dan. 11:44 'geruchten vanuit het Noorden'.

Antióchus IV sterft in de strijd tegen de Parten, aan 't eind van 't jaar: en hij zal tot zijn einde komen', Dan 11:45.

Joséfus schrijft in het 149e jaar (van de Seleudische jaarrekening), J. Hist. XII. 14.

De dagen van de tempelverontreiniging worden in Daniël 12:11, 12 genoemd: 1260, 1290, 1335 dagen. Het zou als volgt berekend kunnen worden, hoewel nog geen eenstemmigheid onder wetenschappers is bereikt:

Vanaf verovering Jeruzalem door Apollonius	
Tot het oprichten van de afgod	180
dagen	
De tempel precies 3 jaar gesloten	<u>1080</u>
	1260
Tempelreiniging duurde 30 dagen	<u>30</u>
	1290
Verdere verovering door Judas tot dood Antiochus	<u>45</u>
Totaal	1335
dagen	

De Joden stellen het Feest van de Tempelvernieuwing in, zie ook Joh. 10:22

De historie na de dood van Antiochus IV Epifanus werd niet meer door Daniël geprofeteerd. De boeken van de Makkabeeën geven voldoende informatie.

164 De jonge Antiochus V Eupator wordt koning over Syrië;
Filippus wordt aangesteld als zijn Rijksbestuurder, Lysias wordt zijn legeroverste.

163 Judas de Makkabeeër voert oorlog met Lysias, een regent van Antiochus V te Antiochië. Antiochus V komt te hulp en belegert de Tempel.
Van okt. 163-okt 162 Sabbatjaar, Joséfus J. Hist.XII. 14 en 1 Makk 6:49

- 162 Filippus laat zich tot koning uitroepen over Syrië, Antiochus V moet het beleg opbreken.
Lysias raadt de koning aan om vrede te sluiten met de Joden, omdat ze hun wetten toch niet zullen prijsgeven. Antiochus V laat door een oorlogsgezant aan Judas de Makkabeeër weten dat hij hen **vrede wil geven om volgens hun wetten te leven**.
Antiochus voert de goddeloze Hogepriester Menelaüs mee naar Antiochië en laat hem op raad van Lysias onthoofden. Lysias raadde dit de koning aan omdat hij (die Hogepriester) de oorzaak was dat de Joden hun Godsdienst verlaten hadden waardoor alle onheilen waren ontstaan en de Joden in het vervolg rustig zouden blijven.
- 161 Alkimos niet uit de Hogepriesterlijke stam maar wel uit de stam van Aäron,
wordt hogepriester. Antiochus V Eupator wordt vermoord
- Jonathan
- 160 1 Bachides doodt Judas Makkabeeër, mei.
Jonathan de Makkabeeër volgt hem op; hij was 17/18 jaar oud
- 152 9 Jonathan de Makkabeeër wordt hogepriester, okt. 152; zoon van Mathias.
uit de priesterklasse van Jójariib, uit het geslacht van Ithamar, de zoon van Aäron, 1 Kron. 24:6,7. 1 Makkabeeën. 10 van zijn nakomelingen zijn hogepriester geweest.
- Simon de Makkabeeër
- 142 1 Jonathan de Makkabeeër door Tryfon vermoord, zijn broer Simon Maccabeüs volgt hem op die benoemd wordt tot HOGEPRIESTER en vorst, (overheidspersoon, Jer. 36:12, géén koning).
- 141 2 Simon Maccabeüs bevrijdt Jeruzalem, juni.
Juda wordt ONAFHANKELIJK,
zie 1 Makk. 13:41; de Joden dragen geen schatting meer af aan Syrië.
- 135 8,1 Simon Maccabeüs door zijn schoonzoon vermoord, maart. 135/134 Sabbatjaar, Jos. Joodse Oorl. H. 2. Nr. 9
Zijn zoon Johannes Hyrkánus I volgt hem op, hogepriester en koning
- Johannes Hyrkanus I
- 2
- 104 1 Johannes Hyrkánus sterft; 31 j. geregeerd, (Jos. J. Hist. 13^e B)
zijn zoon Aristobúlus vermoordt zijn moeder en broer en regeert 1 jaar, okt./nov. Hij neemt als 1ste van de Hasmoneeën (dynastie der Makkabeeën) de titel KONING aan
- 103 1 Alexander Janneüs volgt zijn broer Johannes Hyrkánus I op, hij regeert 27 j. (Jos. J. Hist. 13B. 23h. nr. 563)
- Alexander Janneüs
- 102 2 Onder Alexander Janneüs wordt Juda uitgebreid, zo groot als ten tijde van David.

- 77 27 Alexander Janneüs sterft, zijn weduwe Alexandra volgt hem op, ze maakt haar oudste zoon Johannes Hyrkánus II hogepriester
- Alexandra
- 76 1
- 68 9 Alexandra sterft, 68/67 reg. 9 j.; haar zoon Johannes Hyrkánus II volgt haar op, slechts 3 maanden, in het 3e j. van de 177e Olympiade. (Griekse datering)
Haar zoon Aristobúlus II verdrijft Johannes Hyrkánus en wordt *hogepriester en koning*, 4,5 j. Een priester-koning is uniek.
- Aristobúlus II
- 67 1
- 66 2 Pompéjus, een Romeins legeroverste neemt de plaats in van een Romein Lukullus en begint de veldtochten tegen Parthië, Armenië, Syrië en maakt dat gebied tot een Romeinse provincie.
Het 3e wereldrijk op aarde eindigt, het 4e begint, Dan 7:7
- 65 3
- 64 4 Burgeroorlog in Juda.
- 63 5 Pompéjus verovert Juda en beleegert Jeruzalem, ruim 3 maanden, (Joséfus Joodse Oudh 14e boek, 8e hfd, nr 577)
Pompéjus neemt Jeruzalem in op de vastendag, in de 3e maand, [waarsch gerekend naar de Olympiade] Joséfus, Joodse Hist. 14e boek 28e hfd nr 625.) De grote Verzoendag, okt. Hij richt grote verwoestingen aan in stad en tempel.
Johannes Hyrkánus II wordt hogepriester met goedkeuring van Pompéjus en bestuurt 14 jaar.
Op 23 sept. 63 wordt de latere keizer Augustus geboren.
- Hyrkanus II
- 62 1 Johannes Hyrkánus II, hogepriester wordt aangesteld als vorst, geen koning. (Jos. 20e boek, hfd. 8.
Staat onder invloed van Antipater, vader van Herodus, procurator van Juda, 46-43
- 44 19 Julius Caesar de 1ste keizer van Rome wordt vermoordt, 15 maart 44 v. Chr.
Gajus Octavianus later keizer Augustus, is erfgenaam. Burgeroorlog in Rome. Octavianus regeert nog 14 jaar samen met Antónius. (tot 1 aug. sept. 30 v. Chr.)
- 39 24 De Parten trekken naar Jeruzalem. Strijden tegen Fasaël en zijn broer Herodus, rond het Pinksterfeest; (Joséfus, Joodse Hist. 14e boek 24 hfd nr 607).
Parters nemen Johannes Hyrkánus II gevangen en maken Antígonus zijn neef en de laatste van de Makkabeeën dynastie, koning.
- Herodus vlucht naar Rome. (Herodus was gehuwd met Mariamne, kleindochter van Johannes Hyrkánus II.)
De Romeinse Senaat verklaart Herodes tot koning van Juda in de 184e Olympiade (Fl. Jos. J. Hist. 14e boek 26e hfd nr 612).

Antígonus

- 38 1,2 Herodus legerd zich in de winter te Jericho;
Hij verdrijft de rovers en begint de oorlog tegen Antígonus; 2 jaar wordt fel gevochten.
- 37 2,3 **Vanaf okt 37 tot okt 36 een Sabbatjaar**, (Joséfus, Joodse.Hist.15e boek 1e hf. Nr. 629).
Dit jaar ligt vast in de reeks sabbatjaren en is derhalve een vast punt voor de Chronologie
- 36 3,4 Herodus belegerd Jeruzalem, 3 jaar nadat hij te Rome tot koning verklaard was, (Joséfus, Joodse Hist. 14e b, 27e h, nr 622)
Na 3 mnd. belegering neemt Herodus Jeruzalem in, in de 3e maand van de 185e Olympiade; op de vastendag, juist toen Pompéjus de stad **27 jaar tevoren ook innam**, (Jos. J. Hist. 28e h. nr 625). Echter, Joséfus schrijft in J.H. 20e boek, nr. 862: 107 jaar vóór de verwoesting van de tempel.

Antígonus wordt enkele maanden later onthoofd. De dynastie van de Hasmoneeën (Makkabeeën) **verloor de heerschappij na 126 jaar** geregeerd te hebben, Jos. 14e boek, 28e hfd, nr 627, zie bij jaar 162 v.Chr.

Herodus

- 35 1 Herodus regeerde 34 jaar **na** de onthoofding van Antígonus,
J.Oorl. I b.21h.
- 31 5 In het 7^e jaar van Herodus gedurende de oorlog tussen Octavianus (later Augustus en Antígonus was er een grote aardbeving in Juda, in de lente, (Jos. Joodse Oorlog, 14^e hfd. Nr. 780).
- Octavianus wint de zeeslag bij Actium, 2 sept. 31 v. Chr. en wordt later keizer van Rome 'In het 7^e jaar van Herodus', J.Hist. 15^e boek, 7^e hfd. Nr 644.
Herodus bedoelt wellicht 7 jaar nadat Herodus in Juda kwam en de oorlog begon.
- 27 9 Octavianus ontvangt de Titel: Imperator Caesar Augustus, 13/15 jan.
- 24 12 Omstreeks deze tijd herbouw van stad en tempel te Samaria.
De Tempel wordt voltooid in begin 13^e j. van Herodus, (Jos. J. Hist. 15^e b. 12^e hfd.)
- 23 13 Grote droogte en hongersnood in Juda.
- 19 17 Herodus breekt de oude tempel af in het 17^e jaar
- 18 18 In **het 18^e jaar** van zijn regering (sept. 19 – sept 20 v.C.) begint Herodus de
tempel te herbouwen, (Jos. Joodse Hist. 15^e boek, 14^e hfd. 676).
De bouw van het Heilige duurde 18 maanden, aan het overige werd 8 jaar besteed, 14^e hfd. Nr. 678. Na de inwijding ging men verder met uitbouw e.d.
- 10 28 De nieuwe Tempel wordt ingewijd
- 5 31 Herodus heeft grote gezinsproblemen

- 4 32 Herodus krijgt grote problemen met zijn vrouwen en kinderen. Alexander en Aristobulus 2 zonen van Herodus worden gevangen gezet. Zij worden beschuldigd dat ze het op het leven van hun vader toeleggen. Herodus onderhandelt met Saturninus (de landvoogd door Keizer Augustus aangesteld over Syrië). Saturninus erkent dat ze strafwaardig zijn, maar niet de doodstraf. Herodus zet het doodsvonniss door, eind 4 v. Chr. jaartelling. (Joséfus Joodse Hist. 16e B hfd 17)
- Herodus wijst zijn zoon Antipater –die achter de schermen de dood van zijn broers bewerkt had- aan tot kroonprins. "Langzamerhand had Antipater de regering grotendeels in handen", (Jos. J. Hist. 17e B 3e hfd nr 726)
- Er komt oproer onder zijn officieren in Cesaréa. Herodus laat er 300 doden, in begin 3 v. Chr. (26)
- 3 33 Augustus geeft opdracht tot een verklaring van trouw aan de Keizer en aan de Koninklijke belangen in verband met zijn 25 jarig Jubileum, jan./febr. 2 v. Chr. Hij neemt de Titel aan **Pater Patria**. Vader des Vaderlands.
- 4000 Farizeeën weigeren de eed van trouw **aan de Keizer**. (J. Hist. 17^e b. 3^e h. nr.726).
- De eed van trouw die het hele Joodse volk, samen met heel de Romeinse wereld deed, vond plaats in het najaar van 3 v.Chr. Keizer Augustus had ze bevolen in verband met zijn zilveren jubileum dat 5 febr. 2 v. chr. plaats zou vinden.
- Augustus zelf schrijft erover in zijn Res Gestae: ‘Terwijl ik mijn dertiende consultschap uitvoerde gaf de Senaat en de Orde der Ruiters en het hele Romeinse volk, mij de titel van Pater Patriae, (=Vader des Vaderlands).’
- Grote beweging aan het Hof van Herodes inzake geruchten van de komende Messias. Herodus laat enkele Rabbi's en hovelingen die hij schuldig acht aan het verspreiden van geruchten omtrent de nieuwe koning, doden.
- 2 34 Ong. mei/ juni vertrekt Antipater naar keizer Augustus te Rome en blijft daar ong. zeven maanden. Na zijn vertrek sterft Pheroras, broer van Herodus.
- Herodus onderhandelt met Saturninus over de Nabatener Syllaios. Quintilius Varus wordt Legaat van Syrië, ong. sept/okt.
- Herodus ontdekt dat Antipater een aanslag op zijn leven had beraamd. Hij overlegt met Varus, (lefaat van Syrië) om Antipater te doden.
- Antipater komt in dec. terug uit Rome en wordt wegens moordplannen tegen zijn vader berecht. Varus leidt de berechting. Terwijl gezanten naar Augustus gaan om hem te raadplegen wordt Herodus ernstig ziek. Hij wijzigt zijn testament.
- Enkele Farizeese leraars hitsen hun leerlingen op om de gouden arend – symbool van de Romeinen - boven de tempelingang er af te breken.

Menende dat Herodus haast zou sterven doen ze het, op 7 Kisleu, = 5 dec.

SABBATJAAR 2/1 vóór Chr. jaart.

Herodus laat hen geboeid naar Jericho brengen en laat zich wegens zwakheid op een draagbed ook daarheen voeren, om verlichting te krijgen door het gunstig klimaat daar. Herodus zet Mathias een hogepriester af, laat de aanvoerder -hij heette ook Mathias- met nog een priester levend verbranden. EN IN DIE NACHT WAS ER EEN VERDUISTERING VAN DE MAAN". (J. Hist. 17^e B, 6^e h. nr 5)

Volgens astronomische berekeningen moet dit geweest zijn in de nacht van 10 januari om 1.00 uur, 12,5 weken voor Pascha, jaar 1 v. Chr. Er is ook een maansverduistering geweest op 23 maart, 1 maand voor Pascha 5 v. C. en op 13 maart 4 v. C. Geen van deze maansverduisteringen kunnen kort voor Herodus dood hebben plaats gevonden want de gebeurtenissen die Joséfus beschrijft tussen de dood van Herodus en het Pascha toen Archelaüs reeds koning was, moeten minstens 2 maanden in beslag genomen hebben.

De ziekte van Herodus was een vreselijk lijden. Hij gaat naar de warme baden Callirrhoe, aan de overkant van de Jordaan. Kort daarop keert hij terug naar Jericho. Hij laat alle voornaamste Joden naar hem toe komen en laat hen gevangen nemen om hen te laten doden zodra hij stierf. Hierdoor zou er tenminste rouw zijn bij zijn overlijden. (Dit is niet uitgevoerd). (J. Hist. 17^e B, 6^e h. nr 5)

Herodus krijgt bericht van Augustus dat hij met zijn zoon Antipater mag doen naar zijn welgevallen. Herodus doet een poging tot zelfmoord en laat daarna Antipater doden.

Hij sterft 5 dagen later, 2 Schebat, (= 28 januari).

Dood van Herodes, 28 januari. 34 j. na de dood van Antígonus en 37 j. nadat de Romeinen hem tot koning hadden aangesteld, (Jos. J. Oorl. I. b. 21e h.)

Joséfus geeft een uitvoerige beschrijving van Herodus' begrafenis. Zijn lichaam werd gebalsemd en begraven in Herodium. Volgens Nicolas van Damaskus vond de nationale en persoonlijke rouw plaats tussen zijn overlijden en de week van Pasen. Wetenschappers berekenen deze periode van minstens 2 maanden. (26)

Archelaüs Archelaüs wordt als koning erkend door de Overheid. Hij rouwt 7 dagen over zijn vader, gaat naar de tempel. Er komt oproer onder het volk, wat op Pascha erger wordt. Hij laat 3000 man doden. Een vreselijk bloedbad in Jeruzalem! (J. Hist. 17^e B, 8^e h.)

Archelaüs gaat na Pinksteren naar Rome. Augustus belooft hem een aanstelling tot koning als hij het waardig maakt, (Jos. Joodse Oorl. 2e boek hfd. 9)

Terwijl hij in Rome is sterft zijn moeder Malthace.

Vanwege de hoge belasting door Herodus opgelegd en door de slachting van 3000 Joden op het Pascha breekt in Juda, Galiléa en Iduméa opstand uit, nadat Archelaüs vertrokken was naar Rome, (J. Oorl. II B V hfd nr. 143 en hfd 6-8.)

Na 5 jaar vrede in heel de Romeinse wereld was dit de eerste omvangrijke oorlog tegen Juda, de zgn. 'Oorlog van Varus'. Varus, geholpen door Gajus Caesar, (klein)zoon van Augustus sloeg de opstand neer, midden zomer, en bereikte Jeruzalem in de herfst. (6, 26)

Augustus regelt de regering over Herodus' koninkrijk. Hij stelt 4 tetrarchs (grieks: viertal) aan, eind 1 v. Chr. (viervorst, Statenvert.)

Archelaüs over Juda.

Herodus Antipas over Galiléa en Peréa

Lysánias over Abiléne

Philippus over Ituréa en Tranchonitus, Lukas 3:1,19.

Philippus stierf in het 20e j. van Tibérius, [Joséfus berekent vanaf de kroning van Tibérius, 14 na Chr. nadat hij 37 jaar geregeerd had, (J. Hist. 18B hfd. 6 nr. 779.)] Dr. Martin schrijft dat van de 30 geraadpleegde versies er 27 zijn waar de Griekse versie heeft: het 22 jaar van Tibérius. Ook Jacob Basagne schrijft in het 22e jaar van Tibérius, Vervolg op Flav. Jos. Blz 7. (11, 26)

Juda verliest zijn zelfbeschikking en komt onder Romeins gezag te staan.

Ná Chr
jaartelling
1   2

753 á 754 jaar vanaf de Stichting van Rome.

Deze jaartelling werd gebruikt in combinatie met de Christelijke jaartelling

Archelaüs wordt door Joséfus één keer etnarch genoemd, waarschijnlijk omdat hij onder gezag van de keizer stond, (10). Augustus verleent hem niet de koningstitel. Hij regeert 8 jaar en onbekend aantal maanden. In zijn 9e j. werd hij aangeklaagd bij Augustus, J. Oorl. 2e B 11 hfd nr.150.]

- 7 8 Archelaüs wordt door Augustus naar Rome geroepen en naar Gallië Verbannen, in het 9e jaar van zijn regering, Jos. Joodse Oorlog, 2e boek hfd. 11.

Na 10 jaar wordt Archelaüs aangeklaagd (Joséfus J. Hist. 17e B 15 hfd nr. 757.) Joséfus bedoelt waarschijnlijk in het 9e jaar na zijn aanstelling door Augustus en 10 jaar na zijn vaders dood.

Elders schrijft Joséfus dat dit gebeurde 37 jaar na de slag bij Aktum (Actum), 18e B 3h. nr 761. Dat maakt het duidelijk. 31,3 j. voor de jaart. en 6, 7 j. er na.

Juda wordt bij de provincie Syrië ingelijfd; komt onder een procurator (stadhouder), residentie houdend in Cesaréa. Omstreeks 70 jaar nadat Pompéjus Jeruzalem had ingenomen heerst Rome regelrecht over het hart van Israël, W. Keller blz. 54. (22)

Het Sanhedrin met de Hogepriester als voorzitter behielden hun functie maar hadden geen rechterlijke bevoegdheid meer over burgerzaken van belang.

Markus Coponius door Augustus aangesteld tot procurator

Jos. J. Hist. 18B 1e h. nr. 759: "Cyrénius was door Augustus tot legaat aangesteld over Syrië en Koponius om over Juda te regeren. Maar omdat dit landschap met Syrië verenigd werd, was het Cyrénius die de opschrijving liet doen en al het geld dat Archelaüs toebehoorde in beslag nam. “.. Enige tijd daarna stond zekere Juda een Gaulaniter op om het volk tot een opstand aan te porren...”

Gamáliël zinspeelt op Judas, Hand. 5:37. (Theudas, waar Gamáliël over spreekt is in de boeken van Joséfus niet goed te identificeren.)

Markus
Coponius

- 8 1
9 2
11 4
12 5 Tibérius, Romeins generaal komt terug van Germanie, eind jaar 11 of begin 12

Hij wordt aangesteld *consors tribuniciae potestatis*, latijn: *delend in het tribunaal gezag*

Augustus stelt Tibérius aan met dezelfde autoriteit om met hem het Keizerrijk te besturen. [Velleius II, 121; Suetonius 20; Tacitus, Annales I,3. **2 jaar** *colleagi imperii*, *collega* in de regering] Lukas berekent vanaf dit jaar de regeringsjaren van Tibérius. (62)

Annius Tibérius

- 13 1 1 Annus Rufus wordt door Tibérius aangesteld tot procurator

			(landvoogd) over Juda.
14	2	2	Augustus sterft op 19 augustus. Hij regeerde 57 j. 6 mnd. 2 dagen, daaronder begrepen 14 jaar die hij met Antónius geregeerd had. Tibérius zijn schoonzoon wordt tot keizer gekroond op 30 september. (6, 33)
			Valerius Tibérius
15	1	3.1	Tibérius stelt Valérius Gratus aan als procurator (stadhouder) over Juda.
16	2	4.2	
17	3	5.3	
18	4	6.4	Kájafas, mede door de stadhouder aangesteld tot hogepriester, (6, 22).
19	5	7.5	
20	6	8.6	
21	7	9.7	
22	8	10.8	
23	9	11.9	
24	10	12.10	
25	11	13.11	Valerius Gratus door de keizer naar Rome geroepen. Tibérius stelt Pontius Pilatus in zijn plaats. (6, 22)
			Pilatus
26	1	14.12	Pilatus had een onbuigzaam en meedogenloos harde natuur, volgens Philo van Alexandrië, zijn stadhouderschap werd gekenmerkt door corruptie, roverijen, gewelddaden, krenkingen, mishandelingen, voortdurende terechtstellingen, zonder veroordeling en grenzeloze wreedheid. (22). Pilatus heeft z'n residentie in Cesaréa. Hij stuurt in januari een Garnizoen soldaten in winterkwartier naar Jeruzalem. Er volgen onlusten. (6, 22) Pilatus komt naar Jeruzalem en verblijft in het paleis van Herodus de Groote. Ong. sept. begint het Burger nieuwjaar. Chr. Perrot (in een boek over de Jubeljaren e.d.) schrijft dat het jaar 26-27 een Jubeljaar zou zijn indien het nog gehouden was. Vanaf de Wetgeving tot dit jaar is 1500 jaar. <i>Het SABBATJAAR BEGINT sept. 27 tot sept. 28</i>
33	8	19,21	[Ter info: Zonsverduistering in het 19 ^e jaar van keizer Tibérius zie W. Perkins, Chron. 3 ^e deel; Al de Werken.] Cl. Ptolemeüs beroemd Grieks astronoom uit de 2 ^e eeuw, schreef een chronologie vanaf 746 voor Chr. Hij rekent 477 j. vanaf het 20 ^e j. van Arthahsasta tot aan het 19 ^e j. van Tibérius, zie J. Basnage, blz. 685. Hij rekent het 19 ^e j. van Tibérius vanaf zijn regentjaren, samen met Augustus. (Dr. E. W. Bullinger, M. Astey en dr. E. L. Martin hebben echter op andere jaren fouten ontdekt bij Ptolemeüs). (26)

- 36 10 22,24 Omtrent de jaarwisseling 35/36 wordt Pilatus door keizer Tibérius afgezet en verbannen. Marcellus neemt tijdelijk waar. (8, 33)
Vitellius, stadhouder van Syrië, ontnemt Kájafas het hogepriester ambt. (6)
- 37 23,25 Keizer Tibérius wordt vermoord op 16 maart. Hij heeft geregeerd 22 j. 5 maanden, 3 dagen, (Jos. J. Hist. Boek 18, hfd. 8.)
- Caligula Caligula volgt hem op, 18 maart, (33)
Philippus, zoon van Herodus en Kleopatra sterft na 37 jarige regering. Zijn regering (viervorst) begon 1 v. Chr. jaart. (zie aldaar) Jos. (J. Hist. Boek 18, hfd. 6, 26, 33)
- Herodus Agrippa Herodus Agrippa I (kleinzoon van Herodes de Groote) wordt etnarch over Ituréa en Trachonitus –van zijn oom Philippus- en over Abiléne van Lysánias en in 41 ook over Juda en Samaria; hij krijgt in 41 de Koningstitel. Nog éénmaal wordt Juda voor enkele jaren bevrijd van het harde regiem van de Romeinse procurators, (22).